

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09821

YIDN IN PARIZ

Yehezkel Kornhendler

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

וְדֹ אֵין פָּאָרְדוֹ

דערשינען פון זעלבן מהבר :

1930	וועהין פירט אונדו י. ל. פרץ
1934	נאפאלענס בריוו צו מארייע לאיזע
1936	אלט פאריז
1936	א קול אין מדבר (דערצילונגגען)
1938	פרויינן (דערצילונגגען און איינזקטערס)
1945	דעָר טויט פון ישו אין... פויילן
1947	בריוו פון לַעֲקֹטָוּר (פִּיר יָאָר נְאַצִּיּ-הַעֲרֵשָׁאָפֶט אֵין פְּרָאנְקְרִיךְ)
1948	אלט פאריז (פְּאַרְגְּרָעָסְעַרְטָע אַוִּיסְגָּאָבָע)
1955	א גאסט פון יענער וועלט
1958	ראשעל (אייר קונסט, אייר לעבן, אייר יידישקייט)
1965	פאַרְיַזָּעֶר הִיסְטָאָרִישָׁע קוֹרִיאָזָן

יְחִזְקָאֵל כַּאֲרָנוּ הַעֲנָדֶל עַר

רִידְן אַרְן פֿאַרְיָו

מַאֲטָעָרִיאָלוֹן פֿאָר יִדְיִישָׁעָר גַּעַשְׁיְבָטוּ

פֿאַרְיָו
תְּשִׁלְׁחָא – 1970

“**יידן אין פאריז**” פון יהזקאל קַאָרְנַהֻּנְדְּלָעֶר. פָּרָיז 1970.

ארויסגעבען מיט דער מיטהילפ פון “פֿאָרָאיִינִיקְטָן סַאֲצִיאָלָן פָּאנְד” אין פרענקרייך.

אדראעס פון מחבר :

CH. KORENCHANDLER, 36, avenue du Général-Michel-Bizot, 75 - Paris XIIe

Ouvrage publié avec l'aide de la Memorial Foundation for Jewish Culture
et de la Commission du Livre

Copyright by Ch. Korenchandler, Paris 1970

אַיִן הָאֵלֶּת

דיניט		קָאָפִיטָל
8	פָּוֹן מְחַבֵּר	פָּוֹן
9	וּוְעָגֵן דָּעָר אַנְטְּשִׁיטִיאָנוֹג פָּוֹן פָּאָרִינוֹ	1
13	די קִירְכָּעַ «סֻעַן זְשִׁילְיעָן לְעַ פָּאוּרָה»	2
25	דָּעָר פָּאנְטָאָן פָּוֹן «די אָוְשְׁוֹלְדִּיקָעַ»	3
30	דָּעָר שָׁאנְדְּ-סְלָוֶף בֵּי די פָּאָרִיזָעֶר האַלְעָס	4
38	די יִידְישׁ מַאמְעָנָטוֹן פָּוֹן דָּעָר פָּאָרִיזָעֶר קָאָטְעָדְרָאָלָע «גָּאָטְרָעְדָּאָם»	5
104	דָּעָר יוֹסְטִיךְ-פָּאָלָאָץ	6
118	דָּעָר בִּילְבּוֹל וּוְעָגֵן דָּעָר פָּרָאָפָּגְּנִירְטָעֶר האַסְטִיע	7
160	דָּעָר פָּאָלָאָץ פָּוֹן האַטְעָל דַּעַז וּוַיִּל	8
173	די מִילְיטָעָר-שְׂוֵיל	9
180	דָּעָר האַטְעָל «קָאָסְטִילָה»	10
186	פָּוֹן וּוְאָנָעָן דָּעָר נָאָמָעָן «פְּלָעָצְלָה»	11
204	יִידְישׁ מַאֲנוּמָעָנָטוֹן פָּוֹן «פְּלָעָצְלָה»	12
218	קְבָּרִים אָוְנְטָעֶר צְלָמִים	13
224	סָאָרָא בָּעָרְנָה-אָרְדָּט	14
238	שְׁלוֹם עַלְיכֶם אֵין פָּאָרִינוֹ	15
245	29 מְאָרְטִירָעֶר	16
255	הַיּוֹעֵר דָּעָרְצִיְיל	17
267	בִּיבְּלִיאָגְרָאָפִיע	
273	רְשִׁימָה פָּוֹן אַיְלָסְטְּרָאָצִיעָס	
277	וּכְצַעְטָלָעָן	

פֿוֹן מַחְבָּר

מייט די דא פֿאַרְעֶפְנֶטְלָעֶכְטָע זִיבְעֶזְן קָאָפְּיֶיטְלָעֶן האט דער מהבר וויט נישט אויסגעגעשעפט דעם מאטעריאל וואס ער האט בדעה צו דערציזילן וועגן דער ריכער געשיכטע פֿוֹן יִדְן אֵין פֿאָרִין. ער האט אַבעָר בדעה וויטער אַנְצּוּגַיַּן מיט דער אַרְבעָט אָן האט זַי צו דערפֿירָן בְּיוֹן סּוֹף.

וועגן דער געשיכטע פֿוֹן יִדְן אֵין פֿאָרִין אֵין פֿאָרָאָן אַ רִיכְעָן לִיטְעָרָאָטוֹר אֵין דער פֿרָאַנְצּוּיַּישָׁעָר שְׁפְּרָאָך. די אויפְּגָאָבָע פֿוֹן מַחְבָּר פֿוֹן די שׂוֹרוֹת אֵין נישט געווען בלוייז דאס אַיבְּעָדְעָרְצִילְן דעם יִדְישָׁן לִיעְנָעָר די אויסגעגעפֿאָרְשָׁטָע געשיכטע, נָאָר אַוְיךְ דָּאָס גָּעָבָג, באַלְיִיכְטָן אָן אַינְטָעָרְפְּרָעָטְרִין אַ רִיכְעָן גַּעַשְׁעַנְיִישָׁן אַזְוִי ווִי ער האט זַי גַּעֲדָעָן אָן פֿאָרָשְׁטָאָנָעָן.

ביי דער געלעגההייט דרייקט אויס דער מהבר אַ האָרְצִיכְן דענק דעם חשובן היסטָאַרְיקָעָר בערנָהָאָרְד בְּלוֹמְנָנְקָאָרָאָן, דעם פֿרָאַנְצּוּיַּישָׁ-יִידְישָׁן שְׁרִיבָעָר מְאַנְעָם טפְּנָרְבָּעָר אָן דעם עַסְעָאִיסְטָט דְּזַר נָה גְּרִיס פֿאָר דער פֿרִינְטְלָעְקִיָּת אָן הַילָּפָ ווּעַלְכָעָ ער האט ביי זַי אַנְגָּעָטְרָאָפָן אוּפְּנָן ווּגְ פֿוֹן דְּעַלְיִוְיָוָן די אויסגעגעבָע.

1.

וועגן דער אנטשטייאונג פון פאריז

די געשיכטע פון א סד גרויסע שטעת וויסט אנטשטייאונג דאטעס אדרער געשענישן וועלכע זענען מער וויניק באשטטיקט דורך פאראנגע אלטע מאונומענץ, געשענישן אוון בכל אוטענטישע דאקומונטן, וואס ברענגען בא- שטימטע ידיעות וועגן זיער אנטשטייאונג.

די שטאט פאריז וויסט נישט אוון קאו נישט אנטשטייאונג קיין שום אינצ'להיטן וועגן איר געבורט, וואס ליגט אינגעהילט אין נעלט פון יארטזונטער. נישט נאר וואס עס איז נישט באקאנט די געשיכטע פון איר אנטשטייאונג נאר עס איז אפילו אויך נישט גוט באקאנט, ווען בערך די שטאט האט זיך אנטשטייאונג רופו מיט איר היינטיקן נאמען.

כדי צו האבן א בגראיפ ווי וויט נעפלדיק ס'אייז די געשיכטע פון איר נאמען, איז אינטערעסאנט צו דערציילן, או פון 195 פאראנגע אלטע שריפטן פון דער מעראוינגיישר דינאסטייע, וואס האט געהערשט ביין יאר 752 אוון פארואנדلت פאריז איז דער הויפט-שטאט פון דער מלוכה, זענען 97 דאקו- מענטן אוטענטישע אוון 98 פון צויפלערישן ווערט; פון זיך געפינען מיר דעם נאמען פאריז נאר אין 9 שריפטן, פון וועלכע בלוייז אינע שיינט צו זיין אוטענטיש!

די ערסטע געשיכטלעכע ידיעה וואס איז פאראן וועגן פאריז, — די שטאט האט דאן געהיסן מיטן לאטינישן נאמען "לוטעצייא". (אויך דער זין פון דעם נאמען אויז נישט גענוג קלאר). — שטאט פון يولיס צעוזר, וועלכער דער- ציילט אין זיינע "קאמנטארן", או ער האט דא א געויסע צייט געהאלטן זיין הויפט-קווארטיר. דאס איז געוווען 53 יאר פאר דער היינטיקער ציט-רעבעונג. אויפן סמך פון די דזוקע נאטיבן, זענען טאקט איז יאר 1953 פארגעקומען איז פאריז גרויסע פיערונגגען לבוד צווי טויזנט יאר איר עקסיסטטען. אויב געשיכטלעך וויסן מיר גארנישט וועגן דער אנטשטייאונג פון פאריז, זענען אבער וועגן דער געבורט פון דער שטאט פאראן א רייז געגענדעס וואס דערציילן, או אירע גריינדר זאלן האבן געוווען באקאנט העלן פון דער גרייבישער מיטאלאגיג.

ביז גאר מערקוווערדיק און פאר אונדז' יידן זיעיר אינטערעסאנט איזו דער פאקט, וואס צוישן די לעגנדעס וועגן דער אנטשיטיאונג פון פאריז, איז אוייך פאראן איינע, וואס דערצ'ילט, או די שטאט האט א ביבלייש אפשתאמונג... או זי איין געגרינדעט געווארן דורך א 17-טן אוראייניקל פון נחס זון יפה און איז דאס איז געשען אומגעפער... 900 יאר פארן מבול; 498 יאר פאר דער גרינדונג פון רויים און 1417 יאר פאר דער היינטיקער צייט-רעבענונג.

אוודאי וועלן מיר זיך נישט אריינלאון אין איבערקאנטראלירן דעם השבון, לoit וועלכן עס קומט אויס. און פאריז האט שוין היינטער זיך א געשיכט פון דריי מיט א האלבן טויזנט יאר...

די געשיכט האט אוייך נישט קיין ידיעות ווען אומגעפער עס האבן זיך באויזון די אלע לעגנדיעס וועגן דעם מיטאלאגישן אפשתאם פון דער שטאט; עס ווערט אבער אונגעבעבן, או די לעגנדע וועגן יפת'ס וויטע אינייקלעך וועלכע זאלן האבן געגרינדעט פאריז, זאל שוין האבן געווען באקאנט אין 12-טן יהה און אפשר נאך פריע.

די דזוייקע לעגנדע איזו צו אונדז' דער גאנגען דורך גלח אונגייס פון וויטערב (1) וואס האט געלעבט אין 15-טן יהה (1502 — 1432) און איז אוייך באקאנט אונגעערן נאמען זשאן נאנגי. ער האט זיך באריםט געמאכט מיט זינס א זמלונג א. ג. «די אנטיקע צייטן», (רוים 1498), אין וועלכער ער דערצ'ילט וועגן יפת'ס וויטע אינייקלעך ווי די גרינדער פון דער שטאט פאריז. צוישן די געלערנטע פון 16-טן און 17-טן יהה זענען אונגעאנגען לאנגע און הייסע וויכוחים וועגן דעם געשיכטלעכן ווערט פון זינע וווערכ.

דאס פארישן און ארוסקומען מיט ערנשטע געשיכטלעכע ווערכ וועגן פאריז האט זיך ריכטיק אונגעהייבן אין 17-טן יהה. עס האט נאך אבער געדזיערט, בייז די שטאט האט באקומען וויכטיקע פארשער און היסטאריקער. טראץ דער גאר גויסער צאל פאראנגע ווערכ וועגן דער אנטשיטיאונג פון פאריז, איז די צאל מהברים וועלכע דערצ'ילן מכוח דעם ביבלייש אפשתאם פון דער שטאט זיעיר קלין.

פון דעסט וועגן איזו די עקסיטענץ פון דער דזוייקע לעגנדע בייז גאר אינטערעסאנט און מיר האבן די פולע רעכט צו טראקטן או אויב איז לעגנדע איז געבורן געווארן, איז עס געשען אין רעזולטאט פון יidisער אנוועזנהייט און יידישן אינפלוס אויף די ערשטע פאריזער אינזווינער.

אויב מען וויסט נישט וווען אומגעפער עס האבן זיך באויין די לעגענדעס וועגן די העלדן פון דער גרכישער מיטאלאגניע אלס גרינדער פון פאריג, אין עס אבער וויט נישט אויסגעשלאָסן, או דער אויפּום פון קריסטנוטום אין גאלֶן-לאָנד האט אַרְוִיסָגָעַבָּרְעַנְגַּט דֵי גַּשְׁיכְּטַעַטַּע פָּוֹן יְפָתָּס וְוַיְתָּע אַיְנִיקְלַעַד וְוַיְיַאֲרַפְּלַיקְ קָעָגָן דֵי גְּרִיכִּשְׁ-גַּעֲצְנִידְעַרְישָׁע לְעַגְעַנְדָּעַס. דָּאָס שְׁלִיסְט אַבָּר אויף קִיּוֹן פָּאֵל נִשְׁתַּחַת אַוְיס אָוְנְזָעָר מִינְיָנָג אָז די לעגענדע וועגן בִּבְּלִישָׁן אָפְּשַׁטָּאָם פָּוֹן דָּעַר שְׂטָאָט האט גַּעַקָּאנְט אַוְיך זִין אַ רְעוֹזְלַטְאָט פָּוֹן יִדְיִישָׁר אַנוּזְ�וֹנְהִיָּט אָזָן אַיְנְפָּלוּס אוּפְּהִי דֵי עַרְשְׁטָע פְּאַרְיוֹזָעַ.

יְיִדְן זְעַגְעַן אַגְּגָעָקוּמָעַן אַיְן גָּאַלְּן-לאָנד אָזָן אַיְן פְּאַרְיוֹזָעַ, אוּבָּנָה נִשְׁתַּחַת צְוָאָמָעַן מִיטָּה דֵי רְוִימָעַר, אַיְזָעַס יְעַדְּנָפָּאָלָס גַּעַשְׁעַן אַיְן דֵי סָאָמָעַ פְּרִיסְטָעַ יְאָרוֹן פָּוֹן דָּעַר שְׂטָאָט-עַקְסִיסְטָעַנְצָעַ. וּוּעַן דֵי עַרְשְׁטָעַ קְרִיסְטְּלַעַכְּעַ פְּרַעְדִּיקְעַר האָבָּן זִיךְ אַגְּגָהָוִיבָּן באּוֹיְיָוֹן אַיְן לאָנד, זְעַגְעַן דָּא דֵי יְיִדְן שְׁוִין גַּעַוְועַן פָּוֹן לְאָנָג אָזָן אַגְּגָהָוִיבָּן שְׁטָאָרָק באּוֹוִירָקְטָדְעַ דֵי גַּעֲצְנִידְעַרְישָׁע באַפְּעַלְקְעַדְרָוָגָן. נִשְׁתַּחַת קִיּוֹן אַנְדְּרָעָר וְוַיְעַרְנְסָט רְעַנְאָן שְׁרִיבְּבָט אָז «דֵי יְיִדְן האָבָּן אַרְיִינְגָּעַבְּרַעְנְגָּט צְוָיְשָׁן די גָּאַלְּן דָּעַם בָּאָגְרִיףְ פָּוֹן אַיְנְצִיקְן גָּאַטְ».

פְּרָאַנְקְרִיךְ אַיְזָעַס אַפְּיִיצְיָעַל גַּעַוְואָרָן אַ קְרִיסְטְּלַעַכְּעַ לְאָנד עַרְשָׁת אַיְן יָאָר 480, וּוּעַן דָּעַר מֶלֶךְ קְלָאוֹסָה האָט אַגְּגָעָנוּמָעַן דָּעַם דָּאַזְיָקָן גְּלִוְיבָּן; עַס האָט נְאָך אַבָּעָר זִיעָר לְאָנָג גַּעֲדִיעָרָט בֵּין דָּאָס קְרִיסְטְּנָטוּמוֹ האָט זִיךְ אַגְּגָעָנוּמָעַן צְוָיְשָׁן דֵי מַאְסָן. סָאַיְזָעַ גַּעַוְועַן דָּעַר אַנְהִיבָּפָּן אַגְּגָהָוִיבָּן וְוָאָס אַרְיִעָּה מַעֲנְשָׁהָן האָבָּן נְאָך אַלְיָוָן נִשְׁתַּחַת גַּעַוְוָסָט דִּיעָרָן וּוּעָגָן אַרְיִעָּה פָּאַרְמָעָן אָזָן דָּגָמָעָן הָאָבָּן גַּעַדְאָרְפָּט אַסְךְ צִיְּיט אַוְיךְ זִיךְ קְרִיסְטְּאַלְיָזְרָן אָזָן בָּאַפְּעַסְטִיקָן. די דָּעַמְּאַלְטִיקָעָן יְנָגְעָן קְרִיסְטָן הָאָבָּן אַפְּיָלוּ גַּעֲפִיעָרָט דָּעַם שְׁבָת וְוִי אַ רְוָתָאָג אָזָן דָּעַר קָאנְסָול פָּוֹן עַלְוָוִיר (305 — 306) אַיְזָעַ גַּעַזְוֹוֹנְגָּעָן גַּעַזְוֹוֹנְגָּעָן אַרְוִיסְצּוּקָוּמָעַן מִיטָּה אַ רְוָה אָזָן אַפְּיָלוּ אַוְיךְ מִיטָּה אַגְּגָהָוִיבָּן צְוָה דֵי קְרִיסְטָן, אָז זִיךְ זָאָלָן זִיךְ אַוְיסְהָהִיטָן פָּוֹן בָּאַטְרָאָכָּטָן שְׁבָת וְוִי אַ יְוָמִ-טּוּבִּ-טָאָגָן.

נִשְׁתַּחַת נְאָך הָאָבָּן דֵי יְנָגָעָן קְרִיסְטָן גַּעֲפִיעָרָט דָּעַם שְׁבָת וְוִי אַ רְוָתָאָג נְאָך זִיךְ פְּלָעָגָן אַוְיךְ קְוּמָעָן צְוָה דֵי יְיִדְן מִיטָּה דָּעַר בִּיטָּע צְוָה בִּעְנְתָשָׁן זִיעָר תְּבוֹאתָה...

סָאַיְזָעַ בְּכָלְאַלְמָנָה אַ פְּרָאָגָע צְיָה דֵי יְיִדְן וּוּלְכָעָן הָאָבָּן זִיךְ דָּאָן גַּעַפְוָנָעָן אַיְן גָּאַלְּן-לאָנד, זְעַגְעַן טָאָקָע באַשְׁטָאָנָעָן פָּוֹן אַיְנְגָעַוְואַנְדָעַרטָעָ: גִּיכְעָר הָאָבָּן מִיר פָּאָר זִיךְ אַ דָּעַרְשִׁינְגָּן פָּוֹן פְּרָאַזְוּלִיטִיזָם, פָּוֹן אַרְיִבְּעַרְגָּעַגְּנָעָן צְוָה יִדְיִישְׁקִיטָה: וּוּעַגְעַן דָּעַם קָאָן אַסְךְ דָּעַרְצִילָט וּוּרָן, נַעֲמָנְדָעָן אַיְן בָּאַטְרָאָכָט אַוְיךְ דֵי אַלְעָה פָּאַרְבָּאָטָן מִיטָּה וּוּלְכָעָן דֵי יְנָגָעָן קִרְכָּעָן אַיְזָעַ גַּעַזְוֹוֹנְגָּעָן אַרְוִיסְצּוּקָוּמָעַן, אָזָן וְוָאָס נְאָך אַיְנָעָם פָּוֹן זִיךְ הָאָבָּן מִיר דָאָ דָעַרְמָאָנָט אָזָן וּוּלְכָעָן וּוּיְזָן, וְוִי

גראיס ס'אייז דאן געוווען די ווירקונג פון די יידן אויף דער נאך נישט גענוג
שטעאָרָק אויסגעפּרָעַמְטָעָר קְרִיסְטָלְעָכָעָר בְּאָפַּעְלָקְעָרָנוּג.
דאָרְפַַּן מֵיר זִיךְ נִשְׁתְּ וּוֹנְדָרְן וּוָסְ צְוִישָׁן די לְעָגָנְדָעָס וּוְעָגָן דָּעָר אַנְטָן
שְׂטִיאָוָנָג פָּוָן דָּעָר שְׂטָאָט פֿאַרְיִז אַיְזָק פֿאַרְאָן אַיְנָעָ וּוָס דּוּרְצִיְּלָט וּוְעָגָן
נָחָס וּוַיְיטָע אַיְנִיקְלָעָץ.

ביבליוגרפיה

зу נומער :

.142, 135, 126, 107, 80, 36, 12, 1

די קירכע „סען ושיילען לע פאואר”

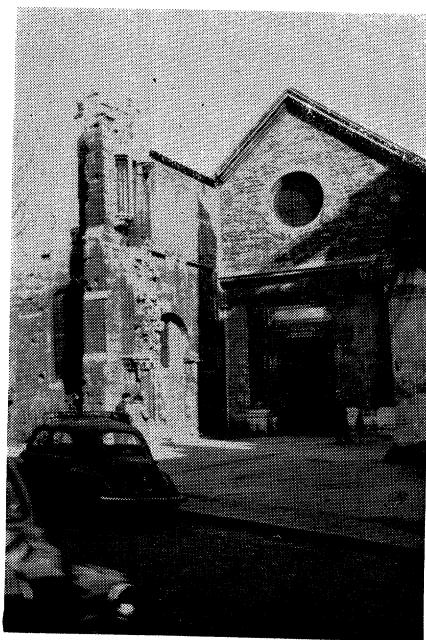
אויף דער לינקער זיט פון דער סען, אינעם גערטנדל, וואס טראגט דעם נאמען „רענע וויאאניג”, זעען מיר אין דער טיך, אַ קליניע אלטער קירכע, בארים אין פאריז אַב „סען ושיילען לע פאואר”, וואס איר הויפט-ארײַנְגָּאנְג געפינט זיך אין אלטן שמאלן געלס, מיט דעם זעלבן נאמען.

גלאיך ביים ערשותן בליך אויף די קירכע-מונייערן זעם מעז, אַז זיך האט אַ ווייטע און לאנגע געשיכטע הינטער זיך; זיך האט שווין אַדורךגעמאכט אַ סֵּך צעשטערונגען; איר צפונדיקער טיל, וואס געפינט זיך אין אַחרובן צוּשָׁאנְדָּן, האט פון דעסט וועגן איינגעהיט דעם ריינעם פריגאטישן כארקטער. די קליניע קירכע איי היינט צוֹ טאג פיל קלענער, ווי זיך געווען אַ מאָל. דער אִיצְטִיקָּעָר פאָסָּאָד פון דער קירכע איי אויפגעבויט אין 17-טָן יְהָה בעת אַ רַעֲקָּאנְסְטְּרוּכָּיָּע פון בנין און איי וויאיט פון אלטן גאטישן סטיל פון צפונדיקון טיל. (קלשע נומ. 1).

די קירכע „סען ושיילען לע פאואר” געהערט צוֹ די סָאָמָע אַינְטְּרָעָסְאַנְטָסְטָע היסטָרִישׁ מְאֻנוּמָעָנְטָן פון פָּאָרִיז. אויף דעם האט זיך אַ מְאָל געפונען אַ געצדינְגֶּרְעִישָׁר טעטעל, וואס איי דערנָאָך פָּאָרְוָאָנְדָּלָט געווארן אין אַ קְרִיסְטָלְעִידָּרְעָה און איי דעם אַמְּאַלְיכָּן בְּנִין פְּלָעָגָט אין 6-טָן יְהָה אַיְשְׁנְטִיָּן לְעִכָּר קִרְכָּעָן אַז זיך צוֹ צִיְּיט קִין פָּאָרִיז. די קירכע-מונייערן פון „סען ושיילען לע פאואר” געהערן צוֹ די סָאָמָע עַלְטָסְטָע פון דער שְׂטָטָט. דער חַרְבָּעָר גאטישער טיל, וואס מיר זעען לינקס פון פאָסָאָד, שטאמט נאָך פון 12-טָן יְהָה.

מען האט אַים אַנְגָּהָוִיבָּן צוֹ בויען צוּוִישׁן די יָאָרָן 1165 — 1170. אַין יענע טעג האט מען זיך אויפֿן דערנעבְּנִידִיקָן סִיטָע-אַינְדוֹלָן נָאָר וואס געשטעלט בויען די נָאָטְרָעִידָּאָם. די קליניע קירכע „סען ושיילען”, וועמענס בוּי איי געענדייקט געווארן אין יָאָר 1240, האט אַז פָּאָרְלוֹף פון נאָך לאַנגָּע יָאָרָן צוֹגְעָזָעָן דָּאָס בויען פון דער גַּרְוִיסְעָר קָאָטְעָדְרָאָלָע, וואס איי פָּאָרְעָנְדִּיקָט געווארן מיט אַ סֵּך יָאָרָן שְׁפָעָטָע. עס איי וויאיט נִישְׁט אַוְיסְגַּעַשְׁלָאָסָג, אַז טְרָאָסְפָּאָרָה-מְאַצְּיָּע וואס די קליניע קירכע האט דורךגעמאכט אַז רַעֲזָלָטָט פון אלטקייט אַז מְעַרְעָרָע פָּאָרְוִיסְטְּוָנְגָּעָן האָבָן אַירָע מַוְיעָרָן אוּפְגָּהָהָיט אַז זיך שְׁטִינְגָּר.

קלישע נומער 1

קִירכֶע סָעַן זְשִׁילִיעַן לְעַ פָּאָהָר.
(פָּאָהָר : י.נ. קָאָרְנָה עַנְדָלְנוּר.)

וועלכע געדענ��ען נאך די טאג ווען עס איין דא אינגעשטאנגען, דער שוין דערמאנטער בישאָפּ גרעגואָר פון טור, מחבר פון דער «געשיכטּ פון די פרענקֿן» אין וועלכעֶר ער האָט באַשְׁרִיבָן די שוערטּ יידישע דראָמָע וואָס האָט זיך אַפְּגַעַשְׁפִּילְט אֵין יַאֲרֵד 582 טאָקָע אַרוֹם די מוֹיְעָרָן אֵין טַעַמְּפָל גּוֹפָא. מיר דערוויסן זיך אַזְוִי אַרוֹם וועגן יַדְן וואָס האָבָן דֻּעָמָאלָט באַוּוֹינְטּ פָּאָרִיז, דאָ געלעבטּ, געווען אַקְטְּיוֹו אָוָן באַצְּאָלָט מִיט זַיְעַר בְּלוּט אָוָן לעַבְנָן פָּאָרָן וועלְן בלְיִיבָּן יַדְן.

איַן 6-טָן יַהְיָה אֵין נאָך דאָס פרענקֿ צוֹיִישׁ פָּאָלָק נִישְׁתּ גְּעוּוֹן אוַיסְגַּעַפּוּרָעָטּ אָוָן אֵין דער שְׂטָאָט פָּאָרִיז וואָס האָט נאָך אָפְּשָׁר נִישְׁתּ גַּעַטְרָאָגָן אֵיר הַיְנִיטִיקָן נָאָמָעָן, האָט גַּעַוּעַלְטִיקָט דער קְרִיסְטָלְלָעְכָּעָר קְעַנְגִּיג שִׁילְפָּעָרִיךְ דער עַרְשְׁטָעָר, פִּון דער מַעַרְאָוּנְגִּישׁעָר דִּינְאָסְטִיעָ.

איַן שִׁיכּוֹת מִיט זַיְעַר קְלִיבָּן זיך דאָ אַיבְּעַרְצָוּגָעָבָן אָוָן אֵין וועלכע דער קְעַנְגִּיג שִׁילְפָּעָרִיךְ האָט גַּעַשְׁפִּילְט אֶגְּרוֹיִיסָטּ רָאָלָע, אֵיז וּכְיָהָן צְוִי דָעָרְצִילָן, אָז זַיְעַן קְרִיסְטָלְלָעְכָּיִיךְ האָט אַיִּם, וואָס האָט נִישְׁתּ פָּאָרְטָאָגָן נִשְׁתּ גַּעַשְׁטָרָט צְוִי זַיְעַן אֶגְּרוֹיִזְמָאָמָעָר דַּעַסְפָּאָטּ, וואָס האָט נִישְׁתּ פָּאָרְטָאָגָן קְיִין שָׁוָם וּוְיַדְרְשָׁפְּעַנְגִּיקִיםּ. ער אֵין גְּעוּוֹן באַהֲרָשָׁת דָּרָךְ וּוְיִלְדָעְ קָאָפְּרִיזָן, וואָס האָבָן אֵין אַיִּם גַּעַבְּרוֹיזָן אָוָן אַיִּם נִשְׁתּ אַפְּגַעַהְאָלָטָן פִּון קְיִין שָׁוָם פָּאָרָן בְּרָעָכוֹן. ער פְּלָעָגָט אַיְגָהָעָנְטִיק אָוְמְבָרָעָגָעָן מַעְנְטָשָׁן, פָּאָרְבָּרָעָנָעָן שְׁטָעָטָן אָוָן בְּכָל פָּאָרְשָׁפְּרִיְּטָן אַרוֹם זיך אֶשְׁוּוֹרָן טָעָרָאָר. אָוָן דָּאָךְ... נִשְׁתּ גַּעַקְוָקָט אַוִּיףּ דָעַם אַלְעָם, אֵין ער גְּעוּוֹן אֶבְיָאָר אֶרְגִּינְגָּעָלָע פָּעַרְזָעְגָּלְעָקִיםּ: אֶטְּפִּיְּדָעָן דָעַנְקָעַנְדִּיקָעָר יְחִיד מִיט אַינְטָעָרָעָסָאנְטָעָ קְוָלְטוֹרְ-נִיגְוָנָגָעָן; להַיְפָּךְ צְוִי אֶסְךְ הַעֲרָשָׁעָר פִּון יְעַנְגָּר בְּאַרְבָּאַרְיָשָׁעָר צִיְּתָהָאָט שִׁילְפָּעָרִיךְ גַּעַקְעָנָט לִיְעָנָעָן אָוָן שְׁרִיבָּן אֵין זיך באַשְׁפְּטִיקָט מִיט לִיטְעָרָאִירְ-דִּיכְטָעָרִישָׁ אָוָן טַעַלְאָגְשִׁיעָ פְּרָאָבָלְעָמָעָן. ער האָט גַּעַפְּלָאָנָט צְוִי רַעַפְּאָרְמִירָן (איַן פָּאָנָעָטִישָׁן זַיְעָן) דִּי לְאָטִיְּיָהָן שְׁפָרָאָן. ער האָט גְּעוֹזָכָט צְוִי פָּאָרְשָׁטִין דִּי גַּאֲתָהִיטָן. אֲפִילּוּ אַוִּיךְ גַּעַהָאָט בְּדָעה אַרְיִינְצּוּפִּין עַנְדָעָרָגָעָן איַן דער יְוָגָעָר קְרִיסְטָלְלָעְכָּעָר רַעְלִיגִּיעָ, אֵיךְ וואָס האָט שְׁוֹעָר גַּעַרְאָפָּן אָוָן אֲפִילּוּ אַוִּיךְ גַּעַהָאָט פִּון דער גַּאֲלִישָׁעָר קִירְכָּעָר, דָעַם בִּישָׁאָפּ גַּרְגָּוָאָר פִּון טָרָ. ער דָעָרְצִילָט וועגן דָעַם אֵין זַיְעַן לִיטְעָרָאִירְ-דִּיכְטָעָרִישָׁ אָוָן וּוּרְטָט באַטְרָאָכָט אלָס עַרְשָׁטָע בְּאַדִּינְדִּיקָעָ גַּעַשְׁיכְּטָעָ-כְּרָאָנִיקָעָ פִּון יְעַנְגָּר צִיְּתָהָ.

דער בִּישָׁאָפּ גַּרְגָּוָאָר רַעְטָט מִיט אֶסְךְ גַּרְגָּנְגָּעָצָונָגָגָג וועגן קְעַנְגִּיג שִׁילְפָּעָרִיךְ, אַנְרוֹפְּנְדִּיק אַיִּם מִיטָּן נָאָמָעָן «הַוּרְדוֹס» אָוָן «נָעָרָאָן». ער דָעָרְצִילָט מִיט אַירָאָנִיעָ וועגן מִלְכִּיס לִיטְעָרָאִירְ-שָׁאָפְּוָגָעָן, וואָס יְעַנְגָּר זָאָל אַיִּם האָבָן גַּעַלְיִעָנָט אָוָן לְאַכְּט אַוִּיס שִׁילְפָּעָרִיךְ' אַיְדָעָן מִכּוֹחַ רַעַפְּאָרְמִירָן דִּי לְאָטִינְשָׁע

שפראָך דערצ'ילנדיק דערביי, אָז אַין אַנְבָּלִיךְ פֿוֹן בִּישָּׁאָפָּס קַעֲגַנְעַרְשָׁאָפָּט צָוֵם
רעפֶּאָרִים-פֶּרְאִיעָקָם, האָט דער קַעְנִיגְ אִים גַּעֲזָאָגֶט :

— אַיךְ וּוּעַל עַס גַּעַבְן צַו לַיְעַנְעַן גַּעַלְעַרְנְטַעַרְעַ פֿוֹן דִּיר אָוֹן זַיְיַ וּוּעַלְוַן
מִיט מִיר מַסְכִּים זַיְן !

וְאָס עַס האָט אָם שְׂוּעוּרְסָטָן גַּעַטְרָאָפָּן דַּעַם בִּישָּׁאָפָּס אַיְזָעַן שְׁילְפֶּעֶרְיקָס
אַרְוִיסְקוּם מִיט אָ פֶּרְאִיעָקָט אַפְּצָוְשָׁאָפָּן דִּי קְרִיסְטַלְעַכְעַ דָּגָמָע וּוּגָן דַּעַר דָּרְיִי
אַיְנוֹקִיט ; אַרְוִיסְקוּמוּנְדִּיק מִיט דַּעַם דָּזָאַקְן גַּעַדְאָנְקָה, האָט דַּעַר קַעְנִיגְ
גַּעֲזָאָגֶט צָוֵם בִּישָּׁאָפָּס :

— אַיךְ וּוַיְלַ אָז אִיר אַלְעַ זָאַלְט אָזְוִי גַּלְיְיבָן : דַּו אָוֹן אַלְעַ אַיְבָּרְיקָע
קִירְכָּעְלִיָּיט !

אוֹן כַּאֲטָש דַּעַר סְטִיל אָוֹן דִּי שְׁפָרָאָךְ פֿוֹן בִּישָּׁאָפָּס אַין וּוּלְכָעָר עַר דָּרְצִיְּלַט
וּוּגָן זַיְנָע שְׁמוּעָסָן אָוֹן דִּיסְקוּסְיָעָס מִיטָּן קַעְנִיגְ אַיְזָעַן זַיְעַר אָ בָּשִׂידְעַנְעַ אָוֹן אָ
בִּיןְ גַּאֲרָקָע אַיְזָע אָוּסְדָּרוֹקָן, פִּילְטַ מַעַן דַּעַם שְׂוּעוּרָן אוּפִיפְרָוִיָּן זַיְנָעָם
קַעְנִיגְ דַּעַם קַעְנִיגְ גַּעַדְאָנְקָה, וְאָס האָט מִיט זַיְקָ פָּאַרְגָּעַשְׁטָעַלְט אָ גַּעַוְאַלְדִּיקָע
אַפְּיקָוּרְסָות אָוֹן אָ גַּרְוִיסָע גַּעַפְּאָר פָּאָר דַּעַם אוּפִיגְיַעַנְדִּיקָן קְרִיסְטַלְעַכְעַן גַּלְיְיבָן.
אַוְיָב דַּעַר בִּישָּׁאָפָּס גַּרְעַגָּאָר פֿוֹן טָרָה האָט בִּים שְׁרִיבָּן דִּי כְּרָאנְיקָפָן יַעַנְגָּע
טָעָג זַיְקָ נִישְׁתָּ אַפְּגָעַהָאַלְטָן פֿוֹן אָוּסְגִּיסָן זַיְן כַּעַס אַוְיָפָן קַעְנִיגָּא אַנְרוּפְּנִידָק
אִים מִיט דִּי עַפְּיַטְעַטָּן «הַוְּדוֹס» אָוֹן «גַּעַרְאָן», האָט עַר אַבְּעָר אַיְזָעַן זַיְנָע פָּעָרָה
זַעְלָעַכְעַ שְׁמוּעָסָן מִיט אִים גַּעַמְוֹזָת זַיְקָ זַיְעַר אַיְנָגָעַהָאַלְטָן, נִישְׁתָּ אַרְוִיסְכָּאָפָּן
זַיְקָ מִיט קִיְּזָן וּוֹאָרטָן, וְאָס וּוּאַלְטָ גַּעַקְאָנְטָ חַלְילָה אַרְוִיסְרוֹפָן אָן אוּפִיפְרָוִיָּן
בִּים קַעְנִיגָּא. פָּאַרְקָעַרְטָן, עַר האָט אִים אַפְּיָלוּ גַּעַמְוֹזָת הַנְּפָעָנָה אָוֹן אַכְּטָוֹנָגָ גַּעַבְן
אִים נִשְׁתָּ צַו דָּרְצָעַרְעַנְעָגָא זַיְקָ וּוּאַלְטָ פָּאָרָן בִּישָּׁאָפָּס גַּעַקְאָנְטָ וּוּרְעָן
גַּעַפְּעַרְלָעָד.

וְוי סִיאָזָ באָוּסָט, אַיְזָעַן עַס גַּעַוְוָעַן דַּעַר קַעְנִיגָּא קְלָאוֹוִיס (שְׁילְפֶּעֶרְיקָס זַיְדָעָ)
וְאָס אַיְזָעַן יַאֲרַ 496 אַרְיַעְרַ צָוֵם קְרִיסְטַנְטוּם, דַּאֲס הַיִּסְטָן, מִיט קְנָאָפָע
90 יַאֲרַ עַרְבָּה דִּי גַּעַשְׁעַנְיִישָּׁן, וּוּגָן וּוּלְכָעָר מִיר דָרְצִיְּלָן. דִּי טַוְיְפָוָגָ זַיְנָע
וּוּרְטָ בָּאַטְרָאָכָט פָּאָרָן אַגְּהַיָּבָ פֿוֹן דַּעַר אַפְּיצִיעַלְעַדְרָ קְרִיסְטַלְעַכְעַר עַרְעָ פֿוֹן
לְאָנָדָ. עַס האָבָן נַאֲךְ אַבְּעָר גַּעַדְוִיעַרְטָ יַאֲרַהְנוּדְעַרְטָעָרָ. בַּיְיַ דִּי קְרִיסְטַלְעַכְעַ
רַעַלְגִּיעָה האָט זַיְקָ אַגְּגָעַנוּמָעָן אָוֹן בָּאַפְּעַסְטִיקָט בַּיְיַ דַּעַר בָּאַפְּעַלְקָעְרוֹנוֹגָ. אַיְזָעַן
נִשְׁתָּ קִיְּזָן וּוּנְדָעָר שְׁילְפֶּעֶרְיקָס זַוְּכוֹן צַוְּ פָּאַרְשָׁטִיָּן דִּי יַוְנָגָעָ קְרִיסְטַלְעַכְעַר לְעָרָעָ
וּוּלְכָעָ אַיְזָעַ נַאֲךְ וּוּיִיטָן נִשְׁתָּ גַּעַוְוָעָנָ פָּאַרְמִירָט אָוֹן זַיְן אַיְנָפָאל אַפְּצָוְשָׁאָפָּן דִּי
דָרְיִי-אַיְנִיקִיטָן, כְּדִי זַיְקָ צַוְּ פָּאַרְטָעָרָן נַאֲרָן אָוּסְלִיסְלִיסְלָעָד מִיטָן אַיְזָעַן
אַיְנְצִיקָן גַּאֲטָן.

דערהערנדיק פון קעניג מכוח דעם דזוקון געדאנק, האט דער בישאָפַּךְ
דערגאָר חושד געוווען אין דעם די השפה פון אַ געוויסן אַפִּיקוֹרָס סַאֲבָעְלִוּסֶם,
וואָס האט געלעבעט אין 3-טַּן יַהְ.

סַיְאָו אַבָּעָר ווַיִּתְ נִשְׁתֵּט אַוְיגַעַשְׁלָאָסֶן, אוֹ צַו דָּעַר אַיְדָעַע פָּוָן אַפְּשָׁאָפַּן די
דרְּיִ-אַיִינְקִיטִיט אַיְזַע קָעָנִיג גַּעֲקוּמָעָן נִשְׁתֵּט דָּוָרְךָ לַיְעַנְעַן סַאֲבָעְלִוּסֶן אַוְן
נִשְׁתֵּט אַזְוִי דָּוָרְךָ זַיְן אַיְגַּז דָּעַרְטָאָכְטָן זַיְךָ דָּעַצְוּ, וַיְיַ אַדְּאָנָק דָּעַר ווַיְרָקָונְג
פָּוָן יַיְד פְּרִיסְקָוָס. דָּעַם עַרְשָׁתָן יִדְיָוָשׁ מַעֲנְטָשָׁן, וּוְעָגָן ווּעוֹמְבָּס נַאֲמָעָן אַוְן
עַקְסִיסְטָעָנָץ מִיר דָּעַרוֹיָסֶן זַיְךָ טָאָקָע פָּוָן דָּעַר «גַּעַשְׁיכְטָע פָּוָן דִּי פְּרָאנְקָן».

ער האט געלעבעט אין פַּאֲרִיזָן, זַיְךָ גַּעַפְנוּעָן אַיְן נַאֲעַנְתָּן קַאֲנְטָאָקָט מִיטָּן קָעָנִיג
שַׂילְפָעָרִיךְ אַוְן אִים שְׁטָאָרָק בָּאוּוּרִיךְ.

וואָס ווַיִּתְ נִשְׁתֵּט אַוְן וָאָס אַיְזַע צַו אָוְנְדוּ דָּעַרְגָּאָנְגָּעָן ווּוְעָגָן יַיְד פְּרִיסְקָוָס ווָאָס
הָאָט גַּעַלְעָבָט אַיְן פַּאֲרִיזָן סֻוּף פָּוָן 6-טַּן יַהְ?

זַיְעָר, זַיְעָר ווַיִּנְיקָ.

ער אַיְזַע גַּעַוְוָעָן אַהֲנְדָלָעָר פָּוָן טַיְיעָרָע שְׁטָאָפָּן, פָּוָן ווּעְרְטְּפָוּלָע שְׁטִינְגָּעָר,
צִירְנוֹגָה פָּוָן אַיְדָלְ-מַעְטָאָלָן אַוְן קוֹנְסְטוּוּרָק, ווּלְכָעָ ער פָּלְעָגָט אַוְיפְּקוּפָּן אַוְן
צְוָשְׁטָעָלָן דָּעַם קָעָנִיג שַׂילְפָעָרִיךְ אַוְן ווַיִּילְעָ ער האט זַיְךָ פָּאָרְנוּמָעָן מִיטָּן גַּאֲלָדִי
מִסְחָר, רַעֲנָנָת מַעַן אַוְן ער אַיְזַע אַוְיךָ אַגְּוּסְעָץ צִיְּתָן גַּעַוְוָעָן דָּעַר שְׁמַעְלְצָעָר פָּוָן
די גַּאֲלָדִ-מְתְּבָעוֹת פָּאָרָן קָעָנִיג, וּוְאָרָעָם אַוְרִי אַגְּרָרְקִינְעָר מְתְּבָעָן ווָאָס גַּעַפְנִינְט
זַיְךָ אַיְזַע דָּעַר מַעְדָּאָלָן-אַפְּטִילְוָנָג פָּוָן דָּעַר פָּאָרְיזָעָר נַאֲצִיאָנָאָלָעָר בִּיבְּלָאָטָעָק
אַוְן וָאָס אַיְזַע גַּעַגְאָסָן גַּעַוְאָרָן אַיְן יַאֲרָן 555, פִּגְוִירִין זַוְּיִי נַעֲמָעָן פָּוָן די
שְׁמַעְלְצָעָר אַוְן מַעַן לַיְעַנְתָּן דָּאָרָט: «פְּרִיסְקָוָס» אַוְן «דָּאָמְגָאָלוֹס». (קלישׁע נומָן). 2).

איַן יַאֲרָן 555, וּוְעָן סַיְאָוָן גַּעַגְאָסָן גַּעַוְאָרָן די אַיְגַּגְעָהִיטָעָנָעָן קָלִינְעָן מְתְּבָעָן.
הָאָט אַיְזַע לְאַנְדָּגָה עַרְשָׁתָן קָלָאָטָר דָּעַר עַרְשָׁתָר, דָּעַר פָּאָטָעָר פָּוָן שַׂילְפָעָרִיךְ
אַוְן סַיְאָוָן ווַיִּתְ נִשְׁתֵּט אַוְיגַעַשְׁלָאָסֶן, אוֹ פְּרִיסְקָוָס ווּלְכָעָרָה האט זַיְךָ פָּאָרְנוּמָעָן
מִיטָּן גַּאֲלָדִ-מְסָחָר אַוְן אַיְזַע גַּעַוְוָעָן דָּעַר צְוָשְׁטָעָלָעָר פָּוָן אַיְדָלְ-מַעְטָאָלָן פָּאָרָן
קָעָנִיג שַׂילְפָעָרִיךְ, זַאֲלְ אַוְיךָ הָאָבָן גַּעַוְוָעָן דָּעַר שְׁמַעְלְצָעָר פָּוָן דָּעַר מְתְּבָעָן.

פָּוָן דָּעַם וָאָס עַס דָּעַרְצִילְטָן דָּעַר בִּישָׁאָפַּךְ אַיְזַע זַיְן כְּרָאָנִיק, טְרָאָז דָּעַר
קוֹרְצִיקִיטִיט פָּוָן זַיְנָע יִדְיָוָתִים, דָּעַרְוִוִּיסְן מִיר זַיְךָ אַזְוִי פְּרִיסְקָוָס אַיְזַע גַּעַוְוָעָן אַנְבָּן
טְעַלְגִּעְנְטָעָר, קְלוֹגָעָר מָאוֹן אַוְן אַשְׁטָאָר אַיְבָּעָרְצִיְּגְּטָעָר יַיְדָ, זַיְעָר טְרִי זַיְן
גַּלְוִיבָּן.

פָּוָן די זַעְלָבָע מַאֲגָרָע יִדְיָוָתִים, ווּלְכָעָ זַעְנָעָן צַו אָוְנְדוּ דָּעַרְגָּאָנְגָּעָן, ווַיִּתְ
מִיר אַוְיךָ, אוֹ פְּרִיסְקָוָס האט גַּעַהָאָט אַ פָּאָמְלִיעָן, קִינְדָּעָר, קְרוּבִּים אַוְן אַזְוִילְבָּן
זַיְן קְלוֹגְשָׁאָפָּט אַיְזַע ער גַּעַוְוָעָן זַיְעָר גַּעַשְׁעַצְטָן דָּוְרָכָן קָעָנִיג, ווּלְכָעָר פָּלְעָגָט

קלישע נומער 2

מטבע פון 6-טן יהה געםאלצן דורך פריסקושן.

ויך מיט אים באראטן וועגן וויכטיקע ענינים. בכל איז פריסקום געווען דעם קעניגס פארטרוייאונגס-מענטש אויפן געבייט פון פינגןץ און עס איז אויסער יעדן ספק, או דער ייד פריסקום האט שטארק באוירקט דעם קאפרינגעם קעניג. מיר דארפֿן אַנְגָּעֵמָעָן או אין זיירע אַפְּטָע שְׁמוּעָן וּוְעָגָן וּוְעָלְבָּעָס דערצ'ילט דער בישאָפּ, פְּלָעָגָן אויך באָרִיךְ וּוְעָרָן רַעֲלִיגִיגְעַ-עֲנִינִים אָוּן וּוְיָיל פריסקום אַיְזָעָן גְּעוּעָן אַהֲיֵטְעָר אָוּן באָוּסְטוּינִיקָעָר יִידְעָ, אַיְזָז וּוְיָיט נִשְׁתָּאָוִיסְעָד גַּשְׁלָאָסָן, או דער אַרְוִיסְקָומָטְפּוֹן מֶלֶךְ דָּעָר אִידָּעָ אַפְּצָשָׁאָפּוֹן דִּי דְּרִיְּדָיִּין אַיְזָעָה קְוִוָּעָן אַרְנוֹלְטָאָטְפּוֹן פריסקוםען יִידְישָׁן אַיְנְפּוֹלָס. כדי צו האָבוֹן אַבָּגְרִיףּ וּוְעָגָן פריסקומעס יִדְישָׁן באָוּסְטוּזִין, אַיְזָז בֵּין גָּאָר וּוְיָיכִיךְ צו דערצ'ילְעָן וּוְעָגָן אַדִּיסְפּוֹטְפּוֹן גָּאָר גָּרוֹיסְן אִינְטְּגָרְלָעָס, וּוְאָס אַיְזָעָה פַּאְרְגָּעָקוּמָעָן צְוִישָׁן קְעָנִיגָּה, דעם בִּישָׁאָפּ אָוּן דעם יִידְעָ.

געשען אַיְזָעָה עַס אַיְזָעָה 581.

דער מלֶךְ שִׁילְפְּעִירִיךְ וּוְאָס האָט זָוְעַרְצִיךְ וּיךְ אוּפְּגָעָה אַלְטָן אַיְזָעָן זַיְנָס אַ גוֹּט אַיְזָעָן נָאָשָׁעָן סִיר מָאָרֶן (בֵּי פָאָרִיז) האָט עַרְבָּה האָרְבָּסְט, גַּעַהְאַלְטָן בְּיִם פָאָרִיז לְאָוּן דָּאָס אָרְטָט כְּדִי זַיְקָ צוֹ בָּאָזְעָצָן אַיְזָעָן זַיְנָס וּוְינְטְּרִיךְ וּוְיָוִינְגָג אַיְזָעָה. פָאָרִיז, דעם אַיְזָעָה גַּעַקְוָמָעָן צוֹ אַיְזָעָה דָּעָר בִּישָׁאָפּ כְּדִי זַיְקָ צוֹ גַּעַזְעָגָנָעָן אָוּן בעַת זַיְעָר אַונְטְּרִהְאַלְטָן זַיְקָ, אַיְזָעָה גַּעַקְוָמָעָן דָּעָר יִידְעָן פריסקום.

זַיְעָנְדִּיךְ זַיְעָר באָפְּרִינְדָּעָט מִיטָּן יִידְעָ, פְּלָעָגָט דָּעָר קְעָנִיגָּה האָבוֹן אוּיךְ מַאְמָעָנָטָן פּוֹן פָּאָרְדָּאָס אוּרְפִּיךְ אַיְזָעָם; עַר האָט נִשְׁתָּאָוְסְעָט גַּעַקְאָנְטָמָוְתָּל זַיְנָס פְּרִיסְקָומָעָן זַיְקָ אַזְוִי עַקְשְׁנוֹתְדִּיךְ בֵּי זַיְנָס גַּעַטְמָאָט. עַר וּוְאָלָט גַּעַרְזָן גַּעַזְעָט וּוְאָלָט, אוֹ דָעָר קְלוֹגָעָר יִידְעָמָיט וּוְעָמָעָן עַר אַיְזָעָה זַיְעָנָט אָוּן זַיְעָמָעָן עַר שְׁעַצְטָמָאָט זַיְקָ שְׁטָאָרָק, זַאָל אַרְיְבָעָר צָוָם קְרִיסְטָנָטוֹם. בעַת פריסקומעס אַנְקָוּמָעָן אָוּן באָגְרִיסְן זַיְקָ מִיטָּן קְעָנִיגָּה האָט דָעָר לְעַצְטָעָר אַכְאָפּ גַּעַטְאָן דָעָם קְאָפּ פּוֹן יִידְעָ אַיְזָעָה גַּעַגְהָוִיבָן אַרְאָפְּבִּיגְן, רַופְּנְדִּיךְ צָוָם בִּישָׁאָפּ :

— קְוָם אַהֲרֹן, גַּאֲטָס-גִּיְּסְטָלְעָכָר, לִיְּגָ אַוְיִףְתָּ אַיְזָעָה אַרְוִיְּפָטְדִּיךְ דִּינְגָעָה הענט אָוּן בָּעַנְטָשָׁ אַיְזָעָם !

פריסקום האָט גַּעַשְׁטָעַלְטָמָאָט וּוְיִדְעַרְשָׁטָאָנד אָוּן זַיְקָ אַרְוִיסְגָּעָרִיסְן פּוֹן קְעָנִיגָּס הענט כְּדִי אוּסְצּוּמִידָן דָעָם גַּלְחָס בְּרָכָה אָוּן וּוְעָלְכָר עַר האָט גַּעַזְעָן אַפְּרוֹו :
פּוֹן שְׁמָדָה. דָעָר קְעָנִיגָּה האָט אַיְזָעָם דָאָן בֵּין צְוֹגְעַוּוֹאָרְפָּן :
— דָו שְׁוּוּרָעָר מַעְנָטָש. דָו אָוְמְצָטוּרְוַיְלְעָכָר שְׁטָאָמָ, וּוְאָס וּוְילְסָט נִשְׁתָּאָוְסְעָט גַּעַרְקָעָנָעָן גַּעַטָּס זַיְנָס, וּוְעָמָעָנס קְוָמָעָן דִּי נְבִיאָים האָבוֹן פּוֹן פָּאָרְוִיס אַגְּנָזָאָגָט. אַ בִּיסְלָבָאָרְאוּיְקָט, זַעַעַנְדִּיךְ אַזָּעָס דָרָאָט אַיְזָעָם נִשְׁתָּאָקִין גַּעַפְּאָרָה, האָט פריסקום אַגְּנָהָוִיבָן אַפְּעַנְטְּפָרָעָן אָוּן אַרְוִיסְזָאָגָן וּוְאָס עַר טְרָאָכָט וּוְעָגָן דָעָר מעשה פּוֹן «גַּאֲטָס זַיְנָס».

— גאט האט נישט חתונה — האט פריסקוס גערעדט — און עס ווערטן אים נישט געבורוּן קיין קינדער. אוזי אויך דאָרֶךְ ער נישט קיין שותפים צו זיין אלמעכטיקיט. וואָרַעַם ער האט דורך משׂהן געיאָגט: «איך בין דער האָרֶץ גאט און עס איזו נישט פֿאָרָאָן קײַן אַנְדְּעָרָעָר גאט אַ חֹזֶץ מִיר. איך שֵׁיכַּק דָּעַם טוֹיט אָונֶן אַיךְ גִּיבַּ דָּאָס לְעַבְּנָן. איך בֵּין דָּעַר וּוְאָס שְׁלָאָגָט אָונֶן דָּעַר וּוְאָס הַיִּלְטָט». אַוזַּי האט זיך צעפְּלָאָקָעָרָט אַ דִּיסְפּוֹט בעַת וּוְעַלְכָּן פריסקוס האט הִיָּסְטָטִידִיקְט זַיְן יִדְּיָשָׁן גְּלוּבָּן קָעָגָן קְרִיסְטָלָעָכָן, זָאָגָנְדִּיקְט צּוֹוְישָׁן אַנְדְּעָרָע גַּעֲדָאנְקָעָן, אָו:

«גאט האט נישט קײַן שׂוֹם נוֹיְטוּוֹנְדִּיקְט זיך צוֹ טִילְעָן אַין דָּרְיִיעַן».

אדער גָּאָר:

«קָאָנוּ דָּעַן גַּאָט זַיְן אַ מעַנְטָשָׁן אָונֶן גַּעֲבָּרָוּן וּוְעַרְוּן דָּרֶךְ אַ פָּרוּוּ?»

צִי גָּאָר:

«קָאָנוּ מַעַן גַּאָט שְׁמַיִּין מִיטְּ רִיטָּעָר אָונֶן אַים פֿאָרְמַשְׁפְּטָן צָום טּוֹיט?»
דָּעַר מֶלֶךְ שִׁילְפָּעָרִיךְ אַיְוּ לְסֻופְּ מִיד גַּעֲוָאָרָן. ער האָבָּן אַים אוַיְסְגָּעָפָּעָלָט אַרְגּוּמָעָנָטָן אָונֶן דָּעַר וּוְיִתְעָדִיקָּר דִּיסְפּוֹט אַיְוּ שְׁוִין אַנְגָּגָנָעָגָן נָאָר צּוֹוְישָׁן פריסקָוּסְטִין בִּישָׁאָףְּ, וּוְעַלְכָּר דָּעָרְצִילָּט אַיְוּ זַיְן כְּרָאָנִיקְט אָוּ:

«מִיר האָבָּן אַים גַּעֲוָאָגָט דָּאָס אָונֶן דָּאָס נָאָר אַנְדְּעָרָע אַרְגּוּמָעָנָטָן. סְאָיִי אָוְנְדוּן אָבָּעָר נִישְׁט גַּעֲלוֹנָגָעָן צָום בְּרָעָגָעָן דָּאָס נַעֲבָּעָדִיקָּעָן נַפְשָׁן דִּיכְטִיקָּן גְּלוּבָּן».

מִיר דָּאָרָפָּן אַנְגָּמָעָנוּ אָוּ גַּעֲנָגָאָר פָּוֹן טָרָ בְּרָעָגָט נָאָר אַ בָּאַשְׁטִימָטָע בָּאָרֶיךְ גַּרְעָנְצָטָע צָאָל גַּעֲדָאנְקָעָן אָונֶן אַרְגּוּמָעָנָטָן מִיטְּ וּוְעַלְכָּר פריסקָוּסְטִין זַיךְ בָּאַנְצָוּט בְּעַתְּ דִּיסְפּוֹט, אָבָּעָר פָּוֹן דָּעַם וּוְאָס ער דָּעְרְצִילָּט. זַעַעַן מִיר אַרְוִיסְט דָּעַם טִיףְּ אַבְּעָרְצִיגָּטָן יִידְּ, וּוְאָס האָט דָּרִיסְט אָונֶן אַמְּדָעָרְשָׁאָקָּן פֿאָרְטִידִיקְט זַיְן גְּלוּבָּן קָעָגָן אָונֶן דָּעַם הוּיְפָט פָּוֹן דָּעַר קְרִיסְטָלָעָכָר קִירְכָּעָן אַין לְאָנדָר.

מִיר האָבָּן שְׁוִין דָּעְרְצִילָּט וּוְעַגְּן כָּאָרָקְטָעָר פָּוֹן קָעָגָן אָונֶן וּוְעַגְּן זַיְן מַעְרָקְוּ וּוְעַדְקָיְקָוּ אִינְטָעָרָעָס פָּאָר פֿאָרְשִׁידָעָנָעָ פְּרָאָבְּלָעָמָעָן. וּוְעַלְוָן מִיר אִיצְטָעָר צּוֹגָעָבָן נָאָךְ אַיְנִיקָּעָ כָּאָרָקְטָעָר-שְׁטָרִיכָּן זַיְינָאָ, כְּדִי עָס זָאָל מַעְגָּלָעָךְ וּוְעַרְוָן צָום פָּאָרֶיךְ שְׁטִיְּין דָּאָס וּוְיִתְעָדִיקָּעָ.

דָּעַר דָּרָאָגָגְגָן פָּוֹן קָעָגָן שִׁילְפָּעָרִיךְ צָו אַ גִּיסְטִיק אַוְיְסְלָעָבָן זַיךְ, אַיְזָן גַּעֲוָוָעָן נִישְׁט טִיףְּ. ער האָט נִישְׁט פֿאָרְמָאָגָט קְיַיְן פָּעָסְטָן וּוְיַיְלָן אָונֶן אַיְסְדוּיְעָר אָונֶן אַיְזָן לִיכְטָמִיטָגְעָרִיסְטָן גַּעֲוָאָרָן פָּוֹן פֿאָרְשִׁידָעָנָעָ אַיְנוֹפָאָלָן וּוְעַלְכָּעָן זַעַעַן גַּעֲלָמָעָן אָונֶן גִּיד אַפְּגָעָטָרָעָטָן פָּאָר נִיְעָאָפְרִיאָזָן. ער פָּלָעָגָט זַיךְ אַנְצִינְדוּן פָּאָר בָּאַשְׁטִימָטָע אַיְדָעָעָן אָונֶן פָּלָעָנָעָר אָונֶן זַיְ אַיךְ גִּיד לְאָונֶן פָּאָלָן. אַוזַּי האָט ער אוֹיךְ גִּיד פָּאָרֶיךְ

געסן זיין אידיעו וועגן אפשראָפַן די "דריִי-אייניקיט". אונטער דער ווירקונג פון די קירכלעכע אנטֵידיידיש שטימונגנען וואָס האָבן זיך אלֶtz שטארקער אַנגעההיבן פילן אַין יענְע טאג אָן אָפְּשָׁר אוֹיך באָוירקט דורך בישאָפַ, האָט ער אַין יאָר 582 אַרוּיסגעגעבען אַ באָפְּעָל אוֹ אלֶע יידָן פון פֿאָרְיוּ מוֹזָן זיך שְׁמָדָן. דער באָפְּעָל האָט אוֹיך גַּעֲזָגֶט :

"אוֹיבּ עַמְצָעָר וּוּטּ זִיךְ נִשְׁתַּת אַונְטַעַרְוָאָרְפַּן דַּעַר דָּזְיִקָּעָר פָּאָרָאָרְדָּעָנוֹנָגּוֹ, וּוּטּ מַעַן אִים אַוִּישְׁטָעַכְּן די אַוְיָגָן" (1).

מען קאָן זיך פָּאָרְשְׁטָעלְן די מהומה וואָס דער דָזְיִקָּעָר ערְשָׁטָעָר אַנטֵידיִידִישׁ שער מלוכְּה-דעְקָרָעָט האָט אַרוּיסגעגעבען ביִי די יידָן אַין פֿאָרְיוּ, וּוּמַעַן רִיכְבַּן טִיקָּע צָאָל אַיז לִיְדָעָר אָמְבָּאָקָאנָט.

דער שְׁמָד אַיז פָּאָרְגָּעָקָומָעָן אַין דער אַנוּזָּנָהִיטּ פָּון קָעְנִיגּ גּוֹפָאּ וּוָאָס אַיז פֿאָר אַ טִּילְיָן גּוֹעוֹן דער טִוְּפִיךְ-פָּאָטָעָר. די מַאֲסָנָה אַפְּטָעָץ צָרְעַמְּאָנִיעָז האָט אוֹיך בִּיְגָעָוּוֹינָט דער בִּישָׁאָפּ גְּרָעָגָאָר פָּון טָרָה, ער אַיז אָבָּעָר וּוּיטּ נִשְׁתַּת גּוֹעוֹן צָוְרִידָן פָּון דָּעַם וּוּגּ דָּוָרָךְ וּוּלְכָן די קִוְּעָעָט האָט צָוְבָּאָקָומָעָן פְּרִישָׁעָנָה. ער האָט נִשְׁתַּת גַּעֲלִילִיבְּט אַין דָּעַם שְׁמָד אַון אַין זִין "גַּעֲשִׁיכְטָעָן פָּון די פְּרָאָנְקָן" שְׁוֹרִיבְּט ער :

"זַיְיָ וּוֹשָׁן (טוֹפָן) די לִיְבָּרָע, אָבָּעָר זַיְעָרָע נִשְׁמָות בְּלִיְבָּן אָוּמְרִין!"...

דער בִּישָׁאָפּ דָּעְרָצִילָט נִשְׁתַּת אַין זִין כְּרָאָנִיקּ, אַז עַס זָאָלָן האָבָּן פָּאָרְגָּעָז קָומָעָן פָּאָלוּן פָּון אַוִּישְׁטָעַכְּן די אַוְיָגָן צְוִילְבּ אַפְּזָאָגָן זיך פָּון שְׁמָד אַון מִיר דָאָרְפַּן אַגְּנוּמָעָן אַז אלֶע יידָן אַין פֿאָרְיוּ — אוֹיבּ עַס זַעַנְעָן נִשְׁתַּת גּוֹעוֹן קִין אַגְּטָלָאָפְּעָנָעָן — אוֹיךְ וּוּגָן דָּעַם וּוּיְסַן מִיר לִיְדָעָר גַּאֲרָנִישָׁת, האָבָּן זיך אַונְטָרְגָּעָוָרְפַּן דָּעַם באָפְּעָל.

עַס האָבָּן זיך אַונְטַעַרְגָּעָוָרְפַּן דָּעַם דָּעְקָרָעָט אלֶע יידָן אַחַז אַיְינָעָם, דער אַיְינָעָרָע יַיְד אַיז גּוֹעוֹן פְּרִיסְקָוּס !

עד האָט וּוּיְזַט אוּיסּ, גַּעֲקָעָנָט דָּעַם כּוֹחַ אַון אַיְנָפְלוֹס זַיְעָנָם אַוְיָפָן קָעְנִיגּ אַון אַפְּגָעָזָאנְט זיך פָּון אַונְטַעַרְגָּעָוָרְפַּן זיך דָּעַם באָפְּעָל. אַון אָפְּשָׁר אַיז ער גַּאֲרָא אַין זִין טִיפְּעָר יִדְיָשָׁקִיט אוֹיךְ גּוֹעוֹן גְּרִיאִיט צּוּ בְּרָעָנָגָעָן דָּעַם קְרָבָן ? צּוּ באַצְּאָלָן מִיט זַיְעָן אַוְיָגּ דָּעַם פְּרִיאָוּ פָּאָר בְּלִיְבָּן בִּים יִדְיָשָׁן גַּלְיָבָן !

(1) דער אַנְזָאָגּ פָּון דער גְּרוּזָאָמָעָר שְׁטָרָאָפּ אַין פָּאָל פָּון נִשְׁתַּת שְׁמָד זיך אַין נִשְׁתַּת גּוֹעוֹן צָוְעַטְרָאָכְט סְפָּעַצְיָעָל פָּאָר די יַיְוָן. דער קָעְנִיגּ פְּלָעָגָט פָּון צִיְּתָן זיך בְּגָנוֹצָן מִיט דער דָזְיִקָּעָר דָרָאָוָגּ, וּוּן סְחָאָטָן זיך גַּעֲהָנְדָלָט אַין באָשְׁטִימָטָעָא באָפְּעָלָן אַין וּוּמַעַן אַוִּיסְפִּירָוֹגּ סְיָאָז אִם שְׁטָרָאָקּ גַּעֲנָגָעָן.

כלערבדיק: דער קעניג האט אים געלאזט אַרְעָסְטִירֶן אוֹז גַּהֲאַלְטוֹן אֵין טוֹרְמָע דָּעַר-

“אויב פריסיקום וויל נישט גלייבן פריזויליך ווועט ער וווערן געצווונגגען גלייבן קעגן זיין אייגאנעם ווילזן”.

נין, פריסקוס האט נישט נאכגעבען אוון שילפעריך האט זיך נישט גען קאנט דעציידן ווי איזוי צו האנדלען. קענענדיק דעם קעניגס גירקיט צו געלט. האט פריסקוס אים פארגעשלאגן ווערטפולע מתנות פארן פרינו פון באפריריאונג, דערקלערנדיק דערביי או זינגער א זונ דארף בקרוב חתונה האבן אונן אויך מיט א יידייש קינד. קוים ווועט ער זיך טויפן, ווועט דער שיידוך צע שטערט ווערט, א זאך וואס ער וואאלט עס אויף קיין פאל נישט געוואלט. ערשות גאנך דער חתונה פון זון ווועט ער האבן אויפגעבעונדענע הענט אוון דאן.. דאן ווועט ער נאכקומוון דעם קעניגס פארלאנגן...

קענענדיק די שוואקקייט פון קעניגס כאראקטער, זינע שטימונגען זואס האבן זיך אפט געטוישט, האט פריסקוס, וויזט אויס, געליגיבט, או זיין גיעיג באך די יידישע נשמות ווי א סד אנדערע קאפרין זינע ווועט גיך פארביי אונז עס ווועט אפגעשאפט וווערן די גורה, צי האט שילפעריך געליגיבט אין דער מעשה פון נאכקומענדיקן שמד איז נישט באוווטט. אבער אויף וויפל די ווירט קונגונג אויף אים פון ייד פריסקוס איז געווען גראיס און די צוועזאגטן וווערט פוליע מותנות האבן געלאלט, האט ער לסוף באפריטט פריסקוזן פון טורמע. און עס האט זיך געשאפן און אויסטערלייש סיטואציע: פריסקוס איז איז יענע טאג געווען דער איניצקער אין פאריז וואס האט געלעבט און און נישט אויסבאהאלטן זיין יידישקיט און אויף טרייט און שריט זיך געטראפן מיט זינע אומגליקעלעכ ברידער וואס א טיל פון זיין האבן אפגעהיט יידישקיט באהאל- מושארהייט.

דעם דאזעןן מצב האט ווונדעראָר גוט פֿאַרְשְׁטָאנְעָן דער בִּישָׁאָפֶג גְּרוּגָאָר פֿון טוֹר, וּאוֹרָעָם אוֹיפֵּךְ אֲגֻווֹיסָן אַרט פֿוֹן זִין כְּרָאָנִיק זָאגָט עַר וּוְעַגְן דֵי גַעַד : שְׂמַדְתָּעַ יִדְעַן אָז :

“זוי נארון אפּ דעם ורבונו של עולם. זוי קערן זיך אומַן צו זיעיר אמאלייקוֹן אומגלויבָּן, אפהיטנדייך גלייבציגיטיך דעם שבת אונַ דעם זונטיך.”
 א דאנק זיין ריכיקיט אונַ ווירקונג אויפּן באָראָבראַישׂן קעניאָה האָט פריסֶס-
 קום געקאנט לעבען פררי אונַ אָפּן ווֹי אַ “יד”, אַ זאָך ווֹאָס האָט געוועקט קנאָה
 אונַ פֿאָרְבִּיטעְרוֹזְגּ בֵּי אַ רְיִי גַּעֲשְׁמַדְתָּעַ יִדְּזָן אַונַ האָט גּוֹרָם גַּעֲוָעָן אַין זעלְבוֹן
 יאָדר 582 צו אַ בלוטיקער דראָמָעַ צוֹישָׁן די יִדְּן גּוֹפָא, בעַת ווּלְכָדָר פרִיסְקָוָס
 אַינוֹ גַּעֲפָאַלְוָן אַ קְרָבָן.

געשווינט דורבן דעספֿאַטישן מלך, איז ער אומגעקומווען פון די הענט פון אַ משומד, אַ געוויסן פֿאָטיר, וועלכער האט נישט געקאנט איבערטראגן דאס מזל פון פריסקוטן צו לעבן פריי ווי אַ ייד: ער איז אים באָפְּאָלָן אַין אַ שבתדיין טאג, ווען פריסקוס האט נישט געטראָגן מיט זיך קיין געווער אויף זיך צו באַשְׁיכְּן אַין אים דערהרגעט.

אלץ וואָס מיר וווײַסן וועגן משומד פֿאָטיר איז, אַ ער איז געקומווען קײַן פֿאָרִין פון בּוֹרְגּוֹנְדִּיעַ אַון אוֹ זִיּוֹן טוֹיפֿ-פֿאָטער איז געוווען דער מלך שלפעדריך גופה. ער איז וואָרְשִׁינְגָּלֶעֶץ נישט געוווען קײַן אַרְעָמָן, וואָרָעָם ער האט פֿאָרָט מאָגָט שְׁקָלָאָפָּן וועלכּעָ ער האט מִתְגַּעֲנוּמוּן מיט זיך, כדי זַיִן זַלְעָן אַים העפְּלָפָן אַיבּעְרָפְּאָלָן פריסקוטן, וואָס איז געוווען אַין דער גּוֹזְעַלְשָׁאָפָּט פון איינְיקָע געשמדטע יַדְעָן. פריסקוס אַון זַיְנָעַ מַעֲנְשָׁוּן זַעְנָעַן וואָרְשִׁינְגָּלֶעֶץ געקוּמוּן פון אַ גַּהְיִים דְּאוּעָנָעָן, וואָרָעָם אלעָה האָבָן זַיִן אָונְטָעָר דִּי מְלָבְּשָׁים געטראָגן אויף זיך טליתה.

דער דָּאָזְקָעָר מַאָרָד, אוַיסְגַּעְפִּירָט דורבן משומד פֿאָטיר אַיבּעְרָ פריסקוטן אַון זַיְנָעַ בְּאַגְּלִיטִיטָר, איז פֿאָרְגּוּקְוּמוּן נַאֲנָעַטָּן נַאֲנָעַטָּן פון דער קירכע "סְעַן זְשִׁילְיָעַן לְעַ פְּאָוָרָה". עַס אַין נַיְשָׁטָ אַוְיסְגַּעְשְׁלָאָסָן אוֹ דער אַמְּגַעְקְוּמוּנָעָר פריסקוס אַין צוֹלִיבָּן זַיִן נַאֲנָטְקִיָּת צָוָם קָעְנִיגָּן אַון זַיִן פָּאָזִיצִיָּעָ געוווען באָקָאנְטָן בֵּי דִי פֿאָרָט רִיזְעָר אַיְגְּוּוּבָּעָר אַון זַיִן גּוֹזְאָפָּן אוַיִּפְּךְ דִּי מְעֻדָּדָר. פֿאָטִיר מִיט זַיְנָעַ שְׁקָלָאָפָּן זַעְנָעַן אָרְיִין אַין דער קְלִיְּנָעָר קִירְכָּעָ אַין וועלכּעָ ער זַיִן האָבָן גַּעְגְּלִיבָּט צוֹ גַּעַנְיָסָן פון אַזְיְלָרָעָטָם, וואָס אַזְאָרָט האָט גַּעַגְבָּן פֿאָרְפָּאָלְגָּעָטָם. דער ווֹלָם האָט בְּאַלְאָגְעָרָט דִּי קִירְכָּעָ אַון גַּעַזְוּכָּט אַנְצְוָגְּרִיפִּין דִּי מְעֻדָּדָר וואָס זַעְנָעַ אלעָ מִיט אַן אוַיסְנָאָסָן פון אַיְנָעָם, אַמְּגַעְקְוּמוּן אַין דער קִירְכָּעָ גופה אַון דער לְעַצְטָרָה וואָס אַין גַּעַוְוּן גַּעַזְוּוֹנָגָעָן אַרוּיסְצְׁקָוּמוּן אַין אַמְּגַעְעָ קְוּמוּן אַין דְּרוֹיסָן. דער אַיְנְצִיקָּעָר אוַיסְנָאָסָם אַין גַּעַוְוּן דער הוֹפִּיטָ-שְׁוֹלְדִּיקָּעָר, דער משומד פֿאָטִיר, ווּמְעַן סְאַיִן גַּעַלְגָּעָן צוֹ אַנְטָלוֹפָן. סְאַיִן פֿאָרָאן אוַיִּיךְ וּוּרְסִיעָה, אַזְזְלִיחָה פון קָעְנִיגָּן זַאלְעָן אַים אַרְיָה האָבָן אַרוּיסְגַּעְגָּבָעָט פון דער קִירְכָּעָ אַון ער אַיִן אַוּוּקָה קִיּוֹן בּוֹרְגּוֹנְדִּיעַ, ווּ ער האָט גַּעְגְּלִיבָּט זַיִן אַוְיסְגָּרָה באַהְאלָטָן. קְרוּבִּים פון אַמְּגַעְקְוּמוּנָעָם פריסקוס האָבָן אַים אַוְיסְגַּעְפּוּנָעָן אַון דערהרגעט.

וועגן דער פֿאָרְזְׁעַנְלְעַכְקִיָּט פון יַדְעַ פֿרִיסְקָוּס אַיז וּוּכְטִיקָּצָה צוֹ דָעַרְצִילְעָן אַז צוֹוִישָׁן⁴ אַון קְדוֹטָן יַיִהְבָּה באַגְּנוּנָעָן מִיר אַיְנְיקָעָ מַאל דָעַם נַאֲמָעָן פריסקוטן. נַאֲךְ דָעַם וּוּ דִי רְוִימָעָר האָבָן פְּאָרְלָאָזָט דָס גָּלְן-לְאָנָדָה, האָט זַיִעָר קְוּלְטוּרָ אַיְנְפָלוֹס נַאֲךְ לאָנָגָג אַגְּגָעָה האָלָטָן אַון מַמְּלָא אַוִּיךְ אַוְיפָּהָן גַּעַבְּתִּים פון רְוָפָּן זַיִן מִיט לְאַטְיְנִישָׁעָ נַעֲמָעָן. רְיֵין יַדְיְשָׁעָ נַעֲמָעָן האָבָן, מִיט זַעַלְטָעָנָעָ אַוְיסְגַּעְפּוּנָעָן.

זיך אַנְגָּעָהוִיבָּן צו באַוְויַוּן ערְשֶׁת נָאָכוֹ 10-טָן יַהְהָ. דערפֿאָר טַרְעֵפָן מִיר אָן די לאַטְיַינְגְּשָׁע נָעָמָען פְּרִיסְקָוָס אָן פָּאַטִּיר בַּיִ פָּאַרְיוּזָעָרָיִידָן פָּוָן 6-טָן יַהְהָ. וּאָס סְאָיוֹן אֲבָעָר בֵּינוֹ גַּאֲרָא אַינְטְּרַעַסְאָנְטָן אָן אַינְטְּרִיגְּרָנְדִּיק אַיְן דַּי עַקְסִיסְטָעֵנְץ פָּוָן אַבְּישָׁאָף מִיטָּן נָאָמָעָן פְּרִיסְקָוָס. ער האָט גַּעַלְעַבְטָן אַיְן לִיאָן אַיְן יַאֲרָן 555, דַּהְהָ בָּעֵרֶךְ אַיְן דָּעֶר זַעַלְבָּעֶר צִיְּטָה, וּעָנוֹן אַגְּעוּוִיסְטָעָרָר פְּרִיסְקָוָס האָט אַיְן שָׁאָלָאָן סִיר. סְאָנוֹ גַּעַשְׁמָלָצָן מְטוּבָהָוָת פָּאָרָן קָעָנִיגְּ קְלָאָטָאָר.

וּעָנוֹן דָּעֶר מְאַנְאַטְעָאָיָום האָט אַנְגָּעָהוִיבָּן אַרְיַינְצְּדָרִינְגָּעָן אַיְן לְאַנְדָּר אַרְיָין סִיִּ דָּוָרָךְ דַּי קְרִיסְטָלְעָכָעָ מִיסְּאַגְּנָעָרָן, סִיִּ דָּוָרָךְ דָּעֶר וּוּרְקוֹנָגְ פָּוָן יִידְיַיְשָׁע הָעַנְדָּיָה, וּוּלְכָעָ האָבָּן אַדְרוֹכְעָקְרִיצָט דָּאָס לְאַנְדָּר אַיְן אַלְעָ רִיכְטוֹנְגָּעָן, זְעַנְעָן פָּאַרְגָּעָקְוָמָעָן אַמְּאָסָע פָּאָלָן פָּוָן אַרְיַיבָּרְגִּיָּן צָוָם יִידְיַיְשָׁן גְּלוּבָּן. וּעָנוֹן מִיר טְרָאָכָטָן זִיךְ אַרְיָין אַיְן דָּעֶר טִיפְעָר בָּאוֹוֹסְטוֹזְיַנְיָקִיטָן פָּוָן יִידְ פְּרִיסְקָוָס, וּעָנוֹן זִיךְ אַוְפָן פָּוָן אַרְגָּוּמָנְטִירָן אָוָן זָוָן צו באַוְויַוּן דַּי נִישְׁתָּאַוִּיסְגָּעָהָאַלְטָנְקִיטָן פָּוָן דַּי קְרִיסְטָלְעָכָעָ דָּאָגְמָעָס, דַּהְהָ זִיךְ קָעָנָעָן דַּי קְרִיסְטָלְעָכָעָ פָּוָנְקָטָ אַזְׂוִי וּוּ דַי יִדְיַיְשָׁע רְעַלְגִּיגָן, שְׁוּיִימָט אוּרִיף נִישְׁתָּאַוְילְגִּידָק דַּי פְּרָאָגָעָ :

איְן נִישְׁתָּאַ אַמְּאָלָל פְּרִיסְקָוָס, דָּעֶר בִּישְׁאָף פָּוָן לִיאָן, וּאָס האָט זִיךְ דָּאָרָט גַּעַפְנוּן אַיְן יַאֲרָן 555 אָוָן וּעָנוֹן וּעָמָעָן עַס זְעַנְעָן נִישְׁתָּאַוְילְגִּידָק קִין שֻׁוְם קְלָאָרָעָ יִדְיַוָּת אָוָן פְּרִיסְקָוָס פָּוָן שָׁאָלָאָן סִיר סְאָנוֹ דַי זַעַלְבָּעָ פָּעָרוֹאָן וּאָס אַיְן אַזְׂוִי טְרָאָגִישָׁ אַוְמָגָעָקְוָמָעָן אַיְן יַאֲרָן 582 אַיְן פָּאַרְיָין ?...

וּוְעָר אַיְזָה בְּכוֹחָ אַרְיַינְצְּדָרִינְגָּעָן אַיְן דַי טָוְנְקָלְקִיטָן פָּוָן דַי גַּעַשְׁעַנְיִישָׁן, וּוּלְכָעָ האָבָּן זִיךְ אַפְּגָעָשְׁפִּילָט מִיט אַזְׂוִי פִּילְיַאְרְהָוָנְדָעָרְטָעָר צְוָרִיק אַיְן שִׁיכָוֹת מִיט דַי עַרְשְׁטָעָ גַּעַשְׁכִּטְלָעָכָעָ יִדְיַוָּת וּעָנוֹן יַהְהָ אַיְן פָּאַרְיָין אָוָן מִיט דָּעֶר בְּלוֹטִיקָעָר דְּרָאָמָעָ וּאָס האָט זִיךְ אַפְּגָעָשְׁפִּילָט אַיְן אָוָן אַרְוָם דַי מַוִּירָן פָּוָן אַמְּאָלִיקָן טָעַמְפָּל, אַוִּינְפָּן אָרָט וּוּ מִיר זָעָן הַיְנִיטָן צוֹ טָאגְדָּי קְלִינְיָעָ אַלְטָעָ קִירְכָּעָ «סְעָן זְשִׁילְעָן לְעָ פְּאֹוּרָ?» אַפְּשָׁר האָט אַט דַי קְרִיכָעָ אַיְנְגָהִיט אַיְן אַרְעָ מַוִּירָן שְׁטִינְגָּעָר, וּאָס האָבָּן צּוֹגְעָזָעָן דַי אַפְּגָעָקְוָמָעָן דְּרָאָמָעָ פָּוָן דַי פָּאַרְיָוָר יַהְהָן, סְוִף פָּוָן 6-טָן יַהְהָ ?

ביבליוגרפיה

зу נומער :

.135, .36, .41, .51, .61, .63, .85, .89, .105, .109, .118, .120, .12.

דעָר פָּאנְטָאָן פֿוֹן "די אַומְשָׁולְדִּיקָע"

הארט ביי די געוועזענע פָּאַרְיוֹזֶר שְׂפִיּוֹהָאַלְעָם, אַינְעָם ווַינְקָל, ווָאָס גַּעֲמַט אַרְוֹם די קָאַבְּעַדְיקָע גַּסְמָן סֻעָּן דַּעֲנֵי אָוּן בְּעַרְזְשָׁע, זַעֲנֵן מִיר אַ קָּלִין גַּעֲרְטְנָדָל, אַיְן ווּעַמְעָנָס צַעֲנְטָעָר עַס גַּעֲפִינְגְּ זִיךְ אַיְנְגָעָר פֿוֹן די סָאָמָע שְׁעַנְסְטָע פָּאַרְיוֹזֶר פָּאנְטָאָן : דַּעָר «פָּאנְטָאָן פֿוֹן די אַומְשָׁולְדִּיקָע».

מִיר גַּעֲפִינְגְּ זִיךְ דָּא אַיְן אַ זִּיעָר אַלְטָן פָּאַרְיוֹזֶר קוֹוָאַרְטָאָל, ווּעַמְעָנָס גַּרְוִיסָע טִילְיָן הַאַלְטָן בַּיִּם אַפְּגָעָרוּמֶט ווּעָרָן. דַּעָר שִׁינְגָעָר פָּאנְטָאָן אַיְן גַּעֲרְטְנָדָל דַּעְקָאָה רִירְטָמִיט שְׁנִיצְעָרִיְעָן פֿוֹן קִינְסְטָלְעָר וְשָׁאָן גּוֹשָׁאָן אַיְן דָּא אַוּעָקְגַּעַשְׁתָּעָלָט גַּעַשׂ ווּאוֹרָן נַאֲךְ אַיְן 19-טָן יְהָה.

אַבְּעָר דַּעָר נַאֲמָעָן «די אַומְשָׁולְדִּיקָע», ווּלְכָן עַס טְרָאָגֶט דַּעָר פָּאנְטָאָן אָוּן דָּאַס גַּעֲרְטְנָדָל אָוּן אוּיךְ אַ דַּעְרָנְעַבְּנָדִיק קָלִין גַּעַסְל, לְעָנָג אֹוִיס דַּעְם סְקוּעָר, דְּעַרְצִילָט ווּעַגְנָן דַּעְם אָפְּשָׁר סָאָמָע עַרְשָׁטָן בְּלוֹטְ-בְּלָבְּלָוָל ווָאָס אַיְן פָּאַרְגְּעַקְוּמָעָן אַיְן לְאָנד אָוּן זִיךְ אַפְּגָעְשְׁפִּילָט אַיְן פָּאַרְיוֹן, אַיְן 12-טָן יְהָה בָּעָת ווּלְכָן סְאָיָן דָּא פָּאַרְגָּאָסָן גּוּוֹוָאָרָן אַסְכָּד יִדְיָיש בְּלוֹט.

נַאֲךְ פֿוֹן די גַּאֲרָאָלְטָע צִיְּטָן הַאָבָּן זִיךְ אוּיפְּךְ דַּעְם דָּזְוִיקָן אָרָט, וּוּ עַס גַּעֲפִינְגְּ זִיךְ דָּאַס גַּעֲרְטְנָדָל, אַנְגָּהָהָוִבָּן צּוּ בָּאוּיְיָוּן קְבָּרִים, בֵּין אַיְן דָּא גּוּוֹוָאָרָן אַגְּאָרְגָּוּסָעָר בַּיִּת עַוְלָם, ווָאָס אַיְן אַיְנְגָעְקְרִיכְטָס אַיְן דַּעָר גַּעֲשִׁיכְטָעָן פֿוֹן פָּאַרְיוֹן, צּוּלִיב אַרְיִי אַוִּיסְטָעָרְלִישָׁע גַּעֲשָׁעָנִישָׁן ווּלְכָעָבָה הַאָבָּן זִיךְ דָּא אַפְּגָעְשְׁפִּילָט.

איַן 12-טָן יְהָה הַאָט זִיךְ דָּא גַּעֲפְנוּן אַ קָּלִינְעָ קִירְכָּע ווָאָס הַאָט בַּאֲדִינָט דַּעְם בִּיתְ-עוֹלָם אָוּן הַאָט גַּעֲטָרָגָן דַּעְם נַאֲמָעָן סֻעָּן מִישְׁעָל ; אַבְּעָר אַוְנְטָעָר דַּעָר הַעֲרָשָׁאָפָט פֿוֹן קַעְנִיגְ פִּילִיפְ-אוּגְוָסָט הַאָט מַעַן אוּיפְּךְ דַּעְם אָרָט פֿוֹן דַּעָר קָלִינְעָר קִירְכָּע, אוּיפְּגָעְבָּוִיט אַגְּרָעָסָרָע, ווּלְכָעָבָה מַעַן הַאָט גַּעֲוִוִּידְמָעָט «די הַיִּיְלָקָע אַומְשָׁולְדִּיקָע» אָוּן מִיטָּן זַעֲלָבָן נַאֲמָעָן הַאָט מַעַן אוּיךְ אַנְגָּהָהָוִבָּן צּוּ רָופָן דָּאַס בַּיִּת עַוְלָם, ווָאָס הַאָט פֿוֹן צּוּ מַאֲלָגְעָנְמָעָן שְׁפִּילָן אַגְּרָעָסָרָע רָאָלָע אַיְן דַּעָר גַּעֲשִׁיכְטָעָן פֿוֹן פָּאַרְיוֹן אָוּן אַיְן אַפְּגָעְרוּמֶט גּוּוֹוָאָרָן עֲרָבָ דַּעָר פְּרָאָנְצִיוּזְשָׁעָר דְּעוּוֹאָלְזְצִיעַ. (1)

(1) די קִירְכָּע גַּעֲוִוִּידְמָעָט «די הַיִּלְקָע אַומְשָׁולְדִּיקָע» זַאֲל מַעַן הַאָבָּן גַּעֲבָוִיט פָּאַרְיוֹן גַּעַלְט ווָאָס פִּילִיפְ-אוּגְוָסָט הַאָט צַוְּגָעָנוּמָעָן בַּיִּיְלָקָע, אַנְפִּיסְקִירְנוּדִיק אָוּן יָאָר 1182 דָּאַס יְדִישָׁע פָּאַרְמָעָן. וְזָאָס קָאַפְּטִיל «די יְדִישָׁע מַאֲמָעָנָן פֿוֹן דַּעָר פָּאַרְיוֹזֶר קָאַטְעָדָרָלָע נַאֲטָרָעָדָם».

דעך אנדענץ פון אלטן בית עולם איז געווען איז שטאָרַק אַיִינְגָּעְקָרִיצָט אַינְגָּם זֶרְדָּן פָּוֹן דֵּי פֿאַרְיְּזָעָר אַיְנוּנְגָּעָר, אָז דָּאָס גַּעֲרְטְּנָדָל וּוָאָס גַּעֲפִינְט זֶיךְ אַוְיף דָּעַם זֶלְבָּן אַרט, אַיז בַּיְמָן גַּרְינְצָן עַס, אַיז יָאָר 1859. אַנְגָּעְרוֹפָן גַּעְוָאָרָן מִיטָּן זֶלְבָּן נַאֲמָעַן אָזָן וּוְיַשְׁוִין אַנְגָּעְווֹיְזָן, אַיז דָּעַר פָּאַגְּטָאָן דָּא אַוּוּקְגָּעְשְׁתָּעַלְט גַּעְוָאָרָן מִיטָּ פִּיר הַוְּנְדָּעָרָט יָאָר צְרוּיק אָזָן עַר גַּעֲדָעָנְקָט נַאֲךְ דֵּי עַקְסִיסְטָעָנְץ פָּוֹן אַמְּאָ לִיְקָן בַּיְתָ עַלְמָן.

פָּאָר וּוָאָס אַיז דָּעַר בַּיְתָ עַולְמָן דֵּי קִירְכָּע וּוָאָס האָבָּן זֶיךְ דָּא אַמְּאָל גַּעֲפִונְגָּעָן, אַנְגָּעְרוֹפָן גַּעְוָאָרָן מִיטָּן נַאֲמָעַן "דֵּי הַיְלִיקָע אַוְשָׁוְלִידִיקָע"? אַיזְוִי באַצְּיִיכָּנְטָן מַעַן בַּיְיָ דֵי קְרִיסְטָן דֵּי אַוְמְגָעְקָומָעָנָע יַגְלָעָדָ פָּוֹן בַּיְתָ-לְחָמָן, וּוּלְכָעָ זֶעֱנָעָן אַוְשָׁוְלִידִיק אַוְסְגָּהָרְגָּעָט גַּעְוָאָרָן דָּוְרָכָן חִיל פָּוֹן מֶלֶךְ הַוְּרָדוֹס, וּוּעַס וּוּעָרֶת דָּעְרְצִילָּט אַיזְוִי דָּעַר עַוְּאַנְגָּעְלִיעָ פָּוֹן מַתִּי. דֵּי קִירְכָּע אָזָן דָּעַר בַּיְתָ עַולְמָן זֶאלָן האָבָּן באַקְוּמָעָן דָּעַם דָּזָאָקָן נַאֲמָעַן, אַיזְוִי שִׁיכָּוֹת מִיטָּן בַּרְעַנְגָּעָן דָּא צָוּרָה אַיזְוִי קְרִיסְטָלָעָךְ יַיְנָגָל רִישָׁאָרָד (רִישָׁאָרָד), וּוּעַגָּן וּוּלְבָן עַס אַיזְוִי דָּעְרְצִילָּט גַּעְוָאָרָן, אַיז עַר אַיזְוִי אַוְמְגָעְקָומָעָן, אַיז דָּעְרְהַרְגָּעְטָעָר (גַּעְקָרִיצִיקָט...). דָּוֹרָךְ דֵי יַיְדָן, צָוּלִיב רַעֲלִיגִיעָזָע טֻעְמִים! ...

אוֹדָאי וּוּעָרֶת אַיזְוִי אַנְגָּגָעָבָן דָּאָס יָאָר וּוּעָן דֵּי יַיְדָן זֶאלָן אַיזְוִי אַוְמָד גַּעְרְעָנְגָט, אַבָּעָר דֵּי כְּרָאַנְיקָעָרָס וּוּלְכָעָ דָּעְרְצִילָּן וּוּעַגָּן דָּעַר גַּעְשָׁעָעָנִישׁ זֶעֱנָעָן וּוּיְיטָ נִשְׁתָּ אַיִינְשְׁטִימִיק בְּנוּגָע דָּעַר דָּאָטָע: מַעַן גִּיט אָזָן דֵי יַיְרָן 1158, 1159, 1163, 1171, 1173, 1179 אוֹן 1180.

אוֹיךְ דֵּי יִדְעָוֹת וּוּלְכָעָ עַס בַּרְעָנְגָעָן דֵּי אַלְטָע כְּרָאַנְיקָעָרָס וּוּעַגָּן אַיזְוִי גַּפָּא פָּוֹן מָאָרָד, זֶעֱנָעָן פָּאַרְשִׁידָן: אַיזְוִי לְמַשֵּׁל וּוּעָרֶת דָּעְרְצִילָּט, אָזָן יַיְנָגָל רִישָׁאָרָד אַיזְוִי דָּעְרְהַרְגָּעָט גַּעְוָאָרָן אַיזְוִי שְׁטָעָטָל פָּאַנְטוֹאָזָן אָזָן אַיזְוִי גַּעְרְעָנְגָט גַּעְוָאָרָן צִי קִבְּרָה אַיזְוִי פָּאַרְיָה, לוֹיִט אַנְדָּעָר וּוּדָעָר מְחַבְּרִים, זֶאלָן דֵי יַיְדָן אַוְסְגָּעָר פִּירְט דָּעַם מָאָרָד אַיזְוִי פָּאַרְיָה גַּפָּא.

די באַשְׁוְלִידִיקָונָג אַיזְוִי אַיזְוִי אַוְמְגָעְקָומָעָן אַיזְוִי דֵי טָעָג פָּוֹן דֵי אַנְגִּיעָנְדִּיקָע קְרִיְּזִצְּגָוָן, אָזָן אַציִּיט וּוָאָס הָאָט גָּוָרָם גַּעְוָעָן אַיזְוָאָלְדִּיקָע שְׁבָאָה צִוְּיָדָן, וּוּמְעָן מַעַן הָאָט אַנְגָּעָהוּבָן צִוְּיָדָן באַשְׁוְלִידִיקָן אַיזְוִי אַל דָּאָס בַּיִּתְיָ.

אַיזְוִי יָאָר 1144 אַדָּעָר 1146 אַיזְוִי אַיזְוִי עַנְגָּלָאנְד, אַיזְוִי נַאֲרוּוִישָׁ, גַּעְבּוּרִין גַּעְוָאָרָן דָּעַר עַרְשְׁטָעָר בְּלוּטְ-בִּילְבּוֹל אַוְיף יַיְדָן, וּוָאָס הָאָט זֶיךְ דָּעְרְגָּאָךְ אַנְגָּהָוִיבָן פָּאַרְיִיטִין אַיבָּעָר אַלְעָ קְרִיסְטָלָעָכְבָּעָ לְעַנְדָּעָר אָזָן דֵי מַעַשָּׂה מִיטָּן יַיְנָגָל רִישָׁאָרָד אַיזְוִי אַפְּשָׁר גַּעְוָעָן דָּעַר סָאמָע עַרְשְׁטָעָר בִּילְבּוֹל דָּא אַיזְוִי לְאָגָּד, וּוָאָס הָאָט קוֹדָם כָּל שְׁוּעָר גַּעְטְּרָאָפָן דֵי יַיְדָן פָּוֹן פָּאַנְטוֹאָזָן אַיזְוִי פָּאַרְיָה. גַּעֲפִינְגָּעָן אַיזְוִי דָּעְרְמָאָרְדָּעָטָן אַיזְוִי אַיזְוִי עַנְגָּר וּוּיְיטָעָר צִיִּיט גַּעְוָעָן אַיזְוִי גַּעְלָעָכְבָּעָ

און אפילו אפטע דערשיינונג. אַרְפּוֹוָאַרְפּוֹן די שולד אויף די "גָּאַטְמָעֶרְדָּעֶר" אֵין נישט נאר געווען "גָּאַרְמָאַלְ", נאר אפילו אויך געוונטשן. עס אֵין געווען גענוג אָוּ עס זאל זיך בלוי פֿאַרְשְׁפֿרִיְיטָן אָקְלָאנְג וּעֲגָן אָכְלָוּרְשָׂט גַּעֲפּוֹנְעָנָם "דָּרְךְ דִּי יִידְן" דערהרגעטען קְרִיסְטָלְעָךְ קִינְדָּה, אָז מַעַן זאל גְּלִיכְיָיך אַנְהִיבָּן אַיבְּעָרְפָּאַלְן יִידְן, זַיִּי פֿאַגְּרָאַמְּרִירָה, בָּאַרְוִיבָּן אָוּן הַרְגָּעָנָן. האט טָאַקָּע די יִדְיעָה וּעֲגָן יִנְגָּל רִישָׂאַרְד, דָּעַרְמָאַרְדָּעָט "פֿאַרְשְׁטִיטִים זַיִּקְ" צְוִילִיבְ רִיטְוּלָעָל טָעַמִּים, פֿרְאַזְ וּאַצְּרִיטָט פֿאַגְּרָאַמְּעָן אויף די יִידְן פָּוּן פֿאַרְיוֹן, פָּאנְטוֹאַזְ אָוּן אַנְדָּעָרָע עַרְטָעָר אָוּן גַּעַוּוּסָעָרָס דָּעַרְצִילָן, אָז 80 יִדְישָׁע נְפּוּשָׁות זָאַלְן צְוִילִיבְ דָּעָם בִּילְבּוֹל, האבן אַומְגָעְקוּמוּן אֵין פִּיעָר.

צְוִילִיבְ דָּעָם פָּעָלָן פָּוּן יִדְיעָות וּעֲגָן דָּעָם גַּעַשְׁעַנָּעָם אָוּן דָּעָר נִישְׁטְ-קָלְאָרְקִיטָט וּעֲגָן יָאָר פָּוּן פֿאַגְּעָקוּמוּנָעָם בִּילְבּוֹל אַוְיף די יִידְן פָּוּן פֿאַרְיוֹן (און פָּאנְטוֹאַזְ), אֵין שְׁוּעָר צָו וּוּסָן, צִי דָּאָס אֵין פֿאַגְּעָקוּמוּן פָּאַר דָּעָם יָאָר פָּוּן בְּלוּטְ-בִּילְבּוֹל אַוְיף די יִידְן אִין בְּלוֹאָ, וְאָס וּוּרְטָט בָּאַטְרָאָכָט וּוְיִּעְרָעָר עַרְשָׁטָעָר בִּילְבּוֹל אֵין פֿרְאַנְקְרִיךְ פָּוּן דָּעָם מִין, צִי שְׁפָעַטָּר.

מִיר וּוּעָלָן אָוֹדָאי אוּיךְ נִישְׁטְ וּוּסָן דָּעָם אַמְתָה, וְאָס אֵין נְגָעָ דָּעָם יִנְגָּל רִישָׂאַרְד, וּוּמְעָן מַעַן האָט קוּבָּר גַּעַוּוּן אוּפָּהָן בֵּית עַולְם פָּוּן "די הַיְלִיקָע אָוּמָה-שְׁוּלְדִּיקָע".

די גַּעַשְׁכְּטָעָ מִיטָּן יִנְגָּל רִישָׂאַרְד האָט אָלְאָגָע צִיְּטָנִישְׁטָ צָו רָו גַּעַלְאָזָט די פֿאַרְיוֹזָע אַיְנוּוּנָעָר, וּוּאָרָעָם מַעַן האָט אַנְגָּעָהוּבָן צָו דָּעַרְצִילָן וּעֲגָן נְסִימָן, וּוּלְכָעָ גַּעַשְׁעָן בִּים קְבָּר פָּוּן "קְדוּשָׁה". דָּעָר גְּלוּבָן אֵין די אַלְעָ מעַשְׁוִית אֵין גַּעַוּוּן אָוּי שְׁטָאָרָק, אָז אִין 15-טָן יִהְ וּוּעָן די עַנְגָּלָעָנְדָעָר האָבָן בָּאַלְעָבָטָעָוָעָט אֵין פֿאַרְיוֹן, זָאַלְן זַיִּי הָאָבָן אַוְיסְגָּעָרָאָבָן אָטְיַילָ פָּוּן דָּעָם יִנְגָּל קְעָרְפָּעָר אָוּן עָס אַוְעָקְגָּעָפִּירָט אֵין זַיִּעָר הַיְלָמָלָאָן.

דָּעָר בֵּית עַולְם פָּוּן "די הַיְלִיקָע אָוּמְשְׁוּלְדִּיקָע", וְאָס אֵין עַרְבָּ דָּעָר פֿרְאַנְזָן צְוִיזְעָר רְעוּאָלְזְיָעָ גַּעַוּוּן דָּעָר גַּרְעָסְטָעָר אֵין דָּעָר שְׁטָאָט אָוּן פָּוּן וּוּלְכָן עָס האָבָן זַיִּקְ דָּאָן גַּעַרְאָגָן שְׁרָעְקָלְעָבָעָ רִיחָוָת, אֵין צְוָאָמָעָן מִיט דָּעָר אַלְטָעָר קִרְכָּעָן לִיקְוּיְידָרָט גַּעַוּוֹאָרָן אֵין יָאָר 1786.)

1) ש. דובנאו, בעת עַר דָּרְמָאָנָט אֵין זַיִּין "וּוְעַלְטְ-גַּעַשְׁכְּטָעָ פָּוּן יִדְישָׁן פָּאַלְקָ", בָּאנְד 4 וְיִתְ 223, די מַעַשָּׁה מִיטָּן יִנְגָּל רִישָׂאַרְד, גִּיט עַר אָן, אָז די אַלְטָעָ קִרְכָּע אֵין גַּעַוּוּדָמָעָט אָהָיְלִיקָן אַיְנָקָעָנָטָיוֹס. "אַיְנָקָעָנָטָיוֹס" מִיְנְט טָאַקָּע אַוְשָׁולָן. גָּאנְצָע 13 פֿוֹפְּסָטָן האָבָן גַּעַהְיִיסָן מִיטָּן וּלְבָן נָאָמָעָן. וְעַן עָס האַנְדָּלָט זַיִּקְ אַבָּעָר וּעֲגָן דָּעָר אַלְטָעָר קִרְכָּע, וְאָס האָט זַיִּקְ אַוְיף דָּעָם בֵּית עַולְם אֵין זַיִּעָר גַּעַוּוּדָמָעָט נְשָׁט עַפְּס אָקְרִיסְטָלְעָכָן צְדָקָן, נָאָר טָאַקָּע די אַוְשָׁולְדִּיקָע אַוְיסְגָּעָהָרָגָעָט יִנְגָּלָעָר פָּוּן בֵּית לָחָם. אַגְּרוֹפְּנִיךְ די קִרְכָּע אָוּן דָּעָם בֵּית עַולְם מִיטָּן דָּזְוִיקָן נָאָמָעָן אֵין אוּיךְ גַּעַמְיָוָת גַּעַוּוֹאָרָן דָּאָס יִנְגָּל רִישָׂאַרְד, וְיִּזְרְאֵל אַוְשָׁולְדִּיקָע אַוְמְגָעָבָרָאָכָטָעָר דָּוָרָק די יִידְן.

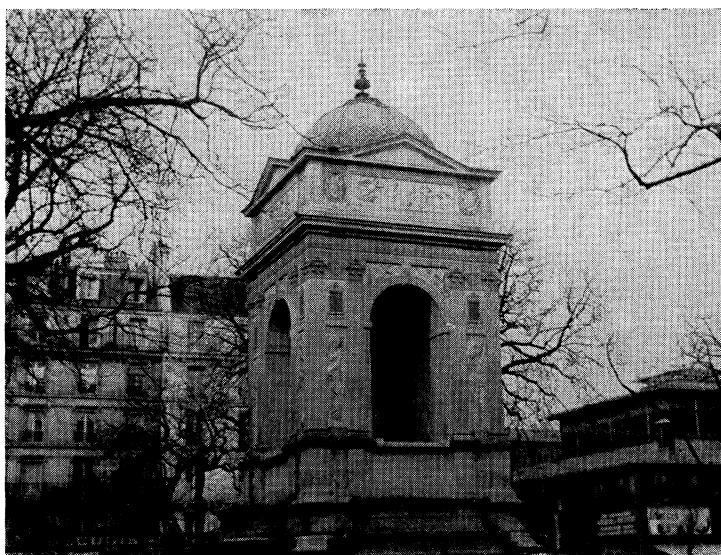
די געשיכטע פון פאריז און די פראנציזישע ליטעראטור האבן קאנסערוירט א סך בייז גאר אינטערעסאנט בענטער וועגן דעם בית-עלום. אבער אויך די געשיכטע פון יידן אין פאריז האט, ווי מיר זען עס, פראציינט טראגישע איבערלעונגונג, וואס זענען פארבונדז מיט דעם ארט, וועגן וואס עס דערציאלית דער נאמען פון גערטנדל און זיין פרעכטיקער פאנטאן וואס באציגרט בייז היינט דעם דזזיקן אלטן פאריזער קווארטאל (קלישע נומ. 3).

ביבליוגרפיה

זע גומער :

.135, .36, .32, .12, .114, .112, .109, .63, .62, .49, .41

קְלִישָׁע נוֹמָעָר 3

דער פאנטאן פון די אומישולדייקע. (פאגט א : י.ה. קאפרנהענדלער).

דער שאנד-סלאָפּ בֵּי דִי פֿאַרְיוֹזֶעֶר שְׂפִיּוֹ-הָאַלְעָם

צווישן די ערטרער אין פֿאַרְיוֹזֶעֶר, וועלכע זענען אין מיטעלטלטער באַווינט געווען דורך יידן טרעפען מיר דעם נאמען שאַמְפָאַ, אַזוי באַצִיכְנַט מען דעם קוֹאָרטָאַל, ווּ עס האָבָן זיך בֵּי לְעַצְמָנוּן געפּונְגָן די פֿאַרְיוֹזֶעֶר שְׂפִיּוֹ-הָאַלְעָם.

אנהייב 12-טָן יְהָ אַיְוָן דִי דָאַקְיָעַ גַּעֲגָנְטַן נַאֲךְ נִשְׁתַּחַת גַּעֲוָעַן באַווינט, צוֹלִיבָן ווּוקָס פָּוָן דער באָפְּעָלְקָעְרָנוּגּ האָט מעַן זיך גַּעֲנִיטִיקְט אַיְוָן אַפְּרִישָׁן האַגְּדָלָסְט צענטער אוֹן מעַן האָט דָא אַיְוָן יָאָר 1137, אָונְטָעָר דער העַרְשָׁאָפְּט פָּוָן קָעְנִיגּ לוֹאי דעם 6-טָן גַּעֲגִינְדָּעָט אַ נִיעָם מָאָרָק אוֹן אַ גַּרְוִיסָּע צָאַל העַנְדָּלָעָר ווּאָס זענען דָא גַּעֲוָעַן טָעַטִּיקּ, דערוֹנְטָעָר אוֹיךְ יְהָן האָבָן זיך דָא אַנְגָּעָדִיבָן צָוָאָעָצָן.

אוֹיבָּעָס זענען פֿאַרְיוֹן יְדִיעָות ווּעַגְּן דער אַקְטִיוּיטָעָט אַוְן לְעַבְּן פָּוָן דִי פֿאַרְיוֹזֶעֶר יְהָן זַאֲסָה האָבָן אַיְן יְעַנְּעַ ווּיְטָעַ יְאָרָן גַּעֲוָוִינְט אַיְוָן אַנְדָּעָרָעָ שְׂטָאָטָט צענטערן (אוֹיפָּנָן אַינְדָּול סִיטָּעָ אַוְן אוֹיךְ דער לִינְקָעָר זִיטָן פָּוָן טִיךְ) ווּוִיסְטָט מעַן כָּמָעַט גַּאֲרְנִישָׁט ווּעַגְּן לְעַבְּן פָּוָן דִי יְהָן אַיְוָן שאַמְפָאַ-קוֹאָרטָאַל אַוְן דָאָס אַיְוָן מִסְתָּהָמָא דְעַרְפָּאָר, ווּאָס דער מִצְבָּח זַיְעָרָעָר האָט זיך צוֹלִיבָּ דִי דְוִיְעָרְנִידְקָעָ קָרִיְּזָ צוֹגָן כָּסְדָּר פֿאַרְעָוְגָעָרָט אַוְן דִי יְהָן זַאֲסָה זַיְעָרָעָר האָבָן ווּאָרָדָ שִׁינְגְּלָעָד זיך גַּעֲפִילָט זַיְכָּרָעָר אַיְוָן אַלְטָן אַיְגָּעָזָעָסָגָן קוֹאָרטָאַל אַוְן דָאָרָט גַּעֲלִיבָן ווּוִינְגָן.

לוּוִיט דעם הִיסְטָאָרִיקָעָר פָּוָן 17-טָן יְהָ סָאוֹואָל, זַאֲלָן דִי יְהָן דָא אַהָבָן גַּעֲוָוִינְט אַ לְעַגְּעָרָעָ צִיְּטָיְתָן. עַס האָט דָא אַפְּילָן אוֹיךְ עַקְסִיסְטִירָט אַיְוָן-גָּאָסָן, ווּאָס עַס אַיְוָן, לוּוִיט דעם זַעֲלָבָן הִיסְטָאָרִיקָעָר זַיְעָרָעָרָעָסָאָנטָן, אַיְוָן זַיְן באָ הַוִּיפְּטָן, אַזְוָאָזָן דִי יְהָן האָבָן זיך דָא פֿאַרְנוּמָעָן מִיטָּהָאַנְטוּוּרְקָעָרִי. מִסְתָּהָמָא האָבָן זַיְדָא אַוְיךְ פֿאַרְקִוְּפָטָט סְהָרוֹתָן פָּוָן אַיְגָּעָנָעָר אוֹיסָאָרְבָּעָטָוָגָן.

סָאַיְזָן סְפָּקָה, דָאָס אוֹיבָּעָס זַאֲסָה האָבָן גַּעֲוָוִינְט אַיְוָן שאַמְפָאַ-קוֹאָרטָאַל, אַיְוָן זַיְעָרָעָ צָאַל דָא זַיְכָּרָעָ גַּעֲוָעָן זַיְעָרָעָ קָלִין; אַיְן קָעְגָּנְטִיְּלָ ווּאַלְטָן אַיְבָּרְגָּעְבָּלִיבָן באָ שְׁטִימָטָעָ שְׁפָוָרָן. אוֹיבָּעָס מִיר האָבָן נִשְׁתַּחַת קִיְּוָן יְדִיעָות ווּעַגְּן עַפְּעָס אַ שְׁוֹלָ, ווּאַלְטָן מִיר אַבָּרְגָּעָר גַּעֲהָאָט שְׁפָוָרָן פָּוָן אַ בִּיתְ-עוֹלָם, פָּוָן מִצְבָּותָ, ווּיְסִעְנָעָן עַס פֿאַרְבְּלִיבָן פָּוָן אַנְדָּעָרָעָ פֿאַרְיוֹזֶעֶר עַרְטָעָר אַיְן ווּלְכָעָ יְהָן האָבָן גַּעֲלָבָטָן.

דער מארק אין דער שאםפאָ-געגנט האט עקסיסטריט אין זיין ערשותער פאַרעם, נישט קיין גאנצע פופציך יאָר. אין יאָר 1183 איז אַרְינְגּוּקּוּמוּן אָן ענדיע רונג וואָס האט אַיבָּעָרְגָּעָלָאָזֶט שפּוֹרָן כמעט ביז אין אַונְדוּעָרָע טאג.

אין יענען יאָר האט אין פרָאנְקְרִיךְ געהערשט דער יונגעער קעניג פִּילִיפְּ אַוְיגּוּסְטְּס, וואָס האט נאָר וואָס געהאט אַרוּסְגָּעָטְרִיבְּן די יַיְדָן פּוֹן לאָנד אָון צוֹגָעָד רוויבָּט וַיַּעֲרֵג גַּאנְץ אַוְמָבָּאוּגָלָעָן פָּאָרְמָעָגָן. דער מלְקָהט גַּעֲטָרָאָכְּט מְכוֹחָ פְּרִישָׁע הַכְּנֶסֶת אַוְפָּן אַרטְפּוֹן די שְׂטִיעָרָן וּוּלְכָעָר פָּלְעָגָט אַוְיסְפְּרָעָסְן פּוֹן די יַיְדָן. ער שְׁטָעָלָט זִיךְ דְּזָן אָפְּ אוּפְּ דָעַם שאַמְּפָּאָ-מְאָרָק אָון פָּאָר אָטְפּוֹן דָעַם אַרְיִינְזְּבָּעָן בָּאָקוּמָעָנָעָס יַיְדִּישָׁן גַּעַלְעָן, לְאָזֶט עַד אַוְיסְבָּוּעָן צְוּוִי גְּרוּסָעָהָלָעָס אָין וּוּלְכָעָד די הענְדָּלָעָר וּוּלְעָן קַעְגָּנוּן הַאלְטָן זַיְעָרָעָהָרָות, וואָס וּוּלְעָן דָּאָרטְפּוֹן זַיְן באַשִּׁיצָט פּוֹן רָעָגָן אָון בְּכָלְפּוֹן שְׁלָעָכָטָן וּוּטָעָר. דער קענִיג לְאָזֶט די הַאלָּעָס אַרוּמְצּוּמָעָן מִיטְ אָמִיעָר, וואָס וּוּדָרָט בִּי נָאָכָט גַּעַשְׁלָאָסָן. צְזִוִּי אַרוּם, אַנְטְּשִׁטְיָעָן סּוֹף 12-טָזָן יַיְהָ די פְּרִיזְעָר הַאלָּעָס.

די נַיְיָ-אַוְיפְּגָעָבוּיטָעָ פָּאוּיְילָאָנָעָן וּוּרְעָן דְּזָן גַּעַרְפּוֹן "דָעַם קַעְנִיגָּס יַיְדָידָן". דָאָס צוֹגָעָרְבִּיטָעָ יַיְדִּישָׁע פָּאָרְמָעָגָן האט אַבָּעָר נִישְׁט גַּעַסְטָאָיָעָט אוּפְּ לְאָגָּגָד די מְלוֹכָה-קָאָסָעָה האט זִיךְ גַּעַנְיִיטִיקָט אָין אָטְפּוֹן גַּעַלְעָט אָון זַעַכְזָן יַאָר שְׁפָעָטָעָר עַפְנָט פִּילִיפְּ-אַוְיגּוּסְטְּס צְרוּיקָאָס אָוּפְּ דָאָס לְאָנד אָון די שְׁטָקָטָט פָּאָרָיָן פָּאָרָיָן די יַיְדָן. אַוְיסְפְּרָעָסְנְדִּיקְפּוֹן זִיךְ פָּאָר דָעַם חַטְדָּאָס פְּרִישָׁע גַּעַלְטִי-סּוּמָּעָן.

אָון יַיְדָן הַאַנְדָּלָעָן וּוּדְיָדָעָר אָמָל אוּפְּ דָעַם קַעְנִיגְלָעָכְּן מְאָרָק אָין שאַמְּפָּאָ-קוֹאָרְטָאָל, וואָס האָלָט זִיךְ אָין אַיְינְזָה פָּאָרְגָּרְעָסְעָרָן. יַעֲדָעָר קַעְנִיגָּס לְאָזֶט צְבוּרָעָן פְּרִישָׁע פָּאוּיְילָאָנָעָן אָון צְזִוִּי וּוּי מַעַן דָּאָרָףְּ אָפְּטָט מְאָל אוּפְּ באַשְׁטְרָאָפְּן דָעַם קַעְנִיגָּס אַונְטָעָרְטָאָנָעָן פָּאָר באַגְּאָנְגָּעָנָעָז יַיְדָן, וּוּי גַּעַבְנָן אָפְּלָשָׁע וּוּאָגָּא, באַנְקָדָאָטָה פָּאָלָשָׁע עַדוֹתִיזָאָגָּן אָאַיְזָוְהָטָמָעָן דָאָ, אָין 13-טָזָן יַיְהָ אַוְיפְּגָעָבוּיטָי — וּוּי עַס האָט זִיךְ דְּזָן גַּעַפְּרִיטָט — אָעָנְדָּסְלָוָפּ, וואָס האָט זִיךְ גַּעַפְּוָנָעָן אָין דער היַינְטִיקָעָר רַאֲמְבִּיטִיאָגָּס, אַנְטְּקָעָגָן דָעַם דְּרוּמְ-טוּיָעָר פּוֹן דָעַר, אָין 15-טָזָן יַיְהָ אַוְיפְּגָעָדָה. בוּטָעָר קִידְרָכָעָ סָעַנְתָּ עַסְטָאָשָׁ.

דער שאַנְדָּסְלָוָפּ אָין דָאָ אוּפְּ אַוְעָקָעָשְׁטָעָלָט גַּעַוְאָרָן דְּעַרְפָּאָר, וּוּילְ דָאָס אַרטְהַאָט בְּכָל אַנְגָּעוּהָיָבָּן צַו שְׁפִילְן אָגְרִיסָּעָרָאָלָעָר אַינְגָּעָם לְעַבְנָן פּוֹן דָעַר שְׁטָאָט. דָאָהָבָן זִיךְ דְּזָן שְׁוִין צְוּוִיְיָפְּגָעָטְרָאָפְּן די היַינְטִיקָעָגָסָן מְאַנְטְּמָאָרָטָה, מְאַנְטְּאָרָגָויָאָ אָון אוּפְּקִירָוּטָאָ, אָגְרִיסָּעָרָאָלָעָר אָגְרִיסָּעָרָאָלָעָר אַפְּרָאָבָלְבִּיבָּן סְרָ-הַכָּלָן נָאָר אָיְינְזָה אַיְינְזָיקָהָוִיָּה. דָאָס אַרטְפּוֹן וּוּי עַס אַיְינְטָהָזָה צְנוֹנִיףְּ די דְּרִיְיָ דְּעַרְמָאָנְטָעָ גַּסְסָן פָּאָרְמִירָן אָשְׁפִּיצָה אָון זַעַנְעָן זַיְנָט דָעַם 15-טָזָן יַיְהָ בָּאָקָאָנְטָגָעָן אָגְוּעָן אָין פָּאָרָיָן, אָלָס דָעַר "סָעַנְתָּ עַסְטָאָשָׁ-פּוֹנְקָטָה".

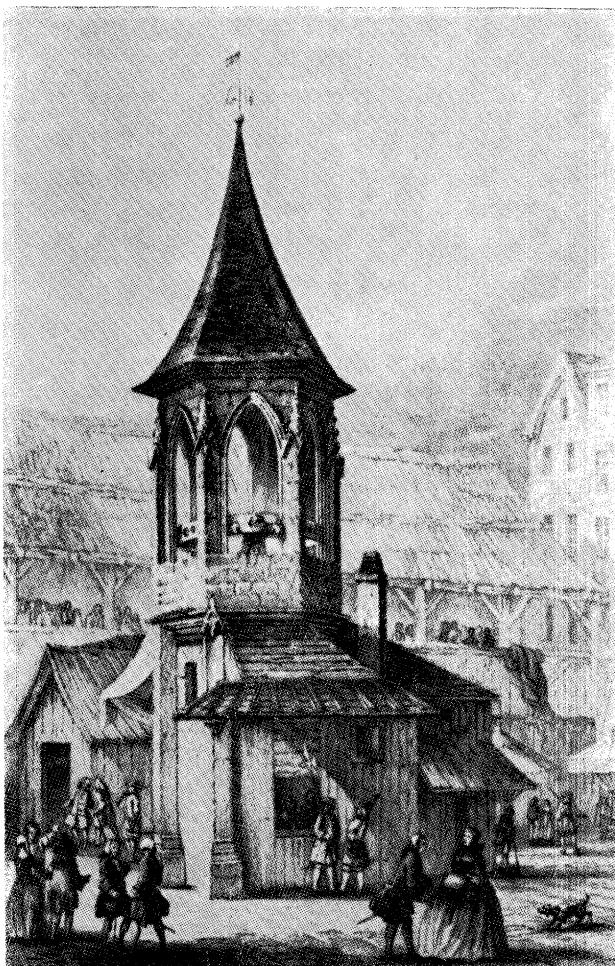
פונקט ווי דער יאריךֿ, איז אoid דער שאנדסלוֹף גערוֹפּן געוֹוֹרָם „פִּילָּאַרִי דִּ רְוָאַ“; ער איז געוֹעַן געבוֹיט איז דער פָּאַרְעָם פָּוּן אֶ רְוָנְדִּיקֿן טְוָרָעָם, איז און עטְאַושׁ דֵּ הָוִיךֿ. אָנוֹתָן האָט זיךֿ געפּוֹגָעַן אֶ שְׂטוּב אַין וְעַלְכָּעַר עַס האָט געווֹוְנַט דער תְּלִיּוֹן. ער פְּלָעַגְט אַוְיסְפִּירָן פָּאַרְשִׁידְעָנָן אַוְרְטִילְּן, וְוי שְׁמִיסְּן, אַפְּהָאַקְּן העַנְּט אָוֹן אַנְדָּעַרְעַ אַבְּשָׁטְרָאַפְּוֹנְגָּעַן. (בֵּין אֶ גְּעוֹוִיסְּעַר צִימַּט, פְּלָעַגְט מַעַן דָּא אַoid אַוְיסְּטִילְּן טְוִיאַטְאַוְרְטִילְּן). דֵּי אַיבְּעַרְשְׁטָע טְיִיל פָּוּן פִּילָּאַרִי אַין געווֹעַן געבוֹיט אַין אֶ זְעַקְּסִ-קְּאַנְטִיקְּעַר פָּאַרְעָם. מִיט גְּרוּיְסָע אֶפְעַגְעַן „פָּעַנְצְּטָעַר“ אַין וְעַלְכָּעַר מַעַן פְּלָעַגְט אַרְיִינְשְׁטָעַלְּן דֵּי פָּאַרְמְשְׁפְּטָע. דער פִּילָּאַרִי האָט פָּאַרְמָאנְט צְוּוִי אַיְזְעַרְנָעַ רְיִיפָּן. אַיְינְעַם אָנוֹתָן אַין וְעַלְכָּעַר מַעַן פְּלָעַגְט אַיְינְשְׁלִיסְּן דֵּי פִּיסְּ פָּוּן דֵּי אַוְיסְּגַּעַשְׁטָעַלְּטָע צּוּם שְׁאַנְדָּסְּלוֹף אַין רִיףְ אַוְיבָּן, אַין וְעַלְכָּעַר מַעַן פְּלָעַגְט אַיְינְשְׁלִיסְּן דֵּי הָעַלְדוּעָר וְיִיעָרָע. בִּידְעַ רְיִיפָּן האָבָּן זיךֿ בְּאוּוִיגָּן אוּרִיףְ אַין אָקס אָוֹן האָבָּן פָּוּן צְוּ צִימַּט זיךֿ אַיבְּעַרְגְּעַרְוקָט, אַזְוִי אַזְוִי רְעַזְוָלְטָטָט פָּוּן אַזְוִי אַדְרָכְגַּעֲפְּרִיטָן פְּרִוּעָט, אַיז דער אַיְנְגַּעַשְׁלָאַסְעַנְגָּר נִישְׁתָּפְּאַרְבְּלִיבָּן אַוְיפָּן זְלָבָּן אַרטָּן; זִין פָּאוֹצִיעַ האָט זיךֿ כָּסְדָּר גַּעֲטוֹשָׁת אַיז דער עַולְם וְוָסָם האָט אַרְוּמְגַעְרִינְגָּלֶט דֻּעַם פִּילָּאַרִי, האָט אַזְוִי אַרְוּם גַּעֲדוֹן אַלְעַ אַוְיסְּגַּעַשְׁטָעַלְּטָע „אַוְיפָּ שְׁאַנְדָּ אַיז שְׁפָאַט“. (קלישׁן נומער 4).

דאָס קָאָפִיטָל פָּוּן קָעְנִיגְלָעַכְּן שְׁאַנְדָּסְּלוֹף וְוָסָם אַיז גַּעַשְׁטָאַנְגָּן בֵּין דֵּי שְׁפִּיּוֹן הָאָלָעָס בֵּין ערְבָּ דָעַר פְּרָאַנְצְּוִיזְּשָׁעָר רְעוֹאַלְצְּיָע (1786) אַיז פּוֹל מִיט מְעַנְטָשָׁה לְעַכְּעַ לְיִידְן; עַס האָבָּן זיךֿ דָא אַפְּגַּעַשְׁפִּילָט אֶ סְדָשָׁוְיְדָעְלָעַכְּעַ סְצָעַנְעָס אַיז אַיְינְעַ פָּוּן זַיִן, אַיז געווֹעַן אֶ גַּעַשְׁעַנְגִּישָׁ מִיט זְעַקָּס פְּאַרְיְזָעָר יִידְן, וְוָסָם אַיז פְּאַרְגְּעַקְּוּמָעָן אַיז יָאָרָן 1394, האָרט ערְבָּ דֻעַם לְעַצְטָן, „עַנְגְּדִילְטִיקְּן“ אַרְוִיסְטְּרִיבָּן דֵּי יִידְן פָּוּן לְאָגָּד.

צְוִישָׁן דֵּי יָאָרָן 1394 זַעַנְגָּן אַיז פְּאַרְיְזָעָר אַיז אַיבְּרָעָרְדָּן אַיז פְּאַגְּרָאַמָּעָן אַוְיפָּ שְׁמָדָן. עַס פְּלָעַגְט נִישְׁתָּפְּאַרְיְזָעָר אַז גַּעַפְּינְגַּעַנְדִּיק זיךֿ אַיז אֶ גַּעַפְּאָר אָמְצָקְוּמָעָן, האָבָּן יְחִידִים זיךֿ גַּעַלְאָזָט אַפְּשָׁמָדָן. סְאַיִן וְוִיִּיט נִישְׁתָּפְּאַרְגְּעַשְׁלָאָסָן, אַז אַזְוִי זְאַל אַoid האָבָּן גַּעַשְׁעַן מִיט אֶ פְּאַרְיְזָעָר יִדְן דֻעַנְסָט דַעַמְאָשָׁא, וְוָסָם אַיז אַין מְאַמְעַנְטָ פָּוּן טְוִיטְגַּעַפְּאָר אַיְנְגַּעַגְּנָגָעָן אַוְיפָּ שְׁמָדָן. וְוָסָם עַס אַיז פְּאַרְגְּקָוּמָעָן אַיז האָרְצָן פָּוּן מְשׁוֹמָד וְוּלְן מִירָן, פְּאַרְשְׁטִיט זיךֿ, שְׁוֹוִן קִיִּין מְאָל נִישְׁתָּפְּאַר אָוְזָעָמָן, אַבְּעָר דְּעַרְזְּעַנְדִּיק זיךֿ פְּלָצְצָעָם אַלְסָ קְרִיסְטָם, האָט עַר בְּאַשְׁלָאָסָן אַזְוִי צְוּ פְּאַרְבְּלִיבָּן, כְּדֵי עַס זְאַל אֶ סְוּפָּגָעָן צְוּ זְיִינְעָ צְרוֹת וְוִי אַיז.

דְּעַנְגִּיס דַעַמְאָשָׁא האָט אַבְּעָר גַּעַהָאָט אֶ פְּרוּי מִיט פִּינְפִּקְעָדָר, וְוָסָם אַלְעַ זַעַנְגָּן זַיִן פְּאַרְבְּלִיבָּן יִידְן, סְאַיִן אַנְצְׁוֹנְעַמְעָן, אַיז דער מְשׁוֹמָד האָט פְּרוֹבִירְט וְוִירְקָן אַוְיפָּ זַיִן פְּרוּי לִיאָן דַעַקְרָעָמִי, אַז אַoid זַיִן מִיט דֵי קִינְדָעָר זְאַלְן זיךֿ שְׁמָדָן, כְּדֵי

קלישע נומער 4

(Bib. Nationale)

דער שאנדסלאפ ביי די האלעס. (ציינונג פון זונטן י"ח).

צורך אויפצושטעלן די צערראכענע הים. האט אבער די פרווי זינגע אויף קיין פאל נישט געוואָלט באָגִין אֹזָא שְׁרִיט אָוָן מִיט אַלְעָן כּוֹחוֹת אֹוֶיךְ גַּעֲזָוֶת אַפְּצָוּן הַיְתָן אַרְעָה קִינְדָּעָר פֿוֹן אַרְבָּעָרְגִּין צָוָם קְרִיסְטָנְטוּם.

אוֹן דָּעַנִּים דַּעַ מְאַשָּׂא, וְאָסָה הַאֲטָה, וְוַיּוֹצֵא אוֹסִיס, לִיב גַּעַחַת זִינְגָּעָן קִינְדָּעָר, האט זִיךְ רַעֲצִידִירֶת אוֹיף אָן אַוִּיסְעַרְגָּעָוִיְינְלַעַכְּן שְׁרִיט: עַר הַאֲטָה פַּאְרְפִּירֶת אַ מְשֻׁפֶּט קָעָגָן זַיְן יִדְיִישָׁרְפָּרְטִיְּן, אֹוֶיךְ אַרְוִיסְצָוָבָאַקְוָעָן לְעַגְּלָל די קִינְדָּעָר זִינְגָּעָן, וְעַלְכָּעָן עַר וּוְאָלָט פַּאְרְשָׁטִיטִיְּטִיְּן זִיךְ גַּעַלְאָזָט אַפְּשָׁמְדָן.

דָּאָס פַּרְאָצָעָסִירֶן זִיךְ פֿוֹן גַּעַשְׁמָדָטָן דָּעַ מְאַשָּׂא מִיט זַיְן יִדְיִישָׁרְפָּרְטִיְּן וְעוֹגָן דַּעַם גּוֹרְלָה פֿוֹן זִיעָרָעָן קִינְדָּעָר, אַיְזָן יְעַנְגָּעָן טַעַג פֿוֹן טְרָאָגִישְׁ-יִידִישְׁן מְצָבָּפָּן רַעֲכְטָלָאַזְיִיקִית אָוָן הַפְּקָדוֹתָה, גַּעַוּזָן אָן אַוִּיסְטָעָרְלִישָׁ גַּעַשְׁעָנִישָׁ וְאָסָה אַיְזָן פַּאְרְבָּלִיבָּן אַיְנָצִיךְ אַיְזָן דַּעַר אַנְגָּלָן פֿוֹן דַּעַר יִדְיִישָׁרְפָּרְטִירְאָלָגְיָעָן אָוֶיךְ יִדְיִישָׁרְפָּרְטִיְּטִיְּן דָּרָאָמָע אָיְזָן מִיטְלְעָלְטָעָר. פַּאְרְשָׁטִיטִיְּטִיְּן זִיךְ, אָזָן דַּעַר דָּזְוִיקָּר שְׁטְרִיטִיְּטִיְּן צְוִישָׁן דַּעַם גַּעַשְׁמָדָטָן אָוֶיךְ זַיְן יִדְיִישָׁרְפָּרְטִיְּן הַאֲטָה צְוֹגְעָצְוִיגָּן אַגָּר גְּרוֹיסָע אַוִּיפְמְעָרְקָוָאַמְּקִיָּט אָוֶיךְ גַּעַהְאָלָטָן גַּעַשְׁפָּאנְטָן דַּי דָּעְמָאַלְטִיקָּעָן קְרִיסְטָלְלָעָכָּעָן גַּעַזְעָלְשָׁאָפָּט. סְפָּעַצְיָעָל הַאֲטָה זִיךְ אַרְוּם דַּעַם עֲנֵנִין גַּעַטְוּמָלֶט אָיְזָן פָּאָרִיז, צּוֹלִיב וְאָסָה דַּי פְּעַרְזָאָן פֿוֹן מְשֻׁומָּד אָיְזָן גַּעַוּוֹאָרָן זִיךְ יִעְרְפָּאָפּוֹלָעָר.

אוֹן פְּלוֹצָעָם אַיְזָן דָּעַ מְאַשָּׂא גַּעַלְמָ גַּעַוּוֹאָרָן! פַּאְרְשָׁוּנוֹנָדָן וְוִי אָיְזָן וּוְאָסְעָר אָרִיזָן. וְוִי עַר וּוְאָלָט קִיְּן מָאֵל נִישְׁטָעָקְסִיסְטִירְטִיְּטִיְּן! אַלְעָן זַוְּעָנִישָׁן זַעַנְעָן גַּעַוּוֹן אַוְמוֹזִיסְטִיְּן.

סְאַיְזָן מְעַגְּלָעָךְ אָזָן גַּאנְגָּ פֿוֹן פַּרְאָצָעָם. האט דַּעַר מְשֻׁומָּד חַרְטָה בְּאַקְוּמָעָן אוֹיף זַיְן שְׁמָד אָזָן אוֹיף זַיְן הַאַנְדְּלוֹגָן אָזָן אַזְוִי וְוִי קִיְּן זַוְּגִיךְ אָזָם יִדְנְטוּם אַיְזָן מְעַר נִישְׁטָעָקְסִיסְטִירְטִיְּטִיְּן — אֹזָא זַאְכָּר הַאֲטָה גַּעַדְרָאָטָם מִיט אַוְמְקוּמָעָן אוֹיפְּנָן שִׁיעַטְרִירְהַוִּיפָּן — אַיְזָן עַר אַזְוּעָק אָזָן אַזְוִי וְוִי אַזְוִיסְבָּאַהָלָטוֹן עַרְגָּעָץ, וְוּוּ מְעַן הַאֲטָה אַיְם נִישְׁטָעָקְסִיסְטִירְטִיְּטִיְּן, כְּדַי זִינְגָּעָן קִינְדָּעָר זַאְלָן בְּלִיבָּן יִדְנָן אָזָן עַר גּוֹפָּא זַאְלָן קָאָגָּעָן לְעַבְנָן וְוִי אַיְדִּי. אַזְוָלְכָּעָן זַאְלָן פְּלַעַגְנָן דָּאָן גַּעַשְׁעָן. אַבְּעָר דָּאָס פַּאְרְשָׁוּנוֹנָדָן וּוְעָרָן פֿוֹן דָּעַנִּיסָּה דַּי מְאַשָּׂא אַיְזָן אַזְוִי אַוִּיסְגָּעָטִיטִישָׁט גַּעַוּוֹאָרָן: דַּי יִדְנָן בְּאַהֲלָטוֹן אַיְם עַרְגָּעָץ אַזְוִי, כְּדַי עַר זַאְלָן צּוֹרִיךְ אַרְבָּעָרְגִּין צָוָם יִדְנְטוּם, אַדְעָר זַיְהָבָן אַיְם דַּעְרָהָרָגָעָט.

אַיְזָן דַּעְזְוִילְטָאָט פֿוֹן דַּעַם חַשְׁדָּה, זַעַנְעָן אַרְעָסְטִירְטִטִּט גַּעַוּוֹאָרָן זַעַקְסָ (אַדְעָר זַיְבָּן) פֿוֹן דַּי סָאָמָע בְּכָבוֹדִיקְסָטָע יִדְנָן פֿוֹן פָּאָרִיז, דַּעַר שְׁטָאָטָט-עַלְטָסְטָעָר הַאֲטָה פַּאְרְאָרְדָּנוֹט אַזָּן דַּי אַרְעָסְטִירְטִטָּע זַאְלָן אַוְמְקוּמָעָן אַיְזָן פִּיעָר. דָּא הַאֲטָה זִיךְ אַרְיִינְגָּעָמִישָׁט דָּא גַּעַרְיכָּט אָזָן אַנוֹלִירֶט דַּעַם טְוִיטָאָרְטִילִיל, אַרְוִיסְטְּרָאַגְּנִידִיק אַגְּנִידִיק נִישְׁטָעָן וּוְיִנְיקָעָר דָּרָאָן קָאָנִישָׁן מְשֻׁפֶּט: דָּא גַּעַרְיכָּט הַאֲטָה פַּאְרְאָרְדָּנוֹט, אַזָּן דַּי אַרְעָסְטִירְטִטָּע יִדְנָן זַאְלָן אַיְזָן פַּאְרְלִוִּיךְ פֿוֹן דָּרִיךְ שְׁבָתִים גַּעַשְׁמִיסָן וּוְעָרָן עַפְנְטָלָעָן; דָּא שְׁמִיְּסָן הַאֲטָה גַּעַדְאָרְפָּט

פארקומען אין דריי פארשידענע שטאט-קווארטאלן און נאכן שמיסן זאלן זי פונגען אין פארוין.

דאָס ערשות שמיסן פון די אומגאליעכע, האט דער תליין אַדרוכגעפֿירט דעם 6-טָן אַפריל 1394 און פֿאָרגעקּומען אַיז די עקוּזְקּוּזְיעַ טאָקָע בַּיִם קָעְנִיגֶּן לעכּן פֿילָּאָרִי, וְאָס האָט זיך געפּונְגּוּן בֵּי דִי פֿאָרִיזְעַרְשְׁפּֿיוֹזְהָאַלְעַטְשָׁסְׁן.)

דאָס שמיסן די יידָן אַיז אַדרוכגעפֿירט געווֹאָרָן אוּףּ אֶזְאָ שְׂוִידְעֶרְלֶעֶן אָפּוֹן אָז דער פֿאָרטְרַעְטְּעַרְשָׁר פּוֹן גְּרִיכְכְּתָהָאָט בְּפִירְשָׁ אַינְגְּשְׁרִיבָן אַיז גְּרִיכְכְּתָהָאָרְגְּשְׁטָעָרְשָׁר, אָז "דאָס שמיסן פּוֹן די יידָן אַיז גְּעוּוֹעַן אַיבְּרָגְּשְׁטָעְרִיבָן אָז זַיְעַר גְּרוֹזְיָאמְמָן" אָז דָּאָס וּוּיטְרַעְדְּיקָעְשָׁרְשָׁמִיסָן אַיז גְּעוּוֹאָרָן אַפְּגַּעַשְׁטָעָלָט אָז פֿאָרִיבְּטָן אוּףּ אַגְּרָוִיסְטְּרַעְשָׁר גַּעֲלַתְשְׁטָרָאָפּּה: צָעַן טוֹיזְנַטְשָׁפּוֹנְטָן. עַס וּוּרְטָס אַזְּיָסְטָן גְּרִיכְכְּתָהָעָן דִּי סּוּמָּעָפּוֹן אַכְּזָן טוֹיזְנַטְשָׁפּוֹנְטָן.

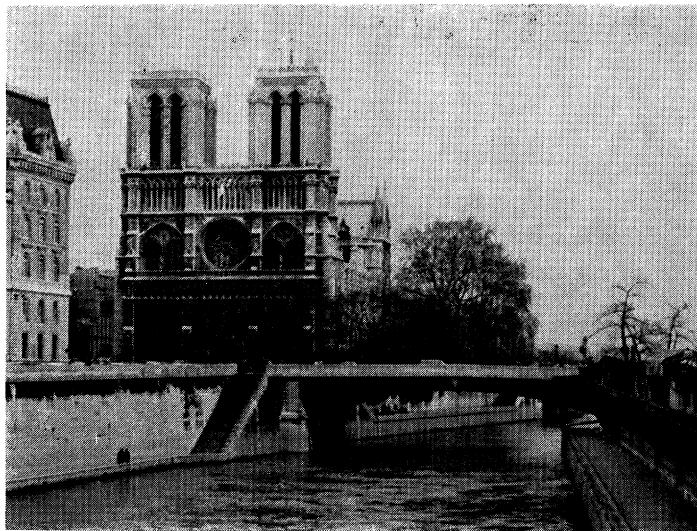
ס'אַיז נִישְׁטָה אַוְיסְגַּשְׁלָאָסָן, אָז דָּאָס אַפְּשְׁטָעָלָן דָּאָס גְּרוֹזְיָאמָעָשָׁרְשָׁמִיסָן אַיז גְּעַטְאָן גְּעוּוֹאָרָן אוּסְמָרָא אָז די יידָן זַאלְן גִּישְׁטָה אַוְמְקָוּמָעָן בַּיִם פִּינִּיקָן זַיְיָ, דָּאָס וּוּאלְטָ גְּעוּוֹעַן אַשְׁטָרָאָר אוּףּ אַרְוִיסְצְּבָאַקְוּמָעָן פּוֹן זַיְיָ דָּאָס גַּעַלְטָ... ס'אַיז אוּיךְ מְעַלְעַד, אָז דער גַּעַדְאָנָקָן וּוּגָן אַוְיסְפְּרָעָסָן פּוֹן זַיְיָ וְאָס מְעַרְגָּלָט, אַיז גְּעוּוֹעַן פֿאָרטְרַאָכְטָן פּוֹן דִּעְרָעַשְׁטָרָעָרְגָּעָן.

מיר קָאנְגָּעָן פֿאָרטְשִׁיְין דָּעַם חַשְׂדָה וּוּלְכָנוּ מַעַן האָט גַּעַהְאָט אוּףּ די פֿאָרִיזְעַרְשָׁר יַיְדָן אַיז בָּאַהָאַלְטָן דָּעַם מְשׁוּמָד דְּעַנְיִיס דַּעַמְּשָׁאָ כְּדִי עַר וְאֶל אוּףּ דָּאָס נִיְּלָעָבָן וְוי אַיְדָן אַיז אוּףּ אַפְּצָוֹרָטָעָוּן וּוּנְעָ פִּינְפִּינְ קִינְדְּעָרְפּוֹן שְׁמָדָן; אַבְּעָרְדָעָר וּוּילְקִירְלְעָכָר אַוְרְטִילְאָ אַמְּצָוְרָבְעָנְגָּעָן די זַעַקָּס (אַדְעָר זַיְבָּן) פֿאָרִיזְעַרְשָׁר יַיְדָן אוּפְּפּוֹן שִׁיְּטָעָרְהִיְּפָן, וְאָס אַיז פֿאָרִיבְּטָן גְּעוּוֹאָרָן אוּףּ דָּעַם טְרָאְגִּישָׁעָן עַפְנְטָלְעָכָן שְׁמִיסָן, אַיז אַיז דער אַמְּתָהָן גְּעוּוֹעַן אַצְּנִישָׁ-אַוְמְעַנְנְשָׁלְעָכָעָה אַזְּנָדְדָה לְוָנָגָה זַיְיָ האָט גַּעַהְאָט נַאֲרָא אַיז צִיל: אַוְיסְפְּרָעָסָן פּוֹן זַיְיָ שְׁוֹצְלָאוּזָעָ יַיְדָן די גְּרוֹוִיסְטְּרַעְשָׁר גַּעַלְטָ-סּוּמָעָ אַיז וּוּלְכָעָ די שְׁטָאָטָהָאָט זַיְיָ דָּאָז גְּעַנְיִיטִיקָטָה, כְּדִי צְוָרִיק אַיְפְּצָבְוּזָעָן די דְּעַמְּאָלָט אַיְנְגָּפְּאַלְעָנָעָ «קְלִיְּנָעָ בְּרִיקָה», די אַיְנְצִיקָעָ צַוְּפָרִיבְּנָדָן דָּעַם אַינְדוֹלְסִיטָעָ מִיטָּן לִינְקָן בְּרָעָגָה וְאָס גַּעַפְנִינָט זַיְיָ צְוִישָׁן די גָּאָסָן לֹא סִיטָעָ אָז פֿאָטְעַ אַז פֿעְטִי פָּאנָ. (קְלִישָׁע נְוּמָעָר 5).

די דְּרָאָמָעָפּוֹן שְׁמִיסָן די יַיְדָן גְּעוּוֹעַן די לְעַצְטָעָ טְרָאְגִּישָׁעָ גַּעַשְׁעַעַנִּישָׁ פּוֹן פֿאָרִיזְעַרְשָׁר יַיְדָנוּטָם פָּאָרָן עַנְדְּגַּלְטִיקָן אַרְוִיסְטְּרִיבָן זַיְיָ פּוֹן דִּעְרָעַשְׁטָאָט אָז פּוֹן לְאָגָה, וְאָס אַיז פֿאָרגְּעַקְוּמָעָן אַיְנְיִיקָעָ חֲדִשִּׁים שְׁפָעַטָּרָעָר.

1) בעט זַיְעַר גְּרִינְדוֹגָגָה אַבָּן די פֿאָרִיזְעַרְשָׁר הַאָלָעָס נִישְׁטָ אַיְנְגָּשְׁלָאָסָן אַיז זַיְקִין לְעַבְנָסְמִיטָל. ערשת שְׁפָעַטָּרָעָר וּנְעָנָע זַיְיָ פֿאָרָוְאַנְדָלָט גְּעוּוֹאָרָן נַאֲרָא אַז מַאְרָק פָּאָר שְׁפִּיגָה.

קלישע נומער 5

די קליענע בריך. (פאגט און געאון אפעמלבוים).

מיר האבן פריער דערמאנט די רי פירוועט וועלכע "עקסיסטירט" בייז היינט צו טאג און פון וועלכער מען האט. ביים צעשטערן זי אין די אכציקער יארן פון פארגאנגענטס ייַה בכיוון איבערגעלאזט נאָר איז און אינציגק הויז, וואָס טראוגט דעם נומער 3. די רי פירוועט וואָט האט זיך דאָ געפונגנען נאָך איז מיטל-עלטער, איז וואָרשיינלעך אַזוי אַנגערופֿן געווארן, צוליבן פירוועט וואָס עס פלאָג מאָכוּן די אַיזערנצע רײַפֿן פון פִֿילֶאָרי, כדֵי צו טוישן דעם פָֿלאָץ פון די אויסגעשטעלטע ביים שאנדסלאופ.

ביבלייאָרָפֿיַע

זע נומער :

.135, 127, 124, 109, 95, 63, 62, 57, 49, 36, 32, 12, 1

5.

די יידישע מאמענטן פון דער פאריזער קאטעדראַלע „נאטראָעדָם“

צווישן די פארישידענע פאריזער מאונמענטן איז די „נאטראָעדָם“ אָן ספק,
איינע פון די סָאמֶע אינטערעסאנטסטע. ס'אייז אָ בנין, וואס האט שווין איבער
אָקט הונדערט יאָר.

די קאטעדראַלע האט צו דערציילן אָ ביז גאָר ריביכע געשיכטע וועגן רעלִי
גיעזע, מלוכיש-פֿאַלִיטִיש אָנוֹ נאַצְיאָנָאלָע געשענישן פון גרויסער וויכטיקיט
פארן פראנצּויזשן פֿאָלק, אָבער אויך פֿאָר יַד.

דאָס 12-טֵע יַה, ווען ס'אייז געליגט געווארן דער גראונטשטיין פון דער
נאַטְראָעדָם, אָיז געוווען אָ צִיט, ווען דאָס קְרִיסְטֶנְטוּם האט זיך דערפֿילט ביז
גאָר מעכטיך אָיז זיך געפֿונְגען אָין העכסְטָן אוּפַֿבְּלִי אָין אַיְירָאָפּעַ. דאָס האָט
זיך אַוְיסְגָּעְדָּרִיקְט אָיז אָונְטְּעָרְגָּעְנוּמְעָנָע מְלָחָמוֹת, די טְרוּיְעָרִיךְ בְּאַרְיִמְטָע קְרִיזְעַ
צָוָגָן, כְּדֵי אֲפְצּוֹנְעָמָעָן בֵּי דער מְסֻלְמָעְנִישָׁר וּוּלְטָן די הַיְלִיקָע עַרְטָעָר אָיז
פֿאָלְעָסְטִינָע, דאָס לְאָנד אָיז ווּלְכָן עַס האָט גַּעַלְבָּטְיָשׁוּ.

צּוֹלִיב דער אַנְגִּיעָנְדִּיקָעָר לְאַנְגָּעָר מְלָחָמָה אָיז שׂוּעָרִיקִיָּט אָוִיף צוֹ פֿאָרִ
כאָפָן אָיז אַנְצָוָהָאלָטָן די הַיְלִיקָע עַרְטָעָר אָין אָרֶץ יְשָׁרָאֵל האָבָן די אַיְירָאָפּעַ
אִישְׁ-קְרִיסְטָלְעָכָע פֿעַלְקָעָר אָיז גאָר סְפַּעַצְיָיל דאָס פראנצּויזשָׁן פֿאָלק זיך
געפֿונְגעָן אָיז אָ רְעִילְגִּיעָז-עְקוֹזָאַלְטִירָטָן צוּשְׁטָאָנד. דאָס האָט בְּאוּירָקְט אַלְעָ גַּעַ
בִּיטָן פון דְּעַמְּאַלְטִיקָן פֿאָלְקָס-לְעָבָן אָיז האָט אָיז דער אַרְכִּיטְעָקָטָוָר אַרְוִיסְגָּעָרוּפָן
די אַנְטְּשִׁיטִיאָוָג פון אָ נְיִיעָם סְטִיל, די גָּאָטִיק.)⁽¹⁾

די דערפֿילטע מְאָכָט אָיז דער אַוְיסְגָּעְדוּאַקְסָעָנָעָר גְּלוּבָן האָבָן גַּעַשְׁטוּיסָן
זוּ בְּוּיָעָן קוּרְכָּעָס. מְעַן קָאָן זָאגָן אָז דאָס לְאָנד האָט מְמַש גַּעַפְּבָּעָרָט מִיט
דָּעַם דָּזִוָּקָן פֿאָרָלָאָגָן. ס'אייז גַּעַנְג אַנְצּוּוֹיוֹן, אָז אָיז פֿאָרְלוּיפָּס פון הַונְדָּעָרָט

(1) די רָאָלָע פון פראנְקְרִיך אָיז קְרִיזְצָוָג אָיז גַּעַוְועָן אָזְוִי גְּרוּסִים, אוֹ ס'אייז גַּעַבְּרִירָן
גַּעַוְועָן דאָס וּרְטָל : «Gesta Dei per Francos» ד. ה. „גָּאָטָס מְעַשִּׁים גַּעַוְועָן דָּרָךְ
די פראנְצּוֹיזָן.“

יאר, ד. ה. פון 1170 בי 1270 האט דאס מיטעלטערלעכע פראנקריך אויסגע בוייט גאנצע 80 קאטעדראלעס און 500 גרויסע קירכעס.

פון יונגען צייט זונגען פארבלבן אַריי ביז גאָר אַינטערעסאנטַע גאָטישע קאטעדראלעס. אַ טיל האט דורךגעמאָכט גרויסע, וויכטיקע געשענישן, ווי למושל, די קאטעדראלע פון רײַםס אין וועלכער עס זונגען געקרוינט געוואָרֶן אַזוי פיל פראנציזישע מלכימ. אַדער די פון סען דענִי, ווּ דער רוב פון די קעניגן און זיירע משפחות זונגען געקומען צו קבורה. אַבער אויף וויפל פֿאַרְיַין, וואָס אַז געוווען די הויפטשטאָט פון לאָנד, האט אַדורךגעמאָכט פֿאַרְשִׁידענע געשענישן און אויפֿטְּרִיסְּלוֹגְּעָן, אַיז אויך די פֿאַרְיַיזְּרָן נַאֲטְּרָעְ-דָּאמָן, גְּלִיכִין פון אַירע ערשות יאָרֶן אָן, געוווען אָן עדות פון אַסְּקָדְּפָּתְּסָרְיָוָן, וואָס האָבָן אויך אַשְׂיִיכּוֹת מִיט יִדְּשִׁיעָר אַנוּזָּהִיט אַז יִדְּשִׁיעָר לעַבָּן אַז לאָנד אַז גְּפָּאָרְיַין גְּוֹפָּא.

צווישן די פֿאַרְשִׁידענע נַיְיעָסָן, וואָס עס האט מִיט זִיך גַּעֲבָרָעָגָט דַּעַר פֿרִישָׁה אַנטשטאָגְּנָעָנָד גַּאֲטִישָׁעָר סְטִיל, אַיז אויך געוווען דַּאַס באָדְעָקָן די מוּיָעָרָן פון די קירכעס מִיט מַעֲרָעָט סְטָאָטוּס אַז שְׂטִינְגְּבִּילְדָּעָר, וואָס האָבָן גַּעֲהָאָט פֿאָר אַ צִּיל צַו לְעַרְנָעָן די גְּלִיבִּיקָעָן מַאֲסָן, וועלכּעָ האָבָן נִישְׁתְּגַּעַן לְיַיְעָנָעָן, די גַּעֲשִׁיכְּטָעָ פון דַּעַר קְרִיסְטָלְעָכָר רַעֲלִיגְּיָעָן, אויף ווּיפָל דַּעַר דָּאַיְקָעָר גְּלִיבָן אַיז אַרְוִיסְּגָוּזָקָסָן פון יִדְּשִׁין, האָבָן זִיך די מוּיָעָרָן פון די גַּאֲטִישָׁע קְאַטְּעָדְּרָאָלָעָס בָּאוֹיְזָן סִימְבָּאָלִישָׁע פֿוֹגְּרָן אַז שְׂטִינְגְּבִּילְדָּעָר נִישְׁתְּגַּעַן בְּלוֹוִי פון דַּעַר עַוְּאַנְגָּלִיעָ, נָאָר אויך פון תְּנֵך.

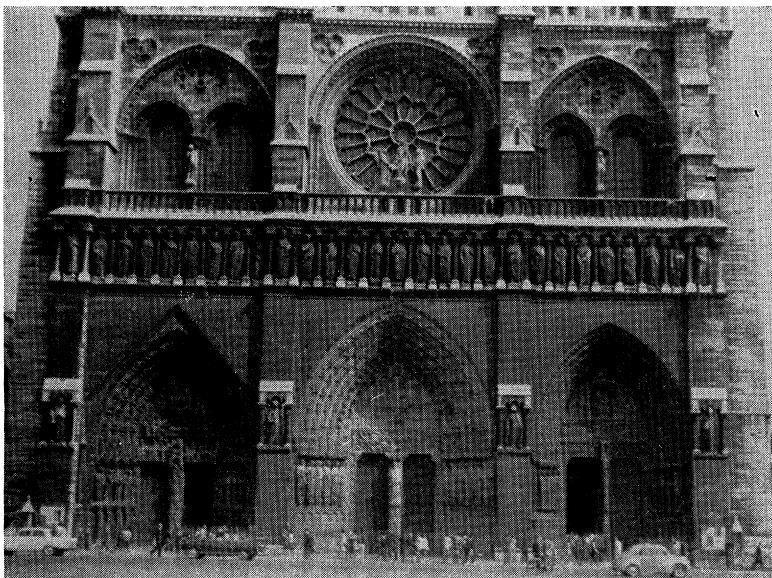
די יִדְּשִׁיעָר מַאֲמָנָתָן פון דַּעַר פֿאַרְיַיזְּרָן נַאֲטְּרָעְ-דָּאמָן דָּאָרְפָּן גַּעֲטִילָט וּוּרְדוֹן אַין דָּרְיִי גְּרוּפָּע :

א) סְטָאָטוּס אַז שְׂטִינְגְּבִּילְדָּעָר וועלכּעָ סִימְבָּאָלִישָׁן גַּעֲשְׁטָאָלָטָן פון תְּנֵך.
ב) שְׂטִינְגְּבִּילְדָּעָר וואָס דָּעַרְצִילָן וועגן אַנְטִי-קְרִיסְטָלְעָכָר האַנְדְּלָוְנְגָּעָן פון יִדְּשִׁין; מעשיות וואָס וועגן זִיך ווּרטָט דָּעַרְצִילָט אַין דַּעַר עַוְּאַנְגָּלִיעָ אַז סְתָמָם קְרִיסְטָלְעָכָא, אַנְטִי-יִדְּשִׁיעָר לעַגְעַנְדָּעָס.

ג) מַאֲמָנָתָן פון יִדְּשִׁין לעַבָּן אַז עַבָּר אַין פֿאָרְיַין אַין שִׂיְיכּוֹת מִיט דַּעַר אַנטשטיינָג אַז דַּעַר עַקְסִיסְטָעָנָץ פון דַּעַר נַאֲטְּרָעְ-דָּאמָן.

כְּדי זִיך אַפְּצָוּשָׁטָעָלָן אויף די סְטָאָטוּס וועלכּעָ אַינְטָרָעָסִירָן אָונְדוֹ אַז וועגן וועלכּעָ מִיר האָבָן דָּא בְּדָעָה צַו דָּעַרְצִילָן, ברענָגָעָן מִיר אַ דָּעַרְאַדְוּקָעָזָעָ פון הויפְּטָפָאָסָאָד פון דַּעַר קְאַטְּעָדְּרָאָלָעָ (קְלִישָׁע נַוְמָעָר 6) אַז צִיעָן די אויף-מערְקוֹזָאָמִיקִיט אויף די אַינְצָלָנָעָ סְטָאָטוּס, וואָס מִיר זַעַעַן אַין דַּעַר הַיְּיךְ בַּיִּי די פֿעַנְצָטָעָר אַז אויף דַּעַר קְלִיְינָעָר סְקוֹלְפְּטוּרְגְּרוּפָע אַין צַעַנְטָעָר גְּפָא.

קְלִישָׁע נֹמֵעַ 6

מַעֲרַב-פָּאֵסָאָר פּוֹנְ דַּעַר נֶאֱטְרָעְ-דָּאָם. (פֶּאֲטָא : יְה. קָאָרְנוּהָעָנְדָלְעָר).

דא זענן מיר אין דער דרום זייט (רעדטס) און איינצלאג עטאטוע וואס שטעלט פאר די מוטער הוּה און אין דער צפונדייקער זייט (לינקס), וואס סימֶר באלייזרט אדמען; בידיע האלבּ-נאקעטַע סטאטועס דערציילן וועגן א געוויסער דערשלאלגנקייט און זענן דא אוועקגעשטעלט געוווארן, כדי זי זאלן דערמאנגען אין די ערשות מענטשן אויף דער וועלט און אין דער ערשותער זינד: דאס פארזוכן די פֿאָרְבָּאָטָעָןַ פרוכט פון עץ הדעת, ווי עס ווערט דערציילט אין בראשית.

אָפְּגָּרוֹקְט אָוִיפָּ אֲבָּשְׁטִימְטָן שְׂתָחַ פָּוּן די "פֿאָרְשָׁעָמְטָע" פֿיגּוֹרָן פָּוּן אָדָם אָוּן הוּה, זענן מיר אין סָאמּוּן צענטער, אוּפְּנֵן פָּאָן פָּוּן רָוְנְדִּיקְוּן רְוִיּוֹן-פֿעְנְצָטְעָר, אֲגָּרְוָעָן וואס שטעלט פאר די מוטער מרִים מִיטְן קִינְד אָוִיפָּ דָּעַרְתָּן אָוּן צוּוִי מלְאָכִים בַּיִּירָע זִיטָן; מִיטְן דָּעַרְתָּן קִינְד אוִיפָּ גָּרְוָעָן דָּעַרְתָּן פָּוּן דָּעַרְתָּן אָלְאָלְעָן גַּזְוָכְט אָונְטָעָרְצְוָרְטִיכְן, דאס נָאָךְ דָּעַם באַשָּׁאָר פָּוּן אָדָם אָוּן הוּה, ווּעְלְבָעָן זענן לְוִיטָן חֻמְשָׁ גַּעֲוָעָן די ערשות מענטשן אויף דער ערְדָה, האָט זִיךְ מִיטְן גַּעֲבָרָטָן קִינְד יְשַׁוְּ אָנְגָּהָהִיבָּן אֲנִיעָ עְפָאָכָעָן פָּאָר דָּעַרְתָּן שְׂהִיטָהָיִיט, ווי עס באַהְוִיפָּט עַס די קְרִיסְטָלְלָעָכָעָן לעַדְעָן.

אֲבָּסְלָן נִידְעָרִיקָעָר, אָונְטָרָר די נָאָר וואס דָּעַרְמָאנְטָעָן סְטָאָטוּס, זענן מיר אָוּן דָּעַרְתָּן גָּאנְצָעָר ברִיטָן פָּוּן פָּאָסָאָד, 28 גְּרוֹיסְעָן פָּוּן קָעְנִיגְן מִיטְן די צָעְפָּטָעָרָס אָוּן די העַנְטָן אָוּן קְרוֹינְגָּן אוִיפָּ די קָעָפָן.

וואס זענן עַס פָּאָר אֲמְלָכִים? פָּוּן ווּלְבָעָן לאָנד אָוּן פָּאָר וואס אָוּן דָּעַר צָאָל פָּוּן 28?

די סְטָאָטוּס פָּוּן די מְלָכִים ווי בְּכָלְלָן גְּרוֹיסְעָן סְטָאָטוּס וואס מִיר זענן היינט צו טָאג אָוִיפָן די מוּיְעָרָן פָּוּן דָּעַרְתָּן אָלְאָלְעָן זענן דִּי אַרְגְּנִידָן גַּעֲלָעָן פֿיגּוֹרָן. אוּפְּגַּעַעַשְׁטָעַלְטָעָן צוּוִישָׁן 12-טָן אָוּן 14-טָן יְהָה, מִיטְן אָן אוַיְסְנָעָם פָּוּן איינְצָלאָג, זענן אָלְעָן גְּרוֹיסְעָן סְטָאָטוּס, דָּעַרְוָנְטָר אָוִיךְ די 28 סְקוֹלְפְּטָוָדָן פָּוּן די מְלָכִים, פָּאָרְנוּבְּטָעָט גַּעֲוָאָרָן אָוּן יָאָר 1793, ווּן די פְּרָאָנְצְּיוּיְשָׁע רְעוּאָה-לוֹצְיָע, אֲצָעְקָרִיגְּטָעָן מִיטְן דָּעַרְתָּן אָוּן מִיטְן דָּעַרְתָּן קְרִיכְעָן, האָט זִיךְ גַּעֲלָאָות צְעַבְּרָעָן. אָלְעָן גְּרוֹיסְעָן סְטָאָטוּס וואס מִיר זענן היינט צו טָאג אוִיפָּ אָיר פָּאָסָאָד, זענן דא אוּפְּגַּעַעַשְׁטָעַלְטָעָן גַּעֲוָאָרָן בעַת דָּעַר אָרְכִּיטְעָקָט ווּיאָלָעָה-לְעַדְיָיק האָט צוּוִישָׁן די יָאָרָן 1845 אָוּן 1864 אָדוֹרְכְּגַּעַפְּרִיט די גְּרוֹיסְעָן דָּעַסְטָאָוָרָאָצְיָע פָּוּן דָּעַרְתָּן קְרִיכְעָן.

זינט דָּעַם 13-טָן יְהָה ווּעַן מעַן האָט אוּפְּגַּעַעַשְׁטָעַלְטָעָן אוִיפָּ די מוּיְעָרָן פָּוּן דָּעַרְתָּן אָטָמָּה-אָטָמָּה די 28 מְלָכִים, האָט קִינְגָּרָן נִישְׁתָּן גַּעַזְוִיְּפָלָט, אָוּ דאס זענן סְטָאָטוּס פָּוּן פְּרָאָנְצְּיוּיְשָׁע קָעְנִיגְן, אַנְהִיבְּנִידָק פָּוּן מֶלֶךְ שִׁילְדְּבָעָדר (6-טָמָר יְהָה) בֵּין פִּילִיפְ-אוּגָוסְטָן (12-טָמָר יְהָה) טְרָאָצָע דָּעַם, וואס די צָאָל 28 האָט

ニישט פֿאַרְעָנְטְּפֿערְטּ דִּי לִיסְטַּעַ פֿוֹן דִּי פֿרְאנְצְזִישְׁעַ מְאַנְאָרְכּוֹן. וּוַקְטָאָר הַוְּגָא אֵין זִין דְּאָמָּן «גַּאֲטְרָעְדָּאָם דַּעַ פֿאַרְיזּ» (דָּרְשִׁינְגְּעָן אֵין יָאָר 1831) חֹורֶת אוּיךְ אַבְּעָר דָּעַם דְּצָאן אַנְגְּעָנוּמְעָנְגָּעָם גְּלוּבָּן, אָז דִּי 28 פֿיגְרוֹן זַעַנְגָּעָן פֿרְאנְצְזִישְׁעַ מְלָכִים. אָזָן דָּאָךְ אֵין עַס נִישְׁט אָזְוִי גְּעוּוֹן. דָּעַר גְּלוּבָּן פֿוֹן דִּי פֿרְאנְצְזִישְׁעַ מְאַסְּהָן, וּוּלְכָעַ הַאָבָּן גְּעוּזָן אֵין דִּי סְטָאָטוּסּ וּוּיְירָעַ קְעַנְגִּין, אֵין גְּעוּזָן אֲזַי נִישְׁט רִיכְבָּן טִיקְעָר אֵין זִיךְ וּוֹאַרְשִׁינְגְּלָעַד גְּעַנוּמוֹן פֿוֹן אֲסְטִירְטּוּ פֿוֹנוּם יָאָר 1284, אֵין וּוּלְכָעַר מַעַן הָאָט גַּעַרְעַט וּוֹעֲגָן דִּי 28 גַּעַקְרוֹנִיטּ פֿיגְרוֹן וּוֹעֲגָן פֿרְאנְצְזִיזּ זַיְשָׁע מְאַנְאָרְכּוֹן. וּוַיְאַלְעַלְעַדְיקּ, וּוָאָס הָאָט אַדְרָכְגַּעֲפִירְטּ דִּי גַּרְאַנְדִּיעַזּ אַרְבָּעַטּ פֿוֹן רֻעְטָאוּרִירְן דִּי קָאַטְעַדְאַלְעַעַ, זָאָל עַס הַאָבָּן גְּעוּזָן דָּעַר, וּוָאָס הָאָט אָוִיסּ גַּעַפְנוּן אֲזָן דִּי 28 סְטָאָטוּסּ זַעַנְגָּעָן גָּאָר דִּי מְלָכִים פֿוֹן יְהָוָה אֵין יְשָׁרָאֵל, וּוָאָס זַיְירָעַ נַעַמְנָעַ גַּעַפְנוּן זִיךְ אָוִיסְגַּעֲרַעְכַּבְנָט אֵין דָעַר עַוּוֹאַנְגָּעַלְיָעַ פֿוֹן מְתִי, וּוּלְכָעַר בְּרַעְנָגָט, אֲזַי יְשַׁוּ קְוָמָט אָרוּסִים פֿוֹן צְוִויִּים מַאֲלַפְּרָצְנָן דָּרוֹתָן מְלָכִים פֿוֹן בֵּית דָוד. דָעַרְפָּאָר זַעַנְגָּעָן דָא אַוּוּקְגַּעְשְׁטָעַלְטּ גְּעוּזָרִין דִּי 28 קְעַנְגִּין — בַּיִּי דִי פִּיסּ פֿוֹן מְרִימָן מִיטָּן קִינְדּ. אָוִיב יְשַׁוּ אֵין טָאָקָעַ מְשִׁיחָה, אֵין דָאָךְ «קְלָאָרְ» אֲזָן עַר שְׁטָאמָטּ פֿוֹן בֵּית דָוד... דָעַרְפָּאָר דִּי לְאַנְגָּעַ שָׂוְרָה מְלָכִים, וּוָאָס דָּאָרְפָּן כָּסְדָּר דָעַרְמָגְנָעָן אֵין דָעַם גְּרוּוּסִן יְחֹסְדָּקָן אֲפְשָׁטָאמָן זַיְגָנָם.

וּוֹעֵן מַעַן זָאָל שְׁוִין אֲפִילּוּ מַסְכִּים זִין מִיטָּן עַוּוֹאַנְגָּעַלְיָסּטּ, וּוָאָס רַעֲכָנְטּ אַוִּיכּ יְשָׁוּס גַּעַנְעָלָלָגִיעַ, אַנְהִיבְנְדִיקּ פֿוֹן אַבְּרָהָם אַבְּינוֹ בֵּין דָוד הַמֶּלֶךְ אֲזָן פֿוֹן דָודָן בֵּין... יְוֹסֵף דָעַם סְטָאָלִיאָר, אֵין דָאָךְ אַבְּעָר דָעַר לְעַצְטָעָר (דָעַר מַאְזָן פֿוֹן מְרִימָן). וּוָי עַס בָּאַהֲוִיפְטּ דִי עַוּוֹאַנְגָּעַלְיָעַ נִישְׁט גְּעוּזָן דָעַר פָּאַטְעָרָר פֿוֹן נּוֹצְרָיִ, וּוָאָרָעָם מַתִּי דָעַרְצִילְטּ דָאָךְ :

«דִי גַּעַבְוָרְטּ פֿוֹן יְשַׁוּ הַמְשִׁיחָה אֵין גְּעוּזָן אָזְוִי : מְרִימָן זִין מְוֹטָעָר אֵין פֿאַרְקְנָסְטּ גְּעוּזָרִין צּוֹ יוֹסְפָּן אֵין אַיְדָעָר זַיִ זַעַנְגָּעָן גְּעוּזָן אֵין אַיְגָנָם, אֵין זִי גַּעַפְנוּן גְּעוּזָרִין מְעֻבָּרְתּ פֿוֹן רֹוחַ הַקוֹדֶשׁ.»

אֵין אָוִיב יְוֹסֵף דָעַר סְטָאָלִיאָר אֵין נִישְׁט גְּעוּזָן דָעַר פָּאַטְעָר פֿוֹן יְשַׁוּ, הָאָט דָאָךְ דָעַר לְעַצְטָעָר אֵין גָּאַנְצָן נִישְׁט קִיְּן שִׁיכָוֹת מִיטָּן בֵּית דָוד !

אֲגַטְּ פְּשָׁוֹט אֵין פֿרְאָסְטּ, אָז... אַוִּיךְ מְרִימָן שְׁטָאמָטּ פֿוֹן בֵּית דָוד. אֵין נִישְׁט אַיְבָּרִיךְ צּוֹ בְּרַעְנָגָעָן אַיְוֹפּ דָעַם אַרְטּ אַיְנִיקָעּ שְׂוּרוֹתָן פֿוֹן קְרִיסְטָלְטּ אֵין דָעַרְמָגְנָעָן, אֲזָן דִּי קְרִיסְטָלְלָעָכּ קְרִיזְיָן זִיךְ אַרְמָגְנָעָן, אֲזָן בָּאַיְרְנְדִיקּ זִיךְ אַוִּיכּ דָעַר עַוּוֹאַנְגָּעַלְיָעַ פֿוֹן מְתִי, קָאָן מַעַן גַּלְיִיכְצִיטִיקּ נִישְׁט בָּאַהֲוִיפְטּ וּוֹעֵן וּוּלְכָעַר עַס אֵין שִׁיכָוֹת צְוִישָׁן יְשַׁוּ הַגּוֹצְרִי אֵין דָעַם בֵּית דָוד, אֵין דָעַרְיָבָּר גַּעַבְוָרְן גְּעוּזָרִין אֲקָמָעָנְטָאָר צּוֹ דָעַר עַוּוֹאַנְגָּעַלְיָעַ פֿוֹן מְתִי, וּוָאָס זַגְטָ פְּשָׁוֹט אֵין פֿרְאָסְטּ, אָז... אַוִּיךְ מְרִימָן שְׁטָאמָטּ פֿוֹן בֵּית דָוד.

אֵין נִישְׁט אַיְבָּרִיךְ צּוֹ בְּרַעְנָגָעָן אַיְוֹפּ דָעַם אַרְטּ אַיְנִיקָעּ שְׂוּרוֹתָן פֿוֹן קְרִיסְטָלְטּ לְעַכְּנָעָנְטָן עַרְנְסָטּ רַעְנָאָן וּוּלְכָעַר שְׁרִיבִּיטּ :

טוסון אונז דיאויטעגענטישקייט פון דער גענצעלאגיעץ.
קריסטנומע עקשנותדייק געליקנט דעם קעניגלעבן אפשתאם פון קרייס-

ס'איו נישט אונדזער אויפגאבע זיך דא אידינזולאוין אין א וועלכן עס אייז טיפערן אנאליוו וועגן אינעהאלט פון דער עואנגעלייע, צי וועגן קאמענטארן אין שייכות מיט מרימס און יוסף דעם סטאליארס יהוס, וואס זענונג וויטט פון אויטענטישער געשיכטע, נאר אויב די קירכע-פאטערס איז ליב דער יהוס פון די מלכים פון בית דוד אייז... מילא, בליבט אונדו נאר צו ציען די אויפמערך זאמקיות אויף דעם שיינעם פאקט, וואס און אפשטייניקו פון בית דוד האט געפאטץ צו זיין א סטאליאר... וואראעם אונטער דער הערשאפט פון די פרומע קטוילישע מלכים פון שפאנייע, פערדיינאנד דער קטויליקער און פיליפ דער צווייטער, פון די פראנצוייזש הענרייכס און לודוויקס, ווילט יוסף דער הייליקער צוליב זיין סטאליערין, אויף קיין פאל נישט געקאנט ווערטן קיין... אdealיקער, טראץ זיין גרויסן יהוס.

יעדנפאלס איז דער טוות, וואס איז געשען סוף-13-טן י"ה מיטן פארטויישן
די 28 תנ"ך-מלכימ אויף פראנצוויזישע קעניגן, געווען פאטאָל פאר די דאָזַקְעָן
סקולפטורה. דעם 23-טן אקטאָבער 1793 האט די שטאטט פארוּי באַשלאָסן צו
פארנייכטן אלע פיגורן פון די הייליקע אונ פון די מאָנָאָרְכָן אונ דאן האט מען
צעקלאָפט די גרויסע סטאטואָס אויף די מויערן פון דער נאָטְרָעְדָּם אונ דע-
רונטער אויך די 28 מלכימ פון בית דוד.)

כדי צו פארניצטן די פאראהאסטע קעניגן, האט מען ארום יעדער סטאטווע אָרְמוֹגַעֲבּוֹנְדָן אַ שְׁטָרִיךְ וּוְעַלְמָנוּ דָּעֵר הַמּוֹן, וְאֵסֶן אַיִּזְנָשְׁטָאוֹנָעַן אָנוֹתָן, הַאַט גַּשְׁלַעַפְט מִיטְ אלְעַזְ כּוֹחוֹת, בֵּין די אַרְבִּיבָּר פִּינְקָה הַוְּנְדָעָרָט יָאָרְ אלְעַטְ סְקוֹלָפְט טְרוֹןְ האָבָן צוּ דָעֵר גְּרוֹיזְעַר צְוֹפְּרִידְנְקִיטִיט אָוּן אָונְטָעָר אַפְּלָאָדִיסְמָעָנָן פּוֹן פָּאָרָד זְאַמְלָטָן עַולְם, וּוְעַלְכָּרָה האָט גַּעֲלִיבָּט אָוּ ערְ פִּירָט מְלָחָמָה קָעָגָן די פָּאָרָהאָסְטָע פְּרָאַנְצְּוּיּוֹשָׁעָ קָעָנִיגָּן, זִיךְ אַנְגָּעוּהָוִיכְן אַיִּנְצְּבוּרָעָכְן אָוּן אָרוֹנְטָעָרְפָּאָלָן.

1) דער באשלאס פון דער שטאט פאריז וועגן באז'יטיקן די סטאטוועס האט געזאגט :
 "דער רاط איז אונפארמייט, דאס טראץ דעם געוזען, עקסיסטרן נאך איז מעערער גאנס
 פון פאריז, מאונגענטן פון פאנטאייז אונ פון קניגרייך... באשליסט ער, איז איז פאROLיך
 פון אקט טאג צייל, זאלן די גאנטישע לעולעכלייטן פון די פראצ'יזיישע קעניגן וועלכע געפוניין
 זיך אויפן פאסאָן פון דער נאטור-דאקם, ווערין אַראָפּגּוּווֹאָרְפּן אָוּן פֿאָרִיכְטֶעָס אָוּן אָז די אַדְמִי
 ניסטראָצְיַע פון די פֿעַנְטְּלַעַכְעַ אַרְבָּעַן אַיְ אַאֲוִוְתְּפְּרָגְט אָוּן פֿאָרִאנְטוֹוֹרְלָעַד פֿאָר דער
 אַיְסְטִירְגְּנָג פון דער גַּעַזְעַבְּצָעַר אַרְאָרְדְּגְּנוּן".

שיקט געוווארן ווי "טראפעען" פון דער זיגערישער רעוואלוציע אין א ריינישט וווײטען פון פארין שטעט אוון שטעלעך. פופצן שטיינער פון צערראכענע סטאָז טועס זעגען 45 יאר שפער צופעליך אנטדעקט געוווארן אין דער רי דע לאָ סאנטער, וו זיי האבן אונטערגרעהאלטן אן אלטער מוייער פון א פאריזער קoilזַן מאגאָזַן אוון וועלכע געפינען זיך זינט 1950 אויף דאס ני אַין דער נאָטרערעדאָם, אוועקגעשטעלט אין אַן אַפְּגַּשְׁלָסָן ווַיְנִיקָּן טורעם. אַ טיל פון די אַפְּגַּעַרְאַכְּעָנָה שטיקער פון מלכִים אוון הייליקע געפינען זיך אַין פֿאַרְשִׁידְעָנָה מזוייען אוון דער סָאמָע אַוְטְּעַנְּטִישְׁטָעָר שְׂטִין פון איינעם פון די מלכִים, זאל זיך געפינען אַין דער קָלְעַכְּצִיעָה פון אַ גַּעֲוִוִּיסְּן אַרטּוֹר זַאֲקָס אַין נוּיְּאָרָק.⁽¹⁾

די 28 מלכִים פון בית דוד, וועלכע מיר זעגען אַיצְט אַוְפִּין פֿאַסָּאָד פון דער קָאַטְּעַדְּרָאַלְּעָ, זעגען דָא אַוְעַקְּגַּעַשְׁטָעָלָט געוווארן אין פֿאַרְגְּאַנְגְּעָנָם ייְהָ. די קִינְסְּטָלְעָר אַין דער צָאָל פון אַכְּטָ, ווֹאָס האָבָן גַּעֲפְּרוּעָמֶת די סְטָאַטוּס פון די מְלָכִים זעגען געוווען: עַלְמָעַרְיךָ, וְשַׁאֲפַרְוָא, מִישְׁעָל פֿאַסְּקָאָל, שענְיאָן, וְשַׁאֲפַרְזָא דֻּשְׁשָׁם, טוּסָעָן, פֿרְאַמְּאַנְגְּשָׁעָן פרְאַנְגָּסָעָן. אוֹיךְ די פֿיגְּרוֹן פון אַדְּם אוון חָותָה ווּגָעָן וועלכע מיר האָבָן שְׁוֵין דֻּרְצִיְּלָטָה, זעגען בעַתְּנָה פֿאַרְנִיכְטָן די סְטָאַטוּס פון די מלכִים צָבָרָאָן געוווארן אוון די וועלכע מיר זעגען הִינְטָה, גַּעֲהָרָעָן דֻּעָם שְׁוֵין דֻּרְמָאַנְטָן קִינְסְּטָלְעָר שענְיאָן.⁽²⁾

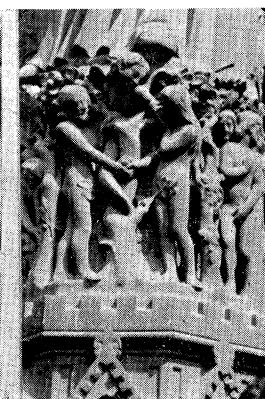
מיר ווועלן דָא נאָך אַנוּיְיָן אוֹיךְ אַ ריִי סְטָאַטוּס אַן שְׁטִינְגְּבִּילְדָעָר פון תְּנָךְ, ווֹאָס די בּוּיְרָס פון דער קָאַטְּעַדְּרָאַלְּעָ האָבָן גַּעֲהָלָטָן פֿאַר וְוִיכְטִיךְ צָוָהָקִיסְּרָן אוֹיךְ אַירָע מְוַיְּרָן.

איינעם צפונְדִּיקָן טוּיְעָר (ליינקס) ווֹאָס אַין גַּעֲוִידְמָעָט דער מְוַטְּעָר מְרִימָן אוֹן ווּ עַס גַּעֲפִינְט זיך אַירָס אַ גְּרוּיסָע סְטָאַטוּס מִיטָּן קִינְד אוֹיךְ דער האָנָטָם. זעגען מיר בי אַירָע פִּיס אַ זְּעַלְתָּן שִׁינְעָן מִינְיָאָטְרָ-גְּרוּפָע: אַדְּם אוון חָותָה. די סְקוּלְפְּטוּר בָּאַשְׁטִיטָה פון דְּרִיְּיָסְצָעָנָעָס: אַ) דָעָר בָּאַשָּׁאָפָּה פון חָוָה (ליינקס), בָּ) אַדְּם אוון חָותָה בִּים עַצְּמָה (איינע צענְטָעָר) אוון גָּ) דָאָס פֿאַרְטְּרִיבָן פון גַּן-עַדְזָן (רעכְטָס — קלישָׁעָס נוּמָן, 7. נוּמָן, 8. אַונְגָּס). די דְּאַזְּקָעָה סְקוּלְפְּטוּרָה גַּרְוּפָע אַין זְיִיעָר אַן אלטָעָן האָט אַין יָאָר 1793 בעַתְּנָה פֿאַרְנִיכְטָן די גְּרוּיסָע סְטָאַטוּס נִישְׁט צְפִּיל גַּעֲלִילָן. זַיך אַיְזָה טִילְוִוִּיָּה רַעַשְׁטָאָוְרִירָה געוווארן אוון גַּעַ-

⁽¹⁾ ווי עַס אַינְפְּאַרְמִירָט אַונְדוֹז דָעָר יִדְּיָשָׁעָר וְוִיסְנְשָׁאַפְּטָלְעָכָעָר אַינְסְּטִיטְוּט "יְיָוָאָ" פון נוּיְּאָרָק, אַין דָאָרָט אַזְּאָאָ קָלְעַכְּצִיעָה אַין גָּאנְצָן נִישְׁט בָּאַקָּאנְטָן.

⁽²⁾ אַין פֿאַרְיוּעָר מוֹזִיָּה "קְלִינְיָה" זעגען מיר אַן אלטָעָן, גּוֹטָן אַנְסְּעַרְוּוִירָטָה סְטָאַטוּס, ווֹאָס סִימְבָּאַלְיִזְרָת אַדְמָעוֹן וועלכע האָט זַיך אַ מְאַל גַּעֲפְּנוּן אוֹיךְ איינעם פון די נָאָטָרָעָה. דָאָס טְוּרָעָמָס.

קלישע נומער 8

קלישע נומער 9

קלישע נומער 7

דאס פארטורייבן פון גראדונ. ביים עץ הדעת. די באשאפונג פון חוהין.
9486 : י.ה. קאראנהנדלער).

הערת לויט אונדזער מינונג, צו די סאמע שענטשע ווערך, וועלכע מיר זענע אויף די מויערן פון דער נאָטערעדָם.

באים מיטלסטהּ, צענטראלן טויער, וואָס שטעלט פאר דעם «לעכטן משפט», זענע מיר (גאנץ אונטן) אויף דער מויער (רעכטס) אַ קלינעם שווער-באַשעדייקטען באָרעליעך: די סצענע פון עקדת יצחַק (קלישׁע נומ. 10) אָוֹן אַנטקען אַיבָּער, (פון דער לינקער זיַּיט) אַ באָרעליעך מסתמא אויך פון זעלבן קינסטלאָדר: אַיּוֹב, אַ זיכנידיקן אויף אַ בערגל מיטט פֿול מיט ווערטען וואָס קרייכן אַיבָּער אַים. אַיּוֹב אַיאַן דָאַ אַרוַיסגעפִּירט אַין דער געועלשלאָפֶט פון זיַּין פֿרוּז אָוֹן זיַּינַּע דָרְיִי פרײַנְד וואָס זענען געקומען אַים טרייסטן (קלישׁע נומ. 11). בִּידְיעַ באָרעליעַפָּן געהערן גאנץ וואָרשיינְלָעַץ צו די סאמע עלטשע אויף די מויערן פון דער קירכָּע. דער אַיּוֹב-באָרעליעַץ אַין טראָץ זיַּין באַשעדייקטִיקִיט גָּאוּנִישָׁת שְׁלַעַכְתָּאָרְתָּן געווארן.

אַין זעלבן צענטראלן טויער, צוישן דער גרויסער צָאַל פִּיגְרָלָעַךְ וואָס פִּילְּן אַיִּס דעם א. ג. «הַיּוֹלֵל», זענען מיר אַין דער היַיד, אַ קלינע טְאַטָּוָע פון זיכנידיקן משה רבינו מיט די לוחות אַין זיַּין רעכטער האָנט. פון זיַּין שטערן טראָגן זיך שטראָלן. די סְקוֹלְפְּטוֹר אַין אָן אַרְגִּינְגָּלָעַן אַוְן גַּעֲפִינְט זיך אויף דעם אָרט ווִנט דעם 13-טָן יַּה (קלישׁע נומ. 12).

אַין דעם דָּרוֹמְדִּיקָּן טויער (רעכטס) וואָס אַין גַּעֲוִידְמַעַט דער היַילִיקָּעַר אַנְגָּא (מרימס מוטער). זענען מיר פִּיר גְּרוֹיסָע סְטָאַטָּוָעָס פון דער רעכטער אָן פִּיר — פון דער לינקער זיַּיט (קלישׁע נומ. 13); צוישן דָי סְטָאַטָּוָעָס פון רעכטס גַּעֲפִינְט זיך דוד המלָך מיט אַ פִּידְל אַין דער האָנט אָוֹן נְעָבָן אַים בְּתַ שְׁבַּע (קלישׁע נומ. 14). אַנטקען אַיבָּער, צוישן די אַנדְעָרָע פִּיר גְּרוֹיסָע סְטָאַטָּוָעָס, זענען מיר שלמה המלָך, וואָס הַאֲלָט אַ סְפָּר אַין האָנט ווי אַ סִּמְבָּאָלָלָן חַכְמָה אָוֹן נְעָבָן אַים, די מלכה פון שבָּא (קלישׁע נומ. 15).

די לעצטָע אַין מסתמא אַוּוּקְגַּעַשְׁטָעַלְט גַּעֲוָאָרָן נְעָבָן שְׁלָמָהָן כְּדִי צו דער-מְאַנְגָּע אַין דער חַכְמָה זיַּינְעָר, וואָס האָט באָווֹיגָן די מֶלֶכָּה זיך צו לאָן אַין אָזְזָוּתְּן ווּאג, כדִי זיך מיט אַים פֻּרְזְעָנְלָעַץ צו באַקְעָנְעָן... 1)

דאָ אַין אַינְטָרָעָסָאנְט זיך אַפְּצָוּשְׁטָעַלְן אויף אַיְנָעָרָן דָי סְקוֹלְפְּטוֹר-גְּרוֹפָעָס וואָס מיר זענען אַין דער היַיד אַיבָּער דעם אַנְגָּא-טויער. מיר מִינְעָן די גַּרְוָפָע וואָס פָּאָרָנְעָמָט די גַּאנְצָע בְּרִיאַת, גְּלִיךְ אַיבָּער די צְוַיִּי טִירָן:

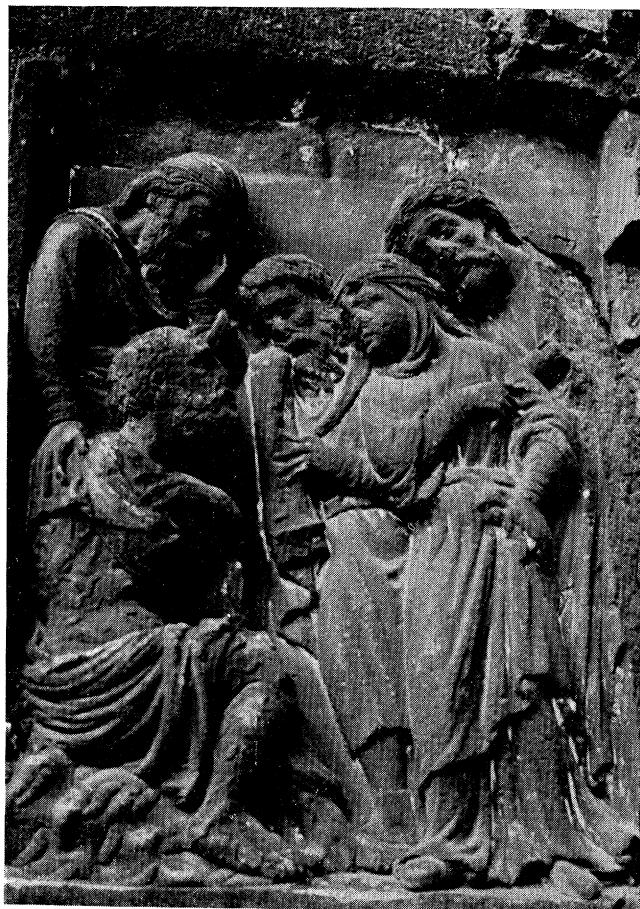
(1) די סְטָאַטָּוָעָס פון דוֹדוֹן געהערט דעם קינסטלאָדר וּשְׁאָפְרוֹאָ דְּשָׁאָם. די בְּתַ שְׁבַּע אַין גַּעֲשָׁפָן פון קינסטלאָדר פרָאָמְאַנְזָעָשׁ. שלמה אַין גַּעֲשְׁנִיצָּת פון סְקוֹלְפְּטוֹר שְׁעַנְיאָן אָוֹן די מֶלֶכָּה שְׁבָּא פון קינסטלאָדר מִישְׁעָל פְּאָסְקָאָל.

קלישע נומער 10

עקדת יצחק. (פאנץ : לנגן אפעלבוים).

קלישע נומער 11

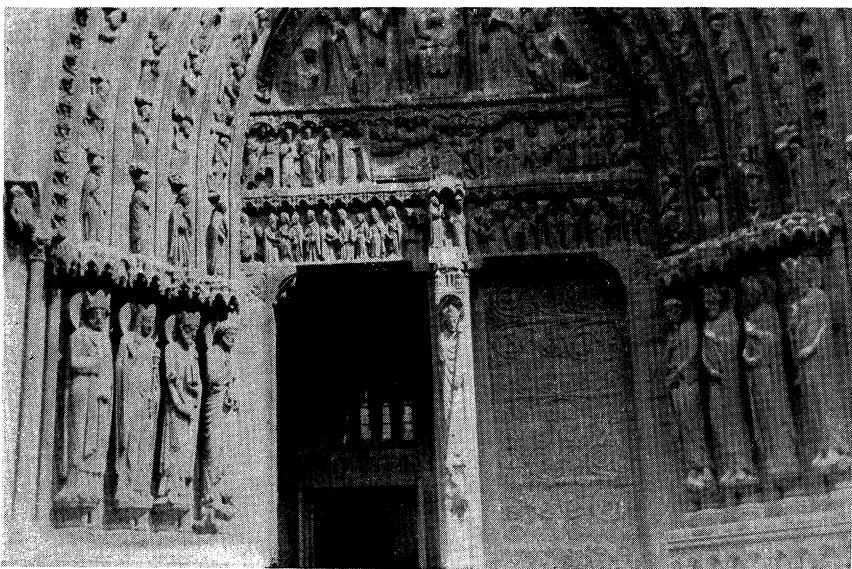
איוב ואון זיינע פריגנד. (פאנל : לנגן אפנלבוים).

קלישע נומער 12

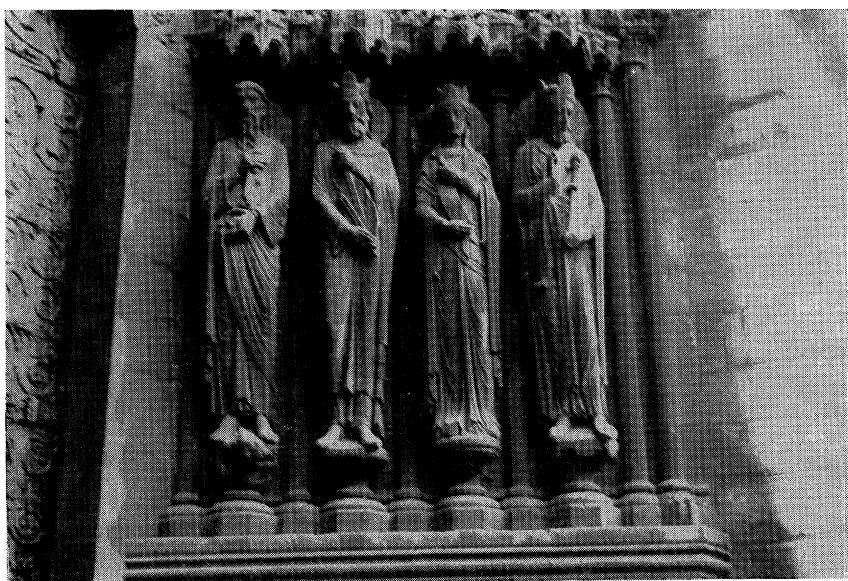
משה. (פֿאַטָּא : י.ה. קְאַרְנָהָנְדָלְמָר).

קלישע נומער 13

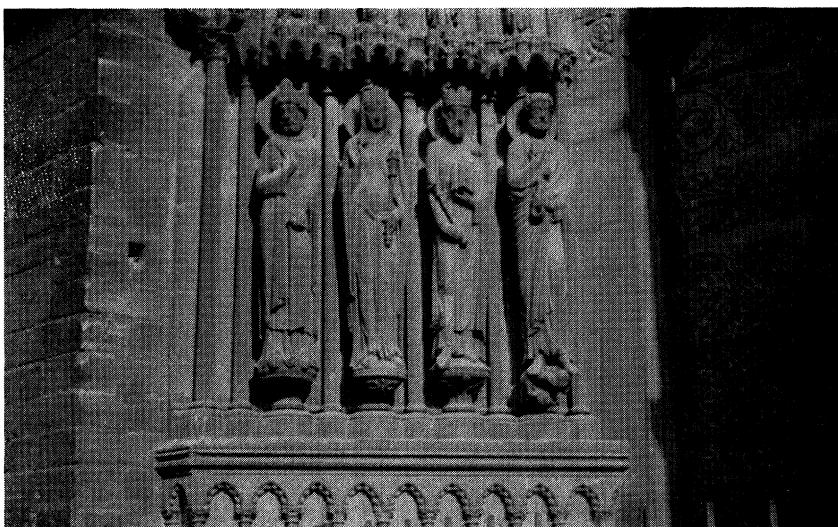
דרומ-טוייר געווידמעט דער מוטער אַנְגָּא. (פֶּאָטָאָפָּה : יְהִי קָרְבָּנוּתָנוּ דָלָעָר).

קלישע נומער 14

דוד און בת שבע. (פֿאַטָּא : י.ה. קאָרְנָהָעַנְדְּלָעַר).

קלישע נומער 15

שלמה און די מלכה פון שבא. (פֿאַטָּאָן : יוז. קאָרְנוּהַנְדְּלִינְרַ).

די דזאיקע סקולפטורי-גרופע, וו מיר זען מעערען מיניאטור-פיגורלעך פון א זעלטענער שיינקייט, איז געשניצט געווארן אין 13-טן יה אונז איז געווידמעט די עטלערן פון דער מוטער מרים (קלישע נומ. 16).

לoit דער עואנגעעליע איז דאס קומען אויפֿ דער וועלט פון דער מוטער מרים אויך נישט געווען אזווי פשוט; אויך דא זענען פֿאָרגעקוּמוּן נסִים; עס ווערט דערצ'ילט וועגן אַ גְּרוּיס עֲגַמְתִּינְשֶׁסֶת פֿוֹן אַיְרָע עַלְתְּעַרְן צוֹלִיב זַיְעֵד נִישְׁתְּהַבְּנָה קִינְדְּעָר אָוּן וועגן זַיְעֵד קּוּמָעָן אַיִן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ מִיטּ מְתֻהָּנוֹת פָּאָרְן כְּהָן גְּדוֹלָה ווֹאָס האָט זַיְד אַכְּבָּר אַפְּגַּעַזְגַּט זַיְד צָוּ נְעַמְּעָן. מְרִימָס פָּאָטָעָר האָט לְטוֹפִּי פָּאָרְלָאָזֶט זַיְן וּוֹיִיבּ, דִּי עֲקָרָה, גַּעֲלַעַבְטַץ צוֹוִישָׁן פָּאָסְטָעַכְעָר אָוּן דָּא האָט זַיְד צָו אִים באָוִיזָן אַ מְלָאָך מִיטּ דָּעָר בְּשָׂוְרָה, אָז זַיְן וּוֹיִיבּ ווּעַט מְעוּבָרָת ווּעַרְן אָוּן אָזוֹי אִיז עַס טַאָקָעַ גַּעַשְׁעָן: פִּינְךְ אָוּן צְוֹאָנְצִיךְ יָאָר נָאָךְ זַיְעֵד חַתּוֹנָה, אִיז בֵּי זַיְיָ גַּעַבְוִירָן אַ טָּאָכְטָעָר, דִּי שְׁפָעַטְעַדְיקָע מְוּטָר מְוּטָר פֿוֹן נְצָרִי.

בדער סקלופטאר פון דער זעלטן שיינער מיניאטור-גרופע האט דא אָרויס
געברענgett פֿאַרְשִׁידְעָנָעָס צענעס וועגן דעם לעבען פון דער הייליקער אַנגָא מיט
אייר מאן. דאס אַינְטַעַרְסָאנְטָסְטָע ליגט אַבער איין דעם. וואָס אַין די אַלְעַס צענעס,
זועען מיר מריכּס פֿאַטְעָר טֶראָגָן אַהיַט מִיט אַשְׁפִּיז...

טראגן אין אָרי קְרִיסְטְּלַבֶּכֶל בענדער.

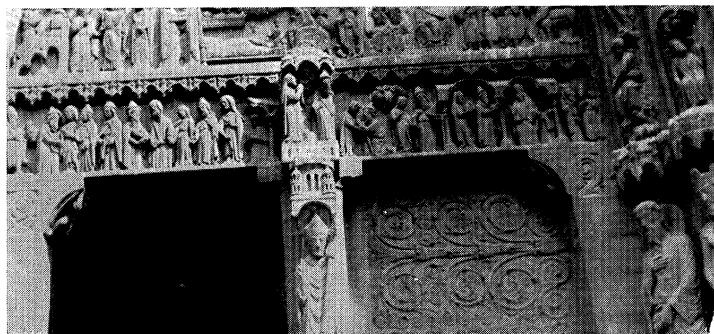
טראץ דעם וואס די סקולפטער-גרופע דערצ'ילט וועגן א גשעגענניש פון פאָר
דער געבורט פון יישוֹן האָט אַבעָּר דער סקוֹלפְּטָאָר וואָס האָט געלעַבְּט אִין 13-טָן
יִיָּה אַרוּיסגֶעֲפִירֶט אִין אַלְעַסְעָנָס דָּאס יִידְּנִיזְּהִיטָּל אָוָן אַפְּיָוָן אוּיךְ דֵי קְלִיְּדוֹנָגָג
וועַלְכָּעַ יִידְּן זְמָנָן גְּעוּנָן גְּטוּוֹנוּן צָוָן טְרָאָגָן אִין דָּער זְעַלְבָּרָעָן צִיְּתָן וְוָעָן מְעָן
הָאָט גְּבוּיָּת דֵי נְאָטְרָעָדָם.

אין דער איקאנאָגראָפֿיעַ פּוֹן מִיטְלָעַלְטָעַר אֵין דָּאַס אַרוּסָּפֿירָן יֵדְן אֵין הִיטְלָעַן
מִיטְ שְׁפִיצָן, בַּיָּם צִיכְעָנָעַן סְצֻעָנָעַס פּוֹן דָּעַר עֲוֹזָגָעָלִיעַ, גְּעוּעַן זְיעַר פָּאָרֶן
שְׁפִירִיטַן.

הדר רודומ-פאסאד שטעלט מיט זיך פאר א שעדעווור פון דער ארכיטקטוֹר אונן קוּנְסָטַן. עד באשטייט פון א סדר געשלאָסעגעט טויער געווידמעט דעם הייליקן עטיען און פון א פערצָן מעטער גרויסָן, רונדייקן וויטראזֶן וועגן וועלכָן מײַר וועלן דער צִילְּן אַ בִּיסְל ווּוּתְּצָרָק (קְלִיְּשָׁע נְמָן, 17).

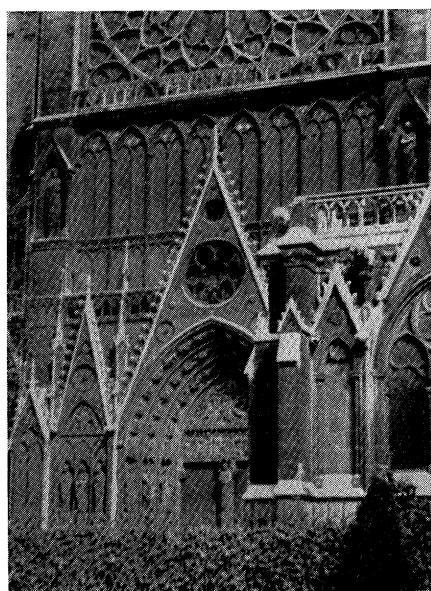
דא אין דער הייך איבער דעם עטיענונג-טוויער זעען מיר אין נישען צווי גראיסע פיגורן: פון לינקס משה אוון פון רעכטס אהרן הכהן. דאס זענען צוויי צופעליק אַפְּגָעוּשִׁוְגָּטָע טַתָּאַטָּוּס פָּוּן 13-טָן יְהָ וּלְכָעָ זַעֲנָעָן אַין פַּאֲרָגָאנְגָּעָנָעָם
יְהָ רַעַשְׂאָוְרִיט גַּעַוְאָרְן דָּוְרָךְ וּשְׁאָפְרוֹא דְּעַשְׂאָם.

קלישע נומער 16

די לעגענדע ווועגן געבורט פון דער מוטער מרימ. (פאגט און יונ. קאָרנהענַדְלֶנֶר).

קלישע נומער 17

דאס סענט עטיען-טוייער. (פאג א : י.ה. גאנרנהנדלער).

בדואם אפשתעלו ניד אויף די תנ"ר-סקולופטורי פון דער נאטרע-דאם.

איצט וועלן מיר דערציאליין וועגן באָרעליעפּן וואָס אַילוֹסְטְּרִירְן אַנטְּרִיכְּרִיסְטְּ
לעכט האַנדְזְלְונְגְעַן פֿון יִידְן: מעשיית וואָס האָבוֹן אָז עוֹוָאנְגְּעַלְישָׁן אוֹן סְתֵּם אָ
קרִיסְטְּלָעְדְּ-לְעַגְּנְדָּאָרְן מְקוֹר. צוֹוִי אַוְולְכְּבָּעַ מַמְעֻנְטָן גַּעֲפִינְגָּן מִיר אוֹיףְּ דִּי מוּיְעָרְן
פֿון דָּעַר קִירְכְּעַ: אַיְינְגָּעַ פֿון זַיִי, וועגן וועלכְּן עַס ווּרטְטָן דָּעַרְצְּיָילְט אַיִן דִּי קִרְיסְטְּ
לְעַכְּבָּע שְׂרִיפְּטָן אַיִן דִּי גַּעַשְׁכְּטָע וועגן סָאמָע עַרְשְׁטוֹן דִּיאָקָר סָעַנְטָן עַטְּיָעַן, ווּמְעַנוֹּן
סְמָאֵן טָאָקָע גַּעַוְיְדְמָעַט דָּס טּוּיעַר פֿון דָּרוּם-פָּאָסָאָד.

עלרטשטייניקטער. לוייט דער עוונגעלאיע אויז ער, נאך קרייסטוסן, דער סאממע אַפְּאַסְטָלָן ווערט וועגן אַים דערצ'ילט, אוֹ ער זאָל האָבָן געווונֶן אַ תלְמִיד פֿון רְבָּן גְּמַלְיָאל. ער האָט דערנָאָד אַנגָעהָהוּבוּן גְּלִיבָן אֲזַי יְשַׁוְּנוּ נְזָרִי אָזָן אַנגָעֵפְרִיט זַיְעָר אָזָן אַקְטִיוּוּסְפְּרָעְדִּיקְוָנָגְ פֿון דָעַר נִיעָר לְעָרָע. פּוֹל מִיט שְׁנָאָה צָו אִים, האָבָן דִּי יִיְדָן פְּאַרְפִּירֶט קָעָגָן דָעַם דִּיאָקָר אַ משְׁפָט אֲזַן צְנַדִּיק זַיְדְּ מִיט פְּאַלְשָׁע עֲדוֹת, האָבָן זַיְיָ אִים באַשְׁוְלִידִיקְט אַין חֻזּוֹן פֿון דָעַר תּוֹרָה. פְּאַרְמְשָׁפֶט דָוָרְךָ דָעַם סְנָהָדְרִין צָום טּוֹיט זָאָל ער האָבָן אַומְגַעְקוּמוּן אַאֲפְּאַרְשְׁטִינִינִיקְטער. וְאַס דָּאָס קְרִיסְטָנָטוּם האָט אַרוֹיְסְגַעְגָּבוּן.

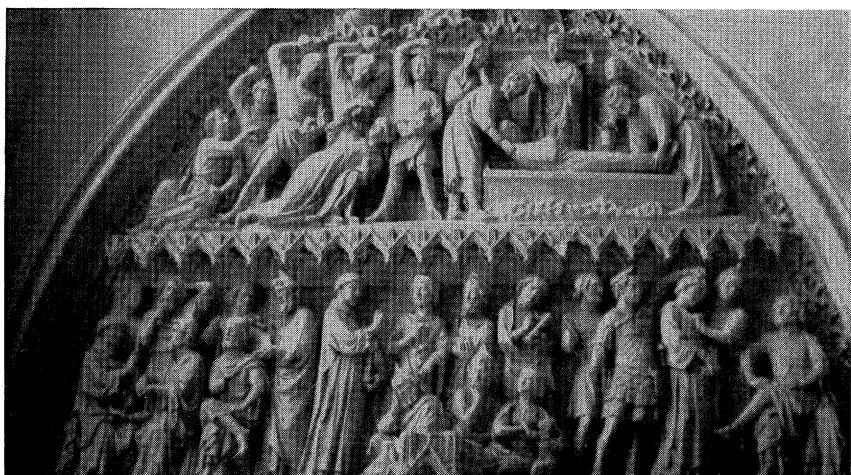
נישט נאָר טראָגט דאס דרום-טוּוֵיר זיין נַאמְעָן, נאָר עס אַיז אוּיך דריַיך
מייט שטיין-שְׁנִיצְעָרִיעַן וואָס אַנטַהָאַלְטַן מַעֲרָעַרְעַ בַּילְדְּלָעַד, אוּיף וועלכָע מַיר
צעען זיין אַקְטַיוּוֹטַעַט אָוָן מַאֲרְטִירַעַרטָום; מַיר זַעַזְעַן שְׁנִיצְעָרִיעַן, וואָס וויַיּוֹן
דאָעם דִּיאָקָר פִּירֶן דִּיסְפּוֹטָן מִיטַּ דיַיְדָן. מַעַן זַעַט אוּיך דֻּעַם סַעַנְתַּ עַטְיָעַן שְׁוִין
אוֹן אַרְעַסְטִירַטָּן, פָּאָר אַפְּאַרְשְׁטִיעַר פָּוֹן סַנְהָדְרִין אָוָן לְסֹוףַ דיַ צַעֲנָעַן וויַיּוֹן
דיַיְדָן שְׁלִידְעָן אַין אִים שְׁטִינְגֶּר (קְלִישָׁע גּוֹם, 18).

די גישיכטע פונעם די אקר פארנעםט אָ גאָר גרויס אָרט אַין דער קרייטס-
לעכער קונסט ; באָריםטע מײַלעוו, ווי דושיאַטאָ, דירער, טיזשיען, פראָ אַנוּשע-
לייקאָ, רַפְּאָצָל, רַובָּעָנָס, פִּילִיפְּ דָעַ שָׁמֶפְּעִין אֲ"א האָבען אַים גֻּוּדִימָעַט וּוּרָק.

אוּיךְ דער מײַלעַר שָׂאָרֵל לעַבְּרָאָן האָט גֻּוּדִימָעַט דָעַם די אָקר אָ גָּרוֹיסָע לִיּוֹנָט,
וּוֹאָס גַּעֲפִינָט זִיךְּ טַאֲקָע אַין דער נַאֲטְרָעִידָּאָם אָנוּ אַיִּיבְּ דִי בּוּירָס פָּוּן דער קָאָ-
טָעַדְרָאַלָּע האָבען אַים גֻּוּדִימָעַט אַיִּינָע פָּוּן אַיְרָעַ פָּאַרטָאָלָן, האָבען זַיִּעַ עַס גָּאנְצָ-
וּוֹאַרְשָׁיְנְלָעַךְ גַּעֲמָאָן צּוּלִיב דָעַט וּוֹאָס פְּרִיעָר, פָּאָרְן צּוּרָעָטָן צּוּס בּוּינָן דִי נַאֲטָרָעַ-
דָאָמָן. האָט זִיךְּ אַוְתָּה דָעַט זְאַלְבָּנוּ אָרט גַּעֲפָנוּ אָ קִירְבָּאָזִיךְּ זַיִּינָן נַאֲמָעָן.

די קרייסטלאַכע קוועלן באהויפטן אפילו או די רעדשטען פון סענט עטינען (וואס זאל האבן אומגעקומווען סך-הכל נאר אייניקע יאָר נאָכוֹן טויט פון ישו) זענען גשפונצָן אוֹו אָויגֶעֶרגראָבן געווארן אין יאָר 415⁽⁴⁾). עס בלײַיבט אונדז נאר צו

קלישע נומער 18

די געשיכטע פון דיאקָר סענְטַ-עֲטִיעָן. (פֶּאֶטָּא : יְהָ. גַּעֲרָנָהָנְדָלָנָר).

שטונינען און באוונגעדען די מערקוערדיקע פינקטלעכקייט פון די קרייסטלעכע
קוועלן...

ווי וויט די דז'זיקע קוועלן זענען היסטאריש «פינקטלעך» און אמתהדייך איין
אויך צו זען פוגעם פאקט, וואס וווערט מיט אַסְטָרֶנְסְטָדְרָמְעָטְדָּרְטָעָט גִּזְוֹוִיסְעָט
היסטאrikער, און אין יאר 1186, ביימ פונאנדרווארפן די לעצטער רעדטעלעך פון
דעער אלטער סענט עטיען-קירכע, האט מען זיך אַגְּנָעַשְׁטוּסְן אויף אַ רֵיַּסְעַנְסָאָר
ציאגעלאַע חֲפַצִּים און צוישן זיך האט מען אויך געפונען אַיְנִיקָע שטיינער, מיט
וועלכע די יידן האבן דערהרגעט דעם סענט עטיען!...

מסתמא האבן יענע שטיינער פארמאט די אַיְגַּנְשָׁאָפְטָט פון קעגען רעדן און
דערצ'ילן... און מעגלעך, און זיך האבן אויך אויף זיך געטראָגְן די אויפֿשְׁרִיפֿט
«מעיד אין אַיְרָאָעָלָל...»⁽¹⁾

אווי אויך פֿאָרָאָן אַ קְרִיסְטָלְעָכָע לְעַגְּנֶנְדָּע וְוָאָס דְּעַרְצְּיָילָט, אַז די יַיְדָן
האָבָן פֿרְוּבְּרַט שְׁטָעָרָן די לוֹוִהָה פָּוֹן דָּעָר מְוֻטָּעָר מְרִים. די מעָשָׂה בְּרַעְנְגָט, אַז
ニישט קִיְּן אַנְדְּעַרְעָר וְוִי דָּעָר כְּהָן גְּדוֹלָה גּוֹפָא האָט זִיך אַ וְאַרְף גַּעֲטָאָן אוּפְּנָן אַרְוֹן,
כְּדִי אִים אַרְאָפְּצּוּשְׁלִיְּדָעָן אוּפְּיך דָּעָר עַרְד; דָּא אַיְזָן אַבְּעָר פֿאָרְגְּוּרְקָוּמוּן אַ גָּאָר
גְּרוּיס גַּעֲשָׁעָנְבִּיש: די העָנְטָט פָּוֹן כְּהָן גְּדוֹלָה זְעוֹוָרָן אַפְּגְּרָעָרִיסְן אַז גַּעֲלִיבָן
צְוֹגְעַקְלָעָפְטָט צָוָם אַרְוֹן, בָּעַת דָּעָר כְּהָן גְּדוֹלָה גּוֹפָא אַיְזָן אַוּוּקְגַּפְּאָלָן קְוַרְטְּשָׁעָנְדִּיק
זִיך פָּוֹן וּוּיִיטִיך. די לְעַגְּנֶנְדָּע דְּעַרְצְּיָילָט, אַז נָאָך דָּעָם אַמְּגַלְּקְלָעָן פְּרוּוֹו האָט
נָאָך אַ זִיך זְעוֹוָרָפְן אוּפְּנָן אַרְוֹן מִט דָּעָר צְלָבָעָר כּוֹוָהָה, אַבְּעָר אוּפְּיך מִט
אִים האָט זִיך אַיְבְּרָגְעָחָזָרְטָט די צְלָבָעָ מְעַרְקְוּוּרְדִּיקָע גַּעֲשִׁיכְטָע. די דְּזַיְזִיקָע
מְעָשָׂה וְוָעָגָן יִדְיִישָׂן פְּרוּוֹו צָו פֿאָרְשְׁטָעָרָן די לוֹוִהָה פָּוֹן דָּעָר מְוֻטָּעָר מְרִים קְוּמָט
צָוָם אַוִּיסְדוּרָוק אַז אַ בָּאָרְעָלִיעָפָךְ וְוּלְכָנוּ מִיר זְעָנוּ אוּפְּיך דָּעָר צְפָנְדִּיקָעָר זִיט
פָּוֹן דָּעָר קִירְכָּעָ-מוּיָּעָר, אַז אַדְעָרָ רֵי די קְלוֹאָטָר נְאָטְרָעָדָם, וְוּוּ עַד פֿאָרְגְּנָעָט אַ
פְּלָאָץ צוישן אַ גְּרוּפָעָ פָּוֹן זִיבָן אַזְוַלְכָעָ שְׁטִינְבִּילְדָעָר פָּוֹן 14-טָן יַיָּה וְוָאָס אַלְעָ

1) דָעָר אַמְּעָרִיקָאָנָעָר יַיָּה, פֿרְאָפְּסָאָר אַלְאָן טַעַמְקָא, אַ מַחְבָּר פָּוֹן אַן אַינְטְּרָעָסָאָנָט
וּוּרָק «די פֿאָרִיעָר נְאָטְרָעָדָם», גִּיט אַפְּ אין זִיְּן בָּוָך אַס פְּלָאָץ אוּפְּיך צָו שְׁלִידָעָרָן די
שְׁיִינְקִיָּט פָּוֹן די סְקוּלְפְּטוֹרָזְוָעָיק פָּוֹן סְעַנְט עַטְיְעַטְיוּעָ, וְוָאָס אַילְוָסְטוּרִיסְט דָעָם מְאָטְרָעָר
וְוָעָגָן פָּוֹן דִּיאָקָר. זִיְּן יִדְיִיש גְּעוּוִיסָן האָט אַבְּעָר דָעָרְבִּי גַּאֲרְנִישָׂט גַּעֲהָאָט וְוָאָס צָו זָוָגָן, אֲפִילּוּ
ニישט קִיְּן אַיְזָן וְאַרְטָמְכוֹה דָעָר מְעָשָׂה גּוֹפָא, וְוָאָס בְּאַשְׁוּלְזִיקָט די יַיְדָן אַיְזָן האָבָן אַומְּרָ
גַּעֲרָעָנְגָט דָעָם סְעַנְט עַטְיְעָן: אַז עַוְּזָגְעַלְיִיש גַּעֲשִׁיכְטָע, וְוָאָס האָט נִישְׁתְּחַתְּהַנְּטָר זִיך די
מִינְדָעָטָע בָּאוּזִין וְוָעָגָן אַיר אַוִּיטְעַנְטִישְׁקִיָּט אַזְוַלְכָעָ אַיְזָן פֿאָרְלִוִּיךְ פָּוֹן לְאָנְגָע יַאָרָ
הַוּנְדָרְטָע אַזְוַלְכָעָ אַזְוַלְכָעָ בֵּין הַיִּנְטָט צָו טָאָג כָּסְדָר עַקְסְפְּלוֹאָטְרִיטָט דָעָר קִירְכָּעָ, וּוּיְט נִשְׁתְּחַת אַיְזָן
אַינְטְּרָעָסָן פָּוֹן לִיבָע צָו נְאָעָנְטָן.

דערצילן זי פארשידענע עפייזאן וועגן לעבן פון דער מוטער-מרים, און אויך די אויבן דערמאנטע מעשה (קלישע נומ. 19.).¹⁾

מיר וועלן זיך איצט אפשתעלן אויף דער סאמע ליעצטער סטאטווע, וואס מיר שענן אויף דער מויער פון דער קאטעדראלע און בי וועמענס אונבליק ס'איין אומגעהייד שווער צו צוימען דעם וויטיק וואס די פיגור רופט ארויס אין יעדן יידישן מענטשן. אפילהו דער געאנק, און אוזא סטאטווע געפינט זיך נאך היינט צו טאג און פארנעם אוז אונגגעזען ארט אויפן פאסאץ פון דער קירכען, רופט ארויס א טיפן צער.

די דאזוקע סטאטווע ווערט באציכנט אלס "די סינאגאגע". זי ווערט אויך גערופן די "סינאגאגע מיט פארבונדענע אויגן", אבער איר פאקטישן נאמען וועלכו זי האט באקומווען פון אירע שעפער און וועלכו מיר טרעפען כסדר איין אפהאנדلونגען, איין די "באזיגטע סינאגאגע". כדי וואס שארפער אונטערצושטריכן איר באזיגטקייט, איין זי אועקגעשטעלט געווארן נישט אלין, נאך צווזאמען מיט נאך א פיגור, וואס שטעלט פאר די "טריוםפירנדיקע קירכע". ביעד סקולפטור פיגורן בילדן איין גאנצקייט; ס'איין א סימבאליש פאָרל, וואס דערצילט וועגן נצחון פון איינער און וועגן דער מפלעה פון דער אנדערער.

בייעד, זיער גויסע סטאטווע, געפינען זיך דא סְדַהְכֵל נאר, אויף א 6-7 מעטערדייקער הייך. די "טריוםפירנדיקע קירכע" געפינט זיך בי דער לינקער און די "באזיגטע סינאגאגע" בי דער רעכטער האנט האלט זי דעם ווינבעכער וואס "טריוםפירנדיקע קירכע" שטעלט פאר א הוויכע פיגור וואס טראגט שטאלץ א קרוין אויף איר קאָפ. איין איר רעכטער האנט האלט זי דעם ווינבעכער ווערט באגוצט בי דער תפילה און איין איר לינקער האנט דעם טריומפירנדיקן קרייך. די סטאטווע די "באזיגטע סינאגאגע" זענן מיר א פיזיש אינגעבראָכענע, מיט און אָרֶפְגָעַשְׁלִידְעַטְרָעַר קרוין, וואס וואָלְגָעַרְט זיך בי אירע פיס. איין איר לינקער האנט האלט זי א צערראָכָעַנְעַם פיקע, ריכטיקער א צערראָכָעַנְעַם שטעקו פון א פאן, וואס סימבאליזֿרט די פָּרְנִיכְמְטַעַמְתַּע מאָכָט אַירַע. די רעכטער האנט וואס האלט אייניעק שטיינטאוולען, און אנדידיט אויף דער יידיש-רעליגיעזער לעער, פאלטן אַרְנוֹטָעָר; קוים וואס זי קאָן נאך דערהאָלָטן די טאָולען. אויף דעם קאָפ פון דער "באזיגטער שלְלָה" קרייכט א גרויסע בייזע שלאָנג מיט א צעעפונטן פיסק, גרייט צום ביסן און ווילענדיק זיך, פארשטעלט זיך איר די אויגן... (קלישע נ. 20).

1) פון איין זייט מאָלַט די קרייסטעלעכע קירכע די געשטאָלט פון דער מוטער-מרים אלס אַבְּעַרְפּוֹלְטָע מיט ליבשאָפְט צו יעדן מענטשן און פון דער צוֹוִיטָעָר, זענן מיר זי אַנְאַבְּעַרְפּוֹלְטָע מיט אָוּרְחַמְנָהָדִיקָעָר נקמה. ס'איין געען געונג און אַיְד זאָל פרוביין אַרְאָפְט שלְיִידְעָרָן דעם אַרְון מיט אַיר גּוֹף, צִיאָלָן אַים גְּלִיָּך אֲפְגַּעַרְיסָן ווערן די הענט...).

קלישע נומער 19

יידן שטערן די לוויה פון דער מוטער מרימ. (פאָטאַך : לעען אַפְּנַלְבּוֹוים).

קלישע גומער 20

די "בָּאוּגְטַע סִינָאָגָע". (פֶּטֶן : י.ה. קָרְנוֹחַנְדָּלֶר).

אוודאי איז די סטאטוט אויך אַז נײַע און געהרט דעם קינסטער פראָז מאונזע. זי איז, ווי בכלל אלע אַנדער גרויסע פֿיגּוֹן, דאָ אוועקגעשטעלט געַז וואָרן כד צו פֿאַרטְּרַעַטְּן די פֿרְיַעַדְּקָע, וואָס האָט זיך געפּונְגָּן אויך דעם אַרט און איז, וואַרְשִׁיְגָּלָעָד, געהאלְטָן איזן כַּאֲרַקְטָּעָר פֿוֹן דער אַמְּלִיקָעָר סְטָאַטוּן
מיר האָבן רעכְטָן צו פרענְגָּן:

וועַן איזן די סִינְאַגָּע גַּעוּוֹרָן בָּאַזְיָגֶט?

זאל עס זיין אָן אַנדִיִּיט אויך דעם גְּרוֹיסְ-אוּסְגָּעוּאַקְסָעָנָם קְרִיסְטָנָנוּם, וואָס האָט אָין די טָאג, וועַן מעַן האָט גַּעֲבוֹתִים די נָאַטְּעַדְּאָם אָן דאָ אוועקגעשטעלט די צְוּוֵי פֿיגּוֹן, שווַן גַּעַצְיָילָט מְעַרְעַעַץ צְעַנְדְּלִינְגָּעָר מְילִיאָנְגָּעָן נְפּוֹשָׁת אָן באָז ווּירקְט אָזּוֹי פִּילְ פֿעַלְקָעָר אָן לעַנְדְּעָר, בעַת די יִידְן, פֿאַרטְּרַעְטָבָּעָן פֿוֹן זַיְעָר לְאָנְדָה, זַעַנְעָן גַּעוּוֹן נְבָעַכְדִּיקְ קְלִין אַין צָאָל, נְעַזְנְדָה אָן האָבן אַפְּגָעַרְיכָּט גָּלוֹת, גַּעוּוֹרָן אַ הְפִּקְרְדִּיפְאָלָק אַפְּהַנְגָּיק פֿוֹן די קְרִיסְטָלְעַכְּבָּעָ בָּאַרְאָנָעָן אָן העַרְשָׂעָר, פֿוֹן זַיְעָרְעָד קְאָפְּרִיוֹן אָן גּוֹטָן וּוּילְן?

נִישְׁתְּ נָאָר דָּארְפָּן מִיר נִישְׁתְּ צְוַיְּפָלְעָן אָן די טְרָאַגְּיָישָׁע יִדְיָישָׁע לְאַגָּע האָט גַּעוּוֹן צו דָּעַר אַנְטְּשִׁטְּיָאָונָג פֿוֹן די סְטָאַטוּן, די «בָּאַזְיָגֶטְּ סִינְאַגָּעָן» אָן טְרִיוֹמְפִּרְנְּדִיקְ קְיִרְכָּעָ. נָאָר מִיר זַעַנְעָן אַחֲזָאָלָעָם אויך זַיְכָּעָר, אָן עַכְּבָּת זְרַעְטָפְּשָׁפְּלִיט אַבְּאַשְׁתִּימָט גַּעַשְׁעַעַנִּישָׁ, וואָס האָט גַּוְרָם גַּעוּוֹן צו דָּעַר אַנְטְּשִׁטְּיָאָונָג פֿוֹן אֶזְאָלְגָּאָרִישָׁ פֿאָרָלָ אַזְיָגְּרָעָסְפָּרָגְּ פֿוֹן דָּעַר קְיִרְכָּעָ.

דאָ דָאָרָף אַנְגָּעוֹזִין וּוּרְעָן, אָז די פֿאָרִיזְעָר נְאַטְּרָעְדָּאָם אַיז נִישְׁתְּ די אַיְנְצִיקָּע גַּאֲטִישָׁע קְיִרְכָּעָ, וואָס פֿאַרְמָאָגָט אויך אַירְעָ מוּיְעָרָן אַזְעָלָכָע צְוּוֵי סְטָאַטוּן; עַנְלָעָכָע סְקוֹלְפְּטוּרְ-«פֿאָרָלָעָד» זַעַנְעָן אויך פֿאָרָאָן אַין רִימָס, מעַז, שְׁטָרָאָסְבָּוָרָג אַין דִּיְתְּשָׁן פֿרְיִבְּרוֹג (1) אָן אַין באַמְּבָּרְגָּד.

בעַת סְאַיז אַזְיָגְּקָומָעָן דָּעַר גַּאֲטִישָׁע סְטִיל אָן מעַן האָט אַיז אָזּוֹי פִּילְ ערְטָעָר אַנְגָּעוֹהִיבָּן צו בּוּיְעָן די גְּרוֹיסְעָ קְיִרְכָּעָס, אַיז פֿאַרְגָּוּקָומָעָן אַקְעָגְּנוּיִיטִיקָע באַוּוּרְקָוָנָג פֿוֹן די אַרְכִּיטְּקָוּטָן אָן קִינְסְטָלָעָר. אַיְנוֹעָ האָבן אַיבְּרָגְּעָנוּמָעָן פֿוֹן די אַנְדָּעָר יַעֲדָע נִיעָ אָן אַינְטְּרָעָס אַנְטְּעָ אַרְכִּיטְּקָוּטְּרִ-דְּעַרְגְּרִיכְוָנָג אָן קִינְסְטָלָעָר יַעֲדָע נִיעָ פֿוֹנְקָט וּמִיר טְרָעָפָן אויך די קְיִרְכָּעָס פֿוֹן יַעֲנָר צִיטָה דִּי לְעָרִישָׁן עַפְעָקָט. פֿוֹנְקָט וּמִיר טְרָעָפָן אויך די קְיִרְכָּעָס פֿוֹן יַעֲנָר צִיטָה דִּי סִימְבָּאַלְיָשָׁע סְטָאַטוּס פֿוֹן אָדָם אַין חֹוה, מְשָׁה אָן אַהֲרֹן, די מְלָכִים פֿוֹן בֵּית דָוד אָן אַנְדָּעָר תְּגָ-דְּ-פֿעַרְסָאָנָאָשָׁן, אָזּוֹי אַיז אויך אַיבְּרָגְּעָנוּמָעָן גַּעוּוֹרָן די אַיְדָעָ פֿוֹן דָעַר «טְרִיוֹמְפִּרְנְּדִיקְעָר קְיִרְכָּעָ» אָזּוֹן «בָּאַזְיָגֶטְּ סִינְאַגָּעָן». אַזְעָלָכָע פֿאָרָלָעָד האָבן זיך אַמְּלָאָ אויך גַּעַפְּנוּנָן אויך די קְיִרְכָּעָ-מוּיְעָרָן פֿוֹן אַמְּיָעָן, בּוּרְגָּשׁ, לִיאָן, סָאנָס, שְׁאָרְטָר, סָעַן דָעַנִי אָן אַנְדָּעָר קָאַטְּעַדְּרָאַלְעָס אָן זַעַנְעָן מִיט דָעַר צִיטָה

פארשווונדן. ס'אייז דאך אבער אויסנער יעדן טפק, איז ערגעה וו האבן זיך די דזאזיקע סטאטועס באויזין צום סאמע ערשותן מאל אויף די מושערן פון א קירכע און מיר צוירפלען נישט, איז דאס איז געוונן די פאריזער נאטרעדאם.

בעה דער פראנציזישער רעוואלווציע וענגען פארניכטער געוואָרן אלע גרויסע סטאטועס פון דער קירכע און אויך די פון דער "באזיגטער סינאנגעגע". אויב בער ארכיטקט וויילע-עלידיק האט אין פרארגאנגע-סטאטוע ייַה צוריינגעשטעלט אלע גרויסע פיגורן און אויך די סינאנגעגע און זי ארויסגעפֿירט, ווי מיר זעען זי, מיט דער קרונית, ווּאַס וואַלגערט זיך בי אירע פיס און מיט א בײַער שלאנְג אַרְומָ אַרְעָ אַוְגָן, ווּעַט זיַּן רִיכְטִיק צו פרעגן:

אויף ווּאַס שְׂטִיצְנְדִיךְ זיך, האט וויילע-עלידיק אַרוֹיסְגַּעֲפִירְט די סִינְאַגְּגָעָ-

סטאטוע אַזְוֵי אַנְטִיכְ-יִידִיש?

האט ער פֿאַרְמָאָגָט ווּלְכָע ס'אייז צִיכְעָנוֹג אַדְעָר גְּרָאָוִוָּר פון פֿאָר דָּעָר רעוואַלוֹוצִיעַ, אויף ווּלְכָע ער האט זיך גַּעַשְׁטִיצְט, כְּדִי אַרוֹיסְצְּפִירְט די "באזיגטע שול" אַזְוֵי ביְז ?

ניין, קיין שום צִיכְעָנוֹג אַדְעָר קָאָפִיעַ פון דער פֿאַרְיְזָעַר סְטָאָטוֹעַ האָט וויילע-עלידיק נִישְׁתְּגַעַת צו זיַּן דִּיסְפָּאָזִיצִיעַ, פּוֹנְקָט ווי ער האט עס, אַחַז אַיְינְקָע גַּאֲרָ קְלִינְגָע אַזְוֵי אַמְּבָאָדִיטְנְדִיךְ פְּרִיאָגְמָעָנְטָן, אויך נִישְׁתְּגַעַת האָט פון אלע אַיבְּעָרִיקָע גְּרוֹיסָע סְקוֹלְפָּטְרָן, ווּלְכָע ער האט גַּעַלְאָזֶט שְׂנִיאָן אַזְוֵעָקָע שְׂתָעָלָן אויף דֻּעַט אַרְטָ פון די פֿרְיְעָרְדִיךְ. פֿאָרָאָן אַסְטָלְעָ צִיכְעָנוֹגָעָן אַזְוֵי גְּרָאָוִוָּרָן פון דער קָאָטְעָדָרָאָלָעָ, אַבָּעָר כְּמַעַט גָּרְנִישָׁטָ פון אַרְעָ אַמְּאָלִיקָע סְקוֹלְפָּטְרָן.(1)

זאלַן מיר אַנְגָּעָמָעָן, אַז די אלע-גָּאָרִישָׁע סְקוֹלְפָּטְרָ, די "באזיגטע שול" אַזְוֵי אַפְּרָאָדָקָט פון וויילע-עלידיקס אַ פֿרְוּזְעָלָעָ-נְגָּאָטִיוּוּר בְּאַצְּיָּוָגָן צו אָונְדָּז עַזְר פָּאָלָק ?

ווִיסְעָן מיר ווּגָן דֻּעַט לִיְדָעָר גָּרְנִישָׁט : אַזְוֵי דָּאָר גְּלִיבָן מיר נִישְׁתְּ, אַז אַנְגָּטִיוּוּן בְּאַצְּיָּוָגָן, אויב די זיך זָאָל טָאָקָע אַזְוֵי האָבָן גְּנוּוֹן, זָאָל האָבָן דַּעֲצִידִירָט ווּגָן כָּאָרָקְטָעָר פון דער אַרוֹיסְגַּעֲפִירְטָר פֿאַרְיְזָעַר סִינְאַגְּגָעָ-סְטָאָטָעָ טֻוָּן. אַבָּעָר מיר ווּגָן זיך צו דֻּעַט עַנְיָן נָאָך אָוּמְקָעָרָן.

(1) אויף דער פֿאַרְאָגְעָנָעָר סָאָמָע גְּרָעָסְטָעָר צִיכְעָנוֹג פון דער נָאָטְרָעָדָאָם פון סְוָף 17-טָן ייַה זעען מיר די בְּאַקְאָנְטָעָ לְנִיעָס אַזְוֵי אַקְאָנְטָרָן פון דֻעַט בְּנִין אַזְוֵי דִי עַרְטָעָר, ווּ עַט האָבָן זיך גַּעַפְּוּעָן די פֿאַרְשִׁיְלָעָן סְטָאָטוֹעָס, אַבָּעָר אויך די דַזְוֵיקָע צִיכְעָנוֹג בְּרוּגָט נִישְׁתְּ קְיַיְן שום דַעְמָלָן ווּגָן די פֿאַרְמָעָן אַזְוֵי אַוְיסְעָזָן פון אַלְטָעָ סְקוֹלְפָּטְרָוּחוּרָק.

Notre Dame et le Parvis.
Dessin à la plume de V. Antier 1699. Bib. Nat. Estampes Va 419 J.

כדי אויפצוקלערן די אנטשטייאונג פון אזא שוידערלעכער אנטידיישער סקולפלטור וועלכע מיר זען נאָר אַין פֿאַרְיזֶן, וועט זיין פון גָּאָר גְּרוֹיסֶער וּבִּיכְּתִּיקְּיִיט צו ווענדן אונדוער אויפמער��אָמְקִיט אַוִּיף די אַנדער סינָאָגָּעָסְטָאָר טוועס וועלכע געפֿינְעָן זיך אַין פֿראָנְקְּרִיך אָוּן מְחוֹץ פֿראָנְקְּרִיך, אַין דִּיטְּשָׁלְּאָנד.

האָבָּן די פֿאָרְאָנְגָּעָן סְטָאָטוּס עַפְּעַס אָן עַנְלָעְכִּיקִיט צו דָּעֵר פֿאַרְיזֶר?

יאָ, אָ גְּרוֹיסֶע עַנְלָעְכִּיקִיט.

וועט מען בי זיעערע פֿיס זיך וּאלגָעָרְן קְרוֹינְעָן אָוּן בִּיּוּס שְׁלָאָגָּעָן זיך ווַיְקָלְלָן אַוִּיף זַיְעָרָעְן קָעָפְּ אָוּן אַרְוֹם די אַוִּיגֶן?
ניִיז, אַין גָּאנְצָן נִישְׁט!

אָ חֹזֶן דָּעֵר פֿאַרְיזֶר «בָּאוּיגְטָעְרָסְטָאָטוּס, זַעֲנָעָן אַונְדוֹן באָקָאנְטָן נאָר פֿינְף אַזְעָלְכָעְסְטָאָטוּס, וּאָס סִימְבָּאָלְיִזְרָן די זַעֲלָבָעְ אַידְעָע אָוּן פֿאַרְמָאנְגְּן די זַעֲלָבָעְ מְאָטִיוֹן. פָּוּן דָּעַסְטָן וּוְעָגָן האָבָּן זַיִ אַוִּיפָּן גַּעֲבִיט פָּוּן אַנְטִידיְשִׁיקִיט וּוְיִיְּנִיקְּ שִׁיכְוָת מִיט דָּעֵר פֿאַרְיזֶר סְטָאָטוּס, וּאָס אַיְזָן מִיט אַיר גִּיפְּטִיקִיט אָז אָוִיסְנָעָם.

אוּבָּה די פֿאַרְיזֶר סְטָאָטוּס אַיְזָן גַּעֲוָעָן, וּוּ מִיר גְּלִיבָּן, די סָאָמָע עַרְשְׁטָעָ פָּוּן דָּעַסְטָן אָוּן אָז פָּוּן פֿאַרְיזֶן אָוּסְטָאָטָהָטָן דָּעֵר מְאָטִיוֹן זַיִ אַרְבִּעְעָגָטָרָאָגָן אַוִּיף אַנדְעָרָעְ קִירְכָּעָס, וּוְעָלָן מִיר קָודָם כָּל זַיִ אַפְּשָׁטָעָלָן אַוִּיף די שָׂוֹתְפּוֹתְדִּיקָעָ מְאָמָעָטָן, וּאָס פֿאַרְיִינְיקָן די אַלְעָ אַלְעָגָרִישָׁע פֿיגְּרָן, וּוְעָלָכָע סִימְבָּאָלְיִירָן די «בָּאוּיגְטָעְ שָׁוְלָה».

עַס זַעֲנָעָן פֿאָרָאָן דָּרִי עַיְקָרְ-מְאָטִיוֹן, וּוְעָלָכָע מִיר טְרָעָפָן אַין אַלְעָ אָז אָוִיסְנָעָם, סִינָאָגָּעָסְטָאָטוּס:

(א) אַלְעָ זַעֲנָעָן זַיִ אַוִּיגְפּֿרְט גַּעֲוָאָרְן מִיט אָבָּאָנְד אַוִּיף די אַוִּיגֶן, וּוּ אָרְמָה אַוִּיף דָּעֵר בְּלִינְדְּקִיטָּה פָּוּן דָּעֵר שָׁוְל (פָּוּן יִדְיָשָׁן פָּאָלְקָן), וּאָס הָאָט נִשְׁטָן דָּעַרְזָעָן אָוּן נִשְׁטָן פֿאָרְשָׁטָאָנָעָן דָּעַם נִיעָם וּוְעָגָן די בְּשָׂוְרָה פָּוּן דָּעֵר עַוְּוָאנְגָּעָלִיעָ.

בְּלוּזָן די פֿאַרְיזֶר סְטָאָטוּס הָאָט אַוִּיף אַירָעְ אַוִּיגֶן נִשְׁטָן קִיְּן בָּאָנְד נאָר אָ בִּיּוּס שְׁלָאָגָּעָן.

(ב) אַין אַלְעָ סִינָאָגָּעָסְטָאָטוּס אָוּן אַוִּיךְ אַין דָּעֵר פֿאַרְיזֶר זַעֲנָעָן מִיר, וּוּ די האָנְטָן וּוְעָלָכָע הָאָלִיט די טָאָוּלָעָן, הָעָנְגָּט אַרְאָפְּ; אָן אַנוּוּיָן אָז די סִינְגָּן גַּגְעָ אַיִּזְלָט, מִיד, אַפְּגָעָלְעָבָט אָוּן הָאָט שְׁוִין מַעַר נִשְׁטָן קִיְּן כֹּה צוֹ הָאָלָטָן הוִיךְ אַיר לְעָרָע.

(ג) אַין אַלְעָ סְטָאָטוּס זַעֲנָעָן מִיר די סִינָאָגָּעָסְטָאָטָן אַין אַירָס אָ האָנְטָן

צערראכענען סצעטער...

מיין אין ווארט, די סינאָגָוג איז אומעטום אַרוּסְגָּעָפִירט מיט די זעלבע מאָטִיעָן: זי איין בלינֶה, זי האָט נישט מעָר קײַן כוח אויפֿצּוֹהָאלְטָן אַיר לעֶרֶב אָן אַיר מאָכָט (די פִּיקָּע אַדְעָר פָּאן) אַין צַעֲבָרָאָכוּן.

אוון נאך אַ מְאֻמָּנֵט פַּאֲרַבִּינְדֶּט דִּי אַלְעָגָאָרִישׁ עַ פִּיגָּוֹן, וְאַס וּוַיּוֹזֶט אָז
ויי שְׂطָמָעַן פֿוֹן זְעַלְבָּן מְקוֹר : אָוּמָעַטָּם זְעַזְנָן מִיר דִּי "טְרִיוּמוֹפְּרִינְדִּיקָּעַ קִירְכָּעַ" פֿוֹן
אוונְזָעַר לִינְקָעַר זַיִת אוון דִּי "בָּאוּגִטָּע סִינְגָּגָעַ" פֿוֹן דַעַר רַעֲכָטָעַר.

פונקט ווי די סינאנגעס-סטאטוטעם, איזוי פארמאן אויך די סטאטוטעם פון דער «טרומפינדייקער קירכע» זיערט בשותפותהידיקע מאיטיון. אויף אלע קירכע-מייערין דערשטיינט זי פאר אונדז מיט איר שטאלאצער האלטונג, מיט א קריין אויף איר קאָפַּ. איזן איזן האנט האלט זי דעם קרייז און איזן דער אנדערער דעם וויבנעבעכער. אבעדר א חזע מיט גאָר קלינגע, אומבאָדיינטנדיקע אונטערישידן זענען די אלע קירכע-סטאטוטעם כמעט און אייבערחוּזרונג פון איזן און דער צעלבענער סטאטוטום.

פאקטיש געפיגען זיך אלע סטאטוועס פון דער "טריומפירנדיקער קירכע" אין א סדרדייקון דיאלאג מיט דער "באזיגטער סינאנגעע"; אומעטום, אויף אלע קירכע-מונייער, וו עס געפיגען זיך אזעלעכ פארלעך, זעט מען די קירכע פיגור קווקין אין דער ריבטונג פון דער סינאנגעע, ווי זי וואלאט גערעדט צו איד: אין 12-טז און אין 13-טז יה און ווארשינגלעך און נאך פריער, האט די קרייסטי-לעבע קירכע אנגעההויבן צויניגען די יהידן צו טעאלאגישע דיספטווען, יהידן פלאגן אויך מון אויסההען דרישות פון די גייסטלעכע. ס'איין פאראן א סאטיריזש ציינ'

כענוג פון 11-טן יה וואס וויזט, ווי איזוי די יידן בעט איז קристלעלעבער דרשא, פארשטיעלן זיך די אויערן און די מיילער, כדי נישט צו הערן און נישט ארויסוכאָפּן זיך מיט קיין וארט בעט איז סעאנס (קלישע נומ.).⁽²⁾ דערפֿאָר מײַנען מיר, איזו די באָציאָונְג פון די קְרִיסְטָלְעַכָּע קִינְסְטָלְעַר צו דער סִינְגָּאָגָּע סְטָאָטוּס מְחוֹזָה פָּאָרִינוּ נִישְׁת אַרוֹיסְגָּוּקָוּמָעָן אָזְוֵי אָמוֹרָחְמָנוֹתְדִּיק בִּיטָּעָר, נָאָר מִיט אַבְּאָשְׁטִימְטָעָר אַיְנוּעָנִישׁ צו דער סִינְגָּאָגָּע, מִיט ווּמָעָן דָּעָר דִּיאָלָג ווּעָרט גַּעֲפִירֶט.

די אַרְיגִינְעַלְעַס פָּאָרִיזָעָר סְטָאָטוּס אַיז פָּאָרְנִיכְטָעָט גַּעֲוָאָרָן אָון עַס אַיז פון אַיר נִישְׁת פָּאָרְבִּילְבִּין אַפְּלִוּ קִין צַיְּכָעָנוֹגָג. נִישְׁת אָזְוֵי אַבְּרָע אָזְוֵי גַּעֲוָעָן דָּעָר גּוֹרָל פָּוּן די סְטָאָטוּס מְחוֹזָה פָּאָרִיה, וּוּלְכָעַ זַעַנְעָן אַוְיפְּגָעָקְוָמָעָן צַוְּיִישָׂן 12-טָן אָון 13-טָן יה. אָזְוֵי לְמַשֵּׁל גַּעֲפִינְגָּן זיך אַיז קִירְכְּלֻעָּכָע לאַפְּידְאָרָע מַזְיִיעָן די אַרְיגִינְעַלְעַס סִינְגָּאָגָּע-סְטָאָטוּס פָּוּן רִימְס אָון שְׁטָרָאָסְבָּוָרָג, וּוּלְכָעַ מַעַן הָאָט צּוֹלִיב אַלְטְּקִיִּת, גַּעַמּוֹת פָּאָרְטּוֹשָׁן מִיט נִיעָ, נָאָר גַּאנְץ גַּעַנְיוּעָ קָאָפְּיִים.⁽¹⁾ אַין בָּאָמְבָּעָרָג (בִּיעָרָן) זַעַנְעָן מִיר די אַלְטָע אַרְיגִינְעַלְעַס סְטָאָטוּס, וְאָס אַיז זַיְנְט אַעֲנְגָּר צו פָּאָרְשָׁינְגָּן פָּוּן די צַעַשְׁטָעָרָוּנְגָּס-עַפְּעָקָטָן פָּוּן דָּעָר צִיטָה. אָזְוֵי אָוֵיך זַעַנְעָן מִיר אַיז פָּרִיבָּרָג אָון אַיז מַעַץ די אַרְיגִינְעַלְעַס סְקוֹלְפְּטוֹרָן אָון קִין אַיְנוּ פָּוּן זַיְיָ אַיז נִישְׁת אָזְוֵי גַּיְפְּטָק וְוִי די אַיז פָּאָרִין.

די אַרְיגִינְעַלְעַס רִימְסָעָר «סִינְגָּאָגָּע», וְאָס שְׁטָאָמָט פָּוּן 13-טָן יה, אַיז אַוְיסְגָּשְׁטָעָלָט גַּעֲוָאָרָן אַיז יָאָר 1962 אַיז פָּאָרְיּוּרָר לוּוֹר אָון עַס מַז גַּעַזְגָּט וּוּרָן, אַז טְרָאָץ אַיר בָּאַשְׁעָדִיקְטִיָּת, שְׁטָאָלָט זַיְמִיט זיך פָּאָר אַקְוּנְסְטּוּוּרָק פָּוּן גַּעַוְאָלְדִּיקָּרָפְּטָקָט אָון שִׁינְקִיָּת. (קלישע נומ.).⁽²⁾

די צִיטָה הָאָט אַפְּגָעְבָּרָאָכָן אִירָעָה הָעָגָט, מַמְּלָא זַעַנְעָן מִיר נִישְׁת בַּיִּ אִיר די צַעְבָּרָאָבָּעָנָע פִּיקָּע אָון נִישְׁת קִין אַרְאָפְּפָלְנְדִּיקָּעָה הָאָנְטָמִיט די רַעֲלִיגִיָּעָטָאָולָעָן. מִיר זַעַנְעָן די סְטָאָטוּס מִיט אַיר בָּאָנְד אָוִיף די אָוִיגָּן (נִישְׁת קִין שְׁלָאָנְגָּה) אָון אָוִיפָּן קָאָפָּ פָּוּן דָּעָר סְקוֹלְפְּטוֹר זַעַנְעָן מִיר אַ קְרָוִין וְאָס גַּלְיטָשָׁט זיך אַרְאָפָּ... וְוִי זַיְיָ וּוּאָלָט גַּהְאָלָט בִּים אַרְאָפְּפָאָלָן — אַבְּרָע נִישְׁת זיך וּוּאָלָגָעָרָן בַּיִּ אִירָעָ פִּיס וְוִי אַיז פָּאָרִין.

אַז מִיר בָּאָטְרָאָכָן די דָאַיְקָע סְטָאָטוּס, וְאָס עַטְעַמְט מִיט אָזְוֵי פִּיל שִׁינְיָן-קִיְּט, הָאָבָן מִיר דָאָס גַּעַפְּלָי, אַז זַי אַיז דָּעָר עִיקָּר גַּעַפְּרָעָמָט גַּעֲוָאָרָן וְוִי אַן אַלְעָנְגָּרִישָׁע פִּיגָּר אָון נִישְׁת וְוִי אַ וּוּרָק פָּוּן שָׁנָה.

1) די הַיְנִיטִיקָע סִינְגָּאָגָּע-סְטָאָטוּס אַיז רִימְס אַיז פָּוּן 18-טָן יה אָון די פָּוּן שְׁטָרָאָס-בּוּרָג אַיז גַּעַטְוִישָׁת גַּעֲוָאָרָן אַיז יָאָר 1907.

קלישע נומער 21

(Etudes Augustiniennes)

די יידן פארשטעלן זיך אויערן און מיילער.

קלישע גומער 22

די סינאָגָג-סְטָאַטוּע אֵין רִימֶס. (צִיכְנָנוֹנָג פֿוֹן מַארִיס אַפְּנַלְבּוּיָם).

אווי אויך איבערדאשט אונדו מוש מיט איר דראמאטישער שיינקייט די "סינאגאגע", וועלכע מיר זענען אויף דער מויער פון דער שטראסבורגער קאָז טעדראָלע, אודאי דערשיינט זי דא מיט אלע אידער סימבאָל, און אווב אין רិימס זענען מיר אויפֿן קאָפּ פון דער סטאָטוּאָ קרוין, וואָס האָלט בְּיִם אַרְאָפּ פְּאָלָן, זענען מיר שוין דאס אויך נישט אַין דער סטאָטוּאָ פון שטראסבורג; נישט קיין קרוין אָנוּ נישט קיין שלאָנג. מיר ווערט אויך דאָ פַּאֲרְכָּאָפּ פון דער שיינקייט פון דער סטאָטוּאָ. זי אָינוּ פּוֹנְקְט ווי די רַיְמְסֶעֶר סטאָטוּאָ זַיְעָר ווייט פון דער קאנצְעַפְּצִיעַ וועלכע מיר זענען אַין פְּאָרִין. (קלישע נומ. 23). (1)

אויז ווי מיר זענען עס, האָט מען טראָץ דעם כסדר הערשנדיין אַנטיסעמיטיזם אַין עלזאָס, נישט געהאָט דעם אַינְטַעַרְעָס צְרוּיקְצּוּשְׁטָעָלָן די אַרְאָפְּגַּעַפְּלָעָן (?) קרוין.

די קרייסטעלעכע לערדע, אַנְשְׁטוּיסְנְדִיק זיך אַין די ערשות אַרְהוֹנְדָּעָטָע פון אַיר אויפֿוקּום. אויף דער יִדְישֶׁר "איינְגַּעַשְׁפָּאַרְטְּקִיטִיָּה" אָנוּ ווַיְדָעַרְשָׁאנְד, אַיְזָן פּוֹן מַאֲל צוּ מַאֲל גַּעַוָּאָרֶן אַיל בְּרוֹגּוּזָר אויף אַונְדוּן. צוּ בִּיסְלָעָן אַיְזָן דער ברוגּוּזָר פַּאֲרְוָאַנְדָּלָט גַּעַוָּאָרֶן אַין אַשְׁוּוּרָעָר שְׁנָאָה, וואָס האָט גַּעַהְאָלָט אַין אַיְזָן פְּאָרִיְּטִיפּן דעם אַפְּגָרְוָנְט צְוִישָׁן די צְוּוִיָּה ווּולְטָן אָנוּ וואָס האָט מִיטָּן אַנְהָיָבָּן פון די קְרִיְּצְ-מְחֻמָּות דערפְּרִירְט צוּ די שְׂוִידְעַרְלָעַכְּסָטָע פַּאֲרְפָּאַלְגָּוָגָּעָן אָנוּ בְּלָוְטִיקָּעָשָׁה שְׁחִיתָּה פון אַונְדוּזָר פְּאָלָקָּה, צּוֹלֵבָּד דער דָּזְוִיקָּעָר שְׁנָאָה, אַיְזָן דאס באַוְיָין זיך פון די סטאָטוּס, די "בָּאַזְוְגָּעָט סִינְאַגָּגָעָ" אָנוּ "טְרִיוּמְפִירְנְדִיקָּעָ קִירְכָּעָ" אויף-גַּעַוָּמָעָן גַּעַוָּאָרֶן דָּוָרָךְ די פָּאַנְאַטְיוּרְטָעָ קְרִיסְטָלְעַכְּבָּעָ גַּמְסָן מִיטָּן גְּרוּסָן באָגִיסְטָרְוָנוּגָּה.

דער רענְסָאנְס וואָס האָט אַין 16-ְטָן יִהְיָה אַרְיִינְגְּבָּרְעָנְגָּט אַ נִּיעָם אַטְעָם אַין אַיְרָאָפּ אָנוּ אוּיד אַין דער קְרִיסְטָלְעַכְּבָּר קִירְכָּעָ, האָט לְסֹוף אַפְּגַּעַשְׁוָאָכָּט די שְׂוִידְעַרְלָעַכְּבָּע אַנְטִי-יִדְישִׁקִּיט אָנוּ דאס האָט ווֹאָרְשִׁינְלָעָק גּוֹרָם גַּעַוָּעָן דְּרָצָ�ן, אָז די צּוֹלֵבָּד אַלְטְּקִיטִיָּה פָּאַרְשָׁוּוֹנְדָּעָן סְטָאָטוּס פון דער "סִינְאַגָּגָעָ" אויף אַרְיִינְגְּבָּרְעָנְגָּט ווּוְרָן.

אוֹז מִיר פְּרָעָגָן :

פָּאָר וואָס זענען די צְוִיָּי סִינְאַגָּגָעָ-סְטָאָטוּס פון רַיְמָס אָנוּ שְׁטָרָאָסְבָּרוֹגָּה אַוְיסְגַּעַפְּרִיט גַּעַוָּאָרֶן אוֹזְיָן ? וואָס פָּאָר אַ גַּעַפְּלִין האָבָּן אַינְסְפִּירְרִיט די קִינְסְטָלָעָר, וואָס האָבָּן זַיְגַּעַפְּרָעָמָט ?

(1) לויט דעם הַיְסְטָאָרִיקָּעָר פָּאָול הַילְדָּעָנְפִּיגָּעָר זַל זיך בַּיְּ דִי פִּיס פון דער שְׁטָרָאָס-בּוּרגָּר "סִינְאַגָּגָעָ" סְטָאָטוּס אוּיד האָבָּן גַּעַפְּנוּן אַ קְרוּין וואָס אַיְזָן, ווי עַר בְּרָעָנְגָּט עַס, פָּאַרְשָׁוּוֹנְדָּן אַין 16-ְטָן יִהְיָה.

קלישע נומער 23

די סינאגוגע-סטאטווע אין שטראסבורג.

דעם בייז גאר אינטערעסאנטן ענטפער אויף דער פראגע געפינגען מיר, גלייב איך, בייז א היסטאריקער פון דער שטראסבורגער קאטעדראלע, אין זייןעם א רעפצעאט אין וועלכון ער האט די דזוייק שינקייט דערקלערט מיט פאלנדיקע ווערטער :

“די קרייסטלעכע רעליגיע קומט דאך ארויס פון דער יידישער, דערפֿאַר די שינקייט פון דער “סינאָגָגָע-סְטָטָטוּס”.”⁽¹⁾

דער דזוייקער בייז גאר אינטערעסאנט-אויסגעדריקטער געדאנק, וואס זאל האבן באויריקט די קינסטלער פון שטראסבורג און מסתמא אויך פון ריימס און פון אנדערע ערטער, איז זיכער נישט געווען די אידיעע פון אמליקן מחבר פון דער פֿאַרְיּוּר סְטָטָטוּס, וועלכע, ווילע-לְעִידִיק האט פרובייט רעסטאָורִין, געבען-

דייך איד דעם כאראָקטער, וואס מיר זעען היינט צו טאג.

עס וועט פֿאַר אונדז אוייך זיין אינטערעסאנט זיך אַפְּצֹוּשְׁטָעָלָן אַמְּעָנֶט אויך די פֿאָרָאנָעָן אַנְדְּעָרָעָס סְטָטָטוּס פון די “סינאָגָגָעָס”.

מיר וועלן דא דערמאָנָען די “סינאָגָגָע-סְטָטָטוּס” פון מעז, וואס דערשינען פֿאַר אונדז מיט אַבְּאנְד אויף די אויגן, צְבָּרָאָכָּעָנָעָם פָּאוֹרְשְׁטָעָלָן אַן אַרְאָפְּפָלִינִי-דִּיקְעָרְהָאָנְטָמִיט די טָאָוָלָעָן. זַי עַטְעַמְּטַ נִשְׁתַּמְּטַ מִיט קִין שְׁנָה אַן נִשְׁתַּמְּטַ מִיט ווילע-לְעִידִיק לִידְנָאָפְּטָה. זַי אַיְן דָא אַוּוֹקְגַּעַשְׁטָעָלָט גַּעֲוָאָרָן, אַיְן יָעָנָע וַיְיִטְעַטְּ טָעַג אַיְן עַס גַּעַוּעַן אַיְן גַּוְטָן טָאָן, אַיְן אַזָּאָסְטָטָטוּס זַל זַיך געפינגען אויף דער מְוִיעָר פון אַגְּרִיסְטָרְ קַאָטְעָדָרָלָע. (קלישע נומ. 24).

גאנץ אַנְדְּעָרָש דָרְשְׁיָינָען פֿאַר אַונְדָז די צּוֹוִי לְעַצְּטָעָ “סְינָאָגָגָע-סְטָטָטוּס” ווילע-לְעִידִיק זַיך אַיְן דִּיטְשְׁלָאָנד; דָא דָרְוּוֹאָרְט אַונְדָז אָפְּלִילְוָא אַבְּשָׁטִימְטָעָר סִוּרְפְּרָזָן:

טראָז דעם וואס די “סְינָאָגָגָע-סְטָטָטוּס” פון פרְיִיבוֹרְג אַיְן דָרָך דעם סְקוֹלְפְּטָאָר אַרְוִיס-גַּעַפְּרִיט גַּעֲוָאָרָן מִיט אַגְּנָעָן בָּאנְגָּלָן גַּעַזְיְכְּטָס-אַוִּיסְדָּרָוק אַן זַי עַטְעַמְּטַ נִשְׁתַּמְּטַ מִיט קִין קִינְסְטָלְעָרְדִּישָׂן כּוֹה, דָרְשְׁיָינָט זַי אַבְּעָרְ פֿאַר אַונְדָז, מִיט אַקְרָוִין אויך אַיְר קָאָפְּ, טָאָקָע אַ צְבָּרָאָכָּעָנָעָר סְצָעָפְּטָעָר. טָאָקָע אַבְּאנְד אויף די אויגָן; די אַרְאָפְּפָלִינִי-דִּיקְעָרְהָאָנְטָמִיט הָאָלָט דָא נִשְׁתַּמְּטַ קִין טָאָוָלָעָן נָאָר אַסְפָּרָה, אַבְּעָרְ פֿאָרְט דָרְשְׁיָינָט זַי פֿאַר אַונְדָז וַיְיִכְּנִיגְּזָן! (קלישע נומ. 25).

וואס שַׁיֵּיךְ די “סְינָאָגָגָע-סְטָטָטוּס” פון באָמְבָּרָגָה, זַעַעַן מִיר זַי אויך מִיט די

⁽¹⁾ רַעֲפָרָאָט פון אַנְדְּרָע פִּישְׁעָר אַדְּשָׁט “דָעַר סּוֹד פון דער שְׁטָרָאָסְבָּוְרָגָעָר קַאָטְעָדָרָלָע”, גַּעהָלָטָן אַיְן פֿאָרִין, דָעַם 13-טָן מְעַרְצָן 1963 אַוְן אַבְּעָרָגְעָחָוָרָט פִּינְגָּן אַוְנָטָן נָאָר אַגְּנָד. דָא אַיְן אַנְטָרָעָסָאנְט צַו דָעַצְיִילָן, אַיְן דָעַם אַפְּגָעָדוֹרָקָט טָעָקָסָט פון זַעַבָּן רַעֲפָרָאָט, פָּלָעָן דִי אַוְיבָּן-צִיטְרָטָע וַיְיִטְעַטְּ...

קלישע גומער 24

די סינאגאָגע-סְטָאַטוּע אֵין מעַז. (פֶּאַטָּא : יִה. קָאָרְנָהעֲנָדְלָמָר).

קלישע ומער 25

די סינאנגע-סטאטווע אין פרייבורג. (פֿאַטָּא : י.ה. קְאַרְנְהַנְדְּלֶעֶר).

ועלבע סימבאלן פון איר באזיגטקייט, אבער טראץ איר מצב האט דער אומ' באקאנטער קינסטלער זי געווין א שטאלצע און א... שמיכלענדיקע, יא, א שמיכיכ' לענדיקע און מיר האבן דאס געפיל, זי וואלט גערעדט צו אונדו:

“ב/האלט מיך נישט פאר באזיגט. די מיליאגען מאסן ארום איך זענען וויתט נישט קיין באזוייט איז איר פארמאט דעם אמת”. (קלישע 26 און 27).

סארא מערקוערדיקע “באזיגט סינאגאגע” וואס שמיכיכט!

וואס פאר א מהלך עס טילט אפ די סטאטווע פון פריבורג און באםבערג פון דער, וואס איז אין פארגאנגעם יה אועקגעשטעלט געווארן אויף דער מווייר פון דער פאריזער נאטראעדאם!

מיר האבן זיך דא אפגעתשטעלט אויף אלע סינאגאגע-סטאטוטעס וועלכע זענען אונדו באקאנט (ס'איו אפשר נישט אויסגעשלאָסן איז עס איז נאך ערצע זו פאראן איז אַלעגאָריש פֿאָרְל) און מיר האבן פרובירט אַנוֹויזן אויף דעם, מיט וואס זיך זענען ענלאָד און מיט וואס זיך אונטערשיידן זיך.

עס זענען באווסט אַרי קירכען, וואס האבן אויף זיערע מויערן קלינען סאטירישע שטיינ-שניצערדיין וואס חוווק אפ פון יידן. די דזוקע וועrk זענען טראץ זיערע אַנטִי-יִדִּישִׁקִיטִי פֿאָרְבְּלִיבִּן לאַקָּאַלְעַטְּ קָרִיקָטְּוָרָן. זיך האבן נישט געהאט דעם כוח צו באוירקן און צו ווערן אַיבְּרָגְּעָנוּמָן דורך אַנדְרָעָ קִירְכָּעָס. (1)

גאנץ אַנדְרָעָ איז עס געשען מיט דער אידיעע פון פֿאָרְל “די באזיגט סִיְּנָאָגָּעָ” און “טְרִיוּמְפְּרִינְדִּיקָּעָ קִירְכָּעָ” אויף די מויערן פון די גָּאַטִּישׁ קָאַטְּעָן דראָלָעָס, וואס זענען אויסגעזאָקסן איז די טָעָג פון די קָרִיךְ-צָוָגָן און האבן געווארלִיךְ אויסגענוּמָן בֵּי די קִירְכָּעָ-מוּיעָרָן האָבוֹן זיך זיך אַיבְּרָגְּעָטְּרָאָגָן אויף קִירְכָּעָ-וּטְּרָאָזָן, זיך באויזן אין דער מְעַטָּאָלָּ פְּלָאָסְטִּיךְ, אויף הַאָלִיךְ און הַעֲלָפָאָנְטִּיבִּין-שְׁנִיצְעָרִיּוּן, זיך אַילְוְסְטְּרָאָצִיעָס אויף מְאָנוֹסְקִרְיֶיפְּטָן, איז בִּיכְעָר אָנוֹ אַין דער מְאָלָעָרִי. (2) עס בלְיִיבָּט אַונְדוֹ נָאָר צו באוונְדָּעָן דעם אַומְבָּאָקָאנְטָן יִדְּ, וואס האט אַין 13-טָן יה ווען סְחָאָט זיך אַנְגָּעָהוּבָּן צו פְּאָרְשְׁפְּרִיטִין דער מְאָטוֹיו פון דער סִינָאָגָּעָ מִיט “פְּאָרְבְּוּנְדָּעָן אָוָגָן”, אַפְּגָעָעָנוּפְּעָרָט מִיט אַצְּיִיכְעָנוּג אויף זיך דִּיטְּשָׁן מְחוֹוָר, ווּ עַר האט אַרְוִיסְגָּעָפְּרִיטִן פּוֹנְקָט דאס פְּאָרְקָעָרָט: (קלישע נומ. 30) די סִינָאָגָּעָ אַין

(1) אין אופסאָלָא (שוועדן), (קלישע נומ. 28) און אין אַעֲרָשָׂאָט (בעגליגע), (קלישע נ. 29).

(2) לוייט בערנְאָרְד בְּלוּמְעַנְקְרָאָגָן, זענען פְּאָרָאָן בֵּי הַונְדָּרָט וּוּרְקָט פון דעם מִין.

קלישע גומער 26

די סינאגאגע-סטאטווע אין באמבערג. (פאטא : י.ה. קאָרנהענדלער).

קלישע נומער 27

די שמייכלענדיקע טינאגאגע-סטאטוטווע אין באםבערג
(צייכענונג מאрис אפנלבוים).

קלישע נומער 28

(Etudes Augustiniennes)

דער ייד מיטן חזיר — אופסאלג.

קלישע גומער 29

סאטירישע שטיין-שניצעריען אין אַערשאָט.

קלישע נומער 30

ציינונג אויף אָ דיטשן מזווער פון ציילטן ייִה.

זעウודיק און די קירכע, טראגט טאקט אָ קרוין, אַבער אויך אָ באנד אויך
אירע אויגן!...¹⁾

וואלטעס זיך געהאנדلت אַין אָ מאטיוו, וואס אַין אַנטשטאָגען נאָר לשם
סימבאלישער דעקֿאָרטצֿיע אַויף די מויערּן פֿון קירכעס, אָן דער גִּיפֿטְּקִיטְּ
וועלכּע מיר זעען אַין פֿאָריין, וואלט דער גאנצּעדער ענין אונדוּ וויניקער אַינטּעַזּ
レスירט, אַבער לויט אַונדּזּער טִיפֿער אַיבְּערץִיגְּנוּג אַין די אלעגֶּאָרִישְׁעַ סִינְּאָר
גָּאָגָּעָסָטָאָטוּג גַּעֲבּוּרִין גַּעֲוֹאָרִין אַין צּוּמָּה סֻפָּה פֿון 12-טּוֹן יְהָ אָן וואָס האָט
הָאָט זיך אַפְּגַּעַשְׁפִּילְּט מִיט די יְיָדָן צּוּמָּה סֻפָּה פֿון 12-טּוֹן יְהָ אָן גַּאֲרִין יְוָנְגָּעָ
קְוּמוּן אָט די שְׂעוּרָע אַנְטִי-יִידְּישְׁ אַפְּשְׁפִּיגְּלוּג אַויף די דָאָן נַאֲך גַּאֲרִין יְוָנְגָּעָ
מויערּן פֿון דער פֿאָרִיזְּרָגְּ נַאֲטְּרָעְ-דָּאמָּן אָן פֿון דָאָנְעָן זיך אַרְיבּוּרגְּנְטְּרָאָגָּן אָן
אנְדּוּרָעָן ערְטָרָעָן.

טראָן דעם וואָס די פֿאָרִיזְּרָגְּ קִירְכָּעָ גַּעֲפִינְט זיך אַויף דעם זַעַקְסְּטָן אַרט
לויט דער צִיטְּ פֿון לִיגְּן אִיר גְּרוֹנְטְּשְׁטִיְּן, נַאֲך נַוְּאִיאָן, סָאָגָּן, סָעָן-דָּעָן,
לייס אָן לאָגָּן, זענְעָן אַבער די אוּסְגָּרְעָכְנָטָע שְׁטָעָט גַּעֲוּוּן אָן פֿאָרְבְּלִיבְּ
קלְּיִינְעָ ערְטָעָר, ווועלכּעָ האָבָּן פֿוֹנְקָט וּוּי הִינְטָן, אַויך דַּעְמָאָלָט נִישְׁתָּ גַּעֲשְׁפִּילְּט
קְיִינְעָ וּוַיכְּטִיקְעָ רָאָלָעָ, הָגָּם זֵי הָאָבָּן מִיט זַיְעָרָ נִיקְיִיטָ דַּעְרוּוּקָט צּוּ זיך אָן אַינְ
טְּעָרָעָם. אַונְדּוּרָש אָן וּס אַבער גַּעֲוּוּן מִיט דער נַאֲטְּרָעְ-דָּאמָּן פֿון פֿאָרִיזְּ
איָ� דָאָך גַּעֲוּוּן די הוּוּפְּטְּשְׁטָאָטָע פֿון לאָגָּן, דער מְלוֹכָה-צְעָנְטָעָר אָן מַעַן קָאָן
זָאגָּן, אוֹ גַּלְּיִיךְ פֿון אִירָעָ סָאָמָעָ דַּרְשָׁתָעָ יָאָרָן אָן די קִירְכָּעָ שְׁוּין גַּעֲוּוּן דָּאָט
אָרָטָעָ פֿון וּוַיכְּטִיקְעָ גַּעֲשְׁעָנוּנִישָׁן, אָן יָאָר 1855, נִישְׁתָּ קְיִינְעָ גַּאנְצָעָ צְוּיִי צְעָנְדִּילְּגָ
יָאָר נַאֲכָן לִיגְּן אִיר גְּרוֹנְטְּשִׁיְּן, הָאָט שְׁוּין דער יְרוּשָׁלַמְעָרָ פֿאָטְּרִיאָרָךְ הָעָרָאָקְ
לִיטְּ גַּעֲרָוּפָן אָן אִירָעָ יְוָנְגָּעָ מוּיְעָרָן צּוּמָּה דְּרִיטְּן קְרִיזְּצָוָגָּן. בְּכָל אָין נִישְׁתָּ
פֿאָרָאָן קְיִינְעָ קִירְכָּעָ אָין לאָגָּה, וואָס זָאָל נַאֲך הָאָבָּן אָזָא רִיכְעָ גַּעֲשִׁכְטָעָ אַוְיךְ
אָלָעָ גַּעֲבִיטָן פֿון נַאֲצִיאָנָאָלָן, פֿאָלִיטִישָׁן אָן רַעֲלִיגְּיָעָן לְעָבָן פֿון פֿרָאנְצּוּיָּ
זִישְׁן פֿאָלָקְ.

¹⁾ אַומְעָטוּם וּוּמִיר זָעָן די צְוּיִי סְקוּלְפְּטְּרִ-סְטְּפְּטוּעָס, גַּעֲפִינְט זיך די "סִינְגָּגָעָ"
תְּמִידָעָ פֿון רַעֲכָטָס אָן די קִירְכָּעָ פֿון לִינְקָס. דָעָם דָאַיְקָן פְּרִינְצִיפָּס זעען מִיר אַוְיךְ אָ
הָאַלְּצִשְׁנִיצְׁעָרִי פֿון אַגְּהָהִיב 15-טּוֹן יְהָ וואָס גַּעֲפִינְט זיך אָנִי דער קָאָטְּעָרָאָלָע אָן בְּרָעְמָעָן
(קְלִישָׁע נָוָם). (31) אָן אָין צְוּיִי אַיְלָ-בְּלִילְעָרָ פֿון הָאָטָס מְעַמְּלִינָגָן, פֿון סֻפָּה פֿון 15-טּוֹן יְהָ
וועלכּעָ גַּעֲפִינְעָן זיך אָן שְׁטָאִיטִישָׁן מַזְוִיָּה פֿון בְּרִישָׁן. (קְלִישָׁע נָוָם). (32) דער דָאַיְקָן
פְּרִינְצִיפָּס אָין מִסְתָּמָא אַפְּגַּעַהִיט אַוְיךְ אָין אַנְדּוּרָעָ ערְטָעָר.
אוְיךְ דער צְיִיכְעָנוּנָג גַּעֲמָאָכָט פֿון אַוְמְבָאָקָאנָטָן יְיָדָן אָין זִיְּן דַּיְישָׁשָׁן מְחוּזָהָר, זעען מִיר
סִימְבָּאָלִישָׁע פְּגִוָּרָ פֿון דער קִירְכָּעָ פֿון רַעֲכָטָס אָן די סִינְגָּגָעָ פֿון לִינְקָס. דער יִדְּישָׁעָר
צְיִיכְעָנָעָר הָאָט קוּדָם כָּל גַּעֲוּוכָט צּוּקְמוּן מִיט זִיְּן רַעֲפִילִיקָה, אָז נִשְׁתָּ סִינְגָּגָעָ אָין בְּלִינְגָּן,
נַאֲך פֿאָרְקָעָרָט... די פֿאָוִיצְׁעָ פֿון די פֿיְגָוּרָן הָאָט אִם וּוַיְקָעָר אַינְטְּרָעָסִירָט.

(Etudes Augustiniennes)

די סינאגוגע און קירכע, ברעמען.

קלישע נומער 32

די סינאָגָגָע אָרְן קִירְכָּע. (איילביבלידנער פון האָנס מעמלינג. בריזש, 15-יטער י'ה).

ニישט נאר געהערט די פאריזער נאטרעדאמ זו די עלטסטע פון די גראיסע גאטישע קירכעס, נאר זי האט אויך מיט איר ארכיטקטורה אונ סקולפטור באז ווירקט מעערערע קירכעס קלענעערע אונ גרעסערע, איזו אין פראנקריך גופה ווי אין אויסלאנד, וואס האבן איבערגענומען אונ טילווויזי קאפריט איר סטיל אונ מעערערע סקולפטורווערך.

אוודאי איזו די גראיסע ראלע אונ איינפלוס, וואס ס'האט איסגעאיבט די פאריזער נאטרעדאמ, נאך וויט נישט קיין באזויין, איז פון איר איז אראיסי געקומען די אלעגאָרישע סטאטוטווע "די באזיגטע סינאנגעע"; אבער אין לאפֿי דארן מזויי פון דער שטראסבורגער קאָטעדראָלע, ווועס געפֿינט זיך די אלטער אָריגינעלע סינאנגעע-סְטַטָּאָטוּע, האבן מיר א געויסן טאג געליענט שוואָרץ אויף וויס, די אָנְגָעָבָעָנָע אָונְטָרָשְׁרִיפְט, איז די סטאטוטווע איז "באָוירקט פון פֿאָרִין. 1277 — 1300!"

צי איזו עס נישט זיעדר אינטערעסאנט?

און איזו עס נישט קיין גענוג וויכטיקע באַשְׁטָעָטִיקָנוֹג, וואס וויזט פון ואָנָען און ווועס ס'האט זיך באָזְוִין דער ערשותער סְקֻוּלְפְּטוּר-מַאֲטִיוּ פון דער "באָזְוִיגְּן טער שלוּ"?

די גויסע קאָטעדראָלע פון שטראסבורג וואס איז אָזְוִי רענאמירט אין דער וועלט מיט אָרְעָה קוֹנְסְטָוּוֹרֶק און דִּיְכְּעָר גָּאָלְעָרְעָי פון סְטָטָאָטוּס, האט דעם מַאְטִיוּ פון אָיר אִיְגָעָנָה, בי אָרְאֵר אַינְטָרָעָסְאָנְטָעָר סְינְאָגָעָ-סְטָטָאָטוּע, די סָאָמָע אָונְטָרָעָסְאָנְטָסְטָע אָרְאֵינְדּוּקְסְפּוּלָע סְקֻוּלְפְּטוּר פון פראנקריך, גאָר גענומען פון פֿאָרִין!

און אויב אָזְוִי, צי איזו עס דען געווין אָנדְעָרָש מיט די פֿאָרָאָנְגָעָנָע אָנדְעָרָע סְטָטָאָטוּס פון דעם מַיְן? אַין רִימִס, מעֵץ, פרִיְבָּרָג אָדָעָר באָמְבָּרָג, וואס אלְעָלָה האָבן זַיְדָעָן זַיְלְבָּן פֿרִינְצִיְּפָּן אַיז זַיְלְבָּן סִימְבָּאָלָן?

וואס איזו עס אלְזָא גַּעֲוָעָן פֿאָר אַ גַּעֲשָׂעָנִיש, וואס האָט זיך אָפְּגָעָשְׁפִּילָט אַין פֿאָרִין, וואס זַאֲל לְוִיט אָונְדוּזָר מִינְגָּה, האָבן דָּעָרְפִּירְט צָום אוּפְּקָום פון דעם אלְעָגָאָרִישָׁן פֿאָרָל אוּפְּיָדָר מַוְיָּעָר פון דער נאָטְרָעָדָם?

מִיר ווּלְזָן פֿרּוּבִּירְן אַ בְּלֵיק טָאָן אַין 12-טָן יְיָה ווּלְזָן מַעַן האָט אָנְגָעָהָיָבָן צַוְּבִּיָּן די פֿאָרִיזָר קָאָטְעָדָרָאָלָע, כְּדֵי צַו ווּלְזָן וְעַס האָט זיך אַין יְעַנְעָ טָעָג גַּעֲלָעָבָט די יְיָדָן אַין פראנקריך אָונָן אַין פֿאָרִין.

אט ווּלְזָן עס שִׁילְדָּעָרָט יְעַנְעָ צִיְּט שְׁמַעַן דּוּבְּגָאָו:

"צְוּוִישָׁן די מַאְטִיוּן פֿאָר שְׁנָאָה צַו יְיָדָן האָבן אַין יְעַנְעָר תְּקוֹפָה פֿאָרָשְׁטִיטִיט זיך די דָּעָלְגִּיעָז מַאְטִיוּן פֿאָרָנוּמָעָן דעם ערשותן אָרט, מַחְמָת אָלָע גַּעֲזָעָלָן."

שאפטלעכע באציאונגען אין יונגער צייט זונגען געווען רעליגיען באפערבט. די אויפערונג פון די גיסטער וואס האבן א羅יסגעערופן די קרייז-צונגן און דער רעליגיעזער פאנאטיום וואס האט אַרוֹמְגָעַכְאָפֶט גאנצע שיכטן פון דער קרייסט' לעכדר באפעלקערונג האט אַוּוּקְגַעַשְׁטָלֶט די יידן אַזְוִי ווי אויף אַ ווּלְאָקָן. די יידן האבן געומזת חמיד ציטערן. אַיטְלָעְכָּדֶר אַוְיסְבָּרוֹךְ פון רעליגיעז לַיְדָנָה שאפתן האט זי געאנט ברענונג אומקום און חורבן. די פֿאַלְקָסְפֿאַנטָזְיָע האט זיך געשפייזט מיט קלערלי אַומְגָעַלְמְפָעַרטֶעָן קְלָאנְגָעָן, וואס האבן געשיל' דערט יידן ווי די שרעקלעכسط בעשעפנעישן. גראָד אין יונגער צייט האט זיך צו ערשות פֿאַרְשְׁפְּרִיטִי אַינְן אַירְאָפְּעָן מֵיאָסָעָר בְּלִבְבוֹל, וואס אַינְן זִינְטָעָמָלֶט, געוואָרָן אַיְינָס פון די שרעקלעכسط געצייג אַינְן די הענט פון די שונאים פון יידישן פֿאַלְקָס. פֿאַרְצִיְינָס, אַין דער רְוִימְשִׁיעָר אַיְמְפָעָרָע, האבן די אלטָעָרָוּמָעָר אַוְיגְעַטְרָאָכֶט אַ בְּלִבְבוֹל אויף די ערשטָעָר קְרִיסְטָן, אַז זיך זָאלָן כְּלָוְמְרָשְׁטָכָן גענדינגעָר אַון קוּילְעָנָעָן זיך באַהֲלָטְעַנְגְּרָהִיט, כְּדִי נְזָנָעָן וְיִעַרְעָבָלָוּת בְּיַיְהָן דער קְאָמְנוּנִי — אַון אַיצְטָהָן די קִינְדָּסְ-קִינְדָּעָר פון יָעָנָע קְרִיסְטָן אַרוֹסִיסָּה געשטָלָט אַן דער אָזָא בְּלִבְבוֹל קְעָגָן יִדְן. עַט האט צוּוִישָׁן פֿאַלְקָס גַּעַנוּמָעָן אַרוֹמָדָי גַּיְינָאָס קְלָאנְגָעָן, מעַן וּוַיִּסְטָן נִישְׁתָּפָן וּוָאנְגָעָן, אַז יִדְן הַרְגָּעָנָעָן בְּשִׂתְיקָה קְרִיסְטָן, בְּפֶרֶט פָּאָר פָּסָח אַון חָרְוָן אַיבָּעָר דָּעַם טוֹמְאָקָט פון קְרִיסְצָוָן, צָום אַנְדָּעָנָק אַין דער קְרִיזָנוּג פון קְרִיסְטוֹסָן (שְׁפָעַטָּר האט נָאָך די לעַגְעַנְדָּע צּוּגְעַבָּן, אַז יִדְן נְזָנָעָן קְרִיסְטָלָעָץ בְּלוּט צָו דער פְּסַחְדִּיקָעָר סְעֻודָּה). פְּסִיכָּלָאָגִישׁ לְאַזְוָת אַזְוָת דער אַוִּיפְּקָום פון אַזְעַלְכָּעָב בְּלִבְבוֹלִים דַּעֲרָקְלִיעָרָן דַּעֲרָמִיט, וואס דער המָוָן, אַזְוָת דַּעֲרָקְלִיעָרָן דַּעֲרָמִיט, וואס דער המָוָן, פְּאַרְשִׁיכְוּרָט דַּוְרָךְ די בְּלוּטְקָעָמָעָן מַעֲשִׁים פון די קְרִיזְפְּאָרָעָס. האבן געומזט האבן אַ תְּרוּזָע צָו פַּאֲרָעָנְטְּפָעָרָן די רְצִיחָות אַון אַרוֹיסְטְּשָׁטְעָלָן זַיִן, ווי אַ שְׁטְרָאָף וואס עַס קְוּמָט די יִדְן פָּאָר די פֿאַרְבְּרָעָכָנס וואס זַיִן טְוֹעָן כְּלָוְמְרָשְׁטָט אַפְּ.

ישוד פון אינגליז בעניש איין אויסגעוואקסן די שרעקלעכע טראגאדייע פון יאר 1171.

אין זעלבן יאר 1171 וווען מען איזו שווין אונגעאנגען בענש פון אקט יאר צייט מיטן בווי פון דער פאריזען גאטראעדאם, האט ויך אין בלוא אונגשפילט

די טראגדייע פון פארברענען 38 ידישע נפשות, באשולדיקטע אין האבן
כלומרשת דערהרגעט א קרייסטלאך ינגל צוליב ריטועלע טעמיים.

דאס אלץ אין געשען אונטער דער הערשאפט פון מלך לואי דעם זיבעטן
וואס האט א סך געתטייצט דאס בויען פון דער קאטעדראָלע און וועלכער האט
פְּילְיוֹוִינִיקַי, אוֹיף ווַיְפֵלְסָאיְ�ן נָאָר גָּעוּוֹן אֲפָהָנְגִיַּקְ פָּוּן אַיִּם, פְּרוּבִירֶט בָּאַשִׁין
די יידן פון זיין קעניגרייך.

אַבְּעָר אַיִּן יָאָר 1180 פָּאַרְנָעָמֶט דֻּעַם פְּרָאַנְצִיזְיָוִישָׁן טְרָאָן דַּעַר פּוֹפְּצָן יְעִירִיקָעָר
פְּילִיפָּ אַיְוָגָסֶט, אַ פְּרִיצִיְּתִיקְ רִיפְּפָעָר בְּחָורְ פּוֹלְ מִיטְ שְׁנָאָה צַוְּ דִּי יִידְן, וּזְעַמְּן
וּוְעַלְכָּעַ מְעַן הָאַט אַיִּם אַנְדָּעַרְצִילְטַ שְׂוִידְעַרְלְעַכְּבָּעַ זָאָכָּן, דִּי יִיְהָן דַּעַרְפְּלִין דִּי עַנְּבָּר
דָּעַרְוָנְגָ אַוִּיף אַגָּר שְׁוּוֹרָן אָפָּן. דַּעַר יְוָגָעָר קָעְנִיגָּו וּוָאָסָ וּוְאָרְפָּט זִיךְ מִיטְ
אַסְךְ בְּרָעָן צַוְּ דַּעַר מְלוֹחָה אַנְפְּרָוָנָגָ נִיטְיָקָט זִיךְ אַיִּן גַּעַלְטָן. אַיִּן אַסְךְ גַּעַלְטָן.
מְעַן הָאַט אַיִּם דַּעַרְצִילְטַ אָזְ יִידְן וּזְעַמְּן רִיךְ אַיִּן יָאָר 1181 פָּאַרְאַרְדָּנֶט
עַר דָּאָס אַרְעָסְטִירָן אַיִּן אַ שְׁבָתְדִּיקָן טָאָגְ אַלְעָ רִיכְבָּעָ יִידְן אַוְן עַר אַבְּרָרִיטָזְ
עַרְשָׁתְ דָּאָן, וּזְעַמְּן זַיְ צָאָלָן אַיִּם אַיִּין אַ גְּרוּסָעָ גַּעַלְטִסְמוּעָ אַיִּן זְילְבָּעָר.
דַּעַרְאָנָגָ אַנוֹלִירָט עַר אַלְעָ חָבוֹתָוְ וּוָאָס קְרִיסְטָןְ וּזְעַמְּן שְׁוֹלְדִּיקְ צַוְּ דִּי יִידְן, אַיְנָקָאָרְ
סִירְנְדִּיקְ פָּוּן דִּי צְפְּרִידְעָנָעָ בְּעַלְיְ-חָבוֹתָ אַיִּין פִּינְפְּטָלָ פָּוּן דַּעַר סְוּמָעָ לְטוּבָה
דַּעַר מְלוֹחָה-קָאָסָעָ. אַיִּן יָאָר 1182 פָּאַרְאַרְדָּנֶט עַר, אָזְ אַלְעָ יִידְן מְזָוָן פָּאַרְאַלָּאָן
זַיְן מִדְּינָה; עַר קְאַנְפִּיסְקִירָט דָּאָן אַגְּנָעָצָ אַוְמָבָאָוּגְלְעַכְּבָּעַ יְדִישָׁ פָּאָרְ
זַיְעָרָעָ הַיּוֹזָעָ, פְּעַלְדָּעָר, וּוְיְנְגָעַרְטָנָעָ אַיִּן אַוִּיךְ... דִּי יְיִדְישָׁ שָׁוֹלָגָן, וּוָאָס
אַיִּינָעָ פָּוּן זַיְ הָאַט מְעַן אַיִּן פָּאָרִיךְ, אַיִּן יָאָר 1183, בִּיְ אַ גְּרוּסָנָרְ צְעַרְנָמָאָנִיעָ,
פָּאַרְוּאָנְדָלָטְ אַיִּן אַ קִּירְכָּעָן גְּעוּוֹדְמָעָטְ דַּעַר הַיְלִיקָעָרְ מַאְדָעָלָעָנָעָ, (מְרִים פָּוּן
מְגַדְּהָ).

קָאָן מְעַן זִיךְ פָּאַרְשְׁטָלָן דֻּעַם אַיְנָדוֹרְ אַוִּיף דַּעַר פָּאַרְיְזָעָר בְּאַפְּעַלְקָעָרָנוֹג
פָּוּן אֹזְ גַּעַעַנְיִישָׁ, וּוָאָס הָאַט זִיךְ אַפְּגָעָשְׁפִּילְטָ מִיטְ דִּי יִידְן צָום סָאמָעָ נְעַרְשָׁטָן
מְאָלָ! מְעַן הָאַט זַיְ אַרְיִסְגָּעָטְרִיבָן פָּוּן לְאָנְדָן; אַ תְּלָ גַּעַמְאָכָטָ פָּוּן זַיְעָרָעָ הַיְמִינָעָ;
צְעַבְּרָאָכָן זַיְעָרָעָ עַקְאָנָמָאִישָׁ פָּאַזְיִצְיָעָס; קְאַנְפִּיסְקִירָטָ דִּי גַּעַלְטָעָר, וּוְעַלְכָּעַ
מְעַן אֹזְ זַיְ גַּעַקְוּמָעָן; צְוָגָעָנוֹמָעָן זַיְעָרָעָ אַוְמָבָאָוּגְלְעַכְּבָּעַ גִּיטָּעָר, אַפְּיָלוֹ אַוִּיךְ
זַיְעָרָעָ סִינְגָּגָעָס אַיִּינָעָ פָּוּן זַיְ הָאַט מְעַן פָּאַרְוּאָנְדָלָטְ אַיִּן אַ קִּירְכָּעָרְ אַוְן דּוֹקָאָ
אוּפָּן נָאָמָעָן פָּוּן יְעַנְעָרְ זִינְדִּיקָעָרְ פְּרָוִי, וּוָאָס אֹזְ לְסֹוף אַרְיִיךְ אַוִּיף דֻּעַם גּוֹטָן
אַוְן פְּרוּמָעָן וּוּגָעָ, אַוִּיף וּוְעַלְכָן דִּי יִידְן צְוָלִיבָן זַיְעָרָבְלִינְדִּיקִיטָ אַוְן רְשָׁוּתָן וּוְילָן
אַוִּיף קִיְיָן פָּאָל נִישְׁתָּאָרוּפְגָיִין.

אַ פְּוּלְשְׁטָעַנְדִּיקָעָרְ, טָאַטָּאַלְעָדְ זַיְגָ אַיְבָּעָרְ דִּי שְׂוִידְעַרְלְעַכְּבָּעַ אַוְן אַזְוִי שְׁוּוֹעָר
פָּאַרְזִינְדִּיקָטָעְ יִידְן!

דא איז וויכטיק צו דערמאנגען די טעאלאגישע באהויפטונגגען וואס האבן זיך כסדר געמערט בים קרייסטנטום אין זיירע טענות צו די אינגעשפֿאָרטע יידן פארן נישט וועלן אונערקענען די געטלעכקייט פון ישו הנוצרי, וועמענס קומען אויף דער וועלט, איז לויט דער קרייסטעלעכער לערע, אונגעזאגט געווארן אין תניך גופא.

די דאזוקע פון מאל צו מאל אלץ שטאָרְקָעָרַע פֿירְוָאָרְפּוֹן האבן לאָנגָזָם דערפֿירְט דערצֶוּ, אָז אִין 10-ִתְּן יְהָ אֵין שׂוֹין דָּרָר אַוְיסְדְּרָקָן "יִדְנְטוֹם" פֿאָרָה-בִּיטָּן גַּעֲוָאָרָן אִין די קְרִיסְטְּלָלְעָדְטָעָלְאָגְגִּישָׁע שְׁרִיפְּטָן אָז דְּרָשָׂות דְּרוֹמָן טְּרָמָמִין "די סִינְאָגָגָע", וואס האָט אַנְגָּעָהוּבוּן באָגָלִיט צו וועָרָן מִיט אַגְּוּוֹאָלְדִּיקָּעָר קָאָרִיקָאָטוֹרָאַיְקָאָנָגָרָאָפִּיעָ, אִין וּוּלְכָעָר די שָׁוֹל (די יידן פֿאָרָשְׂטִיטִיט זֶיך) אִין אַרְוִיסְגָּעָפִּירְט גַּעֲוָאָרָן אִין דָּרָר פֿאָרָעָם פָּוֹן אַפְּיגָרָה, וואס רִיאִיט אוֹיף אָן אַיּוֹל, אָן אַנְדִּיְּטִיט אוֹיף דָּרָר יִדְיְשָׁעָר עַקְשָׁנוֹת, וואס האָט לְסֻפָּר דָּרְפֿירְט צו בְּלִינְדְּקִיטִיט). די סִינְאָגָגָע אִין אוֹיךְ אַרְוִיסְגָּעָפִּירְט גַּעֲוָאָרָן מִיט אַמְּעָסָר אִין האָנט, אַ רְמָזָן אוֹיף אִיר גַּעְפְּעָרְלָעְכָּקִיט, וואס האָט עַוְּלָאוּרִיט צו דָּרָר בְּיִזְעָר שְׁלָאָנָג אָאַיּוֹן.

דאָס מאָל האָט זיך עַס דָּאָך נִישְׁתְּ גַּעַהְעַנְדָּלָט אִין אַסְּמָבָּאַלִּישָׁ-בְּלִינְדָּעָר שָׁוֹל ווי מעַן האָט עַס גַּעַזְעָן אִין די פְּרִימִיטִיוּעָ צִיְּבָעָנוֹנוֹגָעָן וואס האָבן אַנְגָּעָהוּבוּן צו אַילְוְסְטְּרִינוֹן קְרִיסְטְּלָלְעָדְטָעָלְאָגְגִּישָׁע מְאֹנוֹסְקִירְפְּטָן נָאָר אִין אַ פָּאָקְטִישׁ "בָּאָ-זִיגְטָעָר" סִינְאָגָגָע, מעַן דָּאָרָף אוֹיךְ אַ טְּרָאָכָט טָאָן וועָגָן טָאָג, וועָגָן עַס אִין פֿאָרָה-גַּעַקְמָעָן די פֿיְיְעָרְלָעְכָּע צְעָרָעָמָאָנִיעָ פָּוֹן פָּאָרְוָאָנְדָלָעָן די שָׁוֹל אִין אַ קִּירְכָּעָ; מִיר האָבן דְּרוֹכְיָיס אַלְעָל דְּרָעְכָּט צו טְּרָאָכָט, אָז דָּאָס אִין גַּעַשְׁעָן בַּיְּ אַ גָּאָר הַיִּיְּ טְּרָעָרָר שְׁטִימָוָנָג פָּוֹן די אַוְיְגָעָהָעָצָטָע מַאְסָן, מִיט דְּרָשָׂות פּוֹל מִיט שְׁנָהָה צו די פְּעָרְפִּידָע יִדְנָן, וואס האָבן דָּרְהָרָגָעָט גָּאָט, וואס הרָגָעָן קְרִיסְטְּלָלְעָכָע קִינְנָה דָּעָר, קְרִיְּצָן זַיְּ אָזְן נְצָזָן זִיעָר בְּלָוֶט. מעַן האָט אָז סְפָּק גַּעַהְעַרְטָר דְּרָשָׂות וועָגָן די יִדְנָן וּוּלְכָעָ זְעָעָן נִישְׁתְּ דָעָם קְרִיסְטְּלָלָעָן אָמָת, זְעָעָן בְּלִינְדָן אָז גַּעְפְּעָרְלָעָךְ ווי די שְׁלָאָנָגָעָן...⁽¹⁾

איָז עַס נִישְׁתְּ גַּעַוּוֹן אַ גַּעַנוֹג וּוּיכְטִיק גַּעַשְׁעָנִישָׁ, וואס זָאָל אַרְוִיסְרָוֶן די אַיְדָעָ פָּוֹן אַ פֿאָרָלְ-סְטָאָטוֹעָ "די טְּרִיוֹמְפִּרְנְּדִיקָּעָ קִירְכָּעָ" אָז "בָּאָזִיגְטָעָ סִינְאָ-גָגָע" אוֹיף די מַוְיְּרָן פָּוֹן דָּרָר זַיְּ בְּוּנְדִּיקָּעָר נָאָטְרָעְדִּידָם? אָז אַיְדָעָ וואס אִין אִין די טָאָג פָּוֹן די אַנְגִּיעָנְדִּיקָּעָ קְרִיְּצָזָוָן שְׂוִין גַּעַוּוֹן בַּיְּ גָּאָר רִיאִיפָּ אָז

(1) סִיאָז אוֹיְגָעָהָיט גַּעַוּוֹרָן אַ קְעִינְגְּלָעְכָּר אַקְטָ פָּוֹן יָאָר 1183 וואס דָּרְלִיבֶּט דָעָם בִּישָׁאָפָּע פָּאָרִינוֹ צו פָּאָרְוָאָנְדָלָעָן אַ פֿאָרְיוֹיְרָר סִינְאָגָגָע אָז אַ קִּירְכָּעָ. דָאָס אִין אַבְּרָעָ נִשְׁתְּ גַּעַוּוֹן די אַיְנִיצְקָעָ גַּעַטְיוֹפָטָעָ שָׁוֹל, אַ חְוֹץ אִין פָּאָרִינוֹ זְעָעָן גַּעַוּוֹן נָאָר יִדְיְשָׁע שָׁוֹל וּוּלְכָעָ. מַעַן האָט דָאָן פָּאָרְוָאָנְדָלָעָן אַן קִירְכָּעָ, נָאָר וועָגָן וּוּלְכָעָ מִיר האָבן נִשְׁתְּ קִינְיָ גַּעַנוֹיָ יִדְעָוָת.

וואס האט גלייך דערנאך באקומווען איר רעליזירונג אויף די מויערן פון אנדרען גאנטישע קירכעס, וועלכע מען האט דאן געובייט איבערן לאנד.

צוויפלען מיר נישט, אzo די פיגורן פון דער "טרויומפֿירנדיקער קירכע" און "באזיגטער של" זונגען אויסגעפֿארטיקט געווארן קורץ נאך די נאך וואס דער צילטע אנטּיידישע געשענישן, וואס האבן זיך אַפְּגַעַשְׁפִּילֶט אֵין פָּאַרְיוֹן צוישן די יארן 1181 און אzo די סטאטוטוע האבן זיך שוין באויזן אויף דער מויער פון דער נאטרעדאמ סוף פון 12-טן יה'.

אוודאי קאזו מען זיך נישט צו פיל באזיזן אויף דער גענויקיט און ריכטיקיט פון די אלע אַנגַעֲגַעֲבָעָנָע דאטעס וועלכע מיר טרעפען און אין שייקות מיט דעם בוין און אויספֿארטיקונג פון דער קירכע. דער הויפטֿהיסטֿאַרְיקֿעַר פון דער פָּאַרְיוֹזְעַר נאטרעדאמ, דער אַקְּדָמִיקֿעַר מְאַרְסָעַל אַבָּעַר, שְׂרִיבְּתַב:

"דער אַפְּשָׁטָם פון דער פָּאַרְיוֹזְעַר קָאַטְּעַדְּרָאַלְּעַ אֵין טְרָאַץ די שוין פּוּבַּי לִיצְרָעַ וּוַיְכְּתִּיקַּע אַרְבָּעַטְּן נָאַךְ זַיְעַר נִשְׁתְּ קָלָאָר."

ס'אי בָּאוּוֹסְט אָז אַין יָאָר 1165, צוּוִי יָאָר נָאָכָן האַבָּן גַּלְּיָאַט דעם גְּרוֹנְטַבְּ שְׁתִּיְיָן פון דער קירכע, האַבָּן שְׁוִין קִינְסְטְּלָעַר אַנְגַּהֲוִיְבָן פּוּרְעָמָעָן אַרְיִי סְקוֹלְפִּי טְרוּוּוּרְקַּ פָּאַר די דְּרִי נָאַךְ נִשְׁתְּ עַקְּסִיסְטְּרִינְדִּיקַּע פָּאַרְטָאַלְּן פון הוַיְפְּטַפְּסָאָדָה. פָּאַרְאָן אַיְדָה מְקוּרִים וּוּלְכָעַ בָּאַחֲוִיפְּטָן, אָז די סְקוֹלְפְּטוֹרְ-אַרְבָּעַטְּן פָּאַר די זְלָבָע פָּאַרְטָאַלְּן האַט מען שוין אַנְגַּהֲוִיְבָן צוּ פּוּרְעָמָעָן אַין יָאָר 1160, דְּיָה דְּרִי יָאָר פָּאַרְן לִיגְגַּן דעם גְּרוֹנְטְּשְׁטִיְן פון דעם בְּנִין.

עס ווּרְט אַוְיך אַנְגַּעֲגַעֲבָן אָז דעם מְעֻרְבִּ-פָּאַסָּאַד פון דער קירכע האַט מען אַנְגַּהֲוִיְבָן בּוּיְעַן אַין יָאָר 1200, אַבָּעַר אוֹפַּק גַּעֲוִיסְעַ פְּלָעַנְדָּר פון דער קָאַטְּעַדְּ רְאַלְּעַ, וְאָס גִּבְּוֹן אָז די יָאָר, וְעַז יְעַדְּעַ טְלִיל אֵין גַּעֲבוּיט גְּעוֹוָרָן, זְעַנְעַן מִיר, אָז דאס בּוּיְעַן פון פָּאַסָּאַד האַט זיך אַנְגַּהֲוִיְבָן אַין יָאָר 1180. יְעַדְּנְפָּאָלָס זְעַנְעַן אלְּעַ הַיסְּטַאְרִיקֿעַר פון דער נאטרעדאמ מסכִים, אָז אַין יָאָר 1208 אַיְזָן דער פָּאַסָּאַד כְּמַעַט שְׁוִין גְּעוֹוָן אַרְוִיפְּגַעְצָוִיגַן בֵּין צוּ דער גַּאלְעָרִיעַ פון די מְלָכִים אָז די סְקוֹלְפְּטָאַרְן זְעַנְעַן שְׁוִין דָּאַן גְּעוֹוָן פָּאַרְנוּמָעַן מִיט דַּעַקְאָרִירָן די פָּאַרְטָאַלְּן, פָּאַר וּוּלְכָע אַרְיִי וּוּרְקַּ אַיְזָן שְׁוִין פון זַיְעַר לְאַנְגַּג גְּעוֹוָן גַּעֲפּוּרְעָמָט אָז גְּעוֹוָרָט גַּרְיִיט צוּ פָּאַרְגָּעָמָעָן די פָּאַר זַיְיַה בָּאַשְׁטִימְטָע עַרְטָעַר. מִיר האַבָּן אַרְכְּט אַוְיך צוּ טְרָאָכָן אָז די "סִינְגָּאָגָּעַ" סְטָאַטּוּעַ האַט זיך באויזן אוֹפַּק דער מוּיְעַר פון פָּאַסָּאַד נָאַךְ פָּאַרְן סֻפְּרַ פון 12-טָן יה'.

לאָמִיר אַיְזָן דעם מְאַמְּנָט גַּעַדְעַנְקָעָן, אָז דאס מְאַל האַט זיך עַס גַּעַהְאַנְדָּלָט אַיְזָן אַוְועַדְנָט-סְטָאַטּוּמָן, אַגְּעַם טְרוּמָףַ פון דער קירכע אַבָּעַר דעם פָּאַרְהָאַסְטַן יְדָנָתָם אָז דאס אַרְוִיפְּשָׁטָעָן די סְטָאַטּוּעַ אוֹפַּק דער מוּיְעַר פון דער קירכע

איו נישט געוווען קיין ענין, וואס מעג דוויירן, וואס האט צייט... די סטאטומע האט אינטרגירט... זי האט אויך געהבן א באשטייטע קאמפונגנסאציע פאר די ביטערע ידיעות, וואס זענען געקומען פון די קרייז'ארמיין זעגן זיערעד שועער ריקיטן אין פאלעסטינגע, זעגן די עפֿידעמעיס און מפלות. זי איין אפשר טאָקען געוווען פון צויזשן די סאמע ערשות טקולפֿטורן, וואס האבן זיך באויזן אויפֿן פאסאָד פון דער קירכע.

עס האט אויך געקאנט זיין נאָך א סיבַה אויף צו איילן זיך מיטן אַרוּפִּיד שטעלן די צוּוֵי סטאטומען: אין יאָר 1198 האט פֿילִיפּ־אוֹיגוֹסְט צוֹלִיב געלט אָנוֹ פֿאָר געלט צוריך אַרְיִינְגְּנְּגָלְּאָזֶט די יידן אַין לאָנד אַריין. דאס מָלָּא, שׁוּעָר באָרוּבְּטָע, פֿאָרוּוּיְטִיקְטָע אָנוֹ פֿאָרְשְׁעַמְטָע האָבָן זַי גַּעֲזָעָן זַיְעָר גַּרְוִיסָע פֿאָרְיוּזָר שָׁוֹל אָ גַּעֲטִיְפְּטָע אלָס אַ Kirchְעָן אָנוֹ זַיְעָר מַעְגָּלָע. אָז זַיְהָבָן שְׁוִין גַּעֲזָעָן אָרוּפִּיגְּשְׁטָעַלְּטָע צַוְּיִי אַלְגָּאָרִישָׁע סְטָאָטוּס אַוִּיף דָּעָר מוּעָר פָּוּן דָּעָר זַיְךְ בּוּיְנְדִּיקְעָר קָאָטְעָדְרָאָלָע. (1)

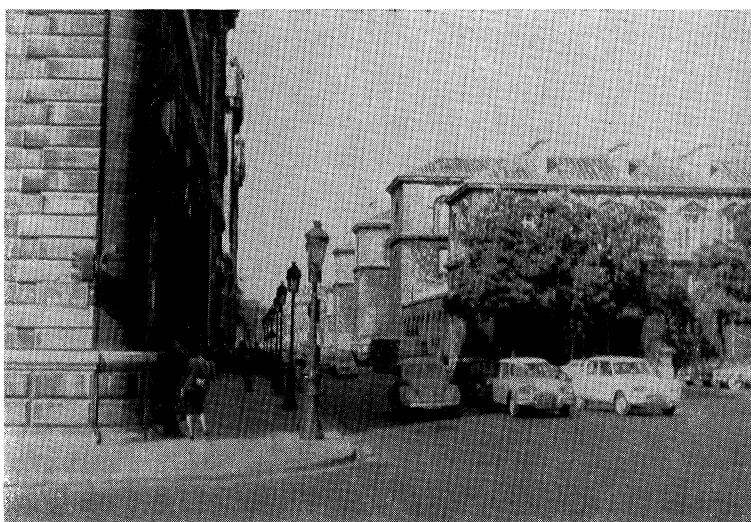
אויף די מוּעָר פָּוּן דָּעָר נָאָטְרָעִידָּם זַעַן מִיר נִשְׁתַּחַן נָאָר תּוֹכִישָׁע אָנוֹ עַוְּאַנְגְּלִישָׁע סְטָאָטוּס. נָאָר אויך אַזְׁעַלְּכָע סְקּוּלְפְּטוּרוּוּרָק וואס האָבָן אָ פֿרָאנְ צַוְּיִישָׁ־נָאָצִיאָנָאָלָן אָנוֹ דָּעָר עִיקָּר, אָ פֿאָרְיוּזָר גַּשְׁיִיכְּלָעָכְּן באָדיִיט!

אווי למשל זַעַן מִיר אויף די מוּעָר פָּוּן דָּעָר קִירְכָּע סְטָאָטוּס וואס סִימָּה באָלוּיְרָן דָעָם בִּישָׁאָפּ מָאָרִיס סִילִי, דָעָם אַינְצִיאָטָאָר אָנוֹ בּוּיָּר פָּוּן דָעָר נָאָטְרָעִידָּם אָינוֹ די עַרְשָׁטָע 33 יָאָר זַיְנָט אִיר גְּרִינְדוֹנְג. מִיר זַעַן די סְטָאָטוּס פָּוּן די קָעְנוּגָן לְאֵי דָעָם 7־מָן אָנוֹ פֿילִיפּ־אוֹיגוֹסְט. אַנְטָעָר וּמְעָנָס הַעֲרָשָׁאָפּט די קִירְכָּע אַיְזָה גַּעֲבָוִיט גַּעֲוָאָרָן די עַרְשָׁטָע זַעַבְּצִיק יָאָר אָנוֹ וּוּלְכָע האָבָן זַי מָאָז טָעַרְיעָל גַּעֲשְׁטִיצָת, די לעַגְּעַנְדָּאָרָע פִּיגְגָּר פָּוּן דָעָם סָעָן דִּיאָנִיס (סָעָן דָעָני) וּוּמְעָנָס די רָוִימָעָר זַאָלָן האָבָן אַוְמְגַבְּאָכָּט אָינוֹ פֿאָרְיוּזָר זַיְן פֿרָאָפְּגָאָנְדָרָן דָאָט קְרִיסְטָנוֹתָם. די סְקּוּלְפְּטוּרָק פָּוּן דָעָר סָעָנט וּשְׁעַנְגּוּוּיְוּוּ, דָעָר באַשְׁצִיעָרָן פָּוּן דָעָר שְׁטָאָט פֿאָרִיזָן אָנוֹ אֲפִילָו אָ סְטָאָטוּס פָּוּן אָ גַּעֲוִיסָן סָעָן מַאְרָסְעָל, וואס זַאָל, וּוּי די לעַגְּעַנְדָּע דָעַרְצִילָּט עַמְּסָה, האָבָן באָפְּרִיטָה די שְׁטָאָט פָּוּן עַפְּסָה אָ חִיהְדָּרָה וואס האָט זַי דָא באָווּזָן אָנוֹ טָעַרְאָרִיוּרָט די פֿאָרְיוּזָר אַיְגְּוּוּנָעָר.

אווי אָרוּם אָיז די קִירְכָּע נִשְׁתַּחַן נָאָר אָ מָאָנוּמָעָנָט, וואס דָעַרְצִילָּט אָוִיסָּה

(1) די גַּעֲטִיְפְּטָע שָׁוֹל האָט זַיְךְ גַּעֲפּוֹנוּן אָין דָעָר הַיְנִיטִיקָעָר די דָעָלְאָסְטָע, זַיְמָה זַיְנָט 1182 גַּעֲוָאָר דָעָר פֿאָרְיוּזָר יְדָן־צָעָנְטָעָר.
די קִירְכָּע סָעָנט מַאְדָלְלָעָנָע האָט עַקְסִיסְטִירָט בֵּין צו דָעָר פֿרָאנְצִיזְיְשָׁר רֻעוֹאַלְזִיעָר. נָאָר דָעָם פֿוֹנְאַנְדָרְוּאָרָפּ דָעָם שְׁוִין זַיְעָר אַלְטָן בְּנִין, האָט מַעַן אוּפּּה דָעָם אַרט גַּעֲשָׁפָן אָ פְּאָסְזָוּשָׁה דָעָלְאָסְטָע אָנוֹ זַיְנָט 1868 גַּעֲפִינְט זַיְךְ אוּפּּה דָעָם אַרט דָאָס פֿאָרְיוּזָר שְׁפִיטָאָל האָטָל דִּיעָ. (קְלִישָׁע נָוָם.) (33)

קלישע נומער 33

רי דע לא סיטע אוון דאס שפיטאל "האטעל דייע". (פאנט : ית. קארנהונדלאר).

שלישלעך וועגן דער קרייסטעלעכער רעליגיע, תנ"ד און עוואנגעליע, נאר אויך וועגן דער געשיכטנע פון פאריז און נישט סתם אין דער וועלט אריין רופט אויס א היסטארקער פון דער שטאַט:

זוי איז אין גאנצן פאריזעריש.

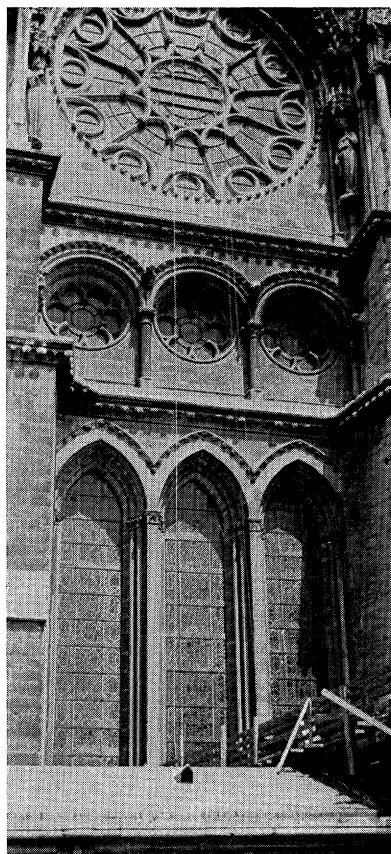
ニישט נאר שליסן מיר זיך און איז דעם דאויקון אויסרוף, נאר מיר וועלז אויך צוגעבן, אzo די נאטרעדאָם איז פאריזעריש אפּילו לוייט איר יידישער געשיכטנע: מיר מיינען, אzo דאס באַויאַזן זיך אויף אַירע מויערן פון די פיגורן פון דער *“באַזיגטער סינְגַָגַָע”* און *“טרויומפֿרְנְדְַקְעַר קִרְכַּע”* איז אויך געקומען ווי אַ רעוֹלְטָאָט פון די פרײַטְרְדְַעְטְַע אַנְטְַיְַידְַישְׁן גַּעֲשַׁעַנְיִישְׁן וואָס האָבָן זיך דאַ אַפְּגַּשְׁפִּילְט אַין די יָאָרְן 1181 — 1183, פֶּאָרִיז אַיז דָּאַן גַּעֲוָעָן דער גַּרְעַסְטָעָר יִדְישָׁנָר צַעֲנָטָר אַין דער מלוכה.

קרייסטעלעכע קוועלן באַהויפְּטָן, אzo אַין יָעַנְעַ טָעַג האָט האָלב פֶּאָרִיז גַּעהָרט צו יִידָּן. אַזָּא מיינונג אַיז אַפְּשָׁר אַיבְּרָגְּעַטְּרִיבָּן. יַעֲדְּגָּלָּס גַּעֲשִׁיכְּטָלָּעָּר נִישְׁט באַוְיִזְׁן; 1) דאס זָאגְט אַבָּעָר עֲדוֹתָן. אzo יִידָּן האָבָן דאַ גַּעהָט אַסְּקָּפָּרְמָעָנָּס, אַזָּה דער רֹשֶׁם פון די פֶּאָרְגַּעְקְּוּמְעָנָּע אַנְטְַיְַידְַישְׁן גַּעֲזָעָן אַין לאָנד, אַיז אַין יָעַנְעַ פון רַעַלְגִּיעַזְן פְּאַנְאָטִים אַון שָׁנָה צו יִידָּן גַּעֲוָעָן גַּעוֹאַלְדִּיק גַּרוֹיס אַון האָט גַּרְמָן גַּעֲוָעָן צו דער אַנְטְַשְׁטִיאָוָג פון דער *“באַזְּגַּטְּרְסִינְגְּגַָע”*, ווי אַן אַפְּשַׁפְּגַּלְגָּולָג פון די גַּעֲשַׁעַנְיִישְׁן.

אַז דער מָאָטִיו פון דער *“באַזְּגַּטְּרְסִינְגְּגַָע”* אַון *“טרויומפֿרְנְדְַקְעַר קִרְכַּע”* אַיז גַּעַקְעָמָעָן פון פֶּאָרִיז, אַין דעם אַיבְּרָצִינְג אַונְדוֹ אַפְּילו אויך דאס בְּכֻבּוֹדְקָע אָרטָן, וואָס דער מָאָטִיו האָט באַקְוּמָעָן אויף דער מוּיְעָר פון דער נאָטְרָעְדָּאָט, בַּיִּם סָאמָע הַוִּיפְּטוּעָר פון דער קָאַטְּעַדְּרָאָלָע, וואָס צִיט גְּלִיךְ די אוֹפְּמַעְרָקָזָאָמְקִיט פון אַיְתָלָעָן, בַּעַת מְחוֹז פֶּאָרִיז, אַיז עַס ווִיטָּס נִישְׁט אַזְׁוֹן. סְאִיז גַּעַנְג אַנְצְּוֹוִיזְן, אַז אַין רַיִּימָס גַּעַפְּינְשָׁן זיך די צּוּוִי אַלְעַגְּאַרְיִישְׁן סְטָאָטוּנָס אויף אַ דִּיטְיָקָעָר אַון דָּעֵרְצָוּן זָעַנְעַן די אַוְעַקְגַּעַשְׁטָעָלָט גַּעוֹוָאָרָן אויף אַזָּא הַיְּיך (בְּיִ אַ צּוֹאָנְצִיךְ מַעֲטָעָר) אַז קִינְנָעָר זָעַט זִי אַפְּילו נִישְׁט אַון די באַזְּוָכָעָר פון דער קָאַטְּעַדְּרָאָלָע ווִיסְטָן אַפְּילו נִישְׁט וועגן דער עַקְסִיסְטָעָנָץ פון אַז פֶּאָרָל.. (קְלִישָׁע ג. 34).

1) צוֹלִיב די פֶּאָרְשִׁידְעָנָע קְלָאנְגָּעָן, וואָס האָבָן אַין יָעַנְעַ צִיטְרְקוּלִיט אַיבְּרָעָן לאָנד וועגן דער שְׁעַדְלָעְכִּיְּשׁ אַון גַּעַפְּרָלְעַכְּקִיט פון די יִידָּן, וועגן זַיְעָרָע פֶּאָרְבָּרְעָנָס קָעָגָן די קְרִיסְטָן, לִיְעַנְעַן מִיר בַּי אַ פֶּאָרִיזְרִיךְ הִיסְטָאָרִיךְ פון 18-טָן יְהָה דעם גָּלָח לְעַבָּעָה, אַז: “מַעַן דָּאָרָף קוּדָם כָּל ווִיסְטָן, אַז די יִידָּן האָבָן אַין די אַנְהַיְבָּטָעָג פון פְּלִיפְּ-אוּגְּוּסְטָס הַעֲרָרָה, פְּאַרְדִּינְט צו וועָרָן אַרְיִיטְעָרִיבָּן פון קָעְנִיגְרִיךְ.”

קלישע נומער 34

די סינאגאגע-סטאטווע אין ריעמס, אויבן ריעכטס. פאטע : יה. קארנההנדלנער).

אויך אין שטראָסְבוֹרג געפִינט זיך די סִינָגָאנָגָע-סְטָטָטוּע בֵּי אַ זִּיטִיקָעֶר טִיר אָוֹן אוּבָּדִי סְקוֹלְפְּטוֹר אִיז צּוֹלִיב אִיר הַוִּיךְ-קִינְסְטָלְעֶרְישָׁן כָּאַרְאַקְטָעֶר זִיעֶר בָּאַרְיִמְט אָוֹן צִיט צַו אַסְכָּד בָּאַזְוּכָּעֶר, גַּעֲשָׁעַט עַס אַבְעָר דָּעַרְפָּאָר, וּוָאָס די "סִינָאָגָע" גַּעֲפִינְט זִיך בִּים אַרְיִינְגָּאנְגָּן צָוּמָן... בָּאַרְיִמְטָן זִיגָעָר, וּוָאָס די קָאַטְעַדְרָאַלְעָן פָּאַרְמָאָגָט אָוֹן וּוּלְכָעֶר צִיט צַו זִיעֶר פִּיל נִיגְרִיקָע.

די קִירְכָּעַ האָט שְׂוִין גַּעֲהָאָט אַ פְּרִיעְרְדִּיקָּן אַג אַסְטְּרָאָנְמָאִישָׁן זִיגָעָר, וּוָאָס אַיְזָן דָּא אַוּוּקְגַּעַשְׁטָעַלְט גַּעֲוָאָרָן אַיְזָן 19-טָן יְהָה, מִיט אַמְּגַעְפָּר דָּרִי הַנוֹּנְדָּרֶת יִאָרְנָאָכָן בָּאַוְיִזְוָן זִיך פּוֹן דָּעַרְ שְׁטָרָאָסְבוֹרגָעָר קָאַטְעַדְרָאַלְעָן אַיְזָן דָּאָרָט אַוְיָפָּה טָרְעַסְאַנְטָעֶר זִיגָעָר פּוֹן דָּעַר קָאַטְעַדְרָאַלְעָן הָאָבָּן, פָּאַרְשְׁתִּיטִים זִיך, נִישְׁתְּ גַּעֲוּוֹסְטָן אָז... דָּאָס זִיטִיקָעֶר פּוֹן דָּעַר קָאַטְעַדְרָאַלְעָן הָאָבָּן אַוּוּקְגַּעַשְׁטָעַלְט די סִינָגָאנָגָע-סְטָטָטוּע. וּוּטָעַלְכָּעַ הַנוֹּן-טוֹיעָר, וּוּזִיך הָאָבָּן אַוּוּקְגַּעַשְׁטָעַלְט די סִינָגָאנָגָע-סְטָטָטוּע. דָּעַרְתָּ יִאָרְ שְׁפָעַטְעָר דִּינְגָּעָן אַלְסָן אַן אַרְיִינְגָּאנְגָּן צַו עֲפָעָס דָּאָרָט אַ זִּיגָעָר, וּוּלְכָן מַעַן וּוּטָעַדְאָלְעָן דָּא אַוּוּקְגַּעַשְׁטָעַלְעָן אָוֹן וּוּלְכָעֶר וּוּטָעַדְאָלְעָן דָּעַרְפָּאָלָג. פּוֹן וּוּלְכָן עַס וּוּטָעַדְאָלְעָן די "בָּאַזְוְגָּטָעָן סִינָגָאנָגָע"...¹⁾

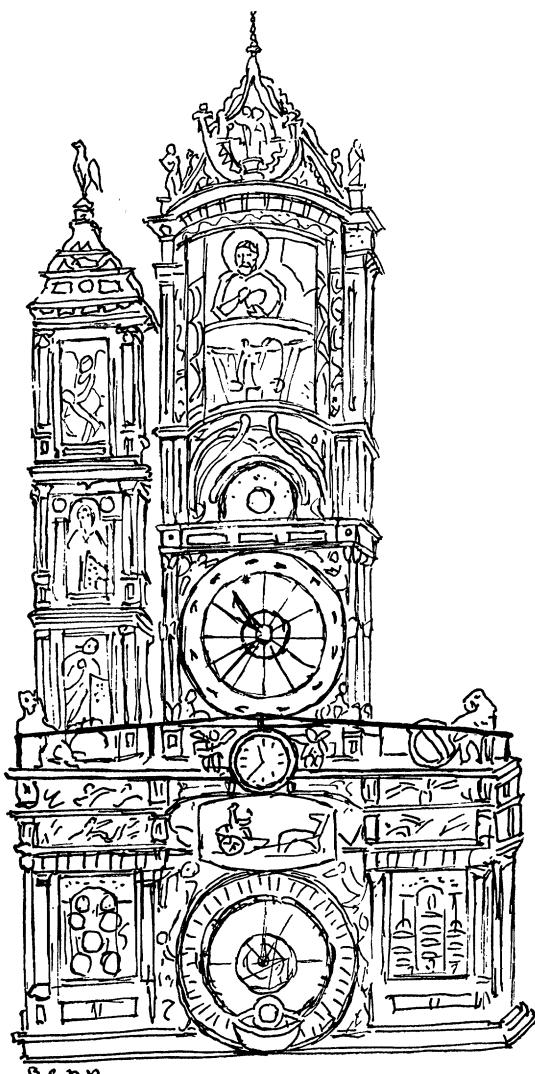
אוּבָּדִי אַיְזָן מַעַן גַּעֲפִינְט זִיך די סְטָטָטוּעָן פּוֹן דָּעַר "סִינָגָאנָגָע" בִּים סָאָמָע אַרְיִינְגָּאנְגָּן אַיְזָן דָּעַר קָאַטְעַדְרָאַלְעָן, אִיז אַבְעָר דָּאָס טּוּיָּר אַיְזָן אַמְּאָל גַּעֲוָעָן אַ זִּיטִיקָעֶר דָּוְרְכָגָּאנְגָּן, אַזְוִי אַזְוִי דָּאָרָט, זַעַנְעָן די צּוֹוִי סִימְבָּאַלְיָעָשׁ פִּיגְרוֹן. נִישְׁתְּ אַוּוּקְגַּעַשְׁטָעַלְט גַּעֲוָאָרָן אַוְיָבָּן-אָז, וּוּזִיר זַעַנְעָן עַס אַיְזָן פֿאַרְזִין.

דָּאָס אַוּוּקְשָׁטָעַלְעָן די סִינָגָאנְגָּע-סְטָטָטוּס אַיְזָן רִימְסָן, שְׁטָרָאָסְבוֹרגָעָן מַעַן אַוְיָפָּה זִיטִיקָעֶר, בָּעַת אַיְזָן פֿאַרְזִין האָט מַעַן די סְטָטָטוּס אַפְּגַּעַגְעָבָן דָּעַם סָאָמָע אַנְגַּעַדְעָנְסָטָן אַרְט אַוְיָפָּה פָּאָסָאָד, אִיז אַיְזָן אַן אַינְטָרְעַסְאַנְטָע בָּאָרָט שְׁטָעַטְיִיקָּוָג וּוּנְגָּן גְּדוּלָּתָן אַינְטָרְעָמָן, וּוָאָס מַעַן האָט גַּנְהָאָט אַיְזָן פֿאַרְזִין פָּאָז די צּוֹוִי סְקוֹלְפְּטוֹרָן, אַ פִּיל גְּרָעָסְרָעָן אַינְטָרְעָמָן וּוּזִיר אַוּמְנוּסָן אַיְזָן וּוָאָס האָט דִּיך אָז סְפָּק גַּעֲנוּוֹמָן דָּעַרְפָּוָן, וּוָאָס די סְטָטָטוּס זַעַנְעָן אַוְיִגְעַנְקָוּמָן אַיְזָן הָאָבָּן זִיך דָּא בָּאַוְיִזְוָן צָוּס סָאָמָע טָרְשָׁטָן מַאְל אַיְזָן גַּאנְקָן "סְפָּעַצְיָעָלָמָן" בָּאַדְיִינְגָּאנְגָּן. וּוּלְן מִיר לְסֹוף פֿרְוּבִּירְן אַוְיִפְּקָלְעָרְן, פָּאָר וּוָאָס בָּעַתְּן רָעַסְטָאָוּרִירְן די נַאֲטָרָעָ-

¹⁾ דָּעַר דִּיכְטָעָר אַנְדָּרָע סְפִּיר, שְׁטָאָרָק בָּאַוְיִירְקָט פּוֹן זַעַנְעָן די שְׁטָרָאָסְבוֹרגָעָר "סִינָגָאנָגָע", האָט אַיְזָן יִאָר 1905 גַּעֲוִידְמָעָט דָּעַר סְטָטָטוּע אַ הוַיְיךְ-אַינְטָרְעַסְאַנְטָע פָּאָעָמָע, וּוּלְכָעֶר הַיְבָּשָׁת זִיך אַן מִיט די וּוּרְטָעָר :

"זַי הַאָט זִיך צַוְּ מִיר בָּאַוְיִזְוָן די נַאֲכָט, אַזְוִי וּוּכְיַאָחָב זִיך גַּעֲזִיעָן אַוְיָפָּה דָּעַם זַיִל פּוֹן אִיר קָאַטְעַדְרָאַלְעָן, אַגְּשָׁפָּרְנוֹדִיק אִיר הַאֲנָט פּוֹן רָאָזָן שְׁטִין אַוְיָפָּה דָּעַם שְׁטָעָקָן פּוֹן דָּעַר צְבָּרָאָכְעָנָעָר פָּאָן, די פָּאַרְשָׁאָלְטָעָנָעָן, מִיט אִיר אַגְּפָּאַלְעָנָעָם סְפִּיר, מִיט אִיר יָנוּגָּן קָעְרָפָּר אַוְיִיכְעָכְעָבָּן פָּאָלְדָּן פּוֹן אִיר צְנִיְּתָדְקָעָר טָנוֹנְקָעָר".

קָלִישׁוּ וּמְעוֹרֵךְ 35

דער קירכע-זיגיגער אין שטראָסבורג (ציינונג פון בען).

דאם אין פארגאנגעטס ייַה האט וויאלע-על-עדיך אָרוֹיסְגָּבָרָאַכְט אֶזְאָ אַנְטִי יידישע סטאטווע פון דער "באיזיגטער שול", וואס האט נישט קיין שום ענלאַכְיַי קיטט צו אַלְעַ אַנדְעָרָעַ סְקוֹלְפְּטוֹרָן, ווועלכְעַ מֵיר קענען אָזָן אוּף ווועלכְעַ מֵיר האבן זיך פריער אַפְּגָעַשְׁטָעַלְט.

מיר האבן אָרוֹיסְגָּבָרָאַכְט אַונְדוֹזָעַר צְוַיּוֹפְלַע, אָז דָאַס זָאַל וַיַּן אַ רְעוּוֹלְטָאַט פָּוֹן ווועלכְעַר סְאיַז אַנְטִיפָּאַטְיַע צַו אַונְדוֹזָעַר פָּאַלְקַעַט מִצְדָּךְ דָעַם אַרְכִּיטְעַקְט וויאלע-על-עדיך; מֵיר האבן אוּיךְ אַונְטָעַרְגָּעַשְׁטָרָאַכְן אָזָן וַיַּיְסַן נִשְׁתָּאָזְנַעַן אָזָן קענען נִשְׁתָּאָזְנַעַן זַיִן בָּאַצְיוֹנָג צֻוְם יִדְגָּטוֹמָן; אָז בַּיּוֹם רַעֲשָׂתָאוֹרִירַן דִי סִינְגָּאַגְּדָסְטָאַטְוָעַ, האט אַבְּעָרָז זַיִן פָּעַרְזָעַנְלָעַךְ גַּעֲפִילַע, אַפְּלִילַע וַיַּעַן דָרְזָאַלְט גַּעַוְעַן נִשְׁתָּאָזְנַעַן פְּרִינְדִּי לעַד גַּעַשְׁטִימַט צַו אַונְדוֹזָעַר יַיְדָן, זַיְכָּעַר נִשְׁתָּאָזְנַעַן דָעַזְדִּירַט.

אָז עַד האט זיך נִשְׁתָּאָזְנַעַן בָּאוּוֹיְגַן אָזָן זיך נִשְׁתָּאָזְנַעַן מִיט קִיְּן פָּעָרָז זַעַלְעַבְעַ אַנְטִיְּיִידְיַשׁ סְעַנְטִימְעַנְטָן, זַעַוְעַן מֵיר פָּוֹן זַיִן צְוַיּוֹנָג אָזָן אַפְּנַעַן צַו פָּאַרְשְׁטִיְעַן דָעַם רַעֲשָׂתָאוֹרָאַצְּיַעַדְוָעַג פָּוֹן דָעַר קִירְכַּעַ.

אָט וואס מֵיר לִיְעַנְעַן בַּיִּ אִים אַיִן זַיִן "פְּרִאַיְקַטְמָכְהָה רַעֲשָׂתָאוֹרִירַן דִי נַאֲטְרָעַדְאָם":

"דָעַר קִינְסְטָלָעַר דָאַרְפַּעַר זַיִן גּוֹפָא בָּאַזְיִיטִיקָן; פְּאַרְגָּעַסְן זַיְנַע לִיבְשָׁאָפְטָן, זַיְנַע אַינְסְטִינְקָטָן, כְּדִי צַו שְׁטוֹדִירַן זַיִן פְּרִאַיְקַטְמָכְהָה, אָזָן כְּדִי צְוַרְיקַע צַו גַּעַפְּנַעַן אָזָן נַאֲכַזְגִּינַע דָעַם גַּעַדְאַנְקָע, וואס האט אַנְגָּעַפְּרַטְמָכְהָה דָעַר אַוְיסְפִּירְוָנָג פָּוֹן דָעַם וּוּרְקַע וואס עַר וּוְיל רַעֲשָׂתָאוֹרִירַן, וּוְיל אַיִן דָעַם פָּאַלְהַאנְדָלְט זַיִן עַס נִשְׁתָּאָזְנַעַן שָׁאָפָן קוֹנְסָט, נַאֲרָאַוְישָׁלְיַסְלָעַךְ אַיִן זַיִן אַונְטָעַרְוּוֹאַרְפָּן דָעַר קוֹנְסָט פָּוֹן אָז עַפְּאַכְעַז וואס אַיִן שָׁוִין פָּאַרְבִּי".

מיר האבן שָׁוִין פְּרִיעַר דָעַצְיִילַט אָז דִי נַאֲטְרָעַדְאָם האט בעַת אִיר אַנְטִי שְׁטִיאָוָנָג אַוְיסְגָּעַאַיכְט אַ גָּאָר גְּרוֹסִיעַ ווּוּרְקָוָג אַוְיפָּ אַנְדְּעָרָעַ קִירְכָּעַס וואס האבן נַאֲכַזְגִּינַע אָזָן קָאַפְּרִירַט אַיר סְטַיְל אָזָן אַירְעַס סְקוֹלְפְּטוֹרְוּוּרְקָע. נִשְׁתָּאָזְנַעַן דִּיק קִיְּן צַיְכָּעַנְגָּעַן פָּוֹן דִי צַעַשְׁטָעַרְטַע פִּיגְוָרָן אָזָן שְׁטִין-שְׁנִיצְעָרִיְעַן פָּוֹן דָעַר נַאֲטְרָעַדְאָם הָאָט וויאלע-על-עדיך זַיִן אַיצְטַע גַּעַנוֹמָעַן בַּיִּ דִי פָּאַרְשְׁוִינְטָעַ קָאַטְעַדְיָה רָאַלְעַס. עַר האט אַנְגָּעוּהוּבָן צְוִירְקָצְוּנְמָעָן, וּוּ סְאיַזְנַע נַאֲרָגְנָהָה מַעְלָהָה, פָּוֹן דָעַם, וואס דִי וּנְגַבְעַן קִירְכָּנָס האבן פְּרִיעַר גַּעַנוֹמָעַן פָּוֹן פָּאַרְיַיְן. דָאַס מַאְלָה האט וויאלע-על-עדיך קָאַפְּרִירַט מַעְרְעָרָעַסְצָעַנְגָּס אָזָן סְטָאַטוּס, כְּדִי בַּיּוֹם רַעֲשָׂתָאוֹרָזְרִירַן דִי נַאֲטְרָעַדְאָם, זָאַל עַר בְּלִיְבָן טְרִיְיַי דָעַר עַפְּאַכְעַז, וַיַּעַן דָעַר מַאְגָנוּמָעַן אָזָן גַּעַשְׁאָפָן גַּעַוְאָרָן.

ער האט קָאַפְּרִירַט דִי אַפְּגָהִיטָעַנְגָּס פִּיגְוָרָן אָזָן שְׁנִיצְעָרִיְעַן פָּוֹן דִי קִירְכָּעַס פָּוֹן אַמִּיעַן, רַיִּיםָס, בָּאַרְדָּא, בָּוּרְזָשׁ, לְאָזָן אַ"א. ער האט דָאַרְט גַּעַנוֹמָעַן דָאַכְעַז

וואס אים האט געפערלט אין פאריזן אוּן דאס קליענע ביסל, וואס ער האט נישט געקאנט קאפרירן, האט ער געוווכט איינזוחאלטן אינעם כאראקטער פון יונדר עפֿאכע. אפללו די סצענעם מיטן דייקר טענט עטילען האט וויאלעל-על-ידיך רוסי טאוורידט לוייט קירכעס, וואס האבן די זעלבע מאטיוון אוּן באָרעליעפֿן פריער איבערגענומען פון פֿאַרְגִּין.

נאָר אוּבָּו וויאלעל-על-ידיך האט זיך באָוירט אוּפָּך אלטָעַ קאָטָעָדָרָאָלָעַס אוּן קאָפִירָט די פֿאַלְנְדִּיקָעַ סְטָאָטוּס לוייט די אלטָעַ, פֿאָרְשְׁוִינְטָעַ גָּאָטִישָׁעַ קִירְכָּעַס אוּן זֵי אוּפָּך דאס נֵי דָעֵרָאָדוֹצְרָט אוּפָּך די מוּיְעָרָן פָּוּן דָעַרְ פֿאָרְיְזָעַרְ נָאָטְרָעַ-דָּאָם, אִיז וַיְיַי קּוּמֶת עַס ווָאָס בְּיַמִּים רָעֵשָׂטָאָוּרִין די סְטָאָטוּס פָּוּן דָעַרְ «בָּאָזִיגְטָעַרְ» אַלְטָעַ סְטָאָטוּס פָּוּן רַיִּיםָס, שְׁטָרָאָסְבָּוָרְגְּ אֲדָעַרְ מַעַזְ ?

ער האט עַס נִישְׁתְּ גַּעַטְאָן דָעֵרָפָּאָרְ, וַיְיַי יְעַנְעַן סְטָאָטוּס זָעַנְעַן נִישְׁתְּ גַּעַוּעַן קִיְּוָן קָאָפִיעָס פָּוּן דָעַרְ אֲלָטָעַרְ פֿאָרְיְזָעַרְ סִינְאָגְגָעָ-סְטָאָטוּסְ ? וַיְיַי וַיְיַי מִירְ האָבָּן שָׁוֹן אַנְגָּוּזִין פֿרְיְעָרְ, האָבָּן יְעַנְעַן קִירְכָּעַס נָאָר אַיבְּרָעָנְנוּמָעַן דָעַם מַאָטְיוּוֹן אוּן נִישְׁתְּ קָאָפִירָטְ ? אַלְעַ אַינְפָּאָרָמָאָצִיםְ, וּוּלְכָעַ וויאַלְעַלְעַלְעַדְיךְ האָט גַּעַהְאָטְ האָבָּן אִים גַּעַפְּרָירָט צָו דָעַרְ סְטָאָטוּסְ, וּוּלְכָעַ ערְ האָט אַרְיוּסְגָּעָרְבָּרְעָנְגָּטְ אָזְוִי וַיְיַי מִירְ זָעַן זֵי הִינְנָתְ צָו טָאָגְ, מִיטְ דָעַרְ אַרְאָפְּגָעָשְׁלִידְעָרְטָעַרְ קְרוּין אוּן בִּיזְעָרְ שְׁלָאָגְגְ אָרוּם אַירָעְ אָוְגָן.

וויאַלְעַלְעַלְעַדְיךְ האָט גַּעַקְעַנְטָ גַּעַנְגָּטָעַן, ווָאָס האָבָּן נָאָךְ גַּעַדְעַנְקָטְ די קָאָטָעָדָרָאָלָעַ פָּוּן פָּאָרְ דָעַרְ רָעוֹאָלָזִיצָעַ אוּן צְוִוִּישָׁן זִיְנָעַ אַינְפָּאָרָמָאָטָאָרְן האָט זֵיךְ אוּפָּךְ גַּעַפְּגַּעַן דָעַרְ בָּאָרִימְטָעַרְ אַרְכָּעָלָלָגְ אוּן קוֹנְסְטָקְעַנְעָרְ אַלְעַקְסָאָנְדָעַרְ לְעַנוֹאָרְ, וּוּלְכָעַרְ האָט בְּעַת דָעַרְ רָעוֹאָלָזִיצָעַ, אַיְנְשָׁטָעַלְנְדִיךְ זֵיךְ לְעַבָּןְ, אַפְּגָעָ-רָאָטָעָוָתְ אָן אַשְׁיְעָרְ קוֹנְסְטוּוּרָקְ אוּן מָאָנוּמָעַנְטָןְ אוּן וּוּלְכָעַרְ אִיז גַּעַוּעַן דָעַרְ גְּרִינְדָעַרְ פָּוּן «מוֹזִיְיָהְ פָּוּן פֿאָרְנְצְיוּוֹשָׁעַ מָאָנוּמָעַנְטָןְ».)¹⁾

סִי אַלְעַקְסָאָנְדָעַרְ לְעַנוֹאָרְ אָן סִי אַנְדָעַרְ הָאָבָּן אַנְדָעַרְ, אַינְפָּאָרָמָירָט אָן גַּעַשְׁלַעַדְרָטְ די נָאָטָרָעָ-דָאָם בֵּין צָו דָעַרְ רָעוֹאָלָזִיצָעַ אוּן זִיכְעָרְ אַיְיךְ דָאָס אִיסְ-זָעַן פָּוּן דָעַרְ פֿאָרְנְיכְטָעַטְרָרְ סִינְאָגְגָעְ-סְטָאָטוּסְ ; דָעַרְבִּיבָּרְ האָט וויאַלְעַלְעַ-דִּיךְ, אִין זֵיךְ זָכָן צָו זֵיךְ ווָאָס גַּעַנְטָעַרְ צָו דָעַרְ אַלְטָעַרְ «סִינְאָגְגָעְ», זֵיךְ נִישְׁתְּ בָּאָנוֹצָטְ מִיטְ די פֿאָרְאָנוֹעָןְ סְטָאָטוּסְ וּוּלְכָעַ ערְ האָט גַּעַהְאָטְ צָו זֵיךְ דִּיסְפָּאָ-זִיצְיָעָ, נָאָרְ זֵיךְ אַרְיוּסְגָּעָפְּרָירָט אָזְוִי, וַיְיַי מַעַן האָט זֵיךְ גַּעַוּעַן אָן די רָעוֹאָ-לִיצְיָעָ-טָעָגְ בֵּין צָו אִירְ פֿאָרְנְיכְטָוָנְגְ.

¹⁾ אַלְעַקְסָאָנְדָעַרְ לְעַנוֹאָרְ אִיז עַס גַּעַוּעַן דָעַרְ וּוּלְכָעַרְ האָט מִיטְ 45 יָאָרְ נָאָךְ פֿאָרְ נִיכְטָן דִּי סְטָאָטוּסְ פָּוּן די מְלִכִּים אָן בְּכָלְ פָּוּן אַלְעַ אַרְיוּסְ סְטָאָטוּסְ פָּוּן דָעַרְ נִצְרָעָ-דָאָם דָרְקָעָנְטָן דִּי שְׁטִינְעָרְ אָין דָעַרְ רִי דָעַרְ לְאָסְפָּאָנְטָעַ, וַיְיַי מִירְ האָבָּן עַס שְׁוִין דָרְמָאָגְטָן פֿרְרָעָרְ.

דא איז וויכטיק צו דערציזילונג, איז די באוועגונג וואס האט איז 19-יטן ייַה זיך געשאָפַן אַינְד אַרְום דָעֵר אַלְטָעָר באַשְׁעַדְקְטָעָר קָאַטְעַדְרָאַלָּע, וואס האט דערפֿרֶט דערציז אַז די מְלוֹכָה זָאַל אַסְיְגִנְרָן די נִיְתִיכָע גַּרְוִיסָע גַּעֲלְמִיטְלְעָן אוּף צו רֻעַסְטָאָוָרִירָן די קִירְכָע, די דָאַזְיְקָע באַוְועָגָונג אַיז דָעֵר עִיקָּר גַּעֲבָוִירָן גַּעֲוָאָרָן אַיז רַעַזְוְלְטָאָט פָּוָן ווַיְקְטָאָר הַוְועָגָט אַרוּסִיקָוּם מִיט זִיְין רַאְמָאַן «גַּאַטְרָעַ» דָאַם דָעַ פָּאָרִיַּה וואס האט גַּעַצְוִיגָן די אוּפְמַעְרְקָזְמִיקִיט אוּף דָעַם בְּנִין ווי אוּף אַז אָוְמְגַעְהַיְירָן ווַיְכְטָקָע יְרָוָשָׁה פָּוָן קִרְיסְטָלְלְעָבָן מִיטְלְעַלְטָעָר ; «אַיז דָעַרְךָ ווַאֲרְטוֹנָג אוּף נִיְעַ מְאַנוּמָעָנָט — האט דָעֵר דִּיכְטָעָר גַּעַשְׁרִיבָן אַונְ אַפְּלִירָט — לאָמֵר אוּפְהַאַלְטָן די אַלְטָעָר.

ווען ס'האָט זיך אַגְּנָעָהוּבִּין די גַּרְוִיסָע באַוְועָגָונג אַרְום דָעֵר קָאַטְעַדְרָאַלָּע, אַיז אוּיך גַּעַשְׁאָפַן גַּעֲוָאָרָן אַז קוֹנְסְטָאָקְמִיסִיעַ, וואס האט גַּעַהָאָט צו זָאגָן אַיר ווָאָרֶט מְכוֹחַ דָעֵר רֻעַסְטָאָוָרָאַצְיַע. צו דָעֵר דָאַזְיְקָעָר קָאַמִּיסָע האָט גַּעַהָרֶט אַלְעַקְסָאַגְּנָדָעָר לְעַנוֹאָר, וואס אַיז בְּעַתָּן צַעַשְׁטָעָרָן די סְטָאָטוּסָע אַלְטָגַעַן אַנְדָרְדָעַ, דָרְיִיסְטִיק יָאָר, דָעֵר גַּרְוִיסָעָר קוֹנְסְטָקְעָנָעָר אַונְ קָאַלְעַקְצִיאַנְגָעָר די זָאַמְעָרָאָר, וואס אַיז גַּעַוּוֹעַ דָעֵר גְּרִינְדָעָר פָּוָן מוֹזִיַּה קְלוֹנוֹי, דָעֵר בָּאַרְיְמָטָעָר קָאַטְעַוְילִישָׁעָר פּוֹבְּלִיצִיסְטָמָאַנְטָאַלְאַמְבָרָעָט, אַז מָאַן וואס האָט זיך אַפְּט גַּעַפּוֹנוֹנָעָן אַיז קָאַנְפְּלִיקָט מִיטָן ווָאַטְיִקָּאָן גַּופָּא, צּוֹלִיב זִינְעַ לִיבְעָרָאַלְעָ אַידְעָעָן אַונְ ווַיְקְטָאָר הַוָּאָגָּ.

מִיר האָכָּן אַ רְעַכְתָּ צוּ פְּרָעָגָן :

צִי ווֹאָלָטָן די דָאַזְיְקָעָר קוֹנְסְטָקְעָנָעָר אַונְ גַּרְוִיסָע לִיבְעָרָאַלְעָ פָּעָרְזָעַנְלְעַקְיִיטָן אַקְצְעַפְּטִירָט ווַיְאַלְעַיְלָעַדְיקָם אַרוּסִיקָוּם מִיט אַזָּא גַּיְפְּטִיקָעָר אַנְטִיְיִידִישְׁשָׁעָר סְטָאָטוּעָ, אוּבָּזָי ווֹאָלָט נִישְׁטָמָפָּרְגָּעַשְׁטָעָלָט אַ בָּאַשְׁטִימָטָעָ נַאֲעַנְטְּקִיָּט אַונְ ווֹאָלָט נִישְׁטָמָפָּרְגָּעַשְׁטָעָלָט אַז אַרְאַקְטָעָר פָּוָן אַרְיִגְנִינָאָל ?

אָונְדוֹן גַּלְיִיבָּט זִיךְ עַס נִישְׁטָמָפָּרְגָּעַשְׁטָעָלָט.

אַיז דָעֵר גַּרְוִיסָעָר לִיטְעָרָאַטָּוָר, וואס גַּעַמְטָ אַרְום די גַּעַשְׁכְּכָטָעָ פָּוָן דָעֵר אַדְוָרְכְּגַעְפְּרִירָטָעָר רֻעַסְטָאָוָרָאַצְיַע, טְרָעָפָן מִיר שְׁטִימָעָן, וּוּלְכָבָעָ וּוּרְפָּטָן פָּאָר דָעַם אַרְכְּטִיקָט ווַיְאַלְעַיְלָעַדְיקָם זִין אָפָּן פָּוָן רֻעַסְטָאָוָרָיָרָן די נַאֲטְרָעְזָדָאָם. אַז עָרָהָאָט דָאַ בָּאַלְעַבְּאָטְעוּוּט צּוֹפִיל וּזְלְבָשְׁטָעַנְדִיקָמָן אַז עָרָהָאָלָט אַבְּעָרְגָּעָזָטָרָן מִיט זִין אָפָּן זַעַן דָעַם מִיטְלְעַלְטָעָר. די מִעְרָהִית שְׁטִימָעָן לְוִיבָן אַיִם אַבְּעָרָהָאָטָרָק אַזְוָן דָעַרְקָלְעָן די אַדְוָרְכְּגַעְפְּרִירָטָעָר רֻעַסְטָאָוָרָאַצְיַע פָּאָר אַ מִיסְיָה טְרָוּוּעָרָק.

אַיז דָאָס אַ זָּאָק וואס האָט נִשְׁטָמָפָּרְגָּעַשְׁטָעָלָט קִיְין שִׁיכָוֹת צוּ דָעַם, וואס אָונְדוֹן אַינְטָעָ רֻעַסְרָט. אַבְּעָרָהָאָטָרָק וואס אַנְבָּאַלְאָגָּנוֹט די אַרוּסְגַּעְפְּרִירָטָעָר סְטָאָטוּעָ פָּוָן דָעַר «בָּאָזָי זִיגְטָעָר סִינְגָּאָגָּעָעָזָי» שִׁידָּת זִיךְ עַזְקָעָ שְׁטָאָרָק אַונְטָעָרָפָן אַלְעָל אַבְּעָרְיִקָּעָ סְטָאָטוּסָעָ פָּוָן דָעַם מִין. אַבְּעָרָהָאָטָרָק צִיטָט ווּן די פָּאָרָאַנְעָנָעָ סִינְגָּאָגָּעָ-סְטָאָ-

טועס פארמאן און אייגנעם כאראקטער אוון עטעמען מיט און אייגן לעבן, דער
שיינט פאר אונדו די פאריזער ווי א סטאטו, וואס איז פון קינסטלערישן
שטאנדפונקט די אמונייקטנס אינטערעסאנט: אין געיג א羅יסצופירן די
אלעגארדייש פיגור מיט אלע אידיע סימבאלאן, האט וויאלא-על-דייך ארויסגע
ברענget א סינאגאג-סטאטו, א ראבאט! אלץ איז אין איר פאראן, נאר נישט
קיין איגן לעבן, אוון גאנז ואָרְשִׁינְלַעַךְ דערפֿאָר, וואס די סטאטו פארמאנט
ニישט קיון קינסטלערישן פונק אוון אפשר אויך... צוליב איר גיפטקייט, האבן
מיר צו פארדאנקען דעם פאקט, וואס להיפוך צו אלע אנדערע סינאגאג-סטאַי
טועס זט מען נישט אירע רעדפֿאָר-קציעס אין די פאריזער סווענְרִיךְ-געשעפּן...
וועו מיר וען צו און אנדרער שטאטן וואס האבן יא אועלכע סטאטוועס.

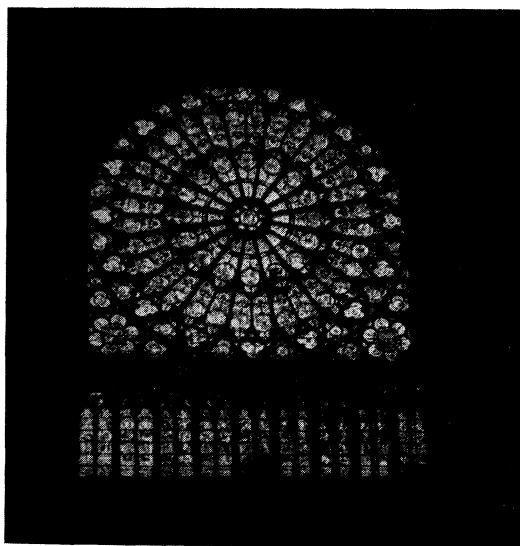
דאָס ענדערט אבער נישט די זאָך ווֹאָס טויזנטער טוֹרייסטן און בְּכָל באָ
זוכער פֿון דער קַאטַעַדְרָאַלְעַז עַזְעַן די סְטָאַטוּז טַאַגְ-טַעַגְלַעַץ אָוֹן נִישְׁת אַיְנַעַר
פֿון זַיִּה טַראָכְט דֻּעָרְבֵּי ווּוְגַן דער יִדְיַעַר בְּלִינְדְּקִיט אָוֹן גִּיפְטִיקִיט אָן צַ
וּוֹיִסְׁן די טַרְאַגְּנִישָׁן ווֹאָס האָבָן זַיִּה אַרְוִיגְעָרוֹפָן.

לאמיר איצט אריגנוגין אין דער קאטעדראַלע גופא. כדי צו באָוונגעדען דאס פערצֶן-מעטער גרויסע רונדייקע פענצטער פון דער צפונדייקער זיט, די אינציגקע פון די אַג רויז, וואָס האָט דערהאלטן די אַריגנונגעלע וויתראָזון פון 13-טן יַהְיָה. מיר שטעלן זיך אָפּ דערויף דערפֿאָר, וואָס די אַכְזִיךְ אָפּטילונגגען פון דער רויז זענען אויסגעפלט מיט בילדער, וואָס שטעלן פֿאָר אָונדערע אַבּות, סצְעַנְעַס פון תנְּךְ, יַדְישׁ מְלָכִים, נְבִיאִים אָון כְּהַנִּים. (קְלִישׁ נָמוֹ). (36).

ס'איו אינטערפעסאנט אנטזויוין או די אנטקעגענדיקע דרוםדייקע רוויז, וואס
אייז געוועידמעט דעם ניעים טעסטעמאענט, האט צוליב א פעלער אין דער קאנס-
טרוקצייע, אייניקע מאל זיך איינגעבראכן אוון אירע ארייגנעלע וויטראזון זענען
דער נייער אומגעקומען. ווי מיר זענע האט דער תנ"ך אויסגעהאלטן, דער נייער
טעסטעמאענט — נישט! זאל שווין בי דער געלעגנהייט אויך דערצ'ילט ווערטן,
אייז בעת דער ערשותער וועלט-מלחה. וווען די קristolיעיך-דייטיש אַרמיי האט
אונונטער דער לאזונג "גאט מיט אונדו", באמאָרדִירט ריימס, האט אַהראָמָּטָן"
קויל אַרְיִינְגָּעֶטְרָאָפָּן איין דער סטָאָטוּעָ פֿוֹן דָּעָר "טְרִיוּמְפְּרִינְדִּיקָעָ קִירְכָּעָ" אוון
ז' פּוֹלְשְׁטַעְנְדִּיק צְשֻׁמְעַטְעַרְט, בעת די סִינְגָּאָגָּעָ-סְטָאָטוּעָ איין גַּעֲבִילִין גַּאנֵץ,
נוישט אַנְגְּזִירְטָן...

אווי געפינען מיר אויך איזן דער טיף פון דער נאטרע-דאם הינטערן אלטאר,
אַמְצָבָה פּוֹן אַפְּרִיוּזֶר בִּישָׁאָר סִימָאָן מַאֲטִיפָּס דַּע בֵּיסִי וּוָאָס אַיז גַּעַשְׁטָאַרְבָּן
אַנְיָין יָאָר 1304 אָוֹן וּוָאָס זַיְן קָבָר הַאטָּז זַיְן אַמְּלָגְעָפָּנוּן אַיז דַּעַר קַאְטָעַדְרָאַלְעַ.

קלישע גומער 36

די צפונִירוייג, געווידמעט דעם תנ"ה.
(פֿאָטָאָפּ : י.ה. קָאָרְנָה עַנְדְלָעָרָךְ).

שטעטלט פאר דעם ביישאָפַא ליגנדייקן, אַנגעטָאָן אַין זיינע קירבלעכּעַ קלידער,
בְּאַפּוֹצְטָעַ מִתְּמַרְעֵעַ קָאַלִּירְטָעַ שְׂטִינְגָּעַר. (קְלִיּוּשׁ נָמוֹן.)⁽³⁷⁾
די מצבה דער מאָנט אונדוֹן אַין אֶ בְּלִבּוֹל, וואָס אַיז גַּעֲבוֹרָן גַּעֲוֹאָרָן אַיז
פָּאָרְיוֹן קָעָגָן אֶ יִדְן יְוָנָתָן וּוּמָעָן מִעְן הָאָט בְּאַשְׁוֹלְדִּיקְט אַין האָבָן פְּרָאַפְּאַנְרִיךְט
די האָסְטִיעַ. דָּעַר בַּיְשָׁאָפַא מַאֲטִיפָּאָס די בִּיסִּי אַיז עַס גַּעֲוֹעַן דָּעַר וּוּלְכָעַר הָאָט
אַנגַּעֲפִירְט מִתְּדָעַר «אוֹיסְפְּאָרְשְׁוָנָגַג» פָּוֹן עַנִּין אַוְן וּוָסַּאַס הָאָט זִיךְ פְּאַרְעָנְדִּיקְט
מִיטָּן פָּאַרְבְּרָעָגָן דָּעַם יִדְן. (1)

וועלְן מִיר אִיצְט דָּעַרְצְּיַילְן וּוּגָן אַן אַנְדָּעַר טְרָאָגִישׁ בְּלָעָטָל פָּוֹן דָּעַר יִדְיִיְּ
שְׁעָר גַּעֲשִׁיכְטָעַ, וּוָסַּאַס הָאָט זִיךְ אַפְּגַּעַשְׁפִּילְט אַין דָּעַר נְאַטְרָעְ-זָדָּאָם אַין חֻודְשָׁ
נְאַוּעַמְבָּעָר 1380 :

נאָכוֹן טוֹיַּת פָּוֹן קָעָנִיגַּ שָׁאָרְלַּ דָּעַם 5-טָן (דָּעַר קְלוֹגָעַר) פָּאַרְנוּמָט דָּעַם
פְּרָאַנְצְּוֹיזְּשָׁן טְרָאָן שָׁאָרְלַּ דָּעַר 9-טָן (דָּעַר מְשֻׁגְּעָנְעָר). די מַאֲכָט לִיגְט אַבְּעָד
אַין די העַנְטָפָן זִינְעַן דְּרִיְּ פְּעַטְרָסָן, וּוָסַּאַס אַיְטְלָעְכָּעָר בָּאַזְוֹנְדָּעָר זָכְטָ צַו פָּאָרִיְּ
כָּפְּן דָּעַם טְרָאָן. אַין לְאַנְדָּעַר הָעַרְשָׁת אֶ שְׁוּעוּרָעָר עַקְאַנְאַמְּישָׁעָר קְרִיזָּס אַוְן בּוּטָן.
דָּעַס שְׁטָעָרטָפָן דָּעַסְטָ וּוּגָן נִישְׁתָּה דָּעַרְצָנְטָן אוּפְּפָזְחָיְבָן דִּי שְׁטִיעָרָן, וּוָסַּאַס
רוּפְּט אֲרוֹסִים אַוְן אוּפְּכָרְיוֹן צָוִישָׁן דִּי מְאָסָן. בַּיְּ דָעַר גַּעֲלָגָנְהִיָּת הָעָרָת מַעַן
שְׁטִימָעַן אַרוּיסְצּוֹרְרִיבָּן די יִדְן פָּוֹן פָּאָרְיוֹן אַוְן פָּוֹן לְאַנְדָּעַר.

אַין יְעַנְעַם יָאָר הָאָט זִיךְ גַּעֲהָלָטָן בַּיְּמָיְנָדִיקְוָן דָעַר גַּעֲשְׁלָאַסְעָנָעָר אַפְּמָאָךְ
מִתְּ דִּי יִדְן, וּוָסַּאַס הָאָט זִיךְ גַּעֲגָבָן דִּי רַעֲכָט צְוִירָק אַרְיִינְצְּקוּמוּנָן קִיְּן פְּרָאַנְקָיְן
רַיְּיךְ אוּפְּחַזְקָיְק אַרְצְיַיְתָּאָן אַוְיָבָעָס וּוּעַט נִישְׁתָּה נַאֲקָוּמוּנָן קִיְּן פְּאַרְלָעַנְיָן
גַּעֲרָנָגָן פָּנָעָם אַפְּמָאָךְ, וּוּלְן דִּי יִדְן זִיךְ גַּעֲצָוָנָגָעָן דָּאָס לְאַנְדָּעַר זַו
פְּאַרְלָאָן.

די שְׁטִימָעַן אַרוּיסְצּוֹרְרִיבָּן די יִדְן זָעָנָעַן גַּלְיִיךְ אוּפְּגַּעַכְאָפָט גַּעֲוֹאָרָן פָּוֹן
די מְאָסָן וּוָסַּאַס האָבָן גַּעֲוֹוֹסָט, אַז אַין אַוּלְכָעַמְעַנְטָן קָאָן מִעְן אַפְּלָעָקָן אֶ בִּיְּן.
סַּהְאָט זִיךְ אוּירָק אַנְגָּהָוִיְּבָן צַו פְּאַרְשְׁפְּרִיטָיְתָן אֶ קָלָאָנָג אַז נִישְׁתָּה נַאֲרָגִיט מִעְן
די יִדְן אַרוּיסְטְּרִיבָּן, נַאֲרָא אוּמָן קְלִיְּבָת זִיךְ וּוּדְעָר אֶ מַאְלָ צַו קָאַנְפִּיסְקִירָן
זִיעְרָעָ פְּאַרְמָעָגָנָן. צְוָלִיב דָעַר גַּרְוִיסְעָר אַוְצְפָּרְדִּינְקִיטָיְתָמִיט די נִיעַש שְׁטִיעָרָן
אַוְן הָרְשָׁנְדִּיקְוָן שְׁוּעוּרִין קְרִיזָּס, בְּרַעֲכָט אָוִס אֶ דְּרִיְּ בְּוּנְטוֹן. אֶ טָּאָג אַיְּן דָעַר הָמוֹן
בְּאַפְּאָלָן אַוְן צְעָרָבִירְט אֶ מְלוֹחָה-קָאָסָע אַוְן בַּיְּ דָעַר גַּעֲלָגָנְהִיָּת הָאָט מִעְן
אוּירָק אַנְגָּהָוִיְּבָן צַו בְּאַפְּאָלָן יִדְיִישׁ הַיּוּעָר. דָעַר פָּאַגְּרָאָם הָאָט גַּעֲדִיעָרָט פִּידָּ
טוֹג. מִעְן הָאָט גַּרְוִיְּבָת יִדְיִישׁ פְּאַרְמָעָגָן אַוְן דָּעַרְהָגָעָט יִדְן; דָּעַרְבִּי הָאָט
מִעְן גַּעֲכָפָט יִדְיִישׁ קִינְדָּעָר, זַיְּ גַּעֲבָרָעָגָט אַין דָעַר נְאַטְרָעְ-זָדָּאָם אַוְן דָּאָרָט
אַפְּגָעָשָׁמְדָט.

(1) זַיְּ קָאַפְּטָל זַיְּבָן. «דָעַר בְּלִבּוֹל וּוּגָן דָעַר פְּרָאַפְּאַנְרִיךְטָרָה האָסְטִיעַ».

קלישע וומער 37

מצבה-שטיין פון בישאף מאטיפאסם דע ביסי. (פاطח : י.ה. קארנהונדלער).

אוון די טריומפֿירנדיקע קירכע האט ווינדר אַמְלָאַב באזיגט די סיגאנגען...
בלזין נאָהנָנוּן !...

עס בעטן זיך נאך א פאר פרטיטס אין שייכות מיט אונדזער טעם. נאך דעם
וועי דער בישאָפּ מאָרים סילִי האָט אין יאָר 1163 אַנגעההָיבּן בויען די נאטראָע-
דאָם פֿלְעָגֵט טְרָעָפּן אָז סְהָאָט גְּעַפְּעַלְתּ גְּעַלְתּ; סְהָאָט נִישְׁתָּאָרְגִּינְגְּעַפְּלָאָסּון
גענָגּוֹג נְדֻבּוֹת אוֹיךְ אַנְצְׂגּוֹיִין מִיט דָעַר קְאנְסְטְּרוֹקְצִיעַ. פֿלְעָגֵט ער אין דְּעַרְוָאָרְטוֹנוֹג
אוֹיךְ פֿרִישְׁעַ גְּעַלְתּ-מְתֻנוֹתָה, באָרגָן פּוֹן צִיְּטַ צִוְּצִיְּטַ גְּעַלְתּ בֵּי די יִידֶן, כְּדִי נִשְׁתָּאָרְגִּינְגְּעַפְּלָאָסּון
איְבָּעֶרְצְׂרוּרִיסָּן די אַרְבָּעַט. 1) לְיִדְעָר וּוַיִּסְׁן מִיר נִשְׁתָּאָרְגִּינְגְּעַפְּלָאָסּון
נאָטְרָעְדָּאָם אַיְן שְׁוֹלְדִּיק גְּעוּזָן יִדְן גְּעַלְתּ אַיְן יִאָר 1182, וּוּעַן פֿילְיפּ-אוֹיגָוסְט
הָאָט אַנוֹלִידָט די חֲבוֹבּוֹת וּוְאָס די קְרִיסְטָן זְעַנְעַן גְּעוּזָן שְׁוֹלְדִּיק די יִידֶן; אֹוֵיבּ
יאָ, הָאָט אוֹיךְ די קִירְכָּעַ פֿרָאָפְּטִירָט פּוֹן דָעַר אָפְּעָרָאַצְּיעַ... מִיר וּוַיִּסְׁן אוֹיךְ
אָז פֿילְיפּ-אוֹיגָוסְט הָאָט גַּעַשְׁטִיצַּט מִיט גְּעַלְתּ-מְתֻנוֹת אַיְן קִירְכָּעַ אָזן אוֹיךְ
די נְאָטְרָעְדָּאָם. נִשְׁתָּאָרְגִּינְגְּעַפְּלָאָסּון דָעַר וּוּעַלְתּ זְעַעַן מִיר אַיְן (ליַיְקָן) צְפָנְדִּיקָן
פָּאָרְטָאָל פּוֹן הוּיְפְּטִיפְּ-פָאָסָאָד אַסְטָאָטוֹעַ וּוּלְכָעַ זָאָל פָּאָרְשְׁטָעָלָן דָעַם קָעְנִיגָּה.
(קְלִישָׁע נּוֹם. 38). אָזן מִיר צְוִיְּפְּלָעָן נִשְׁתָּאָרְגִּינְגְּעַפְּלָאָסּון, אָז וּוּעַן ער הָאָט קְאנְסְטְּרוֹקְצִיעַ דָאָס
יְדִישָׁע פָּאָרְמָעָגָן, הָאָט ער זִיכְּעָר אוֹיךְ גַּעַגְעַבָּן אַשְׁיְגָעָן סְמוּעָ פּוֹן יִדְישָׁן גְּעַלְתּ
לְטוֹבָת דָעַר וּוּיְתְּעַדְּקִעְדּ עֲקָנְסְטְּרוֹקְצִיעַ פּוֹן דָעַר קְאַטְּעַדְּרָאָלָעַ. אֹזְוִי אַרְוּם
הָאָבָּן מִיר אַ רְעַכְתּ צּו בָּהָוִיְּפָטָן, אָז די נְאָטְרָעְדָּאָם אַיְן טִילְגּוֹיִין אוֹיךְ גַּעֲבּוֹיט
גַּעֲנוֹאָרָן פָּאָר יִדְישָׁן גְּעַלְתּ.

שׁתַּאֲנֵד אֵין וּוֹלְכִן דִּי נָטָרֶעָדָם הַאלָט — וּוֹ דִי קִינְסְטָלַעַכְעַ וּוֹלְטַ גַּלְיבִּט
יְהָ אֲ בְּלוּמָעָן צִיכְעַנוֹגָגָ וּוֹאָס אֵין גַּעוֹאָרָן צִיזְילַרְט אֵין מַעַטָּאָל אַלְסְ קַעַגְנַ
עַר הַאֲטָם, אָוִיפָּ דַעַר בָּאַשְׁטָולָוֹגָ פָּוָן וּוִיאָלָעָלְעָדִיק, גַּעֲמָאָכְט אֵין פָּאַרְגָּאַגְעַנוּסָ
פָּוָן אַרְכִּיטְעַקְטָן אֵון קִינְסְטָלַעַר וּוֹאָס הַאֲבָן גַּעֲבוּיט, דַעֲקָאָרִירְט אֵון בָּאַשְׁיַינְטָ
דִי קַאְטָעַדְרָאַלָּע, גַּעֲפִינְגָּן מִיר דָעַם נַאֲמָעָן פָּוָן יִידְישָׁן קִינְסְטָלַעַר זְכָרִיה אַסְטְּרָהִיק.

1) נייטקוניך ויר אין געלט, פלעגן קירכעס א החוץ בארגון געלט אויך פארטשנונגען בי יידן קראזטיפיקסן (?) אונן בכל קירבע-געשר. מיטן וווקס פון די אונט-ידיידיש שיטיגונגען ווי א פועל וויא צוון די קרייזזונגן אונן אויפיקום פון בלוטס אונן אנדערע ביילבולדים אויך יידן אוין דער ענין געווארן גאנר געפערלען. צווישן די קרייסטן האבן זיך אויך אונגעהיבן פארשפריטטען קלאנגען או די יידן פארושאען די ביי זוי פארטשנונגען קירבע-כלים. און רעוזלטאַט האָט א צוֹזָמָעָנְפָּאָר פון פְּרָאַנְצְּזִוְּיִשְׁ אַרְבָּנִים אֵין 12-טָן יְהִי (אגאנץ וואָרְשִׁינְגְּלָעֵךְ אוֹ דָּס אֵין געשען מיטן אַנְטִיל פון רָבָּן תָּם) אַיְנְגְּפִּיטָן, אֵוֹ אָאַטְּ טָאָר בְּאֵין אַפְּן וַיְשַׁ קְוִיפֶּן צוֹלִיב פָּאַרְקוּיפָּן, אַדְעָר נַעֲמָעָן אַלְמָשְׁכוֹן עַפְּעָס פָּוֹן די קִרְכְּלָעַכְּ חַפְּצִים — בִּילְדָּעַ, בְּגָדִים,

כלים, ווֹיל דָּס קָאָן אַרְוָסְטוּפָן גַּפְּעַרְלָעַכְּ מְהוֹמוֹת פָּוֹן דָּעַר קִרְיסְטָלָעַכְּ מְאַסָּעַ, וְאָסָן חַושְׁדָן די יְיָדוֹן, אָנוֹ זַיִן "פָּאַרְשָׁוּעָן" די קִרְסְטָלָעַכְּ חַפְּצִים".

קלישע גומער 38

טאטאו פון פיליפ-אויגויסט. (פאנא : י.ה. קערנהענדלאער).

עס — א שטיקל פון דערנער-קראנץ, וואס ישו הנוצרי זאל האבן געטראגן אויף זיין קאָפ.

מייט די דזוייקע שורות וועלן מיר ענדיקון דאס דערציזילן די וווײַט נישט פריליעכע יידישע מאָמענטן פון דער פֿאָרְיוּעֶר נָאָטְרְעֶדָּם.

ס'איו שוווער, אָפִילו אָומְמָעְגָּלָעָךְ נישט צו טראָבָּן וועגן די לִיְדָן אָוֹן פִּין, וואס אָונְדוּעָר פָּאָלָק האָט אָדוּרְכָּעְמָאָכְט אֵין פֿאָרְיוּז; די מַוְיְעָרָן פון דער קִרְבָּע דערציזילן אָונְדוּז וועגן דעם אָוֹן סְפָּעְצִיעָל די עַקְסִיסְטָעָנָץ פון דער "בָּאַזְיְגָּטָעָר סִינְאָגָּגָע" וואס אייז אָטִיפָּע בָּאַלְיְדִיקָּוָנָג פָּאָר אָונְדוּז יִדְּזָן אָוֹן אָז עוֹלָה לְגַבִּי די קִרְיסְּטָן גּוֹפָא וּוּלְכָע וּוּרְעָן אָזְוִי אָרוּם כָּסְדָּר דערציזיגן איין שנאה צי אָונְדוּעָר פָּאָלָק.

דאָס שליסט נישט אויס אָונְדוּעָר בָּאוּוֹנְדָּעָרָן די גָּאוֹנוֹת וואס לִיגְט אֵין דעם מאָנוּמָעָנָט אָוֹן אָונְדוּעָר דָּרְךָ-אָרֶץ צו אָ רִי וּוַיכְטִיקָּע נָאָצְיָאָנָלָע גַּעַשְׁעָעָי נִישְׁן וואס האָבָּן זיך אָפְּגָּעְשְׁפִּילָט אֵין די מַוְיְעָרָן פון דער קָאָטְעָדְרָאָלָע אֵין פֿאָר-לוֹיף פון די לאָנגָע יָאָרְהָוָנְדָעָרָטָעָר פון אַיר עַקְסִיסְטָעָנָץ.

ביבליוגרפיה

זע נומער :

- ,34 .32 .31 .30 .24 .23 .22 .20 .19 .18 .12 .9 .5 .4 .3 .2 ,1
- ,70 .69 .68 .66 .64 .63 .60 .57 .55 .54 .53 .49 .43 .42 .41 .37
- ,117 .112 .111 .106 .100 .96 .91 .89 .85 .84 .80 .76 .73 .72
- .142 ,135 ,129 ,119

דער יומטיז-פאלאי

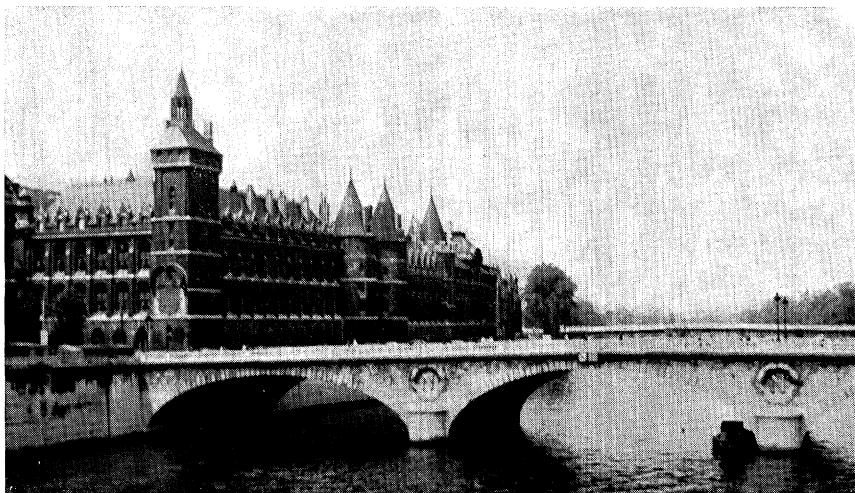
זו די פארשידענע מאנומענטן פון פארין, וואס די צייט האט פיל-זוייניק געשווינט ביז הײַנט צו טאג אונ וואס האבן צו דערציילן זועגן וויכטיקע געשען נישן פון יידישן לעבען געהרטן אן ספק אויך די געביידע פון יוסטיז-פאלאי, די אמאליקע קעניגלעכע רוזידענען. זי געפינט זיך אויפן סייטע-אינדול, הארט בי דער טויש-בריך אונ וואס אריע מיטעלטלערלעכע טורעמס שפיגלען זיך כסדר אין די וואסערן פון דער סען. (קليسע נומ. 39.)

אין רוזולטאט פון א סכטוק אויפן געבייט פון תלמוד-אינטערפרעטאציע, אין א פראנציזישער ייד, א געוביירעגער אין לא ראשעל, אריינגעלייגט געווארן אין יאר 1225 אין א חרם. עלף יאָר שפטער האט זיך דער דזוקער ייד גען שמדט, געווארן א פראנציסקאנער מאנגאָר אונ זיך אַנגעההויבן רופן ניקאָלאָ דאנין. ער אין געווארן טרויעריך-באָרים אין לעבען פון פראנציזישן יידנטום פון 13-טן ייָה, מען האט אים באָטראָקט פאָר א "בייער שלאָג וואס צילט קענו אונדזער פאלק", אלס פרישן המן, ואָראָעט ער אין יאר 1238 אַדער 1239 אוועק קיין רוּים צום פוייפט גרעגאָר דעם נינטן מיט אַשווערעד מסירה אויפן תלמוד. דאס ווּרדק — לויט אִים — אַנטהאָלט באָליידיקונגנען קענו נוצר, קען דער קריסטעלעכער רעליגיע אונ אויך אַרי אַומְמָאָרָאלִישׁע געדאנקען. דער משומד האט גלייכיזיטיך אויך פֿאַרְזִיכְעֶרט אַון אַונְטַעֲרָגְעַשְׁטָרָאָקָן, אַז נאָר דער תלמוד האָלט אָפּ די ייָדָן פון אַרְבִּיגְרִינְגְּן צום קְרִיטְטְּנְטוּם אַון קוּם זָאָל דאס ווּרדק באָזִיְּקִט ווּרְעָן, ווּט נָעֵמָן אַסְוֹף צו דער יידישער עקשות פון האָלָט זיך בי זיַּעַר אַלְטָן גְּלוּבָן.

דער לעצטער אַרגומענט אין אַפְּשָׂר גְּעוּעָן דער סָאמָע דַּעֲצִידִירְנִידִיקְסְּטָעָר אַון דַּעַם 15-טָן יְוִנִּי 1239 פֿאַרְעָפְּנְטְּלָעְכְּט דַּעַר פּוּיפְּסְט אַן עַנְצִיקְלִיקָע, דַּוְּרָךְ וּעְלָלָה כֻּר עַר פֿאַרְאָרְדָּנְט צו קְאַנְפִּיסְקִירְן אֶלְעַת חַלְמוֹד-עַקּוּמְפְּלִיאָרָן אַון אַדוֹרָכְזּוּפְּרִין אַן אַוִּיסְפְּאָרְשּׁוֹנוֹגָה, כְּדִי צו ווּיסָן ווּיפְּלָא אַמְתָּה סָאיְזָן פֿאַרְאָן אַין די אַרוּסְגְּעַרְוּקְטָע באַשְׁולְדִיקְוּנְגָעָן פון נִיקָּאָלאָ דָּאָנִין.

טראָץ דַּעַם וואָס די פּוּיפְּסְטְּלָעְכְּט עַנְצִיקְלִיקָע אַין גַּעַשְׁקִיט גְּעוֹוָרָן, אַחְזָ

קלישע נומער 39

דער יוסטיז-פֿאלאַץ. (פֿאַטָּג : י.ה. קָאָרְנָהָנְדָלֶעֶר).

קיין פראנקריך, אויך קיין ענגלאנד און שפאניע, אויך דער באפעל אויסטגעפירט געוווארן נאר אין פראנקריך.

דעט 3-טן מערץ 1240. ס'איין דאן געוווען א שבתדריקער טאג, אויך מען באפאלן יידיישע היימען, שלון און בתי מדרשים און מען האט צוגענומען אלע געפונגענע ספרים. עס האט געהיסן או מען קאנפיסקיטרט דעם תלמוד. אבער פاكتיש האט מען מסתמא צוגענומען אלע ספרים וועלכע מען האט געפונגען. אויפן סמך פון דער באשולדיקונג פון משומד ניקאלא דאנין וואס איין בא' שטאָגַען פון 35 פונקטען, האט זיך אַנגַעַהֲוִיבֵן אָן אויספאָרשונְג אָן דִ צּוֹגֶרְיִיד טונגען צו אָ משפט אַיבָּרְעָן תלמוד.

איין פראנקריך האט דעמאָלט געהערשט דער קענינג לואַי דער ניננטער, אָ פאנאָטיש גלייביקער קרייסט וואַס האט זיך באַטיליקט איין דִ קְרִיְצְזָוָן. ער האט געוווכט צו פֿאַרְשְׁפְּרִיטִין דאס קְרִיסְטְּנִיטָם אויך צוישן דִ יִדְּן פָּוּן זִין לאָנד — צּוֹחָגְנִידִיק אָן צְאַלְנִידִיק אַפְּילּוּ גַּעַלְטָה דִ יְעַנְּקָעָה, וּוּמְעַן סְאַיִן גַּעַדְלָגָעָן צו באָוִירְקָן אָן אַפְּשָׁמְדָן. זַיְעַר צָאַל אַיְזָה אַבָּרְעָן גַּעַוְוָעָן נַעֲבָדְכִּיךְ קְלִיְּזָן אָן אַיְזָה דֻּרְעָר עַיְקָר באַשְׁטָאָגָעָן פָּוּן מַוְסָּלְמַעְנִישָׁע קִינְדָּר.

מעערען פראנצ'יזישע געשיכטע-שריבער שילדערן דעם קענינג ווי אָ זעלטן גוטן מענטשן. ער אַיְזָה סּוֹף 13-טן יִהְיָה גַּעַוְוָרָן קְאַנְגְּנִירָט אָן ווּערְט זִינְט דָּאָן, גַּעַרְפָּוּן «לוֹאַי דַּעַר הַיְלִיקָעָר»; סְאַיִן אַבָּרְעָר שַׁוְּעָרָ צָו ווִיסְנָן ווִיפְּלָאָמָת סְאַיִן פָּאַרְאָן אָן דֻּר גַּעַשְׁיכְּטָה וּוּגָן זִין גּוֹטְסְקִיטִין) יַעֲדָן פָּאַלְס דָּאָרָף דָּא דַּעֲצִיְּלָט וּוּדָרָן, אוֹ אלְעָרְפָּוּן ווּלְכָעָר דֻּר קַעְנִינָּגָה אָט אַוְנְטְּרַעְגְּנִומָּעָן אָוִיף אַפְּצָוּשָׁמְדָן דִ יִדְּן, הַאֲבָן נִישְׁתְּגָעֵבָן דִ גַּעַוְוָנְטַשְׁעָנָעָ רַעֲזָוְלְטָאָטָן, אָ זָאָר וּוּאָס האָט דֻּר «גּוֹטָן קַעְנִינָּג» אַרְוִיסְטָגְּפִּירָט פָּוּן גַּלְיכְּגַעְוִוִּיכְּט. ער האָט דַּעַרְעָטָה, אוֹ מעַן זָאָל זִיךְרָ נִישְׁתְּגָעֵבָן מַעַרְמִיט דִ יִדְּן אָן ווּלְכָן עַס אַיְזָה רַעֲלִיגְּגִיעָן דִּיסְפּוֹט אָן אָזָה, אַנְשְׁטָאָט צו פִּירְן מִיט זִי ווּיכְחִים «אַיְזָה גַּלְיכְּכָר אַרְיִינְצְּוּשְׁטָעָן אָ שַׁוְּעָרְד אָן יִדְּשָׁן בּוֹיךְ אַרְיִין!»

איַן יְעוּן צִיְּטָן פְּלָעָגָן אַפְּטָ פְּאַרְקָומָעָן רַעֲלִיגְּיְעָזָן דִּיסְפּוֹטָן צוֹוִישָׁן יִדְּן אָן קְרִיסְטָן. דִּי קִירְכָּעָה האָט אַבָּר אַיְנְגָעָזָעָן אָן אַיְזָה דִּי דָאַזְקָעָ דִּיסְקוֹסִיעָס אַיְזָה זִי דִּי באַזְיְגְּטָעָ, וּוּרְעָם עַס זָעָגָעָן גַּעַוְוָעָן אָסָּס פָּאָלָן פָּוּן. אַרְיְבָּרְגִּיאִין צָוָם יִדְּגָנְטוּם. שָׁוִין אַיְזָה 12-טן יִהְיָה האָט דֻּר פְּאַרְיוּזָר בִּישְׁאָפָּרְאַבָּאָטָן דִּי קְרִיסְטָן צוֹ פִּירְן ווּיכְחִים מִיט יִדְּן. (קְלִישָׁע נָוָם. 40). דִּי קְאַנְסִילְן פָּוּן טְרִיעָר (1227) אָן טְאַרְאַגְּזָן (1233) הַאֲבָן זִיךְרָ אַוְיךְ גַּעַשְׁטָעָלָט אוּפְּפָן זַעַלְבָּן שְׁטָאָנְדְּפָוְנְקָט פָּוּן נִישְׁתְּגָעֵבָן מִיט דִ יִדְּן. פָּוּן דַּעַסְטָן וּוּגָן זָעָגָעָן אַפְּטָ פְּאַרְגְּעָקְוּמָעָן אַזְעָלְכָעָן

1) אַיְנְגָעָלָר פָּוּן זִיְנָעָ דַּעֲצִיְּלָגְּגָעָן, שַׁלְדָּעָרָט אַנְגָּטָל פְּרָאָנָס דֻּר מַלְך אַלְס שִׁיכְוָר אָן מִידָּל-פְּאַרְגְּעָוָאָלְדִּיקָעָר...

קלישע נומער 40

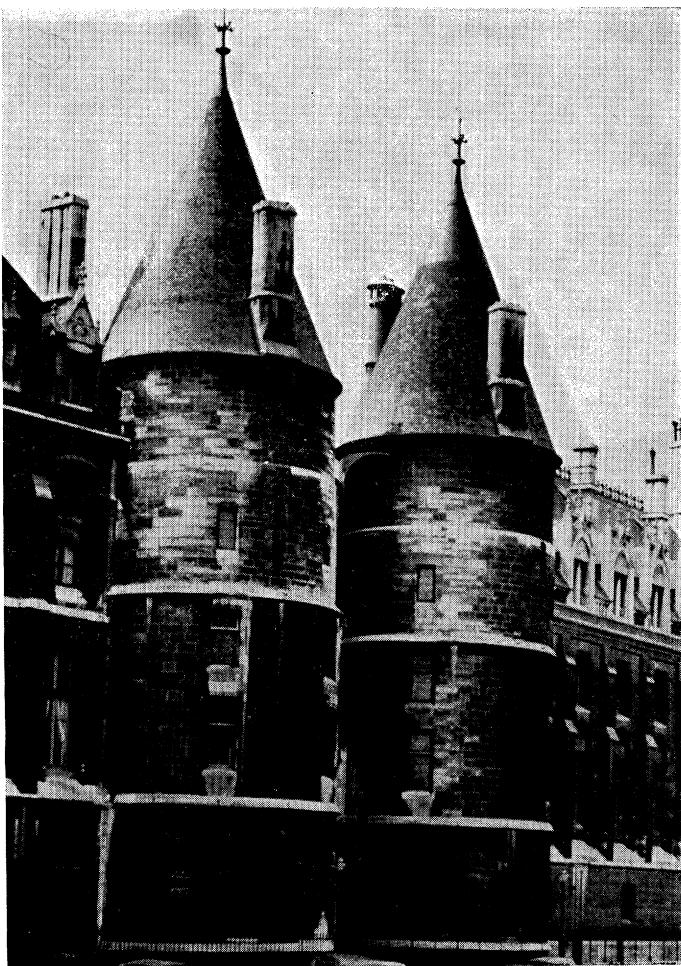
א וויכוח מיט די יידן. (אלטנע צייכענונג).

ויכוחים ביוז אויך לואי דער ניגנטער אייז געקומען צו דער איבערציינונג וועגן זיעדר אומנווצקייט, ווילל מען איבערציינט נישט די יידן אונ דער גוטנער מלך האט געצעהט, או אַמְגָלִיכְסְּטָן אֵין «אַרְיִינְשְׁטָעָן זַיְ אֲשֻׁוּרֶד אֵין בּוֹיךְ אַרְיִין». איין די טאג פון קאנטיסקירן דעם תלמוד, האט לואי דער ניגנטער זיך געפונען ווילט פון פארין. ער איין דאן געוווען פאַרוֹויַּקְלַט אֵין אַ שׂוּעַרְדַּעַר מלחמה מיט די עַנְגָּלְבְּדַעַר אָן זַיְן מַוְתָּעָר, די קַעְנִיגְזִּין בְּלַאַשְׁ פָּן קַאַסְטִילְעַ, וועלכע איין פריער, בעת זיין אַמְפְּלוּיְּעַרְקִיְּטַיִּט גַּעֲוֹעַן די רַעֲגַעַטְנִין פָּן לְאַנְד אָונַן אַגְּנְעַוְאַרְפָּן אַיר ווֹילְן, אֵין עַס גַּעֲוֹעַן די פַּעֲרוֹזָן ווּאָס האט באַשְׁלָאָס אַדְרָכָּי צופירן דעם משפט אַיבָּרָן תלמוד, איין סְתִּירָה צו דער פַּוִּיפְּסְטְּלַעְכָּר עַנְצִיקְלִיקָּעַ. אָונַן ווילל די אַידְעָע פָּן אַ משפט אַיבָּרָן תלמוד אייז געקומען פון דער קַעְנִיגְזִּין מַוְתָּעָר, איין ער אויך פַּאַרְגְּוּקְוּמָעָן אַונְטָעָר אַיר אַנְפְּרִוְרָג אָונַן זַיְ אַנְזַי גַּעֲוֹיְבָּן דעם 12-טָן יְוִנִּי 1240 אָין דער קַעְנִיגְלַעְכָּר רַעֲזִידְעַנְץ, דעם הַיְגַּנְּטִיקָּן יְסְטִיךְ-פָּאַלָּאָז. די קַעְנִיגְזִּין-מַוְתָּעָר האט דאן גַּעֲוֹוִוִּינְט אָין דעם בֵּין הַיְגַּנְּטִיקָּן גַּוְטָּי דַּעֲרַהְאַלְטַעְנָעָם טְרוּעָם «דָּאַרְזְּשָׁאָן» (קְלִישָׁע נָוָם). די שְׁתִּינְגְּדָר האָבָּן אַ סְכָּן צו דָּעַרְצִילְן וועגן יְעַנְעַ ווַיְיַעַט טָאג, ווּאָס האָבָּן אַיבָּרָן שְׁרַעַק פָּאַרְן גּוֹרְלָן פָּן די תַּלְמָדָד-עַקּוּמְפְּלִיאָרָן ווּאָס האָבָּן זַיְ גַּעֲפּוֹנָעָן הַיְגַּנְּטָעָר אַ שְׁלָאָס אָונַן אַיבָּרָן וועלכע סְאִיז גַּעַהְגַּגְעָן די גַּעַפָּאָר פָּן פַּאַרְנִיכְטוֹן.

גרַיְתְּנִידִיק דעם משפט, האט מען אוּפְּגַעְפְּאַדְעָרָט די יַיְדָן, זַיְ זָאָלָן צוּשִׁיקָּן זַיְעַרְעַד פַּאַרְטְּרַעְטָעָר אוּפְּחַזְקָה צַוְּ פַּאַרְטִּידִיקָּן דעם תלמוד קַעְגָּן די אַרְוִיסְגַּעְרוֹקְטָעָבָּאָשְׁוּלְדִּיקְנוֹגְעָן.

פַּאַרְטִּידִיקָּן דעם תלמוד זענען געקומען, מיט ווּוִיט נִישְׁטָקִין לִיְכְּתָעָה הערצער, פִּיר פָּן די דָּאָן אַגְּנְעַוְעַנְסְּטָעָר רַעֲלִיגְיַעַע יְדִישָׁע אַיְטָאַרְיִיטָעָן. רבִּי יְחִיאָל פָּן פַּאַרְיִין, אַ מעַנְטָשָׁן וועגן וועמָעָן עַס האָבָּן זַיְ גַּעֲוֹעַבְטָאָס סְכָּן לעַגְעַנְדָּעָס; ער ווּדָעָט אוּפְּקַרְעַפְּן רבִּי יְחִיאָל הַצְּדִיק אָונַן רבִּי יְחִיאָל הַקְּדוּשָׁה. בֵּין די פַּרְאַנְצְּיוֹן אָונַן ער גַּעֲוֹעַן בָּאַקָּאנְט אֵין סִיד ווּוֹוֹ; אַ גַּעַבְוִירְעַנְגָּר אָונַן דער שְׁטָאָט מָאָ, קוּמָט ער אֵין יָאָר 1224 קִיְּין פַּאַרְיִין כְּדִי צַו לְעַרְנָעָן אָונַן דער דַּעְמָאָלָט בָּאַרְיִמְטָעָר יִשְׁיבָּה פָּן ربִּי יְהָוָה סִיר לְעָאָן, (די יִשְׁיבָּה זַלְלָה זַיְ האָבָּן גַּעֲפּוֹנָעָן אָונַן דער הַיְגַּנְּטִיקָּעָר די דָעָ לֹא האָדָּה) אָונַן נָאָכוֹן טּוֹיטָפָּן ربִּי יְהָוָה ווּדָעָט ער דער רָאֵשׁ הַיִשְׁיבָּה אַיבָּרָן די אוּמְגַעְפָּרָדְרִי הַוּנְדָעָרָת תַּלְמִידִים ווּאָס זענען גַּעֲקּוֹמָעָן קִיְּין פַּאַרְיִין פָּן גָּאנְצְּ פְּרָאַנְקְרִיךְ, דִּיטְשְׁלָאָנְד אָונַן אַגְּדָעָרָעָל עַנְנָה דער. צוּוּשָׁן די תַּלְמִידִים האָט זַיְ אוּפְּקַרְעַפְּן גַּעֲפּוֹנָעָן דער שְׁפָעַטָּר בָּאַרְיִמְט גַּעַוְאַרְעַנְגָּר ربִּי מָאִיר פָּן רַאַטְעַנְבּוֹרָג אָונַן ربִּי יְצָחָק בָּן יוֹסָף, מַחְבָּרָפָן «בָּעֵל החותמים» אַנְד.

קלישע נומער 41

דער טורעם "ד'ארוזשאן" (רעלטס). ווינגרט פון דער קעניגין בלאנש פון קאסטיליע.
(פֿאָטָאַן : לְעֵגֶן אַפְּנִילְבּוּיִם).

אָ חוֹזֶה רַבִּי יְחִיאֵל הַאֲבָנוֹ זִיךְרָוּ צָוּ דָעֵר פָּאַרְטִּידִיקְוָנָג פֿוֹן תַּלְמֹוד גַּעַשְׁטָעלָטָן
רַבִּי מַשָּׁה פֿוֹן קָוְסִי, דָעֵר מַחְבָּרָן פֿוֹן «סְפָּר מְצֻוֹת גָּדוֹלָה» וּוֹאָס וּוּרְטָ אָוֵר גַּעֲרוֹפָן
דָעֵר «סְמִיגָּה» אָוֹן דִּי רַבְּנִים רַי שְׁמוֹאֵל בָּן שְׁלָמָה פֿוֹן שְׁאָטָא טִיעָרִי אָוֹן רַי יְהָוָה
בָּן דָּוד פֿוֹן מַעְלָעָן.

מֵעַן קָאוּן זִיךְרָוּ פָּאַרְשָׁטָעלָן וּוֹאָס עַס הַאֲבָנוֹ דָאָן אַיְבָּרְגָּעַלְעָבָטָן דִּי פִּירְ רַבְּנִים
בִּים צְוּנוֹנִיפְּטָרָעָפָן זִיךְרָוּ מִיטָּן מְשׁוּמָד נִקְאָלָא דָאָנִי. דָעֵרְצָוּ נַאֲךָ, אַיְוּ עַס טָאָקָעָ
גַּעַוּעָן דָעֵר רַבִּי רַי יְחִיאֵל גּוֹפָא וּוּלְכָעָרָה אַטָּמִיט אַוְמְגָעָפָרָעָר צָעָן יָאָרְ פְּרִיעָרָ
אַוְסְגָּעָרְוָפָן דָעַם חָרָם אַוִּיפָּ נִקְאָלָא דָאָנִי, וּוֹאָס אַטָּמִיט גַּעַזְוָתָאָ אַמְּגָלָעָכָי
קִיְּטָזָאָן זִיךְרָוּ נַוקְםָ צָו זִיכְרָוּ אַיְן דִּי יְידָן.

פֿוֹן אַנְהָהִיבָּה אַטָּמִיט רַבִּי יְחִיאֵל אַנְטְּשָׁלָאָסָן זִיךְרָוּ אַפְּגָעָזָאָגָטָן פֿוֹן אַוְיְמָגָעָצָוּנְגָעָנָעָם
דִּיסְפָּוֹטָט, פָּאַרְזְּפָּנְדִּיקָּזָאָן זִיךְרָוּ דָעָרְיוֹנִיתָ, אָוּ דִּי פְּוִיפְּסָטָן הַאֲבָנוֹ צְוָגָעָזָאָטָן דִּי יְידָן פְּרִיעָרָ
הִיְּטָ אַיְן זִיךְרָוּ אַוְיְמָגָעָצָוּנְגָעָנָעָם לְעָבָן, אַבָּעָדָרָ דִּי קָעְנִיגְיָן-מוּטָעָרָ בְּלָאָנְשָׁ פֿוֹן קָאָסְטִילִיעָ
אַטָּמִיט אַיְם פָּאַרְזְּכִיכְרָטָט, אָוּ דִּי יְידָן דָרָאָטָן נִישְׁתָּ קִיְּנָ שָׂוָם גַּעַפָּאָרָ. אַיְן רְעוּלָתָאָטָן
פֿוֹן דָעַם צְוָאָגָאָה, אַטָּמִיט רַבִּי יְחִיאֵל מְסָכִים גַּעַוּעָן צָו עַנְטָפָעָרָן אַוִּיפָּ דִּי פְּרָאָגָעָס
וּוּלְכָעָרָה וּוּלְכָעָן גַּעַשְׁטָעלָלָטָן וּוּרְטָן.

דָעֵר דִּיסְפָּוֹט אַיְזָאָפְּגָעָקְוּמָעָן אַיְזָאָנָעָן דָעֵר אַנוּוּזָהִיָּטָן פֿוֹן אָסָּ פְּרִיצִים
אַוְן הוּיְפָלִילִיטָן אַוְן אַיְזָאָגָעָרָטָן אַיְזָאָנָעָן דָעֵר לְאַטְיִינְשָׁרָ שְׁפָרָאָה, אָ לְשָׁוֹן
אַיְזָאָנָעָן וּוּלְכָעָן דִּי רַבְּנִים זְעָנָעָן נִישְׁתָּ שְׁטָאָרָק אַרְיִינְגָּעָטָאָן אַוְן אַטָּמִיט בָּאָ
שְׁוּעָרָטָן דִּי פָּאַרְטִּידִיקְוָנָגָה. דָעֵר הַיְּפִיטָּפְּאַרְטִּידִיקְעָרָ פֿוֹן תַּלְמֹוד אַיְזָאָגָעָרָטָן
יְהָוָה. עָרָ אַטָּמִיט קָעְגָּן זִיךְרָאָהָטָן, אָחָזָאָנָעָן אַקְמִיסִּיעָ פֿוֹן דָרִי אַדָּעָרָ פֿוֹן פִּינְגָּ
טָעָלָאָגָה, אַוִּיךְ דָעַם מְשׁוּמָדָן, וּוֹאָס אַיְזָאָגָעָרָטָן פֿוֹלָ מִיטָּ שְׁנָאָהָ, אַוִּיךְ אַיְזָאָגָעָרָטָן
וּוֹיסָן מָאָמָעָנָטָן אַטָּמִיט רַבִּי יְחִיאֵל אַיְם גַּעַפְּרָעָגָטָן:

— פָּאָרָ וּוֹאָס בָּאַקְעֶמֶפְּסָטוּ מִיךְ ? וּוֹאָס וּוּלְסָטוּ ?

דָעֵר מְשׁוּמָדָן אַטָּמִיט גַּעַפְּרָעָגָטָן :

— הַאַטָּמִיט אִיר דָעַן אַיְן תַּלְמֹוד נִישְׁתָּ בָּאַדְעָטָן מִיטָּ זִידְלָעְרִיעָיָן אָוְנְדָזָעָר
הָאָרָ יְשָׁוּ ?

— בָּאָפְּרִיְּ מִיךְ, מְלָכָה, פֿוֹן עַנְטָפָעָרָן אַוִּיךְ דִּי פְּרָאָגָעָס ; דָעֵר תַּלְמֹוד אַיְזָאָנָעָן
אַנְלָטָסָרָן קִיְּנָעָרָן אַיְזָאָנָעָן אַיְם בַּיּוֹ אַיְצָטָן נִשְׁתָּ בָּאַפְּאָלָן. סְאַיְזָ אַוְמוֹסָטָן וּוֹאָס
עָרָ (אַנְוּיוֹזְנִידִיקָּ אַוִּיפָּן מְשׁוּמָדָן) אַטָּמִיט פָּאַרְטָאָכָטָן זִיךְרָ פָּלָאָן, וּוּאָרָעָם מִירָ זְעָנָעָן
גְּרִיְּטָן צָו שְׁטָאָרָבָן פָּאָרָ דָעֵר תּוֹרָה. וּוּאָרָעָעָס גְּרִיְּפָטָן זִיךְרָן אַנְדָזָעָר
אָנָן. אַוִּיבָּ דָאָס אַוְמְגָלִיקָן וּוּעָטָ גַּעַשְׁעָן מִיטָּ אַנְדָזָעָרָן פָּרָאָנְקִירִיךְ, וּוּעָטָ אָוְנְדָזָעָר
תוֹרָה בְּלִיבָּן לְעָבָן אַיְן בְּבָלָ, אַיְן פָּעָרְסִיעָן, אַיְן גְּרִיכְנָלָאָנָדָן אַיְן צְוָיָשָׁן דִּי
זִיבְעָצִיקָן אַוְמוֹתָן אַוִּיךְ דָעֵר וּוּלְטָם. אָוְנְדָזָעָרָ גּוֹפִים גַּעַהָעָרָן אַיְיךְ, אַבָּעָדָרָ נִישְׁתָּ

אונדווערט נسمות. איר קאנט נאָר אַנְגֶּרְיִיפֵּן די תורה אין די גראונען פון אייער לאָנד.

דער דיספט האָט געדויערט אַינְיקָע טאג. ער ווערט אַיבָּרְגָּרִיסָן אָן דערנאָר וויידער באָנייט. די רבנים פֿלְעָגָן זיך דערבי מווין אָפָּהָלְטָן פון צו שאָרְפָּע עַנְטְּפָּעָרָס, וועעלכָּע וואָלְטָן באָטְרָאָכָּט גַּעוֹאוֹרָן פָּאָר אַפִּיקְוָרָסָות אָן גַּעַז קָאנְטָן פָּאָר זַי וועָרָן גַּעַפְּרָלְעָד. נאָר לְאַגְּגָע דִּיסְקוּסִיעָס קָומָט דָּעָר פְּסָקְדִּין אוֹיף וועלכָּן די יַיְדָן האָבָן פון דָעָר סָאמָעָה עַרְשְׁטָעָר מִינּוֹת זַי גַּעֲרִיכְתָּ : די גַּלְחִימִיךְ רִיכְטָעָר האָבָן, מִיט אָן אוַיסְנָעָם פון אַיְינָעָם, אַיְינָעָם פון דִּי באַשְׂוִילְדִּי דִּיקְנוֹגָ פָּאָר רִיכְטִיךְ אָן פָּאָרְמָשְׁפָּט די קָאנְפִּיסְקִירְטָעָ סְפָּרִים אוֹיף פָּאָרְבָּרְעָנטָ צו וועָרָן.

די פָּאָרְיוּעָר יַיְדָן האָבָן פֿרְוּבִּירְט צו אַינְטָעְרוּוֹעָנִירָן מִכְּוָה מְבָטָל מְאָכָן דָעָם אָוָרְטִיל אָן אוַיסְגָּעְפָּעָולָט (וועָר ווַיִּסְטָ פָּאָר ווַיִּפְּלָל גַּעַלְטָ) דָאָס אָפָּהָלְטָן די עַקְוּצְצִיעָה, גַּאנְצָ בָּאוֹנוֹדָעָר האָבָן די פָּאָרְיוּעָר יַיְדָן גַּעַלְיִיגָּט הַאַפְּעָנוֹנוֹגָעָן אוֹיף דָעָם בַּישָׁאָפָּה פון סָאנָס, גַּאטְיעָ קָארְנִי, דָעָר אַיְנְצִיךְעָרָ פון דִּי רִיכְטָעָר ווָאָס אָיז גַּעַוּוֹן באַוִּירְקָט פון דָעָר פָּאָרְטִיְיךְ�וֹנָג אָן וועָלְכָּרָה האָט צּוֹלִיב דָעָר אַינְטָעְרוּוֹעָנִץ חַושָׁד אָפְּרוֹפָּן דָעָם אָוָרְטִיל אָן וועָמָעָן מעָן האָט צּוֹלִיב דָעָר אַינְטָעְרוּוֹעָנִץ חַושָׁד גַּעַוּוֹן אִין זַיְן אַונְטָעְרָגְעָקְוִיפָּט דָוְרָךְ די יַיְדָן.

צָוָם אָוָמְגָלִיךְ אִין דָעָר דָאָוְיקָעָר גִּיסְטָלְעָכָר, זַיְעַנְדִּיק בִּים קָעְנִיגָּ לְוָאִי דָעָם נִיְנְטוֹן כְּדִי צו אַינְטָעְרוּוֹעָנִירָן לְטוֹבָת דָעָם תְּלִמְדָה, פְּלוֹצָעָם אַוְוָעְקָעְפָּאָלָן אָן גַּעַשְׁטָאָרָבָן. זַיְן טּוֹיט אִיז אִין יַעֲנֵר צִיְּתָ פון אַבְּעָרְגּוֹלִיבָן, גַּלְיִיךְ אַוְיסְטָ גַּעַטְיִיטָשָׁת גַּעוֹאוֹרָן ווַיְיָ אַשְׁטָרָאָפָּה פון הַיְמָלָ פָּאָר זַיְנָעָ באַמְּיאָנוֹגָעָן אָן סָאיָן גַּעַפְּאָלָן די פָּאָרְאָרְדָּעָנוֹג אַוְיסְצּוֹפִּירָן דָעָם אָוָרְטִיל. דָעָם 6-טָן יְוִנִּי 1242 וועָרָן די קָאנְפִּיסְקִירְטָעָ סְפָּרִים, גַּאנְצָ 24 וועָגְעָנָעָר, גַּעַבְּרָעָנָגָט אוֹיף דָעָם פָּאָרְיוּעָר פְּלָאָס דָעָם גַּרְעָוָה, הַיְנְטִיקָעָר פְּלָאָס פון האָטָעָל דָעָם ווַיְיָ וועָרָן פָּאָרְבָּרְעָנטָ. 1) דָעָר אַוְיטָאַדָּאַפָּע פון די סְפָּרִים אִין פָּאָרְן פְּרָאָנְצִוִּישָׁן יַיְדָנוֹתָם גַּעַוּוֹן אָן אַוְיסְעָרְגָּעְוִוְיִינְלָעְכָּר קְלָאָפָּה אָן אַרְוִיסְגָּעְרָוָפָּן אַ גַּעַוְאָלְדִּיקָּן טְרוֹדִיָּר אַוְיךְ צּוֹוְשִׁין די יַיְדָן מְחוֹץָ פְּרָאָנְקִירִיךְ. דָעָר רְבִי רְ' מָאִיר מְרָאָטָעְנוֹבָרָג ווָאָס האָט צּוֹגְעָזָעָן דָאָס פָּאָרְבָּרְעָנָעָן פון תְּלִמְדָה האָט פָּאָרְפָּאָסָט אַ בָּאָרִימְטָעָ קִינָהָה ווָאָס הַיִּיבְטָ זַיְךְ אָן מִיט די וועָרְטָעָר :

1) דָעָר גַּעַנְיוּר טָאגָ פון פָּאָרְבָּרְעָנָעָן דָעָם תְּלִמְדָה לוִיט דָעָר קְרִיסְטָלְעָכָר צִיְּטְ-רַעְכָּי נָוָגָ אִין נִישְׁתָּ בָּאוֹסָטָה. עָס וועָרָן אַגְּגָעָבָן פָּאָרְשִׁידָעָנָעָ דָקְטָעָס. עָס וועָרָן אַפְּלָו אַגְּגָעָבָן די יְאָרָן 1243 אָן אַיְךְ 1244.

אִין יַעֲנֵר צִיְּתָ האָט נאָר דָעָר דָרָוק נִישְׁתָּ עַקְסִיטְרָט. די 24 וועָגְעָנָעָר סְפָּרִים זַיְנָעָן פָּאָרְשִׁיטָיָן זַיְךְ גַּעַוּוֹן מאָנוֹסְקִירִיפָּן. ווָאָס פָּאָר אָן אַוְמְגָהָהִירָעָ יִדְיָעָשָׁ מִי האָט די מאָסָע סְפָּרִים מִיט זַיְךְ פָּאָרְגָּשְׁטָעָלָט !

„פרעה, דו פַּאֲרָבְּרָעֵנֶט אִין פִּיעַר, (שאלֵי שׁוֹרֶפֶה באַשׁ) ווָאָס עַס טוֹת זַיַּך
מייט די ווָאָס קְלָאָגָן אוַיְפָן שְׁרַעַקְלָעַכְנוּ גּוֹלָל” א. וו. נאָך אַ בָּאָרִמְטָעָרָרָ פִּיטָּן
פָּוּן יְעַנְעַר צִיְּטָר, ר' יוֹסָף בָּן מַאיָּר, אַ תַּלְמִיד פָּוּן ר' מַאיָּר מַראָטְעַנְבּוֹרָגָ פָּוּן
שְׁטַעַטָּל סָאַלְיָעָ, הָאָט אַנְגָּעָשְׁרִיבָּן אַ קִּינָּה אִין וּוּלְכָעָר עַר בָּאוֹוִינְטָ דָאָס פָּאָרָרָ
ברענען פָּוּן תַּלְמוֹד אִין פָּאָרִירָן.)¹⁾

נאָכוֹן פַּאֲרָבְּרָעֵנֶן דִּי סְפָּרִים זְעַנְעַן פָּאָרָגְעַקְומָעָן וּוַיְתַּעֲרֵדְיקָעָ פָּאָלָן פָּוּן
פַּאֲרָבְּרָעֵנֶן תַּלְמוֹד-עֻקוּםְפְּלִיאָרָן. מַעַן הָאָט מַסְתָּמָא פָּוּן צִיְּטָר צַו צִיְּטָר
אוַיסְבָּאָהָאַלְטָעַנָּעָ סְפָּרִים. ס' אַיְזָן בָּאוֹוּסָט פָּוּן פַּאֲרָבְּרָעֵנֶן תַּלְמוֹד-עֻקוּםְפְּלִיאָרָן
אוּיך אִין יָאָר 1248. ס' יוּעָרָט אַפְּלִוָּן אַנְגָּעָגָעָן וּוּגָן פַּאֲרָבְּרָעֵנֶן פָּוּן נאָך דָּרִי
וּוּגָעָנָעָר מַאֲנוֹסְקָרִיפְּטָן מִיט אִין מַאלָּן.

מען הָאָט אַ רְעַכְתָּ צַו פְּרָעָגָן, וּוּרָע עַס טְרָאָגְטָ דִּי שְׁוֹלְדָ פָּאָרְ דָּעָרָ פָּאָרְגָּעָ
קוּמוּנָעָר קָאָטָאָסְטָרָאָפָּעָ מִיטָּן תַּלְמוֹד? אַיְזָן דָּאָךְ דִּי זְעַלְבָּעָ פּוַיְפְּסְטָלְעָכָעָ עַנְצָיָ
קְלִיקָּעָ אוּיך גַּעַשְׂקִיטָ גַּעַוּאָרָן קִין שְׁפָאָנָיָעָ אָוֹן עַנְגָּלָאָנָדָ אָוֹן דִּי קָאָנְפִּיסְקָאָצִיעָ
אוֹן מַשְׁפָּט אַיְבָּעָרָן תַּלְמוֹד הָאָט זַיַּךְ אַפְּגָעָשְׁפִּילָטָ נָאָר אִין פְּרָאָנְקָרִיךְ!

לוּיִיט דָעַם הִיסְטָאָרִיקָעָרָ רָאָבָעָרָט אַנְשָׁעָלָ, זָאָל עַס נִישְׁתָּהָאָבָן גַּעַוּעָן
לוּאָי דָעָרָ נִינְגָּטָרָ (דָעָרָ הִילִּיקָרָ) ווָאָס הָאָט גַּעַשְׂטוּסָן צָוָם פַּאֲרָבְּרָעֵנֶן דָעַם
תַּלְמוֹדָ, טְרָאָץ זַיַּן אַרְוִיסָקָום וּוּגָן נִשְׁתָּהָדָסְטָרָן מִיטָּן, נָאָר מִיטָּן „אָרִינְנָ“
שְׁטַעַנָּעָ דִּי שְׁוּעָרָד ווָאָס טְיִפְּרָעָ אִין יִדְיִישָׁן בּוֹיךְ אַרְיִיןָ“, אָן אוּסְדוּרָקָ ווָאָס אִין
וּוִיזָּט אָוִיסָקָעָמָעָן בַּיִּ אִים אִין אַ מַאְמָנָטָן פָּוּן פַּאֲרָבְּיְטָעָרָוָגָ, אַיְבָּעָרְצִיְּגָנְדִּיקָ
זַיַּךְ וּוּיְגַעְבָּעְדִּיקָעָס זְעַנְעַן דִּי רְעוּוֹלָטָאָטָן פָּוּן אַלְעָזָרָ זְיִינָעָ בָּאָמְיאָנוֹגָעָן זַו בָּאָ
וּוּרִיקָן דִּי יִידָּן צָוָם שְׁמָדָ. הָאָט דָאָךְ דָעָרָ זְעַלְבָּעָרָ קָעָנִיגָּגָעָן אַיְזָן אוּמְקָעָרָן
צַו דִּי יִידָּן צְוָגָעָנוֹמָעָנָעָ שְׁוֹלָן, בֵּית עַלְמִינָס אָוֹן פָּאָרְמָעָגָנָס.

זָאָל דִּי קָאָטָאָסְטָרָאָפָּעָ מִיטָּן תַּלְמוֹד הָאָבָן גַּעַשְׁעַן אִין פְּרָאָנְקָרִיךְ נָאָר אִין
רְעוּוֹלָטָאָטָן פָּוּן דָעָרָ גְּרוּסָרָ שְׁנָאָה אָוֹן דָרְשָׁתָ נָאָךְ נִקְמָה פָּוּן נִקְאָלָא דָאָנִין,
וּוּלְלָעָרָ הָאָט גַּעַקְאָנָטָ בָּאוֹרִירָקָן דִּי פְּאָרִיְזָעָרָ קָרִיסְטָלְעָכָעָ וּוּלְלָטָ, ווָאָס הָאָט
גַּעַלְעָטָ אָוֹן גַּעַטְעָטָמָטָ מִיטָּן דִּי גַּעַשְׁעַנְיָשָׁן פָּוּן קָרִיזְ-מְלָחָמָהָוָן אִין
בָּעָרְפּוֹלָטָ מִיטָּן פַּאֲרָבְּיְטָרָוָגָן צָוָם יִדְיִישָׁן פָּאָלָקָ?

הָאָט טָאָקָעָ נִקְאָלָא דָאָנִין גַּעַגְלִיבָּטָ אִין זַיַּךְ אַלְעָזָרָ דָוָרָקָ אִים אַרְוִיסְגָּרְוּקָטָעָ
בָּאַשְׁוֹלְדִּיקְוָנָגָעָן קָעָגָן תַּלְמוֹד? אִינוֹ זַיַּךְ הָאָנְדָלָנוֹגָ אָפְשָׁר גַּעַוּעָן אַ נִקְמָה פָּאָרָן

1) דָאָס שְׁטַעַטָּל סָאַלְיָעָ (בַּיִּ אַקְסָעָר) לִיגָּט אַוְיְפָן גְּרוּיִיסָן שְׁלַיְאָר ווָאָס פִּירֶטָ פָּוּן פָּאָרִירָן
איְבָּעָר לְאָזָן, צָוָם מִטְּלָעַנְדִּישָׁן יִם. עַס אַיְזָן גְּרוּיָסָ דִּי צָאָל יִדְן ווָאָס פָּאָרָן פָּאָרְבִּיָּרָ דָאָס
שְׁטַעַטָּל בְּעַתָּ דִּי וּאַקְצִיעַטָּעָגָ אַיְילָנְדָקָ זַיַּךְ אִין זְיִיעָרָ אַוְיְטָאָמָבִילָן צַו גַּעַנְיִיסָן פָּוּן זַוָּן
אָוֹן יִם. טְרָאָכָטָן זַיַּךְ, וּוּיְסָן זַיַּךְ כָּאַטְשָׁ וּוּגָן דָעַם פִּיטָּן ווָאָס הָאָט דָאָ גַּעַלְעָטָ אִין זַוָּן
יִיְהָ אָוֹן דָאָ גַּעַוּוּיְטִיקָט צְוִילָבָ דִּי יִדְיִישָׁעָ צָרוֹת?

אויסשליסן אים פון יידישן כל ? וואס האט זיך עס איגנטעלעך אפגעשלילט אין זיין הארצן ?

אלץ וואס מיר וויסן וועגן אים אייז, אז ער האט א סד שפטער זיך מיט עפעס פארזינדייקט און איין דורך פוייפט ניקאלא דעם דרייטן פאראורטילט געווארן צו עפעס א שטראף.

צו וועלכער שטראף און פאר וועלכער זינד ?

האט נישט א מאל דער רביה ר' יהיאל פון פאריז, אין די טאג פון משפט אייבערן תלמוד, אויף א ווילע קטש באדויערט דעם דורך אים גופא א羅יסגע רופענעם חרם, וואס האט גורם געווען די שפטערדריךע קאטאטראפע ?

ווער איז בכוח צו ענטפערן אויף די אלע פראנגעס ?

אין יאר 1394 ווערן די יידן ארויסגעטירבן פון לאנד און באוויאן זיך אויף דאס ני איין פאריז ערשט פיר הונדערט יאר שפטער. ערבע דער פראנז צוויישער רעוואלווציע געפינען זיך אין דער שטאט ארום פינע הונדערט יידן. דער קעניגלעכער פאלאץ און וועלכו ס'האט אין 13-טן יה זיך אפגעשלילט דער משפט אייבערן תלמוד עקסיסטרט כסדר. געויסע טילן זיינע זענען צע' שטערט געווארן דורך פארגעקומענע שרכות. ניע בענימן זענען צוגבוייט געווארן. ער איז אויך נישט מער די רעדענדן פון די פראנזיזיטרט זינט וועלכער האבן אים. אין 16-טן יה ענדגיטיק פאלאזט. ער עקסיסטרט זינט דאן אויסשליסלעך ווי א געריכט-בנני. איניקע באריםטע משפטים פון גורייסער וויכטיקיט פאר דער נײַער געשיכטע פון פאריזער יידישן ישוב זענען דא פאר- געקומען.

אין די יארן 1793 — 1794 זיצט אין יוסטיעץ-פאלאץ דער רעוואלווציאנגערער טריבונאל און טראגט ארויס זיינע טראגייש און סירוב אומבאדרעכטיקטע און אומבאגרינדעטע טויט-אורטילן אייבער טויזנטער מענטשלעכע לעבנן. צוישן די פאראורטילט אויף דער גיליאטינע געפינט זיך אויך א צאל יידן. אינעם ברידער-קבר פון גיליאטינירטע אין דער א"ג "שאפעל עקספיאטואר" געפינען זיך ניין אומגעקומענע יהן און אין דער ליסטע פון גיליאטינירטע, וועמענס ברידער-קבר געפינט זיך איין "ארטן פיקפוס" געפינען מיר מינדעסנס זעלס יידישע קרבנות. מיר האבן אבער וויתט נישט די זיכערקייט אוז דערמיט שעפעט זיך אויס די צאל גיליאטינירטע יהן אין פאריז, געמשפטע אין יוסטיעץ-פאלאץ דורך רעוואלווציאנגערן טריבונאל.

מייטן צוריקקומווען פון די בורבאנען אין לאנד ארין, האט זיך אונגעהיבן א שועערער טעראָר קעגן פארדעכטיקטע איז רעפובליקאנישע און באנאפארטיך-טע סימפאטיעס. אם גרויזאמסטען האט זיך אויף דעם געבית אויסגעצייכנט א

געוויסער טרעסטאָל. ער פֿלעגט אַיבערפֿאָלָן, אֹונְטַעֲרֵצִינְדָן אָוּן אַיְגָהָעָנְטִיק שיסן מענטשן ווועמען ער האָט חושׂד געוווען אַין זִין קָעְגָּנְעָר פֿוּן נִיעָם רַעֲשִׁים. אַין מָאָל הָאָט ער זִיךְ דָּעָרְפּֿילְט בָּאַלְיִידְיקְט פֿוּן אָ פָּאֶרְיוּעָר אַיְגָוּוַיְנָעָר אָוּן אַים פָּאֶרְקָלְאָגָט אַין גַּעֲרִיכְתָּ.

פָּאֶרְטִּידִיקָן דָּעַם באַשְׁוֹלְדִּיקָָן אַיְזָן גַּעֲקֻמָּעָן אָ יִוְנָג אָוּן אַומְבָּאָקָאנְט אָדָּי ווּאַקָּאָטָל, ווּאַס אַיְזָן נָאָר ווּאַס גַּעֲקֻמָּעָן פֿוּן דָּעַר פָּרָאוּינְץ. ער אַיְזָן געוווען פֿוּן נִידְעָרִיקָן ווּוקָס אָוּן ווִיְיט נִישְׁט קִין שִׁינְעָר. אָבָּעָד אָוּן ער האָט אַגְּגָהוּבִּין רַעְדָּן, אַיְזָן גַּעֲשָׂעָן עֲפָעָס אַוְיסְעָרְגָּוּוֹיְנְלָעָכָּס: ער אַיְזָן אַוְיסְגָּוּוֹאָקָסָן פֿוּן זִין אַרטָּט, פּוֹל גַּעֲמָאָכָט מִיט זִיךְ דָּעַם זָאָל. זִין פָּאֶרְטִּידִיקָָן זִיְּנָע אַרְגָּמָעָנְטָן אָוּן זִין אַרְאָטָאָרִישָׂעָר טָאָלָאנְטָהָבָן גַּעֲמָאָכָט אָזָא רַוְשָׁמָן אַוְיףְּ דִּי רִיכְטָעָר אָוּן צָוּ גַּעֲצִיגְעָנְעָר צָו גַּעֲרִיכְטָלָעְכָּר פָּאָרָאָנְטוּוֹאָרְטָלָעְכָּיְקִיט אַיְזָן אַרוּסִיטָּרָט אָוּן דָּעַר פָּאֶרְקָלְאָגָעָר, דָּעַר מָאָנְאָרְכִּיסָּט טְרָעָסָטָל, אַיְזָן גְּלִיךְ אָין זָאָל אַרְעָסִיטִירָט גַּעֲוָאָרָן פָּאָר אָ רַיְיָ פָּאֶרְבְּרָעָכָּס אָיְזָן וּוּלְכָעָ דָּעַר יִוְנָגָעָר אַדוֹאָקָאָט הָאָט אַים באַשְׁוֹלְדִּיקָָט.

דאָס אַומְבָּאָקָאנְט יִוְנָגָעָר אַדוֹאָקָאָט אַיְזָן גַּעֲוָעָן דָּעַר יִיד אַדְּאָלָף קָרְעָמְיעָ, ווּאַס אַיְזָן נָאָר ווּאַס גַּעֲקֻמָּעָן פֿוּן זִין גַּעֲבָוָרְטָשְׁטָטָט נִים אָוּן דָּא, אַיְזָן יָאָר 1819 אַוְיפְּגָעְטָרְעָטָן צָוּ עֲרַשְׁטָן מָאָל, אַנְהִיְבָּנְדִּיק זִין גַּוְיִסְעָ אַרְיִיעָרָעָ אַלְס אַדוֹאָקָאָט אָוּן פָּאֶלְיִיטִיקָעָר. (קלישע נומ. 42).

סוֹרְפָּן פֿוּן פָּאֶרְגָּאָנְגָּעָנְעָם יִיְהּ לְעַבְתָּ אַיבָּעָד דָּאָס לְאַנְדָּ דָּעַם רִיזְוָן-שְׁטוּרָעָם ווּאַס אַיְזָן בָּאָרִימָט ווּיְדִי דָּרְיִיפּוֹס-אַפְּמָעָרָע. אַיְזָן יָאָר 1898 ווּוְרְטָעָט עַנְדְּלָעָן אַוְיףְּ גַּעֲדָעָקָטָ, אָוּן דָּעַר דָּקְוָמָעָנְטָ ווּאַס אַיְזָן בָּאָקָאנְט אַלְס «בָּאַרְדָּעָרָאָ» אָוּן ווּוְלְכָעָר הָאָט גַּעֲדִינָט אַוְיףְּ צָוּ פָּאֶרְאָרְטִילְיָן דָּעַם קָאָפְּטָאָן דָּרְיִיפּוֹס אַיְזָן אָ גַּעֲפָלְשְׁטָעָר. דָּעַר אַמְתָּחָעָר שָׁוְלְדִּיקָעָר אַנְטָלְוִיפּּטָ קִין אַוְיסְלָאָנְדָן אָנְרִי ווּאַס הָאָט אַרְגָּאַנְיִזְרָט דִּי פָּעַלְשׂוֹנָג בָּאֲגִיאִיט זַעֲלָבְּסָטָמָאָרָד. אַוְיףְּ דָּעַר ווּעְנְדוּנָג פֿוּן דָּעַר פָּרְוִי דָּרְיִיפּוֹס אָוּן פֿוּן זִין בָּרוּדָעָר מָאָטִיעָ דָּרְיִיפּוֹס קָוְמָט זִיךְ דָּאָס גַּעֲרִיכְטָ צָנוֹנִיָּה אַיְזָן בָּנִין פֿוּן זִין יְסִטְיִיךְ-פָּאֶלְאָץ כְּדִי צָוּ בָּאַטְרָאָכָּתָן זַיְעָר בִּיטָּע מִכּוֹחַ רְעוּוִידָּרָן דָּעַם אָוּרְטִילָּן אָוּן נָאָךְ אָ רַיְיָ בָּאַטְרָאָכָּתָן גַּעֲגָעָן, באַשְׁלִיסָט דָּאָס גַּעֲרִיכְטָ אַוְיףְּ דָּעַר זַיְגָוָג פֿוּן 3-טָן יְוִיְּנָה 1899 צָוּ אָנוּלִירָן דָּעַם עַרְשָׁטָן מִשְׁפָּט אַיְבָּעָר דָּרְיִיפּוֹסָן. אָוּדָאי זַעֲגָעָן דִּי דָּזְוִיְּקָעָרָכָּה רִיכְטָעָר פָּאֶרְשָׁרִיגָּן גַּעֲוָוָרָן אַלְס «בָּאַצְּאָלָטָע אַגְּעָנָטָן פֿוּן דִּי דִּיְתְּשָׁן». דִּי בָּאַרְאָטָוָגָג גַּוְפָּא פֿוּן גַּעֲרִיכְטָ אַיְזָן דָּעַרְ קָלָעָרָט גַּעֲוָאָרָן אַלְס «סִינְגָּאָגָעָ» אָוּן דִּי רִיכְטָעָר אַלְס «לְאַקְיָעָן פֿוּן דָּעַר סִינְגָּאָגָעָ...»

אוּן נָאָךְ אָ מִשְׁפָּט שְׁפִילְטָ זִיךְ דָּא אָפְּ אַיְזָן יָאָר 1927.
מעָן מִשְׁפָּט דָּעַם יִיד שְׁלוֹם שְׁוֹאָרְצְבָּאָרָד פָּאָר זִין דָּעַרְשִׁין דָּעַם 25-טָן

קלישע נומער 42

אַדָּלָף קְרֻעֶמְיָע.

מאי 1926 דעם אוקראינישן אטאמאן סימאן פעטלירא פאראנטווארטלעלען פארן פַּאֲרָגָאַסְעָנָעָם יִדְיָשָׁן בְּלֹת אֵין אַוְקָרָאַיָּעַ.
שלום שווארצברד ווערט דורך זיינע ריכטער אײַנְשְׁטִימִיך אַנְעַרְקָעָנֶט אַלְכָ אָוְמְשָׁוְלְדִּיך אָוּן בַּאֲפְרִיט. (קלישע נומ. 43).

יא, די מוייערן פון פַּאֲרָיְזָעֶר יוֹסְטִיְּצְ-פָּאַלְאַץ וּזְאָס הַאָבָן צוֹגְעָזָעָן אָוּן גַּעהַעַרְטָה
דעם טְרָאָגִישָׁן מִשְׁפַּט אַיְבָּרְזָן תְּלָמוֹד, זְעָנָעָן צָוּם טִילְדָּעָהָאָלָטָן בֵּין הַיִּנְטָ...
צָו טָאָג...
אַ

ביבליוגרפיה

זע נומער :

- ,115, ,108, ,105, ,101, ,100, ,99, ,97, ,85, ,81, ,69, ,57, ,50, ,46, ,21, ,32, ,1.
- .141, ,140, ,139, ,135, ,119

קלישע נומער 43

שלום שוואַרטזברג. (ציינונג פון בען).

דער בילבּוֹל וועגן דער פֿראָפָאנִירטער האַסְטִיעַ

זו די מאַנוּמענָּן וועלכּעַ דערצְיַילָּן וועגן יידישָׁן לעבען אָן יידישָׁר פֿאַרגָּאנֶגֶן גענהַיִיט אֵין פֿאַרְזִין, געהַרט אָוִיךְ דער לוטעָאנִישָׁר "טעמֶפלֶל דע בִּילָּעַט" וואָס געפִּינְט זִיךְ אֵין דער אַרכְּיוּ-גָּאָס נָוָם. 22 (די דעוו אַרְשִׁיוו) אָן אָוִיךְ דאס אַיבְּערְבִּילְיְיבְּעָנִישָׁ פָּוָן אַ קלִינִינָּעָם גָּאַטְּשָׁן קְלוּיסְטְּרָהְוִיףֶּר פָּוָן 15-טָן יַה וואָס געפִּינְט זִיךְ הִינְטָעֶר די שׂוּעָרָעָ טִירָן פָּוָן דערנעָנְדִּיקְיָון הוּוֵי נָוָם. 24.

די עַקְסִיסְטָעַנְץ פָּוָן דער קִירְכָּעָ אָן פָּוָן גָּאַטְּשָׁן קְלוּיסְטְּרָהְוִיףֶּר אֵין אַ רְעַע-זָוְלְטָאָט פָּוָן אַ האַסְטִיעַ-בִּילְבּוֹל אַוִיךְ אַ פֿאַרְזִין-זָוְן וואָס האָט דָא גַּעֲוָוִינְטָס סּוֹף פָּוָן 13-טָן יַה אָן וואָס אֵין אָוְמְגַעְקָומָעָן אַ פֿאַרְבְּרָעְנְטָעָר אַוִיפָּן שִׁיטְעָר-הוּפָּן אֵין יָאָר 1290.

דער גְּרוּיסְטָר כּוֹחַ פָּוָן דער קְרִיסְטָלְעַכְּעָר וועלְטָ צָוָם סּוֹף פָּוָן 11-טָן יַה, האָט געפּוֹנָעָן זִיךְ אַוִיסְדָּרָוק אֵין די קְרִיְיךְ-צָוָן וועלְטָ האָבָּן אַנְגְּעָה-הַאלָּטָן בַּיִּ צְרוּיִי הַונְּדָעָתָר יָאָר.

אַנְגְּעָה-הַיבָּן די מְלָחָמוֹת צּוֹלִיבָּ פְּרוּמְקִיט אָן גָּאַטְּ-פֿאַרְכְּטִיקִיט, האָבָּן זִיךְ זִיךְ פֿאַרְוּ-אַנְדָּלָט אֵין שְׂוִידְעַלְעַכְּעָ פְּאַגְּרָאָמָעָן אָן מְאַדְצָוָן קוּדָם כָּל קָעָגָן אָונְדוֹ יִדְן אָן אֵין פֿאַרְבִּיסְעַנְעָ אַינְטְּרִיגָּעָס אָן רִיסְעָרִיעָן פֿאַר פֿעָרְזְעַנְלְעַכְּעָר מָאָכָט אָן הַעֲרָשָׁאָפָט צְוִישָׁן די קְרִיסְטָלְעַכְּעָ פֿרְעָרָס גּוֹפָא.

דער סּוֹף פָּוָן 13-טָן יַה האָט מִיט זִיךְ גַּעֲרָעְנְגָט דָעַם עַנְדְּגַּלְטִיקָּן דָרְכָּי פָּאָל פָּוָן די קְרִיְיךְ-מְלָחָמוֹת אָן די קְרִיסְטָלְעַכְּעָ וועלְטָ האָט אֵין אַיר דַּעְשְׁלָאָגָנֶגֶן קִיִּיט זִיךְ גַּעֲנִינִיתִיקָּט אֵין אַוִיסְטָרְלִישָׁעָ נְסִים, כָּדי צַו הִיבָּן דָעַם גַּעֲפָלְעָנָעָם מוֹט אָן דִּיסְקְּרָעְדִּיטְרָטָן גּוֹלִיבָּן בַּיִּ דִי שׂוּעָר אַנְטוּישָׁטָעָ פָּאַלְקָסְמָאָסָן. דָאָס האָט אַגְּנָץ וּאוֹרְשִׁינְגָּלָעָ גּוֹרָם גַּעֲוָעָן צָו אַוִיפָּקָום פָּוָן דער סָאמָעָ נִיעָסְטָעָר דַּעְרְפִּינְדוֹנָגָן פָּוָן אַ יִדְיָישָׁר האַסְטִיעַ-פֿרְאָפָאנְאָצִיעָ אָן פָּוָן אַוִיסְטָרְלִישָׁעָ נְסִים, וואָס גַּעֲשָׁעָן דֻּרְבִּי. אָזְיִ אָרוֹם אֵין גַּעֲבִירָן גַּעֲוָאָרָן אֵין פֿאַרְזִין, אֵין יָאָר 1290, דער עַרְשָׁטָעָר וּוּמִיר גּוֹלִיבָּן עַס, האַסְטִיעַ-בִּילְבּוֹל, פָּוָן וועלְכָן עַס אֵין גַּעֲפָלָן אַ קְרָבָן דער יַד יִוּתָן.

פונקט ווי דער עליית-דם וואס איז אויפגעקומוין אין יאר 1144 אין ענגלאנד און פון דארט זיך פארשפראיט איבער דער גאנצער קritisטעלעכער וועלט, אווי האט זיך אהין אריבערונגעראגן דער שפאלג נייער שקייבילבול וועגן א יידישער האסטייע-פראפאנאציע אין פארז. דער אומצטורוי און שנאה צו יידן האבן געשפן א גוטן באוד פאר קלערלי אויסטראקטענישן.

ニישט געקקט דערויף וואס די קritisטעלעכער וועלט האט אויסגעטראכט אויף אונדו יידן די דזאיקע מעשה, וויסן נישט די יידן גופא, מיט אן אויסגעט פון יהידים, וואס עס איז און וואס עס שטעלט מיט זיך פאר א האסטייע!...

כדי דאס קלאר צו מאכן דארף דא דערציילט ווערן אט וואס:

אין די עוואנגעליעס פון מתי, מארכוס און לוקא ווערט דערציילט, איז בעט דער א"ג "לעכטער מאלצייט", וואס דער נצרי האט געהאט מיט זינע תלמידים, דעם אונט פון פסח, האט ער צבעראכן א מצה און געבנדייך אייטלעכן דערפונ צו פארזוכן, זאל ער דערביי צו זיי האבן געזאגט: "דאס ברויט, וואס איר עסט איצט, איז מיין לייב". די דזאיקע סימבאלייש ריד האבן גורם געווען דערציו, איז פון די סאמע פריסטטע טאג פון דער קritisטעלעכער רעליגיגע איז איז דער קירכע איינגעפירט געווארן א מנהה, איז ביי געוויסע צערעמאכיגעס גיט דער גלח דעם גלויביקו צו עסן דאס א"ג היליקע ברויט, וואס איז געבאקו ווי די יידישע מצה און זאלץ און איז הייזן איז געמאכט איז דער פארם פון קליניע, רונדע און דינע מצהעלע, וואס ווערן אングעפֿרָפֿן האסטייע⁽¹⁾ איז איז דורבן אויפען דאס דזאיקע מצהעלע קומט פאר, ווי עס באחויפט די קritisטעלעכער רעליגיגע, א מיסטיישע פארדייאונונג פון קritisטוסעס לייב, וואס דער נצרי האט געברענgett פאר א קרבן, כדי אויסצוליזין די מענטשהייט פון אירע זינד.⁽²⁾

לאנגע יארן זענען די האסטייע-מצהעלע, וואס טראגן אויף זיך אויסגעפרעטען קritisטעלעכער סימבאלו, געבאקו געווארן אויששלילעך דורך דער קירכע גופא. ערשת צום סוף פונגט 14-טן יה האט מען זיי אנגעהוביין צו פראדויזרין מהוז דער קירכע, פאראן קלינע און גרעסערע מצהעלע; די קלינע זענען באשטמיט פאר די גלייביקע און די גרעסערע מצהעלע זענען פארן גלה, וועלכער ריכט אפ די תפילה.

(1) ס'אייז א גרכיש ווארט, וואס מיינט "קורבן".

(2) פונקט ווי מיטן מצהעלע, איז אויך איז געשען מיטן ווין וואס קritisטום האט בעט דער זעלבער פסחמאלצייט געטונגקען מיט זינע תלמידים, דערקלערנדיך זיי, איז "דער ווין איז זיין בלוט". די האסטייע און דער ווין, וואס ביידע ווערן גענווצט בעט דער קירכעלעכער צערעמאכיגע, די קאמונייע, ווערן דורך דער קritisטעלעכער וועלט גערפֿן "אייז באיסטייע".

אבער די דזאקייע האסטיע-מצחלהע, וועלכע זונגען געבאקן פון ווייצן-מעל און ווערן באטראקט דורך די גלייביקע קריסטן — ווי שטווינגענדיק דאס זאל נישט זיין — פאר גאטס ליב, פארמאגון אין זיך, ווי בכלל א ריי אנדערע מעיל פראודקונג, א מערקעוערדיקע אייגנשאפט: פון לאנג ליגן געשטע, און עס באויאיזן זיך אויף זיין רויטלעכע פלאען, וועלכע נעמצען זיך פון א געוויסן מיקראב וועלכער היסט *Micrococcus prodigiosus*, ואס מערט זיך אין געבעקס און רופט אראוסים די רויטקיטט. היינט צו טאג וויסט מען די סיבה דערפונ, אבער אין די וויטע טאג פון מיטעלטלער האט דאס באויאיזן זיך פון די רויטלעכע צייכנס און פלאען אויף די האסטיע-מצחלהע ארויסגערפוּן א טיפע אוייפראודערונג און שרעה בי די גלייביקע, וואראעם אויב די האסטיע, ווי עס לעrndט די קריסטעלעך-אקטואיד לישע רעליגע, איי גאטס ליב, אין עס דאך און אויסטרגעווינגלעכער באויאיזן, און אין מצחלהע לעבט באמת און בלוטיקט דער נצרי.

פָּוֹן דִּי דַּאֲזִיכָּע מַעֲרְקוּוּדַרְקִיךָ רַוִּיטַלְעַכָּע פַּלְעָקָן אֵין שָׁוֵין גַּעֲוָעָן אֶ קְוֹרְצָעָר
שְׁפָאָן צָו אַ בִּילְבָּול אָוִיךְ דִּי יִידָּן, וּוֹאָס נִישְׁתָּנָאָר זַיִ הַרְגַּעַנְעָן אָוָן קְרִיְצִיךְ
קְרִיסְטַלְעַכָּע קִינְדָּעָר, כָּדי צָו נַזְעָן זַיִעַר בְּלוֹט אָוִיךְ מַצּוֹּת, נַאֲר זַיִ וּזְכוֹן אָוִיךְ אַרְיִינְ
צַוְּקוּרִיגָּן דִּי הַיְלִיקָּע אַסְטִיעָן גּוֹפָא, פָּוֹן וּוּלְכָבָר זַיִ חֻזּוֹן אָפָּ, פְּרָאַפְּאַנְיָרָן זַיִ
אָוִיךְ פָּאַרְשִׁידְעָנָע אָוּפְנִים, שְׁטַעַכָּן זַי אָפְילָו דָּוְרָךְ פּוֹנְקָט וּוֹיָ מַעַן הַאַט עַס גַּעַטְאָן
מִיטָּקְרִיסְטָוּסְן, בֵּין דָּאָס מַצְהָלָע, גַּאטָּס לִיבְ הַיְבָט אָן צָו בְּלוֹטִיךְ.

אוון אַרְוָם אִין אֵין יָאָר 1290, אֵין דִי לְעַצְטָע אַרְן נָאָכָן עַנְגַּלְיטִיק-תְּרָאָגִיסָן דָּוְרֶכֶפָּאֵל פָּוֹן דִי קְרִיְיך-מְלָחָמוֹת, גַּעֲבָרְיוֹן גַּעֲוָאָרוֹן אִין פָּאָרְיוֹן דָּעָר בַּיְלָבָל אוֹיף דָּעַם יִיד יְוָנָה, וּוְעַכְעָר זָל זִיךְ הַאָבָן אַיְינְגַּשְׁאָפָט דִי הַאָסְטִיעַ, זִי פְּרָאָפָּאָנִירָט, גַּעֲשָׂלָאָגָן, גַּעֲשָׂטָאָכוֹן, בֵּין דָאָס הַיְלִיקָעָן בְּרוּיטָהָאָט גַּעֲנוּמָעָן בְּלוּטִיקָן.

דאס מלא האט זיך נישט געהאנדלאט בלויין אין באווײין זיך פון וועלכע ס'איין
רויטעלכע פלעען אויפון מצהלאע, נאָר פון גאנצע שטרדאָמען בלוט.

די מעשה מיטן בלוטו, וואס זאל האבן געשטראכט פון דער האסטטיע אין רעדזולטאט פון דער יידישער פראפאנאציע, אויז נישט געווען קיין פלאצעמדיק דערטראכטן זיך צו איז איז : די דזוייקע בלוט-געשיכטע האט שוין געהאט אַדְרָוּכְגַּעֲמָאָכָּט אַלְגָּגָן וְעָגָּה, בֵּין זֶה לְסֹוף עֻוּאַלְאָרִיט צָום דער מאָנְטָן בַּילְבָּוֹל אויף יידן.

די געשיכטע פון דער קרייסטעלעבער קירכע איז פול מיט בלוטיקע נסימן
גישט געשטוייגגע מעשיות, פאלשע סטיגמאטן, פאלשע רעליקויעס, פאלשע
קברים פון הייליקע אאַו. דאס איז א געוואָלדייך-אקטיווע פאָבריך פון פאלס-
פֿינְקָאָטָן.

שווין מיט קנאפע הונדרט יאר צוריק האט מען געהאט בארכנט, או וווען מען זאל צווניפגעמען אויף אין ארט אלע פאראנגענע רעליקויעס, וועלכע שטאמען כולםרשט פון קרייז אויף וועלכו קристוס זאל האבן אומגעקומען, ואלטן זיין פארנוומען גאנצע פיר קובי-מעטער. בלויין די פאראנגענע א"ג רעליקויעס פון צלים און דערנער-קראנץ, צילין הונדרט און דריי אייננס...

אויזי איז אויך פאראן אַ לאנגע קיטט פון אלטער משונחדייק מעשיות וווען נסימ מיט דער האסטייע, וועלכע האבן זיך אַפְּגָעֵשְׁפִּילְטַ אַנְגְּ פָּרָן יָאָר 1290 אָזֶן וועלכע האבן, מיט נאָר זעלטנען אויסטנען, אין גאנצן נישט געהאט צו טאָן מיט יידן אָזֶן ערשות שפטעט זיך דערקיילט צו אַ בִּילְבּוֹל אויף יידן.

אויזי למשל ווערט דערציילט, אָזֶן אָין יָאָר 1017 האט אַ שׂוּעָרְרָעְרָם אַומְגָעְבָּרְעָגָט אַ גְּרוּסָן טִילְ פָּוּן דָּעָרְ רְוִיְמִישְׁעָרְ בְּאַפְּעַלְקָעְרוֹנָגְ. דָּעָרְ פְּוִיפְּסָט האט זיך דערווווטט (?), אָזֶס אַומְגָלִיק אָיז גַּעֲשָׁן דָּעְרָפָאָר וְוִילְ... די יידן האבן גַּעֲשָׁאָלְטָן די האסטייע; דָּעָרְ פְּוִיפְּסָט האט גַּעֲלָאָט אַפְּהָאָקָן קָעָפְּ פָּוּן יָדָן אָזֶן דָּעָרְ שְׁטוּרָעָם האט זיך אַיְנְגָעְשְׁטִילְט...

די יידן האבן באַליידיקט די האסטייע אָזֶן שׂוּעָרְ באַשְׁטוּרָאָפְּט אָיז קוּדָם כל גַּעֲוָאָרְן די נִשְׁתְּ-יִדְּיִשְׁ בְּאַפְּעַלְקָעְרוֹנָגְ פָּוּן רְוִיְם...

ווען אָין יָאָר 1046 האט אַפְּגָעְבָּרְעָנָט אַ קִּירְכָּעָ אָין דָּעָרְ שְׁטָמָט נִיוּוּל (בראָבָאנְט) אָיז גַּעֲוָעָן קָלָאָר (?). אָזֶס אָיז אַ שְׁטָרָאָפְּ דָּעְרָפָאָר, וְוָאָס דָּעָרְ גַּלְחָ האט פָּאָרְגָּאָסְן אַיְכָאָרִיסְטִישְׁן וְוָיְין אוּפְּיִזְׁדְּקָעְרָ פָּוּן טְעַמְּפָלְ. אָזֶס מָאָל וְוִי מִיר זְעָגָן, האט נָס אָין גַּעֲנָצָן נִישְׁט גַּעֲהָאָט קִיְּוָן שִׁיכָּוֹת מִיטְּ יָדָן; אַבְּעָרְ דָּעָרְ אוּזְּיִזְׁדְּקָעְרָ אָזֶן יוֹשְׁדִּיקָעְרָ נּוֹצְרִיְּ האט אָלָס נִקְמָה פָּאָרְגָּיְסְן דָּעָם וְוִיְּ, (זִין בְּלוּטְ) אַוְיסְגָּעְלָאָט זִין שְׂוּעָרְ האָרָץ צו זִין אַיְגָן הָוִיְּ, צו דָּעָרְ קִּירְכָּעָ אָזֶן זִי גַּעֲלָאָט אַפְּבָרְעָנָן.

אַבְּעָרְ די וְוָעָגָן פָּוּן קְרִיסְטוּסְן זְעָגָן בָּאָמָת נִשְׁטָט צו פָּאָרְשְׁטִיְּן פָּאָר אַוְנְדוּעָר פְּשָׁוּט מַעֲנְטָשְׁלָעָן שְׁכָלְ, וְוָאָרָעָם סְיוּעָרָט דָּעְרָצְיִילְט אַ גַּעֲשִׁיכְטָעָ אָזֶן אָין יָאָר 1092 (אַדְעָרְ 1192...). האט אַ גַּלְחָ אָין טְרִינְגָּעָן, צְלִיבְ נְאַכְּלָעְטִיקִיְּ, גַּעֲלָאָט אַרְיִינְפָּאָלְן די האסטייע אָין וְוָאָסְעָרְ אַרְיִין בָּעָתָן וְוָאָזֶן זִיךְ די העָנָטְ, אָזֶן דָּאָרְ האט די קִּירְכָּעָ נִישְׁט גַּעֲרָעָנָט וְוִי אָין נִיוּוּל אָזֶן קִיְּנָעָרְ אָיז נִשְׁט אַומְגָעְקָוּמָעָן וְוִי סְאָיְן גַּעֲשָׁעָן אָין רְוִיְם: אָזֶס מָאָל האט זִיךְ גַּאֲרָ דָּעָרְ נּוֹצְרִיְּ בָּאָוִיְן צָום גַּלְחָ אַלְעָבְּדִיְּקָעְרָ אָין פְּלִישָׁ אָזֶן בִּינְגָן.

וְוָאָס עָס אָיז גַּעֲשָׁעָן בָּעָת זִין בָּאָוִיְן זִיךְ צָום פָּאָרְזִינְדִּיקְטָן גַּלְחָ, דָּעְרָצְיִילְט נִשְׁטָט די גַּעֲשִׁיכְטָעָ...

איָן יָאָר 1229 האט אָזֶן עַלְטָעָרָעָר גַּלְחָ אָין פָּלָאָרָעָן, שְׁלָעָכְט אַוְיסְגָּעְרִיְּנִיקְט

דעם קירכלעען כוס פון אייכאריסטיישן וויאן אונ פלוטעם האט זיך אין געשיר באויזן «דאס ווונדרלעלעכע קרייסטוס-בלוט...»

אייזן 1273 איז אין פריז (איטאלייע) פֿאָרגעקוּמָעָן אַ פֿאָרְפּֿלְיִצְּוֹנָגָה, פון וועלכער סייאַלְן האבן אומגעקומוּעָן בי הונדררט טויזנט פֿערזָאָן אָונָן גַּעֲשָׁעָן אַיז אַסְּזָי דערפֿאָר, ווילְלָן מען האט באַלְיִידִיקֶט די האַסְּטִיעַ!

איימצעער האט פרָאָפָּנִירְטָד דאס היילְיקָע ברויט, יעדנְפָּאלָס אַיז אַס לוייט דער מעשה נישט געטָאָן גַּעֲוָאָרָן דורך קַיְינָן, ווֹי סַ'אַיז גַּעֲשָׁעָן אָונָן ווֹי מִיר האָבָן אַס פֿרְיִיעָר אַיבְּעָרְגְּעָגְּבָן אַיז רְוִים אָונָן דאָךְ האָבָן הַונְּדָרְטָט טויזנט קְרִיסְטָן באַצְּאָלְטָפָּאָר דער זִינְד מִיט אָומְקוּמוּעָן דורך אַ פֿאָרְפּֿלְיִצְּוֹנָגָה.

פֿאָר ווֹאָס אַזָּא אָוּרְחָמְנוֹתְדִּיקָע גַּרְוִיזָאָמְקִיָּת מִצְּד אַ רְעִילְגִּיעָ, ווּלְכָעַ פֿרְעָז דִּיקְטָט לִיבְּעַ אָונָן מַחְילָה?

אייז נְיָאר 1277 אַיז אַין מאָעָסְטָרִיךְ (הַאַלְאָנְדָּ) פֿאָרגעקוּמָעָן נְאָךְ אַ שׁוּעוּרְעָע שְׁטוּרָאָפָּאָר בְּאַלְיִידִיקָן די האַסְּטִיעַ: דער עַולְם האָט זִיךְ פֿאָרְוּוֹיִילָט אָונָן גַּעַז טָאנְצָט אוֹרִיךְ אַ בְּרִיךְ: מעַן האָט דְּאָן גַּרְאָד פֿאָרְבִּיגְעַטְרָאָגָן אַ האַסְּטִיעַ צַו אַ שְׁטָאָרְבְּנְדִּיקָן אָונָן קִינְגָּר פֿוֹן דֻּעַם עַולְם האָט זִיךְ נִישְׁתְּ פֿאָרְנוֹגִיגְט פֿאָרָן היילְיקָן בְּרוּיט: אַלְסָ שְׁטוּרָאָפָּאָר האָט די בְּרִיךְ זִיךְ אַיְנְגְּעַבְּרָאָכָן אָונָן צְוּוּלָּה הַונְּדָרְטָט פֿערזָאָן זְעַנְעָן דַּעַרְטְּרוֹנְקָעָן גַּעֲוָאָרָן....

מִיר קענען זִיךְ נְאָךְ ווּנְדָרְעָן, ווֹאָס עַזְעַנְעָן פֿאָרָאָן אַנְדָּרָעָ גַּעַשְׁעַנְיִישָׁן מִיט דַּעַר האַסְּטִיעַ, ווּלְכָעַ זְעַנְעָן נִישְׁתְּ אַזְּוִי גַּרְוִיזָאָם ווֹי די נְאָךְ ווֹאָס דַּעַרְצִילְטָעָן, אַבְּעָדָפָּאָר בְּיוֹ אַינְטְּרָעְסָאנְטָעָן, ווּלְכָעַ דַּאְרָפָּן דִּינְעָן פֿאָרָאָר אַ באַשְׁטְּעַטְיִיקָּוָגָן פֿוֹן דַּעַר גַּרְוִיסְעָרָה היילְיקָיָת פֿוֹן מַצְהָלָעָן. אַזְּוִי לְמַשְׁלָחָן ווּוְרָתָן דַּעְרְצִילְטָעָן אַ באַמָּת ווּנְדָרְלַעַלְכָעָ גַּעַשְׁכִּטָּע ווּעַגְן אַ האַסְּטִיעַ אַין דִּימְגִינִּי (אַיטָּאָלִיעָ) ווֹאָס אַיז גַּעַלְעָגָן באַהָאָלָטָן אַיז אַ... בִּינְטָלְהִי!

וֹי קוּמָט אַ האַסְּטִיעַ צַו זַיְינָן באַהָאָלָטָן אַיז אַ בִּינְטָלְהִי? דַּאְרָפָּן מַעַן אוֹרִיךְ קַיְיָן מַעַשָּׂה נִישְׁתְּ פֿרְעָגָן קַיְיָה, זָאגְטָן אַ יִדְיִישָׁ פֿאָלְקְסְוּרְטָלָן; דַּעַר עִיקָּר אָונָן סָאמָע שְׁטוּיְנְגְּזְדִּיקְסָטָע פֿוֹן דַּעַר גַּעַשְׁכִּטָּע אַיז דָאָס, ווֹאָס דָאָס הַונְּגָעְרִיקָע פֿערְדָּה האָט זִיךְ נִישְׁתְּ גַּעַוְאָלָט צְוֹרִירָן צָום הַיִי... נְאָךְ מַעַרְ, דָאָס פֿערְדָּה האָט זִיךְ אַפְּלָו גַּעַבּוֹקָט צָום הַיִי, ווֹי תְּפִילָה גַּעַטָּאָן!...

דאָס אַלְזָ זְעַנְעָן נְאָר אַיְנִיקָע מַעַשְׂיוֹת פֿוֹן דַּעַר גַּרְוִיסְעָר צָאלָ, ווֹאָס מִר גַּעַפְּגָעָן בְּיוֹ אַ רְיִי אַלְטָעָ מַחְבָּרִים מִכּוֹחַ דַּעַר גַּעַטְלַעַכְקִיָּת פֿוֹן דַּעַר האַסְּטִיעַ, טְרָאָץ דַּעַם ווֹאָס דָאָס מַצְהָלָעָ אַיז פֿוֹן פְּשָׁוֹטָן ווִיצְיָן-מַעַל אָונָן גַּעַבְּאָקָן דורך פְּשָׁוֹטָעָ מעַונְטְּשִׁלְכָעָ העַנְטָ...

די דַּאְזִיקָע צָום טִילְן נְאָאוּוּ אַזְּ אַיְנִיקָע טְרָאָגִישָׁ גַּעַשְׁכִּטָּע אָונָן גַּעַשְׁעָעָן נִישְׁנָן מִט דַּעַר האַסְּטִיעַ ווּלְכָעַ מִר האָבָן דָאַ אַיבְּעָרְגְּעָגְּבָן, האָבָן, אַ חְזָץ זַעַל-

טענע אויסנעםען, כמעט נישט געהאָט קיין שיקות מיט יידן. אַלע זענען זי געשען פֿאָרְן יָאָר 1290, דֶּי הָ פֿאָרְן אָוִיפֿקּוּם פֿוֹן פֿאָרְיוּזֶר בְּילְבּוֹל. אויך דערנָאָך זענען פֿאָרְגְּעָקְוּמָעַן האָסְטִיעַ-גְּבָשִׂים, וואָס האָבָּן נישט געהאָט קיין שיקות מיט יידן, אַבעָּר דאס רּוֹב פֿוֹן די האָסְטִיעַ-גְּעַשְׁעַנְיִישָׁן נָאָך 1290 זענען שוֹין גַּעֲקוּמָעַן ווי בְּילְבּוֹלִים אויף יידן, וועלכּע זאלְן האָבָּן כְּסֶדֶר גַּעֲזָוָת צוֹ פֿרְאָפָּאנְרִין דאס היילְיקָע ברוּיט.

אויזי למְשֵׁל אַיִן לִימָאי (פֿרְאָנְקְרִין), אַיִן יָאָר 1317, האָט אַ האָסְטִיעַ זיַּד באָדָעָט מיט בלּוֹט, ווֹילְזִי אַיִן אָגְגָּעָרִיט גַּעֲוָוָאָרְן דָּוָרָך אַ נִישְׁטְגְּלוּבִּיקָן? (?) אַיִן יָאָר 1321 האָט מעַן אַיִן קְלִינְדְּרָאָה גַּעֲפָנוּן אַ האָסְטִיעַ אַיִן... טָאָרָף: עַס האָט זיַּד גַּעֲאָסָן פֿוֹן אַיר בלּוֹט אַוְן עַס זענען דָּעְרָבִּי גַּעֲשָׁעַן מַוְתִּים. אַיִן יָאָר 1374 האָט אַ האָסְטִיעַ אַיִן מִידְלָבָּרָג (הָאָלָאָגָד) זיַּד באָדָעָט מיט בלּוֹט אַיִיךְ דָּעְרָפָּאָר, וואָס זיַּד אַיִן אָנְגָּעָרִיט גַּעֲוָוָאָרְן דָּוָרָך אַ נִישְׁטְגְּלוּבִּיקָן.

צי האָט מעַן אַיִן דָּעְרָפָּאָר וועלכּע טָאָקָע גַּעֲגְּלִיבָּט אַיִן דָּעְרָ גַּעֲשִׁיכְּטָעָן צוֹ מַצְחָלָעַ לְעַבְּט ? אַז סְאַיִן גַּאֲטָס לִיבָּן אַז אַז עַס בָּאוּוּיזָט נְסִים ?

אין יעַנְעַ ווֹיְטָעַ טָעַג פֿוֹן אָבְּעָרְגְּלוּבָן, פֿוֹן אַזְוִי ווֹיְנִינִיק ווֹיסִין האָבָּן גְּרוּיסְעָט מאָסָן, אַיִן זַיְעַר אָפְּגָעְשְׁתָּאָנְעָנְקִיט וְכָבָעַ גַּעֲגְּלִיבָּט אַיִן דִּי אַלְעַ דָּעְרָצִילְטָעַ מעַשִׁוּתָן. דָּאָך זענען צו אָונְדוֹן דָּעְרָגָנְגָעָן צוֹ דִּיעִוָּת ווּעַגְּן צוֹוְיִפְּלָעָר אַיִן דָּעַם אָמָת פֿוֹן די אָוִיסְטָעָרְלִישָׁע נְסִים ווּעַגְּן דָּעְרָ האָסְטִיעַ, וועלכּעַ קִינְעָרָה האָט, פֿאָרְשְׁטִיטִיט זַיְד, נִישְׁטְגְּלוּבִּיקָן, בְּלוֹזָן גַּעֲהָרָט ווּעַגְּן דָּעַם דָּעְרָצִילְן.

אויזי אַיִן באָרִימָט די גַּעֲשִׁיכְּטָעָן מִיטָּן גְּלָח בְּעַרְעָנְגָּעָר פֿוֹן טָוָר, וואָס אַיִן אַיִן 11-טָן יָה אָרוּיסְגָּעְטָרָעָטָן קָעָגָן דָּעְרָ אַיִּכְּרִיסְטִישָׁרָה מעַשָּׁה, אַז דָּעְרָ נִוְצְרִי לְעַבְּט אַיִן דָּעַם גַּעֲהִילִיקָטָן מַצְחָלָעַ, אַדְעָר אַז דָּעְרָ ווִין אַיִן זַיְן בלּוֹט ; עַר האָט גַּעֲהָלָטָן, אַז די האָסְטִיעַ דָּאָרָף נָאָר סִימְבָּאָלִישָׁ באָטְרָאָכָט ווּעַרְן ווי גַּאֲטָס לִיבָּן.

בעַרְעָנְגָּעָר אַיִן פֿאָר זַיְן אָפְּיקָוְרָסָות שְׁוּוּרָבָּעָר אָקְעָמָפָּט אַזְן פֿאָרְאָרְטִילְט גַּעַן ווּאָרְן דָּוָרָדִי קָאָנְסִילָן פֿוֹן ווּעְרָסְעָל אַיִן יָאָר 1050, פֿוֹן טָוָר אַיִן יָאָר 1054 אַזְן פֿוֹן פֿאָרְיָה אַיִן יָאָר 1059 אַזְן אַיִן גַּעֲוָוָן גַּעֲצָוָנוּגָעָן זַיְד אָפְּצָוָזָגָן פֿוֹן זַיְגָע באָזְן הָוִיפְּטוֹנְגָּעָן אַזְן פֿאָרְבָּרְעָנְגָּעָן זַיְגָע שְׁרִיפְּטָן ווּעַגְּן דָּעַם עַבְּנִין.

נִישְׁטְגְּלוּבִּיקָן קָאָנְדָּנִיק אָבָּעָר צְוֹעָן דָּאָס ווִיְטָעְדִּיקָע אָנְגִּינִין מִיט דָעְרָ ווּילְדָעְרָ מעַשָּׁה, האָט עַר אויף דָּאָס נִי אָנְגָּהָבוּבָן זַיְד אָרוּיסְוָאָגָן קָעָגָן דָעְרָ קִירְכְּלָעְכָּר פֿרְעָדִיקָוָג, אַז די האָסְטִיעַ אַיִן גַּאֲטָס לִיבָּן. אַיִן יָאָר 1079 ווּעְרָט בעַרְעָנְגָּעָר פֿוֹן טָוָר שְׁטָרָעָג אָרוּפְּגָעְפָּאָדָעָרט צוֹ קְוּמָעָן קְיִינְרָוִים אַזְן דָּאָרָט, זענען דָּעְרָקְלָעְכָּר אָפְּצָוָזָגָן אַיִן אַגְּרוּס גַּעֲפָאָר, אַזְן עַר אויף דָּאָס נִי גַּעֲוָוָן גַּעֲצָוָנוּגָעָן עַפְּנְטָלָעָד אָפְּצָוָזָגָן לִיְקָעָנְגָּעָן זַיְגָע אָפְּיקָוְרָסָה גַּעֲדָאָנְקָעָן אַזְן דָּעְרָקְלָעָרָן זַיְן חְרֹתָה. די «גַּעֲשִׁיכְּטָעָן» דָעְרָצִילְלָט, אַז אַיִן רְעֻזּוֹלְטָאָט פֿוֹן דָעַם דָאָרְיָה בָּאָזְן זַיְגָע אַזְן רְוִים אַזְן עַנְדָלָעָד אָרוּפָה אויף דָעַם גּוֹטָן ווּעַגְּגָ...

מיר זונען טיף איבערצייגט, און איין דער קאטוילישער וועלט איז בערענגער פון טור וווײט נישט געווען דער אינציגער צויפלער אין דעם קירכלען אמת וועגן דער מופתידקער האסטייע. מופתים וועלכער קינגר האט קיין מאַל נישט געווען, נאָר וועגן וועלכער מען האט גערעדט, פארשפריטט קלאנגען, דערציילט און פֿאַרְזִיזֶיכּעֶרט, אָזֶוּ אָזֶן אָזֶוּ אָזֶן דָאַ אָדָעָר דָאָרָט גַּעַשְׁעָן. אָבָעָר דָאַס רָוב צויפלער האָבָן גַּעַמּוֹת האָלָטָן זַיְעַר צַוְּגָה פַּאַרְשָׁלָאָסָן הַינְטָעָר זַיְבָּן שְׁלַעַסְעָר, צוֹלִיבְּ דִי זַעַלְבָּעָ גַּעַפְּאָרָן וּוּלְכָעָ עַס האָט מַסְתָּמָא אָוֵיךְ גַּעַזְעָן פָּאָר זַיְךְ דָעָר גַּלְבָּעָ בערענגער פון טור.

עס זונען זיכער געווען אָסְטְּרַבְּעָן אָזֶן דָעָר אַבְּסְוְרְדָּאַלְעָר האָסְטְּיַעָּדָן, אָבָעָר אַרְוִיסְקוּמָעָן אָזֶן דָעָר עַפְּנַטְּלַעַכְּבָּקִיטִיט אָזֶן גַּעַוְאָרוֹן מַעְגָּלָעָר עַרְשָׁט דָאָגָמָע, מַיְתִּים דָעָר אַנְטְּשִׁיטְיַיְאָגָג פָּוֹן דָעָר פַּרְאַטְּעַסְטָאַנְטִישָׁעָר בָּאוּזְגָּוָגָנָה. דָעָר שְׂוִיכְצָעְרִישָׁעָר רַעַפְּאַרְמָאַטָּאָר צוֹינְגָּלִי פָּוֹן 19-טָן יְהָ האָט כְּמַעַט וּוּי אַיְנְגָעְשִׁיטִימָט מִיט בערְעַבְנָה, אָזֶן דִי אַיְכָּאַרְיִשְׁטִישָׁעָ מִיסְטָעַדְרִיעָ אָזֶן בְּלוֹוִי אָ סִימָבָאָל. קָאַלְוָוָן לְמַשְׁלָחָה גַּעַהְאָלָטָן, אָזֶן דָאַס לִיְבָּן פָּוֹן קְרִיסְטוֹן גַּעַפְּינְט זַיְךְ אַוִּישְׁלַיְלָעָךְ אָזֶן הַיְמָל אָזֶן וּוּירְקַט נָאָר אַוִּיךְ דָעָר נְשָׁמָה פָּוֹן גְּלוּבִּיקָן.

די קָאַטְּוִילִישָׁ-קְרִיסְטָלְעָכָעָ כְּרָאָנִיקָה האָט נִישְׁט גַּעַהְאָט קִין אַינְטְּרִיעָס צָו נָאָטְרִין דִי נָעָמָעָן פָּוֹן דִי צוֹוְפְּלָעָר. זֶה האָט בְּכָל גַּעַהְאָלָטָן פָּאָר וּוּיכְטִיק וּוּאָס וּוּינְיִקְעָר צָו פָּאַרְשְׁרִיבְּן עַנְיִינִים וּוּעָגָן אַפְּיקְוּרָסָות; גָּרָאָד פַּאַרְקָעָרָט, זֶה אָזֶן גַּעַוְוָעָן פָּאַרְאִינְטְּרִיעָרְסִירָט, אָזֶן עַס זָאָלָן דָּעְרַצְיִילָט אָזֶן פַּאַרְשָׁפְּרִיט וּוּעָרָן וּוּאָס מַעְרָמָיוֹת וּוּעָגָן פָּאַרְגְּעַקְוּמָעָן נְסִים; סְאָזֶן גַּעַוְוָעָן אָקָעָנוּן נָאָר שְׁטָאָרָקָן דָעָם גְּלוּבִּין צָו אָגָן, דָעְרַצְיָילָן אָזֶן בָּאַהֲוִיפְּטָן לִיגָּנָם, אַוִּיבְּ דִי קָאָעָנוּן נָאָר שְׁטָאָרָקָן דָעָם גְּלוּבִּין.

(Pro pietate mentiri)

מיר האָבָן אָ רַעַכְתִּים אַנְצְּנוּמָעָן, אָזֶן דִי אַפְּיקְוּרָסָות פָּוֹן בערענגער אָזֶן מַסְתָּמָא אָוֵיךְ פָּוֹן אָסְטְּרַבְּעָן אָזֶן אַנְדָּעָרָה האָט אַרְוִיסְגָּעָרָוָן בֵּי דִי קִירְכָּעְלִיָּיט אָ גַּעַשְׁטִיגְגָּעָרָטָן פָּאַרְלָאָגָג צָו האָסְטְּיַעַנְסִים, כְּדִי דָוָרָךְ דָעָם דָאָזְיָקָן וּוּעָגָן צָו בָּאַקְעָמָפָן דָעָם גַּעַזְעָגָרָס «לְטוּבָת דָעָם רְבוּנוֹ שֶׁל עַולְמָם» האָט זַיְךְ בָּאַמִּית אָזֶן גַּעַזְעָרָט דָעָם גַּעַזְעָגָרָס «לְטוּבָת דָעָם רְבוּנוֹ שֶׁל עַולְמָם» האָט זַיְךְ בָּאַמִּית אָזֶן גַּעַזְעָרָט דָעָם גַּעַזְעָגָרָס. אָזֶן טָאָקָעָ דָאַס 11-טָעָ יְהָ גַּעַוְוָעָן דָעָר אַנְהָיָיבָן פָּוֹן גַּרְוִיסְטָן אַוִּיפְּבָּלִיָּ פָּוֹן אַזְׁעַלְכָעָ מְשֻׁוְּנָהָדִיקָעָ האָסְטְּיַעַנְסִים וּוּלְכָעָ זַעַגְעָן שְׁפָעַטָּרָגָן דָאָס דָוְרַכְפָּאָלָן פָּוֹן דִי קָרִיִּיךְ צָוָגָן, גַּעַוְאָרָן גַּעַנְזָצָט אָחוֹז אַוִּיךְ צָו שְׁטָאָרָקָן דָעָם גְּלוּבִּין אָוֵיךְ קָעָגָן יְדָן אָזֶן גְּלִיְיכְזִיטִיךְ כְּדִי צָוָיָעָן פָּוֹן דִי בִּילְבּוֹלִים מַאֲטָעוּרִיעָלָן פְּרָאַפְּיָיטָן.

די קְרִיסְטָלְעָכָעָ גַּעַשְׁיכְטָעָס וּוּעָגָן בְּלוֹטָה, וּוּלְכָעָ בָּאוּוִיָּין זַיְךְ כַּסְדָּר דָאַ אָזֶן דָאָרָט, הַיְבָּן זַיְךְ אָזֶן קָאָזָעָן זָאָגָן, מַיְתִּים דָעָר דָעְרַצְיָילָוָגָן אָזֶן דָעָר וּוּאַנְגָּעָלִיעָ פָּוֹן לְוָאָזָעָן וּוּעָגָן אָ בְּלוּטִיקָן שְׂוּרִים, וּוּאָס האָט פָּוֹן שְׁרַעַק פָּאָרָן פִּירְשְׁטִיעָנְדִּיקָן

ארעסט זיינעם באדעת דעם נוצרים פנים. דער דזוייקער בלוטיקער שוויס פלוס די איכאריסטיישע מעשיות האבן לאנגזאם עוואלאירט צו די אפטע דערצילונגגען וועגן בלוטיקע נסימ. אין די דזוייק לעגענדעס טראפען מיר פון ציטט צו צייט אויך אן מעשיות וועגן שוידערעלכע יידייש זינד, אבער נישט וועגן וועלכו ס'אייז יידישן ווילן אדרער פֿרוּוו צו פראפאנירן די האסטייע; אַזונְלְקָנָם האַט נאָך נישט עקסיטרט. די דזוייק מעשה איינ געבוין געוווארן צום ערשותן מאָל, אין יאָר 1290 אין פֿאָרְדוֹן.

אווי למשל געפינען מיר בי גרעגואר פון טור, דעם גאלישן קראניקער פון 6-טן ייָה אַין זִין וּוּעֶרֶק «*De gloria martyrum*» אַ מעשה וועגן אַ יִידֵן, וועלכער האַט אַריינגעשאָסן אַ פֿיַּיל אַין אַ בִּילְדַּ פֿוֹן דֻּרְלִיְּוּעֶר אָוָן דָּאָס בִּילְדַּ האַט אַנְגָּעָן הויבן בלוטיקן.

במעט די זעלבע מעשה דערצילט דער היסטאריקער סייגעבערט פון 12-טן ייָה וועלכער גיט דערביי צו, או דעם ייד זאל מען האַבן פֿאָרְשְׁטִינְגָּעָרט.

דער קָאָרְדִּינָאָל צָעֹזָאָר באָרכָנוּס, אַ מהְכִּיר פון 16-טן ייָה ברענט אַין זִין געשיכטע פון דער קִירְכָּע אַ מעשה, או אַין יאָר 1204 זאל אַ ייד געבן טרייער האַבן געלשילדערט אַ פֿיַּיל אַין אַ קְרֹזְצִיפִּיקָס אָוָן גַּעֲמָאָכָט אַ טִּיפָּע ווּונְד אַין דער האַנט, פֿוֹן וועלכער ס'הָאָט זִיךְ גַּעֲגָאָסְן בְּלֹט ווֹי פֿוֹן אַ לעְבָּדְּלִיקָן מענטשן. דער ייד זאל זיךְ האַבן געטוייפֿט (מסתמאָ כדֵי זיךְ צו רָאָטְעוּוּן דָּאָס לעְבָּן צּוּלְבָּן בִּילְבּוֹל ווָס אַין אוּפְּקָאִים גַּעֲמָאָכָט גַּעֲוָאָרָן).

אַזעלבע מעשיות וועגן בלוטיקנדיקע קְרֹזְצִיפִּיקָסן, סְטָאָטוּס אָוָן אַפְּילְוַן אויך בִּילְדָּעַר פֿוֹן קְרִיסְטוֹסְן צִיְּ פֿוֹן זִין מּוֹטָעָר וּזְעָנוּן פֿאָרָאָן גָּאָר אַ סְךְ אַבער צו דער געשיכטע פֿוֹן יִדְיִישָׂרָאֵל אַנְגָּזִיעָן פֿוֹן דער האַסְטִיעָן אַין נאָך גַּעֲוָעָן אַ וּוּיָה טָעָר ווּגְ.

טראָץ אָונְדוּזָר באָהוּפָטוֹנָגָה, או דער בִּילְבּוֹל וועגן דער פראפאנירטער האַסְטִיעָן אַין יאָר 1290 אַין פֿאָרְדוֹן אַין גַּעֲוָעָן דער ערְשְׁטָעָר פֿוֹן דָעַמְּן, ווערט פֿוֹן דָעַט וועגן דערצילט וועגן אַ האַסְטִיעָן-בִּילְבּוֹל אוּפְּקָאִים אַ יִידֵן אַין בָּרָאנְדָּעָן-בָּוּרגָן, ווָס זאל האַבן פָּאָרְגָּעָקְוּמוּנָן אַין יאָר 1247. אַ בִּילְבּוֹל וועגן וועלכוּן מיר האַבן קִין שָׁוֹם יִדְיּוֹתָה. לוֹיטַשׁ. דּוֹבְּנָאָה, זאל דער בִּילְבּוֹל האַבן פָּאָרְגָּעָקְוּמוּנָן אַין דער שְׁטָאָט פְּרִיזְטוֹאָלָק. אויך דער היסטָאָרְקָעָר סְעָסִיל רָאָטה דערצילט וועגן אַ האַסְטִיעָן-בִּילְבּוֹל ווָס זאל האַבן פָּאָרְגָּעָקְוּמוּנָן אַין יאָר 1243 אַין בעַלְיָמִן. ביַּעֲרִילִין, ער גיט אַבער צו אוֹ דער פָּאָרְזִיעָר בִּילְבּוֹל פֿוֹן יאָר 1290 אַין גַּעֲוָעָן דער סְאָמָעָן ווִיכְטִיקְסְטָעָר פֿוֹן דָעַמְּן אַין טָאָקָע צּוּלְבָּן דָּוָשׁ ווָס ער האַט גַּעֲמָאָכָט אַין אַ סְךְ ערְשְׁטָר מְחוֹץ פָּרָאנְקִירִיךְ (אַין אַיְתָאָלִיעָן אַן שְׁפָאָנִיעָן) האַבן מיר אַ גְּרוֹנְט צו באָטְרָאָכָּטָן דָעַמְּ פָּאָרְזִיעָר בִּילְבּוֹל פָּאָרְ דָעַמְּ סְאָמָעָן ערְשָׁטָן.

וועגן דער דזאָזַקָּעֶד געשיכטע איז פֿאָרְצָן אַ גְּרוֹיסָע לִיטְעָרָאָטוּר. אָוּמָאָפַּיַּת
הערלעַץ אָון בֵּין הִינְנָט צַו טָאג בְּאוּרִין זִיך אֲפָהָאנְדְּלוֹגְגָעָן אַין צִיְּתוֹנוֹגָעָן, וּשְׁוֹרְגָּאַלְן
אָון עַס דּוּרְשָׁיְנָעָן אָפְּלִין בְּכִיכְרָה, וּמְעַן הַאלָּט אַין אַיִּין אַיבְּרָעְדְּצָרְצִילְן דַּי נְסִים
וּוֹאָס האָבָן זִיך אֲפָגָעָשְׁפִּילָט אַין הוֹדֵש אָפְּרִיל 1290 מֵית דַעַר האָסְטִיע, וּוּלְכְבָע
אַין אַריִינְגָּעָפָאַל אַין דַי העַנְתָּ פָּונְ יִד יְוָנְתָן, וּוּ אַזְוִי דַעַר יִד האָט גַּעֲפִינְגִּיקָט
דָּאָס הַיְּלִיקָע בְּרוּיטָן וּוּ אַזְוִי דַי האָסְטִיע האָט אוֹיפָ אַ נְסִימְדִּיקָן אוֹפָן זִיך
אַרְוִיסְגָּרָאַטְשָׁוּוֹצָט...

פָּרָגְנַעַקְמַעַנְעַ נְסִים גַּעֲמַט זֵד פָּוּן אַ קִירְכְּלַעַכְעַר כְּרָאַנְקְ פָּוּן סְעַן דְּעַנְיַי בַּיִּ פָּאַרְדִּין, וּעֲלַכְעַ אַיְוָן אַגְּעַשְׁרַבְעַן פָּוּן אַן אַנְגַּיְמַעַן מַחְבָּרַ.

ווארטן דאך די אלע מעשיות פון פארשיידענען מוחברים וועגן דעם פֿאָרגעַגְעַן
קונגענעם, וואס ווערט איזוי אפט דערציילט און איבערדערציילט, געדארפֿט צוועישׂ
זיך שטימען. איז עס אבער וויט נישט איזוי. איז יעדער אָפְּהאנְדְּלָוָגָג, וואס דער-
שיינט ערצען וו, זונגען פֿאָראָן אָנדְּרָעָע מעשיות וואס נעמען זיך וויטט נישט
פון דער דערמאָנטער כראָניַק, נאָר פון דער פֿליַיסִיקָעָר פֿאנְטָאָזְיָעָה פון די שְׁרֵיבַּעַר.
די «אלגעמיין באָקָאנְטָעָה» ידיעות וועגן פֿאָרוֹזָעָר האָסְטִיעַ-בִּילְבּוֹל זונגען אַט
וועולְכְּעַז :

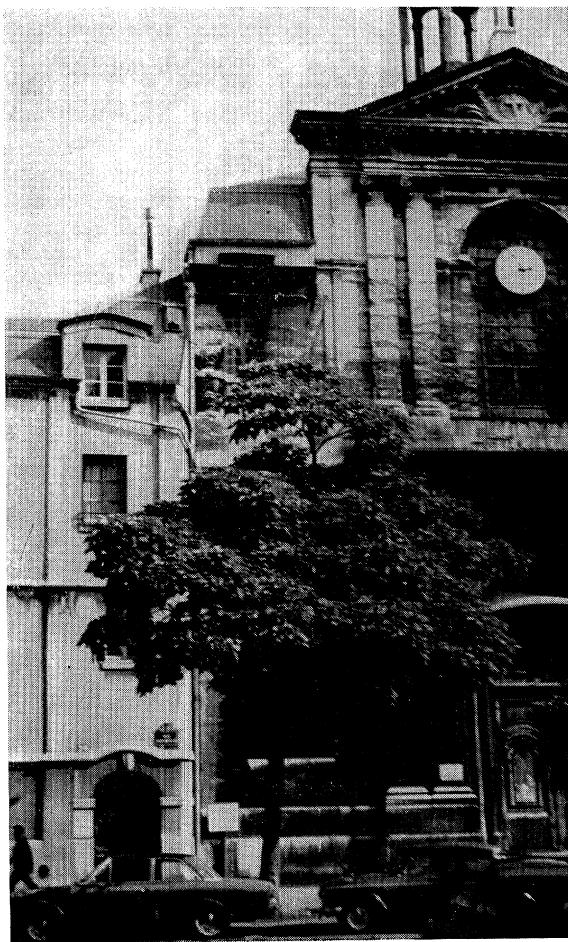
אויף דעם ארטן, וווע עס געפינט זיך היינט צו טאג דער "טעטעל פֿל דע בעילעט", אין דער ר' דען אָרְשִׁיוֹן (קלישע נומ. 44) אוון וואס האט אַ מאָל געההיסן ר' דען וושארדאנס⁽¹⁾ האט געוווינט אין זיין אַיגֶן הויין דער ייד יוונתן מיט זיין וויב און צוּוֹיִ קִינְדָּעָר, אַ יִנְגָּל אוון אַ מיידל. לויט אַנדְרָע "דאַקּוּמָעָנָטָן" זאל ער האבן געהאַט דריי קִינְדָּעָר, בלויין זין.⁽²⁾ די פרנסה האט ער געצְיִיגֵן פֿזּן באָרגְן געלט אויף משכונות.

ערב דעם קרייסטלאען פשׂ דעם 2-טן אפריל 1290 איז צום ייד יונטו געקומען
 די פָּרוֹי מַארִי לֹא הָאֲטִיעָר, וְוֹאָס הָאָט מֵיט לֹא צִיְּתָר פְּרִיעָר גַּעֲהָאָט בֵּי אַיִם פָּאָר-
 משוכנות אִירָע יוֹמָטוּבָדִיקָע קְלִיְּדָעָר (לוּוִיט גַּעֲוִיסָע באַהוּפְטוּגָעָן זָל זִי בֵּי
 אַיִם אוֹיךְ האָבוֹן פָּאַרְמְשָׁכוֹנָט צִירָוָנוּ) אָוֹן גַּעֲבָעָתוֹ דעם יִדְן אִיר טָאָן דֵי טֻוָּה
 פָּוֹן אַרוּבָּאָרגָן אִיר דֵי קְלִיְּדָעָר אוֹיךְ אַנְצָוֹטָאָן זַי אִין דָעָר קִרְכָּע אַרְיָין אָוֹן אָז
 גָּלְיָיד נָאָד יְוָמָטוֹב, וּוֹעַט זַי אַיִם דֵי קְלִיְּדָעָר אָוּמְקָעָרָן.

¹ דעם נאמען רי דען ושרדיינט האט דאן געהיסן נאר די טיל פון דער רי דען ארשויין, ואס ציט זיך פון דער רי דע לא וערדרער בייז צו דער רי סענט קראָע דע לא ברען טאנטעל.

2) אוֹזֵר אַיִן אָרֶט וּוּרְט אַנְגָּעָגָעָן אוֹ דָּעַר יִיד הַאֲט גַּהְיִיסָן יָוֹמָן בֵּן חַיִם אָוֹן זַיִן.

קלישע נומער 44

דער "טעמפל דע בילעט". (פאג 4 : י.ה. קאָרנהענדלער).

יונתן זאל זיך האבן אפוגעוזאגט פון נאכומען איר בקשה; דערביי אבער האט ער איר געמאכט דעם פארשלאג: אויב זי ווועט מסכימים זיין אים צו ברענגן די היליקע האסטייע, ווועט ער איר אומקערן אלע אירע פארמישנטע זאכן אן אין גראשן געלט.

איין געוויסע ערטער וווערט דערציילט, איז זוכנדיק צו ווירקן אויף דער קרייסטינ זי זאל מסכימים זיין אויף זיין אונבאט, זאל יונתן איר האבן געזאגט, איז ער איז באוירקט פון דער קרייסטעלעכער רעליגיע און אויב ער זאל האבן די האסטייע, זואלט ער זיך אפשר גיכער דעציגרט אויף... שמד.

די פרוי מארי לא האטיער האט נישט געקאנט ביישטינ דעם נסיון פון קענען צורייבאקומען אן אין גראשן געלט אירע פארמישנטע קלידער. איז זי אווועק אין דער קירכע סען מעראי, צו וועלכער זי האט אנגעהערט און געברענgett פון דארט די געבעטגען האסטייע.¹⁾

דאס נישט קאנסומירן אלין די באקומענע האסטייע, דאס ארויסשמודלען זי פון דער קירכע און איבערגעבן דאס הייליקע ברויט אין די הענט פון א נישט גלויביג, פון א יידן, איז פון קירכלעכן שטאנדפונקט א שועער זינד: אבער וואס טוט נישט א מלאל א גלויביקער קרייסט צויליב... געלט! דערפאָר אבער האבן זיך געפונגנע מחרבים וועלכע האבן געזוכט צו פאַרוואַנדלען די זינד פון מארי לא האטיער אין א... מצווה, דערקלערנדיך איז די פרוי האט געתאן דאס פארברעבן אויסן זיענדיק נאר צו געוונגען איניקע פארבלאנדושטע יידישע נשומות פאר דער קירכע...²⁾

און סיוערט וויטער דערציילט:

באקומענדיק די האסטייע, האט יונתן זיך אַרויפגעוווארפֿן אויף איר מיט א ווילדקיט; אַדוֹרְכְּגַעַשְׁטָאָכְּן מִצְחָלָעָמִיט אַמְעָסָעָר (קלישע נומ. 45). און איר מיקם פסק געווען מיט מלוקה (קלישע נומ. 46). דערנאָר האט ער מיט א שוערין האמער אַרְיִינְגַעַשְׁלָאָגָן אַין אַיר אַנְגָּל, פון וואס די האסטייע האט אַנגָּהָוִוִּין

¹⁾ די קירכע סען מעראי געפינט זיך אין דער רי סען מארטען נומ. 78. זי האט שוין עקסיסטירט אַין פְּטַן יְהָה, דער אַיצְטְּקָעֶר בְּנֵין פָּוּן דער קירכע שטאמט פון 16 יְסִינְטִין יְהָה.

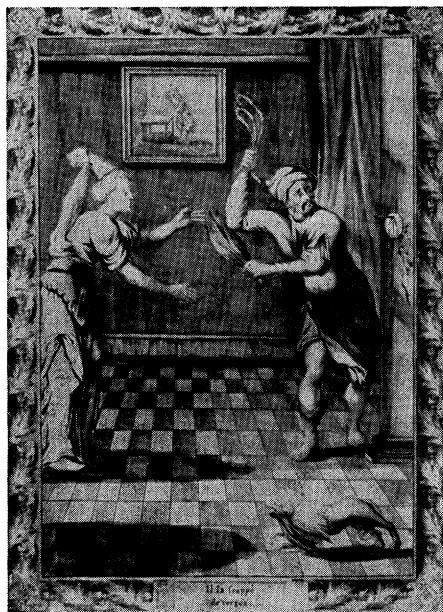
²⁾ זא איז וויטטיך צו דערציילן, איז לוייט די באַשייבער פון דעם געשענעום, זאל מארי לא האטיער האבן פארמישנט אירע קלידער פאר דער קרייסט סומע פון אַהֲלָבָן זילבערנעם מאָרָק, וואס איז אַין יְעַנְעַטְעַג אַוְיך גַּעֲוֹעַן גַּלְיִיך צו 30 סָאלָן... מיט אַגְּדָעָר ווערטער איז עס אַן אַנְצְּהָוָרְעָנִיש אַוְיך די 30 מִתְבָּעוֹת פָּאָר וּלְכָעָה יהוֹדָה אִיש קְרִיּוֹת זאל האבן אַיסְגָּלִי פֻּרְטָר קְרִיסְטוֹסָן... אַ רְיִי מַחְבָּרִים וּלְכָעָה שְׂרִיְיבָּן וּוּגָן דער פָּאָגְּפָאָצְצִיּוֹן, צִיעָן די אַוְיך מַעְרְקָזְמִקְיִיט אַיְיף דעם "מַעְרְקָזְעָרְדִּיקָן" צוֹפָל פון באַוְויִין זיך פון דער צִיפְעָר "30"; אַ צִּפְעָר וואס אַין פָּאָבְּרִיצְרָט גַּעֲוָרָן דָּוָר וּדְיָה פָּאָרְאִינְטְּרָעְרָעְסְּטָע אַין שְׁטָאָרָן דעם נְסָס... דורך לְיִת וּלְכָעָה שְׁטָלָן זיך נִישְׁת אַפְּ פָּוּן בָּאָגָּז זיך מִיט "לְיִגְן צְוָלִיב גַּלְוִיבָן".

קלישע נומער 45

יונתן שטעכט די האסטייע.

קלישע גומער 46

יונתן שמיסט די האסטייע.

צו בלוטיקון. דערזענדיק דאס בלוט, האט דער ווילד געווארענער ייד אריינגע-שלידיינערט דאס מzechלע אין א טאָפּ קאָכְנְדִּיק וואָסער, וואָס איז גלייך רויט געווארן פונעם בלוט. אבער גלייך דערנאָר האט זיך די האסטייע אַרוֹוְנְגְּהִיבֶן פונעם טאָפּ און גענומען שועבן איבערן צימער. איבער איר האט זיך באָוִוִין אַ קְרוֹצְיִיפִּקְס. די פאנטָאַיּוּ פונעם בראנְקָעָר און פֿוֹן די שפֿעַטְעַרְדִּיקָעָ בְּאַשְׁרְיִבְּעָר, האט אַיִן אַיִן שְׂטִיגְּן; דער ייד האט דערנאָר פרוּבִּירְט צְהָאָקָן די האסטייע מיט אַ גְּרוּוּס קִיכְמְעַסְּעָר, אַבְּעָר עַר האט עַס נִישְׁתְּ גַּעֲקָנְטָ דְּעַרְגְּרִיכְּן. די האסטייע אַיִן גַּעַד-בליבְּן גַּאנְץ אַוְן מַעֲרְקָוּעְרְדִּיק, די אַלְעָפְּרָאַרְגְּעָלְמָעָנוּ גַּעַשְׁעַנְיִישָׁן האָבָן אַבְּסָאַלְוָט נִישְׁתְּ גַּעַוְוִיךְ אַוְיהָ דֻּעַם יִדְיִישָׁן עַקְשָׁן. נִישְׁתְּ גַּעֲקוּט אַיִיךְ די אוֹיסְטְּעַרְלִישְׁעָ גַּעַשְׁעַנְיִישָׁן האַט עַר פֿוֹן דְּעַסְּט וּזְעַגְּן נִישְׁתְּ גַּעַוְוָלְטָ אַגְּנְעַרְקָעְבָּנוּ דֻּעַם גַּעַוְאַלְדִּיק גַּרְזִיסְּן נְסָס. וְאַס אַיִז גַּעַשְׁעַן פָּאָר זִינְעָ אַוְיגְּן... נַאֲךְ די אַלְעָפְּרָאַרְגְּעָלְמָעָתָה אַט נַאֲךְ יוֹנְתָן גַּעַכְּאָפְּט אַ שְׁפִּיוּ (קלישע נומ. 47) (וְאַס אַיִן דֻּעַר יִדְיִישָׁעָר שְׁטוּב האַט זִיךְ אַלְעָז נִישְׁתְּ גַּעַפְּנוּנָעָ... אַוְן וַיְיִטְעַר פרוּבִּירְט אַנְגִּיָּן מיט דֻּעַר מַלְחָמָה קָעָגָן גַּאַטְס לִיבָּ).⁽¹⁾

דערנָאָר וּוּרְטָ דְּעַרְצִילְטָ, אוֹ אַיְנָעָרָ פֿוֹן יוֹנְתָן זַיִן אַיִז אַרְוִיסְגַּעְגָּגָעָן אַוְיהָ דֻּעַר גַּאַס (ער האַט, וְוִי מִיר זַעַעַן עַס, אַבְּעַרְגְּעַלְאָוָת אַזָּא אוֹיסְטְּעַרְלִישְׁעָ סְפָּעָקָדָאָלְקָה) אַוְן זַעַנְדִּיק באַקְאַנְטָעָ קְרִיסְטָן זִיךְ אַיְלָן אַנְגָּרְקָעָ אַרְיִין, האַט עַר צְוֵי גַּעַזְאָגָט:

— אַיר דְּאָרְפָּט שְׁוִין נִישְׁתְּ גַּיִן אַיִן דֻּעַר קְיִרְכָּעָ, וּוּאָרָעָם מִין פָּאַטְעָר האַט דֻּעַרְהָרְגָּעָט אַיִיעָר גַּאַט!

עַס האָבָן זִיךְ אַנְגָּהָוִיבָן זַעַמְלָעָן מַעֲנְטָשָׁן, אַים אוֹיסְפְּרָעָגָן אַוְן מיט אַיְבָּעָרְדִּיק רְאַשְׁוֹנָגָה האָבָן זִיךְ פֿוֹן אַים דְּעַרְוּסָט וּזְעַגְּן דֻּעַם, וְאַס סְאַיִז גַּעַשְׁעַן אַיִן דֻּעַר יִדְיִישָׁעָר שְׁטוּבָה. מיט אַמְּלָאָה דֻּעַם עַולְמָ אַרְמְגַעְנוּמָעָן אַ שְׁרָעָקָה, וּוּאוּרָעָם פֿוֹן הִינְטָעָר דֻּעַר פָּאַרְמָאַכְּטָעָר יִדְיִישָׁעָר טִירָה, האַט אַנְגָּהָוִיבָן שְׁטָרָאַמְּעָן אַ שְׁנִידָל בְּלָוָט!⁽²⁾

סְאַיִז גַּעַוְאָרָן אַ טּוּמָל. די מְחַבְּרִים פֿוֹן דֻּעַר אוֹיסְטְּעַרְלִישְׁעָר גַּעַשְׁכְּטָעָ דֻּעַרְ-

1) די מעשה מיט דֻּעַר שְׁפִּיוּ אַיִז דָּא פֿוֹנְקָט אַזְוִי צְגַעַטְשְׁעַפְּטָעָ, וְוִי די מעשה מיט דֻּעַר צְיִפְּרָעָר דְּרִיסְטִיק; די "לִגְגָּנָר צְוִילִיכְ גְּלִיבִּין" האָבָן מיט דֻּעַר שְׁפִּיוּ אַזְוִיךְ אוֹיסְן גַּעַוּעַן צְוּ וְוִיְיָן, אוֹ עַס האַט זִיךְ אַיִבְּרָעְגְּתָזְרָת די גַּעַשְׁכְּטָעָ פֿוֹן דֻּעַר קְרִיזְצִיקְנוּגָה בעַתְּ וּוּלְבָעָר קְרִיסְטָוָס אַיִז אוֹיר גַּעַשְׁטָאָכָן גַּעַוְאָרָן מיט אַ שְׁפִּיָּה.

2) דֻּעַר הִיסְטָאַרְיִקְעָר פָּעַלְבִּיבְּיָן (18-19 טָעָר יְמִין) שְׁרִיבְּתָה מיט פָּאַרְזִיכְטִיקָעָ וּוּרְטָעָר אַז: "מעַן פָּאַרְזִיכְעָרָט (זַעַר האַט עַס אַים, מיט פִּינְפִּינְגָה הַונְּדָעָרָט יָאָר שְׁפָעָטָר, פָּאַרְזִיכְעָרָט? — יְמִין, קְהִ) אַז סְאַיִז פֿוֹן דֻּעַר האַסְטִיעָ, אַפְּגָעָרְנוּעָן אַסְטָלְטָה, אַזְוִי וְוִי פֿוֹן אַ לְעַבְּדִיכְן קְעַרְפְּעָר". דַּאְרְפָּן מִיר זִיךְ נִישְׁתְּ וּוּנְדָעָרָן, אוֹ דָס בְּלָוָט האַט גַּעֲקָנְטָ רִינְגָן אַזְוִשְׁ בְּיַוְיכְּ דֻּעַר גַּאַס אַרְוִיסְ...

קלישע גומער 47

יונתן שטעכט די האסטע מיט אַ שפּינָן.

צילן, איז דער פארזאמלטער עולם האט זיך באראטן מכוח דעם אופן, ווי איזו אַרְוִיסְצּוֹרִיכָּן די האסטייע פון דעם יידנס הענט. דאס קומט אַמעשה וועגן אַמְּטִיקָעֶר פרוי, אַשְׁבָּנה, וועלכּעַ האט זיך דעציידרט אַנטְקָלָאָפָּן איז דער יידישער טיר... אָונְטָעָרָן תְּרֵזִיָּה פון בעטן פִּיעַר: אַרְיִינְקּוּמְעַנְדִּיק, האט זיך דערען די האסטייע שועבען אייבער דעם טאָפּ הײַסְן בלוט-דרויטן וואָסְטָר, אַין וועלכּוּ זיך אַיז נָאָר ווֹאָס אָפְגָּעָקָאָכְט גְּעוֹזָאָר. מיט פֿרְוּמָע רִיד נָעָמָט זיך די האסטייע אַיז אַכְּלִי אַרְיִין, לוּיט אַנדְעָרָע שְׁילְדְּעָרָע פון דעם מְוֻפָּת האט זיך גָּאָר גַּעֲנוּמָעָן די האסטייע "אַין די פֿאָלְדוּן פון אַיר קְלִיְּדִי" אַין זיך אָוּוּקְגָּעָטְרָאָגָן צָום גָּלָח פון נִישְׁט ווַיְתָעַר קִירְכָּעַ "סְעַן וְשָׂאָן עַן גְּרוּעוֹ".⁽¹⁾ — דער ווַיְתָעַר האט גְּלִיכִיךְ צוּ ווַיְסִין גַּעַטָּאוּ ווַעֲגַן פָּאָרְגָּעָקְוּמָעָנָעָם גְּרוּיסְן נְסָדָם פָּאָרְיוּזָעַר בִּישָׁאָף, מַאְטִיפָּאָס דע בִּיסְיִ. ⁽²⁾

יונְתָן ווַעֲרָט אַרְעָסְטִירָט אַין קומט אַומְּ אַוְיְפָן שִׁיטְעָרְהִוְיָפָן. די עַקוּעְקוּצִיעַ זָאָל האָבָּן פָּאָרְגָּעָקְוּמָעַ נְבָעַן זְיוּן אַיְגָעָנָעָר ווַיְנוּגָעַ אַין וועלכּעַ ער אַיז כְּלוּמְרִישַׁט באָגָאנְגָּעָן דָּאָס פָּאָרְבָּרָעָן.⁽³⁾ זְיַין פְּרוּי אַין די קִינְדָּעָר אַין נָאָר יִידְזָן, וועלכּעַ זְעַנְעַן גְּעוֹזָעַן אַיבָּעָרָאָשָׁט פון דעם אַוְיסְטָעָרְלִישָׁן נְסָמָס. ווּרְעָן "מִיט זַיְעַר אַיְגָעָנָעָם ווְילְן אָפְגָּעָשְׁמָדָט"... לוּיט אַנדְעָרָע יִדְעָוָת ווּרְעָן צְוָאָמָעָן מִיט יְוַתְּנָעָן אוּיךְ פָּאָרְבָּרָעָנָט זְיַין פְּרוּי אַין קִינְדָּעָר. דער אַיטְאָלְיָעָנִישָׁעָר מַאלָעָר פָּאָלָא אַוְטְשָׁעָלָא (15-טָעָר יִיְהָ) אַיז גַּעַוּזָעַן אוּיךְ שְׁטָאָרָק באַוְירָקְטָן פון דער מעָשָׁה מִיטְן האָסְטִיעַ- נְסָמָס, אַז עַד האָט אִים גַּעַוְידָמָעַט מַעְרָעָרְבָּעָר בִּילְדָּעָר אַין אוּיף אַיְגָעָנָמָס פון די פְּרִיאַיְמָוּן זַעַט מְעַן ווִי יְוַתְּנָעָן קומט אַומְּ אַין פִּיעַר, צְוָאָמָעָן מִיט זְיַין פְּרוּי אַין קִינְדָּעָר.⁽⁴⁾ אוּיךְ ש. דּוּבְּנָאָוּ שְׁרִיבָּת ווַעֲגַן פָּאָרְבָּרָעָנָעָן יְוַתְּנָעָן צְוָאָמָעָן מִיט

1) די קִירְכָּעַ "סְעַן-זְשָׁאָן-עַן-גְּרוּעוֹ" האָט זיך גַּעַפְ�גָּעָנָעָן אַין דער היַינְטִיקָּעָר רִי לאָבָּא אַין האָט אוּיךְ פָּאָרְגָּעָקְוּמָעַ אַטְילְפָן דער צְפָּנְזִיזְטָן פָּוּן הַיְּנִינְטִיקָּן האַטְעָלָל דַּע ווְילְיָ. די קִירְכָּעַ אַיז דָּא גַּעַשְׁתָּאָנוּן פָּוּן 11-טָן יִיְהָ בֵּין צָום יִאָר 1797 אַזְנָן אַיְגָעָנָעָן דַּע בְּאַוְיְצָעָרְין פָּוּן דער מְוֻפָּתְדִּיקָּעָר האָסְטִיעַ. בְּעֵת גַּעַוְיִסְעָט פִּיעַרְוָנָגָעָן האָט מְעַן זְיַין "גְּעוּזָוּן" די גְּלִיבְּקָעָ. די קִירְכָּעַ האָט זיך אוּיךְ באָרִימָט, אַז זְיַין פָּאָרְמָאָגָט דָּאָס מַעְסָרְלָ, מִיט וּלְבָנָן יְוַתְּנָעָן האָט... אַדְוָרְכָּגָעָ שְׁתָאָכוּן די האָסְטִיעַ. די נְטָלָאָזָע רְעוּאָלְזִיעַ האָט נִשְׁטָן נָאָר פָּוְנָאָדְרָעְגָּוָאָרְפָּן די קִירְכָּעַ, נָאָר אַיְרָעָ טָוּרָה האָבָּן אוּיךְ גַּעַלְאָזָט פָּאָרְלִירְן גַּיְינָן אָזְזָעָה "הַיְּלִיקְטִימָרָ" וְיִיְדָעָה דָּאָס מַעְסָרְלָ פָּוּן דער פָּרָאָפָּאָצְיָע אַין די האָסְטִיעַ גְּפָאָ.

2) אַין דער פָּאָרְיוּזָעַר קָאָטְעָדָרָאָלָע "גָּאָטְרָעָדָמָ" וְעַן מִיד דָם מַצְבָּה-שְׁטִינְזָן פָּוּן בִּישָׁאָף. עַר אַיז גַּעַשְׁטָאָרְבָּן אַין יִאָר 1304.

3) זְעַט דָּאָס קָאָפִיטָל: "דָעַר פְּלָאָצָעַ פָּוּן האַטְעָל דַע ווְילְיָ".

4) פָּאָלָא אַוְטְשָׁעָלָא האָט אַין זְיַינָע מַאלְעָרְיָעָן ווַעֲגַן דָם האָסְטִיעַ-נְסָמָס, אַרְוִיסְגָּעָפִירָט אַיְינְקָעַ ווְאַרְיָאנְטָן. מִסְתָּמָא האָט עַר גַּעהְרָעָת פָּאָרְשִׁידָעָנוּ מַעְשָׁיוֹת. דָאָס ווֹאָס אַוְטְשָׁעָלָא אַיז גַּעַוְזָעַן אוּיךְ אַיבָּעָרָאָשָׁט פָּוּן דּוּרְוִיסְן זְיךְ ווַעֲגַן האָסְטִיעַ-נְסָמָס, אַין אַיז אַבְּשָׁעָטְקִינְגָּן, אַז פָּאָרְיוּן אַיז גַּעַוְזָעַן דָאָס עַרְשְׁטָעָ אָרט פָּוּן דָם האָסְטִיעַ-בִּילְבּוּל.

זין פרוי. (1)

און די «געשיכטע» דערצילט וווײטער :

נאכן פארברענען דעם ייד יונטן וווערט זיין הויז פארקופט און דערנאנך אויך צעשטערט. אויף דעם ארט וווערט אין יאר 1299 אויפגעשטעלט אַ קליניגער טעטמפל צום אנדענץ פון פאָרגעקוּומענען נס. די רײַ דעם זשאָרדאנס וווערט זינט דעם געשעניש גערופן «די גאס ווֹ גאט איז געווארן אַפְּגַעְקָאַכְטֶן» (רײַ אוֹ דיעַ פֿיַ בּוֹאֵי), אַ נָּאָמָעָן ווּלְכָעָר האָט אַנְגַּעַהַלְתָּן בֵּין דעם 16-יטן י"ה. אין 15-יטן י"ה וווערט דער טעטמפל פאָרוֹאַנדְלַט אין אַ מאָנָאַסְטִיר. מען פֿאָרגְּרָעָסְטַּר אַים אַון דֻּעְמָאַלְט, אין יאר 1415 וווערט אַוְיסְגָּעְבָּוּיט דער קִירְכָּעַ-הַוִּיפֿ ווּמְעָנָס אַיבָּעַדְרַ – בְּלִיבְּעַנְיִישׁ מִיר זעָן בֵּין הַיִנְטָן. (קלישע נומ. 48).

אין 18-יטן י"ה וווערט דער אלטער מאָנָאַסְטִיר פֿוֹנְגַּנְדָּעָרְגַּוּוֹאָרְפָּן אַון צוֹוִישׁן די יארון 1735 — 1756 – בויט מען אויס די קִירְכָּעַ ווּלְכָעָר מִיר זעָן הַיִנְטָן צוֹ טָאָג (3) אַון ווּלְכָעָר גַּרְעַנְעַצְט זִיךְ מִיטָּן פֿאָרְבְּלִיבְּגַעְנָעָם אַלְטָן קְלוּיסְטְּעַרְ-הַוִּיפֿ ווּגַעַן ווּלְכָעָר עַס רִיְדָן מַעְרָעָע גַּעַשְׂכְּטָעַ-בִּיכְעָר. אַ פֿאָרְיוּזְעַר קִירְכָּעַ אַון אַ מּוֹזִיְּ פֿאָרְמָאָגָן קְעַגְּשַׁטְּאַנְדָּן, ווּלְכָעָר זָאלְן הַאָבָּן אַ שִׁיכְוָת מִיטָּן דער דֻּעְרָמָאַנְטָעָר פֿרָאַפְּאַנְצִיעַן. אַזְוִי לְמַשֵּׁל אַיז אַיז פֿאָרְיוּזְעַר מּוֹזִיְּ קְלִינִיְּ פֿאָרְאָן אַ שִׁילְדָּל 25 × 63 סְעֻנְטִיְּ מַעְטָעַר די גְּרִיסָּס, ווּאָס זָאלְ שְׁטָאמָעָן פָּוּן דער אלטער קִירְכָּעַ, ווּלְכָעָר האָט זִיךְ אַמְּאָל גַּעַבְּרָעָנָגָן אַיז דער אַרְכְּיוּ-גָּאָס. דָּאָס שִׁילְדָּל, ווּאָס אַיז גַּעַמְאָכָט פָּוּן בְּרָאנְדָּז.

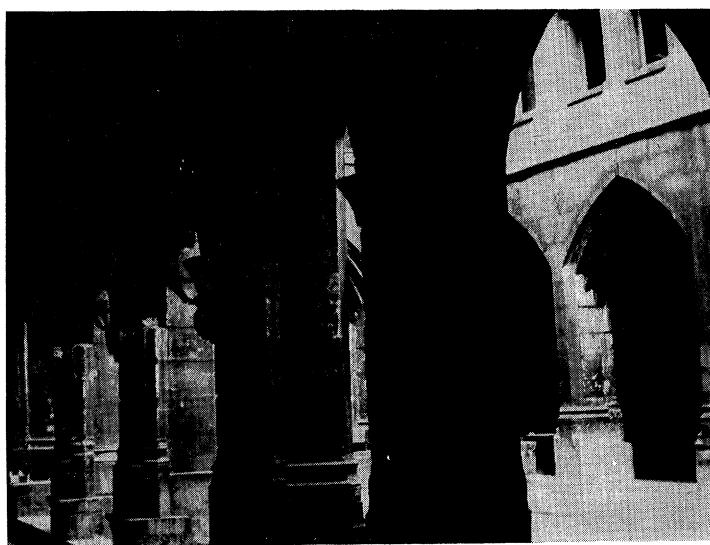
(1) דָּא אַיז אִינְטְּרָעָסְאָנְט אַיבְּרָעָגָעָבָן די מַעְשָׁה ווּאָס גַּעַוִּיסְעַ כְּדָאַנְקְּעָרָס דָּרְצִילְן, אָז בְּעֵת מעַן אַיז גַּעַגְּנָגָעָן פֿאָרְבְּרָעָנָגָן דעם יִיְה, זָאלְ ערַה האָבָּן אַוְיסְגָּעְדְּרָקְט זִיךְ בְּאָדוּעָר, לְמַאיְ ערַה האָט נִישְׁתְּ מִיטָּן זִיךְ קִיְּן הַיִּלְקָעָסְפָּרָס, דַּעַם... תְּלִמְדָה. ערַזְאלְ, לוּטִיְּ דַּיְזָאַקְעָמָהָרִים, האָבָּן גַּעַגְּלִיבְּט, אָז הַאָבְּנָדִיקְ מִיטָּן זִיךְ דַּעַם תְּלִמְדָה, ווּעַט אָס פֿיְיעָר נִישְׁתְּ קְאָגָעָן אַגְּרָרָהָן. מעַן האָט אַים גַּעַבְּרָעָנָגָט פָּוּן זִיךְ שְׁטוּבָ אַסְפָּרָס, ווּאָס אַיז פֿאָרְבְּרָעָנָט גַּעַוְּרָאָן צְוִוְּמָעָן מִיטָּן. אַבְּעָדְרָ אַוְיךְ די זָאַקְעָמָה פָּוּן בְּרָעָנָגָעָן דעם יִיְדָן אַ תְּלִמְדָה עַקְוּעָמְפְּלִיאָר, דַּעַרְצָוָן נָאָר גַּעַנוּמָעָן בֵּין אַין שְׁטוּבָ, אָז הַוְּלָעָ אַיְסְטְּרָאַכְּטָעָנָשָׁן, ווּאָרָעָם וַיַּנְטָן 1240 אַיז אַיז פֿרְאַנְקְּרִיךְ דַּעַר תְּלִמְדָה גַּעַוְּרָעָן פֿאָרְבְּרָעָנָט, קְאָנוּסְקִירָט אַון פֿאָרְבְּרָעָנָט. אַוְיךְ יִיְדָן האָבָּן נָאָר עַרְגָּעָז ווּ אַוְיסְבָּאַהָאָלָטָן אַ גַּעַוִּיסְעַ צָאָל סְפָרִים אַיז עַס שְׁוִין אַבְּעָר גַּרְנִישָׁט גַּעַוְּרָעָן אַזְוִי פְּשָׁוֹת ווּ די מַחְבָּרִים פָּוּן דַּעַר מַעְשָׁה דָּרְצִילְן עַס, אַז מַעְן האָט אוֹפְּקָד דַּעַם יִדְנָס פֿאַרְלָאָגָן אַים גַּעַבְּרָעָנָגָט פָּוּן זִיךְ שְׁטוּבָ אַ תְּלִמְדָה עַקְוּעָמְפְּלִיאָר.

דַּעַר עִקָּר אַבְּעָר מִינְיָעָן מִיר, האָבָּן די מַחְבָּרִים פָּוּן דַּעַר מַעְשָׁה דָּא גַּעֲוָוָת צוֹ דַּעַר צִילְן דַּעַם קְרַסְטְּלִיכְן עַולְם, אָז די יִדְיִישָׁע אַיְסְטְּרָאַכְּטָעָנָשָׁן, וּאוֹרָעָם וַיַּנְטָן 1240 אָז זִיךְ פֿאָרְמָאָגָן נִישְׁתְּ אַיז זִיךְ קִיְּן שְׁוֹם גַּעַטְלִיכְן כּוֹת, ווּיְ לְמַשְׁלָל... די הַיִּלְקָעָה אַסְטִיעָה.

(2) אין יאר 1685 האָט מעַן נָאָר גַּעַוְּרָעָן אַיְפָּקָד דַּעַר מַיְיעָר פָּוּן דַּעַר אַלְטָעָר קִירְכָּעַ, די אוֹפְּשִׁירְפֶּט : «דָּא האָט דַּעַר יִדְ אַפְּגַעְקָאַכְט די הַיִּלְקָעָה אַסְטִיעָה».

(3) די קִירְכָּעַ טְרָאָגָט סְכָדָר דַּעַם נָאָמָעָן «דַּעַ בְּלִיעָתְּ» אַון אַיז, זִינְט 1812 אַיז דִּינְסָט פָּוּן די פֿאָרְיוּזְעַר פֿרָאַטְּעַסְטָאָגָן.

קלישע נומער 48

דער קירכע-הויף אין דער רי דען אַרְשִׁיו נוֹם. 24. (פָּאָטָא : יְהֻ. גַּעֲרָנָה נֶנדְלָעָר).

ציזילירט און באגילדעט. שטעלט פאר א סצענע פון דער פראפאנאציע און פלענט בעה רעליגיעז פראמעסיעס, געטראגן ווערן אויה א לאנגן שטעהן. (1)

אווי זענען מיר אויך איין דער קירכע «סענ-זשאנ-יסען-פראנסוא» (איין דער ר' שארלאַ) גאנצע אכט בילדער, וועלכע שטעלן פאר פאָרשיידענע עפִיניאָדוֹן פון דער האָסְטַיְיעָן-פֿרָאָפָּגָאנָצְיעָן. די דֶּאָזְיקָעַ קִירְכָּע אַפְּיִישָׁרְט אָוֹן פֿאָרְקוּיפָּט בֵּין הַיִּנְטָן צָו טָאג אַ בְּרָאָשָׂוֹר אָוֹן אוֹוִיך טְרָאָגִיש-קָאָמְעָנְטִירְטָעַ רֻעְפָּרָאָדְזְקִיעָס וּוּנְגָן דָּעַם בְּילַבּוֹל. בֵּין גָּאָר אַיְנְטָעָרָעָסָאנְט אִיז דָּעַר פָּאָקְט, וּוָאָס די דֶּאָזְיקָעַ קִירְכָּע הָאָט זִינְט 1867 אַנְגָּעוּהוּבוּן צָו פִּיעָרָן יַעֲדָן זָוְנְטִיק נַאֲכָן קִרְטִיסְטְּלָעָן פָּסָח, דָּעַם פֿאָרְגָּעָקוּרְטָעַס וּוּנְגָן יָאָר אַיְינְט, דָּוָרָך דָּעַר הַיִּנְטָן שָׁוֹן פֿאָרְשָׁוּוֹן-דָּעָנָעָרְטָעַס קִירְכָּע «סְעַנ-זְשָׁאָנ-עַנְגָּרְנוּן».⁽²⁾

אוויי אויך געפינט זיך אין דער פאריזער קירכע «סענט עטינן די מאנטן» אַזְוִי אָזְוִי גַּעֲפִינְט זִיך אֵין דָּעֵר פָּאָרִיזֶר קִירְכֶּעָ «סְעַנְטַ עַטִּינְן דִּי מַאַנְטָן» אַז
וּוֹיטְרָאַזְשׁ פֿוֹן 17-טַנְן יְהָ גַּעֲוִידְמַעְטַ דָּעֵר פָּרָאָפָּאָגָאַצְיָה פֿוֹן דָּעֵר הַאַסְטִיעַ דָּרוֹכָן
יְיִדְ יְנוֹתָן. דָּעֵר וּוֹיטְרָאַזְשׁ שְׁטָאמָטַ פֿוֹן דָּעֵר שְׁוִין דָּעַרְמָאַנְטָעַר אַלְטָעַר קִירְכֶּעָ
סְעַנְטַ עַטִּינְן דִּי מַאַנְטָן».

וְיֵמֶר זָעַן פּוֹן דָּעַם אַלְעָם, וּוּרְדוֹן דִּי פֿאַרְיזְיעַר גְּלִיבִיקָע בֵּין הַיּוֹנָשׁ צַו טָעָג,
כָּסְדָּר בָּאוּוּרְקָט אָוִיף צַו גְּלִיבָן אַיִן דָּעַר וּוַילְדָּרְעָר מְעֻשָּׂה. פּוֹן צִיְּתָן צַו צִיְּתָן
קוּמוֹןָן פָּאָר אַיִן דָּעַר שְׁטָמָט אַנְטִיכְיִידִישָׁע אֲרוּסְטְּרָעְטְּנוֹגָעָן אַוְן מִיר צְוּוּיְפָּלְעָן
נוֹיְשָׂטָן אָוּ דָּעַר "גָּס", פֿאַרְמָאָגָט דָּצְרָעִין זַיְן חַלְקָן.

וועי מיר וווײַסן עס שוׂוֹן, איזו דער ייד יונתֵן אונז אפשר אויך זיין פרוי אוּן
קינדער אומגעקומוּען אוּפֵן שִׁיטָּעָר-הַוִּין אונז זיין פֿאַרְמָעָן איז קָאנְפִיסְקֶּרט
געווֹזָן לְטוּבָת דָּעַם קָעְנִיגַּג.

זוויניסו מיר עפֿאָס וועגן אַ פֿאָרגעָקְומֿעָן שְׁפֵט ?

אויב עם זענוז פארצ'ן אַ מאָסע אַינְצַלְהִיטָן ווועגן פֿאָרְבַּּעַן, וווען דעם ווי אַזּוֹי דער ייד האט געפֿירט מלחמה מיט דער האָסְטִיעַ, זי געשמייסן, געשלאגן, געשטאנַן, אַריינְגּוּשְׁלִידְעַרט אַין קָאָנדְּקִין ווְאָסְעַר אָאַזּוֹ אַיז דאָךְ נָאָרְמָאֵל צוֹ פֿרְצַ'ן אַיְזַּד דּוּרְצְּיִילְטָטָרְטָם ווועגן משפטן.

ו) טראז דעם ואמס סיעורט אונגעבען או דאס בראנדז-ישילד שטאָם פון 14-יטן ייַה,
זאל פאקטישן שטאָמען פון 19-יטן ייַה.

2) א' חזון די אכט בילדער וואס אילוּסְטוּרִין די פֿרָאַפְּנָאַצְיָע פֿוֹן דער האַסְטִיעַ אין איְר
1290, זעען מיר אוּיך, גלייך בעים אַרְגִּינְגֶן אין דער קִיכְבָּע, אוּיך דער לִינְקָעָר זַיִיט מוּיְעָר,
א' גָּרוּסְן שׁוֹאָרְצָן שְׁטִינְ-טָאָול אַיִיך ווּלְכָן מֵר לִיְעָנָע: "לוֹצֵר דָּעַם נֵס פֿוֹן 1290. כְּדִי
תשׁוֹהָה צוֹ טָעַן צוֹלִיב דָּעַר עֲוֹלָה וָאָס אַזְנָעָן גַּעַתָּאָן גַּעַוָּאָרָן צוֹ קְרִיסְטוּסָן וָאָס לְעַבְתָּא
גַּיְבָּר אַהֲרֹנָוּסְן, בּוּמָה תְּפִילָה טָאָ. פְּרָאַגְּזָעָרָן אָנוֹ אַפְּהָמָעָן".

צי איז איז משפט בכלל פארגעקומען?

צי איז ערגעץ וו פארצן אַ וועלכער ס'אייז דאָקומוועט, אָז דער ייך יונתנ זאל זיך האָבן מודה געווען? נײַן, אויך איז אָז דאָקומוועט איז נישט פארצן! אַ ר'וי מחררים וועגן האָסטייע-ביבול לאָזון פאלן "אָומושולדיקע" מינאָרעד בעמערקונגנען אָז דער ייך זאל זיך האָבן מודה געווען איזן פאָרבּעַן... דער שווין דער מאָנטער, פֿאָרְיוֹכְטִיקָעַ הריסטָרִיקָעַ פֿוֹן 18-טָן יָהּ דער גָּלָח פֿעלְבִּיעָן שְׂרִיבְּט אַזְּן זַיִן גַּשְׁיכְּטָעַ פֿוֹן פֿאָרִיאַן, אָז דער ייך זאל נישט האָבן גַּעֲלִיקָנֶט דיּ גַּעֲשִׁיכְּטָעַ... פֿוֹן אַיִן זַיִן אָזָא פֿאָרְשָׁוּעַנְדְּעִירְשִׁיקְּיט אַזְּן דָּרְצִילְן אַזְּוֵי פִּילְ אַיְנְצָלְהִיטָּן וועגן פֿאָרְלוֹיףּ פֿוֹן דער פֿרָאָפָּאנְאַצְּיעַ — וועלכער קִינְגָּעַר האָט אַיְגְּנְטָלָעַ נִשְׁתָּבִיגְעַן ווֹוִינְט — אָזָא אַזְּ אַוְיסְטָוּרְלִישְׁ שְׂוִוִּינְגְּ וועגן דער אַוִּיסְפֿאָרְשָׁוֹנְג אָזָן קִין אַיְנְצִיק ווֹאָרט נִשְׁתָּבִיגְעַן אַ פֿאָרְגָּעְקוּמוּמָנוּס משפט.

מִילָּא, אַין מִיטְלָעְלָטָר וועגען אַסְמָחוּת אָפִילּוּ דיּ מִשְׁוָנְהָדִיקָסְטָע אַנְגָּעָן גַּאנְגָּעָן פָּאָר אַ הַיְלִיקָן אַמְּתָה. דיּ אַפְּגָעְשָׁטָאנְגָּעָנְקִיט אַזְּן גַּעֲוּעָן אַזְּוֵי גְּרוּוּס, אָזְּ דיּ סָאָםָעַ גַּרְעָסְטָעַ נַאֲרִישְׁקִיט אָוָן וּוְלְדָסְטָעַ גַּעֲשִׁיכְּטָעַ האָט גַּעֲגָלְטָן, בְּפִרְט נָאָה, אָזְּ עַס האָט זַיִךְ גַּעֲהָאנְדָלָט מִכְּחָה יִדְן. אַבְּעָרְה הַיְנָט צָוְ טָאגְ, וועַן מִיר באַהֲאנְדָלָעָן דיּ מַעַשָּׂה וועַגְן דער גַּעֲשָׁעְנְדָעְטָעַר האָסְטִיעַ ווַיְסִין מִיר דָאָךְ אָזְּ זַיִךְ נָאָר אַיִן אָוָן אַיְנְצִיקָן אַמְּתָה, ווָסָם באַשְׁטִיעַ אַזְּ דָעַם, אָזְּ אַיִן יָאָר 1290 האָט מַעַן אַיִן פֿאָרְבָּרָעָנָט אַ יְיךְ יַוְתָּהָן, וועַלְכָן מַעַן האָט באַשְׁוֹלְדִיקָט אַזְּן האָבָן פֿרָאַזְּ פֿאָנִירָט דיּ האָסְטִיעַ, כְּדִי אַזְּוֵי אַרְוּס צָוְ קָעְנָעָן צְרוּבָּבוּן זַיִן פֿאָרְמָעָן!

אַינְגָּעָם אַנְטְּשִׁיטִין פֿוֹן דָעַם האָסְטִיעַ-ביבול וועגען דָאָן גַּעֲוּעָן פֿאָרְאִינְטָעַ רַעֲסִירָט צְוּוִי כּוֹחוֹת: דיּ קִירְכָּעַ, ווָסָם האָט נָאָךְ דָעַם דּוּרְכְּפָאָל פֿוֹן דיּ קִרְיִיזְ צָוְגָּן זַיִךְ גַּעֲנִינִיטִיקָט אַזְּן נְסִים, אָזְּן דער קִעְנִיגְ פֿילִיפְ דָעַר שִׁינְגָּר, דער פֿעַרְטָעָר, וועַלְכָרְה האָט זַיִךְ תָּמִיד גַּעֲנִינִיטִיקָט אַזְּן גַּעַלְתָּ. כְּדִי עַס אַיְנְצָזְבָּקְוּמָעַן האָט עַר זַיִךְ נִשְׁתָּבִיגְעַטָּלְטָ פֿאָר קִין שָׁוָם רַצְחָה. צְוִילְבָּ רַוִּיבְ האָט פֿילִיפְ דָעַר שִׁינְגָּר פֿאָרְגִּיכְטָעָט דָעַם דָאָן זַיִער רִיכְיָן אַרְדָּן פֿוֹן דיּ "טַעַמְפְּלִידְרִיטָעָר", זַיִי גַּעַלְאוֹט פֿיְנִיקָן אָזְּן פֿאָרְבָּרָעָנָט ווִי שְׂוִידְעָרְלָעְכָּ אַפְּיקְוּרִיסִים אָזְּן אוּיךְ יְיָ�... קִינְדָּרְ-פֿרְנָסָרָ! עַר האָט אוּיךְ גַּעֲרִיבָּט יִדְיָישְׁ פֿאָרְגָּעָן אָזְּן פֿאָרְגָּעָן יִדְיָישְׁ בְּלָטָן.)

וועַגְן דָאָיִקְן מַלְךְ שְׂרִיבָט טַעַדְאָר רִינְאָךְ: «לוֹאֵי דער הוַיְלִיקָעַ האָט פֿאָרְבָּרָעָנָט דיּ סְפָרִים פֿוֹן דיּ יְיָ� אָזְּן פֿילִיפְ דָעַר שִׁינְגָּר האָט שָׁוִין פֿאָרְבָּרָעָנָט דיּ יְיָ� גַּופָּאָ». דער דִּיכְטָעָר דָאָנְטָעָ בְּאַצְּיִיכְנָט פֿילִיפְ דָעַם שִׁינְגָּעָם (אַיִן זַיִן «גַּעַטְ

(1) אַיִן 1288 האָט דער מלָךְ אַוִּיסְגָּעְפְּרָעָסְטָ מַוְן דיּ פֿאָרְיְזָעָר יְיָ� זַיִער אַ גְּרוּסָעָ גַּעַלְטָ סְמֻעָ אַלְסָ שְׁטָרָאָךְ פֿאָר זַיְגָעָן «צְוּ הַוְיָךְ» בְּיַיִם דָזְעָוָעָן אַזְּן זַיִער שָׁוֹלָ.

לעכער קאמעדיע") אלס «א צויזטער פילאַטּוֹס» און דער היסטאריקער מישלע רופט אים פשוט אן «דער טיוול!»...

טעאָפֿיל האַלעַז, אַ מְחַבֵּר פּוֹן אַן אִינְטְּרָעְסָאנְט וּוּרְק (19-טַעַר יְהָה) וּוּגַנְדַּי יִידְן פּוֹן פְּרָאַנְקָרִיךְ, שְׁרַיְבֶּט וּוּגַנְדַּי אַים:

«בַּיִּי אַ הַרְשָׁעֵר פּוֹן דָּעַם טִיפּ, וּוי סַ'אַיז גַּעֲוֹעַן פְּילִיפּ דָּעַר שִׁינְעָר, קָאנְגַּעַן זַיְנַע מְעַשִּׂים נִשְׁתַּחַת בָּאַטְּרָאַכְּט וּוּרְן וּוי אַ רְעֹזְוּלְטָאַט פּוֹן רְעִילְגִּיעָזָן פְּלִיסָּס. דִּי גַּעַלְטַ-גִּירְקִיטַּה האַט דָּא אָן סְפָּק גַּעַשְּׁפִּילַּט אַ גַּרוּיסַּע רָאַלְעַ.»

כְּדִי צו האַבָּן דָּעַם גַּעַהְעִירִיקְן בָּאַגְּרִיףּ וּוּגַנְדַּי עַטְּיִישָׁן הַינְּטָעְרָגְוָונְט פּוֹן «הָאַסְּטִיעַנְסָ», וּוּטַ אָמַשְׁגַּר גַּעַנוֹג זַיִּן צו בְּרֻעְגָּעָן בְּלוֹיזָאַיִינִיקָּעַ שְׁוּרוֹת פּוֹן אַ פְּאַפּוֹלְ�וָרְ פְּרָאַנְצְּזִוִּישָׁ שְׁוּלְבָּזָן אוּפְּנָן חַשְׁבָּוֹן פּוֹן פְּילִיפּ דָּעַם פְּעַרְטָן, דָּעַם שִׁינְעָם. אַט וּוּאָס מִיר לִיְעַנְעַן דָּאָרָט:

«דָּאָס אָפְּשָׁאָפְּן דָּעַם אַרְדָּן פּוֹן דִּי טְעַמְּפָלְ-רִיטָּעָר אַיז פָּאָר זִיךְ גַּוְפָּא אַ זָּאָךְ פּוֹן צְוִיְּטִידְאָנְגִּיקָּעַר וּוּיכְטִיקִיטַּ; עַס אַיז אָבָּעָד כָּאַרְאָקְטָעְרִיסְטִישָׁ פָּאָר דָּעַר גִּירְקִיטַּה, הַיְּפָאְקְרִיּוּעַ, פְּעַלְמָן פּוֹן וּוּלְכָעַ סַ'אַיז סְקוּרְפָּלְעָן אַן פּוֹן דָּעַר קָאלְטָעָר גַּרְזְוִיאָמְקִיטַּה פּוֹן פְּילִיפּ דָּעַם שִׁינְעָם אַן פּוֹן זַיִּן אַרְוּם.»

צַו דִּי לְעַצְתָּע שְׁוּרוֹת מִכְּה «וַיְיָן אַרְוּם» דָּאָרָפְּן צְוָגְעָרָעָט וּוּרְן דִּי פְּאַרְיְזָנוֹן קִירְכָּעָלִיטַּן, וּוּלְכָעַן האַבָּן מִתְּגַעַמְאָכָט אָלָע בִּיְזָעַן מְנֻשָּׁים פּוֹן מְלָךְ אַן אַים אַין אַלְעָם צְוָגָעָה אַלְפָן.

פּוֹן דִּיְאָ קִירְכָּעָלְטָאָטָעָס אַיז אַרְוִיסְגָּעוֹזָאָקָּסָן דָּעַר בִּילְבּוֹל קָעָגַן יִיד יְוָנָתָן. היהות דִי מעָשָׁה וּוּגַנְדַּי דָּעַר פְּרָאַפְּגָאַצְּיעַ אַן וּוּגַנְדַּי פָּאַרְגָּעְלָמוּנְגָּעָם «נְסָ» האַט אַרְוִיסְגָּרוּפָן אַין פָּאָרִיז דָּאָס אַנְטָשְׁטִין פּוֹן אַ קִּידְבַּע גַּעֲוִידְמָעָט דָּעַם גַּעַשְׁעָעָד נִישָׁ, אַן אַיז גַּעֲוֹעַן אַ סְּטִימָול פָּאָר דְּעִילְגִּיעָזָעָר פְּרָאַצְעָסִיעָס אַין פָּאַרְלָוִיףּ פּוֹן יַאֲרָהּוֹנְדָעְטָרָעָר אַן אַינְסְפִּירִירָט מְאַלְעָדָר צַו שָׁאָפָן וּוּגַנְדַּי דָּעַם גַּעַשְׁעָנִישָׁ בִּילְדָעָר, וּוּאָס בָּאַפּוֹצֵן בִּיז הַיִּנְטָן צַו טָאגְ אַ רְיִי קִירְכָּעָס: אַן אַוִּיפּ וּוּפִילְ סַ'אַט אַוִּיךְ גַּעַהְאַלְטָן אַין אַיִּין וּוּאַקְסָן אַ לְּיטָעְרָאָטוֹר פּוֹן אַפְּהָאַנְדְּלָוְנְגָּעָן וּוּגַנְדַּי דָּעַם עֲנֵנָי, וּוּטַ שְׁוִין זַיִּן אוּפְּנָן אַרְטָן צַו וּוּאַרְפָּן אַ בְּלִיק אַוִּיפּ דָּעַם אַפְּנָן, וּוי אַזְוִי דָּעַר «נְסָ» וּוּרְטַ בְּאַחֲנְדָלָת. סַ'אַיז זַיִּיר וּוּיכְטִיק זִיךְ אַוִּיפּ דָּעַם אַפְּצָוּשְׁטָעָלָן, וּוּאַרְעָם עַס גִּיט אַ זַּעַלְטָן בִּילְדָמָכְהָוָה דָּעַר אַבְּיַעַטְטוּיְטָעָט פּוֹן דִי מְחַבְּרִים, וּוּגַנְדַּי זַיִּיר בָּאַצְּיָאָוגָג צָוּ יִידְן-פְּרָאַבְּלָעָם אַן אַוִּיךְ וּוּגַנְדַּי אַמְתָּאָן לִיגְנָן אַרְוּם דָּעַר האַסְטִיעַגְעַט. (קְלִישָׁע נּוֹמָה 49).

דָּעַר עֲנֵנָי אַוִּיךְ אַינְטָעְסָאנְט צָוְלִיב דִי אַוְמָאַפְּהָעָרְלָעָכְעָ בָּאַמְּיָאָנְגָּעָן וּוּאָס גִּינְעָן אַן בִּיז הַיִּנְטָן צַו טָאגְ אַוִּיפְּצָוְהָאַלְטָן דָּעַם אַבְּסְוּרְדָּאָלָן בִּילְבּוֹל אַוִּיפּ יִידְן,

49 נומ. קלישע

(Arch. Nationales)

הילע פון קירכלען אינוענטאר-בור פון 15-טן י"ה.

או די האבן געוווכט צו פראפאנירן די האסטיע. אין וועלכער עס לעבטן קלומרטש גאטס ליבּ.

אווי למשל לייעגען מיר בי אלעקס מארטאן, א מהבר פון א בוד א וויזיט אינן פאריזן:

„וועגן דער קירבע ווערט אט וואס דערציאלית..”

מייט די דז'וקע לאקאנישע ווערטער זוכט דער מהבר אויסצומידן זיין איי-גענע פאראנטווארטלעכקייט ; ער באגנונגנט זיך מיטן פשוטן «עס ווערט דער-צילט» אאַנו.

לונין דו רבאנגעטש הונז החוּ דעווַי אָזְנוֹן
אויסגאָבעס וועגן שטעט און לענדער, היבט און מיט די ווערטער :

זעון מיר, אן אויך די דזוקיק אויסגעבע מידיט אויס צו געמען אויף זיך
וישלט פאיינז אינטיגראט אונדערוואט פאָר דער מאַזְזֶה

ושאך הילעדר, אינגעַר פון די באָדִינְטְּנְדִּיקְסְּטָעַ פֿאָרִיזְ-קָעְנָעַר הַיְנְטָ צֹו טָאגַ
שריבַּט פְּשׁוּט: «מען זאגט» דאס אָין גאנֶצְן!

האסטטוא-געשיכטע מיט די ווערטער :
בדאם איזן איינז פון אם שטארקסטען באפערטיינטונג לענגנדעס פון אלטן
אויגוסט וויטי, א蚂חר פון א געשיכטע פון פארזין, הייבט אונ דערצ'ילן די

באנץ אנדערש באהאנדעלט דעם עניין דער היסטאריקער גורדאן דע גענויאק,
א מחבר פון א פינפֿ-בענדיקער געשיכטע פון פאריז ; גלייד ווי ער רירט זיך
צע אום האמאניזום שביברט שבר : פאריז".

“די שנהה, וואס די גיסטלויעכע האבן געטראגן אויף יידן, האט זיך מאני פעסטירט און יאָר 1290 דורך געשעניש, וואס האט אַרויסגעדרופן אין פֿאַרְזִין אַ גּוֹרִיסֶן טּוֹמֶל”.

שווין אין די ערשות שורות וויזוט דער היסטאריקער גלייך פון וואנגען ס-האט זיך גענומען דער "נס"; או דאס איז געווען דאס וווערכ פון די גלחים, פון דער גירבען. או מאיג גוונגען א גווערכ פון ווואהן צו גיידן.

דערצ'ילנדיק דעם פֿאַרלוֹיף פֿוֹן "גֶּס", שְׂרִיבֶּט עֲרָב:
"מֵיר הָאָבָּן אַ רְעַכְתָּ צַו צְוִיְּפְּלָעָן אַינְגָם אַמְתָּ פֿוֹן דַּי אַינְגְּלַהִיטָּן" אָוָן אָפָּ

די מעשה מיט דער שכנה האט פשוט געקאנט אויסן זיין אומצובירעגען
דעם אומגליקלעבן ייד יונתנן, וועלכער איי געווען ריך און ריכקיטט רופט
אַרוֹיסְ קְנָאָה".

ווי מענטשלעך און ווי שכליך.

עס וועט אבער זיין בגין גאר אינטערעסאנט דאס ציטירן איינעם פון די
ויבתקע היסטאריקער פון פאריז פון 18-טן און אנהייב 19-טן יהה דעם געוועז
זונגען קאנזונגס-מייטגליד ז. א. דילאָר און וויין זי אַזְוִי אַראָצְיאָנָעָל-דענעגען
דייקער מענטש האט געזען די זאָד. נאָכֵן דערצ'ילן אַין זיין "געישטטע פון פֿאָרִיז"
דעם גאנצֶן פֿאָרְלוּיפֿ פון דער האסטייע-פֿראָפֿאנָאַצְיָע אַון "נס", שרייבט ער :

"דאס אַין דער אַינְהָאַלְטָפּ פון אַ גַּעֲשַׁעֲגַנִּישׁ וְאַס אַין פּוּבְּלִיצְרִיטָט דָרְךְ אָז
אַנְגַּנְמַעַן מַחְבָּר אַון אַיבְּרַדְעַרְצִילְט גַּעֲנוֹן דָרְךְ אַנדְרָעַ שְׂרִיבְּבָעָר. לִיְּטָ דֻּעָם
דָאַזְוֹן פְּאָפְּרִיר אַון זַיְּנָעַן קַאְפִּיעַס דָאַרְךְ מַעַן נִשְׁתַּחַט צְוִיְּפְּלָעָן, אָז יְוֹנָתָן, וְאַס אַיִּט,
וַיְוֹיָט אָוִיס, גַּעֲוֹעַן גַּעֲנוֹגְ רִיךְ, אַיְּזָנָשׁ נַאֲר בָּאַשּׁוֹלְדִּיקְטָ גַּעֲוֹאָרָן אַין בָּאֲגִינְ
די גַּאֲטַלְעַטְעַרְזָנָגָג, נַאֲר אָז עָר אַיְּזָאַיךְ בָּאַשְׁטְרָאַפְּט גַּעֲוֹאָרָן אַמְצָקְוּמָעָן אַין
פְּיִיעָר; אַבעָר צַי אַיְּזָנָד בָּאוֹיְזָן גַּעֲוֹאָרָן אַוִיכְ אַלְעָגָלָן אָפָּן? די אַפְּ
וְעַזְנָהִיט פון די פֿאָרְטִּידִיקְוָנָג-פֿאָרְמָעָן, די רִיכְקִיטָטָפּ פון באַשְׁוֹלְדִּיקְטָן, די נִשְׁתַּחַטְ
עַרְלְעַקְיִיט, די וְשַׁעַדְגַּעַקִּיטָט פון די קִירְכְּעַלְיִיט, דָעָר פֿאָנָאַטִּיזָם, די אַלְטָעָ שְׁנָאָה
צַו יְדָן, דָעָר אַינְטָרְעָרָס פון גַּלְחָ פָּוֹן דָעָר קִירְכָּעָס "סְעָן וְשָׁאָן עַן גְּרוּוּוֹ", וְאַס
איי גַּעֲוֹעַן דָעָר הַוִּיפְּטָ-בָאַשְׁוֹלְדִּיקְעָר אַון וְעַלְכָּר אַיְּזָגְעָוָרָן דָעָר הַוִּיפְּטָ-בָּאָר
וַיְצַעַּר פון דָעָר בָּאַרְיִמְטָרָדָרְלְקְוּוּיָּעָ, אַדְאָנָק וְעַלְכָּר עַד האָט זַיְּקְ גַּעֲרִיכְתָּ
אַרְיִנְצְּבָאַקְוּמָעָן פָּאָר זַיְּנָ קִירְכָּעָ אַסְטָדְבָּתָ אַונְתָּהָן; די מִיְּנָוָנָג וְעַלְכָּר
דָעַמְאָלָט גַּעֲוֹעַן פֿאָרְשָׁפְּרִיטָ צְוִישָׁן די גְּלָחִים צַו אַקְצָעְפְּטִירָן בְּיְלוּלִים, וְאַס
הָאָבָּן זַיְּ גַּעֲנוֹצָט; דָעָר שְׁוִינְדָלְ צְוִילָבְ גְּלִיבָן; די טָאָרטְוָן, וְעַלְכָּר
אַרְוִיסְגָּעָרְפָּן אַ פְּאָלָשְׁ מְוֹדָה זַיְּנָ זַיְּ, לְסֹוף דָאָשׁוֹיְגָן מְכוֹחָ די בָּאוֹיְזָן, וְעַלְכָּר
זָאָלָן באַשְׁטְעַטִּיקָן די רִיכְקִיטָטָפּ פון דָעָר באַשְׁוֹלְדִּיקְוָנָג אָאָוּ: דָאָס אַלְצָ אַיְּזָ מַעְרָ
וְיִ סְאָזְנִיךְ אַיִּיךְ צַו באַרְעַטְיקָן דָעָם צְוִיְּפָלָ, וְאַס אַיְּזָאַיךְ פֿאָרְשְׁטָאַרְקָט
דָרְךְ די שָׁקְיִינְדִּיקָע אַון אַומְגָלוּבְלְעַכָּעָ מַעְשִׁיותָ. וְיִ אַזְוִי אַיְּזָעָס מַעְגָּלָעָ, אָז
אַוְלָכָעָ מַעְרְקָוּוּרְדִּיקָע גַּעֲשַׁעַנִּישׁ וְיִ די וְעַמְנָ וְעַלְכָעָס וְוּרְטָ דָעַרְצִילְטָ,
הָאָבָּן נִשְׁתַּחַט אַיבְּרַדְעַאַש דָעָם יְדָ גְּנָפָא וְאַס האָט זַיְּ מִיט זַיְּ הַאַנְדְּלָוָג אַרְוִיסְ
גַּעֲרָפָן? וְיִ אַזְוִי זָאָלָן מִיר גְּלִיבָן, אָז דָעָר יְדָ האָט דָעַרְלְוִיבָט אַרְיִנְצְּבָאַקְוּמָעָן אַין
שְׁטוּב אַ פֿעַרְזָאָן, וְאַס זָאָל וְעַרְוָן אָז עדות פון זַיְּנָ גַּאֲטַלְעַטְעַרְזָנָג, די פְּרוּ
וְעַלְכָעָ האָט אַיְּסְטִיגְגָּעָנָבָן אַזְוִי בָּאַשְׁטְרָאַפְּט צַו וְוִינְרָן? פָּאָר וְאַס אַיְּזָ די
פְּרוּ וְעַלְכָעָ האָט אַיבְּרַגְגָּעָנָבָן אַין די הענטָפָן יְוֹנָתָנָעָן די האַסְטִיעָ, נִשְׁתַּחַט
אַיבְּרַגְגָּעָנָבָן גַּעֲוֹאָרָן צָוּ מַשְׁפְּט? די הַאַנְדְּלָוָג פון דָעָר קְרִיסְטְּלְלְעַכָּר פְּרוּ

אייז דאך געוווען נאך מעער פארברעכעריש ווי פונעם יידן. אלץ פירט צו גלייבן, אוֹס איז פארגעקומען אַ גרויזאָמע פֿאַרְשׁוּעָרָוּנָג אָמְצָבָרָעָנָגָעָן דָעַם יִדֵּי יְוִנְתָּן.⁽¹⁾

ויאָס פֿאָר אַן אִינְטְּעַרְעַסְאַנְטָע שְׂרוֹת!

מיר האָבָן דָא צִיטְרֶיט אַ רִי מְחַבְּרִים אָוֹן גַּעֲווִין וּוּי צָוֵי לְאָגִישׁ-דָעָנְקָעְנְדִיקָעַ מְעַנְטָשָׁו אָוֹן אַבְּיַעַטְיַיּוּעַ הִיסְטָאָרִיקָעַרְ הָאָבָן זִיךְ בְּאַצְוִיגְן צָוֵם «הַאָסְטִיעַנְסָס» אָוֹן הָאָבָן אוּיף אָזָא פְּשָׁוֹט-מְעַנְטָשָׁלְעָכָן אָפָּן גַּעֲווִין, אַן סְהָנְדָלָט זִיךְ נִשְׁתָּאָן אַנְסָ, נָאָר אַינְ אַ בִּילְבּוֹל אַוְיף אַיְדָן וּוּמְעַן מְעַן הָאָט בְּאַרְוִיבָט אָוֹן דָעָרְהָגָעַט.

גַּאנְצָ אַנְדָעָרְשָׁ אַיְזָעַס אַבְּעָרְ מִיטָּן הִיסְטָאָרִיקָעַרְ רַעֲנָעַ הָעָרָאָן דָעַ וּוּילְפָאָסָן וּוּלְכָעָרְ הָאָט אַיְזָעַס אַיְרָ 1954 בְּאַקְוּמָעַן דָעַ «פֿרְרִיְּן פֿאָר גַּעַשְׁבִּיכְטָעַ» פֿוֹן פֿאָרְן. וּוּעַן רְ הָעָרָאָן דָעַ וּוּלְפָאָס בְּאַחֲנְדָלָט דָעַם עֲנֵנִי וּוּעַן דָעַרְ פֿרְאַפְּאַנְדְּטָעַרְ הַאָסְטִיעַן וּוּעַרְתָּ עַרְ אָוִיסָה הִיסְטָאָרִיקָעַרְ ; עַרְ טְרִיסְטָלְט זִיךְ פֿוֹן אַוְיפְּבָרוּנִי אַוְיףְּ דִי צְוִיְּפָלָעַר אַיְנָעָם נְסָ אָוֹן גַּאֲרָרְ סְפָּעַצְיָעַל קָאָכָט עַרְ זִיךְ אַוְיףְּ דָעַם נָאָר וּוּאָס צִיטְרָתָן הִיסְטָאָרְ רִיקָעָר דִילָאָרְ פֿאָר זִין נִשְׁתָּאָן דָעַרְ וּוּלְכָעָרְ מְעַשָּׁה.

הָאָט עַפְּעָס דָעַרְ חַשְׁוּבָרְ הִיסְטָאָרִיקָעַרְ . רְ הָעָרָאָן דָעַ וּוּלְפָאָס דָאַקְוּמָעָנָטָן וּוּאָס זָאָלְן בְּאַשְׁטָעִיקָן דִי שְׁוֹלְדָ פֿוֹן יְוִנְתָּגָנוּן? קָאָוְרָ בְּאוּיְינָן אַן סְאַיְזָ פֿאָרְגָּעָ ? קָוּמָעָן עַפְּעָס אַ מְשֻׁפְּט אַיְבָּרָעָן יִדֵּן אָוֹן אַ מְעַגְּלָקְיִיט זִיךְ צָוֵי פֿאָרְטִיְּדִיקָן ? נִיְּיָ ! קִיְּנָ שָׁוָם דָאַקְוּמָעָנָטָן הָאָט נִשְׁתָּאָרְ דָעַרְ גַּעַפְּרִיְּזָעַרְ הִיסְטָאָרִיקָעַרְ ! וּוּ זָאָלְ עַרְ זִיְּ נִעְמָעָן ? קָאָכָט עַרְ זִיךְ מִיטְ אַזְעַלְכָעְ שְׁטוֹינְגָעְנְדִיקָעַ «אַרְגּוּמָעָנָטָן» וּוּי «מְעַן זָאָגָט אָוֹס אַיְזָ נִשְׁתָּאָרְ קִיְּנָ רְוִיךְ אָנָן קִיְּנָ פֿיעַיְרָ»... אַדְעָרְ פֿאָרְרְוָפְּנִידָקָעְ זִיךְ אַוְיףְּ אַפְּאָרְ דִילָאָרְ קִיְּזָעָרְ, קִירְכָּלְעָכָן הִיסְטָאָרִיקָעַרְ פֿוֹן 18-טָן יְהָ, דָעַם גַּלְחָה לְעַבָּעָרְ, בְּרָעָנְגָט עַרְ אַרְגּוּמָעָנָטָן, דָעַם גַּלְחָס שְׁרִיבָן אַזָּ :

«דִי גַּעַשְׁבִּיכְטָעַ אַיְזָ גּוֹט בְּאַקְאָגָטָן...»

דָאָס זָעָנָעָן עַס דִי «אַיְבָּרְצִיְּגָנְדִיקָעַ» שְׂרוֹתָ פֿוֹן רְ הָעָרָאָן דָעַ וּוּלְפָאָס. דָעַרְ אַוְיפְּבָרוּנִי זִינְגָעָרְ אַוְיףְּ דָעַם אַנְטִי-קְלָעְרִיקָאָלָן הִיסְטָאָרִיקָעַרְ דִילָאָר אַיְזָ אַוְיָ גְּרוּיסָ, אַזָּ מִידְ לִיְיָנָעָן בְּיָ אִים : «כְּבִין זִיךְ מְדָהָ, אַזָּ זִינְגָעָקָמְעַנְטָאָרָן שְׁטִיגָן אַלְצָ אַיְבָּרְ» אָוֹן מִידְ לִיְיָנָעָן בְּיָ אִים פְּאַלְגָּנְדִיקָעַ שְׁטוֹינְגָעְנְדִיקָעַ שְׂרוֹתָ :

(1) די האָסְטִיעַ לִיְיָגָט דָעַרְ גַּלְחָה אָרְיִין דָעַם גַּלוּבִּיקָן גַּלְיִיךְ אַיְזָ מְוַיְלָ אַרְיִין ; כְּדִי צָוְעַן אַיבָּרְגָּעָבָן די האָסְטִיעַ דָעַם יִזְׁנָן, הָאָט דָאָךְ די פְּרוּי גַּעֲמוֹזָט אַוְיףְּ דָעַרְ גַּרְ אַרְיִיסָּ כָּפָן דָאָס מְזָהָלָעָ פֿוֹן מְוַיְלָ, עַס זָאָל נִשְׁתָּאָצְגִּין, בָּאַהֲלָלָן עַס אַיְזָ. אַוְיףְּ די טִילְ פְּוּנָעָם בְּלָבוֹל וּוּיָוָט, וּוּיָנְבָעְכָּדִיקְ שְׁלַעַכְטָן די אַיְסְצָעְגִּוְזִיצִיעַ אָוֹן דִי מְעַשָּׁה בְּכָל אַיְזָ פֿאָרְבִּיצְרָט גַּעֲוָאָרָן.

“אָן אַנְדָּעֶר אֹיפִּין אַרט פֿוֹן יָוְנָתָן, וּוֹאַלְט גַּעֲפָלָן אֹיףְּ דֵי קְנִי, אַבְּנָר דָּעָר טִיוֹוָל האָט, וּוַיְזַט אָרוּס, בְּלִינְד גַּמְאָכָט דָעַם דָּאָזִיקָן יִזְׁדָּגָן, וּוּלְכָאָר האָט זִיךְ פָּאָרָה מַסְּטָן אֹוףְּ קְרִיסְטוּסָן.” (אונטערגעשטראָן דורך יה. ק.)

יא. פּוֹנְקָט אָזְיָה האָבָן קְרִיסְטָלְעַכָּע מְחַבְּרִים אַין מִיטְלָעַלְטָעָר גַּעֲשָׂרְבִּין וּוּגָן דֵי יִידָּן, אָנוֹ זַיִי וּוְילָן נִישְׁתָּזְעַן דָעַם קְרִיסְטָלְעַכָּן אָמָת, וּוְילָן דָעָר טִיוֹוָל פָּאָרְשָׁטְעַלְטָן זַיִי דָעַר אוּגָן אַוְן מַאְכָת זַיִי בְּלִינְד!

ר. העָרָאָן דָעַ וּוְילְפָאָס האָט מִיטְ זַיִן טְרָאָכָט זַיִק נִישְׁתָּזְעַלְטָעָר פֿוֹן, מִיטְלָעַלְטָעָר! פֿוֹן דֵי זְעַלְבָּעָ באַהוַּיְפָּטָונְגָּעָן, וּוּלְכָעָ מִיר האָבָן אַיצְט גַּעֲלִיעָנָט, אַיְזָאָךְ אַרוּסְגַּעַקְמוּן דֵי סִימְבָּאַלְשָׁע סְטָאָטוּז פֿוֹן דָעָר סִינְאָגָעָ מִיטְ פָּאָרָה בְּונְדָעָן אֹוְיגָן!

בְּעֵת ר. העָרָאָן דָעַ וּוְילְפָאָס דָעַרְצִילְטָט מְכוּחָ דָעַם שְׁנִירָל בְּלוֹט וּוּאָס עַס האָט אַנְגָּעוּהָיָבָן אַרוּסְגַּעַטְרָאָמָעָן פּוֹנוּם יִדְסָ הַוִּזָּ אַוְן דֵי אַוְיפְּרוֹדְעָרָוָגָן, וּוּאָס דָאָס האָט אַרוּסְגַּעַרְוָפָן בְּיִם פָּאָרְזָאָמָלָטָן עָולָם, שְׁרִיבָט עַר זַיְעָר עַרְנָט:

“אַיְזָאָךְ דָעָר אָמָתָן וּוַיְזַעַן מְרָד נִישְׁתָּזְעַנְיָוִי זַיִי אָזְיָה דָעָר אַלְאָרָם האָט זַיִק אַנְגָּעוּהָיָבָן.”

וּוּאָזְיָה עַס אַיְזָאָן מַעְגָּלָעָ גַּעֲוָעָן דֵי גַּאנְצָע אַבְּסָוְרְדָאָלָע גַּעֲשִׁיכְטָע מִיטְן מַצְהָלָע, וּוּגָן דָעַם אַלְעָם פְּרִיגָּטָן נִישְׁתָּזְעַלְטָעָר הִיסְטָאָרִיקָעָר; דָאָס אַלְקָ אַיִז, וּוַיְזַט אָוִיס. בְּכָל נִישְׁתָּקְיִין עֲנֵין וּוּאָס אַלְצָעִין דֵי אַוְיפְּמַעְרְקָזָאָמָקִיָּת פֿוֹן אַלְגִּישָׁ-דְּעַנְקָעָנָט דִּיקָן מַעְנָשָׁ אַיְז אַונְדוֹעָר יָאָרְהָנוֹנְדָעָרָט. פָּאָרָן “הִיסְטָאָרִיקָעָר” ר. העָרָאָן דָעַ וּוְילְפָאָס אַיְז נִאר נִישְׁתָּקְלָאָר אַוְן נִישְׁתָּזְאָפְּגָעְלָעָרָט אַיְז זַאָק: וּוְעָר סְהָאָט גַּעַד-שְׁלָאָגָן טְרָעוֹוָגָעָ! ... אַלְצָאָבָרְעִיקָּעָ, דֵי אַלְעָ דָעַרְצִילְטָט וּוְילָדָעָ מעָשִׂיות זְעָנָעָן אַיְז בְּעַסְטָעָר אַרְדָּעָנוֹגָן אַוְן בְּאַוְרָאוֹאִיקָן אַבְּסָאָלוֹט נִישְׁתָּזְעַנְיָוִסָּן...

אַבְּעָר דָאָס סָאָמָע שְׁטוֹינְגַּנְדִּיקְסָטָע בְּיִי ר. העָרָאָן דָעַ וּוְילְפָאָס, זְעָנָעָן זְיַנְעָ...

שְׁוֹרוֹת וּוּמִיר לִיְיָעָנָעָן: “דָעָר נָס מִיטְ דָעָר פְּרָאַפָּאַרְטָעָר האָט זַיִק נִישְׁתָּזְעַלְטָעָר בְּאַגְּנוֹגָנָט מִיטְן אַיְנְקִרְצָן זַיִק טִיף אַיְז זְכוֹרָן: עָר האָט גַּעהָאָט אַ וּוַיְטָעָרְדִּיקָן המשָׁךְ, וּוּאָס אַ גַּעַלְעַרְנָטָעָר קָאָן פָּעַסְטָשְׁטָעַלְן זַיִן גַּעַנְעַלְאָגָיָעָ. מַעַן גַּעֲפִינָט זַיִן יִאָר 1369 אַיְן בְּרִיסְלָ, אַיְן דָעָר קִירְכָּעָ סָעַנְטָ גִּידְילָ.”

וּוּאָס מִינְיָט ר. העָרָאָן דָעַ וּוְילְפָאָס וּוּגָן עַר שְׁרִיבָט, אַוְן דָעָר נָס האָט גַּעהָאָט אַ וּוַיְטָעָרְדִּיקָן המשָׁךְ אַיְן בְּרִיסְלָ? וּוּגָן וּוּאָס פָּאָר אַ גַּעַנְעַלְאָגָיָעָ האַגְּדָלָט זַיִק עַס?

וּוּאָס באַדִּיטָן דֵי מִיסְטָעָרִיעָז שְׁוֹרוֹת?

יא. זַיִי באַשְׁטָעִיטִיקָן, אַז ר. העָרָאָן דָעַ וּוְילְפָאָס אַיְז פְּעָאֵק צַו פִּירָן מְלָחָמָה אוּפְּיךְ צַו פָּאָרְטִּיךְ שָׁקָר אַוְן דָעַרְפָּאָר פִּיעָרָט עַר אָזְיָי קָעָגָן דֵי צַוְּיִיפְּלָעָר אַיְז

דעם אמת פון דער האסטיע-מעשה און זוכט אוז געבעכדייך-עלכערלעגן בילבול צו פארטיזיקן און אויפצוהאלטן ווי אן אמת.

אבער אידער מיר וועלן באחאנדלען ר. העראן דע ווילפאס ארוויסזאג מכוחה דעם «ווײיטערדיין המשך» פון פאריזער בילבול און זען וואס ס'איין איינטעלעך פארגעקומווען אין ברישל, וועלן מיר זיך פריער אפשטעלן אויף א בראשור וואס איז מיט א קורצער צייט צוריק פארעפנטעלעכת געווארן דורך דער פרוי ס. מאראָן רענדי געווידמעט דעם פאריזער האסטיע-נס».

ס. מאראָן רענדי געהרט צו די וועלכע גלייבן הייליך אין פארגעקומוועגעט «נס» און ווי שטיגענדיך דאס זאל נישט קלינגען, איז איר בראשור א פרווע צו באוועין «ויסנשאפטלעך» און «געשיכטלעך», און דער «נס» איז טאָקען פֿאָרגען קומען...».

א אמת אינטערעסאנטע אויפגאָבע...

עטלאָכע בלימעלעך פון איר «היסטאריש-ויסנשאפטלעכער» ארבעט ברענדי גען מיר דא ווי א מוסטער :

אנהייבנדייך איר עסיי, פרעוגט די מהברין :

«וועגן וואס איינטעלעך האנדולט עס זיך דא? איז עס א פאנטאָסטישע מעשה אדרער און אויטענטישער נס?»

אויב די פאריזער האסטיע-געשיכטע זאל נישט האבן געווען קיין אמת, פרעוגט די מהברין :

«טה ווי אזי וואָלט עס מעגלעך געווען, און דאס פארגעקומוועגע זאל זיך קאנען אזוּי איינגלידערן, באפעסטיקן און ווערן א געשעניש, וועגן וועלכע מען שושקעט זיך נישט אין דער שטיל אין פֿאָרלויף פון אזוּי פֿיל יארהונדערטער?... און אט איז א וויטערדייךער «אַרגומענט» ווי עס פֿאָסט פֿאָר א ויסנשאפטלעך היסטארישער אַפְּהאנדלונג :

«צי דארף מען זיך נישט רעכענען מיט זיבן יארהונדערטער פאריזער טריייד שַׁאָפְּט און גלייבן אינעם נס?»...

די בראשור אנטהאלט אויך אַפְּטיטל אַן «די טעאָלאָגִישע מעגלעכקייט פון נס», וואס באשטייט בסקי-הכל פון זיבען שורות, אין וועלכע די «היסטאריש קערין» פֿירט אויס (ויסנשאפטלעך!...). און די פֿאָטערס פון דער קירכע, האלטן אֹאָ נס פֿאָר... מעגלעך און אֹז :

«דאס געשעניש איז שטענדייך אַגערקענט געווארן ווי אָ נס סיַי דורך דער קירכע, סיַי דורך די קעניגן און סיַי דורך די מלוכה-אויטאָריטעטן».

אווי שרייבט מען געשיכטע!...

או מען האט אלס לעדרער דעם היסטאריקער ר. העראן דע ווילפאס, וועלכער באנוצט זיך מיט אזעלכע ארגומענטן ווי «ס'אייז נישטא קיין רויך או קיין פיער», אדער או «די געשיכטע אויז גוט באקאנט». קאן מען אויך אורייסקומען מיט אזעלכע «היסטאריש-וויסנסאפטלעכע אויספירן» או די פאטערס פון דער קירכע האלטן אزا נס פאר מעגלעך!...

פון דעסט וועגן באגונגענט זיך נישט די מחברין מיט די אויבן ציטרטע «אייזערנע» ארגומענטן, נאר עס קומט נאך א סענסאציע, פון האבן אנטדעקט דאך קומגענטן, וועלכע באשטעטיקן, אzo דער האסטייננס איז באמת פארגעקומען!

די דאקומענטן וועלכע זי האט אנטדעקט, באשטייען פון :

- 1) אzo אקט פון יאר 1291, אzo מען האט פארכויפט דאס הויז פון יידן יונתן.
- 2) אzo אין דער אלטער קירכע סעניזשאנ-ウン-גרעו, וואס איז געווארן די באזיצערין פון דער מופתדייקער האסטייט, זענען פארגעקומען נײַן תפילות (אדער לעקציעס) וועגן דעם געשענען נס.

געפיגען אzo אקט פון יאר 1291 וועגן דעם פארכויף פון יונתנס הויז, אויב דער אקט איז נאר נישט «געמאכט» געווארן שפעטער (קלישע נומ. 50) (אויך וואס די ליגנ-זאגערס לטובת גאט, זענען אלץ נישט פאיק!) אzo די «אנטדעונג» וועגן די נײַן געהאלטנען לעקציעס זענען, פארשטייט זיך, וויתט פון צו זיין א בא- וויז אינעם אמרת פון «נס».

און לסתה, כדי אונדו איבערוציזיגן, אzo די אנטדעקט דאקומענטן זענען באמת אויטענישע, שרייבט די פרויס. מאראָדרענדי :

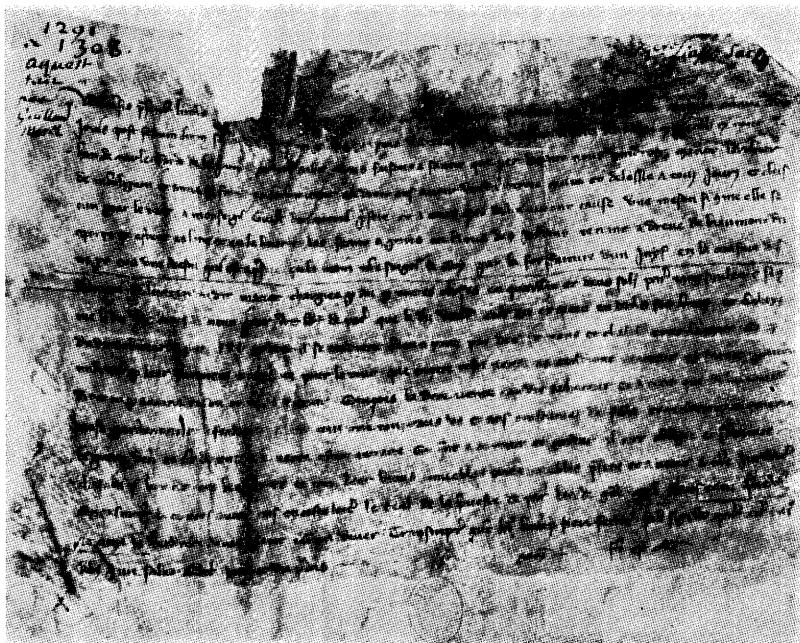
«די בלעטער זענען געל!...»

אין גאנצן גענומען איז די «היסטאריש-וויסנסאפטלעכע» אפהאנדלוג אַ מעשה מיטן טויבן וועלכער האט געהערט אַ שטומען דערציילן וועגן אַ בלינדן, וועלכער האט געזען, זיך אַ לאָמער איז געלאָפֿן.

וועלן מיר זיך איצט אומקערן צו די שורות פון ר. העראן דע ווילפאס, כדי זיך צו באקענען מיטן המשך פון נס, וואס זאל זיך האבן איבערגעחוּרט איז בריסל!...

אין ברישל זאלן די יידן איז 1369 אויך האבן פראפאנירט די האסטייט. אויך דארט האבן זיי אדורכגעשטעבן דאס מצחלה, וואס האט אויך דארט אַנגעַה- הויבן צו בלוטיקן. אויב ר. העראן דע ווילפאס לאָזט דערביי פאלן אزا מערקי ווערדיקן אויסדרוק ווי «גענעאללאָגִיעַ», האט ער עס געתאן דערפֿאָר, וואס דער

קלישע נומער 50

(Bib. Nationale)

פארקייף-אקט פון יונתנס הוין.

יד, וועלכער זאל האבן אדורכגעפירט די פראפאנאציע פון דער האסטייע אין בעלגייע, האט, ווי מערכווערדיק דאס זאל נישט קלינגען, אויך געהיסן יונתן!...
געוני ווי דער ייד פון פאריזן!...

פונקט ווי דער עלייתdem בילבול וועלכער אויך אויפגעקומען אין 12-טן יהה אין ענגלאנד און זיך פון דארט אריינרגעטראנן אין אלע קריסטעלכע לענדער פון אייראפע, אזיי האט זיך פון פאריזן אויס אונגעהיבן צו פארשפריטן אייבער די קריסטעלכע לענדער דער פריש אויפגעקומען בעילבול, אויך יידן פראפאנירז די האסטייע וואס היבט און צו בלוטיקן. אכת יאָר נאָכן אויפקס פון פאריזער בעילבול, זאל אָזָא געשעגעניש שוין האבן פֿאַרְגּוּקּוּמּוּן אין דיטשלאנד (אין יאָר בעגן וועלכן מיר האבן אבער נישט קיין שום גענויערע ידיעות און אין 1298), יאָר נאָכן פֿאַרְזּוּעָר "נס" האט זיך דער בעילבול איבערגעחוּרט אין בריסל און דארט האט דער שולדיינער ייד אויך געהיסן... יונתן!

אויף דעם דאָזִיקּן מערכווערדיקּן צופאל האט שוין דער היסטריקער דילאָר געציגונג די אייפֿמְעַרְקּוֹאַמְּקִיטּ מיט אָזִיךּ פֿילְיאָרְן צוּרִיךּ און אין אונדערע טאג האט ר. העראָן דע ווילפֿאָס גַּעֲשֵׁרְיבָּן, אָזָה דער געלערנטער קאָן פֿאַסְטְּשְׁטָעָן די גענעאַלְגִּיעַ.

אוּס האט זיך איבערגעחוּרט דער בעילבול, ווונדרן מיר זיך נישט, אבער "גענעאַלְגִּיעַ"? און צי איז דאס איבערחוּרט זיך פון וועלבּן נאָמען ווי אין פֿאַרְזּ טאָקָעּ נישט מעָר ווי אָ צוּפְאָל?

ניינ, סְאָיו שווין וויט נישט געווען קיין צופאל. דער נאָמען פון ייד יונתן, וואָס טראָגֶט די פֿאַרְאַנְטוֹאַרְטְּלָעְכִּיקִיטּ פֿאַר דער האסטייע-פֿראַפְּאַנְאַצְּיעַ אין בריסל, אָיוּ אַ ווּנוֹנְדְּרָבָּאָרָעָר באָוּיִין, ווי וויט די בריסעלער בעילבול פון יאָר נאָכְגַּעַטָּן זיינער פֿאַרְגִּיעַר. אוּבּ אָזִיךּ האט מעָן זיך אַנְגְּעַזְעַטּ אָוּפּ דעם אָמְגִּילְקָלְעָן ייד יונתן, אָזָה אָבער דער בריסעלער בעילבול פון יאָר 1369 אָזָוּקּ אוּפּ אַנְדְּרָעָר וועגן, וועלכּעַ גַּעֲבָן אַ זעלטְעָנָן מְעַלְעַקְיִיטּ צוּ זעַן ווי אָזִיךּ די דָּאָרְטִיקּ קִירְכְּעַלְיִיטּ האָבן פֿאַברְצִירְטּ זיינָר בעילבול, וואָס די יוֹרְשִׁים זיינָר פֿרוֹבִּירְן מיט אָלָעּ כּוֹחוֹת אוּפְּצֹחַאָלְטָן בֵּין הִינְטָן צוּ טָאָגּ.

בכל ענלאָען צוּוִישׂן זיך די אָלָעּ בעילבולים אָון מעשיות וועגן יידישן פֿרוֹו צו פֿראַפְּאַנְרִין די האסטייע. פֿאַרְאָן, פֿאַרְשְׁטִיטִיךּ זיך, פֿאַרְשִׁידְעָנָעּ ווּאַרְיָאנָטָן, אָבער אַין תּוֹךְ גענומען, זענען די אָלָעּ מעשיות אָין מעשה. די פֿאַנְטָאַזְיִעַ פון די מהבריט אָון אוּסְטְּרָאַכְטָעָרָס האט דָאַ נישט קִין בריטיע האַרְיוֹזָאנָטָן אָון מְמִילָאָ אָזִיךּ דער בריסעלער ווּאַרְיָאנָט נישט אַיבְּרִיךּ רִיךּ אָון נישט אַרְגִּינְעָלָן בְּיִם דָּעַרְצִילְן וועגן גַּאנְגּ פון די גַּעֲשֵׁרְעַנְיִישָׁן.

נאר אויב מיר שטעלן זיך אוף אויפ דעם בריסעלער האסטיע-ביבול, טווען
מיר עס צוליב דער קלומרטער "געגעאלגיע" פון ביידען פראפאנאטאָן, דעם
זיד יונטן פון פאריז און דעם ייד יונטן פון בריסל.

ס'איין אפֿשֶׁר נישט זיינט ריכטיק פון אונדזער זויט, וואס מיר באונצן זיך
מייטן נאמען יונטן, וואראם לוייט דעם פראנציזישן טעקסט, ווי מיר טראפען אים
און אין אלע ערטער וועלכע דערצילן וועגן פֿאַרְיוֹזֶר האסטיע-ביבול, ווערט
דער קרבן גערופֿן יאנאָטאָס (פֿאנַעַטִישׁ, זשאנַעַטִישׁ). דאס מערכווערדיקע אין
דעם ענין אין טאָקע דאס וואס דער ייד וועלכעד האָט דערפֿירט צו דער פֿרְאַ
פֿאנַעַטִישׁ אין בריסל, האָט געהיטן פֿונְקֶט אָווּי, גענְוִי ווי זיין פֿאַרְיוֹזֶר ברודער,
אויך זשאנַעַטִישׁ אָס... עס פֿעלט נישט קיין איינַצְיָקָעַר אָות!

דאָס אָיָז אֲבִוָּו גַּאֲרָכָּאַטְּרִיסְטִישׁ זַיִת פּוֹגָעָם עַנִּין. דאס באָוַיּוֹזֶט די
אָמְבָּאַהָלְפָנְקִיטָּט פָּוּן די בְּרִיסְעָלְעָר בְּיַלְבּוֹל-מַאֲכָעָרָס אָוּן אָיָז גַּלְּיַכְּצִיָּטִיק אָוִיך
אֲטָרָגִישׁע בְּאַשְׁטָעִטִּיקָנוּגָו וְוַעֲגָן דַּעַר בְּיַטְוּל-בָּאַצְּיוֹנָג צַו פֿאַרְזִיכְטִיקִיטָּט
בַּיִּים גְּרוּיִיטָן דַּעַם בְּיַלְבּוֹל. די לִיְּטָן וְוַעֲלָכָעָה האָבָּן אָין בְּרִיסְל אַוְיסְגָּעְקָלִיבָּן דַּעַם נָאַמְעָן,
הָאָבָּן גַּעֲוּסָטָן, אָו זַיִת קָאַנְעָן טָאָן וְוואָס זַיִת גַּעֲפָעַלְטָן וְוואָי זַיִת גַּעֲפָעַלְטָן; אָו
זַיִת וְוַעֲלָן נִישְׁט דַּאֲרָפָן קִינְיָנָם אַפְּגָעָבָן קִין חַשְׁבָּוּנָה פָּאָר זַיִת עַמְשִׁים. זַיִת הָאָבָּן
פְּשָׁוֹת אָוּן פְּרָאָסֶט זַיִת בְּאַנְצָוֹצָט מִיטָּן נָאַמְעָן פָּוּן יִדְיָן יְוָנָתָן, וְוַעֲלָכָן זַיִת גַּעֲקָעָנָט
צּוֹלִיבָּן בְּיַלְבּוֹל פָּוּן פֿאַרְיָה. די בְּרִיסְעָלְעָר אַוְיסְטָרָאַטְּרָעָר פָּוּן דַּעַר מַעְשָׁה הָאָבָּן
דַּאֲךְ נִישְׁט גַּעַהְאָט די מִינְדָּעָטָע סִיבָה אָוּן ס'איָזָן זַיִת אָוּיך אָוּן גַּאֲנַצְּן נִישְׁט אַיִּינָן
גַּעֲפָאָלָן צַו טְרָאָכָּתָן, אָו סְוּוּעָט קְוּמָעָן אֲצִיָּטָן, וְוואָן דַּעַר מַעְכְּטִיקָעָר קָאַטוּיְלִישָׁן
קִירְכְּלָעָכָּר כּוֹחַ וְוַעַט אַוְיסְגָּעוּעָפָט וְוַעֲרָן אָוּן מַעַן וְוַעַט קָאַנְעָן אָוּן מַעַן אַוְנְטָעָרָה
נָעַמְעָן אָוּן אַוְיסְפָּאַרְשָׁוֹגָמָה דַּי אַלְעָן וְוַיְלָדָעָמָה. דַּאֲרָפָן נָעַמְט זַיִת עַס דַּעַר
הַמְּשָׁר אָוּן די "געגעאלגִּיעַ" פָּוּן בְּרִיסְעָלְעָר "נֵס". רַהֲרָאָן דַּעַר וְוַיְלָפָסָן, גַּעַהְעָרָט
אוּיך, וְוואָי זַעַעַן, צַו די וְוואָס זַעַעַן גַּרְיִיט צַו פֿאַבְּרִיצְיָרָן מַעְשִׁוֹתָן, כְּדי צַו
הַעֲלָפָן דַּעַם... רְבָּנוּנָה שְׁלַׂוּלָם.

די בְּרִיסְעָלְעָר לִיְּטָהָבָּן, פֿאַרְשְׁטִיטִיט זַיִת, גַּעֲוּסָט וְוואָגָן די פֿרְאַפְּטָ�ן, וְוואָס
די בְּיַלְבּוֹלִים אוּיך יִדְנָן בְּרַעֲגָעָן סִיְּפָרְדָּעָר קִירְכָּעָן סִיְּפָרְדָּעָר די הַעֲרָשָׁעָר פָּוּן
לאָנד. צּוֹלִיב די דַּאֲזִיקָּעָר פֿרְאַפְּטִין הָאָבָּן מַעְרָעָט שְׁטָעָט זַיִת בְּאַמִּיטָּה אָוּן גַּעַזְוָכָט
צַו הָאָבָּן "איַגְּנָנָעָן נֵסִים" אָוּן קָאַנְקוּרוּרִיט צַוּוּשָׁן זַיִת אוּיך דַּעַס דַּאֲזִיקָּן גַּעַבְּיטָן
וְוואָגָן דַּעַר דַּאֲזִיקָּעָר קָאַנְקוּרוּרָעָן אַרְוָס נֵסִים (אָוּן כְּלוּמְרָשָׁט אַנְטְּדָעָקָטָעָר רַעֲלִיקְוּוּיָס
פָּוּן הַיְּלִיקָּעָר קְבָּרִים, צְדִיקִים אָוּן מַאֲרְטִירְדָּרָר...) אַיִּז פֿאַרְאָן אַסְטָּסָן צַו
עַס וְוַאֲלָט גַּעַוּנָן בִּזְיָה גַּאֲרָכָּאַטְּרִיסְטִישׁ וְוואָס סְיוּזָאָלָט נִישְׁט גַּעַוּנָן אַזְוִי טְרוּיְעָרִיקָּ.

די לִיגָּנס וְוואָגָן כְּלוּמְרָשָׁט פֿאַרְגְּעָקְוּמָעָנָעָן נֵסִים הָאָבָּן פָּאָר דַּעַר קִירְכָּעָר אַפְּטָ�
מַאֲלָאָן גַּעַגְעָנוּמָעָן אָוּן קָאַמְּפָרָאַמִּיטְּרָנְדִּיקָּן כְּאַרְאָקְטָ�רָעָר, אָו מַעְרָעָרָעָר קָאַנְסִילָן אָוּן

פוייפסתן האבן פרוביירט ארויסצוטרעדן קעגן זיין אבער אומזיסט ; די גלחישע מאסע און דער באָראַבעטער המון, דאס אַג "פֿאַלְקּ" האט עס געפֿאַדערט און די פוייפסתן האבן (ווײַ אליע מאַל) נאַבעגעבן.

וואָס טוט מען נישט אלץ כדי צו העלפּן דעם רבונו של עולם ? !

אין בריסל, ווי אין פֿאַרְיִו, זענען געוווען צוֹויַי צדדים וואָס האבן געהאט אַ גּוֹרִיסָן אַינְטּוּרֶעֶס אַרוּסְצּוּקְוּמָן מִיטּ עַפְּעֵס אַ מעַשָּׂה קָעָגָן דִּי יִידְן, דָּאס זַעַנְעָן גּוֹעָעָן : דער פֿירְשַׁטְּ פֿוֹן בְּרָאָבָּאנְט וּוּינְטּוּשְׁעָסְלָאָס, וּוּלְכּוּרְ האט פֿוֹנְקָט וּוּי פֿילְיַפּ דֻּרְ שִׁינְגַּרְ זַיךְ תְּמִיד גּוּנִיְּטִיקְט אַין גַּעַלְט אָון דער קָלְעָר וּוּלְכּוּרְ האט סַיְ צּוֹלְבּ אַון סַיְ צּוֹלְבּ "שְׁטָרְקָן דַּעַם גְּלִיבְּן" גּוּשְׁטְרָעְבָּט, וּוּי אַין אַ סָּר אַנדְדְּרָעְ עַרְטָעָר, צו האבן אַן אַיְגְּעָנָם "נָס" !

זינט דעם 13-טֵן יִיְהּ האט מען דַּאַרט גּוּבִּיטּ די גּוּרִיסָע קִירְכָּעְ סַעַן מִישְׁעָל-סַעַן גִּידְיל. די בויאָרְבָּעָט האט זַיךְ גּוּצְיוּגָן לְאָנָג. מען האט זַיךְ גּוּנִיְּטִיקְט אַין אַ סָּר גַּעַלְט אָון טַאַקָּעְ נַאֲר עַפְּעֵס אַ "נָס" האט גּוּקָאנְט אַ רָּוק טָאָן די זַאֲרָ פֿוֹן אַרְטָ, אַ נָּס, וּוּאָס זַאֲלָ בְּרָעְגָּעָן מַאֲסְנוּיָּוִי דִּי גּוּלְיִבְּקָעְ אַין דער קִירְכָּעְ אַרְיִין צּוֹחָמָעָן מִיטּ זַיְעָרָעְ גּוֹאָשָׁנָס. די בְּרִיסְעָלְעָר טַאַטָּעָס האבן גּוּוּסְטָ אַזְּ די פֿאַרְ רִיזְעָרְ קִירְכָּעְ "סְעַן-זְשָׁאַן-עַזְגְּרוּוֹ", וּוּאָס רַעְקָלָאָמִירָט זַיךְ וּוּי די באָזִיצְעָרִין פֿוֹן דער מַוְתְּדִיקָעָר האַסְטִיעָ, מַאֲכָתּ נִישְׁטָ קִיְּן שְׁלַעְכָּטָ בְּיַזְנָעָס. אַזְּוִי אַרְוָם אַין דער גּוּוֹנְטּוּשְׁעָנָעָר "נָס" אַוְיךְ גּוּשְׁעָן אַין בְּרִיסָל !

די דַּאַרטִּיקָעְ קִירְכָּלְעָדְקָאַטוּלִישָׁעְ קִירְיִין דַּעְרְצִיְּילְן :

אַ גּוּוּוִיסָן טָאגּ דָּאס פֿאַלְקּ זַיךְ דַּעְרוּוֹסְטָ, אַזְּ די יִידְן האַבן גּוּגְבָּעָט די הַיְלִיקָעְ האַסְטִיעָ, זַי פֿרָאַפְּגָאַנִּירָטְ, אַדוּרְכּוּגְשְׁטָאָכְן מִיטּ מַעְסְעָרָס אָון אַזְּ עַס אַיְן גּוּשְׁעָן אַזְּ אַוְיסְטּוּרְלִישָׁעְ זַאֲרָ : די האַסְטִיעָ האַט אַנְגָּעוּהָיָבָן צַוְּ בְּלוּטִיקָן. מען האַט, פֿאַרְשְׁטִיטִיט זַיךְ, אַרְעַסְטִירָט יִידְן, זַיךְ גּוּפְּיִינִיקָט אַין די קָעְלָעָרָן פֿוֹן דער "יּוֹסְטִיעָ", זַיךְ "פֿאַרְמְשְׁפָטָ" צָום טּוּיְט אָון דַּעְרָנָאָךְ די שְׁוֹלְדִיקָעְ עַפְּנְטָלְעָקָעְ פֿאַרְיִין בְּרָעְנָטָן .(1)

אוֹודָאי זענען די שְׁטָאַטְטָ-טַאַטָּעָס צּוּיְשָׁן זַיךְ גּוּלְיִיךְ אַדוּרְכּוּגְשְׁטָאָקָעְ : די קִירְכָּעְ "סְעַן-מִישְׁעָל-סְעַנְטְּ-גִּידְילְ" האַט באָקוּמָעָן די פֿרָאַפְּגָאַנִּירָטְ האַסְטִיעָ פָּאָר אַרְיָעָ פרָוָעָמָעָ בְּיַזְנָעָס אָון דער פֿירְשַׁטְּ וּוּינְטּוּשְׁעָסְלָאָס האַט "אַלְס שְׁטָרָאָף פָּאָר דֻּרְ גַּאֲטְ-לְעַסְטְּרָנוֹגָ" אַרוּסְגּוּטְרִיבָּן די יִידְן פֿוֹן בְּרָאָבָּאנְטְּ קָאנְפִּיסְקִירְנִיךְ דְּרָבְּבִּי זַיְעָרְ גַּאֲנְצְּ פֿאַרְמָעָן.

(1) מען ווּיְסָט נִישְׁטָ גּוּנוּי די צָאל אַוְמְגּוּבְּרָעְנָגְטָ אַוְיִפְּן שִׁיטְעָרְ-הַוִּפְּן. עַס וּוּרְטָ אַנְגָּעוּבָן די צָאל פֿוֹן דְּרִיְיָ, פֿוֹן פֿינְקָ אָון פֿוֹן זִבְּן קְדוּשִׁים. מַעְלָעָקָעְ אַזְּ עַס זענען גּוּוּעָן מַעָרָ. עַס זענען אַבְּעָר דָּאן פֿאַגְּרָעְקָוּמָן אַ רְיִיְ פֿאַגְּרָאָמָעָן אוֹיףְ יִידְן סַיְ אַין בְּרִיסָל, סַיְ אַיבְּרָעָן גַּאֲנְצְּן לְאָנָדָ, וּוּאָס האַבן גּוּקָאָסָט אַ סָּר יִדְיְשָׁעָ לעַבְנָס.

פונקט ווי מיר האבן גברעננט איז קורצע שורות אַ פָּרְטְּרָעֶט פֿוֹן קעניג פיליפ דעם שיינעם, דעם פערטן, וועלכער האט בעה דעם פאריזער האסטייע-ביבול געהערשט אין פראנקרייך און געריבט וויפל און בי וועמען עס האט זיך נאָר געלָאָט, איז ווערט זיך אַפְּצְוִשְׁטָעֵלָן אַין קורצַן אוַיף דער פָּרְזְוּנְלָעְקִיט פֿוֹן פִּירְשַׁט ווַיְעַנְּטְשָׁעַלָּם, וואָס האט אַין יאָר 1369 פָּרְזְאָרגֶט דאס לאָנד מיט יוֹשֵׁר אַין צַדְקַת דִּי הַיְלִיקָע בְּרִיסְטָלָעָר קִרְכָּעָן קַעֲגָן יִדְיִישָׂן "אי-בערפָאַלְיַה" אוַיף דער האסטייע. אַט וואָס עס שְׁרִיבְט ווַעֲגָן אִים אַ בעלגייער, וועל-כער האט געפָאָרְשַׁט דִּי אַפְּפָרְעַט פֿוֹנְעָם האסטייע-ביבול:

"זַיְעַנְדִּיקָה, אַיך בָּהָאָלֶט עַס נִישְׁתָּ, אַ גָּלוֹבִיקָּעָר אַין פָּרְאַקְטִיכְרָנְדִּיקָּעָר קָאָ-טָאָלִיק, קָאָן אַיך אַבְּעָר נִישְׁתָּ גְּלִיבָּן אַין דֻּעָר אַבְּסוֹרְדָּלָעָר לְעַגְעַנְדָּע ווּלְכָעָ אַיתָּ. לְוִוִּיט מִיְּן מִיְּנוֹנָגָה אַוְיְסְגָּעְטָרָאָכָּט גְּעוֹוָאָרָה, כְּדִי צַו בָּאַרְעַכְתִּיקָּן דֻּעָם פָּגָרְאָם אוַיף יִדְוָן אַין דָּאָס קָאַנְפִּיסְקִירָן זַיְעַר פָּרְאָמְעָגָן. דִּי דָּאַזְּקָעָן קָאַנְפִּיסְקִאָצְיָע אַין גְּעוֹוָעָן לְוִוִּיט מִיְּן בָּאַשְׁיְדָעָנָעָר מִיְּנוֹנָגָה, דֻּעָר עִקְּרְ-צִיל פֿוֹן ווַיְעַנְּטְשָׁעַלָּם פֿוֹן לוּקְסָעָנָ-בּוֹרָגָן וואָס אַין יַעֲנָע טָעָג גְּעוֹוָעָן דֻּעָר פִּירְשַׁט פֿוֹן בָּרָאָבָּאָט. עַס ווּאָלָט גְּעוֹוָעָן אַ סְּךְ צַו דָּרְצְיִילָן ווַעֲגָן ווַיְעַנְּטְשָׁעַלָּם, וואָס אַיְזָן גְּעוֹוָעָן אַיְינָעָר פֿוֹן דִּי אָפְ-שְׁטוּסְנְדִּיקְסְּטָע פִּיגְוָן אַין דֻּעָר גַּעַשְׁכִּיטָע פֿוֹן בָּעַלְגַּיִעַ. אַ פְּחַדְנִישָׂנָה נְפָשָׂ (שְׁטָעַנְדִּיקָה בָּאוּגָט אוּפָּן שְׁלָאַכְטְּפָעָלָה), אַוְמַעְנְשָׁלָעָךְ. אַ מּוֹסְטָעָר פֿוֹן אַ קָּרָגָן אַין פֿוֹן אַן אָפְנָאָדָעָר."

זַיְעַר אַן אַינְטָעַרְעָסָאַנְטָעָר פָּרְטְּרָעֶט פֿוֹן אַ הַעֲרָשָׁעָר, ווּלְכָעָר האט גַּעַשְׁפָּט די ייזְנָן פָּאָר אַכְלָמְרִישָׁט בָּאַגְּאָנְגָּעָנָעָם פָּאָרְבָּרְעָן.

וּוְיַיְ אַ גָּלוֹבִיקָּעָר אַין פָּרְאַקְטִיכְרָנְדִּיקָּעָר קָאָטָאָלִיק, ווּלְכָעָר "גְּלִיבְט נִישְׁתָּ אַין דֻּעָר אַבְּסוֹרְדָּלָעָר לְעַגְעַנְדָּע" מִיט דֻּעָר האסטייע, האט דֻּעָר מַחְבָּר פֿוֹן דִּי נָאָר וואָס צִיטְרָטָע שְׁוֹרוֹת גָּאָרְנִישָׂ ווָאָס פִּירְצְוּוֹאָרָפָן דִּי בְּרִיסְטָלָעָר קִרְכָּעָרְטִיאָ-רִיטָעָן, ווּלְכָעָן האָבָּן זִיךְ אַנְגְּנָכָאָפָט אַינְעָס "נָס" אַין האָלָטָן זִיךְ אַין אִים בֵּין הַיְיִינָת צַו טָאָג. אַלְעָ זַיְעָנָה פִּירְוּאָרָפָן זַעֲנָעָן נָגָע נָאָר דֻּעָם פִּירְשַׁט ווַיְעַנְּטְשָׁעַס-לָאָס. אַן אַנְדָּעָרָעָר הַיסְטָאָרִיקָּעָר שְׁרִיבְט ווַעֲגָן דֻּעָם פִּירְשַׁט אָז:

"נִיְיִטְקָנְדִּיק זִיךְ אַין גָּעָלָט, פָּלָעָגָט עַד זִיךְ נִישְׁתָּ אַפְּשָׁטָעָלָן פָּאָר האַנְדָּלְגָּעָן ווּלְכָעָ זַעֲנָעָן נִישְׁתָּ אַלְעָ מָאָל גְּעוֹוָעָן בְּכָבוֹדִיק..."

ס' אַין אַבְּעָר אוַיך אַינְטָעַרְעָסָאַנְטָעָר צַו דָּרְצְיִילָן דֻּעָם מַכְלָוְרָשְׁטָן פָּאָרְלִוִּיךְ פֿוֹן דֻּעָר האסטייע-פָּרְאַפְּאָנָאָצְיָע אַין בְּרִיסְלָה; אַ וַיְכִתְקַע סִיבָּה בָּאַוּעָגָט אָוְנְדָז דָא צַו בְּרַעְנָגָן דִּי בְּרִיסְטָלָעָר "אוֹפְּלָאָגָע", ווּלְכָעָ דָרְצְיִילָט:

דֻּעָר יִיד יְוָנָה (וּשְׁאָנָטָאָס) פֿוֹן שְׁטָעָטָלָעָגָע אַין גְּעוֹוָעָן פָּאָרְבִּיטָעָט צַוְּרָה לִיבָּן שְׁמָד פֿוֹן אַ נָּאָעָנָטָן יִיד אַ�וּנָר האט גְּעוֹוָכָּת זִיךְ נָוקָם צַו זִיךְ אַין דֻּעָר קִרְכָּעָן

האטער צוגערעדט דעם משומד ושאן פון לווען, ער זאל פון ערצעז א קירכע אַארויסגעבעגען די היליקע האסטייע, צוֹאנְגָּנְדִּיק אַים דערפֿאָר אַ גְּרוּיסָע גָּעלְטִי סומצ' (1)

דער משומד האט מיט פון אַלטער זיך אַרײַנְקָרָאָג אָין אַרְיכְּכָע
„סענט קָאַטְּרִינְיָע“ אָין פון דָּארֶט אַרְיסְגָּנְבָּעֶט אַ וּזְאַעֲזַע מִיט מָעָרָעָה האַסְטִיעַ-
מְצָהָלָעַ אָזֵן זַי אַבְּרָגָעָבָן דָּעַם יַיְד יְוָנָתָן, פָּוֹן וּוּמָעָן עַר האָט באַקְוּמוּן דָּאס
אַזְּוּזָאָגָעָט גָּלְטָט פָּאָר דָּעַר אַדוֹרְכָּגָעָפִירְטָעָר גְּנָבָה.

יונתן האט צו נויפגעוצאמלט א גרוועע יידן דאס זאל האבן געשען אין זעלבן
שטעטל ענגיען) און צווזאמען האבן זיי געהזוקט און פרראפאנירט דאס הייליקע
ברויט. אייניקע טאג שפצעטער האט מען דעם ייד יונתן געפונגען א דערהרגעטען
בוי זיך אין גארטן. געוויסע קרייסטלאכען קראניק-שריבערס רעכענען... און דאס
זאל אים האבן דערהרגעטען טאקע ושהן פון לווען, וועמען דער ייד האט אפשר
נישט געוואלט באצאלן די אַפְּגָעַשְׁתִּימֶטָּע סומע פאר דער אַדְּוֹרְכָּגָעַפִּירְטָּע גּוֹבָּה... (2)
דערשראָלן צוליב דעם מאָרד און גלייבנדיך, און דאס איז א שטראָף פון
גאט פֿאָר דער אַפְּגָעַטְּאַעֲנֵעָר זינְדָה, האט די אלמנה פון דערהרגעטען געבעניגט
די האָסְטִיעָ צו די יידן פון בריסל, כדי פְּטוּר צו ווערָן פון דעם חַפֵּץ. די בריסעלעד
יידן האבן זיך צו נויפגעוצאמלט אין דער של און זיך אַרוּפְּגָעַוְּאַרְפָּן אויף דער
האָסְטִיעָ מיט קלילות און גַּאֲטַלְּעַסְטְּרַוְּנוֹגָעָן און זיך אַדְּוֹרְכָּגָעַשְׁמָאָכָן מיט מעסערט.
זיך זענען אַבעָד גַּעֲלִיבָן דערשראָקָן, וואָרָעָם פון הייליקן ברויט האט אַגְּגָהוֹיְבָן
צָו טְרִיפָּן בְּלוֹט.

אויב אין קרייטעלכער מחבר דערציזילט, און פון דער אדרוךגעשטאטגענער האסטטייע האבן אנגעהויבן צו טריפֿן טראפנס בלוט. דערציזילט שוין א צווײיטער מחבר וועגן "א סך בלוט". א דרייטער מחבר דערציזילט שוין וועגן "אווי פיל בלוט, או די יידין זענען געווארן אדרוךגעגענטץ" אונ נאך א מחבר שריביט פשוט אוון פראסט. או "עס אין געוווען א רעגן פון בלוט..."

1) פאר וואס האט ייך דער בריסטעלער יונתן געונגענדעט גאר צו אַ משומד אויף אָרויסט צוּבָאָקְומָעָן דֵי האָסְטִיעָן? די מַחֲבָרִים פֹוֹן דער גַעַשְׁכַּטְעָה האָבָן אָזֶוי אָרָם אָפָשֶׂר גַעַסְטָכֶט צו זַיְעַן אָמוֹצָטוֹרִי צו מַשְׁוָמְדִים, אוֹ זַיְיַן וְעַנוּגָן נִישְׁתְּ קִיְיָן זַיְכָּעָרָעָל עַלְמָעַנְטָן...

2) א פרישע געלעגההייט צו וויאזן די פאלשקייט פנו ייון.

לויט דעם היסטאריקער קרארמאלי, געועזונעם ערשותן הייפט-ראכינער פון בעלגייע (1802 — 1875) וועלכער האט געאפרשת די געשכטע פון בירסלאווער האסטט-יע-ביבלוב, זאל יונתן פון ענגניען האבן געפאלאן אַך קרבן פון זיינע בעיל'יווותה, כדי פטור צו ווערן פון די שולדן. אבער מיר גלייבן אוֹ דִי דָזְעִיקָע, אָגָב, גאנץ אַינְטָרָעֶסְטָנְטָשׁ השערה שימיט אַיִיךְ נישט, וויל פונקט ווי אַסְטָאנְדָרָעָן עֲנֵינִים, אַיְוֹ אַוְרָן נִשְׁתַּפְּאָצָן קִין שָׁוָם בָּאוּזִין אַו זִיכְרֻקִיט, אוֹ אַיְיָ יְוָונְתָן פָּוֹן עֲנֵגְעַן אַל בְּכָל הַאֲבָן עַקְסִיטְרִיט.

א סך אדער וויניק בלוט, אבער די זאך איז געווארן ערנטס און די בריסעלע
יידן האבן געוזוכט פטור צו ווערן פון אוץ נישט באקווועמען חפץ און זיי האבן
בأشלאָסן איבערצישיקן די האָסטע קיין. קעלן, איסקליליבניך דערצו א געויסטע
פרוי קאטערינע, אויך א נאר וואס געשמדטע...

מעركווערדיך, אין בריסל, ווי מיר זעען עס. האבן די יידן גאנשיט געקאנט
טאָן און משומדים... (נאך א דעליקאָטער אַנוֹוייַּה, אָזֶן נישט זיין זיכער מיט
די ניע קרייסטן?).¹⁾

צי איז ניטיך זיך אַרְיִינְצְּוָלוֹן אין אָנְגָּלוֹן פון דער מעשה, צו וועלכער
די בריסעלע קירכע-פארשטיערס האבן זיך דערטראָכט? אויב די יידן האבן
זיך נאך פרובייט באָנוֹצָן מיט אַ משומד, וואס האָט פֿאָר געלט מסכִים געווען
צו גּוּבְּעָנָן די האָסטע, וואס עפָּס זעען זיי אַנְגָּקְוּמוּן ווּידָעָר אַ מאָל צו אַ
משומדת אויף פֿטוּר צו ווערן פון דער האָסטע? אָזֶן אויב פֿטוּר ווערן פון דער
האָסטע, ווֹ אַיז גּוּלְעָגֵן דער זיין פון אַוּוּקְפּֿרִין זיי צו די יידן פון קעלן? כְּדִי
אויך די דָּאָרטִיקָע יידן אַרְיִינְצְּוָלָעָפָן אַנְגָּמְלִיק, פון וואס זיי גּוּפָה האָבָן זיך
פרובייט אַרוּיסְצְּרוּאָטָעָוּן?

און בְּכָל, פון וואָגעַן האָבָן עס די בריסעלע יידן געהאט אַרום זיך אָזֶן
פֿיל משומדים, גּוּיִיטָע צו דִּינְגָּעָן אַלְעָזָיְעָרָעָמָּאָכְנָזְעָס?

זוכן לאָגִיך (און ערלעְקְקִיטִי) אין די אַלְעָזָיְעָרָעָמָּאָכְנָזְעָס
ווארפֿעַן מי. אָיז נאך אָיז קָלָאָר: די קִרְיסְטְּלָעָכָע קִירְכָּעָאָטְאִירְטָעָטָן פון
בריסל האָבָן נישט פֿאָרְמָאָגָט קיין גּוּיִיטָע פֿאָנְטָאָזִיע, ווּאָרְעָם נישט נָאָר וואס זיי
האָבָן אַיבָּעְגָּעָנוּמָעָן דָּעַם נָאָמָעָן יונְתָן פון פֿאָרִין (און אויך אַיבָּעְגָּעָחוּרוּט דָּעַם
נָאָמָעָן קָאָטָעָרִיןע) נָאָר אָפִילְוִי די מעַשְׁה מִיטָּן פֿרְבוּרִין אָפְשִׁיקָן די האָסטע קיין
קעלן אָיה, ווי מיר גּוּלְיִיבָּן עס. אויך גּוּוּזָן אַ פְּלָאָגִיאָט.

דאָס ווּלְן מיר טָקָע בְּאַלְדָּזָע.

פֿונְקָט ווי אַין גָּאנְצָה דִּיטְשָׁלָאָנד האָבָן אויך די יידן פון קעלן געהאט אויסצָוּ
שְׁתִּיְּין אַ סָּךְ פִּינְזָן אָזֶן אַוְמָגְלִיק. אַין 13-יטָן יְהָה זָאָל דָּאָרטָה האָבָן גּוּשָׁעָן אָט וואָס:
אַ קִרְיסְטָה וואָס אַיז גּוּלְיִיבָּן דָּעַר אַיְנְצִיקָעָר אַיְנוֹוּנָעָר אַין אַיְדִּישָׁן קוּאָרְטָאָל,
הָאָט לְסוֹפֶּה פֿאָרְלָאָזֶט זִין ווּוְינָגָג, אַיבָּעְלָאָזָונִיך דָּאָרט אַ בִּילְד, וואָס אויף אִים
זְעַנְעָן גּוּוּזָן אַוְסְגָּעָמָלָט דָּרִי גּוּשְׁטָאָלָטָן: דָּעַר נָצְרָר, זִין מָוֻטָּר אָזֶן יְהָנָן

1) ווי מיר האָבָן עס שוֹין דָרְמָאָנט, אָיז די האָסטע אַין בריסל אַרוּיסְצְּרוּאָטָעָמָעָן גּוּוּאָרָן
פָּון אַ קִרְכָּע «סְקָגְטָעָ קָאָטָעָרִיןָע» אָזֶן דָרְגָּאָזָה הָאָט מְעַן די דָאָיקָע האָסטע גּוּזָוּכָט אַוּוּקָעָ
צְוִישָׁיקָן דָוְרָך אַ פֿרְויִיךְ ווּלְכָעָה הָאָט אויך גּוּהִיכָן קָאָטָעָרִיןָע. ווי אַלְעָזָן אַדָּרָט גּוּוּזָן פְּשָׁוּט:
אויב אַ צּוּיִיטָעָר יְהָנָן, אָיז פֿאָר וואָס נִישְׁתָּחָזְקָעָן צּוּיִיטָעָ קָאָטָעָרִיןָע? צּוּלָב וואָס «אָנֶן
שְׁטוּרְעָנָגָעָן» דָעַם קָאָפֶן אויף צּוּטְרָאָכָטָן פְּרָשָׁע נָעָמָעָן.

דער טויפער. שווין דא איז פארצן א ספק צי אין יענע טאג האבן זיך אַרְומֶן געוואלגערט בילדער אויף איבערצולאון זיך בעטן פאללאזן אַ ווינונג. אַ בילד איז אין יענער צייט געווען אַ צוֹ גָּרוֹסְטַעַן זָוְלְטָהָנִיהִיט, מען זאלעס אַיבערלאזן אויף הפקה, דערצדו נאך אַ ווּרְקָה, ווּאַס אויף אַים זענען אַרוֹיסְגָּעְפִּירֶט פָּעָרְסָאַנְזָוָן אַינְפָּאַרְמָאַצְיָע אַיז נִישְׁתְּ פָּאַרְצָן קִין שֻׁם גּוּמָא. דָּאַס אַוִּיסְטָעְרְלִישָׁעַ קּוּמֶט שְׁפָעַט טער: דער ייד וועלכער האט אַיבערגענוּמָען דֵּי ווּינָנָגָן. 1) האט פָּאַרְבָּעָטָן צוֹ אַ מעָסָעָר אַן דָּאַס בַּיַּלְדַּה האט אַנְגָּעָהָוִיבָּן בְּלוֹטִיקָּן!... פָּאַרְשָׁרָעַ זענען דֵּי יַיִדָּן אַ קְרִיסְטָלְעָכָּע גָּאָסָה האט זיך דָּרוֹסְטַעַן ווּגָן דָּעַם גַּעֲשָׁעָעָם; זיך צָלָאָפָן. דֵי קְרִיסְטָלְעָכָּע גָּאָסָה האט זיך דָּרוֹסְטַעַן ווּגָן דָּעַם גַּעֲשָׁעָעָם; דער עולם אַיז אַריַין אַין הוּא אַן גְּעוּזָן דָּעַם נְסָס... מען האט אַנְגָּעָפְּלִיט אַ וְאוּמִיט בְּלוּט ווּאַס האט גַּעֲטְרִיפְּט פָּוֹן דער ווֹנדָן... מען האט אַרְעָסְטִירֶט יַיִדָּן אַן דערהרגעט די יַעֲנִיקָּע, וועלכע האבן זיך נִישְׁתְּ גַּעֲוָאַלְט שְׁמָדָן.

דאַס מָאָל, ווי מִיר זענען עַס אַיז דָּאַס בְּלוּט גַּעֲרָנוּן נִישְׁתְּ פָּוֹן דער האסטייע, נָאָר פָּוֹן אַ בַּיַּלְד. 2) סְ'אַיְוָוִיטָן נִישְׁתְּ אַוִּיסְגָּעְשָׁלָאָסָן, אַז צוֹ דֵי בְּרִיסְעָלָעָר גַּלְחִים זענען דָּרְגָּאָגָּעָן קְלָאָגָּעָן ווּגָן בְּלוֹטִיקָּן «נְסָס» אַין קָעָלָן, האָבָן זיך אַין דִּיעָרָעָמָה פָּוֹן דָּעַם נִיְּגָעָבָקָעָנָעָם בְּרִיסְעָלָעָר מַופְּתָאַרְיִינְגָּעָפְּלָאָכָּטָן דֵי אַוְמָגָּלְוִימָה

1) אַין קָעָלָן האָבָן דֵי יַיִדָּן, זִינְט דָּעַם 12-יָטָן יְהָה זיך אַמְּמִיט אַוִּיסְקוּוֹפָן אֶלָּעָה הַיּוּזָעָר אַין יַיִדָּשָׁן קוֹוָאָרָטָאָל, וועלכע האָבָן גַּעֲהָוִיבָּן גַּעֲהָוִיבָּן קְרִיסְטָן. דֵי יַיִדָּן גּוֹפָה האָבָן זיך אַרְיִיסְגָּעָי צִוְּגָן פָּוֹן דֵי קְרִיסְטָלְעָכָּע גָּאָסָן, אַזְוִי אַרְוָם האָבָן זיך אַנְגָּעָהָוִיבָּן פָּאַרְמִירָן דֵי גַּעֲטָאָס.
2) אַ שָּׁאָד ווּאַס דֵי מְאַכְּרָסָ פּוֹגָעָם «נְסָס» אַין קָעָלָן, דָּרְצִיְּלָן גַּאֲרִונִישָׁט ווּגָן גַּרְלָפָן דָּעַם וְזָאוּז מִיט בְּלוּט...

די פָּאַרְיוּזָר גַּעֲשִׁיכְטָעָ ווִיסְטָ צוֹ דָּרְצִיְּלָן, אַז אַין 15-יָטָן יְהָה האָט אַ שְׂוִיצְעָר, וועלכער האָט אַין אַ וְיַיִן-קָעָלָעָר פָּאַרְשְׁפִּילָט וְיַיִן לְעִצְטָעָ גַּרְאָשָׁן, זיך אַין אַוִּיסְגָּעָוָג אַ וְאַרְךָ גַּעֲטָאָן אויף אַ סְטָאָטוּעָ פָּוֹן דָּעַר מַוטָּעָר מַרְיָם אַין מִיט אַ מעָסָעָר אַרְיָה אַ קְלָאָפָגָעָטָן. דֵי סְטָאָטוּעָ האָט זיך בָּאָגָּאָסָן מִיט בְּלוּט!

דָּעַם שְׂוִיצְעָר זָאָל מִןְעַן האָבָן אַדְרָכְגַּבְרָעָנְטָן דֵי צָוָג אַן לְעַבְדִּיקְעָרָהָיִיט פָּאַרְבָּעָנָט. אַזְוִי ווי דֵי דָּאַיְיקָעָג גַּעֲשִׁיכְטָעָ זָאָל האָבָן אַדְרָכְגַּבְרָעָנְטָן מִיט אַ סְטָאָטוּעָ וועלכע האָט זיך גַּעֲפָנָעָן אַן דָּעַר הַיְגָטִיקָעָר רֵי אַן אַרְסָה, ועַן מִיר בֵּין הַיְגָטָן צוֹ טָאָג אַין דָּעַר דָּרְגָּנְבָּנְדִּיקָעָר קִירְכָּעָ «סְעַן-לְעַסְעַזְיָוִשְׁילָן» (אַין דָּעַר רֵי סְעַן דָּעַיְנָמָה. 92) אַ בַּיַּלְד ווּאַס אַיז גַּעֲוָדָמָעָט דָּעַר דָּאַיְיקָעָר מַעְשָׁה).

מִיר ווִיסְטָ גַּאֲרִונִישָׁט ווּגָן אַירָה ווּעַן עַס האָט זיך אַפְּגָנְשָׁפִּילָט דָּעַר נָאָר ווּאַס דָּרְצִיְּיָוָט פָּאַגְּרָאָם אַין קָעָלָן אַוְנְטָעָרָן תִּירְזָחָ פָּוֹן האָבָן גַּעֲשָׁתָאָכָן אַ בַּיַּלְד. ווִיּוֹט אַוְסָה, אַז מעַן האָט נָאָך דָּאָרָט נִשְׁתְּ גַּעֲוָסְטָ ווּגָן דָּעַם נִיְּיָאַוְפָּגָעָקְמוּנָעָם מִכְּבוֹד בְּלִבְלָד מִכְּבוֹד אַיִלְיָשָׁן פָּרוֹו צִיְּ פָּרָאַפָּאַנִּירָן דֵי האַסְטִיעָ, ווּעַן נִשְׁתְּ אַיז וְיִירָמְגָלָעָר, אַז אַין קָעָלָן וְזָאָל דָּעַר פָּאַגְּרָאָם אַיז גַּעֲשָׁן אַוְנְטָעָרָן זָלְבָן תִּירְזָחָ.

פערטע געשיכטע, או די בריסעלער יידן האבן פרוביירט אפשיקו די האסתיע קיין
קעלן.

די משומדת קאטערינע האט נישט דערפילט דעם ווילן פון די בריסעלער
יידן. זי האט זי "פארראטען"; זי איז אוווק מיט דער פראפאנירטער האסתיע איז
דער קירכע אריין און וועגן אלעם דערצ'ילט דעם גלה.
אומגעפער ווי אין פאריז...

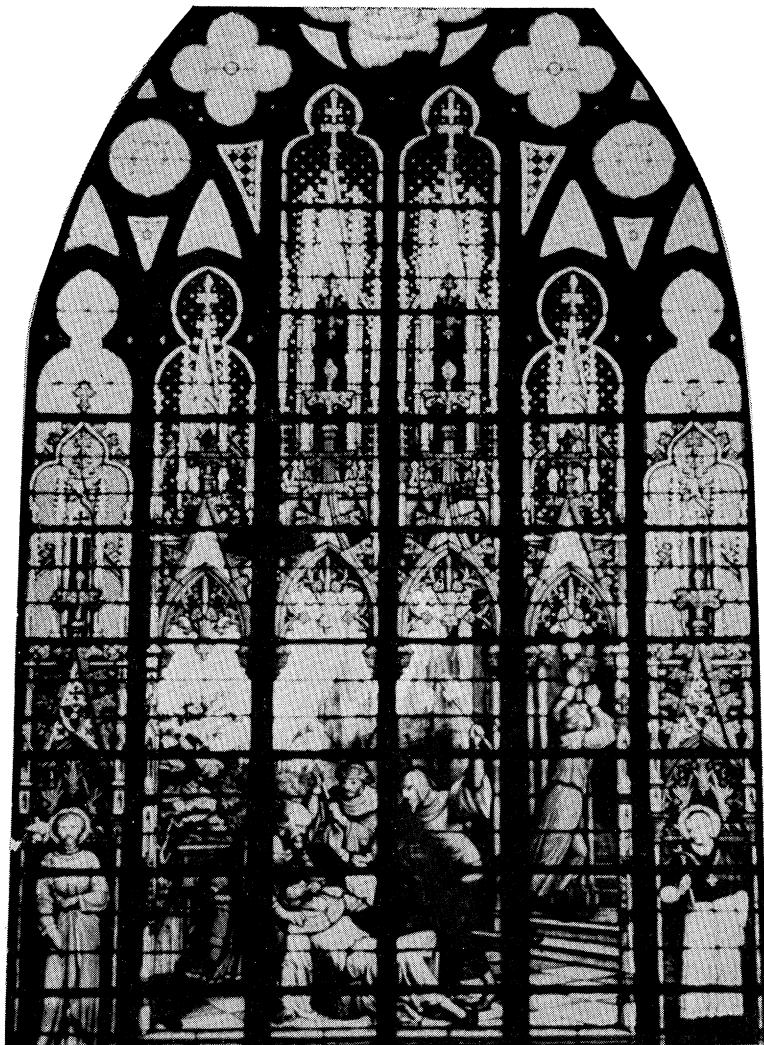
אווי ארום האט מען זיך דערווסט וועגן דער יידישער פארשוווערונג קעגן
גאטס ליב און וועגן "נס" מיט דער האסתיע, וואס האט געלטיקט און ס'אי
נאבעקמען דאס פארברענען און פאגראמיין יידן און דאס אַרְוִיסְטְּרִיבָן זי
פון לנץ, נאכן צונגעמען בי זי אלע, וואס זי האבן נאך פארמאגט.

די קירכע סען מישעל און סענט גידיל אווי גוואזאן די באיזערין פון אן
אייגענער מופתדיקער האסתיע, מיט וועלכער מען האט, פונקט ווי אין פאריז,
געפראוועט גרויסע עפנטליךע פיערונגען. 1) קיין געלט האט שווין נישט געפערלט
און מען אויז אקטיוו אַנְגַּנְגַּנְגַּן מיט פאררענערן און פארשענערן די קירכע
און מיט דער צייט האט מען דארט אַרְיִינְגְּשְׁטְּעָלֶט בֵּי צוֹאנְצִיק גְּרוֹיסָעָה וּוּיטְרָאָזָעָן
(מתנות פון הערשעד און זיירען משפחות) מיט סצענעם געוידמעט דעם געשנער
נשען, אויף וועלכען מיר זענן שרעקלענען יידיישע פונימער. אויף אין וויטראזען
זענן מיר צוישן נײַן אַרְיִינְגְּפִּירְטָעָן יִידָּג אַ ווּנְדָעָר אַז נִשְׁתַּחֲוֵן קִיְּן צָעָן...
זעקס מיט מעסנערס אין זיירען הענט; אויף אַז אַנדְרָעָן ווּיטְרָאָזָעָן זען
דאַס דערהרגענען דעם ייד יונטוּן פון ענגען (קלישע נומ. 51). אַ חזַּעַד
גרויסער צאל וויטראזען זענערן איבער דער קירכע פונאנדרגרעהאנגען זעקס
געפהפעגען און אַכְּט אַילְּבִּידְעָר, אלע געווידמעט דעם יידייש פארברען.
אונטער יעדן בילד ליענען די תפילה-טיער און באזובער די אונטערגעצייבנעם
טעקסטן, וואס דערצ'ילן, ווי אווי די יידן האבן גענבעט די האסתיע, געחווקט
פון איר אַאַו...

מיר וויסן נישט, אויף ווי וויט די תפילה-טוער און באזובער פון דער
קירכע באהעפֿטן זיך דא מיטן רבוּנוּ של עולם, אבער או זי פָּאַרְלָאָזָן דאס אַרט
אנגעזאָפֿט מיט שנאה צו די פערפֿידָעָן יידן, אַין דעם צוּוִיפְּלָעָן מיר נישט.

1) דער טאג פון "האסתיע-נס" פלאגט אוין בריסל געפֿיעַרט ווען יעדן 20-טָן يولִי;
עס פלאגט דאן פָּאַרְקָומָעָן גְּרוֹיסָעָה רְעִילְגִּיעַעָה פְּרָאַצְעִיסְעָם מִיט פָּאַלְקָס-פָּאַרְוּחִילְגָּגָעָן. אווי
אַרום אויז אַנְטְּשָׁתָאָגָעָן דער באַרְמִידְגָּעָוָאָרְעָנָעָר בְּרִיסְעַלְעָר קָרְמָעָס, וואס אויז דערבָּאָגָעָן
בֵּין צו אַונְדוּעָר צִיִּיט; אַבעָר הַיִּנְטָט צו טָאג קָומָט עַר פָּאַר נִשְׁתַּחֲוֵן דעם 20-טָן, נאָר דעם
20-טָן يولִי. דאס אויז דער טָאג וְעַן בָּלְגִּיעָה פִּירְעָת אַידָּן צִיְּגָאָלָן יְומָטָב פָּוּן וּלְבָבָר
שְׁטָעַנְדִּיקִיט.

קלישע נומער 51

דאס דערהרגענען דעם ייד יונתן פון ענגיען. (ויתראזש).

האָבָן מֵיר דָא אַיבְּעֲרָגָעַנְבָּן דִי אַג "גַּעֲנָעָלָגִיעַ" וּוֹעֲגָן דָעַר האַסְטִיעַר
פְּרָאַפְּאַגְּצִיעַ, אֶזְוִי וּוֹי זַי וּוֹעֲרַטּ דָעַרְצִילַט אָוֹן באַשְׁרַיבָּן "גַּעֲשִׁיכְטַלְעַר" דָוֶךְ
די קְרִיסְטָלְלַעַד-קָאַטוּיְלִישָׁע מְהֻבָּרִים אָוֹן "הִיסְטָאַרְקָעַר", אַ מעַשָּׂה, אַיְן וּוּלְכָעָר
קְיַיְן שָׁוָם גּוֹטָעָר קְרִיסְטָט טָאָר חַלְילָה נִישְׁתּ צְוַיְיפְּלָעָן.

אוֹן וּוֹי אֶזְוִי הַאָט דִי גַּעֲשִׁיכְטָע אוֹיְסְגָּעָזָעָן פָּאַקְטִישָׁ?

איַן יַיְר 1369 הַאָט דִי קְרִיסְטָלְלַעַד באַפְּלָקְעַרְוָנְג פָּוֹן בְּרִיסְל זַיְךְ פְּלוֹצָעָט
דָעַרְוָוָסְט, אָז יַיְדַּן הַאָבָן גַּעֲנָבָעָט דִי האַסְטִיעַ, אָז מַעַן הַאָט דִי יַיְדַּן אַרְעַסְטִירַט,
כְּלוֹמְרַשְׁט גַּעֲמַשְׁפָּט אָוֹן דָעַנְאָךְ זַיְיַ עַפְנְטַלְעַךְ פָּאַרְבְּרָעָנְט. ס'אָז אַיְיךְ בָּאַרוֹסְט,
אָז קְיַיְינָר פָּוֹן דִי אַרְעַסְטִירַט יַיְדַּן, טְרָאָץ דִי פִּינְיִינְגְּגָעָן, הַאָבָן זַיְךְ נִישְׁתּ צְוַיְיפְּלָעָן.
גּוֹעוֹעָן אַיְן דָעַר פִּירְגְּעָוֹוָאַרְפְּעַנְעָר שָׁוֹלְד.).

אָיַן דָעַר דָאַזְיַיְינָר מַעַשָּׂה פָּוֹן באַשְׁוֹלְדִיקְן אַיְנִיקָעָן יַיְדַּן אַיְן הַאָבָן גַּעֲנָבָעָט
די האַסְטִיעַ, אִיז באַשְׁטָאָנָעָן דָעַר גַּאנְצָעָר אַיְנָהָאַלְטָט פָּוֹן דָעַר דָאָן אַרוֹיסְגָּרְקָטָעָר
באַשְׁוֹלְדִיקְונָג קְעָנוּ זַיְיַ.

דָעַר אַוִּיטְעַנְטִישָׁעַר דָאַקְומָעָנָט וּוּלְכָעָר דָעַרְצִילַט וּוֹעֲגָן דָעַם עַנְיַן, אִיז אָ
רְעַגְּיסְטָעָר פָּוֹן פִּירְשְׁטַלְעַכְן אַיְנָקָאָסְעַטָּט גַּאֲדְפְּרָוָא לְעַטְוָר, וּוֹאָס שְׁרִיבָּט וּוֹעֲגָן
דָעַר גַּנְבָּה אִין שִׁיכָּוֹת מִיטָּן פָּאַרְשְׁרִיבָּן דִי גַּעַלְטָסְוָעָ, וּוֹאָס אִיז אַרְיִינְגָּקָוָמָעָן
פָּוֹן קָאַגְּפִּיסְקִירְן (בָּאַרוֹבִּן) דָאָס יִדְיִישָׁע פָּאַרְמָעָגָן אָוֹן דָעַר דָאַזְיַיְינָר אַיְנְצִיקָעָר
אוֹיטְעַנְטִישָׁעָר דָאַקְומָעָנָט וּוֹיִסְטָט נִישְׁתּ צָוּ דָעַרְצִילָן וּוֹעֲגָן וּוּלְכָן ס'אָז פָּאַרְגָּעָן
קוּמוֹנָם "נָס" מִיטָּן דָעַר האַסְטִיעַן.

כְּדִי צָו בָּאַרוֹבִּין דִי בעַלְגִּישָׁע יַיְדַּן, הַאָט מַעַן גַּעֲשָׁאָפָן דָעַם בִּילְבּוֹל וּוֹעֲגָן
דָעַר גַּנְבָּה פָּוֹן דָעַר האַסְטִיעַ אָוֹן מַעַר גַּאֲרְנִישָׁט. דִי אַוִּיטְעַנְטִישָׁע גַּעֲשִׁיכְטָעָ פָּוֹן
בְּרִיסְעַלְעָר בִּילְבּוֹל, וּוֹיִסְטָט נִישְׁתּ וּוֹעֲגָן קְיַיְן יַיְדַּן, נִישְׁתּ וּוֹעֲגָן אָ מַשְׁוָם זַאָן
פָּוֹן לוּוּוֹלָל, נִישְׁתּ וּוֹעֲגָן אָ מַשְׁוָם דָתָקָטָרָנִינָע אָוֹן נִישְׁתּ וּוֹעֲגָן אָ וּוּלְכָעָר ס'אָז
הַאַסְטִיעַן וּוֹאָס זָאָל הַאָבָן גַּעֲבּוֹלְטִיקָט!

די גַּאנְצָעָר מַעַשָּׂה, וּוֹאָס דִי בעַלְגִּישָׁע קִירְכְּלַעְבָּעָ וּוּלְטָ דָעַרְצִילַט וּוֹעֲגָן דִי
הַאַסְטִיעַן-גַּעֲשַׁעַעַנְיָשָׁן, הַאָט פְּגִיל צַעַנְדְּלִינְגָּנָר יַאֲרָן נַאֲצָדָע
גְּלִיק מִיטָּן דִי בְּרִיסְעַלְעָר יַיְדַּן, אִין גַּאנְצָן נִישְׁתּ עַקְסִיסְטִירַט!

אַ רְיִי מְהֻבָּרִים פָּוֹן 14-טָן יַיְה וּוֹאָס זַעַנְעָן גַּעֲקָוָמָעָן אִין קָאַנְטָאָקָט מִיטָּן
פִּירְשָׁט וּוַיְעַנְשָׁעַסְלָאָס אָוֹן וּוּלְכָעָר דָעַרְצִילָן אוֹיךְ וּוֹעֲגָן דִי אַנְטִי-יִדְיִישָׁע גַּעַ-

(1) איַן בְּרִיסְל איַיְנָקָט וּיְיַיְנָיָן פָּאַרְגָּעְקָוָמָעָן קְיַיְן שָׁוָם מְשָׁפָט אַיבָּעָר
די אַרְעַסְטִירַט אָוֹן דָעַנְאָךְ פָּאַרְבְּרָעָנָט יַיְדַּן. ס'אָז נִישְׁתּ פָּאַרְצָן קְיַיְן שָׁוָם אַוִּיטְעַנְטִישָׁמְלָוְכָהְשָׁעָר
דָאַקְומָעָנָט אָוֹן קְיַיְן שָׁוָם שְׁפָרָר פָּוֹן אֶזְזָאָקָט, וּוֹאָס זָאָל קָגְנָעָן דִּינְגָעָן אלָס גַּעֲשִׁיכְטַלְעַכְרָבָר בָּאַוְיִינְ
וּוֹעֲגָן אָ פָּאַרְגָּעְקָוָמָעָנָט מְשָׁפָט. צּוֹלִיב דָעַם פְּעַלְן פָּוֹן אֶזְזָאָקָט וּוֹיִסְטָן מִיר אוֹיךְ נִישְׁתּ דִי
אמְתָעָ צָאָל פָּוֹן דִי אַמְגָעְקָוָמָעָן אוּפְנָן שִׁיטְעַרְהַוּפְנָן.

שענענישן, דערמאגען אבער נישט מיט קיין אינציך ווארט וועגן עפֿעַס אָ פָּאָרָה געקומעגען האסטייע-נס. 1)

די ערשות ידיעות און אינצלהיטן וועגן דער מעשה מיט דער בלוטיקנג דיקער האסטייע האבן זיך אונגעהויבן צו באויזין ערשות אין יאָר 1435, ד"ה מיט 65 יאָר נאָך די פֿאָרגעקּומעגען אַנטִי-יִדִּישׁ געשענישן און עס האָט נאָך לאָנגֶן געדויערט, בין די געשיכטע האָט אונגעהויבן פֿאָרגעשטעלט צו ווערן אָזוי ווי מיר טרעפּן זי שפֿעטער און בין ביַן היינט צו טאג.

זו ערשות האָט מען אונגענדן שייטער-הייפְּנס, פֿאָגרָאמִירְט יידֶן און קאנפֿיסקִירְט זיעער פֿאָרְמָעְגָּן אָונְטָעְרָן תִּירְזָעָן זיך האָבן פֿרְוּבִּירְט גַּנְבָּעְנָעָן די האָסְטִיע אָן לאָנגֶן צַעֲנְדִּילְגָּעָר יַאֲרָן שְׁפֿעְטָעָר, האָט מען אונגעהויבן צוֹטְרָאָכְטָן אָן שְׁרִיבְּן די פֿאָנטִאָסְטִיעָן «לייטְרָאָטוּר-גַּעַשְׁיִיכְטָעָן» וועגן «פֿאָרְבָּרְעָכָן» אָן סֵיחָאָט זיך באויזין די מעשה וועגן דער האָסְטִיע, וועלכּען זאל האָבן געבלוֹטִיקְט אָן סֵיזָעָנָעָן געבוּרָן גַּוּוֹאָרָן נְעָמָעָן. אָזֶה אַרוּם אַיזֶה צוֹגְעַטְרָאָכְט גַּוּוֹאָרָן די מעשה וועגן אַיז פֿוֹן עֲנֵגִיעָן, וועלכּעָר האָט «צַוְּפָעַלִיקְעָרוּוֹיְזָן» אוּזֶיך גַּעַהַיִסְן יונתָן!... אָן פֿאָרְשִׁידְעָנָעָן «הִיסְטָאָרִיקְעָרָדָן» אָן «פֿאָרְשָׁעָרָה» האָבן גַּעַקְאָנְטָן שְׁרִיבְּן וועגן דער «גַּעַנְעָאָלָאָגִיעָן» פֿוֹן פֿאָרְזִיעָר «נְסָן».

בַּיּוֹם סּוֹף פֿוֹן 16-טָן יְהָה בַּעַת דָּעַר שְׁפָאָלְטוֹגָן אַין דער קְרִיסְטָלְעָכְעָר קִירְכָּעָה האָבן די רֻעְפָּאָרְמָעָ-אָנְהָעָנְגָּעָר באָהָרְשָׁט אַ גְּזַוְּוִיסָּע צִיִּיט בְּרִיסְל. זיך האָבן אַרְיוֹסְגּוֹוֹאָרְפָּן פֿוֹן די קִירְכָּעָס סְטָאָטוּס, בַּילְדָּעָר אַין אַנְדָּעָר קְעָגְנְשָׁטָאָנְדָּן, וועלכּעָן זיך האָבן בָּאָטְרָאָכְט וְוי אַבְּיַעַטְהָן פֿוֹן גַּעַזְדִּינְגְּעָרְשָׁן באָרְאָקְטָעָר. דַּעַם 1-טָן מַאי 1580 האָט דער בְּרִיסְלְעָדָר אַגְּטִי-קָאָטוּוֹיְלִישָׁעָר מַאְגִּיסְטָרָאָט אַין זַיִנְכָּס אַפְּרָאָקְלָאָמָּצִיעָ בָּאָשְׁוֹלְדִּיקְט די קָאָטוּוֹיְלִישָׁעָן וְעַלְתָּן אַין לאָן פֿאָרְהִילְיִיקָּן קָעְגָּנָה שְׁתָאָנְדָּן, וְאָס זַעַנְעָן אַין דער אַמְּתָן גַּוּוֹעָן בַּיְנָעָר פֿוֹן הִינְטָה, מַאְלָפָעָס אָן פֿוֹן אַנְדָּעָר חִוּוֹת אַין אוּזֶיך אַלְטָה האָלְץ, וְאָס זַאֲלָן כְּלוּמְרָשָׁט שְׁתָאָמָעָן פֿוֹן קָרִיִּיז, אוּזֶיך וְעַלְכָּן סְאַיִן אַוְמְגַעְקּוּמָעָן דער נְזָרִי, אוּזֶיך קָאָטוּוֹיְלִישָׁעָר קִירְכָּעָה זיך באָזֶה נּוֹצֶת מִיט פְּאָלְשָׁע וְעַגְעָן אָן קְעָגְנְשָׁטָאָנְדָּן, וְעַלְכָּן זַי גַּופָּא האָט פְּאָבְרִיצְרָט, כְּדִי אַפְּצָנוֹאָרָן די גַּלְיִיבִּיקָּעָן.

אין דער וועלכּעָר פְּרָאָקְלָאָמָּצִיעָ וְוַעֲרָט אַיז בָּאָרִירְט די גַּעַשְׁיכְטָע מִימָּט די האָסְטִיע-הִילִּיקִיטָן, וועלכּעָה האָבן זיך גַּעַפְוּנוּן אַין דער קִירְכָּעָה «סְעַן-מִישָׁעָל-סְעַנְטִ-גִּידְלִילִי», לִיְעַנְעָן מִיר דָּאָרְט פְּאָלְגְּנִידִיקָּעָה שְׂוֹרוֹת:

«די טְיִילָן, וְאָס מעָן האָט בַּיַּנְטָן גַּעַרְפָּן «די מַופְּתַ-הִילִּיקִיטָן», האָבן קַיִן מָאָל נִישְׁט גַּעַלְוִיטִיקְט; זַי זַעַנְעָן קַיִן מָאָל נִישְׁט אַדְוָרְכָעְשְׁטָאָכָן גַּוּוֹאָרָן

און זענען א菲尔ו נישט אנגערירט געווארן דורך קיין איין ; זי זענען קיין מאל נישט באשטייט געווען אויף צו ווערן קאנסערווארט און פאראהייליקט. אין דעם וואס מען האט ביז היינט געוויין דעם פראסטען פאלק און וואס מען האט אים דערוליבט צו פאראהייליקן, איז קיין מאל נישט געווען קיין שמי א菲尔ו פון ברויט".

די אויספֿאַרְשּׂוֹנָגָה וואס די רעפֿאַרְמּוּקָעֵמְפֿער און בריסעלער מאגיסטראָט האָבָן דָּאָן אַדְוָרְכְּגַעֲפִירְט, האָט ווי מיר זעען פֿעַסְטְּגַעְשְׁטְּעָלָט, אוֹ די גָּאנְצָעָה מְעַשָּׂה אַז אַלְגָּן ?!

דאָרָף מען נאָר עפֿעס צוֹגְעָבָן צוֹ דָּעַר פֿרָאַקְלָאמְצִיעָן פון וִיטָּן מָאי 1580 ? צי איז עס דען נישט דער בעסטער ענטפֿער אויף די אלע ליגנס, וואס די דָּאָרָף טיקע קירכע-יליט האָבָן אַיבְּרָגְעָנוּמָן פון פֿאַרְיָה, קעלן און אַנדְרָעָרָעָר ערטעה, און אַינְגְּרָעָדָט אַלְעָמָעָן די נִישְׁתְּגַעְשְׁטוּגְעָנָעָה וועגן אַהֲסְטְּיִיעָ-פֿרָאָרָעָה פֿאַנְצִיעָן און קלומְרָשְׁטָן נֶס, כדי דורך ליגן און פֿאַרְבְּרָעָמָן אַיבָּעָר יִדְיִישָׁעָה מענטשָׁן צו באָפֿעְסְּטִיקָן זַיְידָעָר פֿאַזְיִיצִיעָס אַז אַינְסְטִיטְוּצִיעָס ?

ס'איין כמעט ווי זיכער, און דעם כבוד פון אַרְוִיסְבָּרְעָנְגָּעָן צום סָאָמָע ערשותן מאל דעם האַסְטְּיִיעָ-בִּילְבּוֹל, וועלכָּר האָט גַּעֲרָאָכְט אַזְוִי פִּילְיִידִישָׁע לִיְדָן, גַּעֲהָרָט דָּעַר שְׁטָאָט פֿאַרְיָה. דָּעַר יִיד יוֹנְתָּן אָן אָפְשָׁר אוֹיךְ זַיְינְרָא אַונְ קִינְדָּעָר, וואס האָבָן גַּעֲהָט זַיְידָר ווֹוְוָנָגָן אַין דָּעַר אַרְכִּיוֹ-גָּאָס נֶם. 24. זענען גַּעֲוָעָן דָּעַר שְׁטָאָט קְרָבָּנוֹת פון דָעַם לִיגָּן, וואס האָט פון פֿאַרְיָה אוֹיס, זַיְיךְ פֿאַרְשְׁפֿרִיטָא אַיבָּעָר אלע קְרִיסְטָלְעָכָע לְעַנְדָּעָר, ווֹ מעַן זַוְּכָּת בַּיּוֹן היַינְט צוֹ טָאג אַינְגְּזְשָׁמוּעָן דָעַם גַּאֲיוֹןָן מענטשָׁן, אַז די בִּיְזָע גַּעֲשִׁיכְטָע זַאָל זַיְן אַז אַמְּתָּה. (1)

מיר דארפָּן זַיְיךְ נישט מאָכָּן די מִינְדָּעָטָע אַילְזָיעָ, אַז דָּאָס באַצְּרוֹן קְרִיכְעָס מִיט בַּילְדָּעָר וועגן דָעַר פֿרָאַפְּאַנְצִיעָה, פֿאַרְקוֹיפָּן רֻעְפְּרָאַדוֹקְזִיעָס פון די דָּאַזְּקָעָע ווּוְרָק מִיט אַוְפְּרִיכְנִידְקָע קָאַמְּעַנְטָאָרָן, אָן דָּאָס אַפְּרִיכְטָן תְּפִילָות יָאָרְ-אָיִן יָאָרְ-אָוּס בַּיּוֹן היַינְט צוֹ טָאג אַז נֶאָר אַרְעָוָלָטָאָט פון אַלְקָאָלָן פֿאַרְוּאָלְטָעָר ;

(1) זַאָל דָּא אוֹיךְ דָּעַרמָּאָט ווערן דָעַר האַסְטְּיִיעָ-בִּילְבּוֹל אַין בִּיְעָרִישָׁן שְׁטָעָט דָגָעָנָי דָאָרָף, מִיט וועלכָּן עס האָט אַין זַיְיךְ 1962 זַיְיךְ אַס גַּעֲטָוּמָלִי, ווען דָעַר דִּיטְשָׁעָר זְשָׁרָגָל "דָעַר שְׁפִּיגְעָל" האָט דָעַם עַנְיִין אַרְוִיסְבָּרְעָנְגָּעָן פָּאָר דָעַר בִּרְיִיטָר עַפְּנְטָלְעָכְקִיט. אַז האַסְטְּיִיעָה פֿרָאַפְּאַנְצִיעָה וואס אַז דָאָרָט קלומְרָשְׁטָן גַּעֲשָׁעָן אַין 14-וִיטָּן יְהָ אָן וואס האָט דָעַרְפִּיטָא דָעַרְצָה, אוֹ מעַן האָט דָאָרָט אַוְיְסְגַּעְהָרָגָעָט אַלְעָיָין, אַז دورָךְ די דָאַרְטִיקָעָ קְרִיכְעָס כָּסָדָר גַּעֲפִּיעָרט גַּעֲוָאָרָן מִיט גַּרְוִיסְעָר פֿאַמְּפָעָ, בַּיּוֹן אַונְדוֹזָרָעָן טָמָג.

ווער ווִיסְט אַין ווִיפָּל נֶאָר עַדְעָטָר דָעַר אַפְּגַּעַנְאַרְטָעָר אַז פֿאַרְפִּירְטָעָר גַּלְיִיבְקָעָר עַולְם האָט פֿאַגְּרָאַמְּירָט יְהָדָן צּוֹלִיב דָעַם דָאַזְּקָעָן בִּילְבּוֹל.

אויף קיין פאל, גלויבן מיר נישט או דאס געשהן און דעם וויסן אוון צושטימונג פון די העכסטע קירכע-איטאריטעטן !¹)

די קירכעס וועלכע אפשירין זיך מיט וויטראושן אוון בילדער וועגן דער האסטייע-פראפאנאציע, וועלכע מיר זאלן האבן באגאנגען, דארף אנטקענגע-שטעלט ווערטן די טראגייש שורות פון א קינה, אין וועלכער דער מיטעלטלער-לעכער מהבר שלמה בן אברהם האט געשריבן :

“זוי, די קרייסטן, זאגן א ליגן, ווען זוי באהוריפטן או מיר עסן מענטשן. ניינ, זוי עסן אונדזא, פרענס אונדזער פלייש און טרינקען אונדזער בלוט.”

דאס ארט אוון די בנינימ איז דער ארכיו-גאס נומ. 24-22 זענען אויסטער-לייש מאונומענטן וואס דערצילין וועגן טראגייש טאג פון יידישער פארגאנ-גענהוית אין דער שטאט.

1) אין אונדזער טאג איז דער הויפט-ראביבער פון פראנקורייך, ר' יעקב קאפלאן, געווען, ווי סאייז אונדז באזוסט, דער אײַנגזיךער וואס האט איז שיקות מיט א געפלגען, יידיש-קרייסטעלען דיאלאג (איין יאָר 1967) וערקלערט : “סאייז נישט וואס צו צוּפֿעלען, איז די וועלכע פִּיעָרְן אַזְעָלְכָע צָעָרָמְאָגְעָס, טאגן די שולד פְּאַרְהָעֵן שָׁנָה צו די ייְזָן”.

אין רעוזלטאט פון די אַרְוִיסְטֶרְעַטְוָנְגָעָן פון הויפט-ראביבער פון פראנקורייך און בון זיין אַפְּזָוָגָן זיך צו באַתְּיַילִיקָן אַין אַ קְּרִיסְטֶלְעַךְ-יִהִדָּשָׁן דיאלאג, אַזְוִי לאָנֶג, ווי די פָּאַרוּזָר קירכע אֲפִישִׁירָט זיך מיט בילדער וועגן דער כלומרטער פראפאנאציע איז פִּיעָרְט יְעָדָס איָר דעם האסטייעס, זענען די אַכְּטָב בילדער באַזְוִיטִיקָט גַּוּאָזָרָן פון וַיְעָרָע ערטר אוון סאייז אויך ענדלער אַפְּגָעַשְׁטָלָט גַּוּאָזָרָן די יְעָלָכָע פִּיעָרְנָגָעָן לבבו דעם “נוֹס”.

די גבערנונגטע קלישעס נומ. 45, 46 אוון 47 געהערן צו דער קָלְעָקְצִיעָר פון די אַכְּטָב בילדער וואס זענען ביו צום יאָר 1967 געהאנגען איז דער קירכע סְעֻן-זְשָׁאַן-סְעַן-פְּרָאַגָּסָאָג. איז די קירכע-אַרְטֶאַרְטָעָטן זוכן עַשְׂנָוְתִּיק אַוְיפְּגָזְהָאָלָטָן דעם דָּאַיְקָן בִּילְבָּוֹל, באָ שְׁטָעַטִּיק אַיריך דאס פָּאַרוּזָר וואס דער פָּאַרוּזָר בִּישָׁאָפְּקָה האָט גַּעֲשָׁרְבִּין אַין יאָר 1952 צו דער פָּרִיעָר באַחָאנְדָּלְטָעָר נְעַבְּדִיקָעָר בָּרָאַשְׁוּרָעָר פון דער פָּרָוי מָאַרְאַדְּגָנִידִי, לִוְיָנְדִּיק אַיר פָּרוּוֹ צו באַוְיִינְן, איז דער האסטייע-גָּס איז אַן אַוְיטָעָנִיש גַּעֲשָׁעְנִיש.

ביבליוגרפיה

עַנוּמָעָר :

- .57 , .53 , .52 , .49 , .41 , .39 , .36 , .34 , .32 , .27 , .26 , .25 , .20 , .18 , .17 , .12 , .7
- .88 , .86 , .85 , .84 , .82 , .79 , .78 , .77 , .76 , .75 , .69 , .67 , .65 , .63 , .59 , .58
- .128 , .127 , .124 , .123 , .122 , .112 , .105 , .104 , .103 , .96 , .93 , .92 , .90 , .89
- .135 , .130 , .129

דער פלאץ פון האטעל דע וויל

דער פאריזער פלאץ וו עס געפינט זיך די גרויסע און פרעכטיקע געביידע פון שטאט-ראט און וואס טראגט דעם נאמען "פלאץ דע להאטעל דע וויל" גע-הערט צו די סאמע באַלעבטסטע און רוישיקסטע צענטערן פון דער שטאט. אבער די געשיכטע פון דעם קאנדיין צענטער וואס פירט אונדי צוריק אין פאָרגאנגענע וויטע יארהנדערטער איז שווין גאנזישט קיין פרילעכע. זי הייבט זיך און אין 12-טן יהא. ג. "פלאץ דע גראָו" און איז פון 13-טן ביז צום 19-טן יהא דאס ארט וו עס פלאָגן אויסגעפֿרט ווערן טויט-אָרטילין איבער די פֿאָריזנְדיקטּע פֿאָריזער. פֿייניקונגנע און טויט-אָרטילין פֿלאָגן אויסגעפֿרט ווערן אויך בי די פֿאָריזער שפֿיוֹן-הָאלָעַס. אויפּון פֿלאָץ מאָבער און אויף אָנדערע פֿלאָצער. אָבער קיין אַינְס פון די אויסגערכּנטּע ערטר האט נישט פֿאָרציינְט אָזָא לאָנגָע קייט פון עקוּקוצִיעַס פֿאָר פֿאָקטישׁע און פֿאָר קלומֶרט באָגָאנְגָעַנְעַז זינְד, ווי דער פֿלאָס דע להאטעל דע וויל.

די טויט-אויספֿירונגנע אויף דעם פֿלאָץ פון האטעל דע וויל זאלָן זיך האבן אָנגָעהוּבָן אַין יאָר 1310 דורך דער עקוּקוצִיעַס פון דריי פֿערזָאן. דאס אַין אָבער ווית נישט זיכער. די פֿאָראנְגָעַנְעַז דָּקְמָעַנְצָן ווילכּע די ציִיט האט פֿאָרשוֹנְט זענְעַן צופֿעלְיקָע, נישט קיין פֿולָע און נישט קיין זיכערע, זי זענְעַן זיך סְדרָוב סותר אַין אָיבער-געַבָּן סיִ דָּאָטָעָס אַון סיִ דָּעָם פֿאָרלוֹף פון די גַּעֲשַׁעַנְיָשׁ גַּופָּא אַון, ווי קָאָן עס דָּעָן זִין אָנדערשׂ, ווועַן עס האָנדָלָט זיך אַין גַּעֲשַׁעַנְיָשׁ וואָס האָבן זיך אָפֿגָעַשְׁפִּילְט מִתְּהָנְדָרְטָעָר יַאֲרֵן צוּרִיק.

די ערְשָׁטוּ גַּעֲשִׁיכְטָלְעַכָּע יְדִיעָות ווילכּע מִיר האָבן ווועַגָּן דָּעָם פֿלאָץ פון האטעל דע וויל וואָס לִיגְטָהָרְטָבָי דָּעָר סְעַן דָּעַרְצִילָן, אַיִן 12-טן יהא אַין דאס דָּאָזְקָע אָרט נָאָך גַּעֲוֹעַן לִידְקִילָן, וויסט אַון זיך גַּעֲפָנוּנְעַז מַחְזִיז דָּעָם שְׁטָאָט אַון אַיִן יאָר 1141 אַיִן עס אָפֿגָעַגְּבָן גַּעֲוֹאָרָן דָּרְכָן קַעְנִיגָּן לוֹאִי דָּעָם

זיבעטן צו דער סוחרים-קארפאראציע, ווי א פלאץ אויף אויסצ'ולדענען פאר-
שידענען סחרות, וועלכע זי פלעגן ארינגערונגען מיט שיפן.

דער נייער פאריזער פארט האט צוביסלעך אנגעההויבן שפילן א וויכטיקע
ראעלע. ער פלעגט צויצען א גרויסן עולם, וואס איז דא געווען באשעפטיקט
בימים אויסלאלדענען און האנדלאען מיט די, דורבן ואסער-זועג, אויריגעברונגטע
סחרות און מען האט דאס ארט גערופן "פלאץ דע גראעו", וואס מיינט א
פלאכער, זאמדייקער, מיט שטיינדליך אויסגעשיטער באדן נעבן א ואסער. א
נאמען וואס האט זיך באפעסטיקט און מיט וועלכן דער פלאץ איז גערופן גע-
ווארן בייז ציט יאָר 1802, כמעט זיבן הונדריט יאָר. אונטער דעם דזאַיקן נאמען
האט ער זיך בייז גאָר באַריימט געמאָט איז דער געשיכטע פון פארין.

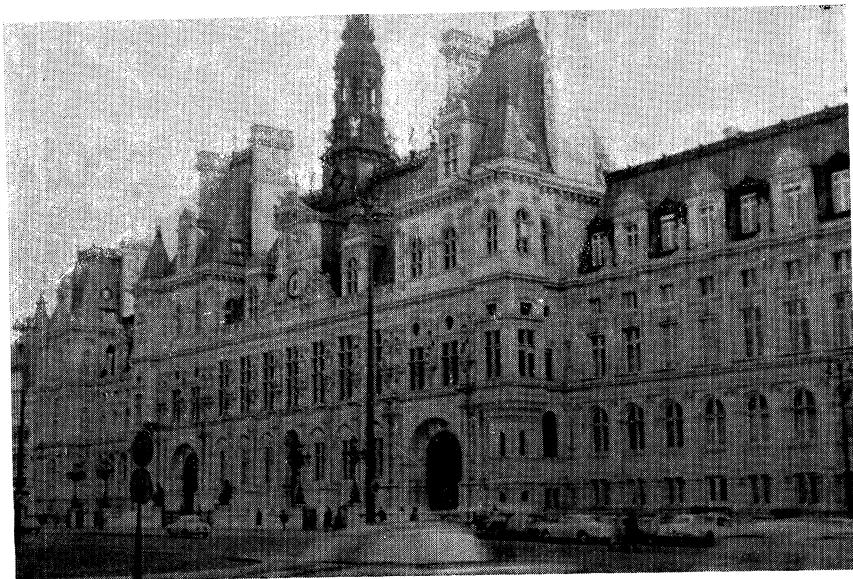
ערשת אין יאָר 1190 וווערט דער פלאץ דע גראעו אינגעשלאָסן אין דער
שטאָט גופא, דורבן קענינג פיליפ-אויגוסט, וואס הייבט אָן אַרומצ'וריינגלען פאריז
מיט א גרויסער פֿעַסְטוֹנֶגֶס-מוּעָר, וועמענס שפֿוֹרָן גֿעְפִּינֶגֶן זיך בֵּין הִינְטֶן
צו טאג אין אָרי ערטער. אין 1246 שְׁאַפְּטָה דַעַר קֻעְנִינְג לְוַאִי דַעַם
ערשتن קערן פֿוֹן אַשְׁטָאָט-פֿאַרְוּאַלְטוֹנֶג וועמענס זִיצְאָרֶט גֿעְפִּינֶג זיך דַעַן
אויף דעם הִינְטֶיקָן שְׁאַלְעַי-פֿלְאַץ אָן אין יאָר 1357 טְרַאֲגֶט זיך דַי שְׁטָאָט-
אנפֿרְוֹנֶג אַרְיבָּר אויף דעם פֿלְאַץ דע גְּרָאוּוֹ, וו זיך גֿעְפִּינֶג זיך שׂוֹין בֵּין
הִינְטֶן צו טָאג.

אין יאָר 1871, בעת די קָאָמוֹנוּ-קָאָמְפָּן וווערט פֿאַרְבְּרָעֵנט די גֿעְבִּידְעַ פֿוֹן
פאריזער שְׁטָאָט-דְּרָאָט וואס איז דא גֿעְשְׁטָאָנֶעָן פֿוֹן 16-יְתָן יְהָ אָן אָן וועלכער
עס האָבוֹן זיך אַפְּגַעַשְׁפִּילְט אָסְטָדְוִיךְ היְסְטָאָרִישׁ גֿעְשְׁעַעְנִישׁן. דער הִינְטֶן
טִיקָּעָר אַיְמָפְּאָזְאָנְטָעָר בְּנֵין אַיז אויף גֿעְבָּוִיט גְּעוֹאוֹרָן ערְשָׁת נָאָך די קָאָמוֹנוּ-
קָאָמְפָּן אָן אַיז פֿיְיעַרְלָעַד דְּרַעְפְּטָה גֿעְוֹאוֹרָן אין יאָר 1882. ער אַיז בְּכִיוֹן
געְבָּוִיט אָן רְעַנְסָאָנָס-סְטִיל, כדַי צו דַעְרָמָאָנֶעָן דעם פֿרִיעָרְדִּיקָן, אין פֿיְיעַר
אָוְמְגַעְקָוְמְעַנְעָם בְּנֵין. (קלישע נומ. 52).

די ערשטע גֿעְשְׁעַעְנִישׁ אָן יִדְיִישָׁן לְעַבָּן וואס אַיז פֿאַרְבָּוֹנְדָן מיט דער גֿעַ-
שִׁיכְטָעָן פֿוֹן פֿלְאַץ דע גְּרָאוּוֹ אַיז גֿעְוֹוֹן דאס פֿאַרְבָּרָעֵנָן דעם תלמוד, אָן חְדָש
יְוִנִּי 1242. (זע קָאָפִיטָל : דער יְסְטִיעַ-פֿלְאַץ).

עס דאָרָף דא אַנגְעָוּוֹין ווערד, אָז דער גֿעְנוֹיְעָר טָאג אָן אַפְּילָו דאס יאָר
ゴָפָא פֿוֹן פֿאַרְבָּרָעֵנָן די 24 וועגענְגָר מיט תלמוד אויף דעם פֿלְאַס דע גְּרָאוּוֹ
איּוֹ נִשְׁתָּחַת זְיַעַר קְלָאָר ; די אַלְגָּעָמִינְק-אַנְגָּעָנוֹמָעָן דְּאָטָע פֿוֹן אוּטָאַדְאַפָּע רְעַדְת
וועגן דעם, אָז דאס אַיז גֿעְשָׁעָן אָן חְדוֹשָׁ יְוִנִּי 1242 ; עס ווערְן אַבָּר אויך

קלישע נומער 52

דער בּניין פֿון פֿאָרְיֵזֶעַר שְׂטָפְּטָרָאָט. (פֿאָטָא : יְה. קָאָרְנוֹהָעַנְדָּלָעָר).

אנגעהבען די יארן 1243, 1244, 1247 און 1248 אין וועלכע מען זאל אין פאריז האבן עפנטעלעך פארברענט תלמוד-עקומעפליארן. אין זיינער מעגלעך או דא האנדלט זיך אין נאכגעקומוונע וויטערדייקע שייטער-הויבנס איבער פריש- אוייסגעפונגען תלמוד-ספרים, וואס יידן האבן פרוברט אויסצובאהאלטן. עס ווערט אפילו אויך געברענט וועגן דריי וועגענער ספרים וואס מען זאל האבן פארברענט אין פאריז דעם 3-טן דעתםבער 1309, ד"ה מיט קנאפע זעכזיך יאל נאך דעם ערשותן אויטה-דא-פא.

האט זיך טאקו דאס דזוקע געשעניש אפגעשפילט אויף דעם פלאס דע גראעו?

א ריי היסטאריקער גיבן נישט אן דאס ארט וו די שייטער-הויפנס זענען אングענזונד געוואָן. זיינער אויפערקזאַמקייט אין געווידמעט דער קאטאסטראָפּ גופא. פאראן אבער היסטאריקער וואס זאגן בפירוש, או דאס פארברענען פון תלמוד אין פארגעקומוּן אויפּן «פלאס דע גראעו» און מיר האבן נישט קיין שום סיבה צו צויעיפּלען אין דער באַהויפּטונג או דא אויף דעם דזוקן ארט, האט זיך אין 1242 אפגעשפילט דאס געשעניש, וואס האט דאן שוער אויפֿגעטריסלט די יידן פון פאריז און פון גאנצן לאָנד.

וועגן די אングעבעגען יארן וואס דערציילן וועגן פארברענען וויטערדייקע תלמוד-עקומעפליאָן און וועגן ארט וו דאס זאל האבן געשען וועלן מיר זיך אומקערן אָ ביסל וויטער. איצט וועלן מיר זיך אָפְשָׁטָעָלָן אויף אָן-זער געשעניש אין פאריזער יידישן לעבן, וועמענס עפִילאָג עס האט זיך אויך אפגעשפילט אויף דעם זעלבן פלאס דע גראעו און וועגן וואס מיר האבן שוין דערציילט אינעם קאָפִיטֵל וועגן האַסְטִיעָן-בִּבְּלוּל.

א ריי געשיכטער-ביבּער פון פאריז באַהויפּן, או די ערשות עקוּוצִיעַ אויף דעם פלאץ דע גראעו זאל האבן פארגעקומוּן ערשות און יאָר 1310. אויב מיר זאלן זיך רעכגענען מיט דער דזוקער מײַנונג. דארפּן מיר אָנְגָּעָמָעָן או דאס פארברענען דעם ייד יונתן אין יאָר 1290 זאל האבן געשען נישט אויפּן פלאס דע גראעו, נאָר אויף אָן אָנדער אָרט.

דער היסטאריקער גורדאן דע גענויאָק גיט אָן, או דער ייד יונתן אָין אומגעקומוּן אויפּן שייטער-הויפּן פָּאָר דעם הוֹז גוֹפָא וו די דער ייד האט געוווינט, ד"ה אומגעפּער פארן נומער 24 פון דער היינטיקער רי דען אָרְשִׁיוֹ (אַרְכִּיוֹ-גָּאָס). אָן אָנדער היסטאריקער, העראָן דע ווילפָאָס, ברעננט אָרוֹיס אֶה השערה, או דאס פארברענען פון ייד יונתן זאל אפשר האבן פארגעקומוּן אויף דעם אָמאָר ליקן, היינט שוין פארשוונדענען קלינינעם אַינְדוֹל אויף דער סען, וואס האט לאָנגָע יאָרְן געהיחסן דאס «יַדְן-אַינְדוֹל» אָן וואס עקסיסטירט נישט מער.

דאס "יידן-אינדול" האט זיך געפונגען אין שכנות מיט נאך א קלענער אינדוועלע, וואס האט געהיסן דאס "פארטיארך-אינדול" און וואס ביידע זענען זיך אין יאר 1607 פאראייניקט און אונגעשלאָסן געווארן און סיטע-אינדול. דאס פארשוווני דענע יידן-אינדול שטעלט מיט זיך פאָר די דרוםדייקע טיל פון היינטיקו איזוי איגנֶגֶרטִיקָן פלאָס דאָפַּין און אויך די גָּס וואָס איז באָקָאנְט אלְס קעַדְעָזָה אָפְּרוּוֹ. (קלישע נומ. 53.)

פאָר וואָס טאָקָע האט דאס קלינע מעָר נישט עקסיטירנדייקע אינדול, גע-היסון אין פֿאָרְלוּיפֿ פון לאָגָגָע יָאָרָן מִיטָּן נַאֲמָעָן יַיְדָן-אַיְדָּוֹל? וועגן דעם איז גָּרְבִּישָׁט נישט באָוּסָט.

אלְצָן וואָס עס איז צו אונדְרוֹ דער גאנְגָען וועגן דעם פֿאָרְשָׁוּוֹנוֹנְדָּעָנָעָם "יַיְדָן-אַיְדָּוֹל" איז אַיְדָּוֹל אַיְדָּוֹל מַעֲרְקוּוּדְּרִיךְעַמְּשָׁע וואָס דער צְיִילָט. אַז אַיְדָן 1295 זאָל דאָרט האָבָן פֿאָרְגָּעְקָומָעָן אַגְּרַעְכְּטִיקִיטִס-זְדוּלָּה" צוּוִישָׁן צוּוִישָׁן... יַיְדָן אַז אַז אַז זאָל האָבָן גַּעַשְׂעָן אַז דער אַנוּזָּהָיִיט פון קַעְגִּיגְ פֿילִיפֿ דעם שיינָעָם אַז דער קַעְגִּיגְן.

ס' אַז באָוּסָט אַז אַז מִיטְלָעַלְטָעַר האט זיך פרַאְקְטִיצְרָט אַג "גַּעַרְעַכְּטִיְּטִס-זְדוּלָּה", וואָס פֿלְעָגָט אויך גַּעַרְפָּוֹן ווּרְעָן "גַּאֲטָס מְשָׁפְּט". ס' אַז גַּעַוּעָן אַקְאָמָף וואָס פֿלְעָגָט זיך אַפְּשָׁפְּלִין צוּוִישָׁן צוּוִישָׁן פֿערְזָאָן. דער עַולְם האט גַּעַגְּלִיבָט אַז דער צָד וואָס קּוּמְתָּ אָמָּה, דֵּה די באַזְוְגָּטָעָ פֿערְזָאָן אַז טאָקָע שְׁוֹלְדִּיק אַז דער פֿירְגָּעָוָרְפָּעָנָעָר זִינְדָּה. אַבְּעָר אַזְעָלְכָּ דְּעָלָן פֿלְעָגָן פֿאָרְקָומָעָן נַאֲרָן צוּוִישָׁן דעם אַדְל אַז נישט צוּוִישָׁן פְּשָׁוֹטָן פְּאָלָק אַז אַוּדָאִי נישט צוּוִישָׁן יַיְדָן!

די מעָשָׁה וועגן גַּעַרְעַכְּטִיקִיטִס-זְדוּלָּה וואָס זאָל דָּאַ האָבָן פֿאָרְגָּעְקָומָעָן אַז דער אַנוּזָּהָיִיט פון יַיְדָן-פֿיְנְטָלְעָכָן קַעְגִּיגְ אַז זְיִין פֿרְוִי, אַז אַז אַוְיסְטָעָרָה לְשָׁעָה, דאס אוּבָּזָן זאָל באָמָּת האָבָן גַּעַשְׂעָן, האט עָס גַּעַקְאָנטָט פֿאָרְקָומָעָן נַאֲרָן ווי אַדְוָעָל צָוּוֹלְכָּן צוּוֹיִי יַיְדָן זעַנְעָן פְּשָׁוֹטָן אַז פֿרְאָסָט גַּעַצְוָוָגָעָן גַּעַוּוֹאָרָן כְּדִי צָוֹחָקָן פון זִיִּי, אַזְעָר וואָס אַז גַּעַוּוֹן פֿולְשְׁטָעְנְדִּיק אַז דעם כָּאַרְאָקְטָעָר פון דעם יַיְדָן-פֿיְנְטָלְעָכָן מַוְשָׁל אַז גַּעַקְאָנטָט גַּרְמָן זִיִּן דְּעָרְצָו אַז מַעַן זאָל דאס אַרְטָה אַנְהָיָבָן צָוֹרְפָּן מִיטָּן נַאֲמָעָן "יַיְדָן-אַיְדָּוֹל". אַבְּעָר די דְּזְוִיקָּעָ גַּעַשְׁכְּטָעָ ווּרְעָטָה זִיִּיר זְעַלְמָן דֻּרְמָאָנָט, מִסְתָּמָא טאָקָע צוּלִיב אַיר אַוְמוֹאָרְשִׁינְלְעַקְיִיט אַז אַז דְּעַרְפָּאָר, וּוְיִיל עָס אַז נישט פֿאָרָאָן די מִינְדָּעָטָעָ באַשְׁטָעִיטִיקָן פֿאָר אַידָּ אַוְיטָעַנְטִישְׁקִיטִים. (1)

1) זאָל דָּאַז אוּבָּזָן גַּעַגְּוָוִוִין ווּרְעָן אַז דער אַג "גַּעַרְעַכְּטִיקִיטִס-זְדוּלָּה" אַדְעָר "גַּאֲטָס מְשָׁפְּט", אַז אַז יָאָר 1295 שְׁוִין פון לאָגָגָעָן אַפְּגַּעַשְׁאָפְּט דְּרוּךְ לוֹאִי דעם נַיְינָטָן (דער "הַיְלִיקְעָר").

קלישע נומער 53

דראומז'יזיט פון פלאס דאספין. (פאגסא : יה. קארנהוננדלער).

אויב דער היסטאריקער העראָן דע ווילפֿאָס קומט אַרטיס מיט זיין השערה או דער קדוש יונתָן זאל אפשר האָבן אַומְגַעֲקוּמוּן אויף דעם דָאַיִקָּון קליניגעט אַינְדוֹל, אַ גַּעַשְׁעַנִּישׁ ווֹאָס הָאָט אַוִיךְ גַּעַקְאָנְט ווַיְרָקָן מעַן זאל דָאָס אַרט רָופֵן "יִידֶן-אַינְדוֹל", טוֹט עָרָע עַס צּוֹלִיב אָן אַינְטָרָעַסְטָאנְטָן מַאֲמַעַנְט אַוִיךְ ווּלְכָנוּ עַס אַיְזָן ווּעָרְט זִיךְ אַפְּצָוּשְׁטָעלְן:

עַס אַיְזָן בָּאוּוֹסֶט אָז פִּילִיפְּ דָעָר שִׁינְעָר (דָעָר פָּעָרְטָעָר) ווּעַגְּגָן ווּעַמְעָנָס "יִידֶן-פִּינְגְּטָלְעָקִיט ס'אַיְזָן אַונְדוֹן שָׂוִין אַוִיסְגַּעֲקוּמוּן צָו דָעָרְצִילְן, הָאָט גַּעַלְאָזָט אַיְזָן יִאָר 1314 אַוְמְקָוּמוּן אַוִיפֵּן שִׁיטְעָרְהָוִיפֵּן טָאָקָע אַוִיךְ דָעָם קליניגעט "יִידֶן-אַינְדוֹל" צְווֹיִי הַוִּיפְּטִ-פִּירָעָר פָּוֹן דֻּעְמָאָלֶט זִיעָר בָּאַרְיִמְטָן קְרִיסְטָלְעָכָן אַרְדָּן דִּי "טָעַמְפֵּלְרִיטְרָעָר", גַּי אַזְּן וְשָׁאָק דָעָ מַאְלָעָ: עָרָהָאָט עַס גַּעַטְאָן נַאֲךְ דָעָמָן וְוִי עָרָהָאָט "קְאַנְפִּיסְקִירְטְּ" זִיעָר גְּרוּסְפָּאָרְמָעָגָן אַזְּן אַוִיךְ עָרָהָאָט זִי גַּעַלְאָזָט פָּאַרְבְּרָעָנָעָן אַוִיךְ דָעָם קליניגעט אַינְדוֹל, הָאָט עָרָעָס אַוִיךְ גַּעַטְאָן, כִּי צָו קָאנְעָן פָּוֹן זִין ווּוִינְאָרט — דָעָם דָעָרְגָּעְבָּנְדִּיקָּן הַיְנִיטִּיקָּן יוֹסְטִיךְ-פָּאָלָאָץ — זִיךְ צּוֹקָעָן צָו דָעָר עַקְוּעַקְוָצִיעַ! ...)

עַס אַיְזָן אַבָּעָר נִישְׁט אַוִיסְגַּעֲשָׁלָאָסָן אָז דָאָס אַרט וּוּעָס זַעַנְעָן אַוִיסְגַּעֲקוּמוּן דִּי צְווֹיִי פִּירָעָר פָּוֹן "טָעַמְפֵּלְ-אַרְדָּן" הָאָט דָאָן שָׂוִין גַּעַטְרָאָגָן דָעָם נִאמְעָן "יִידֶן-אַינְדוֹל".

דָעָר הַיסְטָאָרִיקָּעָר העָרָאָן דָעָ ווּלְפֿאָס מִינְטָא, אָז צּוֹלִיב דָעָר זַעַלְבָּעָר באָרְ קְוּוּמְלָעְקִיקִיט פָּוֹן קָאנְעָן צּוֹקָעָן דִּי עַקְוּעַקְוָצִיעַ פָּוֹן קָדּוֹשׁ יְוָנָתָן, ווּעַמְעָנָס פָּאַרְמָעָגָן אַיְזָן אַוִיךְ גַּעַוָּאָרָן "קְאַנְפִּיסְקִירְטְּ" דָוְרָכָן 23 יִאָר פָּאָרְן פָּאַרְבְּרָעָנָעָן דִּי צְווֹיִי טָעַמְפֵּלְ-רִיטָּעָר, אַיְזָן דָעָר אַוִיטָּאִידָּאִ-פָּעָ פָּוֹן יִדְּ פָּאַרְגָּעְקוּמוּן אַוִיךְ דָעָם קליניגעט אַינְדוֹל. דָאָס דָאַיִקָּע גַּעַשְׁעַנִּישׁ הָאָט דָאָן, מִית זִין נִיקִיָּת שְׁטָאָרָק באָוּרִיקָּט דִּי פָּאַרְיוּזָר באָפְּעַלְקָעְרוֹנוֹג אַזְּן זַאֲלָהָאָבָּן גַּעַוְוָעָן דִּי רִיכְטִיקָּע סִיבָּה, פָּוֹן אַנְרוֹפָּן דָאָס אַרט וּוּדָעָر "שְׁוֹלְדִיקָּעָר יִדְּ" אַיְזָן אַוִיסְגַּעֲקוּמוּן, מִיטָּן נִאמְעָן "יִידֶן-אַינְדוֹל".

די דָאַיִקָּע השערה ווּרְעָט אַבָּעָר דָוְרָךְ קִינְיָעָם נִישְׁט אַוְנְטָרְגָּעָהָאָלָטָן. עַס גַּעַשְׁעַט דָאָס זַעַלְבָּעָר, וּוּמִיטָּן אַרט וּוּמִיטָּן הָאָט פָּאַרְבְּרָעָנָט דָעָם תְּלָמָּודָה. אַ רְיִ הַיסְטָאָרִיקָּעָר ווּאָס דָעְרְצִילְן ווּעַגְּן הַאַסְטִיעִידְ-בִּילְבּוֹל, פָּאַרְגָּעְמוּן זִיךְ נִישְׁט מִיטָּן אַגְּעָבָן דָאָס אַרט וּוּדָעָר יִדְּ אַיְזָן אַוִיסְגַּעֲקוּמוּן. פָּאָרָאָן אַבָּעָר אַזְּעַלְכָּע ווּאָס גַּעַבָּן בְּפִירּוּשׁ יָאָן, אַזְּן דָעָר אַוִיטָּאִידָּאִ-פָּעָ אַיְזָן ווּלְכָנוּ עַס אַיְזָן אַוִיסְגַּעֲקוּמוּן דָעָר יִדְּ יְוָנָתָן, אַיְזָן פָּאַרְגָּעְקוּמוּן אַוִיפֵּן פָּלָאָס דָעָ גַּרְעוֹו.

(1) זַעַיְזָהָאָל קָאָרְנָהָעָנְדָלָעָר: "אַלְטָ פָּאָרִיזָן", צְווֹיְטָעָר בָּאָנְדָה. קָאָפִיטָל "אַרְוּם דָעָם טָעַמְפֵּלְ-סְקוּוּרְ."

און אועס איז איזוי געווען, איבערצייגט אונדו איריך א געשעניש וואס פלעגט זיך אפשמיילן אויף דעם פלאס דע גרעוו איז פאלרוויך פון לאנגע ציטן און וואס איז באריםט איז דער פאַרייזער געשיכטע אַז "די פיערן פון סען זשאן". אויף דער נאָרדישער טיל פון דער היינטיקער שטאטראָט-געביידע, האט זיך בינו צום יאָר 1797 געפונגען די קירכע "סען-זשאן-ען-גרעוו" וואס האט זיך רעללאָמִידְר אלס די באַיזערין פון דער מופתדיקער האָסְטִיעַ וואס איז אָפְגַעַד רاطעווועט געויאָרֶן פון יונתנס הענט און יעדעס יאָר, איז חודש מאַי (ד'ה קורץ נאָך די פַּסְחַ-חִיטָּעָג וווען עס האט זיך כלומרט אָפְגַעַשְׁפִּילַט דער האָסְטִיעַ נס) פלעגן די גלחים פון דער דָּזֵיְקָעָר קירכע אָפְרִיכְטֶן אויפָּן פלאַץ גוֹפָא אָ דָּאנְקְ-תְּפִילָה, פָּאָר דעם פָּאָרגְּגָעָקְומָעָנָעָם נס און דערנָאָך פְּלָעָגָן זיך אַנְצִינְדָּן אַשְׁיטְעָרוּהָוּפָן אַז סְפָּלָעָגָט נַאֲקֻמוּמָעָן אַגְּרִיסְעָפָּאַלְקָס-פָּאַרְדוּיְלוֹנָגָג.

די דָּזְיָקָעָר, פון לאָג שוֹוִן פָּאָרְשְׁוּנוֹנְדָּעָנָעָ פִּיעָרָנוֹג, אַז אַבְּיַז גָּאָר אַינְטְּעָרָעָ-סָאָנְטָעָ, אַוְמִידְרָעָקָטָעָ באַשְׁטָעָטִיקָוָג ווְעָגָן אָרָט, אויף ווּלְכָן עס אַז אַוְמְגָעָקוּמָעָן דער קְדוּשָׁ יְוָנָתָן.

וועלְן מִיר זיך אַיצְט אַוְמָקָעָרֶן צו די געשענישן פון פָּאָרְנִיכְטֶן די תְּלָמוֹד-עֲקוּמְפְּלִיאָרֶן :

סְאַזְיָן בְּמַעַט וְיִזְכָּר, אַז דָּאָס פָּאָרְבָּרְגָּעָנָעָ פון די תְּלָמוֹד-סְפִּירִים אַז נִישְׁטָּפָּאָרְגָּעָקוּמָעָן אַלְס אַיְזָן מַאְלִיק גַּעַשְׁעָנִישָׁ, וואָס האט זיך אָפְגַעַשְׁפִּילַט אַיְזָן יַאֲר 1242. וְיִמְרָא קָאנְגָּעָן זיך מְשִׁעְרָ זִין פָּוָן די פָּאָרְאָגְּגָעָנָעָ מַעְרָעָרָעָ דָּאָטָעָ ווָאָס נַעֲמָעָן אַרְוָם די יַאֲרָן 1242 — 1309 אַז וְיִיעָרְמָעָד אַז גַּעַוִּיסְעָ נַאֲקָגָעָקוּמָעָן אַקְטָן פָּוָן פָּאָרָ-בְּרָעָנָעָן סְפִּירִים. זָאָלָן אַוְיך הָאָבָּן פָּאָרְגָּעָקוּמָעָן אויף דעם קְלִינְיָנָעָם דָּרוּמְדִיקָּן אַינְדוֹל אַז אַז דָּעָרְפָּוָן האט זיך גַּעַנְוָמָעָן זִין אַמְּאַלְקָעָרָ נַאֲמָעָן "יִידְזָן-אַינְדוֹל".

וְיִסְיָר אַנְגָּגָעָן אַז אַרְיִי גַּעַשְׁכִּטָּע-זְוּעָרָק, זָאָלָן די עֲרַשְׁטָעָטוֹיְטָיְטָעָ עֲקוּמְצִיעָס אויפָּן פָּלָאָס דע גְּרָעוֹו הָאָבָּן פָּאָרְגָּעָקוּמָעָן אַז יַאֲר 1310 ; אַ דָּאָטָעָ מִיט ווּלְכָאָרָר מִיר זַעַנְגָּעָן נִשְׁתָּמְסְכִּים. אַבְּעָר אַז דעם דָּעָרְמָאָנָטָן יַאֲר, זַעַנְגָּעָן דָּאָ אַוְמְגָעָרְבָּעָנָגָט גַּעַוְאָרָן דָּרְיִי פָּעָרְזָאָן באַשְׁוּלְדִּיקְטָעָ אַז אַפְּיקְוּרְסָותָ אַז אַז גַּטְיָיְלָעָסְטָרָנוֹגָג. דָּאָס זַעַנְגָּעָן גַּעַוְעָן : אַ פָּרוֹי, אַ גַּעַוִּיסְעָ מַאְרָגָאָרִיטָעָ פָּאָטָעָ, אַ גָּלָחָ פָּוָן דָּעָר שְׁטָאָטָבָא אַז דָּעָר דָּרְיְטָעָר קְרָבָן אַז גַּעַוְעָן אַז יַאֲרָה אַז גַּעַוְעָן באַשְׁוּלְדִּיקְטָעָ אַז אַוְמָקָעָרֶן זיך צּוֹם יַדְנָטוֹם אַז אַז הָאָבָּן... גַּעַהְזָקָט אַיבָּעָר אַבְּילָד (אַדָּעָר אַסְטָאָטוֹעָ) פָּוָן דָּעָר בְּתוֹלָה מְרִימָם.

אַז יַעַנְגָּעָן צִיְּטָן פָּוָן שְׂוִידְעָרְלָעְכָּר אַכְּזָרָיוֹת אַיבָּעָר יַיְדָן, זַעַנְגָּעָן פָּאָרְגָּעָקוּמָעָן מַעְרָעָרָעָ שְׁמַד-פָּאָלָן, וואָס פְּלָעָגָן גַּעַשְׁעָן כְּדִי זִיך צו רָאָטָעָוָעָן פָּוָן טְוִיטְ-גַּעַפָּאָר. אַ טִּילָּ פָּוָן די קְרָבָנוֹתָ פְּלָעָגָן נַאֲכָן גַּעַצְוָנוֹגָעָנָעָם שְׁמָד, זיך באַזְעָצָן אַין עֲרַטְעוֹר

וואו מען האט זי נישט געקבנט, כדי ווידעער קאנען לעבן ווי יידן, וארעם פארו אומקעדרן זיך צוריק צום יידנטומן איין מען באשטראפט געווארן מיט אומקומווען אין פייער.

איין יאר 1310 האבן זיך נישט געפונגען קיין יידן אין פארוין. זי זענען מיט פיר יאר פריער — נאכן צוריבין בי זי זיער פארמעגן — ווידעער אַ מאָל אַרוֹיסֶס געטראַבען געווארן פון לאָנד דורך דעם יידנפֿינְטְּלְעָכָן אוֹן גַּעֲלַטְ-דּוֹרְשְׁטִיקָן פְּלִילִיפֶס דעם שיינעם אוֹן דער אַומְגַּעַבְּרַעְגַּטְעָר יַד הַאַט מִסְתְּמָא גַּעַהַעַרְטָר צַו די וואָס האַבען זיך געשמדט בעטן גִּרְישָׁ פָּוּן יַאֲר 1306.

די געשיכטע האט נישט קאנסערוירט דעם נאמען פון דעם קדרוש וואָס איין דאַ אַומְגַּעַקְומָעָן. סְאֵינוֹ דָּאָן גַּעַוְעָן אַ שְׂבוּוֹתְ-תָּאָג אָוֹן עַס אַיִּז וַיִּיטְ נִשְׁתָּאָוִיסֶס גַּעַשְׁלָאָסֶן, אוֹ צְוִוְישָׁן עַולְם וּוֹסָם האַט בְּיַעֲוּוֹוִוָּט דִּי עַקְוּצְצִיעַ, האַבען זיך געפונגען פַּאֲרַבָּאַהָאַלְטָעָנָע יַיְדָן, וואָס האַבען מִיט וַיִּיטְקָן איין האַרְצָן צּוֹגְעָזָעָן דָּאָס אַומְבַּרְעַנְגָּעָן פָּוּן זִיעָר אַומְגַּלְּיקְלָעָכָן ברודוֹן.

איין יאר 1315 וווערן יידן ווידעער אַ מאָל אַרְיִינְגְּעַלְאָזָט אַיִּן לאָנד אַריִין, זי שטייען אַבער בסדר אוֹיס רְדִיפּוֹת, ווי טְרָאָגָן דִּי לְאָטָע, פַּאֲגָרָאָמָעָן, גַּעַצְוּנוֹגְגַּעַנְגָּעָם שְׁמַד אָוֹן איין יאר 1394 וווערן זי עַנְדְּגִּילְטִיק אַרְוִיסְגַּעְטְּרִיבָן פָּוּן פְּרָאַנְקְרִיךְ אָוֹן בָּאוֹיְיָן זיך ווידעער אַיִּן לאָנד ערְשָׁת אַיִּן דֻּעָר צְוִוְיטָעָר הַעֲלָפָט פָּוּן 17-טָן יַיָּה וווען לוֹאי דֻּעָר פַּעַרְצְּנְטָעָר אַנְקְעַסְטִירָט עַלְזָאָס, מִיט אַגְּרוּסְעָר יַדְישָׁעָר בָּאָה פַּעַלְקְעַרְנוֹגָג.

הַאַבען זיך טָאָקָע איין פַּאֲרְלוֹיָף פָּוּן דִּי צְוִוְיָה הַוְּנְדָעָת אָוֹן פַּופְּצִיק יַאֲר נִשְׁתָּאָגְעַפְּוּנְגָּעָן קַיִּין יַיְדָן אַיִּן לאָנד?

דַּעַר עֲנוֹן אַיִּן בַּיִּז גַּאֲרַקְּמְפְּלִיצְרִיטָן.

צְוִילִיב דֻּעָר שְׁנָאָה וואָס אַיִּן פַּאֲרְפְּלָאָגְצָט גַּעַוְאָרָן צּוֹם יַיְדְּנְטוֹמָ אַלְס «גָּאָטָּהָרָעָדָרָעָר», וואָס האַט זִינְטָן דִּי יַאֲרָן פָּוּן דִּי קְרִיְיִץְמְלָחָמוֹת אַגְּעַנוֹגָעָן אַ שְׁוּדְעָרָעָר, לעַכְן כָּאַרְאָקְטָעָר; צְוִילִיבָן בָּאוֹיְיָן זיך פָּוּן בְּלוֹטְ-בִּילְבּוֹל אָוֹן אַ בִּיסְל שְׁפַטְעָר, דֻּעָר בִּילְבּוֹל פָּוּן פַּרְאָגְנִירָן דִּי הַיְלִיקָעָה האַסְטִיעָ, דָּאָס פַּאֲרַשְׁטָעָלָן דֻּעָם יַד אַיִּן אַ טִּיוּוֹלְ-גַּעַשְׁטָאָלָט וואָס פַּאֲרָמָאָגָט הַעֲרָבָע אָוֹן דַּעְרָפָאָר הַאלָט עַר שְׁמַעְנְדִיק צּוֹר גַּעַדְעָקָט דֻּעָם קָאָפָּה... דִּי אַלְעָ שְׁוִידְעָרְלָעָכָעָ מעַשְׁיוֹת וואָס זַעַנְעָן דַּעְצְּצִילָט גַּעַוְאָרָן אוּרִיף אַונְדוֹעָר חַשְׁבָּוֹן אָוֹן אַיִּן ווּעַלְכָעָ דִּי קְרִיסְטָלְעָכָע מַאֲסָן הַאַבען גַּעַגְלִיבָט, דָּאָס אלִיךְ האַט באַשְׁאָפָּן אַ גַּעַזְוּלְדִּיקָן תְּהָוָם צְוִוְישָׁן דִּי צְוִוִּי ווּעַלְטָן. מעַן האַט זיך גַּעַז שְׁדָאָקָן פָּאֲרָן יַד. יַעַדְעַ האַנְדְּלוֹג זַיְגָע אַיִּן גַּעַוְוּן פַּאֲרְדְּעַכְּטִיקָט. האַט מעַן אוּזִיךְ נִשְׁתָּאָגְעַפְּוּנְגָּעָן קַיִּין צּוֹרְטָוִי צּוֹא גַּעַשְׁמָדָטָן יַיְדָן, וואָרָעָם אַיִּן סְרוּבְּ פָּאָלָן, אַיִּן דָּאָקָן דַּעַר שְׁמַד גַּעַוְוּן אַ גַּעַצְוּנוֹגְגַּעְנָר; האַט מעַן טָאָקָע אַיִּן פַּיְלְ פַּאֲרְגְּעַקְוּמוֹעָנָע גַּעַז

שיענישן חושד געווען די האנט פון די געהימע, באהאלטען יידן. אוווי האט מען אויך חושד געווען אין זיין באהאלטען יידן א ריי באריםטע פערזענעלעCKERיטן, ווי דעם געלערנטן מישעל דע להאָפֿטַאָל (1573 — 1507). דעם עקאנאמיסט ושאן באָדָאָן (1596 — 1520), א באריםטע פראנציזוישער יוריסט און פילאֶזָּאָף, א גרוּזִין סער און מוטיקער פארטיזידקער פון גאליליס טעאריע, וואס האט ליב געהאטן ספֿעְצִיעָל אויף דער עטלער, צו פֿאָרְבְּרָעְגְּנָעָן מיט רבנים און יידישע געלערנטע און אויך דעם מאָטָעָמָאָטִיקָעָר אָזָאָנָאָם (1717 — 1640) א. אנד. א חדד וואס און אבער קין מאָל נישט באָזִיּוֹן געווארן.

נאָן אָרוּסְטְּרִיבָּן די יידן פון לאָנד האט מען די קָאָרְפְּאָרְאָצִיעָ פון די אלְַטְּ ווּאָרְגְּהָעָנְדָּלָעָר (א פְּרִיעָרְדִּיקָעָ יִדִּישָׁעָ פְּרָאָפְּסִיעָ) אָנְגָּהָוִוִּין אֵין פָּאָרְזִין צוּ רְוִוָּן מיטן חֻזְקָהָנָאָמָעָן "די סִינָאָגָעָ". אָ צְנוּנָאָמָעָן וואס האט זיך דער האָלָטָן אָ זְיעִיר לאָנוּגָּצִיט. סִיאָזְנִישְׁטָאָטָאָסָן, אוֹ דָאָס אָזִי גַּעֲשָׁעָן דְּעַפְּאָה, וואס אָ גַּעֲוִיסָעָ צָאָל יַיְדָן וואס זְעַנְעָן גַּעֲוָוָן באָשְׁעָפְּטִיקָט מיט דער דָאָזְקָעָר פְּרָנָסָה, זָאָלָן בְּיָמָי אָרוּסְטְּרִיבָּן זַיְהָ פון לאָנד, זַיְהָ האָבָן גַּעַשְׁמָדָע, פָּאָרְבְּלִיבָּן אֵין פָּאָרְיָין אָזָן ווּיְיטָעָר אָנְגָּגָעָנָגָעָן מיט דער זְעַלְבָּעָר אָקְטִיוּיטָעָט. אָ סְחָ, אָ סְדָקָר יַאֲרָוָן שְׁפָעְטָעָר האָט די באָפְּעָלָעָרָנוּגָן באָךְ גַּעֲקוֹקָט אוֹיפָךְ די שְׁמָאָטָעָהָעָנְדָלָעָר, אָוִיב נִישְׁטָאָט די באָפְּעָלָעָרָנוּגָן זַיְהָ פון זְעַלְבָּעָר אָקְטִיוּיטָעָט. אָ סְחָ, אָ סְדָקָר יַאֲרָוָן שְׁפָעְטָעָר אָזָן ווּיְיטָעָר סְוִוָּרְסָהָרָן זַיְהָ פְּרָאָפְּשָׁטָאָמִיקָעָ פון יַיְדָן. אֵין יַאֲרָז 1652 אָזָן פָּאָרְיָין פְּאָרְגְּעָקָומָעָן אָ בְּלוּטִיק גַּעַשְׁלָעָג צְוִילִיבָּן אָגְרוֹפָּן אָ פְּאָרְבִּיגִיגִיעַנְדִּיקָעָ גְּרוֹפָּעָ אָלְטוּוּאָרְגִּיהָעָנְדָלָעָר מיטן חֻזְקָהָנָאָמָעָן "די סִינָאָגָעָ גִּיטָּה" אָזָן אַיְינָעָרָן פון די אָפְּשָׁפְּעָטָעָר אָזָן דָּעָרְבִּי דָּעָרְהָרָגָעָט גְּעוּוֹאָרָן.

אָרוּם דעם דָאָזְקָעָר צְוָאָמָעָנְשָׁטָוִיס האָט זַיְהָ דָאָן אָ סְדָקָר גַּעֲטוּמָלָט אֵין פָּאָרְיָין אָזָן גַּעֲוִיסָעָר סְוִחָר בּוּרְזָשָׂא אֵין אָפְּלִילָו אָרוּסְטְּגָּעָקָומָעָן מיט אָ פְּאָמְפָלָעָט, אָזָן "סִינָאָגָעָ" אֵין כְּסֶדֶר דָא אֵין לאָנד אֵין זַיְהָ האָט דָעְרָמָאָדָדָעָט אָ קְרִיסְטָט.

וּיְ ווּיְטָאָט די פָּאָרְיָיעָר באָפְּעָלָעָרָנוּגָן האָט גַּעֲגִילִיבָּט אֵין דָעָר אָנוּוּנָהָיִיט פון באָהָאָלָטען יַיְדָן וואס זְוִכָּן נְקָמָה, קָאָן דִּינָעָן אָ מְעַרְקוּוּעָרְדִּיק גַּעַשְׁעָנִישׁ וואס האָט זַיְהָ אָפְּגָּעָשְׁפִּילָט אֵין פָּאָרְיָין אֵין יַאֲרָז 1670, וְעַזָּן אֵין פָּאָרְלִיבָּט פָּוּן פִּיר חְדִים זְעַנְעָן דָאָ נְעָלָם גַּעֲוָאָרָן 26 יְוּנְגָּלִילִיט, זַיְהָ זְעַנְעָן אוֹיפָךְ אָ גַּעַהְיָמִינְשָׁפָולָן אוֹיפָנָן פָּאָרְשָׁוּוֹנָדָן אָזָן טְרָאָצָן דָעָם וואס אֵין גַּעֲוִיסָעָ קְרִיאָזָן האָט מִעְן גַּעַוּוֹסָט אָזָן דָיְהָ שְׁוָלָד פָּוּן זְיעִיר אָזָן פָּאָרְשָׁוּוֹנָדָן ווּעָרָן טְרָאָגָט אוֹיפָךְ זַיְהָ אָ פְּרָעָזָן פָּוּן גְּרוּסָן יְהָוָה, האָט מִעְן אָבָעָר אָזָן פָּאָלָק גּוֹפָא, אָנְגָּהָוִוִּין צוּ רְעָדָן אָזָס אָזָן די אָרְבָּעָט פָּוּן די באָהָאָלָטען יַיְדָן...

זַיְכָּעָר אֵין אָזָס אָ גַּעֲוִיסָעָ צָאָל יַיְדָן האָבָן זַיְהָ גַּעַפְּנָעָן אֵין לאָנד.

סְיֻוּדָט אָנְגָּגָעָבָן אֵין צְוִישָׁן די יַאֲרָז 1461 — 1483 האָבָן אַיְינִיקָעָ יַיְדָן באָזָן צְיִיטְוּוּילִיקָעָ דָעְרְלִוְיְבָנְיָשָׁן צוּ ווּוִינְגָעָן אֵין פָּאָרְיָין. זַיְהָ האָבָן גַּעַמּוֹת יְעָדָעָרָיִם באָנִיּוֹן זְיעִירָעָ בִּיטָּעָ אוֹיפָךְ צוּ מַעְגָּן ווּיְטָעָר בְּלִיבָּן. אָזָיְהָ אוֹיךְ

האבן פון צייט צו צייט, דא געלעבט יידישע דקטוריים אין וועמענס הייל-כהה מען האט אין יונגער צייט זיעיר שטאַרְק געגַלְיבֶּט.

דא איזו כדאי צו דערצ'ילַן אַ געשיכטַע וועגן אַ יידישַן דקטער וועלכַן דער קעניג פראנסואָ דער ערשותער (געקיניגט פון 1515 בְּינוֹ 1547) האט אַרְאָפְּגַעֲבָרְעָנְגַט אָושׁ פון טערקיי אָזָן ווען דער רופא אִיזָן עַנְדְּלָעַךְ אַנְגַּעַקְוָמָעַן קִין פָּאָרִינוֹ, האט פראנסואָ דער ערשותער וואָס האט אַים אַפְּגַעֲוָאָרט מִיט אָומְגָעְדוֹלִיךְ, זִיךְ דערוווסט אָזָן דער דקטער אָזָן גַּשְׁמָדָט. אַ שטאַרְק אַיְנְגַעְגַּלוּבְּטַעַר אָזָן כָּוחַ פון דער יידישער מעדיין, האט ער דעם משומד גָּלִיךְ פָּאָרְטְּרִיבָן פון זִיךְ ...

פראנסואָ דער ערשותער האט דערנַאָךְ אַרְאָפְּגַעֲבָרְעָנְגַט (וּוְדַעַר אַ מַּאֲלָ פָּוּן טערקיי, פון קָאנְסְטָאָנְטִינְגָּאָפָּאָל) אַ צּוּוִיתַן דקטער, דאס מַאֲלָ שָׂוִין, אַ נִשְׁתְּגָעַד שְׁמַדְטוֹן יִדְן. דער דָאַוְיקָעָר יִדְישָׁעָר רֹופָא זָאָל עַס האָבָן גַּעַוּן דער וואָס האט אַיְנְגַעְפִּירַט אָזָן פְּרָאָנְקָרִיךְ דאס טְרִינְקָעָן אַיְזָוְלְ-מִילְךְ, אַלְסָ רֹפָאָה פָּאָר לְוָגָעָן. קָראָנְקָע אָזָן אַנְגָּמִיעַ.

סְאִיזָן באָוּוֹסְט אָזָן דער סְוּוּיטַע וועלכַע עַס האָט מִיט זִיךְ גַּעַרְעָנְגַט פון אַיְתָאַלְעַי דִּי קָעְנִיגִין מָאָרִי מַעְדִּיטְשִׁי, האָבָן זִיךְ גַּעַפְּוָנְגָן בָּאַהֲלָטָעָנָה יִדְן אָזָן אַפְּלוֹ אַוְיךְ אִיר לִיְבִּידְאַקְטָעָר אָזָן גַּעַוּן דער יִדְאָלְהִוָּה מַאֲנְטָאַלְטָאָ, וואָס האָט אַקְעַפְּטִירַט דעם אַמְּט אַונְטָרָן באַדְיָנָג פון קָאנְגָּעָן אַפְּהִיטַן יִדְישְׁקִיטַן.

סְאִיזָן אַוְיךְ באָוּוֹסְט אָזָן דער קָאָרְדִּינָאָל רִישְׁעָלִיעָה האָט זִיךְ בָּאַנוֹצָט מִיט אָ מַאֲרָאָן אַלְפָאָנָס לְאָפְּפָעָי, וועמַעַן ער פְּלָעַגְטַּשׁ שִׁיקָּוֹן אִין אַ רִי אַוְיסְלָעְנְדִּישָׁע מִיסְעִיסָּה מִכּוֹחַ אַיְנְקָוּפָן שִׁיפָּן פָּאָר פְּרָאָנְקָרִיךְ. בִּי פָאָרְשִׁידָעָנָה גַּעַלְגַּנְהִיטָּן, פְּלָעַגְטַּשׁ רִיְּשָׁלְעַיְּוָה רֹופָן דעם מַאֲרָאָן «הַעֲרָר הַעֲבָרָעָר» (Seigneur hébreu).

וּוְ מִיר זַעַן, האָט דִּי גַּעַשְׁיכַּטָּע אַיבְּרָגְעָלָאָזָט יִדְיָוֹת וועגן דער אַנוֹוּזָן. הִיְתָה פון יִדְן אִין לְאָנָה. אַבְּעָר דאס זַעַנְעָן סֻוֹף כָּל סֻוֹף גַּעַפְּוָנְגָן פון יִהְדִּים. מען דָאָרָף אַנְגָּעָמָעָן אָזָן לְאָנָד האָבָן זִיךְ גַּעַפְּוָנְגָן יִדְן, וואָס האָבָן דאַ גַּעַלְעָבָט וּוְ מַאֲרָאָן.

פון לוֹאִי דעם 13-טָנָס אַ דָּקְרָעַט, דָאַטְרָט דעם 23-טָנָן אַפְּרִיל 1615, דער זִיךְ ווִיסְן מִיר זִיךְ אָזָן אַ גַּרְוָעַחָלְעָנְדִּישָׁע אָזָן פָּאָרְטְּוָגְעָזִישָׁע יִדְן האָבָן פָּרוֹבִירַט זִיךְ בָּאַזְעָצָן אָזָן פְּרָאָנְקָרִיךְ, אַבְּעָר זִיךְ זַעַנְעָן גָּלִיךְ פָּאָרְטְּרִיבָן גַּעַוּאָרָן.

מִיר וועלְן זִיךְ אַיצְט אַוְמָקָעָרָן צָוּם פְּלָאָס דַּעַ גְּרוּעוֹ אַוְיכְ וועלכַן עַס אִין אַיְן יִאָר 1617 פָּאָרְגָּעָקָוּמָעָן אָן עַקְוּצָאַיְעָ וועגן וועלכַעַר עַס אִין וּוּכְטִיק צַו דָּרְצְיַילַן :

אַיְן דָּעַרְמָאָנָטָן יִאָר, קוּמָט פָּאָר אִין פְּרָאָנְקָרִיךְ אַ פָּאָלִיטִישָׁע אַיבְּרָקָעָרְעָנִישָׁ :

די קָעְנִיגִין מָאָרִי מַעְדִּיטְשִׁי וואָס האָט גַּעַהְעָרְשַׁת אַיבְּרָעָן לְאָנָד טְרָאָז אִיר שָׂוִין

פוליעריקן זון, וווערט באזיטיקט פון דער מאכט. מען דערהרגעט דערביי איר פרעמעיר-מיניסטער און פאואראיט קאנטשיני. זיין פroi, די איטאליענערין עלעאי נארא גאלגוי וווערט דערקלערט אלס "בישופמאכערין" און פארמשפט צום טויט. זי קומט אום אין פיער אויפן פלאס דע גרעוו.

בעתnal משפט, וווערט איר אויך פירגעוואפּן יידישקייט און עס וווערט אנגען געבען איז איז דער אמרנן זאל זי נאָר האָבָן געהיסן סַפְּאָר (סַפְּרָ ?). טראָז דעם, וואָס עס איז איז ערגען נישט באָזיזן געווארן איר יידישקייט, איז אַ פַּאֲקָט אַזוי איז איז איז מִן קאנטשיני, וואָס בַּיִדְעַ זענָען זי געווען דֵי פָאָוָאָרָאָטָן פון דער קעניגין, האָבָן בַּיִי אַ רְיִי גַּעֲלַעַנְהַיִטְן פְּרָאָטְ�וָוִישִׁירֶת יִדְן, וואָס האָבָן זיך, זי גַּעַונְמַנְדָּט, גַּעַונְנוּן אַזְּנָעַם דַּעַר סַוִּיטָעַ פָּוֹן מַאְרִי מַעֲדִיטִישִׁי.

עלעאנָאָרָא גַּאֲלִיגָּאִי אַזְּנָעַם אַזְּנָעַם אוּפּּוֹן פָּלָאָס דַּעַר גַּרְעָוָן אַזְּנָעַם יַאֲרָה 1617 מִינְטַעַנְמַעַנְדִּיק מִיט זיך דַעַם סָוד ווּגָן אַזְּנָעַם אַזְּנָעַם אַפְּשָׁטָאָט.

פִּיר יַאֲר שְׁפָעַטָּר, אַזְּנָעַם 1621, וווערט אוּפּּוֹן פָּלָאָס דַּעַר גַּרְעָוָן אַוְיסְגַּעְפִּירָט אַזוייטעדיקער טויט-אָוָרְטִילִיל. עס וווערט אַזְּנָעַם אַזְּנָעַם אַזְּנָעַם זשָׁאן פָּאָנִי, פָּאָרְמַשְׁפַּט צום פָּאָרְבָּעַנְעַן, פָּאָר זִיְּן אַרְיְבָּרְגִּין צום יַיְדָנָטָום.

דאָס אַזְּנָעַם גַּעַונְעַן אַזְּנָעַם מַעֲרָקוּוּרְדִּיקָעַ גַּעַשְׁטָאָלָט וואָס אַזְּנָעַם גַּעַטְרִיבָּן גַּעַוְאָרָן דַּוְרָךְ עַפְּעָס אַזְּנָעַם אַזְּנָעַם כָּוח פָּוֹן אַזְּנָעַם עַקְסְטָרָעַם צום אַגְּדָרָן.

ער אַזְּנָעַם גַּעַונְעַן אַזְּנָעַם קָאָלְוִוִּינִיסְט. ער וווערט דערנָאָךְ אַגְּלָה, אַז אַדְוָאָקָאָט, אַז עַקְרָעַטָּאָר אַזְּנָעַם קָעְנִיגְלָעַן הַוִּיתָה, לְסֻוף אַזְּנָעַם ער זיך מְגִיְּרָה; ער וווערט אַז יִד אַז קוּמָט אַרוּס מִיט אַז בָּזָד אַז «אַז אָוְצָר, נִישְׁתָּאָפְּצָוָשָׁעָן» («Trésor inestimable») דַּוְרָךְ ווּלְבָן ער זוֹכָט צוֹ בָּאוּרִיקָן דַּאָס פָּרָאָנְצִיוּזִישָׁע פָּאָלָק, עס זאל אַרְיְבָּרִי גַּיְינָן אַזְּנָעַם גַּלְוִיבָּן !...

זשָׁאן פָּאָנְטָאָנִי, דַּעַר בָּעֵל חַלוּמוֹת, וואָס אַסְטָהָן אַיִם באָטְרָאָכָט פָּאָר אַזְּנָעַם, באַצָּאָלָט פָּאָר זִיְּן שְׁרִיט מִיטָּן אַזְּמָקָוּמָן אַזְּנָעַם אוּפּּוֹן פָּלָאָס דַעַר גַּרְעָוָן. עס וווערט דַּרְצִיְּלָט, אַז ער זאל פָּאָרָן טוֹיט זיך האָבָן אַיְבָּרְגָּעַבָּעָטָן מִיט דַּעַר קִרְכָּעָן האָבָן אַזְּמָנְהָוִיכָט זִיְּן נְשָׁמָה זיך אַז גַּטְעָר קְרִיסְטָן.

די עַקְוּוּקְזִיעָס פָּוֹן צום טוֹיט-פָּאָרָרְטִילְטָעָה האָלָטָן אַזְּנָעַם אוּפּּוֹן פָּלָאָס דַעַר גַּרְעָוָן בֵּין צום יַאֲרָה 1830, אַבָּעָר דַּאָס אַזְּמָרְבָּעַנְגָּעָן פָּוֹן זשָׁאן פָּאָנְטָאָנִי אַזְּנָעַם דַעַר גַּעַשְׁכִּטָּעָס פָּוֹן לְעַצְטָע טוֹיט-אַוְיסְפִּירָגָן וואָס אַזְּנָעַם גַּעַוְאָרָן פָּאָרְבָּונְדָן מִיט דַעַר גַּעַשְׁכִּטָּע פָּוֹן יַיְדָן אַזְּנָעַם פָּאָרְדִּין.

לְסֻוף דַּאֲרָף דַּעַרְצִיְּלָט ווּוְרָן אַז אַוְיפּ דַעַם דַּאֲזִיקָן פָּלָאָץ, אַז דַעַר אַלְטָעָר גַּעַבְיִידָעָס פָּוֹן שְׂטָאָטְרָאָט וואָס אַזְּנָעַם פָּאָרְבָּעַנְטָן גַּעַוְאָרָן בְּעֵת אַונְטָאָרְדִּיקָן דַעַם

קאמונצ'ארן-אויפשטיינן, האט זיך איז איר 1807, אויפן באפעל פון נאפאלאען דעם ערשותן, צווניפגענו מען דער סנהדרין, וואס איז באשטאגען פון 71 מיט-גילדער (45 רבענים און 26 ווועלטלעכע יידן). זיעער מסיע איז באשטאגען איז ארגאניזירן דאס יידישע לעבן איז לאנד איז הסכם מיט דער נייער, נאך רעוואַלוצ'יאָנְגֶּדֶרֶר צייט און באקומענער גלייכַבָּאַרְכְּטִיקָוָן.

דער סנהדרין האט דא אָפְגָעָהָלְטָן זיינע זיצונגען פֿאָר דער קורצעער צייט פון זיין עקסיסטענען.

די פֿאָרְגָּאָנְגָּעָהָיִיט פון פֿלָאָס דע גְּרוּוּ וואס טְרָאָגֶט הַיִּינְט צו טָאג דעם נָאָמָעָן פֿלָאָס דע לְהַאֲטָעָל דע ווֹיל, איז רֵיִיך איז טְרָעָרָן און איז בְּלוּט, אוּיך איז יִדְיִישָׁע טְרָעָרָן וואס זענען דא פֿאָרְגָּאָסָן גְּעוּוֹאָרָן און ווּעָגָן וואס מִיר האָבוֹן זיך באָמִיט דא צו דערצ'ילן.

ביבליוגרפיה

זע נומער :

- , 119, 114, 105, 92, 89, 80, 69, 62, 61, 59, 57, 49, 36, 21, 12, 5,
- .142, 139, 135, 124, 121

די מיליטער-שול

זו די גרויסע פאריזער קאנסטרוקצייס וואס ציען אויך זיך די אויפֿ-
מערקי אומקית פון די דורךיגער געהרטן אן ספק די פאריזער מיליטער-שול.
זיך צייכנט זיך אוזי מאלעריש אין דער טיף פון "מארס-פֿעלד".
אויפֿגעבוייט צוישן די יאָרֶן 1751—1756 דורך דעם אַרכִיטְקָט גָּבְּרִיאָל,
וואס האָט באַרייכערט די שטאָט מיט אָרְגִּיקָּע אַרכִיטְקָטָרִיָּה מאָנוּמָנָן,
דינט זיך בֵּין הײַנט צו טאג ווי אַ מיליטער-וּרְשָׁע הויישול.
די געביידע האָט אויך אַ סְפַּעֲצִיעָלָן אַינְטְּרָעָס פָּאָר אָונְדוֹ יִדְּן, וּאָרְעָם
אייר געשיכטע פָּאָרְמָאנְט אויך אַינְיקָע יִדְּשָׁע מָאָנוּמָנָן.

אין די נײַנְצִיקָּעָר יָאָרֶן פון פָּאָרְגָּאנְגָּעָנָם יְיָה האָט מעָן אַין פְּרָאָנְצִיוּזִישָׁן
גענְעָרָאַלְּשָׁטָאָב זיך אַרְמוֹגָעָזָעָן אוֹ מעָן טְרָאָגָט פון דָּאָרָט אָרוֹסִים מִילִּיטְעָרִישָׁע
סְׂדוֹתָה אָן אָן דָּעָר שְׁפִּיצָּעָן אַרְמִיִּיְ-אַנְפִּירָוָן גַּעֲפִינָּט זיך אַ פָּאָרִ
רטָעָטָר. אַין יָאָר 1894 אַיְן גַּעַלְגָּעָן אַרְיִינְצָוָבָאָקָוָן אַ בָּרוּיָה, וּוּלְכָן דָּעָר
שְׁפִּיאָן האָט גַּעַשִּׁיקָּט צָוָם דִּיטְשָׁן אַמְּבָאָסָדָאָר. מעָן מַאֲכָט אַ גַּכְיָע אַונְטָעָרוֹזָכָוָגָן
אוֹן מעָן שְׁטָעָלָט זיך גַּלְיָיך אַפְּ אַוְיך דָּעָם שְׁטָאָבָסִ-אַפִּיצְרָה, דָּעָם קָאָפִיטָאָן אַלְפָרָעָד
דרְיִיפּוֹס, אוֹ עָרָזָל עַס זִין דָּעָר פָּאָרְדָּעָטָר.

אלְפָרָעָד דְּרִיְפּוֹס, אַן עַלְאָסָעָר יִדְּ, אַין גַּעַוּעָן דָּעָר אַינְצִיקָּעָר יִדְּיִשְׁעָר
אַפִּיצְרָה אַין מִילִּיטְעָרִישָׁטָאָב. אַין יָעַג טָעַג האָט עַדְאָרְדָּ דָּרִימָאָן גַּעֲפִירָט אַין
לְאָנְדָּ אַ שְׁטָאָרָקָע אַנְטִיסֻמִּיטִישָׁע קָאָמְפָאָנִיעָ, מִיט וּוּלְכָרָע עָר האָט אויך
אַגְּנָעָשְׁטָקָט די אַרְמִיִּיְ-אַנְפִּירָוָן להִפְּרָך צָוָם רָוב אַפִּיצְרָה וְוואָס האָבָן לִיבָּ
גַּעַהָאָט צָוָם פָּאָרְבָּרְעָנָגָעָן בֵּי אַ גּוֹטָעָר פְּלָאָשׁ וּוּיָן, מִיט פָּרוֹעָן אַן אַנְדָּרָעָ פָּאָרִ
גַּעַנְיָגָן. האָט אלְפָרָעָד דְּרִיְפּוֹס, וְוואָס אַין גַּעַוּעָן זִיעָרָ רִיְּךָ, גַּעֲפִירָט אַ באַשְׁידָן
אוֹן שְׁטִיל פָּאָמִילִיּוּ-לְעָבָן.

דאָס נִישְׁטָמְטָאָכָן די אַפִּיצְרָיִשְׁעָ וּוּיָן—אוֹן וּוּיְבָעָרִיְ-אַרְגִּיעָס האָט אַים
נִישְׁטָפָאָפָּט קִיְּן פְּרִינְד צְוִישָׁן די שְׁטָאָבָסִ-אַפִּיצְרָה, וְוואָס אַלְעָ כְּמַעַט זְעַנְעָן
זַיְ אַוְיך גַּעַוּעָן גַּעַשְׁטִימָט יִדְּזָן-פִּינְטָלָעָךְ. דָּעָר צְוָפָאָל האָט אויך גַּעַוְאָלָט אוֹ

ידי האנטישריפט פון אפאיטאן דרייפוס זאל פארמאן א געויסע ענלבכיקיט צו. דודער האנטישריפט פון געפונגעעם דאקסומענט. זיינע שעפּן צויפּלען נישט מערכן. איזו דער פֿאַרדעטער וואס גיט אָרוֹס מיליטער-סודות איין נישט קיין אנדערער, נגאר דער יידישער אָפֿיצֵיר.

גילדיך אין אנהייב, אין קאַבינעט פון גענעראל בואָדערפֿר, ווּהֵיינְן דרייפֿס אַיז
אַרוֹיסְגַּעַדְרָפַּן גַּוּוֹאָרֶן, ווִיזְיַז אַים דַּעַר קַאֲמַעַנְדָּאנְטַן פָּאָטִי דַּעַ קְלָאָם אַיְיךְ אַ צָּוֵיד
געַדְעַקְטָּן רַעֲוָאַלְוָעָר אָוֹן זָאנְטַן צָו אַים :

— פירט איבער איד אויס די גערעטעןקייט!...

אלפראעד דרייפוס וועלכער פארשטייט נאך נישט וואס דא געשטע זאגט זיך אפאָ צו באגין זעלבסטמאָרד. ער פראַטעסטערט קעגן דער אומדער האָרטער עזה און ווערט אָרטעריט.

אין דעכטער בער 1894 קומט פאר זיין פראנצעס, בעט וועלכן אלע ריכטער (זיבן אפיצירן) דערקלערן אים איינשטייןיך פאר שולדיק אין פאראאט און שבת, דעם-5-טן יאנואָר 1895 קומט פאר אין גרויסן הויף פון דער מיליטער-שול וועלכן מיר זענן פון פלאָן דע פאנטונגאָ) דאס דעגראָדִין דרייפֿוֹן. (קليسע זומם. (54).

אלפרד דרייפוס איי געווין בי נאאר איבערגענומען מיטן כבוד פון א
AMILTEUR-מאן, ער האלט זיך גליך, גיט מיט אAMILTEUR-ישן טראט, דעם קאָפּ
חויך אַרְוִיך אָזֶן אַיְנִיקָע מאָל הערט מען אַים אוֹיסְשָׁרְיעָן "אַיר בֵּין אָוּשָׁולְדִּיקָן".
"אַיר האָט פֿאָרְשָׁפְּט אָזֶן אָוּשָׁולְדִּיקָן". דאס ענדערט אָבעָר נִישְׁת זַיִן רָעָגּ
לאָעָמָנִיטָּרָט מַאֲרְשִׁירָן, דאס האָלָטָןAMILTEUR-גָּלִיך זַיִן פִּיגּוֹר, וּוי עָרְזָוָלְט
וּשְׂאוּגָן אַוְהָ אAMILTEUR-ישן פְּאָרָאָד ...

די דאזוקע זארג פון יידישן אפיקידר וואס האט געוזט צו דערשיינען ווי גוט דיסציפינירטער מיליטער-מאן, האט אַפְגָעָשׂוֹאָכָט זיינע אויסראָפָן וועגן אומושולד אונ געלאוּט די פֿאָרָאָמֶלֶטָע גִּיבְגִּילְטִיק אָונ קָאָלֶט. (קלישע נומ. 55).

קלישע נומער 54

דער הויף פון דער מיליטער-שול. (פֿאַטָּא : יִה. קַעֲרָנָה עַנְדָלָעָר).

קלישע נומער 55

די דעגראָדָאנְצִיעַ פּוֹן אלפֿרְיעַ דֶּרְיְּפּוֹס.

צווישן דער גראפ ושורנאליסטן וואס האבן ביינועוינוינט דאס דעגראדיין דרייפוסן האט זיך געפונגען דער שרייבער אוון אנטיסעמיט לעאון דאdue. זענדיק דאס שטאלצע מארשירן פון קאפטאנן דרייפוס אין זעםגענס שולד ער האט נישט געזויפלט, האט ער דערנאך געשריבן :

“ס’איין א שרעלעכע זאר, וואס די דזוייקע האלטונג זיינע אוין נישט ארפאַג עונונקען אין דער בלאטע, וואס ר’האט זיך נישט אינגעבראָן אוון נישט שוואָר בער געוואָרן.”

צוזענדיק דאס דעגראדיין דרייפוסן, האט מארים פאלעללאָג דאון נאָר אַ יונגער דיפלאָט, זיך אַפֿגערוףן צו איינעם פון דרייפוסעס שעפּן, דעם קאָר לאָגעל סאנדעָר וואס האט זיך געפונגען נבען אַים :

— ווי אָזוי קאָן אַ מעונטש אַריבערטראגן אוין דערנידערונג ? מיר דוכט, דאס אויב איך וואָלט געוווען אין זיין הויט אוון וואָלט מיך געפּילט אָומְשׂוֹלְדִּיק, וואָלט איך מיך רעוואָלטירט, ציוואָלט מיך געשלָגָן, ציוואָלט געשְׂרִיגָן געווואָל !

— מעזן זעט גלייך אוין קענט נישט די יידן — האט סאנדעָר זיך געַ-חכמעט — די דזוייקע ראָסע פֿאָרָמָאָגָט נישט קיַין פֿאָטְרִיאָטִיזָם, נישט קיַין כּוּבָּד אָן נישט קיַין שטאלץ. דורות-לאָג טוּעָן זיַין נישט עפּעָס אַנדערש ווי נאָר פֿאָרָטן. פֿאָרגעסט נישט אוין זיַין האָבן אויסגעליפֿערט קְרִיסְטוּפּוֹן !

גראָד אַין דעם מאָמענט, ווען דער קאָלאָגעל האט אַרְוִיסְגּוֹזָאָגָט זיין חכמָה, האט אַ רִיזְקְ-הִוִּיכָעֶר אָונְטְּעָרְ-אֲפֿיצְרָפְּאָרְעָנְדִּיקָט דאס דעגראדיין דרייפוסן אוון יענעָר האט ווּידער אַ מָאֵל אָוּסְגָּעָשְׁרִיגָן :

— אַיר האט דעגראדיין אָן אָומְשׂוֹלְדִּיק, כּוּשְׂוָעָר בַּיַּמִּין פֿרוּ אָן קִינְדָּעָר אוּכְּבִּין אָומְשׂוֹלְדִּיק !

נאָכוֹן פֿאָרְעָנְדִּיקָן דאס דעגראדיין, ווערט דער יִדְיִישָׁר אֲפֿיצְרָ, מיט הענט געשְׂמִידָעָן אין קִיְּתָן, אָונְטְּעָר אַ כְּסֶדֶדְיקָעָר פֿיִיפָּרְרִי, טוּמָל אָון רָופּן “אַ טּוּיְטָן דַּי יִידָּן”, אָרְיִינְגְּזָעָצָט אַין אָן אָרְעָסְטָאָנְטְּן-זְוָאָגָן אוון אַפֿגעָפְּרִיט צְוִירָק אַין טּוּרְמָעָ. סְ-הִיבְּט זיך אוּזְיָן מָאָרְטְּרָעְרָ-וּוָעָגָ פּוֹן אַ פֿאָרְשִׁיקָטָן אוּפּוֹן טִיּוֹלָ-אִינְדָּזָל.

צווישן דער קלִינְגָעָר צָאָל וּשְׂוְרָנְאָלִיסְטָן וּוָאָס אַיְזָן צָוְגַּעַלְאָזָט גַּעֲוָאָרָן צוֹ דַעַר פֿרְאָצְעָדוֹר פּוֹן דַעַר דַעַר דַעַר אֲצְצִיעָ, האט זיך אוּזְיָן גַּעֲפַונְגָעָן דַיְרָ טְעַזְּדָאָר הַעֲרָצָל, וּוָאָס הַעֲרָט דַעַם שְׂוִידְעָרְלָעָכָן אַנְטְּסְעָמִיטִישָׁן טוּמָל אָון דַיְהִיסְטְּרִירִישָׁע גַּעֲשְׂרִיעָן “אַ טּוּיְטָן דַי יִידָּן”. ער פֿאָרְלָאָזָט דַעַם גַּרְוִיסָן הַוִּיפָּּה פּוֹן דַעַר מִילְּיטָרְ-שָׁול אַ צָּעָ-בְּרָאָכְעָנְעָר אָון שְׁרִיבְּטָ דַעַרְנָאָך :

“ס’איַין נִשְׁתְּ גַּעַוְועָן בְּלוּזָן קִיְּנָה גַּעֲרִיכְטָלְעָכָר טָעוֹת ; דָאָס האָט אַ גַּרְוִיסְעָר רוב פּוֹן דַעַר פֿרְאָנְצְיִוְוָה בְּאָפְּעָלְקְעָרְוָונָג גַּעַוְואָלָט מְשֻׁפְּטָן אַין דַעַר פֿעָרְזָאָן

פון קאפאיטאן דרייפוס דעם ייד און צווארען מיט אים אלע יידן. דער געשריי
געידער מיט די יידן איז געווארן אַפְּאָפְּלָעֶרֶר קָאָמְפָּלָאָזְּוָנָגָה. און וו? איז
פראנקרייך, איז דעם רעפובליקאנישן, מאדרנעם, ציוויליזירטן פראנקרייך,
הונדערט יאָר נאָך דער דָּקְלָאָרָצִיעַ פָּוֹן דִּי מַעֲנְטְּשָׁנְ-דָּרְכֶּת!

און ווי מיר וויסן עס, האט די טראגדיע פון יידישן אַפְּיצִיר וואָס האט
זיך אַפְּגָעָשְׁפִּילְט אַין הוֹיף פָּוֹן דער מִילִּיטָעָר-שָׁוֹלָע, אַרְוִיְגָעָפִּירְט הָעָרְצָלָעָן אוּפְּן
וועג פָּוֹן אַנְשָׁרִיבִּן זִין «יָודָעָנְשָׁתָאָט» אַון עס האט זיך אַגְּעָחוּבוֹן אַ נִי בְּלָאָט
אין דער יידישער געשיכט.

או מאָרים פָּאָלָעָלָאָג אַין צְרוּקָגָעָקוּמוּן פָּוֹן דער דָּגְרָאָדְרִוּנְגָס-צְעָרָעָמָנִיעַ
און דָּרָצְיִילְט אַיְינָעַם פָּוֹן זִיְנָעַ שָׁעָפָן, דעם דִּיְפָּלָאָמָט נִיאָזָר, וועגן דעם פָּאָרָה
לוֹף פָּוֹן דער דָּגְרָאָדְאָצִיעַ, האט יָעָנֵד צַו אַיְם גַּוְזָגְט:

— מיר וועלן נאָך הערדן רעדן וועגן דעם ייד. אַין דער אָונְטָעָרְשָׁטָעָר שָׁוֹרָה
איָ� ער דאָך פָּאָרָאָרְטִילְט גְּעוּוֹרָן אוּפְּן סְמָךְ פָּוֹן אַ לְוִיזָּעָר עַנְלָעְכִּיקִיט פָּוֹן
זִין האַנְטְּשָׁוִיפְּט, וואָרָעָם די גַּעַהַיִםְעַ דָּקְוָעָמָנָן מִיט וּלְבָעַ מַעַן האט באָ
איָינְפָּלוֹסְט די רִיכְטָעָר, זָעָנָעַן פָּאָרָט נִישְׁתָּמָעַ וּשְׁטוֹתָעָרִי!...

דער דִּיְפָּלָאָמָט נִיאָזָר האט גְּעוּוֹסְט וּוָסְט ער דְּעַטָּה, וּוָדָרָעָם אַין יָאָר 1906
קּוֹמֶט פָּאָר אַין זָעָלָבָן הוֹיף פָּוֹן דער מִילִּיטָעָר-שָׁוֹל, די פִּיעָרְלָעָכָע צְעָרָעָמָנִיעַ
פָּוֹן רַעַהַאֲבִילִיטִירְן דעם יִדְיָישָׂן אַפְּיצִיר.

סוֹף 1941 שְׁפִּילְט זיך אַפְּ אַין דער גַּעַבְּיִידָעַ פָּוֹן דער מִילִּיטָעָר-שָׁוֹל אַ נִיּוּ
יִדְיָישָׂן דְּרָאָמָעַ:

איָ� יָעָנֵד טָעַג האָבָן אַין פָּאָרָוּן בָּאָלָעָטָמְעוּעָט די נָאָצִיסְטִים.
דעם 12-יטָן דָּצְעָמְבָּעָר, פָּוֹן פִּינְגְּ פָּאָר טָאג אָג, האָבָן «עַס-עַס-לְּיִיטִי», נָאָבָן
אַינְטָעָרְנִירְן טְוִיזְנְטָעָר יִדְזְ-אוּסְלָעְנְדָעָר, אַגְּנָעְקָלְאָפְּט אַין הָנוֹדָעְרְטָעָר הַיְמָמָן
פָּוֹן פָּרָאָנְצְּוִיזְשָׁעַ יִדְן, זִי אַרְעָסְטִירְט אַין אַפְּגָעָפִּירְט אַין דער גַּעַבְּיִידָעַ פָּוֹן דער
מִילִּיטָעָר-שָׁוֹל, וּוּמַעַן האט זִי גַּעַהַלְתָּן בָּאָוָאָכָט אָונְטָעָר קוּלִין-זָוָאָרְפָּעָרָס בּּוּין
אָרוֹנָט אַון דָּעָרָנָאָךְ האט מַעַן זִי אַפְּגָעָפִּירְט אַיְינָעַם קָאָנְצָעָנְטָרָאָצִיעַ-לְּאָגָעָר פָּוֹן
קָאָמְפִּיעָן. די «עַס-עַס-לְּיִיטִי» האָבָן גַּעַרְבָּעָט טִיכְטִיק אַון אַרְעָסְטִירְט אַין יָעָנָעַם
טָאג, לוֹיט אַ פָּרִיעָר צְוּנְגָרִיְטָעָר לִיסְטָעָר, הָנוֹדָעְרְטָעָר פָּוֹן דער פָּרָאָנְצְּוִיזְשָׁעַ
יִדְיָישָׂר אַינְטָעָלְלִיגְעָנָץ: אַדוֹאָקָאָטָן, דָאָקָטוּרִים, שְׁרִיְבָּרָן, פְּרָאָפָעָסָרָן. אַנדָּה.
סְיַעַנְעַן בְּסָדֶר גַּעַרְעָנְגָט גְּעוּוֹרָן פְּרִישָׁעָ גְּרוֹפָן. סְהָאָבָן זיך דָּא צְוּנוֹפְּגָעָטְרָאָפָן
פְּרִינְדָּה, קְרוּבִּים, בְּרִידְעָר מִיטְ בְּרִידְעָר.
צְוִישָׂן די אַרְעָסְטִירְטָעָה האט זיך אַיְיך גַּעַפְּנוּנָעַ דער שְׁרִיְבָּר זְשָׁאָן וּשְׁאָק

בענגאר, וואס האט שפערטער דערצ'ילט אין א בוך זינע איבערלעבענישן אין קאמפיען אנהיבנדיק פון דעם ערשטיין טאג פון אָרֶעַסְטַּה, ווען ער איי געברענgett געווארן אין דער מיליטער-שול.

עס האט זיך דאן אָפָּגָעָשְׁפִּילְט אָטָּפָּלְעַ טְּרָאָגְעָדִיעַ: פון איין זיט, דאס אָרוֹיסְרִיסְוָן זיבֵּן הָנוֹנְדָּרְטַּ פָּרְזָזָאָן פון זַיְעָרָעַ הַיְמָעָן, דאס אָפְּרִיסְוָן זַיְ פָּוָן זַיְעָרָעַ נָעָנְטָעַ אָוָן טַיְעָרָעַ אָוָן פָּוָן דָּעָרַ צַוְּיִיטָעַ זַיְטַ, דאס וואס אָסְטָקְפָּעַ זַיְ פָּוָן דִּ קְרָבְנָהָוָתַ פָּוָן דִּ נָצְצִיםַ הָאָבָּן זַיְ גּוֹפָאַ נִישְׁתַּ בָּאָטְרָאָכְטַ מָעָרַ פָּאָר... קִיְּן זַיְן!

זַיְיַיְהַ אָבָּן גַּעֲקוּקָטַ אָוִיפַּ זַיְ וְיַיְ אָוִיפַּ מַעֲנְטָשָׁן וְוָאָסַ זַעֲנָעַן זַיְן נָאָרַ לְוִיטַ זַיְעָרַ גַּעֲבוֹרָטַ אָוָן אָפְשָׁטָאָם אָוָן וְוָאָסַ זַעֲנָעַן עַסְ שְׂוִינַ נִישְׁתַּ מָעָרַ. זַיְיַיְהַ אָבָּן זַיְ גַּעֲהָאָלָטָן אָוָן זַיְ בָּאָטְרָאָכְטַ פָּאָרַ פְּרָאָנְצְיוֹן. צַוְּיִישַׁן זַיְיַיְהַ אָבָּן זַיְ אָוִיךְ גַּעֲפָנוּןַ אָזְעָלָכָעַ וְוָאָסַ זַעֲנָעַן שְׂוִינַ פָּוָן לְאָנָגַ גַּעֲוָעַן גַּעֲשָׁמָדַטַ אָוִיךְ וְשָׂאָן וְשָׂאָקַ בָּעָנָאָרַ דָּעָרַ זַיְן פָּוָן טְרִיסְטָאַן בָּעָנָאָרַ אִיז גַּעֲוָעַן גַּעֲשָׁמָדַטַ אָוָן איין זַיְנָעַ זְכָרְנוֹתַ וְוָעָגַן זַיְ אָוָן זַיְנָעַ אָוְמְגָלִיקִיְ-חַבְרִיםַ פָּוָן יְעָנָעַםַ טָאָגַ, שְׁרִיבַטַ ערַ אָז :

„מִירַ אָבָּן אָפִילַ נִישְׁתַּ גַּעַהָאָטַ דִּ טְרִיסְטַ פָּוָן זַיְדַּ פִּילַן אָלָסַ זַיְן אָוָן דָּאָסַ בִּיטְעָרַ פְּאָרְגָּעָנִיגַן צַוְ וְוָעָרַן פְּאָרְפָּאָלָגְטַ אָלָסַ אָזְעָלָכָעַ“...

פָּוָן זַיְנָעַ זְכָרְנוֹתַ וְוָעָגַן מִירַ אָזַ ערַ האָטַ אַיְנָצְן נִישְׁתַּ גַּעֲדָעָנְקָטַ וְוָעָגַן דָּעָם גּוֹרְלַ פָּוָן קָאָפִיטָאַן אָלְפָרָעַדַ דְּרִיְפוֹסַ, וְוָאָסַ האָטַ אַיְנָצְן דִּי זְעַלְבָעַ מְוִיעָרַןַ פָּוָן דָּעָרַ מִילְיטָרַ-שָׁולַ אָדוֹרְכָגָעָמָאָכַטַ דִּ שְׂוִידָעָלָכָעַ לְיִדְןַ פָּוָן דְּעָגָרָדִירַןַ אִיםַ נָאָרַ צּוֹלִיבַ זַיְן זַיְדִישַן אָפְשָׁטָאָםַ.

וְשָׂאָן וְשָׂאָקַ בָּעָנָאָרַ אִיז אָוִיךְ גַּעֲוָעַן זַיְעָרַ וְוִיטַ פָּוָן צַוְ בָּאָגְרִיפָן אָוָן פָּוָן צַוְ מָאָכוֹן דָּעָם הִיסְטָאָרִישָׁן אַוְיְסְפִירַ, וְוָאָסַ עַסְ האָטַ מִיטַ אָפָרַ צְעַנְדְּלִינְגַ יָאָרַ פְּרִיעָרַ גַּעַמָּאָכַטַ אָיַן דָּעָרַ זְעַלְבָעַ מִילְיטָרַ-שָׁולַ, טְעַדְאָרַ הַעַצְלָלַ.

בִּירְגְּלִיאָגְרָאָפַ ט

צַעַ נּוּמָעַר :

.144, .97, .83, .46, .35, .13

דער האטעל „קאסטיל”

זו די פארשידענע ערטער און מאגומענטן וואס האבן א גרויסן געשיכט בענן אינטערעס פאר אונדו יידן, געהערט און ספק, אויך דער האטעל „קאסטיל” וואס געפינט זיך אין דער ריי אמאבאן נומ. 37. ער דערצ'ילט וועגן א גרויס און דעציידרנדיק געשעניש אין דער מאדרנער יידישער געשיכט. דא האט א געויסע צייט געווינט דער טעאדר הערצל און דא האט ער אונגעריבן זיין „יודענשטיאט”, א ווערך מיט וועלכן ער האט געליגט דעם פונדאמנט פאר דער יידישער מלוכה, פאר דער ווינער עבורט פון ישראל.

וועגן דער פערזענעלעקייט פון טעאדר הערצל איזו פארשטייט זיך א סך גשריבן און דערצ'ילט געווארן. מיר וויסן ווי אווי סייאו אוועק זיין קורץ לעבן אלס שרייבער, קרייטיקער און דראמאטורג. אבער אין פארזי, וו ער האט זיך געפונען זיגט 1891 אלס דער פאליטישער קאָרֶעֶסְפָּאַנדָּעָנָּט פון דער ווינער „גִּינִּיעַ פֿרִיעַ פֿרְעָסַָע”, האט ער אָדוֹרְכְּגַעֲמָאָכָּט דעם גרויסן גיסטיקון קרייזיס, וואס האט אים, אן אַסִּימְּלִירְתֵּן ייך, פָּאַרְוָאַנְדְּלָט אַינְגָּס גִּינְדְּעָר פון דער נאַצְּיָאַנְלָעָר באָוּזָגָג, וואס האט אָמְגָעָקָעָרט אַרְץ יִשְׂרָאֵל דעם יידישן פָּאָלָק. די דָּזְיָיקָע אָמוֹנוֹןְדָּלוֹגָה, דעם גרויסן גיסטיקון קרייזיס האט טעאדר הערצל אָדוֹרְכְּגַעֲלָבָט און אָדוֹרְכְּגַעֲבָרָט אין די מוֹיְעָרָן פון האטעל „קאָסְטִילָּה” און דא טאָקָע, האט ער אין 1895 אַנְגָּשָׁרִיבָן זיין באָרִימְט בּוֹך. (קלישע נומ. 56.). דאס זענען געוויזן די טאג פון גרויסן דרייפֿוֹס-פֿרְאָצָע, וואס האט אויף געשטורעט אַים מיט שנאה צום יידישן פָּאָלָק און האט אויך שׂוּעָר געטראָפָן דעם אַסִּימְּלִירְתֵּן שְׁרִיבָּעָר וואס האט געוואָלט בלְיִבְּן ווַיְיִט פון יידישן לעבן און יִדְיִשְׁעַ פֿרְאָבְלָעָמָעָן.

ווי מיר האבן עס שוין דערצ'ילט, האט טעאדר הערצל זיך געפונען אין גרויסן הויף פון דער פֿאָרְיוּזָר „מִילִיטָעָר-שָׁוֹלָה” און צוֹגְעָזָעַן די דָּעָגָרָאַדָּצִיעַ צערעמאַניַע פון קָאָפִיטָאָן אַלְפְּרָעָד דָּרְיִיפּוֹס. ער האט געהערט די ווילְדָע געשריבָן „אַטוּטַּיַּה יִידָּן”, וואס האבן זיך געטראָגָן פון דעם, אַין דָּרוּיסָן פֿאָרְזָאָמָלָטָן טוֹיְוָנָט-קָעְפִּיקָן המוֹן און ער האט דערנָאָך וועגן דעם געשריבָן:

קלישע נומער 56

דער האטעל "קאסטיל". (פֿאַטָּף : י.ה. קאָרְנָהָנְדֶלְעָר).

“או א גראס פאלק, וואס איז אן ספק דערהויבענער פון אלע פעלקער אויך אלע קולטור-געבעטן, קאנו דערגיין דערצין, טא וואס איז שווין צו האפן אן צו דערווארטן פון אנדערע פעלקער, ועלכע האבן זיך נאך, בי איצט נישט דערהויבן צו יונגער מדרגה, צו וועלכער פראנקריך איז דערגאנגען נאך מיט הונדערט יאר צוריך?”

ד”ר הערצל האט די פלווצטם דערזועגענע שיידערלעכע יידז-שנאה אַפְּגָעָן פילט ווי אַ פֿערזענְלַעֲכָע בַּאַלְיִדְיקָוָן, וואס האט אַים טַיפְּ אַוְיְגַעְטְּרִיסְלָט אָוֹן בַּיְ אַים פֿוֹלְשְׁטַעְנְדִּיק אַפְּגָעָנוּמָעָן דַּיְ רָוּ.

אויב דאס פֿרְאַנְצְּיוּזִישָׁע פֿאַלְק האט זיך גַּעֲקָאָנְט אַזְוִי וַיְהִי פֿאַרְגָּעָסן, אַיז וואס פֿאַר אָן אוֹיסְוּעָג בַּלְיִבְט פַּאֲרָן שְׁטַעַנְדִּיק פֿאַרְפָּאַלְגָּט אָוֹן גַּעֲפִינְיִקְטָן יִדְיִישָׁן פֿאַלְק?

און הערצל הייבט אָן צו שְׁרֵיְבָּן זִין עַפְּאַכְּעַ-מַאֲכְּנִידִּיק וַוְעַדְך.

אין סָאָרָא שְׁטִימָוָג עַד האט זיך גַּעֲפָנוּנָע בַּיִּם שְׁרֵיְבָּן זִין “יְדֻעַּנְשְׁתָּאָאָט” דַּעֲרַצְיִילְן אָם בַּעֲטָטָן דַּי שְׂרוֹתָה פָּוּן זִיְּנָע מַעֲמוֹאָרָן. אָט וואס מִיר לַיְעַנְנָע דָּאָרָט:

“פַּאֲרָן, אַנְהִיְיבָּן יוֹנִי 1895.”

“שְׁווֹין אַ גַּעֲוִיסָע צִיִּית וַיְיִאָרֶךְ בֵּין פַּאֲרָנוּמָעָן מִיט אַ וַוְעַדְך, וואס אַיז אַזְוִי גְּרוּיסָה, אָז עַס לְאֹוט זיך גַּאֲרְנִישָׁט אַפְּמָעָסְטָן. אַיך קָאָן גַּיְשָׁת זָגָן הַיְנָט צו טָאגָ אָז אַיך וַוְעַל עַס דַּעֲרַפְּרִין בֵּין צָום סּוֹף. עַס זַעַט אָוִיס וַיְיִהְיֵה עַס וַוְאָלָט גַּעֲוָעָן אַ גִּיגָּאָנְטִישָׁעָר חֲלוֹם. אַבְּעָר זִינְט טָעָג אָוֹן וַוְאָכָן פִּילְט עַס מִיךְ אָז אַיז אַגְּנָצָן, האט פַּאֲרָכָאָפָּט מִין אַוְגַּטְרָאָזָוָסְטוֹן אָוֹן עַס בַּאֲגִילִּיט מִיךְ אָז אַומְעָטוֹם וַוְוַאֲרָאָגָן גַּיִ. עַס שְׁוֹוִימָט אַיְבָּעָר מִינְיָע גַּעֲוִינְלַעֲכָע טָאגָ-טַעַגְלַעֲכָע גַּעֲשְׁפָרָעָן. עַס הַיְיָבָט זיך הַעֲכָר, אַיְבָּעָר מִין קְלִינְלַעֲכָר, קָאָמִישָׁעָר וַשְׁוֹרְגָּאָלִיסְטִישָׁעָר אַרְבָּעָט, עַס צְעַרְוָדָעָט מִיךְ אָוֹן בַּאֲרוֹשִׁיט מִיךְ.”

“צַו וואס עַס וַוְעַט בַּרְעַנְגָּעָן, אַיז נאך אַוְמַעְגָּלָעָז זיך אַיצְט פַּאֲרַצְוַשְׁתָּעָלָן, אַבְּעָר מִין דַּעֲרַפְּאָרוֹנָג זָאָגָט מִיר, אָז דאס אַיז עַפְּעָס וַוְוַנְדָעָלָעָס אַפְּלָיָן אַלְסָ חָלוּם.”

פָּוּן זִין טָאגָ-בָּוּק דַּעֲרוֹוִיסָן מִיר זיך אַוְיך, אָז עַד האט דאס וַוְעַדְך גַּעֲשָׁרְבָּן: “גַּיְעַנְדִּיק, שְׁטִיעַנְדִּיק, לִיגְנְדִּיק, גַּעֲשְׁרְבָּן אַוְיך דַּעַר גָּמָס, בַּיִּם טִישָׁ, אַיז דַּעַר נָאָכָט, וַוְעַן עַס האט מִיךְ אַרְוִיסְגַּעְיָאָגָט פָּוּן שְׁלָאָפָּ.”

ד”ר הערצל אַיז גַּעֲוָעָן אַמְּחָבָר פָּוּן אַרְיִי בַּיכְעָר, אַבְּעָר אַט וואס עַד האט דַּעֲרַצְיִילָט וַוְעַגָּן דַּי טָעָג וַוְעַן עַר הַאֲטָמָגָעָט אַיְבָּעָר זִין “יְדֻעַּנְשְׁתָּאָאָט”:

“אַיך גַּעֲדָעָנָק נִישְׁתָּאָאָז זַאֲל וַוְעַן סָאָיז שְׁרֵיְבָּן אַיז אַזְוִי דַּעֲרַהוּבָעָנָע שְׁטִימָוָג וַיְיִהְיֵה דאס בָּוּךְ הַיְיָבָט גַּעֲזָאָגָט, אָז בַּיִּם שְׁרֵיְבָּן גַּעֲוִיסָע פַּרְעוֹן,

האט ערד געהערט איבער זיין קאָפּ דאס רווישן פון אַדלאָר-פליגלען. אויך
איך האָבּ בײַם שרייבן דאס בּוֹרְגַּעֲלִיבּת צוּ הָעָרָן עַפְּעַס אֶזְוּנָס אַיְבָּעָר
מִיר. איך האָבּ גַּעֲרַבְּעַט אַיְבָּעָר אַיְם טַגְּטַעְגָּלָעֵךְ, בֵּין איך בֵּין גַּעֲוָאָרָן
דַּעֲרַשְׁעַפְּטָן.

אין דער דאזיךער מערקוערדיקער שטימונג פון שריבין דאס וווערך, דורך
וועעלכן ער האט געהלומט און געשטראבעט א סוף צו מאכן צום טראגייש-יידישן
גולדל, האט עס אויך אפט געטראפען אוֹן דער ווייאנער האט געווינט ביימ אָרוּסַ
פֿרִין זַיְנַע גַּעֲדָנְקָעָן אוּפִין פָּאָפִיר.

דעם 16-טן יוני 1895, שרייבט ער איז אין זיין טאג-בוק :

“אין די דאוייק טאג האָב אַיך מורה געהאט אָז אַיך וועל משוגע ווערין,
אָזוי געוואַלדי-שנעל זענען געלאָפּן די געדאנקען ווֹאָס האָבן דערישיטערט
מיין נשמה.”

אוֹן עַר גִּט צָו דֵי נְבִיאִישׁ שָׂוֶה :

“אין גלייב, או עם האט אוינגעעהרט פאר מיר דאס לעבן אונז עם האט זיך אָנגעההויבן די וועלט-געשיכטע! (קלישע נומ). (57).

בימים שרביבן דאס וווערך, האט טעהדאר הערצל איבערגעלאכט גרויסט
מינוטן פון דערהויבנקיט, וואס איין געקוממען פון באזוסטזין, או ער עפנט
אויף א נוי בלאט געשיכטעט נאך צוויי טוויזנט יאר טראגישן יידישן גלוות. ער
האט אבער אויך איבערעלעבט טאג פון יהוש און פארצ'זוייפלונג צוליב די אלע
שוערטיקיטן וועלכע ער האט גיעזען פאר זיך; שרעק פאר דעם ווי איזוי דאס
ווערך וועט איפגענוממען ווערין דורך זיין איגען פאלק. «וועטעס זיין ביכולה
צו פארשטיין דעם רוף פון פריהייט און מענטשן-ווערדע?» האט ער זיך מע-
רעראע מאַל געפרעגט. און את האט זיך אים גאָר געדוכט «או זיין פלאָן איין אַן
אַבסורד אַן אַ משוגעת?».

נ公认 פארענדיקון דאס ווירק, וווען הערצל האט צום ערשותן מאל איבער-געלייענט דעם מאונסקרייפט פאר זיין געהילף און פריניד דער שיף, האבן זיךביי יונגעם באוויזן טראדו אין די אויגן. דער ערשטער ליענער-צוהערער האט נישט געטויפלט און דאס זונגען שורות פון א מענטשן, וואס אין ארפאפ פון ז Hindenau זיין ווינגען — דאס זונגען געווען טראדען פון וויטטיך און עגמת-נפש.

וְיֵדֶר גּוֹלָפָן אַסְטְּרוֹזִינְגְּרָן, הַאֲטָמָא אַוִיךְ הַעֲרָצָל גַּעֲהָאָט אַסְטְּרוֹזִינְגְּרָן אַוִיךְ.

“מיין ערשות דער אינגעראונגע פון דער שולע זענען די מלכות וועלכע אייד

קלישע גומ. 57

ערשטע אויסגאָבע פון "יְהוּדָה סְטָאָטָּה".

האָב באַקומוּן, ווילְ כ'האָב נישט געקבנט די פרטִים פון יציאת־מצרים,
אייצט וואַלטֶן אַ סְךָ לעֲרֹעֵר מִיךְ גַּעֲוָאַלְטַ שְׁלָאָגָן, ווילְ כ'גַּעֲדָעָנְקַ צְוִיפִּיל
יציאת־מצרים".

וועגן אַט די אַיבָּרְלָעְבָּעְנִישָׂן, אוֹיפְּטְּרִיְּסְּלוֹנְגָּעָן, לִידְן אָוִיךְ מַאֲמֻנְתָּן
פָּוֹן דַּעֲרָהְיִבְּוָנָגָ דַּעֲרָצְיִילָן אָונְדוֹזְ די מַוְיִירָן פָּוֹן האַטְּעָל "קאַסְטִיל".

ערְשֶׁת אִין יָאָר 1961 אִין גַּעֲוָאַרְן מַעֲגָלָעַךְ אוֹיפְּצָהְעָנָגָן אַוִיכְ דַּעַר מַוְיִיר
פָּוֹן האַטְּעָל אָן אוֹיפְּשָׁרִיפְטַ וּאָסְ דַּעֲרָצְיִילַטְ די דַּוְרְכְּגִיעָרָ, אָז דָא, האָט טַעַדְאָר
הַעֲרָצָל אַנְגָּעָשְׁרִיבָן אִין יָאָר 1895 זִין "יְוִדְעָנְשְׁטָאָאָט".

ביבלייאָגר אַפְּיִיט

זַעַ נּוּמָעָר :

.144, 132, 129

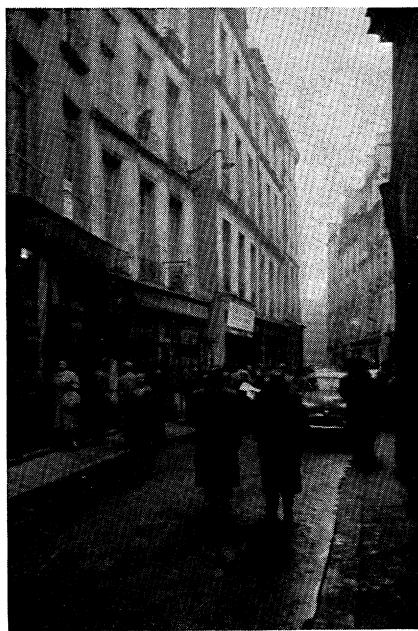
פֿוּן וּוְאנָנוּ דַעַר נָאָמָנוּ „פְּלָעֶצְלַּן“?

טראַץ דעם וואָס ייִדְן אַין פֿאַרְיַן ווּוְינְגַן צְעוֹדָרְפֿון אַיבָּעַד דַעַר גָּאנְצְעַר שְׁטָאמַט זְעַנְגַּן דָּאָךְ פֿאַרְיַן פֵּיד צְעַנְטְּדָרְס וּווּ זַי ווּוְינְגַּן אַין אַ גָּרְעַסְדָּרְעַר צָאָל: דַעַר מָאנְמָאַרטָּר, דַעַר בָּעַלוּוִילְ-קְוָאַרְטָּאַל, דַי רֵי בָּאַפְּרָוָא אַונְדָּאָס פְּלָעֶצְלַּן. אוּבָּדַעַר מָאנְמָאַרטָּר אַונְדָּעַר בָּעַלוּוִילְ זְעַנְגַּן יִנְגְּנָעַרְעַ פֿאַרְיַן זְעַרְקִיטַּץ צַוְּ פֿאַרְיַן) (דָּאָס זְעַנְגַּן גְּעוּוּזְעַנְגַּן שְׁטָעַטְלָעְדַּק וואָס האַבְּנוֹ אַ קְוָרְצַעְ אַנְגָּעַהָעִירִיקִיטַּץ צַוְּ פֿאַרְיַן) אַין שְׂוִין דַעַר בָּאַפְּרוֹאַ-קְוָאַרְטָּאַל אַ סְכַּן אַן עַלְטָעַרְעַר אַונְדָּאָס „פְּלָעֶצְלַּן“ אַין אַ יִדְיְשָׁעַרְ קְוָאַרְטָּאַל וואָס האַטְ שְׂוִין אַין מִטְּלָעַטְעַר גַּעַשְׁפִּילְטַּאַל אַ וּוּכְטִיקַּעַ רָאַלְעַ אַין פֿאַרְיַן אַונְדָּעַר האַטְ מִיטְ זְיִינְעַ פִּיטְאַרְעַסְקַעְעַ גַּעַסְלָעַן, דַי רֵי דַעַר רָאוּיעַי (קְלִישַׁע נָוָם, 58), רֵי דַעַר עַקְופַּה, (קְלִישַׁע נָוָם, 59), רֵי פָאַוּעַ, רֵי וּוּיְעַ דַי טָעַמְפַּל אַונְדָּעַר אַזְעַלְכַּעַ ווַיְנַקְעַלְעַד, דַעַר הַאֲלָטָן בֵּין הַיְינְטַ צַוְּ טָאָג דַעַר מִטְּלָעַטְעַר לְעַכְן כְּאַרְאַקְטָעַר. דַעַר דָּאַזְעַקְעַר קְוָאַרְטָּאַל פּוֹל מִיטְ יִדְיְשָׁעַ רַעַשְׁטָאַרְאַנְגַּן, שְׁפִּיוֹזְגַּעַר גְּעוּוּלְבָּעַר, בָּעַקְעַרְיִיעַן, כְּשֻׁרְעַ יַאֲטְקַעְסַ מִיטְ יִדְיְשָׁעַ אַוְיְשָׁרְיפַּטְן אַוְיְףְ טִיר אַונְדָּעַר פֿוּן דַי אַונְטָעַרְנָעַמְוָנְגַּעַן, רַוְפַּט אַרוּסַ בֵּין פְּרִישְׁ-גַּעַקְוּמָנַעַן אַ שְׁטוּינְגַּן אַונְדָּעַר אַ שְׁמִיכְלַ אַוְיְףְ דַי לִיפְנַן.

אַינְטָעַרְעַסְאַנט אַין דַעַר פָּאַל אַיְן דָּאָס, וואָס דַי אַנְדָּעַרְעַ דָּוְרְךְ יִדְן בָּאַי ווּוְינְגַּטְעַ עַרְטָעַר, רַוְפַּן זַי נִישְׁתַּאְנְדָּרְשַׁ וּוּ מִיטְ דַי זְעַלְבַּעַ נָעַמְעַן וואָס דַי קְוָאַרְטָּאַלְן טְרָאַגְן, אַבְּעַדְ דַי גַּעַגְנַט וואָס גַּעַפְנִינְט זַיְךְ אַרְוֹם דַעַר הַיְינְטִיקְעַר מַעְטְרָאַ-סְטָאַנְצִיעַ סְעַן-פָּאַל האַבְּנוֹ יִדְן אַ נָּאָמָנוֹ גַּעַגְבַּן „פְּלָעֶצְלַּן“ אַונְדָּעַר אַפְּנַטְ אַוְיְסַ צַוְּ הַעֲרָן דַי פֿרְאַגְעַ, פֿאַר וואָס פְּלָעֶצְלַּן? פֿוּן ווּוְאנָנוּ דַעַר נָאָמָנוֹ?

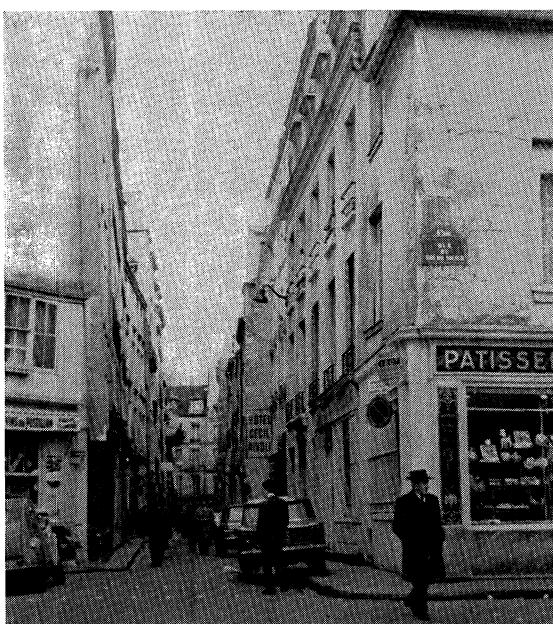
דָּאָס פֿאַרְיַן זְעַלְבַּעַ הַאַטְ פֿאַרְשְׁטִיטַּץ זַיְךְ אַ נָּאָמָנוֹ וואָס אַיְזְ גָּות בָּאַקְאַנטָּן אַונְדָּעַר עַרְ הַאַטְ בָּאַקְוּמוּן נַאָךְ אַיְזְ ווּוְיִיטַּן מִטְּלָעַטְעַר; דָּאָס אַרְטַּ אַיְזְ בָּאַ קָּאנְטַּ אלְס קָאַרְטִיְעַ „מַאְרָעַ“, וואָס מִינְיַט בָּלָאַטְ-קְוָאַרְטָּאַל אַונְדָּעַר גַּעַגְנַט זַיְךְ פֿוּן זַיְן אַמְּאַלְיקְעַר גַּעַשְׁכִּטְעַ, ווּעַן דַי סְעַן פְּלָעַגְטַּ אַפְּטַ פֿאַרְפְּלִיצְצַן דַי גַּעַגְנַט אַרְוֹם אַונְדָּעַר גַּעַוְוָן ווּסְעַרְן, בָּלָאַטְעַס אַונְדָּעַר זַמְפַּן, אַ נַּאָךְ פֿוּן וואָס דַעַר קְוָאַרְטָּאַל אַיְזְ שְׂוִין לְאַנְגַּ אַוְיסְגָּהְיִילְטַּ, דַעַר נָאָמָנוֹ מַאְרָעַ ווּוְרַעַת הַיְינְטַ צַוְּ טָאָג בָּאַנְוָצְטַ דָּוְרְךְ דַעַר אַינְטָעַלְגְּנָעַטְן אַונְדָּעַר שְׁטוּדְרִנְדִּיקְן שִׁיכְטַ, וואָס זַוְכְּטַ וואָס בעַסְעַר צַוְּ קְעַנְגַּן דַי גַּעַשְׁכִּטְעַ פֿוּן פֿאַרְיַן. אַבְּעַר בֵּין בְּרִיטִין פָּאַ-

קלישע נומער 58

ר' דע רזויי, (פאנץ' יה. קאָרנהענדלער).

קלישע נומער 59

רי דען עקוּף. (פֶּגְטָא : יִה. גַּעֲרָנָה עַנְדָלָעָר).

רייזער עולם איז די געגנט באקאנט אלס דער סען-פאל קוארטאל, אַ נאמען וואס געט זיך פון אַ פאלאץ, אַ באריםטען האטעל וואס איז דא אַ מאָל געשטאָגען (צווישן דער רֵי סענט אַנטוֹן אָז דער סען) אָז אַי געווען אַ קעניגלעבע רְיעֵי-דענען. הײַנט צו טאג געפינען זיך אַרום דעם אַרט פון אַמַּאלִיקָן האטעל, אַינְיַיך געלסלאָך וועמענס געמען דער מאָנגן דעם שוין לאָנג פֿאַרְשׁוֹנוֹנדענען קעניגלעבע פאלאץ אָז זונט דעם יאָר 1900 איז צוּגַעֲקוּמָעָן די פֿאַפּוֹלוּרֶעָה מעטראַ-סְטְּאַנְצִיעָה סען-פאל.

אַבער דער יִדִּישְׂרָעֵדְנִידְקָעָר עַולְםָ פָּוֹן פֿאַרְיַיזָה האָט צְוִילִיב אַ בֵּין הַיִּינְטָן נִישְׁת אַוְיְגָעְקָלְעָרְטָעָר סִיבָה, נִישְׁת אַנְגָּעְנוּמָעָן דַעַם הַוְנְדָעְרָטָעָר יַאֲרָן אַלְטָן נאמען פון קוארטאל מַארְעָן אָז אַוְיְגָעְקָלְעָרְטָעָר סֻעַּן-פָּאַל. בֵּין אַיְם האָט דער קוארטאל פון לאָנג, פָּוֹן זַיְעַר לְאָנְג שְׁוִין גַּעַהַיְיסָן "פְּלָעַצְלָה" אָז אָנוּנְצָה טַעַר דַעַם נאמען אָז די געגנט באָרִימָט גַּעַוָּרָן. וּוּאָרָעָם פֿאַרְיַיזָה אָז כָּסְדָּר גַּעַוָּעָן אַוְיְגָעְקָלְעָרְטָעָר; יַיְדָן פָּוֹן דַעַם גַּאנְצָעָר מַמשׁ וּוּעָלָטָה, האָבָן אַוְיְגָעְקָלְעָרְטָעָר דַעַם אַלְטָן פֿאַרְיַיזָה אַז אַנְדָעְרוֹנְגָעָן באָזָוְכָת פֿאַרְיַיזָה אָז זַיְעַנְעָן דַעַם אַלְטָן פְּלָעַצְלָה אַז זַיְעַנְעָן באָקָאנְטָן.

פָּוֹן וְאַנְגָּעָן דַעַם נאמען?

איָז עַס אָז אַנְגָּנְמִיעָר מַחְבָּר? אֹוְבָּיָא, פָּאָר וְאָס האָט דַעַר אוּסְדוּרְיךָ זַיְקָאַנְגָּעְנוּמָעָן אָז זַיְקָאַבְּפָּעַטְקִיטָּט?

איָז עַס נִישְׁת קִיְּין אַגְּנָנִימִיגָּר מַחְבָּר טָא וּוּרָ אָז עַר גַּעַוָּעָן?

דַעַר נאמען "פְּלָעַצְלָה" מִיט וּוּלְכָן דַי פָּוֹן מַזְרָחְ-אַיְנָגְעָוָן-וְאַנְדָעְרָטָעָר יַיְדָן האָבוֹן אַנְגָּעְרוֹפָן דַעַם מַארְעָי (אַדְעָר סֻעַּן-פָּאַל) קוארטאל, גַּעַמְט זַיְקָאַבְּפָּעַטְקִיטָּט לְוִיט אַונְדָזְעָר טְפִּפְרָע אַיבָּרְצִיְּגָוָן, וְוי אַמְּגָלְבִּילְעָד דָּאַס זָאַל נִישְׁת שִׁינְגָּעָן, פָּוֹן דַעַר מַארְעָי קְיוּז דַעַס עַוְוִינְגָעָן, וְאָס אָז באָרִימָט צְוִילָבָא אַירָע בְּרִיוֹו גַּעַשְׁרִיבָעָן אַיְן 17-טָן יַיְהָ. זַי אָז עַס דַי מַהְבָּרִין פָּוֹגָעָן נאמען פְּלָעַצְלָה. דָאַס האָט זַי אַזְוִי גַּעַרְוֹפָן דַעַר קוארטאל אָז צַו וּוּסָן, אָז מִיט דַעַם אַיר אַזְוִי לִיבָן נאמען, וּוּלְכָן זַיְקָאַבְּפָּעַטְקִיטָּט אַהֲנָדָרָטָעָר אַגְּהָיָבָן צַו באָגְזָן יַיְדָן אַיְן פֿאַרְיַיזָה.

וּוּרָ אָז גַּעַוָּעָן דַי מַאְרָקִיעָז דַעַס עַוְוִינְגָעָן?

זַי אָז גַּעַבְּוִירָן גַּעַוָּרָן אַיְן פֿאַרְיַיזָה אַיְן יַאֲרָן 1626 אָז אָז גַּעַוָּעָן דַי טָאָכָּר טַעַר פָּוֹן אָז אַנְגָּעְעוֹנָעָר אַרְיסְטָאַקְּרָאַטְּיִישָׁעָר פְּאַמְּלִיכָּה. צַו זִיבָן יַאֲרָ אָז זַיְעַנְעָן אַקְּיִילְעָדְקִיקָה יְתָוָה אָז וּוּרָט דַעַר צִוְּגָעָן דַוְּךָ קְרוּבִּים, פָּוֹן אַנְפָאָנָג אַיְן פֿאַרְיַיזָה אַז דַעַרְנָאָךְ אַיְן דַעַר פְּרָאָזְוִינְגָה.

צַו 18 יַאֲרָ האָט זַי חַתּוֹנָה מִיטָן מַאְרָקִיעָז דַעַס עַוְוִינְגָעָן, אַ נאמען אַוְנְטָעָר

וועלכו זי ווערט טאכע שפערטער באַרְיַמֶּט, און ווינט אויף דאס ני אַין פֿאָרִיך. אַין יָאָר 1647 ווערט בי אַיר גַּבְּוִירָן אַ זָּוֹן אַון אַין יָאָר 1648 אַ טַּאֲכַטָּר, די שפערטערדייקע גַּרְעִיפִּין מַאֲדָם דַּע גַּרְינִיאָן, צו ווועמען די מַאֲרִקְיוּזַה האַט גַּעַז שְׁרֵיבָן דַּעַם ווַיְיט גַּרְעַסְטָן טַיְלָ פָּוּן אַידָּע באַרְיַמֶּטֶע בְּרִיוֹו. (קלישע נומ. 60).

איַן 1651, אַין עַלְתָּעָר פָּוּן 25 יָאָר, פַּאֲרִילִיט זַי אַיר מָאָן, ווָסּ קּוּמֶט אָום אויף אַ דּוּל. זַי בָּאוּצָט זַיְךְ דָּאָן אויף דאס ני אַין דַּעַר פְּרָאָוִוִּין, אויף אַיר עַדְךְ, כַּדִּי אַין אַרְדָּעָנוּגָּן צַו בְּרַעְנְגָּעָן אַיר שְׁלַעְכָּתָן פִּינְאָנְצִיעָלָן מַצְבָּה, צּוֹלִיב אַיר מָאנְס אַוִּיסְבְּרָעְנְגְּעַרְיִשְׁקִיט.

דרְּרִי יָאָר שְׁפַּעְטָעָר אַיְזַי זַי ווַיְידָעָר אַין פֿאָרִיךְ אַון אַיְזַי אַן אַנְגַּעַנוּמָעַנְעַז פֻּרְזָאָן אַין אַלְעַ אַרְיסְטָאַקְרָאַטִּישָׁע סַאַלְאָגָעָן אַון אַין קְעַנְגְּלָעָכָן הַוְּהָ.

איַן 1669 האַט חַתְּנוֹה אַיר טַאֲכַטָּע אַון דָּאָס אַיְזַי אַ גְּעוֹזָלְדִּיק אַוִּיפְּטְּרִיִּיסְׁ לְעַנְדִּיק גַּעַשְׁעַעַנְישָׁ אַין אַיר לְעַבְּנָן: צַו אַיר וּזְוּן אַיְזַי גַּעַונְצָן גְּלִיכִּיכְּ גִּלְטִיק, דַּעַרְפָּאָר אַבְּעָר אַיְזַי זַי גַּעַוְוָן אַיְנְגָּעְלִיבָּט אַין אַיר טַאֲכַטָּע, ווּמְעַן זַי האַט אַפְּגַּעַנוּבָּן אַיר גַּאנְצָע מַוְּתָּעָרְלִיבָּע. אַין יָאָר 1671 פַּאֲדָלָאָזָט דַּי טַאֲכַטָּע פֿאָרִיךְ. דַּי מַאֲדָם דַּע סְעוֹוִינְיָעָ קָאָן זַיְךְ מַמְשָׁ קִיְּן אַרְטָ נִישְׁטָ גַּעַפְּגַּעַנְעָן אַין הַיְּבָט זַי אָן צַו פְּאָרוֹאָרְפָּן מִיט בְּרִיוֹו, מִיט טַוְּנְטָעָר בְּרִיוֹו. דַּי מַאֲרִקְיוּזַה האַט פַּאֲרִשְׁטִיטַז זַיְךְ גַּעַשְׁרִיבָּן בְּרִיוֹו אוִיךְ צַו אַנְדָּעָרָעָ מַעְנְטָשָׁן, אַבְּעָר צַו גַּאֲרָ אַ קְלִינְעָם אַון זַיְיךְ אַגְּרָעְנְעָצָטָן קְרִיטָ. דַּעַרְפָּאָר האַט זַי פְּשָׁוֹטָ אַדְוָרְכָּי גַּעַלְאָזָט קִיְּן טָאגָ אוֹיף אַדְוָרְכָּשָׁמוּעָן זַיְךְ בְּרַיוּולָעָ מִיט אַיר טַאֲכַטָּע אַון אַיר דַּעְרְצִילָן ווּגְעָן אַלְעַ נִיעָט, ווּגְעָן בָּאַקְאַנְטָע, ווּגְעָן קְעַנְגְּלָעָכָן הוּחִיךְ אַון אַלְעַ גַּעַשְׁעַעַנְישָׁן ווּאַסְּ אַהֲבָן זַיְךְ אַפְּגַּעַשְׁפִּילָט אַרְוֹם אַיר. דָּאָס אַלְץ אַיְזַי דַּעַרְ צִילָּט גַּעַוְאָרָן אַין סָאמָע פִּינְסָטָן פְּרָאָנְצּוּזִישָׁן סְטִיל, אוֹיף ווּלְעָלָן דַּי מַאֲדָם דַּע סְעוֹוִינְיָע אַיְזַי גַּעַוְוָן אַ מִיסְטָעָרָן: זַי דַּעְרְצִילָט גִּיסְטוּרִיךְ, מִיט אָן אַ שְׂיעָר לַעֲבָדִיקִיט. דַּי בְּרִיוֹו זַעַנְעָן גַּעַוְוָן אַסְּדְּרְדִּיקָעָר שְׁמוּעָס מִיט אַיר טַאֲכַטָּע, ווּמְעַן זַי האַט גַּעַזְוָתָ אַונְטָעְצּוֹטָרָאָגָן פָּוּן בְּעַסְטָן, שְׁעַנְסָטָן אַון פְּרִילְעַבְּסָטָן.

נִישְׁטָ דַּעַרְ מַאֲדָם דַּע סְעוֹוִינְיָע אַלְיִין אַון נִישְׁטָ אַירָע אַדְרָעַסְאָטָן אַיְזַי אַיְנִין גַּעַפְּאָלָן, אַוְ מִיט אַירָע בְּרִיוֹו שְׁטָעַלְטָ זַי אוֹיף אַ ווּנְדָעְבָּאָר לַעֲבָדִיק בַּילְדָּ פָּוּן אַ בְּאַרְיַמֶּטֶע עַפְּאָכָע, דַּי עַפְּאָכָע פָּוּן «קְעַנְגְּגִיזָוָן», ווּי מַעַן האַט אַגְּעָהָיָבָן צַו רַוְּפָן לוֹאִי דַּעַם 14-טָן. אַין דַּי אַרְיסְטָאַקְרָאַטִּישָׁע סַאַלְאָגָעָן הַאֲבָן דַּי בְּרִיוֹו פָּוּן דַּעַרְ מַאֲדָם דַּע סְעוֹוִינְיָע גַּעַהָאָט אַ שָּׁם: גַּעַוְוִיסָּע בְּרִיוֹו אַידָּע פְּלַעַגְן קְאַפְּרִיט ווּרְעָן דּוֹרָךְ אַירָע פְּרִינְדָּן נָאָךְ פָּאָרְן אַפְּשִׁיקָּן זַיְךְ אָונְזָיְיךְ פְּלַעַגְן דּוֹרְגָּאָךְ גַּעַלְיְעָנְטָ ווּרְעָן אַין פַּאֲרִשְׁידְעָנָע סַאַלְאָגָעָן. דַּעַרְ עַולְמָ האַט אַ הנָּהָה גַּעַהָאָט פָּוּן אַיר שְׁאָרְפִּי זִינְיקִיט. רַאֲפִינְרִידָּן הַוְּמָאָר, כַּאֲרַקְטָעְרִיסְטִיקָּעָס אָונְ סְטִיל. אַבְּעָר קִינְיָעָם אַיְזַי

פון ווֹאנַנְן דער נָאָמָּטָן פְּלָעַצְל ?

191

קלישע גומער 60

מאדאם דע טעוויניע.

נישט אינגעפאלן צו טראכטן או זיי וועלן ארייניגין אין דער געשיכטע פון דער פראנצוייזישער ליטערטור, ווי די סאמע אינטעררטסאנטסטע דערציילונגונ וועגן פראנצוייזישן לעבן פון 17-טן י"ה.

ערשת אין יאר 1726, דרייסיק יאר נאך איר טויט (זוי איז געשטארבן אין יאר 1696) זענען פובליציטט געווארן די ערשות צוווי בענד, וואס האבן גלייך צוגעציזיגן די אויפערקזאמקית אויף זיער ווערט און דאן האט זיך אנגעהויבן די גרויסע ליטעראריש-געשיכטלעכע סענסאציע ארום די פובליקאציעס וואס האבן זיך כסדר פארמערט.

אויך וועגן דעם דערשינגען פון אירע בריוו איז פאראן אס סך צו דערציילן, ווארעם זיי זענען געלען אין פארשידענע הענט, וואס האבן צוליב משפהה טעמיים. אפט מאל זיער ערנטסט, זיך דערליך צו שטריכן מערערע שורות און בכל אויך אריינציפרין מערערע קאָרַעַטְוּרָן און איזו ארום פאָרְקִרְפְּלָעָן דעם אַרְגִּינְגָּלְן טעקסט. עס האבן זיך אויך געפונען אַזְעַלְבָּעָן וואס האבן איז בערגעריבן הונדערטער בריוו ארייניפירנדיק דערביי אַיְגָּעָן "אַיְסְבָּעָסְעָן" און דערנאָך אַוּזְגָּעָוּזְאָרְפָּן די אַרְגִּינְגָּלְן, האַלְטָנְדִּיק און זיי זענען מען נישט ניטיק...

דער געוואלדייקער אינטערעס צו די בריוו פון דער מאדים דע סעוניינע האט אַרְגִּינְגָּלְן אַפְּאַרְשְׁטַעַנְדֶּלְעָכָּעָן פֿאָרְאַינְטַעַרְעַסְיְּרָוָן מֵיט אַיר לעבן און מיט אלען וואס האט נאָר געהאט אַזְעַלְבָּעָן ס'אייז שיכות מיט אַיר. מען האט אלץ מער זיך דערווסט וועגן די פֿאָרְגַּעַקְמַעַנְעָן מַאֲגִינְפְּלָאַצְיָעָס מיט אַירע בריוו. מען האט אַנְגָּהָוִיבָּן צו זוכן די אַרְגִּינְגָּלְן כדּי זיך צו פֿאָרְגְּלִילְכִּין מיט די פֿאָרְעַפְּנְטַעַלְעָכָּעָן טעקסטן. עס האבן אַפְּילָו נישט געפְּעַלְתָּן קִין סענסאציאָן געלע אַנְטְּדַעְקָוּנְגָּעָן בִּים אַיְסְגָּעָפְּינְגָּלְעָן אַרְגִּינְגָּלְעָן בִּרְיוּ אָן צו בִּיסְלָעָד האט מען זיך אלץ מער דערגענטערט צום שורש.

דאָס פּוּבְּלִיצְרָן אַירָע בִּרְיוּ זענען לאַנְגָּע, לאַנְגָּע יַאֲרִ-צַּעְנְדִּילְגָּעָר גַּעֲוֹעָן די גרויסע סענסאציע פֿאָר די פראנצוייזשע סְטִילִיסְטִין, ליטערטור און גע-שיכטער-פארשר, וואס האלט אַפְּילָו אָן בֵּין הַיִּנְטָן צו טָאגּ אַבעָר אַין 18-טָן יַיְהָ האָבָן די בִּרְיוּ פָּוּן דער מאדים דע סעוניינע געהערט צו די וויכטיקסטע ליטערארישע טעמעס אָן בֵּין גָּאָר באַשְׁעַפְּטִיקְטִין די פראנצוייזש אַגְּנְטַעַלְקָה טועלע וועטל.

דאָ הַיִּבְט אָן אַרְיִסְצּוּשְׂוִימָעָן דער נַאֲמָעָן "פְּלַעַלְלָה" וואס, ווי מיר האָבָן שווין פריער געזאגט, שטאמט פָּוּן מאדים דע סעוניינע. לאמיר קודם כל דערמאָנְגָּעָן אָן די מאדים דע סעוניינע איז געבוּרָן גע-

ווארן אויף דעם היינטיקון פלאץ דע וואוש נומ. זיביס, וואס האט אין יענע טאג געהיחסן «קעניגלעכער פלאץ». (קלישע נומ. 61).

דא, אין דעם הוינו האט זי געלעבט בייז זי איז אלט געווארן צען יאל אוון פון איר סאמע פריסטער קינדרהיט איינגעוואפט אין זיך די אטמאספערע פון פלאץ אוון פון דער געגנט ארום.

וואס האט אין יענע טאג מיט זיך פֿאָרגֿעַשְׁטָעַלְטַע דער קֻעְנִיגְלֶעְכֶּר פְּלָאָץ?

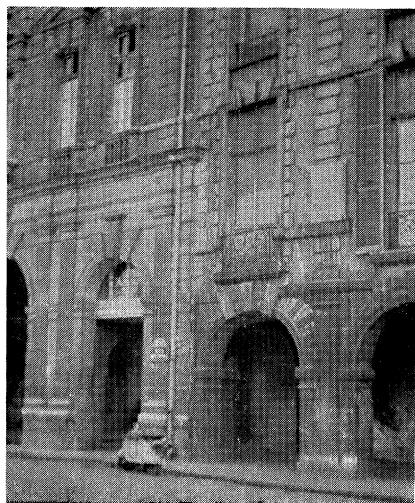
פון 14-טן ייְה איז האט זיך אויף יענע ארט געפונגען אַ קֻעְנִיגְלֶעְכֶּר פְּלָאָץ דער האטעל דע טורנעל (דערפון דער היינטיקער נאמען פון דער דער בעבנדיקער רֵי דע טורנעל). דער פְּלָאָץ איז דא געשטאנגען בי אומגעפער 1565. איזוי אויך האט זיך דער אנדערער זיט פון דער דערבעבנדיקער רֵי סענט אנטואן געפונגען אַ צוֹוִיטְעַ קֻעְנִיגְלֶעְכֶּר רְעוּידְעָנִיץ, דער האטעל סענְפָּאַל וועגן וועלכּן מיד האבן שווין דערמאָנט. אוון כאַטְשַׁ בִּידְעַ קֻעְנִיגְלֶעְכֶּר פְּלָאָצְן זענען צוליב גאנַץ פֿאָרְשִׁידְעַן סִבּוֹת אַפְּגָעְרוּםְטַע געווארן אוון פֿוֹלְשְׁטְּעַנְדִּיקְ פֿאָרִי שווונדִן אין 16-טן ייְה, איז אַבְּדַרְ דֵּי גָּאנְצַע גַּעֲגַנְטַ דֵּא אָרוּם, לאָנגַ גַּאַךְ געוווען באָוִוִינְט דַּוְרֵךְ דער פֿרְאַנְצְּיוּזִישְׁעַר אַרְיסְטָאַקְרָאַטִּיעַ וואס האט דא געהאט אַירְעַ האַטְעַלְן מְשַׁ בֵּי צו דער פֿרְאַנְצְּיוּזִישְׁעַר רְעוּאַלְצְּיַע אָוּן דער קעניגלעכער פְּלָאָץ איז געווארן דער צענטער פון דעם אַרְיסְטָאַקְרָאַטִּישְׁן קוֹוָרְטָאַל. אַז מען האט אויפֿאַבּוּיט דעם פְּלָאָץ דע וואוש וואס האט מיט זיך פֿאָרגֿעַ שטעלט דאס לעצטַע ווארט אין דער אַרְכִּיטְקְטוּר אוון דאס סָאַמְעַ עַלְעַגְּאַנְטְּסַטְּעַ ווּינְקָל פון פֿאָרִי, זענען אלַע ווּוּינְגְּעַן גַּלְיִיךְ פֿאָרְנוּמָעַן געווארן דורךן פֿרְאַנְצְּיַזְּנָן אַדְלָן.

עס איז איינגעהיט געווארן אַ גַּעֲנִיעַ לִיסְטַע פון אַלְעַ אַיְנוּוּנִינְעַר פון דעם קעניגלעכּן פְּלָאָץ אין 17-טן ייְה. דער פְּלָאָץ איז געווארן דאס גוּסְטַע שְׁפָאַצְּירַ אַרט פון דער אַרְיסְטָאַקְרָאַטִּיעַ אַז האט בְּכָל אַגְּנָהְבוּבָן צוּ שְׁפִילְן אַ גְּרוּסַע רְאַלְעַ אַז פֿאָרִי. ס'אַז געווארן דאס אַרט פֿאָרְשִׁידְעַן צְעַנְטָע דַּוְעַלְן אַז לִיבְּ-רְאַמְּגָנָעַן.

צוליב דעם נייעם קעניגלעכּן פְּלָאָץ וועגן וועלכּן ס'אַז פֿאָרִן הַיְינָט צוּ טָאג אַ גָּאָר גְּרוּסַע לִיטְעָרָאַטָּר, האט דֵי גָּאנְצַע גַּעֲגַנְט דֵא אָרוּם אַדוּרְכְּגַעְמָאַכְּט אַ געווארן אויפֿבלַי. ס'אַז געווארן דער גְּרָעַסְטָעַר אַרְיסְטָאַקְרָאַטִּישְׁעַר צְעַנְטָע פון פֿאָרִי אַז אַסְטַקְעַן אַז פְּלָאָצְן פון יְעַנְדַּר צִיְּתַע גַּפְּנִינְעַן זיך נַאַךְ בֵּין הַיְינָט צוּ טָאג אַז קוֹוָרְטָאַל מַאְרָעַ.

די סָאַמְעַ ווּוִיכְטִיקְסְּטַע גַּעֲשַׁעְנִינְשָׁן אַז לעַבְנַ פון דער מַאְדָּם דע סְעוּוּבִּינְעַד האָבָן זיך אַפְּגָעְשְׁפִילַט אַז דָּאַזְקָוְן קוֹוָרְטָאַל אַז וועלכּן זי אַז גַּעְבּוּרִין.

קלישע נומער 61

הויז וו די מאראטם דע סעוויניע אייז געבעירן. (פאגט : י.ה. קאָרְנָהָעַנְדָּלָמֶר).

אין דער דערנעבןדייקער, דאן פריש אוניגעבויטער קירכע "סען לואי — סען פאל" איז פֿאָרגעקוּמָעַן אַיר טוּפִוְנָג אָזֶן אֵין אַ נָּעֲגַטָּעַר קִירְכָּעַ וּוֹאָס גַּעֲפִינְט זִיךְ אָוִיךְ עַק גַּאֲסַעְנְטָאַנְטוֹאָזֶן אַוְן קָאַסְטָעַקְסָה הַאָבָן זִיךְ שְׂוִין דָאָז גַּעֲפִינְזָעַן די קְבָּרִים פּוֹן אַ טִּילְפּוֹן אַיר מְשֻׁפְּחָה. אָז זִיךְ הַאָט צָו 18 יָאָר חַתּוֹנָה, גַּעֲשַׁטְעַס אָוִיךְ אָזֶן דָּעַר נִשְׁתָּו וּוַיְיַעַטְרַע קִירְכָּעַ "סֻעַּן וּשְׁעַרְעוּ — סֻעַּן פֿרְאָטָעַ" אָזֶן דָאָז וּוֹיְנְטָס זִיךְ לְעַנְגָּרָעַ צִיְּתָס אָזֶן דָעַר לְיַאֲנְגָּאָס נָוָמָה. 11 — אַלְצָאַז אָזֶן דָעַם זַעֲלָנוּ קוֹאָרְטָאָל. אָזֶן דָעַר זַעֲלָבָעַר וּוֹיְנְגָּגָה הַאָט זִיךְ גַּעֲבָוִרְן אִירְעָז צַוְּיִי קִינְדָּעַר. אָזֶן יָאָר 1651 קּוֹמֶט אַיר מָאוֹן אָזֶן אַוְיךְ עַר וּוּעָרְטַע אַוּעֲקָגָעְלִיגְט אָז דָעַר זַעֲלָבָעַר קִירְכָּעַ וּוֹעַס גַּעֲפִינְזָעַן זִיךְ דִּי קְבָּרִים פּוֹן אַיר מְשֻׁפְּחָה. (1)

мир האבן זיך נישט פארנומען מיט אויפשטיעלן אַכְאַמְפְּלָעַטָּע רשימה פון אלע פֿאַרְיְזָעֶר ווּוִינְגָעֶן פון דער מאָדָם דע סעוויניע; אַינְיקָע ווּוִינְגָעֶן אַירָע האבן מיר שווין דא אויסגערטעכנט. ס'אי אַבער באָוֹסֶט אָז זיך האט קִין מאָל נישט פֿאַרְלָאָוט דעם קוֹאָרְטָאָל מַאָרָע. זיך האט אַוֵּיך גַּעֲוֹוִינְט אַין דער רִי דע טעַמְפְּלָע אָזָן אַין דער רִי דע מאָגְנָמָאָרְעָנָסִי. גַּאנְצָע דָּרְיִי אַירָהָט זיך גַּעֲוֹוִינְט אַין דער רִי דע טָאָרְנִי נָוָם. 8 אָז אַין אַירָהָט 1677 צִיט זיך אַרְיִין אַחְטָאָל קָאָרְגָּנוֹאָוָלָע אַין ווּלְכָן זיך ווּוִינְט גַּאנְצָע 18 יָאָר. דָּאס אַיְזָן גַּעֲוֹוּן דִּי לעַצְטָע ווּוִינְגָעֶן אַירָע אַין פֿאָרִין. אַין אַירָהָט 1696 פֿאָרָט זיך צָו אַיר טָאָכְטָע, דִּי מאָדָבָך גְּרִיבִיאָן. זיך שְׁמַעְתָּן זיך דָּאָרָט אַן מִיט דער פֿאָקְ�וּ-קָרָאָנְקִיָּט אַין שְׁטָאָרְבָּט אַין עַלְטָעָר פון זִיבְעַצְיכָק יָאָר.

מען זאגט איז «יעדר טויט האט זיין אויסרייד», סאיין אבעדר קלאר פון דעם בייז איצט דערצילטן, ווי סאיין בכלל באקאנט פון די בריוו פון דער מאדאם דע סעונייניג, איז זיין געווען א פאריזערין «פון קאפ בעז צו די פיס» און ווען נישט איז לעצטער באזורך בי איר טאכטער, וואלאט זיין אויסגעלאכט אירען איז פאדיין אונט אראום איר באריםטען אונט באלייבטן פלאץ, וואס קומט פיל מאל צום אויסטרוז איז אירע בריגן.

בריוו צו איר טאכטער פון 30-טן يولַי 1677, פון 6-טן אויגוסט 1677 און פון 11-טן אקטאבער 1688 אונגעטוּראפָן דעם אויסדורך "דער פלאַז", "לאַ פלאַס"

1) אלץ וואס עס איזו היינט צו טאג פָּאַרְבִּלְבִּן פָּוּן דער קירכע אויף וועמענש אַרט
עס געפֿינְג זיך די היינטיקע קָאַסְטָקְסְ-גָּסְסָן, איזו די קליגַע רָאַטְאַנדָע. דאס איזו דער היינְט
טיַקְעֵר עוֹזָאנְגַּלְיְשָׁעֶר טָעַמְפֵּל "סְעַנְטְּ מַאֲרִי" וואס איזו צְוָאוּבִּיט גַּעֲוָאַרְן צו דער אַמְּאַלְיְקָעֵר
אלְלָטָעֵר קִירְכָּע אַין די אַרְן 1634-1632 אָוֹן וואס האָט בֵּין היינְט צו טאג אַיְגְּעַדְתִּי, אַמהָּת
איַן אַ זַּיִעַר נְבָעַכְדִּין צּוֹשָׁטָנְגָן, אַ רְיִי טְרוֹמְנָעֵס אַין וּלְכָעֵס גַּעֲפִינְגַּן יַיְךְ דִּי רָעַשְׁטָן פָּוּן
דער פָּאַדָּם דַּעַס סְעַוְיְנִים מְשֻׁחָה-מִינְגְּלִידְבָּר.

און צו געבען זיך די מי אונצוגעבן דעם נאמען פון פלאץ. זי האט עס אין גאנצן נישט געהאלטן פאר ניטיק. און אלע וואס האבן די בריוו געליענט, האבן געדי וווסט וועגן וועלכן ארט מען רעדט, וועלכן פלאץ די מאדים דע סעוויניע מיננט. אzo דא האנדלט זיך וועגן דעם קעניגלעבן פלאץ, אין היינטיקן פלאץ דע וואוש און מיר וועלן צוגעבן אzo מיט איר אויסטרוק «דער פלאץ», האט די אויף קיין פאל נישט געמיינט דעם פלאץ גופא נאך דעם גאנצן ארכומיקן קווארטאל, דאס גאנצע הרינטיקן פלאץ. אzo עס איז אזי איבערצייגט אונדו אוייך פולשטענדיק, אירס א בריוו פון ויטן דעצעמבער 1690; זי האט זיך דאזו געפונען אין לאםבעסק, נבען מארסעל (ווארשיינלע, מיט איר טאקטער) און זי דערויסט זיך, אzo אירס א קוזין דע קולאנש, וואס ווינט אין דער רי פארא דאייל (די גאס פאראך דאייל האט שוין אין 17-יטן י"ה געטראגן דעם זעלבן נאמען) פאראלאוט זיין ווינונג און ציט זיך ארביער אין טעטפל-קווארטאל (סיד-הכל א קנאפע קילאממעטער וויטער). די ידיעה וועגן זיין פאראלאון דעם קוואר-טאָל, מאכט אויף איר א שוווערן איינדרוק און זיך שרייבט אים:

«בְּהַאֲבָדָה שְׁטוֹת נִשְׁתַּת קִיּוֹן כּוֹרְאֹשׁ צַיְּרָעֵן מִיט אַיִיךְ וּוּגַנְּן אַיִיר אַוּעָקֶן צִיְּעָן זיך פָּוּן דָּעָר פָּאַרְקִיךְ-דָּאיְאַלְגָּזָס, כְּדִי צַיְּוּנְגַּן אַיְן טַעַמְפֵל. אַיְיךְ הַאֲבָדָה דָּעָרְפּוֹן אַסְדָּעָת נְפָשָׁה אַיְן עַס פָּאַרְדְּרִיסְטָט מִיךְ אַיִיךְ אַיְן אוֹיףְ מִירְ».

אונ אַ בִּיסְלָה וּוּיְיטָעָר אַיְנָעָם זַעֲלָבָן בְּרִיוֹו:

«וְוָאָס וּוְעָט אִיר לִיבְעָר קְזֻוִּין טָאוֹן אַזְוִי וּוּיְיטָעָר פָּוּן דִּי הַאֲטָעָלָן שָׁאלָן, לְאָמוּרָה אַנְיָאוֹן, לְדִי, וּוְילְרוֹאָה, גְּרִינִיאָן?».

זאל ולשׁ דא דערציאלית ווערן אַו דער האטעל שָׁאלָן האט זיך טאָקע געפונען אויפֿן קעניגלעבן פלאץ גופא,¹⁾ אַבעָר דער האטעל לאַמוֹאנִיאָן געפֿינְט זיך שׁוֹן אַיְן דער רי דע פְּרָאָן בּוֹרוֹשָׂא, בַּיְּ דָעָר רי פָּאוּוּ אַיְן דער האטעל ליד געפֿינְט זיך אַיְן דער דערנְגעַבְנְדִּיקְעָר רי פְּאַיְעָן נּוֹם. 13, מִיטָן האטעל דע גְּרִינִיאָן האט זי געמיינְט אִיר אַיְגְּעַנְעָם האטעל קָאָרְגָּנוֹזָאָלָעָן וְוָאָס גַּעֲפִינְט זיך אַיְן שְׁכָנוֹת מִיטָן האטעל לְאַמוֹאנִיאָן.

אַטְ-אַ דער קְנוּפָה פָּוּן האטעלָן, אַיְנִיקָעָ נָאָר אַוְיסְגָּעַרְעַכְנָטָע אַיְן בְּרִיוֹו צַו אִיר קְרָוב אַיְן אלָעָגְדָּרָעָ, האָבָן גַּעֲבִילְדָּעָט דֻּעָם פָּלָאָצָן, אִיר «פָּלָאָצָן».

די נָאָר וְוָאָס צִיטְרָטָע שְׁוֹרוֹת רָעָדָן קָלָאָר וּוּגַנְּן זַיְן אַיְן בָּאַדִּיטָה פָּוּן «פָּלָאָצָן» בַּיְּ דָעָר מַאֲדָם דֻּעָם סֻעָוִינִיעָ. אַז דָּאס אַיְן גַּעֲוָעָן אַיְן חַאְטָט גַּעֲמִינְט דִּי גָּאנְצָן גַּעֲגָנְט דָּא אָרוֹם, דָא אַיְן פָּאַרְבִּי אִיר לְעָבָן. דָא האָבָן זיך גַּעֲפּוֹנְעָן דִּי הַיְזָעָר

¹⁾ דער האטעל שָׁאלָן אַיְן דָּאס הוֹזִי נּוֹם. 9 אויפֿן פָּלָאָצָן דַּעַן וְוָאָשָׁ, אַיְן וּוּלְכָן עַס האט אַיְן פָּאַרְגָּאנְגָּעָנְעָם יְהָה גַּעֲלָבָט דִּי לְעַצְטָעָן חַדְשִׁים אַיִרְעָאָרְעָל.

און האטען פון אירע פרידינד און באקאנטער. דא האבן זיך געפונגען די קבריטים פון אירע נאענטסטע און אלילין האט זי אויך געליגיבט צו ליגן געבן זי נאך איר איינגענעム טויט. דערפון דער פאדרוס אוייך איר קרוב, וויען זי דערוויסט זיך איז ער פאללאוט איז ארט, איז פלאץ, דעם פלאץ !

די ליבע און צוגעבונדנקייט צו דער געגנט, צו איר פלאץ האט ארויסגע רעדט פון אירע בריוו און וווען זי זענען געווארן באריםט, איז באריםט געווארן דער פלאץ, דער גאנצער קווארטאל ארום דעם פלאץ. מען האט אנגעהביבן רעדן ווועגן דעם קווארטאל ארום פלאץ דע וואוש, רופנדיק אים מיטן נאמען דער פלאץ¹⁾, ווי עס האט אים באציגנטן די מאדאם דע סעוויניע און דערנאך איז ער אוייך פארואנדאלט געווארן אין יידישן «פלעצל».

אבער ווי איז האבן עס יידן איבערגענומען פון דער מאדאם דע סעוויניע איר נאמען «דער פלאץ» פאראן קווארטאל און אים פארואנדאלט אין «פלעצל» ?
וועלן מיר איצט קענען געבן דעם ענטפער.

אין א שמוועס ווועגן דער אפשטאמונג פון נאמען «פלאץ», האט אונדו א מאל געוואגט א פאריזער ייד :

— וווען איך בינו דא אהערגעקומווען, דאס איז געוען אין יאר 1898 האט נאך די היינטיקע מעטרא-סטאנציג נישט עקסיסטירט. אוייך דעם ארט האבן זיך געפונגען אינייניקע בענק און יידן פלאגן זיך דא אלע מאל זאמלען ; דערפון דער נאמען «פלעצל».

אין 1923, קורצע זואבן נאך אונדער איגזן קומען אין פאריג, איז אונדו איסגעקומווען די זעלבע פראגע צו שטעלן א פאריזער יידן, אן אינטעליגענטען און באלאזענעם מענטשן, דעםאלט שוין און אלטן פאריזער תושב. האט ער גע-ענטפערט :

— יונגער פרידינד, איך געפין מיך אין פאריז זונען דאן געוווען א סך וויניקער ווי איצט, אבער דאס פלאץ האט שוין געהיחסן פלאץ. אוייך האט איטלעכער גערופן די געננט דא ארום און נישט איך און נישט קיין אנדערער וויסן מיר נישט פאר וואס און פון וואנען עס האט זיך גענומען דער נאמען. (1)

יעדער גלייבט אין זיין אמרת ; דער ייד וואס איז געקומען קיין פאריז אין 1898 האט געליגיבט איז דער נאמען פלאץ נעמט זיך צוליבן זאמלען זיך פון יידישן עולם אוייך דעם ארט וווע עס געפיניג זיך די היינטיקע מעטרא-סטאנציג

(1) אין יאר 1880 האבן זיך און פאריז געפונגען ארום פערצייך טויזנט יידן.

סענ-פאל און אַ ייד ווֹאָס אַיּוֹ גַּעֲקוּמָעָן אֵין דָעַ שְׁטָאָט אַרְיָין אֵין 1880 הָאָט אָונְדוֹז פָּאָרוּזִיכָּעֶרט אָז מַעַן הָאָט שְׁוֹין דָאוֹן אַזְוִי גַּעֲרוֹפָן דַּי אַרְוּמִיקָעַ גַּעֲגָנֶט אָז ווִיסְטָן פָּאָר ווֹאָס.

איַז עַס מַעְגָּלָעָךְ אָז צּוֹלִיבַּ דָעַ זְאַמְלָעָן זִיךְ פֿוֹן יַיְדָן אַוִּיפָּה דָעַ קְלִיְינָעָם פְּלָאָצְּ, וּוּזְעַס גַּעֲפִינָּט זִיךְ דַּי הַיְינִטִּיקָעַ מַעְטָרָאַ-סְטָאָנְצִיעַ, הָאָט מַעַן דָעַ גַּאֲנָצְּן קוֹוָאָרְטָאָל אַנְגָּעָהוּבִּין רַוּפָן «דָאָס פְּלָאָצְּלָ?»

מִיר גַּלְיִיבָּן עַס נִישְׁתָּ.

פִּיל ווֹאָס קַעְגָּעָן דָאָס יַיְדִּישָׁעַ פָּאָרוֹיַן פֿוֹן פָּאָר 1939 גַּעֲדַעַנְקָעָן דַּי גַּרוּסִינָעַ מַאֲסָעַ יַיְדָן ווֹאָס פְּלָעָגָט זִיךְ זְאַמְלָעָן יַעֲדָן וּנוֹנִיקָעַ פָּאָר מִיטָּאָג אַוִּיפָּה דָעַ בּוּלוּוֹאָר בְּעַלְוּוֹילָ, אַנְהִיבְנִידִיק בַּיִּדְעָר מַעְטָרָאַ-סְטָאָנְצִיעַ, בֵּיזְרִי דַּעַ קְוֹרָאָן אָז אַפְּלִי בֵּיזְרִי דַּעַ מַעְנִילָמָאָנְטָאָן, עַס פְּלָעָגָן זִיךְ דָאָ זְאַמְלָעָן הַנוּנָעָטָעָר אָז הַנוּנָעָטָעָר דַּעַרְעָטָעָר אַיְנְגָעָוּוֹאָנְדָעָטָעָר יַיְדָן, אַוִּיסְפִּילָן דָעַ גַּאֲנָצְּן בּוּלוּוֹאָר, אַלְעָ קְאָפָעָס אָזְרָעָטָאָרָאָנָעָן אָרוּם. סְאַיּוֹ גַּעֲוָעָן אַ הַנוּנָעָטָרָטָר פְּרָאָצְעָנְטִיקָעַ בּוּלוּוֹילָעָר פְּלָאָצְּלָ?

נִאָמָעָן?

ניַיְן, מִיר גַּלְיִיבָּן נִשְׁתָּ, אָז דָאָס זְאַמְלָעָן אָז טַרְעָפָן זִיךְ בַּיִּדְעָר אַנְגָּעָן דָעַ דְּרִיְיִפְּרִיר בְּעַנְקָ, זָאָל הַאֲבָן אַרְוִיְגָעְלִילִיגָט אַוִּיפָּה דָעַ גַּאֲנָצְּן קוֹוָאָרְטָאָל דָעַ נִאָמָעָן «פְּלָאָצְּלָ».

קוּמָעָן מִיר צְוִירִיק צָו אָונְדוּעָר מִיְּנָוָגָג וּוּגָג דָעַ מַאֲדָם דַעַ סְעוּוֹנִינָעַ, פֿוֹן וּוּמָעָן יַיְדָן הַאֲבָן אַיְבָּרְגָּעָנוּמָעָן דָעַ נִאָמָעָן «דָעַר פְּלָאָצְּ». אָז אִים דַעְרָנָאָד פָּאָרוֹאָנְדָלָט אָז פְּלָאָצְּלָ.

אוּבָּה מִיר וּוֹיִסְן וּוּגָג אַוִּיפְּבָּלִי פֿוֹן אַרְיסְטָאָקְרָאָטִישָׁן קוֹוָאָרְטָאָל מַאֲרָעָ אָז שִׁיכָוֹת מִיטָּן בָּאַשָּׁאָפָן פֿוֹן קַעְנִיגְלָעָכָן פְּלָאָצְּ אֵין 1605. דָאָרָף דָאָ דַעְרָצִילָט וּוּרָעָן, אָז דָעַ אַנְהִיבָּפָן סְוֹף פֿוֹן דָעַ אַרְיסְטָאָקְרָאָטִישָׁן צַעֲנָטָרָד דָאָרָף גַּעֲרָכָנָט וּוּרָעָן דָאָס יַאֲרָ 1680. וּוּגָג לְאֵי דָעַר פְּרָעָצָנָטָרָד הָאָט אַרְבִּיבָּרְגָּעָפְּרִירָט זִיְּן רְעוּזִידָעָץ פֿוֹן פָּאָרוּזִער לוֹוֹרְ קִיְּן וּוּרְסָאָל אָז דַעְרָמִית אַנְגָּעָהוּבִּין אַפְּצָוּשָׁוָאָכָן דָעַ אַינְטָרָעָס בַּיִּדְעָר אַרְיסְטָאָקְרָאָטִיעָ צָו וּוּיְנָעָן אָז דָעַ גַּעֲגָנֶט פֿוֹן קָעָ נִיגְלָעָכָן פְּלָאָצְּ.

אוּודָאי הָאָט זִיךְ דָעַ אַרְאָפָגָאנָג פֿוֹן יְחֻסְדִּיקָן קוֹוָאָרְטָאָל נִשְׁתָּ אַזְוִי גִּיךְ אַנְגָּעָהוּבִּין אַרְוִיְצָוּעָן: עַד הָאָט אַבָּעָר פָּאָרָט אַלְיָזָעָן מַעַר אָז מַעַר פָּאָרְלָוִיָּן זִיְּנָעָ אַרְיסְטָאָקְרָאָטָן אָז אֵין 18-טָן יְהָה הָאָט עַס עַנְגָּלִילִיקָעַ אַ סְוֹף גַּעֲנָמָעָן צָו דָעַ אַרְיסְטָאָקְרָאָטִישָׁקִיטָעַ פֿוֹן קוֹוָאָרְטָאָל. דַי בְּלוּטָ-אַרְיסְטָאָקְרָאָטִיעָ אָז אַרְבִּיבָּרָעָס אַיּוֹן קוֹוָאָרְטָאָל סְעַנְ-שְׁעַרְמָעָן אָז דַי גַּעַלְטָ-אַרְיסְטָאָקְרָאָטִיעָ, ווֹאָס הָאָט

אויך געהאט פֿאָרְנוּמוּן אָן אֲנְגַּעַזְעַן אָרט אַרְוּם דַּעַם קָעְנִיגְלָעַן פְּלָאָץ, אָיוֹ אַרְבָּעֶר אַיִּן דַּעַר סֻעַּנְתִּיחָאָנָּרָעִי גַּעֲגַּנְט אָן אַוְיב אַרְוּם דַּעַם קָעְנִיגְלָעַן פְּלָאָץ
וּנְעַן נָאָר אַלְּצָ פֿאָרְבִּילְבִּין אַ גַּעֲוִיסָע צָאָל אַרְיסְטָאָקְרָאָטָן, הָאָט דַּעַרְצָו אַ סּוֹפֵ
גַּעֲמָאָכָט דַּי פֿרָאָנְצְּוִיזָע רְעוּאָלוּצִיעַ, וּוָאָס הָאָט זַיִּ גַּעֲצְוּוֹגְעַן צָו עַמִּגְרִירִין,
אַ חַוֵּץ דַּי פָּוֹן זַיִּ, וּוָאָס וּנְעַן גַּעֲוָאָרָן דַּי קְלִיעַנְטָן פָּוֹן «מִיסִּיעַ דַּעַ פֿאָרִיַּה», וּוָאָס
תְּלִוּן, דַּי רְעוּאָלוּצִיעַ שָׁאָפֵט אוֹיךְ אָפֵט דַּעַם נָאָמָּן «קָעְנִיגְלָעַבְּרָ פְּלָאָץ», וּוָאָס
דַּאָּס אָרט הָאָט גַּעֲטָרָאָגָן קְנָאָפָּעַ צְוּוֵי הַוְּנְדָעָרָט יָאָרָן.

דָּאָן הַאָבָּן דַּי לִיְדִיקָּע אָן פֿאָרְלָאָטָע הַיּוּרָר פָּוֹן דַּעַם אַ מְּאָל אַזְוֵי יְחֹסֵּד
דִּיקָּן קוֹוָאָרְטָאָל, דַּאָּס מְאָל, שָׂוִין אַלְּטָע אָן פֿאָרְוָאָרְלָאָטָע בְּנָוִים, אֲנְגַּעַזְעַבְּן
פֿאָרְנוּמוּן צָו וּוּרְן דַּוְרָךְ גַּאנְצָ נִיעַ לְאָקְטָאָרָן. אַ גַּאנְצָ שִׁיכְטָמְעַנְשָׁן
הָאָט צָו בְּיִסְלָעָן, לְאַגְּזָוָם זַיִּ אֲנְגַּהְבָּהָן אַיְנְצְּוִירְדָּעָנָעָן אָן דַּי אַרְיסְטָאָרָאָ
טִישְׁעַ הַיּוּרָר. דַּעַר נִיעַר שִׁיכְטָמְעַנְשָׁן פָּוֹן מְעַנְשָׁן וּוָאָס דַּי שְׁטָאָט
פֿאָרְדוּן הָאָט שָׂוִין לְאָנָּגָן נִישְׁתְּגַעַזְעַן אָין אַיְרָעָ מוּיְעָרָן אָן וּוָאָס הַאָבָּן בֵּין צָו
דַּעַר רְעוּאָלוּצִיעַ נִישְׁתְּגַעַזְעַן קִיְּן רַעַכְתָּ צָו וּוּוֹנְגָעַן אָין גַּרְוִיסָע טִילְיָן פָּוֹן לְאָנָּד
אוֹיךְ נִישְׁתְּגַעַזְעַן אָין פֿאָרִין.

דַּי רְעוּאָלוּצִיעַ הָאָט אֲפָגְעַשָּׁאָפָט דַּי אַלְּטָע גַּעַזְעַן. זַיִּ הָאָט אַ סּוֹפֵ גַּעֲמָאָכָט
צָו דַּי קִיְּטָן אָין וּוּלְכָעַ דַּי מְעַנְשָׁן וּנְעַן יַאֲרְהַוְּנְדָעָרָטָרָע לְאָנָּגָן גַּעַזְעַן גַּעַשְׁמִידָט
אָן גַּעַפְּנָט פָּאָר זַיִּ דַּי טְוִיעָרָן פָּוֹן פֿאָרִין.

דַּי נִיעַ אַיְנוּוּוִינָרָד פָּוֹן גַּעַזְעַנְעַנְעַם אַרְיסְטָאָקְרָאָטָישָׁן קוֹוָאָרְטָאָל זָנְגָעַן
גַּעַזְעַן יִידָּן: פָּוֹן עַלְזָאָס, פָּוֹן לְאַטְרִינְגָּעָן, פָּוֹן דִּיטְשָׁלָאָנד אָן בְּכָל אַיְנוּגָעַ
וּוְאַנְדָעָרָטָע פָּוֹן מְוֹרְחָאִירָאָפָע. דַּאָּס לְשָׁוֹן פָּוֹן דַּי פֿרִישָׁ-גַּעַלְמָעָנָע אָין גַּעַזְעַן
יִידְרִישָׁ!

מַעַן הָאָט אַלְּעָ רַעַכְתָּ צָו בְּאַהֲוִיפְּטָן אָז דַּי אַנוּעָזְגָּהִיט פָּוֹן יִידָּן אָין פֿאָרִין
אָיִּן אַזְוֵי אַלְּטָוּ וּדַי גַּעַשְׁכִּטָּע פָּוֹן דַּעַר שְׁטָאָט גּוֹפָא; אַבָּעָד יִידָּן זָנְגָעַן מְעַרְעָדָע
מְאָל פֿאָרְטִירְבִּין גַּעַזְעַרָּן פָּוֹן לְאָנָּד. עַרְשָׁת דַּי פֿרָאָנְצְּוִיזָע רְעוּאָלוּצִיעַ אָין יִאָר
1789 הָאָט אַ סּוֹפֵ גַּעֲמָאָכָט צָו דַּעַר לְאָנָּגָע אָין יִידָּן הַאָבָּן אַוְיכְּ דַּאָּס נִיְּ גַּעַקְאָנְט
אַרְיִינְקָומָעַן אָין לְאָנָּד אָין זַיִּדְרָאָגָן אָין פֿאָרִין.

צָיְ זָנְגָעַן פָּאָר דַּעַר גַּעַנְצָעָר צִיְּטָ נִישְׁתְּגַעַזְעַן קִיְּן יִידָּן אָין פֿאָרִין?

(1) דַּי רְעוּאָלוּצִיעַ הָאָט אוֹיךְ אַ סּוֹפֵ גַּעֲמָאָכָט צָוּמָ קָבָר פָּוֹן דַּעַר מְאָדָם דַּעַר סְעוּוֹנִיָּע
אָין גַּרְגִּינְיאָן. אַלְּעָ קְבָרִים פָּוֹן דַּעַר אַרְיסְטָאָקְרָאָטָישָׁע פְּאָמְלִילִיעַ זָנְגָעַן אָין יִאָר 1794 גַּעַעַפְּנָט
גַּעַזְעַרָּן. דַּי בְּלִיְיָעַן טְרוּמָנָעָס זָנְגָעַן צְוּגָנָוּמוּן גַּעַזְעַרָּן אַוְיכְּ אַבְּעַרְצָוּשָׁמָעָלָצָן אָין קוֹיְלָן
אָוָן דַּי קְעַרְעָזָס זָנְגָעַן גַּעַזְעַרָּן אַרְוִיְגָוּוֹאָרָפָן, אַוְיסְגָּעָמִישָׁט אָין אַיִּן קוֹפָעָ אָוָן בְּאַגְּרָאָבוּ
עַרְגָּעַן דַּעַרְגָּעַן. אַזְוֵי אַרְוּם אָיִּן אַוְיכְּ פֿאָרְנִיכְטָעָט גַּעַזְעַרָּן דַּאָּס קָבָר פָּוֹן דַּעַר בְּאַרְיִמְטָעָ
בְּרִיוּוֹשְׁרִיבְּעָרָן.

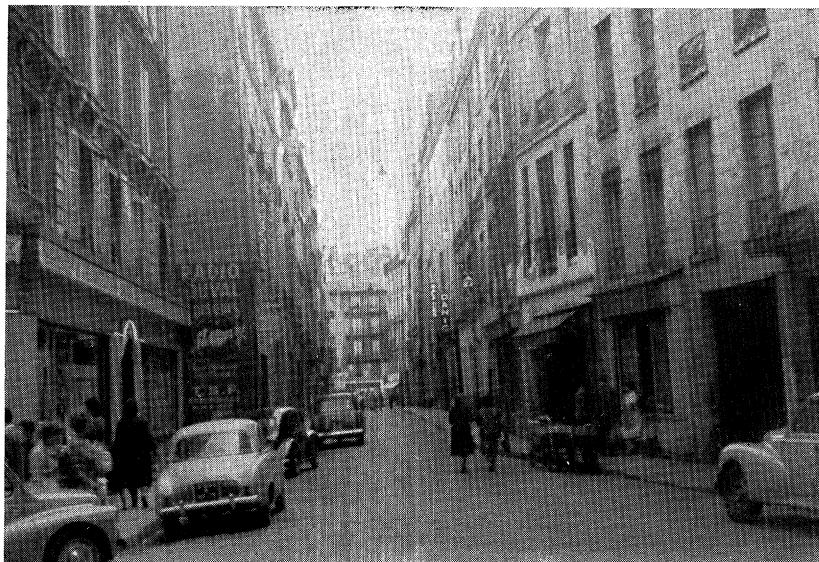
ביז צום 18-טן י"ה זענען באקאנט אינציגלנע פאלן פון אנוועונדייק יידן
איין דער שטאַט. (1) זוי הייבן זיך און עפטער צו באוויזע בעת דער הערשאָפֿט פון
לוֹאַי דעם 15-טן. דאס זענען געווען סוחרים פון דער פראנצ'יזישער פראוּינְץ
עללאָס-לאָטרנְיגַען וואָס פלאָגַן קומען מיט ספֿעציילָע דערלוֹיבָּעַנְּשָׁן אוּיך אָדרָּכִ
צופְּרִין סוחרייש און פִּינְגָּאנְצִיעָלָע אָפְּעָרָאַצִּיעָס אֵין וועלכָּע די מלוכה און די
AMILITTEUR-AINTEUNDEUTOR האָט זיך גענִיטיקט. אַ קלִינְעָר צָאַל גַּעֲלִינְגַּט זיך דאַ
איינְזָאָרְדָּעָנְעָן אֶבעָר זַיְעָר ווּינְגָּעָט אֵין פראוּינְזָאָרִיש אָן נִישְׁתְּ זַיְעָר.

ערב דער פראנצ'יזישער רעווואלווציע האט פאריז שווין געציילט בי פינס הובדערט יידן, וואס זונגען געוווען שארכ' פונאנדרגעטילט אין צוויי באונדערע גורפעס; די ספרדייש יידן, די א"ג פארטוגזער פון בארדא מיט די יידן פון אואויניאן. אלע האבן זי גערעדט פראנצ'יזיש, אוון זיך באזעט אוף דער לינקער חזית סען, ארום דער רי דע לא הארפ', האטפו, סענט-אנדריע-דעוז'אר אוון אנַ-דער-דעער ערנבענדיק געלעך. דאס איין ווארשינלעך איזוי געשען דערפֿאָר, וואס דער רוב פון זי זונגען געוווען שטאָפּה-הענדעלע אוון זיעיר פרנסה איין געוווען פֿאָרְבּוֹנְדִּן מיטן נישט וויטן סען ושערמען-יאָרִיך. די צוויטע גראָפּ וואס איין באשטאנגען פון אשכּוֹנוּישׁעַ יידן אוון וואס אלען כמעט האבן די גערנדט יידיש.

ידייניש-רעדנדיקע מסון האבן בסדר פאָרגווערט דִ צאל פַּלעַצְל-איינוּנֶער. אַיִּנְקָע סִיבּוֹת האָבָן באָזּוּגָן די פְּרִיש גַּעֲקוּמָעָן אַיִּמְגָרָאנְטָן זִיד צָו בַּאֲצַעַן קָוְדָם כָּל אֵין דָעַם קוֹוָרטָאָל: דָּאָס אִיז גַּעֲזָעָן דָּאָס וּוְעַלְן זִיּוֹן צְוָאָמָעָן די נְאָעָטְקִיִּיט אָזָם טַעַמְפְּלָאָרָק אָזָן אוִיךְ די בִּילִיקָע וּוּוְנוּגָגָעָן אָזָן די אַלְטָע

1) זו דאם קאפטיל "דער פלאץ פון האטעל דע וויל".

קלישע נומער 62

רי פערדינגן דיוֹאַל. (פֿאָטָץ : יִה. קָאָרְנוּהָעַנְדְּלָעַר).

היעזר פון פלעצל, ואראעם דער רוב פון זיך זענען געווען אַרְעָמָלִיט. זיך האבן געהאנדلت מיט אַיְזָנוֹאָרג, לעדר און גאָר גָּרוּס אַיז גָּעוּסֶן זָוִישֶׁן זיך צָאַל ווֹאָס האָבָּן געהאנדلت מיט אַלְטָעַ קְלִיְּדָעַר אָוּן בְּכָל מִיט שְׁמָאַטָּעַס.¹⁾

אוֹדוֹאי האָבָּן די רְעוּאַלְצִיאָנָגָעָרָע אָוּן דָּעַרְנָאָךְ די נְאַפְּאַלְעָנִישָׁע גַּעֲשָׁעָעַ נִישָׁן גַּעֲטְרִיסְלָט אַ צִּיְּטָלָאָגָט לְאָנָּגָט מִיטָּן לְאָנָּדָה, אָבָּעָר נָאָכָן יָאָר 1815 הָאָט זִיך דָּאָס לְאָנָּד צְבִּיסְלָעַד אַגְּוּהָבוֹן בָּאָרְאוֹיָקָן אָוּן מַעַן הָאָט זִיך אוֹפְּרָדָה דָּאָס נִיְּיָ בָּאָז שְׁעַפְּטִיקָט מִיט לִיטְעָרָאִישָׁע עֲנֵגִים אַין אַ בָּרְיִתְעָרָן פָּאָרְנָעָם אָוּן אוֹיךְ מִיט די בְּרִיוֹו פָּוּן דָּעַר מַאְדָּאָס דָּעַ סְעֻוְוִינִיָּעַ; לִיטְעָרָאִישָׁע סְעַנְסָאַצִּיעָס פָּוּן גָּרוּסָן פָּאָרְנָעָם זענען קִיְּן מַאְלָן נִישָׁט קִיְּן צַו אַפְּטָעַ דָּעַרְשִׁינְגָּוָן עַס אַיְזָן גַּעַוּסֶן אַזְּוִי פִּילָּ צַו פָּאָרָשָׁן אָוּן זִיך אוֹפְּצָקוֹלָעָרָן וּוּגָן דִּי בָּאַרְיִמְטָע בָּרִיוֹו אָוּן זַיְעַר שְׁרִיְּבָעָרִין. קָאָן מַעַן אַיְזָן דָּעַם מַאְמָעָנָט פָּרְבִּירָן אַ טְרָאָכָט טָאָג, ווֹאָס עַס האָבָּן גַּעֲפִילָט אַ סְּךְ יִדְּן אַיְזָן אַנְהִיבָּ פָּוּן 19-טָן יְהָ וּוּן גַּאֲרְנִישָׁט לְאָנָּגָט צְרוּיקָה האָבָּן זִיך בְּכָל נִישָׁט גַּעַהָאָט קִיְּן צְטוּרִיטָה צַו פָּאָרָיו אָוּן מַאְלָן פָּלָאָץ דָּעַ וּוֹאָשׁ גּוֹפָא אַיְזָן דָּאָךְ גַּעַבְּוִירָן גַּעַוּוֹרָן די אַזְּוִי בָּאַרְיִמְטָע שְׁרִיְּבָעָרִין, ווֹאָס הָאָט גַּעֲרָעְדָט וּוּגָן דָּעַם אַרְטָה אָוּן וּוּגָן דָּעַר גַּאֲנְצָעָר גַּעַגְנָט לִיְּטָה אָוּן אַלְסָס "דָּעַר פְּלָאָץ". נַעֲכָתָן האָבָּן נַאֲכָךְ דָּא גַּעַוְוִינְטָט פְּרִינְגָּצָן אָוּן גָּרוּסָעַ לִיְּטָה אָוּן הַיִּנְטָה וּוּגָנְגָן דָּא די פְּרִיעָר אַזְּוִי פָּאַרְפָּאַלְגָּטָעָה יִדְּן. זִיך וּוּגָנְגָן דָּא אַפְּלִילָו אַיְזָן סָאָמָע אַרְיִסְטָאַקְרָאַטִּישָׁע הַאַטְעָלוֹן.²⁾ סָאָיְזָן זַיְכָּעָר גַּעַוּסֶן אַזְּאָ צְוּפְּרִידְנִיקָּט בַּיִּדְּ נַאֲרָן ווֹאָס גַּעַוְוּזָעָנָעָ דָּעַכְּטָלָאָזָעָ יִדְּן צַו וּוּגָנְגָן אַיְזָן אַזְּאָ אַרְיִסְטָאַקְרָאַטִּישָׁ.

1) אלפָאנָס דָּאָדָע, אַיְזָן רָאָמָאן "מְלָכִים אַיְזָן גָּלוֹת", דָּעַרְשִׁינְגָּעָן אַיְזָן 1879, שִׁילְדָּרֶט אַזְּוִי אַ גַּעַסְלָפָן פָּלָעָצָל:

"...אַיְזָן גַּעַבְּוִירָן אַיְזָן פָּאָרָיו אַיְזָן דָּעַר טְוִינְטָן אַכְּטָה הַוְּנָדָרְטָ פִּינְקָה, וּזְקָס אַדְּעָר וּבָנָן אָוּן פָּעָרְצִיךְ בַּיִּי אָוּן אַלְטוֹאַרְגָּה הַעֲנָדְלָעָר אָוּן דָּעַר רִי עֲגִינְהָאָרָה, אַיְזָן מַאְרָעָה. אַ קְלִיְּן בְּרוֹדְקָק גַּעַסְלָ צְוִישָׁן פָּאָסָאָוּשׁ שָׁאָרְלָעָמָאן אָוּן דָּעַר קִירְכָּעָ סְעַנְ-פְּאָלָה. אַ פּוֹלְשְׁטָעַנְדִּיקָעָ יְווֹן-וּעַלְעָלָט ; אַ פָּאָרִיזָן צָוּ שְׁטִוְיְנָעָן. די הַיִּזְוּהָ, די מַעְטָשָׁן, אַ מַּאֲדָנָעָר צְנוּפִיםָשָׁ פָּאָר דִּי טִירָן, ווֹאָס רְאִיזָן, די גַּעַוְולְבָעָר, לְעַכְּרָמִית אַלְטוֹאָרָה, אַזְּוִי הַוִּיךְ מִיטָּה שְׁמָאַטָּעָ פָּאָר דִּי טִירָן, רְאִיזָן, די גַּעַוְולְבָעָר, לְעַכְּרָמִית אַלְטוֹאָרָה, אַזְּוִי הַוִּיךְ מִיטָּה שְׁמָאַטָּעָ פָּאָר דִּי טִירָן, וּוּגָן אַלְטָעַ פָּרְיוֹעָן סָאָרְטִירָן אַרְיִינְגְּטָאַעָגָעָן דָּעַרְיָן מִיטָּה זַיְעָרָעָ נָעָז, אַדְּעָר שִׁינְגָּז אַפְּ אַלְטָעַ רְעָגָן שִׁירָמָס. די הַיִּנְטָה אָוּן דִּי לִיְּזָן, דָּעַר רִיחָה. אַן אַמְּתָעָר גַּעַטָּאָ פָּוּן מִיטְלָעְלָטָעָר ווֹאָס וּוּמְלָט דָּא אַיְזָן דִּי אַלְטָעַ הַיִּזְוּהָ".

2) דָּעַר בָּאַרְיִמְטָע הַאַטְעָלָסִילִי, ווֹאָס גַּעֲפִינְטָ זִיך אַיְזָן דָּעַר רִי סְעַנְטָ אַגְּטָוָאָן נָוָם. 62 אָוּן הָאָט אַ דָּוְרְכָּגָגָג דָּוָרָק דָּעַם אַיְזָן "קְלִינְגָּעָם סְילִיהָה אַטְעָלָסִילִי" ווֹאָס בִּילְדָּעָט דָּעַם נָוָם. 7 פָּוּן וּגְעוּזָן-פְּלָאָץ, אַיְזָן נַאֲכָךְ בַּיִּזְוּהָ 1939 גַּעַוְוּסֶן פָּאַרְדוֹנְגָּעָן צַו פָּאַרְשִׁידְעָנָעָ אַונְטָעָרָה נָעָמָר ווֹאָס האָבָּן דָּא גַּעַהָאָט וּוּיְעָרָעָ פָּאַרְקִילָּעָר, דָּעַרְגָּטָעָר אַזְּוִי אַ רִיְּיִשְׁעָ אַונְטָעָרָה נָעָמָגָעָן, וּוּיְלָעָדָר אַזְּוִי קְאַפְּעָלְשָׁן-אַוִּיסְטָאַרְבָּעָטָהָר, וּוּיְמִיר האָבָּן עַס גַּלְיִינְטָ אַזְּוִי דִּי שִׁילְדָּעָר ווֹאָס גַּעַהָאָגָעָן אַזְּוִי דָּעַר מַוְיָּוָר, בַּיִּם אַרְיִינְגְּגָאָגָגָן אַיְזָן הוֹיךְ פָּוּן הַאַטְעָלָסִילִי.

איןטערעסאנטן ארט, אויף «דעם פלאץ» און אין דעם קווארטאל וואס אייז —
שווין איין מאל א פלאץ.

האט דאס דזאיקע געפיל נישט געקאנט גודם זיין צו דער אנטשטיינונג און
דעם באפעסטיקון זיך פון נאמען «פלאץ» צוישן די ערשות יידיש-רעדנדייך
אייגראנטן פון אנהייב 19-טן יה ? א נאמען וואס האט זיך דערנאך איבער-
געגן די שפטער געקומענע. זיי האבן איבערגענומען דעם נאמען און צו
טראכטן און און צו וויסן עפערס וועגן זיין געשיכטעה.
אייז עס סתם א צופאל «דער פלאץ» פון דער מאדאם דע סעוויניע מיטן
«פלאץ» ווי יידן רופן דעם גאנצן קווארטאל לאנגע, לאנגע יארן ?
אונדו גלייבט זיך עס נישט.

ביבליוגרפיה

זע נומער :

.116, 109, 71, 69, 53, 45, 44, 40, 1

די יידישע מאנומענטן פון „פלעצל“

נאך דעם האבן איבערגעגעבן אונדזער מײַנונג מכה דעם אָפֿשְׁטָאַם פון נַאֲמָעַן „פלעצל“, וועלן מיר איצט דערצ'ילן וועען גאַסן, ערטר עון הייזער פון דאייקן אלטן קווארטאל וואָס פֿאַרְמָאָגֶט אַחַז אַסְפַּּעַצִּיףִּישִׂיְדִּישָׁן נַאֲמָעַן אויך אַרייכָע יִדִּישָׁע פֿאַרְגָּאנְגָּעָנְהִיט.

די צָאַל יִדְּן וואָס באַוועֵינַן דעם קווארטאל (דריטער אַונְפְּרָטְעָר אַרְגְּנְדִּיסְׁן) אַיְזָה נַאֲמָעַן צֹו טָאג זַיְעַר גְּרוּיסָה. דער קווארטאל האַט דערהאַלטַן אַריַז בְּזַי גַּאֲר אַינְטְּרָעָסְאַנְטָעַ ערְטָעָר.

אָבָּעָר גְּלִיךְ בַּיִּם אַנְהָיָב אַיְזָה וּוּכְּתִּיק מִיר זָאַלְן זַיְקָלָאָר מַאֲכָן וּוּ אַיְגְּנְטְּלִיעַךְ הַיְּבָט זַיְקָאַן וּוּ עַנְדִּיקָט זַיְקָדָעָר אַגְּ פֿלְעַצְּלִיקְ קוֹוָאָרְטָאַל.
אוֹדוֹאַי מַיְּנַעַן מִיר דָא נִישְׁטָק קִין... אַדְמִינְיְסְטְּרָאַטְיוּעַ באַצְּיְיכָעָנוּגָה. דָאַס פֿלְעַצְּל שְׁטוּלָט מִיט זַיְקָפָאָר אַבְּאַשְׁטִימָטָע צָאַל גָּאָסָן פון מַאְרָעִיקְ קוֹוָאָרְטָאַל וּוּאָס זַעַנְעַן אַרְיְינְגְּגָעָנְגָּעַן אַינְעָם באַגְּרִיףְ פון פֿאַרְזְּעָר יִדְּשִׁירְעָדְדָנִיקְ אַיְמִיְדָן גְּרָאַנְטִישָׁן עַולְמָה. ער האַט דָא גְּעוּווִינַט אַוּן וּוּוִוִּינַט נַאֲמָעַן אַפְּשָׁר אַיְזָה סְךָ אַגְּרָעָסְעָרָעָר צָאַל וּוּי אַיְזָה וּוּלְכָעָסְאַיְזָה אַנְדְּרָעָר טִילְיָן פון דָעָר שְׁטָאַטָּה. דָאַהָּאַבָּן זַיְקָאַז אַוְיסְגָּעָלְעָבָט „צְוּוּשָׁן זַיְקָאַז.“

כְּדִי זַיְקָאַז לִיְכָט צֹו אַרְיְינְגָּטְרִין מַכְהָה די „גְּרָעָנְעָצָן“ פון פֿלְעַצְּלִיקְ קוֹוָאָרְטָאַל.
הַיְּבָן מִיר אַן פון באַסְטְּילְיְעַדְפְּלָאַץ: די לִינְיָעָ פֿרְט אַונְדוֹ אַיבָּעָר די בּוּלוֹוָאָרָן באַמְּאָרְשָׁע, פִּי די קָאָלְוָעָר, בּוּלוֹוָאָר די טְעַמְּפָל בְּזַי צָוָם רַעֲפּוּבְּלִיקְ-פְּלָאַץ; דָאַס קָוּמָעָן מִיר אַרְיָין אַיְזָה דָעָרָה רַי דָעַ טִירְבִּיגָּאָה וּוּאָס פֿרְט אַונְדוֹ בְּזַי צֹו דָעָרָה רַי סְעַן מַאְרָטָעָן וּוּלְכָעָשָׁן שְׁנִידָּט אַיבָּעָר די גָּאָס. די לִינְיָעָ פֿרְט אַונְדוֹ דָאַרְיָין אַיְזָה דָעָר לִינְקָעָר טִילְיָן פון דָעָרָה רַי סְעַן מַאְרָטָעָן וּוּאָס פֿרְט אַונְדוֹ בְּזַי צֹו דָעָר סְעַן, די לִינְיָעָ פֿרְט אַונְדוֹ אַיצְטָעָגָעָן אוֹיסָה דָעַם טִיךְ, אַיבָּעָר קָעִי דָעַ וּשְׁעוֹרָה, קָעִי דָעַ לְהַאֲטָעָל דָעַ וּוְילָאָן קָעִי סְעַלְעַסְטָאָגָן. דָאַשְׁנִידָּט זַיְקָאַז די לִינְיָעָ אַרְיָין אַיְזָה בּוּלוֹוָאָר פון העֲרָנִיךְ דָעַם 4-טַז אַוּן ברָעָנְגָּט אַונְדוֹ צּוּרִיךְ צָוָם באַסְטְּילְיְעַדְפְּלָאַץ. דָעָר גְּאַנְצָעָר קוֹוָאָרְטָאַל וּוּאָס גְּעַפְּנִים זַיְקָאַז אַיְזָה דָעַם קָרְיָיו וּוּלְכָן אַונְדוֹזָעָר לִינְיָעָ האַט אַרְוּמְגַעְנוּמָעָן, בִּילְדָעָט לוּיט אַונְדוֹזָעָר מַיְּנָוָגָה דָאַס אַגְּ פֿלְעַצְּל.

טראץ דעם וואס אַרי גאנָסן וועלכע מיר האָבן אַריינְגָעָנוּמָן אַינְעָם פַּלְעָצֶל קוווארטאל האָבן נישט הינטער זיך קיין זײַר ווַיִּיטָע פַּאֲרגָאַנְגָּעָהִיט. אַיז אַבעָר דער מאָרָעִיקָוָאַרטָל דֵי סָאמָע עַלְטָסָטָע שְׁטָאַטְמִיל אוֹף דער רַעֲכָתָר זִיט פָּזָן דער סָעָן אָון דֵי יִדְישָׁע גַּעֲשִׁיכְטָע פָּזָן פַּלְעָצֶל-קַווֹּאַרטָל אַיז כָּמָעַט אַזְוִי אַלְטָן ווְיַיְדָעָר דָּאוּקָעָר קַווֹּאַרטָל גּוֹפָא. סָאַיז גַּעֲשִׁיכְטָלָעָךְ בַּאַשְׁטָעִיטִיקָט, אָנוּ דער קַווֹּאַרטָל אַיז גַּעֲוָאָרָן אַיְדִּישָׁעָר צָעַנְטָעָר שְׂוִיאָן אַין 12-טָן יְהָה ווּעָן פִּילִיפָּ אַוְיגָסְטָה האָט נָאָכוּן אַרוּסְטָרִיבָן דֵי יִידָּן פָּזָן לְאָנד (1182) זַיִד דָּעָרְלוּבִּיט אַין יָאָר 1198 צְוִירִיק אַריינְצָקוּמָעָן אָון זַיִד בָּאוּצָן אַין פָּאָרִיךְ. דָּאס פַּלְעָצֶל האָט בְּיוֹ הִינְגַּט צַו טָאג אַיְינְגָעָהִיט אַרי גאנָסן וואָס דָּעַרְצִילָן ווּעָגָן יִדְישָׁן לעַבָּן אַין יְעַבְּנָן ווַיִּיטָע צִיטָן פָּזָן מִיטָּלְעָטָר.

אריניגלאונדיק צוריק די יידן אין לאנד אריין, האט פיליפ-אויגוסט זי אומ' געקדערט אַשול וועלכע האט זיך געפונגען אויף דעם ארט ווועס געפינט זיך היינט צו טאג די דע לא טאשעריר (דער היגאנטיקער נאמען פון דער גאנס איז פארגורייט), דאן אַנטשטייט דאָ דער קווארטאל «שוויזעריר דע סען באָן» וואס האט אַרומגענומען די נאָר ווּאס דער מאָנטע רֵי דע לא טאשעריר און די דער בעבנדייק רֵי סען באָן (קלישען נומ. 63 און 64). בײַידע גאָסן האָבן אַין מיטל-עלטער געבעילדער אַין גאָס ווּאס אַין אַיבערגעשניטן געווארן אַין יאָר 1806, בעתנן שאָפֵן די היגאנטיק רבִּ דְּצָרִיוֹאָלִי.

12-טן י"ה האט פיליפ דער פערטער אוועקגעשענט דערנגןך צו זיין א דינער בעת ערד האט ווי פיליפ-איגוסט פריער, אריסונגטריבן אין יאר 1306 די יידן פון לאנד, באָרוּיבַּנְדִּיק זי אוֹפֶּה דָּס נִי.

די פאריזווער יידן האבן אין יאָדר 1253 אויך געהאט זיערטס אַשול אַין דער היגנטיקעדר רֵי דע מוסי. די גאס האט דאנּ געהיסן רֵי דִי פראנּ מורייע. (קלישע נומ. 65).

פָּוֹן אִינְגָעָה יַעֲטָעַנְעָ קָאַרְטוּלָעָרָן (אלטָע שְׂטִיעָרְדָּאַקְוּמָעַנְטָן) וּוַיֵּיסֶן מִיר אָז
אַיִן 13-טָן יְהָאָבָן יַיְדָן אַוְיד גַּעֲוָונְטָן אַיִן דָּעָר רֵי רַעֲנָאָרְד וּוְאָס הָאָט דָּאָן
גַּעֲהִיכְסָן קוֹרְ רַאֲכָבָרְטָן.

דאס פלעצל פארמאגט אויך אַרי ערטרער אויף וועלכע מיר האבן זיך
שווין אָפֿגעשטעלט: דאס איז דער הויף נומ. 24 און די דערנונגנדיקע קירכע
נווּם. 22 פֿון דער Rei דעז אַרְשִׁיוֹן (אַרְבִּיוֹ-גָּסֶס) אַון די קִירְכַּעַסְעָן, סְעַנְזָאָן.

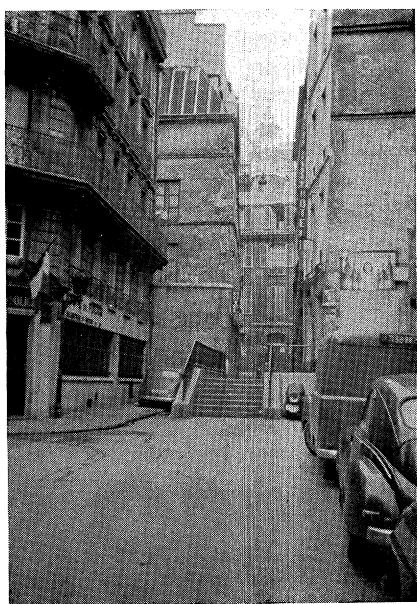
צו די גאר אלטער גאנס פון פלעצל-קווארטאל געהערט אויך די רי דע לא
וועדרער וואס האט ווארשינעלעך שווין עקסיסיטרט אין 12-טן ייַה. איזן יאָר 1910.

קלישע נומער 63

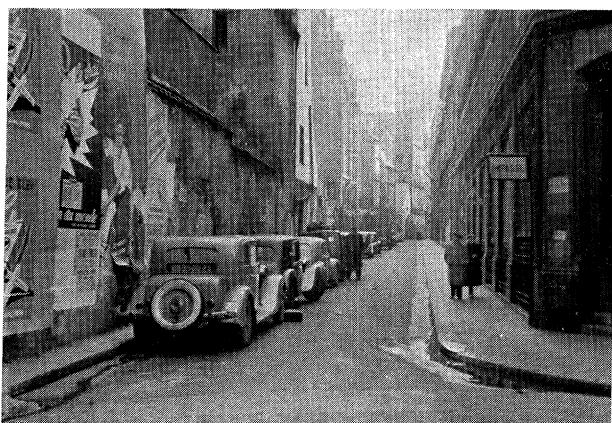
רי דע לא טאשערי. (פאגט : י.ה. קאָרְנוּהַעַנְדְלָעֶר).

קלישע נומער 64

רי סען באָן. (פֿאַטָּא : י.ה. קְאַרְנָהָנְדָלְטָר).

קלישע נומער 65

רי דע מוסיג. (פֿאַטָּאָ : י.ה. קָאָרְנָהָנְדֶלְנָר).

בעתן צעוזארפּון דאס פֿרייערדיקע הויז נומ. 55 איז איז קעלער געפונען געווואָרַן
 באָא מツבָּה-שטִינְזֶן פּוֹן אַ יִדְישֵׁר פֿרוֹי פֿלָאָרִיאַ, די אלמנה נאָכוּן רבִין ר' יעַקבּ.
 פּוֹן דער מツבָּה האָט מעַן אַראָפְּגָעַלְיַעַנְט אוֹ זַי אַיז גַּעַשְׁתָּאָרְבָּן אַין יָאָר 1364.
 מעַן רַעֲכַנְט אוֹ אַוְיףּ דַעַם אַרטַזְל בִּין סְוףּ פּוֹן 14-טַן יְהָזִיךְ האָבָן געפונען
 דאס יִדְישֵׁע בֵּית עַולְם פּוֹן דער רַעֲכַטְעַר זַיְתְּ סְעַן, וּוְעַגְן וּמַעְנָס עַקְסִיסְטָעַנְצַן
 אַ�וֹ אַרטַזְל מִצְן האָט אַבעָר נִישְׁתְּ קִין יְדִיעָות.

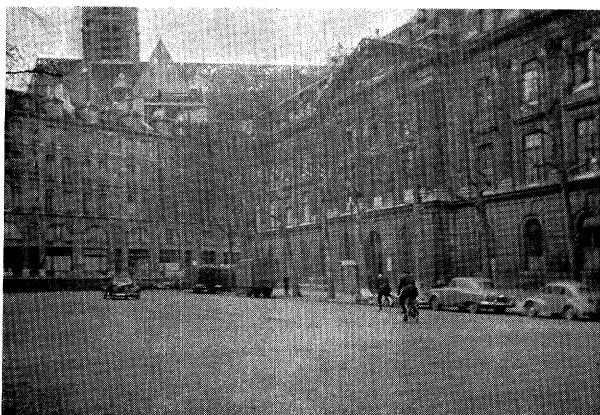
נין יאר נאך דעת ווי פיליפ דער פערטער האט א羅יסגעטראיבן די יידן פון פראנקрайיך, זענען זוי אין יאר 1315 צורייך אריינגעלאזט געווארן אוון דאן האבן זוי גערגינדעט א שול אין און אלטן פאללאזטן טורעם וואס האט זיך געפונען צוישן דעת היינטיקן פלאץ באדאייע אוון רי לאבא. די שול אינגען אלטן טורעם האט זיך געפונען אויפון זעלבן ארט ווועס געפינט זיך היינט צו טאג די קאָן זאָרמע «נאָפֿאַלְעָאָן». די שול אוון דאן שטארק אושיגעחווקט געווארן דורך דער פֿאַרְיוּזֶר באָפֿאַלְעָדָרְגָּג, וועלכע האט זיך געדפּון מיט וווײַיט נישט קײַן שיינצעט נאמען.

די קאוזרמע «נאפאלעאן» האט צו דערצילן אַ טראגִיש-דיידיש קאָפִיטל פון דער גָּאָר נִישְׁט וּוּיְתָעֵר פֿאָרגָאנְגָּעָנְהִיט, וּוָאֶס הָאָט זִיךְׂךְׂ דָּא אַפְּגָעָשְׁפִּילְט דָּעַם 14-טָן מַאי 1941: אַין יָעַנְעֵם טָאגְׂה אַבָּן דִּי נַאֲצִים אַין פָּאָרִיז אַדְּרוֹכְּגָעָפִירְט דִּי עַרְשְׁטָע אַינְטָעָרְנוֹגְן פָּוּן יִידְּן. די קאָזָרְמָע האָט דָּאָן גַּעֲדִינְט וּוּי אַיְנָעֵר פָּוּן דִּי פָּאָרִיזָעֵר הוּיְפָּטְצָעָנְטָעָרְס פָּאָר הַונְּדָעָרְטָעָר אָן הַונְּדָעָרְטָעָר אַרְעָסְטִירְטָע, וּוּולְכָּע זָעָנָעֵן פָּוּן דָּא אַפְּגָעָשְׁקִיט גַּעֲוָאָרְן אַין דִּי נִיְּגָרְיִינְדָּטָע לְאָגָעָרְן פָּוּן באָזְן-לאָרָאָלָּאָן, פִּיטְיוּוֹעֵץ אָנוֹן דָּעָרְגָּאָר דָּעָפָּאָרְטִירְט, (קְלִישָׁע נּוֹם, 66).

דעם 3-טן אקטאבער פון זעלבן יאר, ערבע רاش-השנה, ווען דאס אדרויס גיינן אויף די פאריזער נאסן איין גאנד צוועלפ בעי נאכט געוווען פארבנטן דורוכן אקטופאנט, האבן די נאכטס אועונגעליגיט בי די טירן פון אלע גרעסערע פאריזער שולן אויפרייס-מאטעריאל, וואס האט עקספלאלידרט פאטרטאג און צעבראכן די טירן, באשעדיקט די מוייערן און אויסגעעהקט די שויבן. צוישן די געליטגען שולן האבן זיך אויך געפונגען די אין דער רי פאווע נומ. 10 און אין דער רי דע טורגענעל נומ. 21.

אין שיבשות מיט נאפאלאענס צונופירופון אין פאריגן אין יאר 1807 דעם סנהדרין וואס האט אפוגעהאלטן זייןע זיצונגען אין דער געביידע פון אמאליקון האטעל דע וויל (שנטאט-דראט) אין די היינטיקע רי לאבא אנגגרופון געווארן מיטן גומען «סנהדרין-גאס», כדי אפזוצייכענען דעם היסטאריש וויכטיקון נאפאלאען בישן אקטן. דעם נאמען האט די גאס געטראגן נישט קייז גאנצע צוויי יאר ציטט. אין 18-טן יה' האבו אין פאריגן זיך געפונגען אינזיסט אנטזיטערנו וו

קלישע נומער 66

קָזָאַרְמָעּ "גְּפֶפְּלָעָן". (פֿאַטָּא : יִ. קָאָרְנוּהַמְּנָדְלָעָר).

יידן פלעגן זיך טרעפן אויך צויליב געשעפלעלכע טעמיים. פון אַ פֿאַלְיכִיזְיאָישָׁן דאַקּוּמָעָנט אַיּוֹ בְּאוּסֶט אָזֵן אַיִינָע אַזָּא, וְאָס אַיּוֹ טָאָקָע גְּעוּוֹן בְּאַקָּאנְט אַלְס "יִדְזְ-קָאָפָע" אָזֵן אַיּוֹ וּוּלְבָעָר מְעַן הָאָט גְּשָׁמָקָע גְּרָעָדָט יִדִּישׁ. הָאָט זִיך גְּעֻפָּנוּן אַיּוֹ דָּעָר רֵי סָעָן מַאֲרָטָעָן, נִישְׁתָּוִיתָ פָּוֹן דָּעָר הַיִּנְטִיקָעָר רֵי רַאֲמְבִּיטָא. אַ בְּאַשְׁרִיכְבּוֹנָגָג וּוּעָגָן דָּעָר דָּזְאַיְקָעָר קָאָפָע דָּעַרְצִילָט, אָזֵן אַחַז אַוְיִשְׁרִיפְּטָן אַיּוֹ פְּרָאַנְצְּוֹיזִישׁ וְאָס האָבָן אַיְנְפָאַרְמִירָט וּוּעָגָן דִּי פְּאַרְצָעָנָעָמָלִם, האָבָן זִיך דָּאָרָט אוּיך גְּעֻפָּנוּן אַוְיִשְׁרִיפְּטָן אַיּוֹ יִדִּישׁ, אוֹ מְעַן בְּאַקָּומָט דָּא "שְׁטוּרְסְּבּוֹרָג זַוְּאַרְקוֹת, כָּשֶׁר שְׂוִוִּיצָרָקָע, מַעַצְרָגְרִינה קָאָרָן". (שְׁטוּרְאַסְבּוֹרְגָעָר זַוְּאַרְקוֹיִט, כְּשֶׁר שְׂוִוִּיצָרָקָע אַזְנְצָעָר קָאָרָן-בּוֹרִיּוּט).

פָּוֹן אַוְיִבְּנַי-דָּעַרְמָאָנָטָן פֿאַלְיכִיזְיאָישָׁן דְּאַקְּוּמָעָנט וּוּיִסְן מִיר אַיּוֹ אָזֵן דִּי נָאָזָן אַפְּלָעָגְנִישׁ אַדְמִינִיסְטְּרָאַצִּיעָ, זָוְנְדִּיק צָו זִין אַיְנְפָאַרְמִירָט מְכוֹחָ דִּי שְׁטִימָנוּגָעָן צְוּוּשָׁן דִּי יִדְזָן בְּנוּגָעָ נַפְּאַלְעָעָנָעָן, הָאָט גְּעַשְׁקָט אַיּוֹ דָּעָר קָאָפָע אַ פֿאַלְיכִיזִישׁ אַיְנְסְּפָעְקְטָאָר, עָר זָאָל זִיך אַיְנְהָעָרָן אַיּוֹ דִּי אַנְגִּיעָנְדִּיקָע שְׁמוּעָן. דָּעָר אַיּוֹ סְפָעְקְטָאָר הָאָט זִיך אַבָּעָר אַגְּגָעְשָׁטוּסָן אַיּוֹ גְּרוּיסָע שְׁוּוּרְקִיָּיטָן עַפְּסָע וְאָס צָו פְּאַרְשְׁטִיעָן, וּוּאָרָעָם דִּי יִדְזָן האָבָן זִיך אַונְטְּעָרְהָאָלָטָן אַיּוֹ "דִּיְתִּישׁ".

*

איַן יָאָר 1789, עָרְבָּ דָּעָם אַוִּיסְבּוֹרָךְ פָּוֹן דָּעָר פְּרָאַנְצְּוֹיזִישׁעָר רַעְוָאַלְזִיעָן האָבָן אַשְׁכְּנוּשָׁע יִדְזָן גְּגָרְנִידָעָט אַיּוֹ דָּעָר רַעְנָאָרָד אַ קְּלִינָע שָׁוֹל, וְאָס הָאָט זִיך גְּעֻפָּנוּן אַוְיִפְּנָן אָרָט פָּוֹן דִּי הַיִּנְטִיקָעָר נָוָם 33-31. דָּאָס שְׁוּלָעָל אַיּוֹ גְּשַׁלְאָסָן גְּעוּוֹאָרָן בְּעֵת דִּי טְעָרָאָר-טְעָגָן אַיּוֹ דָּאָס פְּאַרְמָעָגָן פָּוֹן דָּעָר שָׁוֹל וְאָס אַיּוֹ בְּאַשְׁטָאָנָעָן פָּוֹן 27 פָּוֹנָטָה, 17 סָאָל אַזְנָע 6 דָּעַנְיָע אַיּוֹ אַיְבְּעָרְגָּעָבָעָן גְּעוּוֹאָרָן דָּעָם 14-17ן נַאֲוּעַמְבָּעָר 1793 צָו דָּעָר מְלוֹחָה-קָאָסָע, וּוּי אַ פֿאַטְרִיאָן טִישָׁע מְתָהָנָה.

*

מִיר האָבָן שְׁוִין דָעַרְצִילָט וּוּעָגָן דָּעָר רֵי פְּעַרְדִּינָאָנְד דִּיוֹאָלָל וְאָס הָאָט זִינְט דָּעָם 14-17ן יִיְהָ בֵּין צָוּ יָאָר 1900 גְּעַהְיִיסָן דִּי "יִדְזְ-גָּאָס" אַזְנָע זַוְּאָרָט שִׁינְיְלָעָד גְּעוּוֹן דָּעָר לְעַצְטָעָר יִדְזְ-קָוָאָרְטָאָל וּוּ זַיְהָ אָבָן גְּעוּוֹנִינָט פָּוֹן 1360 בֵּין צָוּ אַרְוִיסְטְּרִיבָן זַיְהָ פָּוֹן לְאָנְד אַיּוֹ יָאָר 1394. דָּאָס הוּוֵי נָוָם. 20 אַיּוֹ דָּעָר דָּזְאַיְקָעָר נָאָס מִיטָּ דָּעָם גְּרוּיסָן הוּיָף אַזְנָע זַיְעָר אַיְנְטָעָרְעָסָאָנָטָר נָאָר שְׁטָאָרָק אַפְּגָעָלָאָטָעָר גַּעֲבִיְּדָע אַיּוֹ דָּעָר טִיף, שְׁטָאָמָט נָאָר פָּוֹן 16-17ן יִהָ אַזְנָע אַיּוֹ בְּאַקָּאנְט אַלְס דָּעָר "יִדְזְ-הַאָטָעָל"; וּוּעָגָן דָּעָם וּוּעָרָט דָעַרְמָאָנָט אַיּוֹ דְּאַקְּוּמָעָנטָן פָּוֹן יָאָר 1728 אַזְנָע פָּוֹן 1759.

איַן יָאָר 1764 הָאָט אַיּוֹ מִיְּעָרָגְעָהָאָט דָּא אַזְנָנִיא אַזְנָנִיא מִיר קָאָגָעָן אַנְנָמָעָן אַזְנָנִיא מִיר קָאָגָעָן אַזְנָנִיא נִישְׁתָּוִיתָ דָּעָר עַרְשְׁטָעָר בְּאַזְיִצְעָר פָּוֹן אַט דָּעָר

אונטערגעטונג און דאס איז ווארשינגלעך געוווען די סיבה פאר וואס דאס הויז איז באקאנט אין דער געשיכט פון פארין אַג יידז-האטעל. (קלישע נומ. 67).

*

אויף קעי דע טעלעסטאן נומ. 32 האט מען מיט א פיר צענדייליג יאר צוריק נאך געוווען אויף דעם מויער אן אויפשריפט וואס האט דערצ'ילט די פאר-בייגייר או אויף דעם דאייקן ארט האט זיך איז יאר 1645 געפונען מאלייעס «באריםטע טעאטער».

געבויין איז יאר 1622, האט זשאן באטיסט פאלקען (דאס איז געוווען דער ריכטיקער נאמען פון שפערטער איזו באריםטע געוואָרענען שריבער) געגינדעת איז יאר 1643, איז עלטער פון 20 יאר די ערשות טרופע, צוזאמען מיט די ברידער און שוועטער בעשאָר. די טרופע האט אַנגעהָריבן שפלן אויף דער לינקדער זיימט סען. דאס טעאטער האט אַבער נישט געהאט קיין דערפאלג איז זיינגען אריבער איז קווארטאל מאָרעד און זיך אַינְגְּטָאַלִּירט אויף דעם ארט, ווועס געפינט זיך היינט דער נומ. 32 קעי דע טעלעסטאן. דא האט די טרופע געשפילט ביון דעם חודש אוגוסט 1645 און אויפגעהרט מיט זייער עטפֿאָטְאַלְעָן וויל מאַלְיָעָר איז געוואָרָן אַרְעָטְשִׁירָט פָּאָר... נישט באַצְּאַלְעָן הוובות און אַינְגְּעַזְעַטָּץ איז דער אַמְּאַלְיָקָעָר טוֹרְמָע שָׂאַלְעָן.

פיר פערואָן זענגען עס געוווען די וואס האבן אים פֿאַרְקָלָאָגָט און צוישן זי האט זיך אַיְיך געפונען אַ פרְוִי, אַ סּוּהָרֶטָע וואס האט געהיסן זשאן לעווי.

ווער איז געוווען די פרְוִי זשאן לעווי, וועמגען דער יונגער מאַלְיָעָר איז שולדיק געוווען 291 פונט?

וועגן דעם שוּוַיְגַּט די גַּעֲשִׁיכְתָּא.

*

די קלײַנָּע, שמאלע און זייער אַלְטָע די די מאָווע גַּארְסָאָן גַּעַדְעַנְקָט נאך דאס דארע צענ-יאָרִיקע מִידְעָלָע, די שפערטער איזו באַריםטע געוואָרענען דֶּאָשָׁעָל, וועמגען עלטערן האבן זיך דא ערגאָץ אויפגעהָאַלְעָן איז אַרְעָם צִימָעָרֵל אויף אַ פֿערְטָן אַבער פֿינְפְּטָן שְׁטָאָק. די משפחָה פֿעְלִיקָס וואס איז דָּאָן, איז יאר 1832 שְׁוִין באַשְׁטָאַגָּעָן פָּוּן זִיבָן נְפָשָׁוֹת. איז נישט לאָנֶג צְרוּרִיק גַּעַקְוָמָעָן פָּוּן לִיאָן. דאס זענגען געוווען רַאֲשָׁעָלָס ערשות וואָקָן פָּוּן שְׂוֹוָאַרְצָעָר נוֹיט אַין. פֿאַרְיָן. (קלישע נומ. 68).

און אויב די די מאָווע גַּארְסָאָן האט צו דערצ'ילן וועגן רַאֲשָׁעָלָס לעבען בעת אַירָע ערשות וואָקָן אַין פֿאַרְיָן, האט דאס הויז נומ. 9 אויפֿן פֿלְאַץ דע וואָוש צו דערצ'ילן וועגן רַאֲשָׁעָלָס לעצטָע טָעָג פָּוּן אַיר לעבען אַין דער שְׁטָאָט

קלישע נומער 67

לֹאָר “יִדֵּן-הַאֲטִילִי”. (פֶּגֶטֶץ : י.ה. קַאֲרָנָה עַנְדַלְטָר).

קְלִישָׁע גּוֹמֶעֶר 68

רֵי מָאוּעַ גַּארְסָן. (פָּטָץ : יְה. קָאָרְנָהָעַנְדָּלָעַר).

אין וועלכער זי האט בין גאר נישט לאנג צוריק נאך געקיןיגט; וווען זי האט א שועער קראאנקע, נאענט שווין צום טויט, ליקויידרט איר רייכן האטעל אין דער ריי טרידאגן האט זי זיך דא אויגגעהטלטן די לעצטעה חדשים פון איר לעבען אונ פון דאנען אייז זי אפגעפאָרן אינ דרום פון לאנד, קיין קאנעט, וו זי אייז קורייך דערנאָך געשטארבן.

מיר קענען זיך אריינטראָטען אינ דעם וואס עס האט זיך אפגעשפילט אינ הארצן פון דער קינסטערין בעת זי פלאגט אינ אירע לעצטעה פאַריזער טריבע ווינטערטעג פון נאוועמבער 1857, הארט פאָר איר פאָרלאָזון די שטאט, אָרוּיסִי קוקן פון אירע פענץטער (זי האט באָווניגט דעם גאנצן ערשותן שטאָק) אונ זען די אויז בי אָרְטִימְטָע הײַזְעֶר אונ האטעלן פון דעם היסטָאָרִישׁ רייכן פלאָז. זי האט געוווסט אָז דאס לעבען לעשת זיך אינ איר אויס אונ אָז דאס זענען אירע סאמע לעצטעה טאג פון זען פאָרין. (קלישע נומ. 69).

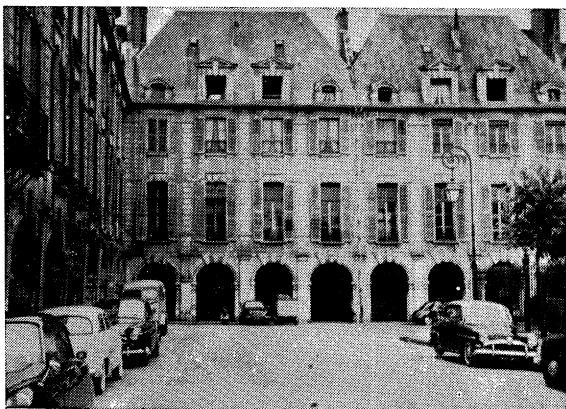
ニישט צופעליק האט ראַשעל, פאָרלאָזנדיך איר קלינעם, רייכן אונ בייז גאר אויסגעפווצטן האטעל אין דער ריי טרידאגן, זיך אָרְבִּיגְּעָלְּקִילְּבִּין אֵין דעם אלטן שאָלְּן-האטעל אויפֿן ווֹגְּעָזְּנִילְּאָצְּן. דאס אֵין געווען אַ פָּאָרְצְּזִוְּיִיפֿלְּטָע אַבְּעָר גְּלִיְּצִיְּטִיק בָּאוֹוּסְּטוֹזְּיִנְּיקָע הָאנְדְּלוֹנָג פָּוּן דער גְּרוּסְּעָדָר קִינְסְּטָאָלְּרִין, ווָאָס האט געוווסט אָז אַיר סֻּוֹף אֵין גָּעָנְעָט. אַיר שְׂוִישְׂפִּילְּעִירִישָׁר אַיְנְסְּטִינְקָט פָּוּן אַ טְּרָאָז גִּיקְעָרִין האט אַיר אָונְטְּרָגְּעָזָט אָז דער דָּאָזְּקָעָר פְּלָאָז, מִיט זִין רַיְּכָעָר גַּעֲשִׁיכְּטָע, שְׂטִילְּקִיְּט אָזְּן עַרְנְסְּטִיקִיְּט אֵין דאס פָּאָסְּקָסְּטָע אַרְטָט פָּאָר אַיר טוּיט; זי האט אָפְּלָו מִיט אַ (טרָאָגִישָׁן שְׁמִיכָּל זיך אויסגעדרִיקָט, אָז זי דִּינְגָּט עַקְסְּטָרָע דִּי דָּאָזְּקָעָר ווֹיְנָגָג, ווַיְיָל דָּאָ, אוֹחֵךְ דעם פְּלָאָז «וּוְעַט זִין באַקוּעָט» פָּאָר אַירע פרִינְד ווָאָס ווּלְּן זיך פָּאָרוֹזָאָמְלָעָן אַיְנָעָם טָאג פָּוּן אַיר לוּוִיה...).

נאָכוּן אָפְּזִיְּן אַיְנִיקָע ווָאָכוּן אֵין קָאנְעָט (נעבען קאָן) שְׁטָאָרָבָט זיך דָּאָרט דעם זִ-טָּן יָאָנוֹאָר 1858. מעַן ברענְגָּט אַיר קָעְרָפָעָר צְוִירִיךְ קִין פָּאָרִיזָן אָונ פָּוּן דעם דָּאָזְּקָעָאָפָּה, פְּרִיטִיקָה, דעם 8-טָן יָאָנוֹאָר, אַיר לוֹוִיה צָו ווּלְּכָעָר עַס זענען זיך צְנוּיְּפָעָקָומָעָן די סָאָמָע בָּאָרִימְטָטָע פָּרָאָנוֹזִישָׁע פָּעָרְזוּלָעָבָּה קִיטִּין אָונ טְּזִוְּנְטָעָר מַעֲנְשָׁן פָּוּן פְּשָׁוְטָן פָּאָלָק.

*

אין דער ריי דִּי טָעַמְפָּל, דָּאָרט ווּוּס גַּעֲפִינְט זיך הַיְּינְט צָו טָאג דאס הוֹיז נומ. 61 (די טְּיִיל גָּאָס האט אָנְהִיאִיב 19-טָן יְיָה גַּעֲהִיסְּן רִי סָאָנְטָע אָוּוּעָ) האט זיך אַמְּאָל גַּעֲפּוֹנְעָן אָז אַשְׁכְּנוֹיִשְׁעָ שָׁוֹלָה. אָין יָאָר 1805 אֵין דָאָרט אַדוּרְכִּי גַּעֲפִירְט גְּעוֹוֹאָרָן אַ פִּיעָרְלָעָכָר בָּאַנְקָעָט לְכֹבּוֹד דער קְרוּוֹנְגָּג פָּוּן נַאֲפָלָעָן

קלישע נומער 69

ראשעל-הויז אויפֿן פְּלָאס דָּע וְאֹוש נָוֶם, 6. (פָּאָטָא : יִה. קָאָרְנָהָעַנְדָּלָעַר).

דעם ערשותן. אינעם מאלצייט האבן זיך באטיליקט צוויי הונדרט פערזאן. עס זענען געהאלטן געוואָרֶן דרישות פול מיט לוייב פארן קיסר.

*

איטלעכער אין פארין, קאן דעם איינטבאָז-וואָקוֹאַל וואָס געפינט זיך אויפֿן באַסְטִילְיעַ-פְּלָאַצְּ אָוָן וואָס אַיְזָאַן דָּא אוּפְּגָעְבִּיט גַּעֲוָאָרֶן אַיְזָאַן יָאָר 1859 בעת מען האט געליגט די קלינע באַזְ-לִינְעַ, וואָס פִּירְט אַיְזָאַן אַרי שטעהַלְעַךְ אַרוּם וואָאנְסָעָן. כְּדֵי צוֹטְרָעָטְן בּוּיָעַן דָּעַם וּוּאָקוֹאַל, האט מען פּוֹנָאנְדְּעַרְגָּעוֹאָרְפָּן אַ גְּרוּיסְ פִּיר שְׂטָאָקִיךְ הוּיוֹן וואָס אַיְזָאַן גַּעַשְׁתָּאָגָעָן פָּוּן יָאָר 1632 אָוָן וועמְעַנְסָ פָּאָסָאַד האט געהאלטן 19 פֿעַנְצָטָעָר. עס האט זיך דָּא אוּיך גַּעַפְּנוּן אַ גְּרוּיסְעַר אָוָן טִיפְּעַר הוֹיף מִיט אַ סְּקָ בְּנִינִים וואָס זענען אַיְזָאַן פָּאָרִין באַקָּאנְט גַּעַוְעַן אַלְס "דעַר יִדְּן-הַוִּיף".

קיין גענווּרָעַ יְדִיעָות וועגן די דָּאַזְּיקָעַ שְׁוִין פָּוּן לאָנְגָ פָּאָרְשָׁוּוֹנְדָעָנָעַ הייזער האָבָן מִיר לִיְדָעָר נִשְׁתָּגָעָנָעַ, אַבָּעָר פָּוּן דָּעַם נָאָמָעַן "יִדְּן-הַוִּיף" קָאנְעַן מִיר זיך מְשִׁעְרָ זִיְּן אוֹ דָּאַס אַיְזָאַן צָעַנְטָעָר וּוּ עס האָבָן זיך בֵּין דָעַם יָאָר 1859 אוּפְּגָעְהַאָלָטָן אַ סְּקָ פָּאָרְיָזָעָר יִדְּן.

*

איַן יָאָר 1913 האט אַברָהָם רִיאַיְעָן אַרְוִיסְגָּעָבָן אַיְזָאַן פָּאָרִין אַ לִיטְעָרָאִישָׁע אַוִּיסְגָּבָעָ אַגְּ "דָעַר נִיעָר זְשֻׁרְנָאָלָּ". דָעַר נָוָם. 40 רֵי דָעַ רִיוּאָלִי אַיְזָאַן גַּעַבָּן גַּעַוְאָרָן אַלְס דָעַר אַדְרָעָס פָּוּן דָעַר רַעַדְקָצִיעָ. צִי האט אוּיך אַברָהָם רִיאַיְעָן דָאַרְט גַּעַוְוִינָט, אַיְזָאַן אַוְנָדוּ נִשְׁתָּגָעָנָעַ.

*

איַן דָעַר קלְיָינָעַ רֵי זְשָׁאָרָאָט נָוָם. 8 האט אַיְזָאַר 1914, בעטָן אַוִּיסְבָּרוּךְ פָּוּן דָעַר עַרְשָׁטָעָר וּוּעַלְטָ-מְלָחָמָה גַּעַהָאָט זִיְּן זִיְּן-אָרָט דָעַר קָאָמִיטָעָט פָּאָר יְדִישָׁע פְּרִיאְיוּוֹלִיקָעַ. אַרְיָבָעָר 13 טְוִיזָּנָט אַוִּיסְלָעְנְדָרְ-יִידְּן האָבָן זיך דָאַ פְּרִיאְיָ וּוְיִלְּיק אַגְּנָאָזְשִׁירָט אַיְזָאַר פְּרָאָגְּנְצְּיוּזִישָׁעָר אַרְמִיָּ.

ביבליוגרפיה

זע נומער :

.1, 10, 11, 12, 36, 49, 61, 62, 68, 69, 71, 85, 94, 99, 109, 110, 113.

קברים אונטער צלמים

בעת דער פריסיש-פראנצויישער מלחמה אין יאר 1870 האבן א סד יידן געקענפֿט אין דער פראנצויישער ארמיי אלס פריוויליקע און זיך אויסגען צייכנט מיט זיער איברגגעבענקייט און מסירט-נפֿשׂ.

צווישן די דזאיקע העלדָן האט זיך דאן באריםט געמאכט דער יידיישער קאמענדאנט לעאון פראנשטי, געפֿאלן פון א פריסישער קויל און געוממען צו קבורה דעם 7-טן דעצטמבער 1870 אויף דעם פֿאַריזער בית עולם מאנמארטר.

לאוֹן פראנשטי איז גאנץ וואָרשיינלעך געוווען אַ יִד פּוֹן אַיטַּלְּיַּעַנְּישׂ אַפְּשַׁטָּם; סְאֵנוֹ באַקָּאנְט אָז נָאָמָעַן פּוֹן אָז אַיטַּלְּיַּעַנְּישׂ-יִדְּיַּשְׂרָאֵל מְשֻׁפְּחָה: דאס איז געוווען אַ גּוֹוִיסְעֶר באָראָן אלְּבָּרְטָאָן פראנשטי, אַ קָּמְפָאָזְטָאָר אָז מְחַבְּרָ פּוֹן אַיְנִיקָּעָ אַפְּעָרָעָס. אַ גּוֹבִּירָעָנָע אָז טָוְרִין צוֹוִישָׂן די יָאָרָן 1860-1863 אָז וועמָעַן מְוֹטוּעָר אָז גּוֹוּעָן אַ רָּאָטְשִׂילְד.

אויף פֿאַריזער קָבָּר פּוֹן פראנשטי זְעָן מִיר אַ הָרָב, אָז אַנְדִּיְּטוֹנָג אויף אָז אַרְיסְטָאָקְרָאָטִישׂ אַפְּשַׁטָּם. אָז עַס אָפְּשָׁר אָז רָעוֹזְלָאָטָאָן פּוֹן קָרוּבָהָשָׂאָפָּן מִיטָּן אַיטַּלְּיַּעַנְּישׂ-יִדְּיַּשׂ קָמְפָאָזְטָאָר, וּוֹאָס האָט גַּעֲטָרָאָגָן דעם באָראָן-טִיטָּל?

דער קאמענדאנט לעאון פראנשטי איז שוֹין אין יאר 1859 געוווען אָז דער פראנצויישער ארמיי אָז זיך באַטְּיַּילְּקָט אָז דער בלוטיקער שלְּאָכָט בַּיַּיִּסְלָּפְּעָרְנִיאָ. עַר זָאָל אַפְּילָו אוּיך האָבָּן געוווען דער פְּאָגָעָן-טְּרָעָגָעָר פּוֹן רָעָגִיָּיָן מענט. נָאָר נָאָפְּאָלָעָן דעם דְּרִיטָּנָס מְפָלה בַּיַּיִּסְלָּפְּעָרְנִיאָ זיך פּוֹן דער פריסישער ארמיי צו פְּאָרִין, האָט פראנשטי פּוֹן אַיגְגָּעָנָעָר פְּאָטְּרִיאָר טִישָׂעָר אַינְצִיאָטִיו זיך פְּאָרְנוּמָעָן מִיט וּוּרְבִּירָן יִדְּיַּשְׂרָאֵלִיקָּעָ פָּאָר דער פְּאָרְטִּידִיקָּוֹנָגָן פּוֹן פְּאָרִין אָז טָאָקָע אוּיך גּוֹוֹאָרָן דער קאמענדאנט פּוֹן אָז אוּיסְשָׂפִּירָעָר-בָּאַטְּאָלִיאָן, וּוּלְּכָן עַר גּוֹפָא האָט גַּעַשְׁאָפָּן אָז וּוֹאָס האָט גַּעֲטָרָאָגָן דעם נָאָמָעַן «לְעֹז עַקְלָעָרָעָ דַּע לֹא סָעָן». צוֹוִישָׂן די דָוָרָק אִים וּוּרְבִּירָטָעָ פרִיִּיָּ וּוּילִיקָּע טְּרָעָפָן מִיר די גַּעַמְּעָן עַדְגָּאָר רַאֲדְרִיגָּעָן, זְשִׁילָהָרְמִיעָן, לְוִסְיָעָן וּוּרְמָסָן, גִּיסְטָאָוּ פּוֹלְדָּ אַ אַנְדָּ.

דער באַטְּאָלִיאָן האָט זיך אוּסְגָּהָהָלָטָן פּוֹן פרִיְּוּוּלִיקָּעָ יִדְּיַּשְׂרָאֵלִישׂ באַשְׁטִיעָעָ

רונגגען. די פאריזער באפעלקערונג פלאגט אויך רופַן די יידישע פריוויליקע פון באטאליאן «לען עקלערער דע פראנשטיי» (פראנשטייס אויסשפירער) און דער גענעראל דיקלאין געווען איז אנטציקט פון דעם אופַן ווי איז דער יידיישער אפיקז'יר האט ארגאניזיט און אונגעפֿרט מיטן באטאליאן איז ער האט וועגן אים געזאגט: «פראנשטיי איז א גענעראל קטש ער טראגט נישט די עפָּלאטען».

די העדישקייט פון קאמענדאנט לעאן פראנשטיי איז גיך באקאנט געווארן צוישן דער פאריזער באפעלקערונג (קלישע נומ. 70) ליעדר איז זיין אקטיז וויטט בעי דער פארטידיקונג פון דער שטאט שנעל אפְּגעהאקט געווארן, ואודעם בעת אן אטאָקע בי שאָמְפִּינְיָי קעגן די דיטשן ווערט ער געטראָפּן דורך אייניקע קוילן און דערהרגעט אויפַן אָרט.

ער איז דאן אלט געווען 37 יאָר.

בעת זיין לויה, בימ אפְּגַּעַנְעָם קבר האט גערעדט דער הויפט-ראָבִּינְעָר איזיז דאר זאגנְדִּיך איז זיין הספֶּד:

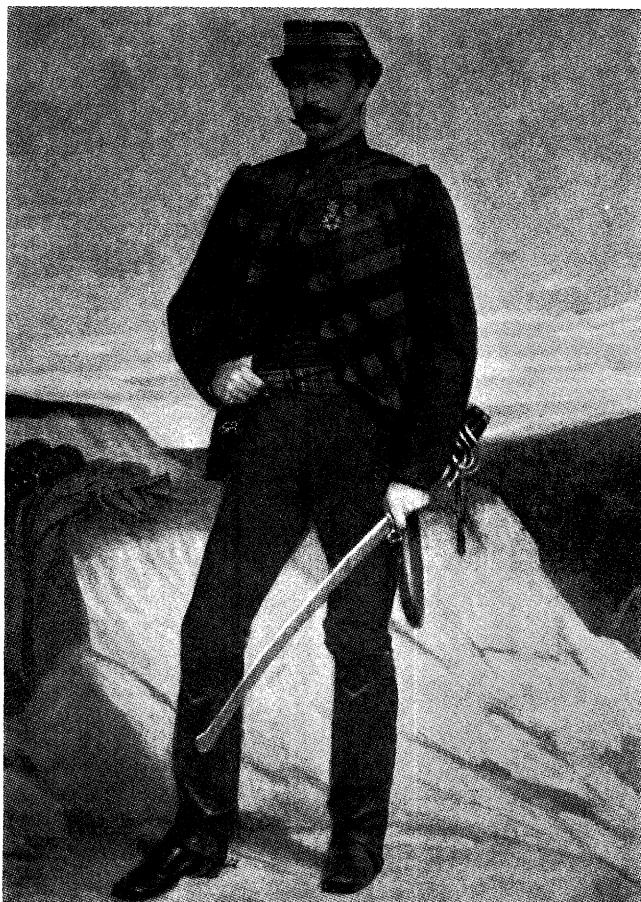
— דו ביסט אָהעלד, מיין ברודער! איך האָב מסדר קידושין געווען אונַּטער דין חופה און איך האָב איצט די טרויעריך מיסיע דיך מקבר צו זיין. אבער גאנץ פרענקרייך באָדעתט מיט בלומען דין קבר. דו ביסט אָגבוה. דאס קבר פון יידישן העלד פראנשטיי וואָס איז געפָּאלֵן איז יאָר 1870 בי דער פארטידיקונג פון פאריז עקסיסטירט בייז היינט צו טאג. עס געפֿיגט זיך איז דער יידיישער אָפְּטִילְינְג פון בית עולם, אבער פון דער הייך פון אָוהל קווקט אויך אונדוֹ אָראָפּ אַ... צלָם!

פאר וואָס אַ צלָּם?

לעאן פראנשטיי האט געלאָזט נאָך זיך אַ משפחָה, קינדער... הונדערט יאָר זענען פֿאָרְבִּי זינט ער איז געפָּאלֵן הינטער פֿאָרְזִין. דאס קבר איז אַיבְּרָעָגְעָבָן צו אַינְיקְלָעָד אָז אָורְאַינְיקְלָעָד. זיי האָבָן גַּעֲרִישָׁנְתָן די קְרָקָע אַבער גַּעֲרִישָׁנְתָן פון יִדִּישְׁקִיט. סִזְעָנָעָן מִסְתָּמָא גַּעֲוָעָן גַּעֲמִישָׁטָע חַתּוֹנוֹת, בייז צום פּוֹלְשָׁעָנְדִּיקָן פֿאָרְלִירְן די פֿאָרְבִּינְדְּוָגָן מיט אָונְדוֹעָר פֿאָלָק, וואָס האָט אַרְוִיסְגַּעַגְעָבָן דעם העלד פראנשטיי, דעם יִדִּישְׁן קַעְמְפָּעָר וּוּלְכָעָר רֹות אַיצְט אַונְטָעָר אַ צלָּם.

אויפַן קלינגעם פֿאָרְיזְעָר בֵּית עָולָם פֿאָסִי זעען מִיר דאס קְבָּר פון באָרְיִמְטִין פֿרְאַנְצְּזִוִּישָׁן קַאַמְּעָדִיעַ-שְׂרִיבָעָר פֿרְאַנְסִיס דַע קְרוֹזָאָסָע וואָס איז גַעַד שְׂטָאָרְבָּן איז יאָר 1937. ער האָט גַּעֲהָרָט צו די סָאָמָע דַעְרָפְּאָגְלָרִירִיכְסְּטָעָט טְעָאיַּת עַרְמְחָבִּים וּוּמְעָנְסִים פִּיעָסָן זענען גַּעֲשְׁפִּילְט גַּעֲוָאָרָן אָז וּוּרָן נאָך גַּעֲשְׁפִּילְט

קלישע נומער 70

קָאַמְעַנְדָּאנֵט לְעָאן פֿרְאַנְשָׁעֶטִי.

איבער גאר דער וועלט. זינע קאמעדיעס זונגען בי גאר אמוֹזאנטָע, גיסטריכעכּ, פֿול מיט הומאָר, געשמיַק און עלעגןץ. אָ טיל פֿוֹן זינע טעאטער-וועַרְק האָט עדר אוֹיך געשרין בשותפות מיט אנרי באַטִי און רַאֲבָרֶט דע פְּלַעַט.

אבער נישט אלע וויסן אzo דער באַרייטער מחבר פון איזוי פיל געלונגגענע טעאטער-ווערך, וואָס טראגט איז אַפִין קליגענדיקן פראנציזישן נאמען איז געווען אַ ייד, אַ געבורעגענער איזן בריסל איז אַ זיין אַמתער נאמען איז פראנץ ווינער.

אויך פראנסיס דע קרוואסע, דער ייד פראנץ ווינגער ליגט אונטער א צלם.
וועי דער אמרת, איז עס א קרייטלעך פאמיליע-קבָּר פון גראָפַּ דע שעוויניע
און משפהה. פראנסיס דע קרוואסע האט וויזט אויס זיך משיך געווען מיט דער
אָרְטִיסְטָקָרְטִישׂעֶר פָּאֲמִילְיָעֶ. (זינט 1963 געפֿינט זיך אַין דעם זעלבן קבר
אויך זיין פרוי. די מאדאם פראנסיס דע קרוואסע). נישט זיין שרייבערישׂען נאמען
און נישט זיין פִּיעָסְפָּאָרְדָּאָטָן מיט עפָּס זיין יידישן אָפְשָׁטָאָם. זיין ווערך
עטערען מיט אמתן פראנציזיישן סָאַלְאַגְּיִיסְטַּ. פראנץ ווינגער אַין מיט לֵיבָּ
און לעבען אַרְיִינְגָּעָנְגָּעָן אַין דער קרייטלעכָּר גַּעֲזָעַלְשָׁאָפָּט אַון צו זיין לִיטָּעָ
דראָרְדִּישָׂן נאמען וועלכָּר פִּיגְוִירֶט אַוִיכָּ דער מְצָבָה, האט מען אויך נישט פָּאָרְ
גענסן אַרְיִינְגָּעָנְגָּעָן דעם יהושעדיין "דע"... מיט איין ווארט, אַן אַמְתָּעָר, רײַן
פְּרָאַנְצִיזְיָעֶר נאמען אַון אַונְטָעָר אַ צָּלָם דערצעַן.

איז ערד געוווען געשמדט ?

אין אונדערע וויטערדרדייקע ארבעטן וועט אונדוּז נאך אויסקומען צו דער ציילון וועגן דער גראיסער צאל קברים פון משומדים. באריםטע פערזענעלעכסייטן וועעלכע מיר טרעדן און אויף די פאריזער בית עולמס. וואט שייך דעם שריבער פראנסיס דע קראאסע, וויסן מיר נישט צי ערד געפינט זיך אין דעם קבר נאך צוחליך זיין שידוך מיט דער קריסטלעכער פאמיליע, אדער צי האט ער זיך אויך געשמדט.

איפן בית עולם מאנטפַּרְנוּס אעפִינֶט זיך דאס קבר פון גרויסן יידישן
קינסטער חיים סוטין, ואס אין געתנארבן דעם 9-טן איגוסט 1943.

וועגן צלם אויפַן קבר פוֹן חיִים סוטין אייז אַסְטָגָעָן געוּוואָרֶן.
וועלֵן מיר דאָ דערצַיְילַן ווי אַזְוִי עס אייז געַמּוֹמַעַן דערַגָּן.

אין רעוזלטאט פון זיין שוערט פאריווער הונגער-יארן או זיין געזונט אונטערגערגראבן געווארן און וווען ער האט אונגעעהיבן צו וווערן באリימט און

ס'אייז געוווען געגענדיקט מיט זיין מאַטעריעלער נויט, אייז ער שווין געוווען שווער קראָאנק און געהאט אויסצושטיין שוווערט פֿוּנִישׁע לְיִדְן. ס'אייז נאָכָּגָעָקָעָמָעָן די דִּיטִּישֶׁ-גָּאָצִּישׁ אַקְּוֹפָאָצִּיעַ פֿוּנִישּׁׁ רְאָנְקְרִיךְ אָן חֵיִם סּוֹטִין האָט צְזֹאָמָעָן מיט אלע יידן אייז לאָנד געהאט אויסצושטיין די אלע געפֿארָן, וועלכּע האָבָן אָומָעַ מגָּלְעָד געמאָכָט דָעַם קִינְסְטְּלָעָר אֲפֿצְחִיתָן זײַן שְׂוֹעָרּ רְוָאִינְגְּרָט גַּזְוָונָט. מיט נִסְּים האָט ער אויסגעמִיטָן דָאָס אַרְיִינְפָּאָלָן אִין די הענט פֿוּנִישׁ די רָוְצָחִים וועלכּע זענען אִים גַּעֲקוּמָעָן זָכוּן אִין זײַן דֻּעָמָאָלְטִיקָעָר ווּוֹינְגָוָג אִין דָעַר ווּילָאּ סְעָרָאָן. ער האָט אוּיךְ נִשְׁתַּחַת אוּיסְגַּעַמִּיטָן דָאָס טְרָאָגָן די גַּעַלְעָד לאָטָע.

אַ גַּעֲווּסָעּ צִיִּיט גַּעֲפִינְט זִיךְרִים סּוֹטִין פָּאָרְשְׁטָעָקְט אִין אַ דָּאָרָף אָן לְסֻוֹף אוּיךְ אִין אַ פָּעָרָם אִין דָעַר פֿרָאוּנוֹנָץ טְרוּעָן, אַבְּעָרָד דָאָס דְּעָרְגָּעָרָן זִיךְרִים ווּוּרְטָן פָּאָרָ אִים, דָעַם שְׂוֹעָרּ מָאָגָּן-קְרָאָנָקָן אַלְּצִים קָאָמְפְּלִיצְרָטְרָעָר צְוָלָבּ דָעַר אָוּמְמָעָגָרּ לְעָכְקִיִּיט אֲפֿצְחִיתָן די נִיְּטִיקָעּ דִּיעָטָע. זײַן קְרָאָנְקִיָּטָן נָעָמָט אָן אַ גָּאָר שְׂוֹעָרָעּ פָּאָרָעָם. ער לִיגְט אַיְּנִיקָעּ טָעָג אִין אַ שְׁפִּיטָּאָל אִין שִׁינְגָּן. לְסֻוֹף בְּרָעָנָגָט מַעַן אִים קִיְּין פָּאָרָיו, אִין דָעַר קְלִינִיקָן נָוָם. 10 רֵיִלְאָטְעִי וּוּ ער ווּוּרְטָן אֲפֿעָרִירָט אַוְן אַיְּנִיקָעּ שָׁעָה שְׁפָעָטָעָר, דָעַם 9-טָן אַוְיגָוָסְט 1943, זַעַקָּס אַ זִּיגְעָרָ פָּאָר טָאָגָן לְעָבָן.

ער אייז דָאָן אַלְטָ גַּעֲווּן פֿוּפְצִיקּ יָאָר.

אִין יָעָנָעּ טָעָג אִין דָאָס יִדְיִישׁ לְעָבָן אִין פָּאָרָיו גַּעֲווּן אִין אַ חְוָרְבָּן-צּוּרָן. ס'אייז נִשְׁתַּחַת גַּעֲווּן קִיְּין גַּעֲדָרְקָט יִדְיִישׁ ווּאָרָט, קִיְּין יִדְיִישׁ גַּעֲזָעָלָן שָׁאָפְּטָלְעָכְקִיָּת. מָאָסָן יִדְן האָבָן זִיךְרִים גַּעֲפָנוּן אִינְטָעָרְנִירָט אִין לְאַגְּעָרָן אָן די יִדְן וועלכּע האָבָן זִיךְרִ נָאָךְ גַּעֲפָנוּן אִין פָּאָרָיו זענען גַּעֲווּן פָּאָרְשְׁטָעָקְט אָן פָּאָרְבָּאָהָאָלָטָן.

דאָמוֹ דָעְרְצִילָט ווּוּרָעָן, אוֹ חֵיִם סּוֹטִין האָט געהאט אַ פָּאָרְבִּינְדוֹנָג מיט אַ נִשְׁתַּחַת יִדְיִישׁ פְּרוּוִי. די פְּאָמִילְיָעּ האָט פָּאָרְמָאָגָט אַ נָאָךְ נִשְׁתַּחַת בָּאָנוֹצָט קְבָּדָן אַוְיפָּן בֵּית עָולָם מְאַנְטְּפָאָרְנָאָס אָן דָעַם 12-טָן אַוְיגָוָסְט אִין חֵיִם סּוֹטִין גַּעַלְעָנָגָט גַּעֲווָאָרָן צּוֹ קְבּוֹרָה אִין דָעַם דָזְיִיקָעּ קְבָּרָן אָן אַלְאָגָעָ צִיִּיט האָט מַעַן גַּעֲלִיְּעָנָט אַוְיפָּן קְבָּרְ-שְׁטִינָן דָעַם באַשְ׀יְדָעָנָעָם אוּפְּשָׁרִיפָּט "חֵיִם סּוֹטִין 1894—1943".

אַ גַּעֲוִיסָן טָאגּ אִין גַּעֲשְׁטָאָרָבָן די קִרְיסְטָלְעָכָעּ פְּרוּיָה מִיט וועלכּעָרָ חֵיִם סּוֹטִין אִין בַּיִּ זִיךְרִים לְעָבָן גַּעֲווּן פָּאָרְבָּוָנָדָן אָן מַעַן האָט אִירָ, פָּאָרְשְׁטִיָּת זִיךְרִים באָרוּזָן קְבָּרָן זָכוּן קְבָּרָן אָן דָאָן האָט זִיךְרִים מְצָבָה-שְׁטִינָן באָרוּזָן דָעַר נָאָמָעָן פֿוּנִישׁ דָעַר גַּעֲשְׁטָאָרְבָּעָנָעָר אָן דָעַר גַּרְוִיסָעָרָ צָלָם.

דָאָס גַּעֲפִינְגָּן זִיךְרִים פֿוּנִישׁ גַּעֲשְׁטָאָרְבָּעָנָעָם קִינְסְטְּלָעָר חֵיִם סּוֹטִין אִין אַ קְבָּרָן

אונטער א צלם איז א רעוזלטאַט פון די טראָגיישׁ טעג וווען די נאָצִיס האָבן
געווילדעוועט איבער יידיש לעבען אין פֿאַרְיַין.
צי ווועט דער קינסטלאַר א טאג באָפּרִיעַט וווערַן פון צלם אוֹן קומען צו
קבר יִשְׂרָאֵל?
אוּעלכע באַמִּיאוֹנְגָּעַן זענען געמאָכֶט גַּעֲוָאָרָן, אַבעָר לַיְדָעָר אָן רַעֲזָלְתָּאָם.

ביבליוגרפיה
זע נומער :
.140, 136, 29, 12

סָאָרָא בַּעֲרֵנָהָאַרְדָּת

צווישן די גראיסע נעמץ פון קינסטלאו, וועמצעס דום האט דערגריבט דיGANZTZAUT ציוויליזירטער וועלט און ארינגעשפאנט אין דער געשיכט פון טעאטער, געפינט זיך אויך דער גאמען פון דער אקטרייס סָאָרָא בערנָהָאַרְדָּת. גאנץ סָפָעַ ציעל איזו די דערשיינונג פון דער פֿערזונְלְעַכְקִיטַטַּסְ סָאָרָא בערנָהָאַרְדָּת אויף דעם קינסטלאערישן פֿירמאָעָנט פון גאָר גראיסן אִינְטְּרָעָס פֿאָר אָונְדוֹן יִדְן, וּאְרָעָם אָוִיךְ מֵיר האָבָן אַ חַלְק אָוּן אַ רַעַכְט זִיךְ צָו גְּרִיסְן מִיט אִירָעָ דּוּרְגְּרִיסְיְּכְּנוּגָעָן. נישט סָתָם אין דער וועלט איזו אַיר שָׁם אָזְוִי גּוּוֹאַלְדִּיק פֿאַרְשְׁפְּרִיטַּסְ צָוִישָׁן יִדְן אָוּן דָּאַס דּוּרְמָאָנָעָן אַיר נָאָמָעָן, רַופְּטַבְּ בַּיְּ אָונְדוֹן אַרוּיסְ פֿרִידְ אָוּן טְרוּיְעָרְ ...

סָאָרָא בערנָהָאַרְדָּת האט אלס פֿוֹפְּצְּנִיאָרִיךְ מיידל בייגעוווינט צומ ערשטן מאָל אַ טְּעַטְּעָרְ-פֿאַרְשְׁטָעָלָוג אַין דער פראנְצְּזִישְׂעָרְ קָאָמְעָדָע, גַּעַשְׁפִּילְטַהְאָט מעַן "בריטאנְיקָוס" (פון דָּאַסְיָן). זִיךְ אָזְוִי אַיְבְּעַרְגְּעַנוּמָעָן פון דער טְרָאָגְעָדִיעָן, אָז זִיךְ האָט כַּסְדֶּר גּוּוֹיִינְט אָוּן גַּעַשְׁטָעָרְט אַיְתְּלָעָן אָרוּם אִירָעָ, דָּאַס הַנְּהָאָה-הַאָּבָן פון סְפַּעַקְטָאָקָל אָוּן אָז עַס אָזְוִי גַּעַקְוּמָעָן דער טָאָגָעָ, וּעַן זִיךְ גּוֹפָאָ דִי אַכְּצְּנִיאָרִיךְ סָאָרָא אָזְוִי אַוְיפְּגַעְטָרָעָן צומ ערשטן מאָל, אויך אָזְוִי דעם זְעַלְבָּן טְעַטְּעָרְ, דעם וְדָעַן סְעַפְּטָעַמְבָּר 1862, אָזְוִי זִיךְ קִינְסְטָלְעָרִישְׂ אַרוּיסְגָּעָן קּוּמָעָן אָזְוִי נַעַבְּעַדְיִיק שְׁוֹאָהָ, אָז מעַן האָט אִיר אַנוּעָנְהִיט אויף דער בִּינְעָ כּוּמָעָט נִישְׁט אַרוּיסְגָּעָזָן ...

וועגן דּוּבְּיוֹת אִירָעָ (אין מַאְלִיעָרָס "די גּוּלְעַנְטָעַ פֿרְוִיעָן") שְׁרִיבְט סָאָרָא בערנָהָאַרְדָּת אִין אִירָעָ מַעְמָרָן, פֿאַלְגְּנִידְיקְעָ אַינְטְּרָעָסְאָנְטָעָ שְׁרוֹתָה :

"וּעַן דער פֿאָרָהָאָנְגָה האָט זִיךְ לְאָנְגָזָם אַרוּפְּגַעְצְּוִינְגָן, האָב אִיךְ גַּעַפְּילְט אָז כְּגַיִי חַלְשָׁן. סִיאָזְוִי פֿאָקְטִישְׂ גּוּוֹעָן דער פֿאָרָהָאָנְגָה פון מִין לְעַבְּן וּוָאָסָהָ האָט זִיךְ אַוְיפְּגַעְהַוְיִבְנָן".

און דָּאַרְ, טְרָאָז סָאָרָא בערנָהָאַרְדָּת אַיְבְּרָגְעַלְעַבְטָעָר שְׁטִימָונָג בעַת אִיר דּוּבְּיוֹת, האָט דער בָּאַרְיְמָטָעָר טְעַטְּעָרְ-קְרִיטִיקָעָרְ פֿרְאָנִיסְטַּק סָאָרְסְּעִי, דער גְּרוּוּסְעָרְ חַסְידָעָן דָּאַשְׁעָלָן, גְּעַשְׁרִיבָן וועגן סָאָרָא בערנָהָאַרְדָּת דּוּבְּיוֹת, פֿאַלְגְּנָז דִּיקָעָ וּוּרְטָעָר :

“זַי הַאַלְמַת זַי גּוֹת אָוֹן רַעֲדַת מִיט אֶסְקָּרְקִיִּיט. דָּאָס אֵין אַלְץ וּוָאָס
מַעַן קָאָן זַאֲגָן אֵין אִיצְטִיקָּן מַאֲמַעַנְטָן...”

וּוְ מַעֲרְקוּוּעָרְדיַּק דָּאָס זַאֲלַ נִישְׁתְּ קְלִינְגָּעַן, מוֹ דָאֶ דָּעַרְצִיְּלַט וּוּרְדָּעַן, אוֹ סָאָרָאָ
בּוּרְנוּהָאָרְדָּט הָאָט גַּעַשְׁפִּילְט לְאָנָּגָּה, יַאֲרָן גַּאנְצָע אָן דָּעַם מַיְנְדְּעָסְטָן דָּעַרְ-
פָּאָלָג; מַעַן הָאָט גַּעַזְוּן אוֹ דָּאָס מִיְּדָל הָאָט אֶסְקָּרְקִיִּיט
דָּאָרְקָּה אָט זַי כְּסָדָר אַגְּטוּשִׁיט. אַיְן דִּי עַרְשְׁתָּעַ יַאֲרָן פָּוּן אִירְסְּצָעַנְשָׂעַר קָאָרְיְעָרָעָ-
הָאָט דָּעַרְקָּוּמְעַנְדִּיקָּעָר וּוּעַלְטִישְׁתָּעַרְן כְּמַעַט גַּרְנִישִׁיט פָּאָרְגְּעַשְׁטָעַלְט
מִיט זַיְקָּהָאָט טַעַטָּעָר. בִּי יַעֲדָעְרַ נִיעָרְרַ רַאֲלָעְרַ הָאָט דִּי יַוְנְגָּעָסְאָרָאָ גַּעַלְבִּיבָּט, אַיְן דָּאָס
מַאְלָלָזְוּן זַי אַדְוָרְכְּבָּרְעָעָן דִּי מַוְיָּעָרְרַ פָּוּן גַּלְיְיכְּגִילְטִיקִיִּיט צַוְּ אִירְשְׁפִּילְרַ
מוּיָּעָרְרַ אַיְן אַבְּעָרְרַ כְּסָדָר גַּעַוְוּן גַּעַשְׁלָאָסְן אַיְן גַּעַוְוִיסְן
צַוְּיִיפְּלָנְגָּה הָאָט זַי אַפְּיָלוּ פְּרוּבִּירַט בָּאָגִיָּן זַעַלְבָּסְטָמָאָרָד, פָּוּן וּוָאָס
אַפְּגָּנְעָרְגָּטְעוּמָט אַלְעָקְסָאָנְדָעָר דִּיוֹמָא — דָעַרְפָּטָעָר, אַהֲוִיזְפְּרִינְדַּד פָּוּן אִירְ
מַשְׁפָּחָה.

לְאָנָּגָּע יַאֲרָן הָאָט סָאָרָאָ בּוּרְנוּהָאָרְדָּט גַּעַפִּירְט
מַלְחָמָה פָּאָר אַנְעַרְקָּעָנוֹנָגָּה, פָּאָר
גַּעַוְוִינְגָּן דָּאָס “שְׁרַעַקְלָעָעָכְעָ” פּוּבְּלִיקְוּם, בֵּינוֹ זַי הָאָט לְסוֹף
דָּעַרְגְּרִיכִּט דָּעַם צִילָּה
יַאֲרָן הָאָט עַס גַּעַדְוִירְטַת, בֵּינוֹ דָעַרְקָּוּמְעַנְדִּיקָּעָר וּוּעַלְטִישְׁתָּעַרְן
הָאָט אַיְן זַיְקָּהָאָט
גַּופָּא בָּאוּיגָט דִּי שְׁרַעַקְ פּוּבְּלִיקְוּם, אֶשְׁרַעַקְ פָּוּן וּוּלְכָעָרְ זַי
קְרִין מַאְלָלָזְוּן נִישְׁתְּ בָּאָפְּרִיטַת; יַאֲרָן הָאָט גַּעַדְוִירְטַת,
אַיְן אַיְן קְרִין
אַיְיָגְעָנְעָנָקְ נִינְסְטְּלָעְרִישְׁ-טַעַטְרָאָלָעָפְּרָעְזְנְלָעְכִּיקִיִּיט
זַיְקָּהָאָט פָּוּן טָאגְ צַוְּ טָאגְ
זַיְקָּהָוִיבָּן מַעַר אָוֹן מַעַר אַרְוִיסְצְרוֹוקָן אַיְן דִּי
פָּאָדְעַרְשְׁטָעָר
רִיעְזָן
פָּוּן דָעַרְ בִּינְעָ

עַרְשָׁת
נַאֲךְ זַעַקְסָמְרַעְיָה
זַיְקָּהָאָט
דִּי עַרְשְׁטָעָר
אַפְּלָאְדִּיסְמַעְנָטָן
אִירְעַרְשְׁטָן
גְּרוּסְן
דָּעַרְפָּאָלָג
הָאָט זַיְקָּהָאָט
אַיְן
אַיְן
1872
וּוּקְטָאָר
הָוָגָּאָס
“רֵי בְּלָאָס”
אַיְן
עַרְשָׁת
נַאֲךְ
צְוּעָלָף
יַאֲרָן
פָּוּן
רָאָסְיָן
דָּעַרְגְּרִיכִּט
אִירְעַרְשְׁטָן
טְרִיאָומָף!

אַיְן
הַיְּפָוך
צַו
דָעַרְ
גְּרוּסְעָרְ
רָאָשָׁעָל
וּוָאָס
הָאָט
אַיְן
קוּרְצָעָז
וּוָאָס
נַאֲךְ
אִידָּר
דָּעַבְּיָוִת
אַנְגָּהָוִיבָּן
טְרִיסְטָלָעָן
מִיט
פָּאָרִין
אַיְן
צַוְּ אַרְעָאָצְצִין
יַאֲרָן
אַנְגָּהָוִיבָּן
“אַיְינְגְּעָמָעָן”
דִּי
וּוּלְטָמָן
הָאָט
סָאָרָאָ
בּוּרְנוּהָאָרְדָּט
זַיְקָּהָאָט
אַנְטָוּוּיקָּלָט
אַיְן
דָּעַרְגְּרִיכִּט
רָוּם
עַרְשָׁת
בִּי
יַאֲרָן
דָּרִיסִיק
יַאֲרָן

דִּי
קְיַנְסְטְּלָעְרִישְׁ
מַדרְגָּה
אוֹיְפָ
וּוּלְכָעָרְ
גַּעַשְׁטִיגָּן
אַיְן
גַּעַוְוּן
גַּעַוְאָלְדִּיק
גְּרוּסָיָם;
מַעַן
הָאָט
פְּשָׁוֹת
גַּעַוּסָט
וּוָאָס
פָּרִיעָר
אַיְן
אִירְעַרְ
צַוְּ אַוְנוֹנְדָעָן.
זַי
הָאָט
פָּאָרְמָאָנָט
אֶסְקָּרְקִיִּיט
קָלָאָרָעָ
פָּעַקְטָּעָ
דִּיְקָצְיָעָ
אִירְעַרְ
שְׁתִים
הָאָט
גַּעַבְּשָׁוּפָט
אַיְן
אוֹיְפָגְעָטְרִיסְטָלָט
; אִירְעַרְ
מַאְטִישָׁעָר
כָּוֹחָ
אַיְן
גַּעַוְוּן
פָּוּן
אַזְאָ
פָּאָרְנָעָם,
אַיְן
מַעַן
פָּלְעָגָט
פָּוּן
אַיְבָּעְרָאָשָׁוֹגָן

פארליין דאס לשון און דער אטעם פלעגט זיך אפֿשטעלן בי די צושאָער. די ריבּיקיט פון די דורך איר באַשאָפּענע כַּאֲרָקְטָעָרָן האָט גָּאָר נִישְׁתְּ גַּעַחַט קִיְּן גַּרְעַנְּצָעַן. וַיְיִנְיקַע אֶבְּעָדָר האָבָּן גַּעַוּסְטַן, וַיְיִפְלֵל כֹּוֹחַ אָן גַּעַזְוַנְטַן די קִינְסְטָלְעָרָן האָט גַּעַצְאָלָט פָּאָר די אַפְּגַּעַהָאַלְטָעָנָע טַרְיאָוְמָפָן; אַפְּטַמְּאָל פָּלָעָגַט זַי, בַּיִּם פָּאָרְלָאוֹן די בִּינְעָ, חַלְשָׁן, וַיְיִנְעַן אֶדְעָר סְפָאַזְמִירָן פָּוֹן עַמְּצִיעָ. גַּעַוּעַן פָּאָלָן זַי פָּלָעָגַט פָּוֹן סְצַעְנִישְׁעָר אַוְיפְּטָרִיסְלוֹנָג שְׁפִּיעַן מִיט בָּלוֹט!

סָאָרָא בַּעֲרֻנוּהָאַרְדָּט האָט פָּאָרְמָאָגָט אַנְשָׁמָה אַיִּינָה וַיְיִלְכְּדַע עַס האָט גַּעַפְּלָאָמָט אַפְּיִיעָרָל, וַיְאַסְתַּחַט האָט אוֹיף דָּעָר סְצַעְנָע זַיְךְ מַאֲגִינְפְּעַסְטִירָט מִיט אִידְעָ אַוְיפְּיִתְרִיסְלְעַנְדִּיקָע קְרַעְאַצְיָעָס אָן אַיְן לְעַבְנָה מִיט אַזְעַלְכָעָה הַאַנְדּוּגְּנָעָן, וַיְאַסְתַּחַט אַרְוִיסְגַּעַרְופָּן שְׁטוּינְגָן אָן סְעַנְסָצִיעָ.

אוֹוי לְמַשְׁלָ, האָט זַי זַיְיךְ גַּעַהַאָט הַיּוֹתָר, פָּאָרְמָאָגָט אַיִּגְעַנָּע פָּעָרְד אָן מַעַן פָּלָעָגַט אִיר אַפְּט טַרְעָפָן רִיְּטָנְדִּיקָע. זַי פָּלָעָגַט זַיְךְ קִיְּן מַאְלָ נִישְׁתְּ לְאָן אַיְן וַיְיִלְכְּדַע סְאַיְן רִיְּזָע אֶדְעָר אַרְטִיסְטִישְׁעָר טַוְרָנָעָ, אַפְּילָו נִישְׁתְּ אַיְן דָּעָר סָאָמָע וַיְיִמְצְּעָר וַיְיִלְכְּדַע וּוּלְטַטְיִילָה. אָן מַיְצָזְוֹנְעַמְּעָן מִיט זַיְךְ כַּאֲטָשׁ צַוְּיִי פָּוֹן אִירָעָה הַינְּטָ. אַיְן שְׁטוּבָן בַּיִּ זַיְךְ האָט זַיְךְ הַינְּטָ, גַּעַהַאָט קַעַץ, אַפְּאָגָיִי, טַשְׁעַרְעַפְּאָכָעָן. אַמְּלָפָע אָן אַפְּוּמָאָ (אַ וַיְיִלְכְּדַע חַיָּה, פָּוֹן דָּעָר פָּאָמְלִילָעָ קַעַץ) אָן אַפְּילָו גַּעַדְיָעָת בַּיִּ זַיְךְ יְוָנָגָע לִיְבָן. צּוֹלִיב אַ רְאַלְעָ אַיִּינָה וַיְיִלְכְּדַע זַיְךְ האָט גַּעַדְרָפָט דָּעַרְשִׁינְגָּעָן מִיט אַשְׁלָאנְגָּה האָט זַיְךְ דָּוּקָא אַיִּינְגַּהָּאַנְדָּלְטָ אַ לְעַבְדִּיקָע בַּאָא אַוְן אַיְן שִׁיעָר נִישְׁתְּ אַוְמְגַעְמָעָן פָּוֹן דָּעָר בַּעַסְטִיעָ. זַי פָּלָעָגַט גַּיְינָ אַוְיפְּגַּעַגְעָ אַוְינְגָּנָגָה. אַיְן אִיר דָּרָאָנְגָּ נַאֲךְ עַמְּצִיעָס אָן אַוְיסְטָעַרְלִישָׁע הַאַנְדּוּגְּנָעָן, האָט זַיְךְ זַיְךְ אַמְּלָ, אַיְן לְאַנְדָּאָן, בָּאוּיְין אַיְן הַיְּידַ-פָּאָרָק מִיט אָ... בָּעָר, וַיְיִלְכְּדַע זַיְךְ האָט גַּעַפְּרִיט אַוְיפְּ קִיְּטָ. אוֹוי לְמַשְׁלָ, האָט זַיְךְ אַמְּלָ, אַוְמְגַעְרִיכָּט אַפְּילָו פָּאָר אִירָעָ נַאֲנְטָסְטָעָ. זַי אַוְיִגְעָהָוִבָּן אַיְבָּעָר פָּאָרִיָּן אַיְן אַ לְוַפְּטַבְּאָלָאָן, וַיְאַסְתַּחַט אַפְּרָאַגְּלָאַזְטָ וַיְיִמְצְּעָר דָּעָר שְׁטָاطָן אַוְן שִׁיעָר נִישְׁתְּ גַּעַהַאָט צּוֹלִיב דָּעָם אַפְּרָאַצָּעָ, וְוַיְיִתְהַנְּטָעָר דָּעָר פְּרָאַנְצְּוִיזְמִישָׁע קָאַמְּדִיעָ, האָט אִיר נִישְׁתְּ דָּעַרְלִיבָּט אַיְרָאַנְטָרָאָקָט מִיט דָּעָר פְּרָאַנְצְּוִיזְמִישָׁע קָאַמְּדִיעָ, גַּעַוּעַן אַוְנְטָעַרְצְּוֹנְעַמְּעָן וַיְיִלְכְּדַע סְאַיְן רִיְּזָעָס... אַנְדָּעָר דָּעַרְלִיבָּנְיִישָׁ פָּוֹן דָּעָר טַעַטְעָרָדָרָן.

בַּיִּ זַיְךְ אַיְן שְׁטוּבָן האָט זַיְךְ גַּעַהַאָט שְׁטִינָן אָ... טַרְוְמָנָעָ אַיְן וַיְיִלְכְּדַע זַיְךְ פָּלָעָגַט פָּוֹן צִיְּטָן צִוְּרָעָן שְׁלָאָפָּן «כְּדִי זַיְךְ צַוְּגָעָוְוִינְגָן» דָּעַרְצָוָה... גַּאנְצָעָ פִּיר אַמְּלָ, אַיְן זַיְךְ אַזְוּעָק זַעַוְן דָּאָס אַוְיסְפִּירָן טַוִּיתְ-אָוָרְטִילִין: הַעֲגָגָן אַנְ גַּלְאָ טַנְנִירָן, זַיְךְ פָּלָעָגַט צְרוּקְקָומָעָן פָּוֹן דִּי סְפַּעַטְטָאַקְלָעָן אַנְ אַפְּגַּעַטְרִיסְלָטָע אַנְ גַּעַוּעַן אַ גְּרוּיסָע קַעְגַּנְעָרִין פָּוֹן טַוִּיתְ-אָוָרְטִילִין.

גַּעַוּעַן אַנְדָּק אַסְטָקְעָנְסָצִיעָס מִיט וַיְיִלְכְּדַע עַס פָּלָעָגַט זַיְךְ אַפְּט טַוְמָלָעָן אָן

די סַאָרָא אִינְטֶרֶעֶסֶןְטֶסֶטֶעֶס אָוּן אַרְגִּינְעֶלְסֶטֶעֶס כָּאַרְקָטְעֶרֶיסֶטֶיק וּוּעֲגָן דְּרָאָנֶג פָּזֶן דָּעֵר קִינְסְטָלְעָרְין צֹו עַקְסְצָעַנְטְּרִישׁוּ אָוּן אַוִּיסְטְּרַלְיִשׁוּ הַאַנְדְּלוֹגְגָעָן אָיו אַין יַעֲנַע גַּעֲקוּמָעָן פָּזֶן שְׂרִיבָעֶר וּשְׁילֶל לְעַמְּטָר, וּוּלְכָעֶר הַאַט זִיךְ וּוּעֲגָן סַאָרָא בֻּרְנָהאָרְדָּטָס הַאַנְדְּלוֹגְגָעָן אוּיסְגַּדְרִיקְט אַוִּיפְ פָּאַלְגְּנְדִּיקְוּן אָוּפְן:

«אוּבְ סַאָרָא בערנהאָרדט וּוּעַט פְּלוֹצָעָם וּוּרְעָן אַנְגָּעָן, אַדְעָר זִיךְ וּוּעַט זִיךְ אָוּוּקְלָאָזֶן צָוּן נַאֲרַדְ-פָּאָל, אַדְעָר זִיךְ גַּאֲרָל אָזֶן אַיְנְשְׁפְּרִיצְזָן דָּעַם מִיקְרָאָגְפָּן מִשְׁׁוֹגָעָת, מַאֲכָן אָן אַטְּעַנְטָמָט אַוִּיפְ אַקִּיסְר, צִי גַּאֲרָל חַתּוֹנָה הַאַבָּן מִיטָּא נַעֲגְרִישָׁן קָעְנִיגְג, וּוּעַט עַס מִיךְ גַּאֲרִנִּישְׁתָּוּן דְּרָעָרְן...»

איַר עַמְּאַצְּיַאְגְּנָעָלָעָן נְשָׁמָה הַאַט זִיךְ וּוּיִיט נִישְׁתָּבָאָרְוִיאִיקְט נִישְׁתָּאַוִּיפְ דָּעַר סְצָעַנָּעָן אָוּן נִישְׁתָּמָיט דִּי אַלְעָעַקְסְצָעַנְטְּרִישׁוּ הַאַנְדְּלוֹגְגָעָן אָוּן סְעַנְסָצִיעָס. אָסְךְ פָּזֶן אַיר עַגְּנְדָּרְגִּיעָן הַאַט זִיךְ אַוִּיד אַפְּגָעְבָּעָן דָּעַר סְקוֹלְפְּטוֹרְ-אַרְבָּעָט, וּוּלְכָעָן זִיךְ הַאַט זִיךְ זַיְעַד לִבְגַּעַת אָוּן פְּלָעַגְטָ אַפְּטָ וּוּאַד זַיְן בֵּיִדְעַר אַרְבָּעָט בֵּין שְׁפָעַט הַאַט אַיר נַאֲכָט אַרְיִין אָוּן אַפְּלִילְוּ בֵּין פָּאָר טָאָג. זִיךְ הַאַט זִיךְ אַוִּיפְ אַיְסִ' שְׁטָעוֹלְגָעָן אָוּן אַיְן מָאָל אַיְיךְ גַּעַמְאָכָט אָן אַיְגְּגָעָן אַוִּיסְטְּרָלְוָוָגְפָּן אַרְיעָוּ וּוּרְעָקָמִיטָן צִיל זִיךְ צֹו פָּאָרְקוּפָּן, וּוּאָרְעָם זִיךְ גַּעַנְיִיטִיקְט אָיִן גַּעַלְטָ כְּדִי זִיךְ אַיְנְצְּקוּפָּן צְוּוִי... יְוָנְגִיְּשָׁקָעָן לִיְּבָן וּוָסָן זַעֲנָעָן אַיר זַיְעַד גַּעַפְעָלָן!

סַאָרָא בערנהאָרדט הַאַט אַוִּיךְ גַּעַמְאָלָן אָוּן זִיךְ פָּאָרְנוּמָעָן מִיטָּשְׁרִיבְעָרְדִּי. זִיךְ אַיְזְ אַמְּחַבְּרָטָעָן דָּרְיִי טַעַטְעַרְ-פִּיעָסָן אָוּן פָּוּן אַגְּרוּסָן בּוּקְ מַעֲמוֹאָרָן.

וּוְיִמְרֶזֶן זַעֲנָעָן אַיְזְ סַאָרָא בערנהאָרדט גַּעַוּעָן אַ בֵּין גַּאֲרִינְגָעָלָעָן אָוּן קָאַמְּפְּלִיצְּרָטָעָן פָּעַרְזָעַלְכָּקִיטָן. זִיךְ הַאַט אַיְן לְעַבְנָן גַּעַשְׁפִּילָטָן פָּוֹנְקָט וּוּי אַוִּיפְ דָּעַר סְצָעַנָּעָן: הַאַט זִיךְ עַפְעַס דָּעַרְצִילָט, הַאַט זִיךְ גַּעַשְׁפִּילָט; אַיר פָּגְנְטָזְוִיעָן הַאַט אַיר דָּעַרְפִּירָט צֹו דָעַרְצִילָן אַיְבָּרְלָעְבָּוְנָגָעָן אָוּן זַאֲכָן אַנְדָּעָרָשׁ וּוּי זִיךְ זַיְנְגָעָן אַיְזְ דָּעַר אַמְּתָן פָּאָרְגָּעְקָמָעָן נִישְׁתָּוּן וּוּיְיל זִיךְ זַאֲלָהָבָן גַּעַהָאָט אַ נִּיְגָוָנָג צֹו זַאֲגָן לִיְגָנָט, נַאֲרָן וּוְיַיְל זִיךְ הַאַט כָּסְדָר גַּעַוּכָט אַפְּצָוְהָאָלָטָן שְׁוִישְׁפְּלָעְרִישָׁעָן טְרִיאָומְפָן, אַיְן לְעַבְנָן וּוּי אַוִּיפְ דָּעַר בִּינָעָן (קְלִישָׁעָן נֶם). (71).

זִיךְ זַעֲנָעָן בֵּין גַּאֲרִינְגָעָלָעָן, זִיךְ זַיְעַד גַּעַשְׁרָאָקָן פָּאָר דָּעַר צִיפְעָר «13» אָוּן אַ מָּאָל, גַּעַמְאָכָט אַפְּלִילְוּ אַ שְׁוּעוֹרְן סְקָאנְדָּאָל אַיְרָס אָן אַיְמְפְּרָסְאָרִיאָאָ, פָּאָרְן הַאַבָּן אַנְגָּעְגָּרִיָּת פָּאָר אַרְצִימָעָר, וּוּאָס הַאַט גַּעַטְרָאָגָן דָּעַם נַאֲרָן וּוּאָס אַנְגָּעוֹיוֹזָעָנָעָם נַוְמָעָר... אַפְּלִילְוּ דָּאָס אַוְמָגְלִיק וּוּאָס אַיְזְ גַּעַשְׁעָן מִיטָּאָרְנָהָגָן יַאֲרָדְשָׁעָרָה, גַּעַמְוֹת אַמְּפּוֹטִירָן, זַאֲלָ אַוִּירְ הַאַבָּן גַּעַשְׁעָן (זִיךְ הַאַט יַאֲרָדְשָׁעָרָה, וּוְיַיְל זִיךְ הַאַט אַוְמָגְעִירִיכְטָה, דָעַרְזָעָן... אַ פָּלָאָנָה, פָּאָר וּוּלְכָעָר זִיךְ הַאַט זִיךְ זַיְעַד גַּעַשְׁרָאָקָן אָוּן פָּוּן אַוְמָגְעִירִיכְטָר אַיְבָּרְאָשָׁוָנָה, גַּעַפְאָלָן. זִיךְ הַאַט

קלישע נומער 71

סאראָ בערנַה אַרְדַּטָּ. (צִיִּכְנוֹנוֹג פּוֹן בָּעֵן).

פארמאנט א געוואַלדִיך אַנְטוֹוַיְקָלֶט פֿאָרגַעַפְּיל, ווָאַס הָאַט אֵיר סְ'רוֹב נִישְׁתָּאָפְּגַעַנְאָרָט !

טראָץ אֵירַע גְּרוֹיסַע מַאֲטָעָרִיעַלְעַ פֿאָרְדִּינְסְּטָן, הָאַט אֵיר אָפְּט אַוְיסְגַעַפְּעַלְעַ גַּעַלְעַ, וּוְאָרָעַם זַי אַיְזָעַוּן אַשְׁרַעַלְעַכְּעַ אַוְיסְבַּרְעַנְגַּעַרְעַן אָזָן אֵירַע אָפְּטַעְעַ רִיזְעַס אַיְזָעַס אַוְיסְלַאְנְדָן אָזָן סְפַעַצְיַעַל אַיְזָעַס אַמְּעַרְיקָעַ הָאַבָּן אֵיר פֿינְאַנְצִיעַל אַלְעַ מָאַל גַּעַרְאַטְעַוּת : זַי פֿלְעַגְט צְוִירַק קְוֹמָעַן מִיטַּ קְאַלְאָסָאַלְעַ גַּעַלְטַסְמוּסַע.

זַי אַיְזָעַנְאָט גַּעַוּעַן קִין שִׁינְיַעַן פְּרוֹי. זַי הָאַט טַאַקְעַ פֿאָרְמָאָנְט אַגְּרוֹאַלְדִיךְ עַקְסְפְּרַעַסְיַיְוַו גַּעַזְיַכְטַמְט, נַאֲרַנְאָט פֿאָרְמָאָנְט קִין וּוּיְבַלְעַכְּעַלְעַנְיַע. זַי פֿלְעַגְט אַלְעַ מָאַל טְרַאְגַן אַנְגַעַהַאְנְגַעַן אוֹףַ זִיךְרַי אָזָן אַמְּלַפְּרַיְתְּ פֿאָרְשִׁידְנִי קְאַלְיְרִיקָעַ פֿאָסְקָעַס. פֿלְעַגְט קִין מָאַל נִישְׁתָּאָט טְרַאְגַן אוֹףַ זִיךְרַי קִין בְּרִיטְסְּנִי-הַאַלְטָעַר אָזָן וּזְדַעַר אַמְתָה, זַי הָאַט עַס נִישְׁתָּאָטְפָט, וּוּאָרָעַם זַי אַיְזָעַנְאָט גַּעַוּעַן זִיעַר דָאָר ...

איַן שִׁיכְוָת מִיט דַעַר פְּרִיעַר גַּעַבְרַעַגְטָעַר גַּעַשְׁיכְטַע וּוּגַן סָאָרָא בְּעַרְבָּנִי הַאֶרְדָּטְס פְּלִיעַן אַיְבָּעַר פֿאָרִיְיַה, איַן נִשְׁתָּאָט אַיְבָּעַרְעַיקְעַס עַס נַאֲלַדְעַצְיַילְט וּוּעָרָה, אוֹ בְּעַתְנַן אַרְאָפְּגִיְיַן פָּוֹן לְפַטְבָּאַלְאָן, איַן אַוְיסְגַּעַבְרָאָקָן אַשְׁטָאַרְקָעַר רֻעָגַן. אַיְמַעְצָעַר הָאַט צְוַגְעַטְרָאְגַן דַעַר קִינְסְטָלְעָרִין אַרְעַגְעַנְיָרָם כְּדִי אֵיר צַו בְּאַשְׁצַנְן פָּוֹן פְּאַרְנוּעַצְט וּוּעָרָן.

— סְאָיַן נִשְׁתָּאָט נִיְּתִיק — הָאַט זַי זִיךְרַי גַּעַוְוִיצְלַט — אַיךְ וּוּרְעַר נִשְׁתָּאָט באָרְגָּעַט : כְּבַין אַזְוִי דִין, אוֹ כְּגַלְיִישַׂ מִיךְ אַדוֹרְקַ צְוִישַׂן דִי טְרָאָפְּסָן אָזָן וּוּרְעַר נִשְׁתָּאָט נַאֲסָ... .

סָאָרָא בְּעַרְנָהָאֶרְדָּט איַן מִיט לִיבַן אָזָן לְעַבְן גַּעַוּעַן צְוַגְעַבְוּנְדָן צַו אֵיר פָאָרְטָעַלְאָנְד אָזָן אַיְזָעַנְאָט גַּעַוּעַן בְּאַקְאָנְטָמִים. אַין וּוּלְכָן לְאַנד זַי פֿלְעַגְט נַאֲרַ קְוֹמָעַן, זַעַנְעַן אֵירַע אַוְיפְּטַרְעַטְוַגְעַן פֿאָרוֹאַנְדָלְט גַּעַוְוָאָרָן אַיְן מַאֲנִיְיַה פְּעַסְטַאַצְיַעַס לְטוּבַת פְּרָאַנְקְרִיךְיַד. בְּאַזְוֹנְנִיךְיַד מַעְרַעַרְעַע לְעַנְדָעַר הָאַט אַבָּעַר דִי קִינְסְטָלְעָרִין אַוְיסְגַּעַמְיַטְן אַיְין לְאַנד, דִיְתְשָׁלָאַנד. זַי הָאַט אוֹףַ קִין פָאָל נִשְׁתָּאָט קִינְגָּאנְטָפְּאָרְגָּעָסָן אָזָן נִשְׁתָּאָט מַוחְלַל זִיְין דִי דִיְתְשָׁוְן דִי מַלְחָמָה פָוֹן 1870. דָאַס אַוְמַגְּלִיךְ פָוֹן דַעַר דִיְתְשָׁעַר אַיְנוֹאַזְיַע, דָאַס אַפְּרִיאִיסְן עַלוֹאָסְ-לְאַטְרִינְגְּעַן, דִי קָאַנְטְּרִיבּוֹצְיַע פָוֹן פִּינְפַּיְיַה מִילְיאָאָר א. א. וו.

אַגְּרוֹוִיסְן טַאָג אַיְזָעַן צַו אֵיר גַּעַקְוּמָעַן דַעַר דִיְתְשָׁוְן, הַעַר שְׁטוֹרַץ אָזָן אֵיר פְּרִיְיַה גַּעַשְׁלָאָגָן אַטְוָרְגָּעָן אַיְבָּעַר דִיְתְשָׁלָאַנד. סָאָרָא בְּעַרְנָהָאֶרְדָּט הָאַט זִיךְרַי קָאַטְעַגְּאַרְיַה אַפְּגַעַוּזָאָגְט

— אַיְיָעַרְפְּרִיְיַה, מַאֲדָמַם, וּוּעַט זִיְין אַונְדוֹעַרְפְּרִיְיַה — זַאָגָט צַו אֵיר דַעַר דִיְתְשָׁוְן — רֹופְּט אָזָן וּוּלְכָן סְוּמָע אֵיר וּוּילְט אָזָן אֵיר וּוּעַט זַי בְּאַקְוּמָן !

— גוט, מיין הער, כיויל פינפֿ מיליארד!...

ערשת אין יאר 1902 איז סארא בערנהארדט, קעגן איר ווילג, געפֿאַרְן שפֿילִין אין דיטשלאנד. דאס איז געשען אין רעוזלטאָט פֿון דער אינטערווענץ און ביטע פֿון דער פראנצויישער רעיגרונג גופא, וואס האט מיט די גאטראָלֶן פֿאַרְפֿאלְגַּט אַ באַשְׁטִימַן פֿאַלְיִיטִישִׁ-דיַפַֿלְמַטִּישִׁן ציל.

סאָראָ בערנהארדט אַרטיסטיישׁ קאַריירעַ האָט אַנגעההאלְטַן גַּאנְצָע זעכְזִיךְיַן, אַ זאָר, וואָס אַיז פֿון גַּאֲרַ גַּרְוִיסְעַר זעלטנקיִיט אַין דער גַּעַשְׂכִּיטַע פֿון טַעַטְעַר. מעַרְקוֹוּעַרְדִּיק זעַנְעַן אוֹיךְ גַּעַוְעַן דֵּי לַעֲצַטְעַ אַכְּטַיְּזַן אַיר פֿון אַיר לעַבְּן, בעַת וּוּלְכַּעַז וּ פֿלְעַגְּט אַוְיפֿטְרַעְטַן פֿאָרְן פֿוּבְּלִיקְוּם אַין סַפְּעַצְיַעַל צַוְּגַּעַפְּאַסְטַעַ רַאְלָן, כְּדֵי נִשְׁתַּחַז צוֹ דַּאֲרְפַּן וִיךְ באַוְוָעַן אַיבָּעַר דַּעַר סְצַעְנָעַ, וּאוֹרָעַם מַעַן האָט אַין פֿעַברָּוָאָר 1915 אַיר אַמְּפּוֹטְרַט דַּעַם רַעַכְטַּן פֿוֹס. אַזְוִי אַז אוֹיךְ אוֹרְף דַּעַם גַּעַבְּטַי, שַׁטְּעַלְטַן סָאָראָ בערנהארדט מִיטַּז וִיךְ פֿאָר אַן אַונְקִים אַין דער גַּעַשְׂכִּיטַע פֿון סְצַעְנִישִׁ-אַרטִּיסְטִּישִׁעַר אַקְטִיוּיטַעַט.

די לַעֲצַטְעַ פֿיר צַעַנְדְּלִינְגַּי אַיר פֿון אַיר לעַבְּן האָט סָאָראָ בערנהארדט באָזַן ווּוִינְטַן אַ פרַעַעַטְיקַן האַטְעַל אוֹיפֿן בּוּלוֹאָר פֿערְעַרְנָרְנוּם, 56, וואָס אַיז גַּעַוְוָאָרַן. אַ צַעַנְטְּעַר אַיז וּוּלְכַּן סְפֿלְעַגְּן קַומְעַן דֵּי באַרְיִמְטַסְטַע מַעַנְטַשְׁן פֿון אַיר צִיְּטַן. בּיוּעַל דָּא אַוְיסְרַעַבְּגַעַן נָאָר אַ קלִינְיַעַטְיַילְפֿוֹן דֵי באַזְוּכָּר, וואָס פֿלְעַגְּן וּוּלְגַן דַּיְוָעַן דַּעַר גַּעַזְעַלְשַׁאְפַּט פֿון דַּעַר גַּרְוִיסְעַר קִינְסְטְּלַעַרְן: אַלְעַקְסָאַנְדְּרַדְרַיְוָמָא — דַּעַר זָוָן, עַמְּילְזָאָלָאָ, פֿאַסְטְּעַר, וְשָׁאָן רִישְׁפָּאָן, עַרְנוּסָט רַעַנְאָן, וּוַיְקָטָאָרְיָעָן — סָאָדוֹד, וּוַיְקָטָאָרְיָהָגָן, שָׁאָרְלָגְגָוָן, פֿערְדִּינְאָנְדָלְעַסְפָּס, אַסְקָאָרְוָוִילְדָ, עַדְּ-מָאנְדָרְאַסְטָאָג, פֿיעַרְלָאָטְיָה, גַּאֲבְּרִילְעַלְדָאָנוֹנְצִיאָ, דֵי גַּרְעַפְּן נָאָאיָי, וּשְׁאָזְעַפְּ רַיְנָאָאָ, אַיְדָאָ רַובְּיִנְשְׁטִיָּה, טְרִיסְטָאָן בערנָאָה, וְשָׁאָן שָׁאָרְקָאָ, רַעַנְאָלְדָא הָאָן, סָאָשָׁא גִּיטְרִי אַיז פֿילְ אַנְדְּעַרְעַ אַרְיִמְטַע מַעַנְטַשְׁן.

אין דַּעַם דָּאוּקָן האַטְעַל אַיז דֵי קִינְסְטְּלַעַרְן אַיז גַּעַשְׂטָאַרְבָּן דַּעַם 25-טַן מַעַרְץ 1923 אַין עַלְטַעַר פֿון 79 יָאָר, פֿון אַ נִּירְזִיקְרַאַנְקִיטַן.⁽¹⁾ אַיז יָאָר 1898 האָט דֵי קִינְסְטְּלַעַרְן אַפְּגַעְדּוֹנְגַעַן אַיְינָסְפֿוֹן דֵי צַוְּיִי טַעַטְעַרְן אַוְיפֿן פֿלְאַץ שָׁאָטְלָעַ. זַי האָט אַנְגַעַרְפּוֹן דָּא טַעַטְעַר מִיטַּ אַיר נָאָמַעַן אַיז דָּא אַנְטוּוּיקְלַט אַ גַּעַוְאַלְדִּיקַע אַקְטִיוּיטַעַט, זַיְעַנְדִּיקַע דָּא שְׁעהַעַן לְאָנָּga. גַּרְיִינְגְּדִיקַע נִיעַזְרָאָלְדָאַסְטָאָג, פֿרְעַמְיִינְרַעַס פֿלְעַגְּט סָאָראָ בערנהארדט פֿילְ מַאְלָ דָא פֿאַרְבְּלִיְיַבְּן בֵּין פֿאָרְטָאָג צַוְּוִינְגְּעַנְדִּיקַע דֵי אַקְטִיאָרְן צַוְּיַאָנְגַעְעַרְפּוֹטִיצִיְעַס. זַי פֿלְעַגְּט אַיז רַעַפְּעַטְרִירַה אַיְינָעָאָלְיַין אוֹיךְ דַּעַר סְצַעְנָעַ פֿון לִיְיִדְקָן טַעַטְעַר. נִשְׁתַּחַז סְתִּים אַין דַּעַר וּוּלְטַן האָט זַי גַּעַשְׂרִיבְּן אַיז אַירְעַ מַעַמְוָאָרְן:

(1) דָאָס הוּא עַקְסִיסְטִירַט שְׁוִין נִשְׁתַּחַז.

"די סצענע איז א קאמפֿס-פֿעלד, וו דער אַרטִיסֶט מֵזָק יַעֲדָעַס מֵאל
בָּאנִיּוּן אָוֹן מֵזָק טְרִיאָוְמְפֿירְן".

אָוֹן :

"אונְדוֹזְעָר אָמָת לְעַבְּנָן אַיז דָּאָס אַיְבִּיקָעַ קְלָאָפָּן פּוֹנוּם הָאָרֶץ, דָּאָס כְּסֻדְרִיקָעַ
אַרְבָּעָתָן אַיְבָּר זַיְק, דָּאָס בָּאַדְוִיעָרָן נִשְׁתָּ צָו קָאנְגָּעַן קִין מֵאל זַיְן פּוּרְפּעַקְטָּ
אָוֹן דָּאָס שְׁטְרָעָבָן צָו פּוּרְפּעְקְצִיעַ".

אוֹיפָה דָּעַר סְצָעָנָעַ פָּוֹן טְעַטְּעָר "סָאָרָא בּוּרְנוֹהָאַרְדָּט" הָאָט זַי אַוְיךְ גַּעַשְׁאָפָּן
אַיְנָעַ פָּוֹן אִירְעַ סָאָמָעַ גַּרְעַסְטוּ קְרַעְאַצְיָעַס, "דָּאָס אַדְלָעָרְלָ" פָּוֹן עַדְמָאָנְדָּ רָאַסְטָאָן.
נָאָךְ אִיר טּוֹיְטָה הָאָט דִּי שְׁטָאָטָ פָּאָרִינוּ גַּעַלְאָוּתָ דָּעַם נָאַמְּעָן "סָאָרָא בּוּרְנוֹ
הָאַרְדָּט" אוֹיפָה דָּעַם טְעַטְּעָר אַין וּוּלְכָן זַי הָאָט גַּעַשְׁפִּילְטָ לְאַנְגָּעַ יַאֲרָן אָוֹן גַּעַיְ
שְׁאָפָּן גַּרוֹיְסָעַ רָאַלְעָס. אַ גַּעַרְטָנְדָּלָ אַינְגָּעַם צְוָאָנְצִיקְסָטָן אַרְאַנְדִּיסְמָעָנָט אָיַן אַגְּנָעָי
רוֹפָּן גַּעוּוֹאָרָן אַוְיְפָן נָאַמְּעָן פָּוֹן דָּעַר קִינְסְטָלְעָרִין אָוֹן אוֹיפָה דָּעַם אַיְמָפָּאָגָנָטָן
פָּאַרְיוֹזְעָר פָּלָאָזְמָאַלְזָעָרְבָּ, וּוֹאָס גַּעַפְּנִינְטָ זַיְק נִשְׁתָּ וּוֹיְטָ פָּוֹן דָּעַם הָוַיְזָ אַין וּוּלְכָן
עַס הָאָט זַיְק אַוִּיסְגָּאַלְאָשָׁן דָּאָס לְעַבְּנָן פָּוֹן דָּעַר קִינְסְטָלְעָרִין, אָיַן אַוּוּקְגָּעַשְׁטָעַלְטָ
גַּעוּוֹאָרָן אִירְסָ אַמְּנוֹגָעָנָטָן (פָּוֹן סְקוּלְפְּטָאָרְ סִיקָּאָרָ) וּוֹאָס שְׁטָעַלְטָ פָּאָרְ סָאָרָא
בּוּרְנוֹהָאַרְדָּט אָיַן דָּעַר רָאַלְעָ פָּוֹן "פּוּדְרָעָ", דִּי רָאַלְעָ אַין וּוּלְכָרָ זַי הָאָט אַפְּגָעָי
הָאַלְטָן אִיר עַרְשָׁתָן, גַּרוֹיְסָן טְרִיאָוָמָה. (קְלִישָׁע נָוָם, 72).

וּוּלְעָן מִיר אִיצְטָ אַנְרִירָן דִּי סָאָמָעַ אַנְגָּעָוְוִיטִיקְסָטָעַ זַיְיטָ אַיְנָעַם פְּרָאַבְּלָעָם
סָאָרָא בּוּרְנוֹהָאַרְדָּט ; אִיר יִדְיִשְׁקִיטָ, רִיכְטִיקְעָרָ אִיר יִדְיִשְׁן אַפְּשָׁטָאָם. וּוֹאַרְעָם
אִיּוֹ דָעַן פָּאָרָאָן עַרְגָּעָז וּוֹ אַיְדָ וּוֹאָס גַּעַפְּנִינְטָ זַאל נִשְׁתָּ וּוֹיְסָן, אֹזְ דִּי גַּרְעַסְטוּ בִּינְעַיְ
קִינְסְטָלְעָרִין פָּוֹן סְוֹפָה פָּוֹן פָּאַרְגָּאַנְגָּעָנָעָם אָוֹן פָּוֹן אַנְהִיבָּ הַיְינִינִיקָן יְהָ שְׁטָאָמָט
פָּוֹן יִדְוָן ? נִשְׁתָּ אַלְעָ וּוֹיְסָן אַבְּעָרָ אָזְ דִּי קִינְסְטָלְעָרִין אָיַן גַּעַוּעַ גַּעַטְוִיפָּט.

וּוֹעָר אָיַן סָאָרָא בּוּרְנוֹהָאַרְדָּט ? וּוֹיְ וּוֹיְטָ אָיַן זַי גַּעַבְּוָנְדָן מִיטָּן יִדְנָטוֹם אָוֹן
וּוֹיְ אָזְוִי אָיַן עַס גַּעַקְוּמָעַן צָוָם אַפְּרִיאִיסָן זַיְק פָּוֹן אִים ?

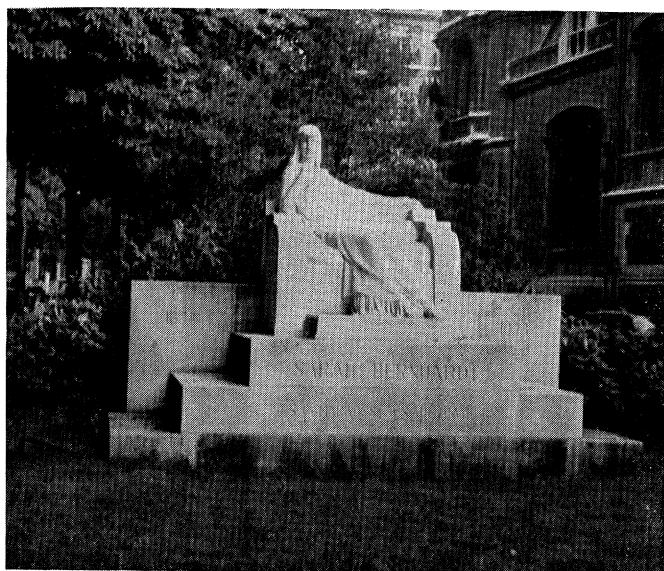
אוֹיפָה אִיר קָבָר וּוֹאָס גַּעַפְּנִינְטָ זַיְק אַוְיְפָן בָּאַרְיְמָטָן פָּאַרְיוֹזְעָרָ בֵּית עַולְם פּוּרְדָּ
לְאַדְשָׁעָה, זְעָעָן מִיר אִירְסָן שְׁטִינְעָרְנָעָם צָלָם !

אִיר מָוֹטָעָר אָיַן גַּעַוּעַן דִּי יִדְיִשְׁעָ פְּרָוִי יְוּדִיטָ (יְוּלִי) וּוֹאָן הָאָרָד אָוֹן אִיר
פָּאַטְּעָרָ, אִירְסָטָ, וּוֹעֲמָעָנָס נָאַמְּעָן אָיַן נִשְׁתָּ בָּאַקָּאנָטָ. עַר זַאל הָאָבָן גַּעַוּעַן אָ
פְּרָאַנְצָיוֹן פָּוֹן הָאָוֹר אָן גַּעַהְיִיסָן מָאָרָעָל.

עַרְשָׁתָן אָיַן יִאָר 1915, וּוֹעָן סָאָרָא בּוּרְנוֹהָאַרְדָּט אָיַן שְׂוִין אַלְטָ גַּעַוּעַן 71 יִאָר,
הָאָט זַיְק צָוָם עַרְשָׁתָן מָאָל בָּאַוְיִזְן אִירְסָ אָ... ("פְּרִישָׁ גַּעַבְּוִירָעָנָעָ") מַעֲטָרִיקָעָ
אָוֹן דָּאָרָט פִּיגְוִירָט דָּעַר פָּאַטְּעָרָ אלְסָ עַדְוָאָרָ בּוּרְנוֹהָאַרְדָּט.

סָאָיַן אֲפִילְוָוָן נִשְׁתָּ צִיכָּרָ צִי סָאָרָא בּוּרְנוֹהָאַרְדָּט הָאָט וּוֹעָן סָאָיַן גַּעַקְוּמָעַן

קלישע נומער 72

סָרָא בֶּן-חִנְנָה מִאַנוּמָנָט. (פֿאַטְאָן : יִה. קַאֲרָנָה עַנְדָלָט).

אִיר פָּאַטְּעָר, וּוֹאָס הָאָט זֵיךְ, אֲגַב, מִיט אִיר אִינְטְּעָרָעָסִירָט אָזָן וּוֹאָס אִין גַּעַשְׁטָאַרְבָּן
עַרְגַּעַץ אִין אִיטְּאַלְיָע, וּוֹעֵן זַי אִין גַּאנְצָן אַלְט גַּעַזְעָן 9—10 יָאָר.
אוֹיבָן מַעַן זָאל גַּלְיְּבָן דָּאָס וּוֹאָס זַי דָּעַרְצִילְּט אִין אִירָעָ מַעַמְּאָרָן, וּוֹ נִישְׁטָן
אַלְצָן אִין הַונְּדָעָרָט פְּרָאַצְעָנְטָן אַמְּתָה, זָאל זַי אִינְיִיקָּעָ מַאלְהָאָבָן גַּעַזְעָן אִיר פָּאַטְּעָר
אָזָן יַעֲדָס מַאלְהָאָבָן אוֹיפָקָרְצָעָ מִינְוָטוֹן. זַי דָּרְקִיט זַיְךְ אַפְּיָלוֹ אָוָס, אָזָן עָרָ
אִין גַּעַזְעָן "שִׁין וַיְךְ אָגָּטָה", אֲבָעָר לְוִיט אִינְיִיקָּעָ בִּיאָגְרָאָפָן אִירָעָ, הָאָט זַי אִיר
פָּאַטְּעָר קִין מַאלְהָאָבָן נִישְׁטָן גַּעַזְעָן, נִישְׁטָן גַּעַקְעָנְטָן אָזָן שְׁרִיבָן אִין אִירָעָ מַעַמְּאָרָן
וּוְעָגָן הָאָבָן אִים גַּעַזְעָן אִין גַּעַזְעָן הַוִּילָעָ פָּאַנְטָאָזְיָעָ אָזָן בָּאַשְׁטִימָט פָּאָר "דָּעָר
וּוְעָלָט"...

עַס וּוְאַלְט פָּאַרְנוּמָעָן אַסְד פְּלָאָצְן אוֹיפָקָרְצָוּן דָּעַרְצִילְּן דִּי פָּאַרְשִׁידְעָנָעָ
וּוְעָרְסִיעָס וּוֹאָס הָאָבָן זַיְךְ אַנְגָּזָאָמָלָט אַרְוָם דָּעָם פְּרוּוֹן אַוְיפְּצָוְקָלָעָרָן דָּעָם אַפְּיָ
שְׁתָּאָם פָּוּן דָּעָר אַקְטְּרִיסָה.

וּוְעָר זַעַגְעָן פָּאַרְט גַּעַזְעָן אִירָעָ עַלְטָעָרָן? וּוְעָר אִין גַּעַזְעָן דָּעָר אַוְמָבָאָר
קָאַנְטָעָר פָּאַטְּעָר וּוְעָלְכָן מַעַן הָאָט גַּעַזְכָּטָט פָּאַרְצָוְשָׁטָעָלָן אַלְס עַדְוָאָרָד בְּעַרְבָּנִי
הָאָרְדָּט אָזָן וּוְעָגָן וּוְעָלְכָן מַעַן וּוְיִסְטָט אַבְּסָאַלְוָט גַּאֲרָנִישָׁט אָזָן מַעַן צַוְּיִיפָּלֶט צַי
אָזָא נַאֲמָעָן הָאָט בְּכָל עַקְסִיסְטִירָט? וּוְעָר אִין עַס גַּעַזְעָן אִיר מַוְטָּעָר יַוְדִיטִי
יַוְלִי וּוֹאָס הָאָרָד וּוֹאָס זָאל זַיְךְ אַגְּבוּרְיָעָן אִין בְּעַרְלָיָן אָזָן וּוֹאָס אִיר מַשְׁפָּחָה
זָאל הָאָבָן גַּעַלְעָבֶט אִין חָלָאָנָד? אַוְיךְ אִין דָּעָר רִיכְטִיקִיט פָּוּן אִיר פָּאַמְּלִיעָה
נַאֲמָעָן וּוֹאָס הָאָרָד אָזָן גַּעַבְוָרְטִירָט זַעַגְעָן פָּאַרְאָן אַס סְפָּקָות. וּוְעָר זַעַגְעָן עַס
גַּעַזְעָן דִּי זַיְדָעָס, וּוֹאָס הָאָבָן פָּוּן זַיְךְ אַרְוִיסְגָּעָגָעָן אָזָא פָּעָנָעָמָעָנָלָעָ קִינְסָטִי
לְעָרְדִּין?

סְאָזָן אַפְּיָלוֹ וּוְיִיט אַוְיךְ נִישְׁטָן זַיְכָּעָר, צַי סָאָרָא בְּעַרְנָהָאֲרָדֶת אִין טַאָקָעָ גַּעַעַי
בּוּרִין גַּעַוָּאָרָן אִין דָּעָר דִּי דָעָ לְעַקְאָל דָעָ מַעְדִּיסִין נָוָם. 5 וּוֹ מִיר זַעַגְעָן אוֹיפָקָרְצָעָ
דָּעָר מַוְיָּעָר אָן אוֹיפְּשָׁרִיפָּט, וּוֹאָס דָּעַרְמָאָנָט דִּי דָרְכְּגִיְּעָה, אָז אִין דָעָם הָוִיָּן, אִין
דִּי קִינְסְטָלָעָרִין גַּעַקְוָמָעָן אוֹיפָקָרְצָעָ 1844.

דָּאָס אַלְצָן אִין פָּאַרְהָיִלְּן הַינְּטָעָר אַגְּדִיכְטָן שְׁוּעָרָן שְׁלִיעָר אָן טְרָאָץ דִּי
פְּרוּוֹוֹן אַוְיפְּצָוְקָלָעָרָן אִין עַס סְוָף כָּל סְוָף פָּאַרְבָּלִיבָן אַס מִיסְטָרִיעָן, אַס סּוֹד!

פָּאָר וּוֹאָס אַסְד ?

וּוְיִל דִּי מַוְטָּעָר פָּוּן דָעָר קִינְסְטָלָעָרִין, יַוְדִיטִיְּוָיִלִי וּוֹאָס הָאָרָד, הָאָט גַּעַהָאָט
אַס סְבָּות צַו פָּאַרְבָּאַהָאָלָטָן אִינְגְּזָלְהִיָּטָן וּוֹעָגָן זַיְךְ. דָעָם דָאַיְקָוּן אִינְטְּעָרָעָס צַו
פָּאַרְוּוִישָׁן אִיר פָּאַרְגָּאַנְגָּעָנְהִיָּט הָאָט אַוְיךְ גַּעַטְיִילְּט סָאָרָא בְּעַרְנָהָאֲרָדֶת, אִיר אַיְנִיְּ
צַיְקָעָר זַוְּ מַאְרִיס אָזָן אִירָעָ אַיְנִיקָּלָעָד. מַעַן הָאָט נִישְׁטָן אוֹיפְּגָעָהָעָרָט צַו פָּלָאַנְטָעָרָן
אָזָן פָּאַרְטָוּנְקָלָעָן אַלְצָן וּוֹאָס הָאָט גַּעַהָאָט אַשְׁיִיכָּת דָעָרְמִיט אָזָן רַעֲזָלָטָאָט

פון דער גאנץ באוווסטדיניקער כוונה, איז עס לסוף געלוגגען אוממעגלעך צו מאכון עפער וואס צו וויסן אויף זיכער.

סארא בערנהארדטס מוטער, יודיט-יולי וואן הארד, זאל האבן געווען די טאכטער פון יידישן אויגן-דאקטאר מארים בערנהארדט, וואס האט חתונה געהאט מיט אַ יידישער פרוי פון האלאנד. די פאמיליע האט א געוועס צייט געלעבט אין בערליין, געהאט צוויי טעכטער (יודיט און ראיין) לסוף פארלאזט דיטישלאנד און זיך באזעט אין האלאנד.

לייט די ריין פון סארא בערנהארדט, איז איר מוטער (וואס האט זיך אַנגעע געבען אלס א געבווירענע אין בערליין) "געווען א ליכטזוניקע פרוי פון האראלעם" (!) וואס פלאגט אפט פאָרָן קיין האלאנד "אין איר היימלאנד" (!). אַ קורצע ציטט, האט סארא בערנהארדט געהאט ביי זיך אין שטוב אידס א באבע וואס איז געווען בלינד. די קינסטלערין האט פאָר איר לסוף געשאָפּן און אָרט איז אַ זקנימַהויג. דערצ'ילנדיק וועגן דעת איז אירע מעמווארן, גיט סארא בערנהארדט צו :
 "מיין באבע איז געווען אַ יידישקע און האט זיעער שטרענע און געטריי אַפְּ געהיט די דינימַ פון איר רעליגע."

אויב ס'אייז פאָרָן אָו ערנטער צויפיל אינעם אמת פון אלע אַנגעגעבענע אַינצלהיטן וועגן אַפְּשָׁתָּם פון סארא בערנהארדט און איר מוטער, האבן מיר אַבער נישט קיין שום סיבה צו צויפילען אין דער ריכטיקיט פון סארא בערנ- הארדטס דערצ'ילן וועגן דער יידישקיט פון איר באבען.

די מוטער האט טראָץ אירע פרווען פטור צו ווערן פון יידישקיט דאָך מיטגעברענgett מיט זיך איר יידישן פאָרגאנמען יודיט און צו די צוויי, נישט יידישע פאָרָנעמָן פון איר, שפֿעטער באָרים געוואָרבענער טאכטער, האט זי אַבער אויך צוגעגעבן אַ יידישן נאָמען שרה ; דאס איז אפשר געווען אַ שטיקל שוואָקִיט, מיטגעברענgett נאָך פון איר יידישער היים.
 ס'אייז אַבער אויך נישט אויסגעשלָּסֶן, אָו פאָרָנדיק אַפט צו איר משפה אין האָרְלָּעָם, ווי מיר לײַענען עס איז די מעמווארן פון סארא בערנהארדט, האט די מוטער "געמֹות" האבן אויך אַ יידישן נאָמען פאָר איר קינד און אַ דאנק דעת, האט זי איר טאכטער אַנגערופּן מיטן נאָמען שרה.

און אַו די יונגע סארא איז צו אירע פופּצֵן אַר אָוועק אַין דער קאנסער- וואָטאָרִיעַ, כדי זיך דאָרט צו לערננען די דראָמאָטִישׁע קונסָט אַיר יידישער פאָרגאנמען זיכער נישט געווען קיין חסרון : פאָר אַיטלעָכָן איז געווען פריש דער יידישער נאָמען פון נאָר וואס געשטָאָרבענער גרויסער ראָשָׁעַל.
 יודיט וואן הארד האט צויאָמען מיט איר יינגעער שווועסטער ראיין זיעער

יונג פֿאַרְלָאֹזֶט דָּאָס הָוִוֵּן פֿוֹן אִירֶעֶן עַלְמָטוּרֶן. דִּי גַּעֲשִׁיכְטָעֶ שְׂוִוִּיגֶט מְכוֹחַ דֻּעַט
לְעַבּוֹן וּוָסּ בִּידְעַ מִיְּדְלָעַכְּ האַבָּן גַּעֲפִירֶט אָוֹן דִּי מַאְגָעָרֶעֶן יְדִיעָות וּוּלְכָעַ מִיר
הָאַבָּן פֿאָרֶט וּוּעָגֶן זַיִּי, רַעֲדוֹן זַיִּעֶר שְׂוּעָר קָעָגֶן דֻּעַט אָוֹפֵן פֿוֹן זַיִּעֶר פֿירְוָנָגֶן, בֵּין
זַיִּי הָאַבָּן זַיִּקְעָד עַנְדְּלָעַכְּ אַדוּרְכְּגַעַשְׁלָאָגֶן אָוֹן גַּעֲוָאָרֶן "לִיטֶּ..."

סָאָרָא אִין נִישְׁתְּ גַּעֲוֹעַן דָּאָס אַיְנְצִיקָּעֶ קִינְדְּ בֵּי אִירֶ מַוְטָּעֶר; זַיִּהְ האַט גַּעַהְאָט
דְּרוּיִ טַעַבְטָעֶר אָוֹן אִיטְלָעְכְּבָּעֶסּ קִינְדְּ פֿוֹן אָוֹן אַנְדְּלָרָן טָאָטָן. סָאָרָא וּוּיטַט
זַיִּכְעָר צַיִּעְדָּעֶסּ קִינְדְּ האַט גַּעֲוֹסָט וּוּעָרֶסּ אִיזְׁ זַיִּן פֿאַטְמָעֶר. יוֹדִיט וּוָאָן הָאַרְדָּ
אִין גַּעֲוֹעַן אֲשִׁיְּנָעֶ פְּרוּיֶּן, וּוָסּ האַט זַיִּעֶר אַפְּטָ גַּעֲטוּשָׁתָ אִירֶעֶן פֿרָאַטְעָקְטָאָרֶן
אָוֹן זַיִּי גַּעַלְכְּבָּן צַוְּיָשָׁן רִיכְבָּעֶ אָוֹן אַיְנְפְּלוּסְרִיכְבָּעֶ מְעַנְעָעֶ.

אָזְזִי לְאַגְּגָן וּוּי דִּי קִינְדְּלָעֶר זַעְנָעֶן גַּעֲוֹעַן יְוָנָגֶן אִירֶ לְעַבּוֹן גַּעֲוֹעַן
פְּשָׁוּטָן אֲבָעֶר מִיטַּ זַיִּעֶר אָוֹנְטָרְוּאָקָסָן אִין דֻּעַר עַבְּנִין פֿוֹן אִירֶ אָוֹפֵן לְעַבּוֹן אָוֹן
פֿאַרְגָּאַנְגָּעָנְהִיאִיטַּ, גַּעֲוָאָרֶן קַאְמְפְּלָצִיךְרֶט אָוֹן אָזְׁ סָאָרָא בּוּרְנוּהָאַרְדָּט האַט זַיִּדְ
אָנְגָּעוּהְיוּבָן אָרוּסְרוּקָן אוּפְּךְ דֻּעַר בִּינְעָ, וּוּרְעָן בָּאָקָאנְטָן אָוֹן לְסָוּף בָּאָרְמִיטָה, האַט
מְעַן גַּעֲמוֹזָט וּוָסּ מַעְרָ אָוּסְבָּאָהָאָלָטָן פֿוֹן דֻּעַר מַאְמָעָסּ פֿאַרְגָּאַנְגָּעָנְהִיאִיטַּ, דָוְרָךְ
דָּעַצְיִילָן פֿאַרְשִׁידְעָנָעֶ נִישְׁתְּ גַּעַשְׁטִוְיגְּעָנָעֶ זַאָכָן אָוֹן דֻּעַר אָמָת אִיזְׁ זַיִּעֶר אָוֹן
גְּרוּיסְעָר סָוּדָן.

סָאָרָא בּוּרְנוּהָאַרְדָּטָס קְרִיסְטָלְעָכְבָּרֶר פֿאַטְמָעֶ, וּוָסּ האַט זַיִּדְ פֿוֹן דֻּעַר וּוּיְיְטָנָס
דָּאָקְ אִינְטְּעָרְעָסְרֶט מִיטַּ זַיִּן קִינְדְּ, האַט דְּפָאַזְיָרֶט פָּאָרְ אִירֶ אֲ גַּעַסְעָרָעֶ גַּעַלְטָ
סְׁוּמָעֶ בֵּי אֲ נָאָטָאָר אָוֹן דָּאָס גַּעַלְטָ בָּאָוָאָרָנְטָמָיִט דֻּעַר פֿאַדְעָרָוָגָן, דָּאָס קִינְגָּ
זַאל וּוּרְעָן גַּעַשְׁמָדָט, וּוָסּ אִיזְׁ טָאָקָעָ גַּעַשְׁעָן, וּוּעָן זַיִּי אַלְטָ גַּעֲוָאָרֶן צַוְּעָלָטָ
יְאָרָן. בֵּי דֻּעַר "גַּעַלְעָגָנְהִיאִיטַּ", האַט שְׁוִין אַיִּשְׁרָאֵל מַוְטָּעָר אֲפְגָעָשָׁמָדָט אִירֶ צַוְּיִי גַּגְעָרֶעֶן
קִינְדָּעָר אָוֹן אוּפְּךְ זַיִּדְ אַלְיָן.

אָזְזִי האַט זַיִּדְ אָנְגָּעוּהְיוּבָן סָאָרָא בּוּרְנוּהָאַרְדָּטָס נִישְׁתְּ יְיִדְישָׁעָר לְעַבְּנָסְ-זַוְּעָגָן.
אַלְיָן פֿוֹן אָוֹמְבָאָקָאנְטָן נִישְׁתְּ יְיִדְישָׁן טָאָטָן, אֲפָגְעָשָׁמָדָט זַיִּעֶר יְוָנָגֶן אִיזְׁ זַיִּ
אָרְיִינְגָּעָגָנוּגָן אִין אִירֶ רִיְּפָה לְעַבּוֹן אָלָס קְרִיסְטָנָן פֿוֹן יְיִדְישָׁן אֲפָשְׁתָּאָם אָוֹן אִירֶ
יְיִדְישָׁעָר נָאָמָעָן סָאָרָא האַט, סְׁפָעְצִיעָל אִין דֻּעַר יְיִדְישָׁעָר וּוּלְטָ, אֲוִיפָּגָעָהָאָלָטָן
דֻּעַם גַּלְוִוְּבָן אָזְׁ דִּי גְּרוּסָעֶ קִינְסְטָלְעָרָין אִיזְׁ אֲיִדְישָׁעָ אֲפָגָעָשָׁמָדָט אִירֶ צַוְּיִי גַּגְעָרֶעֶן
טְרִיאָוְמָפָן האַבָּן גַּעֲפָרִיטָט דָּאָס יְיִדְישָׁעָהָרֶץ אָוֹן עַס אֲנְגָּעָפְּלִיטָט מִיטַּ שְׁטָאָלָץ.

טְרָאָץ אִירֶ שְׁמָדָן, האַט זַיִּן צִיְּטָן צַיִּיטָן דָּאָקְ גַּעַהְאָט אֲוִיסְצּוּשְׁטִין צְרוֹתָ
צּוֹלִיבָן אִירֶ יְיִדְישָׁן אֲפָשְׁתָּאָם אָוֹן וּוּילָאִירֶ מַוְטָּעָר זַאל האַבָּן גַּעֲוֹעַן אֲ גַּעַבְּוִירָעָנָעָ
אִין בּוּרְלִין האַט מְעַן אִירֶ נָאָךְ דֻּעַר פֿאַרְשְׁפִּילְטָעָר מְלָחָמָה אִין 1870 פֿרְגָּעָוְאָרְפָּן
אִירֶ יְיִדְישָׁן אָוֹן... דִּיְיִטְשָׁן אֲפָשְׁתָּאָם. סָאָרָא בּוּרְנוּהָאַרְדָּט האַט פֿרָאַטְעָסְטִירָט,
שְׁרִיאִיבְּנָדִיק :

"יְיִדְישָׁעָ אֲפָשְׁתָּאָם ? זַיִּכְעָר ! דִּיְיִטְשָׁעָר ? קִינְ מָאָל נִישְׁתְּ ?"

או מען האט נאך דער פֿאַרְעָנְדִּיקְטָעֶר מלכ'ה מיט די פֿרְיִיסְן, זיך געקליבן אין 1872 צו באנייען דאס שפֿילֵן אין דער פֿראָנְצְּזִישְׁעֶר קָאַמְּעָדִיעַ, האט סָאָרָא בערנהאָרדט באַקְוּמָעַן פָּאָלְגְּנְדִּיקְוָן אַנְגְּנִימָעַן בר'יו:

„געבעכְּדִיקְעֶר סְקֻעַלְעֶט (חוליב איר דָאָרְקִיְּטַהְ...). דו וועסט גוט טאגן, אויב דו וועסט אויף דער דערעפֿעַנוֹגָס-צְעַרְעַמָּגָנִיעַ נִשְׁתַּוְוִיְּן דִּין שְׂרָעַלְעַכְּבָעַ יְדִישָׁע נָאָז.“.

וזל וועז דא דערצ'ילט ווערטן אוז סי די מוטער יודיט. סי סָאָרָא האבן פֿאַרְמָאָגֶט באַשְׁטִימְטָע גּוֹזִיכְטָס-שְׁטָרִיכְוָן, וואָס האָבָן דערצ'ילט וועגן זְיִינְרָעַטְעַמְּקִיט אָוָן אַין פִּיל קָאַרְקָאָטוֹרָן וואָס פְּלָעָגָן זִיךְ פֿוֹן צִיְּיט צו צִיְּיט באַוְיִינְן אויף דער קִינְסְטְּלָעְרִין, האט מען אַיר סְעַמִּיטִישְׁקִיט אָפְּט אָוְנְטְּעַרְגָּעַ שְׁטָרָאָן.

אויז די יַאֲרֵן 1882 — 1881 אַיְזָסָאָרָא בערנהאָרדט גַּעֲפָרָן אויף אַטְוְרָנָע אַין רְוּסְלָאָנד; אַיְרָע עַרְשְׁטָע אַוְיפּֿטְרָעַטְוָנְגָעָן האט זִיךְ גַּעֲהָטָם אַין אַדְעָס אָוָן אַין קְיֻעוֹ. צוֹוִישָׁן עַולְמָה האט מען גַּעֲרָעָדָט וועגן אַיר יַיְדִּישָׁן אַפְּשָׁתָאמָם אָוָן אַין טְעַטְּעַרְ-זָאָל האט גַּעֲהָרֶשֶׁט אַ פּֿינְדְּלָעְכָּבָע שְׁטִימָנוֹג צו דער קִינְסְטְּלָעְרִין, חוליב וואָס זִיךְ הַאֲט פּֿאָרְקִירְצְּטָטְדִּי צָאָל פּֿאָרְשְׁטָעַלְוָנְגָעָן אָוָן זִיךְ „גַּעֲרָאָטְעָוָעָט“, אַפְּט פּֿאָרְבְּדִיק גִּיד קִיְּן מַאֲסָקוּעַ.

אויז די טָעַג פֿוֹן דְּרִיְּפָס-פּֿרְאָצָעַס, האט סָאָרָא בערנהאָרדט גַּעֲהָרֶט צוֹמָה דְּרִיְּפָס-לְאָגָעָר אָוָן אַיר זָוָן מַאֲרִיסָה גַּעֲהָרֶט צוֹ די אַנְטִידְרִיְּפָסָאָרָן. סָאָרָא נִשְׁתַּוְתָּה אַיבָּדָרִיך אַוְיךְ צוֹ דַעְרָמָאָנָעָן אוֹ אַין די יַאֲרֵן 1944 — 1940, ווען די נָאָצִים האָבָן גַּעֲבָאָלְעַבְּאָמְטוּעָט אַיבָּדָרִיך אַרְיִיגָּה, האָבָן זִיךְ נִשְׁתַּוְתָּה שְׁלוּמָ-מָאָכוֹן מִיט דַעְרָ עַקְסִיטְטָעָנָץ פֿוֹן אַ טְעַטָּהָר, וואָס טְרָאָגָט דַעְרָ נָאָמָעָן „סָאָרָא בערנהאָרדט“ אָוָן זִיךְ הַאָבָן דַעְרָ נָאָמָעָן אַפְּגָנְשָׁאָפְּט; עַרְשָׁת נָאָכָן פּֿאָרְדִּיְּרִיבָּן די נָאָצִים פֿוֹן פּֿאָרִיגָּה, האט דָאָס טְעַטָּהָר צְוִירָק באַקְוּמָעַן זִיךְ פּֿרְיִיעָרִיךְ דִּיקְוָן נָאָמָעָן.)

וּוּ מִיר זְעַעַן אוֹז נִשְׁתַּוְתָּה נָאָר שְׁוֹועָר צו זִיךְ אַ-יִדְ, נָאָר עַס אוֹז נִשְׁתַּוְתָּה לִיכְבָּט צו שְׁטָאָמָעָן פֿוֹן יַיְדָן!

סָאָרָא בערנהאָרדט קָאָן נִשְׁתַּוְתָּה אָוָן דָאָרְפִּי אַוְיךְ נִשְׁתַּוְתָּה באַטְרָאָכְט וְועָדָן וּוּי יַעֲדָעָר אַנְדָעָרָר מְשׂוּמָדָה, וואָס אַיְזָס פּֿרְיוּוֹלִיךְ אַוְועָקְפָּן יַדְנָטוֹמָם. וּוּי מִיר הַאָבָן עַס שְׁוִין גּוֹזְעָן פּֿרְיִיעָר, אַיְזָס אַיר פּֿאָטָעָר גּוֹזְעָן אַ קְרִיסְטָוָן וואָס האט גַּעֲפָאָדָעָר אַיר שְׁמַד אָוָן בַּי צו דַעְרָ שְׁמַד-צְעַרְעַמָּגָנִיעַ, אַיְזָס זִיךְ שְׁוִין גַּעֲהָלָטָן גּוֹזְעָרָן

(1) זִינְט 1968 אַיְזָס דַעְרָ נָאָמָעָן „סָאָרָא בערנהאָרדט“ פּֿאָרְבִּיטְן גּוֹזְעָן אַוְיךְ „שְׁטָאָטָעָר“.

צווויי יאָר אין אַ מאָנָּאָסְטִּיר ווֹו אַיר עַמְּאַצְּיָאנְגֶּלְעָד נְשָׁמָה האָט זִיךְ צַוְּגַּעַבְּנוֹדָן צוֹם קְרִיסְטָנוֹתָם. פֿוֹן אַיר מְוֹטָעָר האָט זֵי באָקוּמוּן בְּלוּזָן אַיר יִדְיָישָׂן נְאָמָעָן.

צַו אָונְדוֹזָעָר גְּרוּיָס וּוּיְתִיק, אַיזְוּ דָעָר פָּאֵל סָאָרָא בערנהאָרדט וּוּיְתִ נְיִשְׁטָפָאָרְאַינְצָלָט אַין יִדְיָישָׂן לְעֻבָּן, וּוָסְ אַיזְוּ פִּיל יִאָרְהָונְדָעָרטָעָר גְּעוּוֹעָן אוּיסָע גַּעַשְׁטָעָלָט אוּיפְּ מוֹרָאָדִיקָע שְׁטוּרָעָם. זַיְהָאָבָן פֿוֹן אָונְדוֹזָה כָּסְדָּר אָפְּגָעָרִיסָן וּוּנְזָן דָעְרָבָאָרָע קִינְדָּעָר אָוָן דָעְרָוָנְטָעָר אַיְיךְ דֵי גְּרוּיָסָע סָאָרָא בערנהאָרדט, אַיְינְעָן פֿוֹן דֵי סָאָמָע גַּרְעָסְטָע שְׁטָעָרָן אַין דָעָר גַּעַשְׁכְּבָטָע פֿוֹן טָעָטָעָר. מִיר מְעַגְּן זַיְן שְׁטָאָלִץ פֿוֹן הָאָבָן אַ חֲלָק אַין אָזָא קִינְסְטָלְעָרִישָׂן וּוּנְדָעָר.

ביבליוגרפִּיּוֹן

זַע נּוֹמָעָר :

.125, .102, .96, .59, .56, .48, .38, .16, .15, .14,

שלום עליכם און פאריז

זו די באריםטע יידן וואס האבן באזוכט פאריז און זיך דא אויפגעהאלטען א געוויסע צייט, האט אויך געהערט שלום עליכם, וועמען דער גורל האט דא אהער געבענונג איניקע מאל.

צום ערשותן מאל און דער שריבער געקומען קיין פאריז סוף 1890.

ער און דאן אלט געוווען דרייסיק יאָר.

אין לעקסיקאָן פון זלמן רייזען וווערט אַנגגעגעבן, אָו שלום עליכם און געקומען קיין פאריז אין חדש אַקטאָבער. פֿאַקטיש אָוּר אַבער געקומען מיט אַ חדש פריער; מיר זענען עס פון שלום עליכם אָן אַיגעננטיקון ברויו, געשריבן אין חדש סעפטעמבער 1890 אָין פאריז, צום דעםאלט זיינער באריםטען הויפטְּרֶבֶּר פון פראנקְרִיךְ צדוק כהן, בעטנדיק בי אַים אַ זעונג.

טראָץ דעם וואָס שלום עליכם אָוּן דאן אלט געוווען נאָר דרייסיק יאָר, האט ער זיך שווין געהאט געשהפּן אַ נאמען אַין דער יידישער שרייבערישער וועלט. ער אָוּן שווין דאן געוווען דער מהבר פון פֿיל פֿאַפּולער געווארענע וווערך, ווי "דאָס מעסערל", "סענדער בלאנק" אַנד. ער אָוּן שווין דאן אויך באָקאנט געוווען אלס מעצענאמט אָוּן אַרוֹיסְגְּנָבֶּר פון זיין "יְוִידִישַׁ פֿאַלְקְּסְבִּילְיאַטְּעַק".

אַ יונגעַר מענטש מיט אַ שטארקָן שרייבערישן טאָלאָנט, אָוּן ער אַבער נישט געוווען קיין פֿאַקְּעֵר סוחר אָוּן אַין יאָר 1890 האט ער פֿאַרְלוֹרִין זיין גרויסן קאָפְּטָאָל; ער האט באָנְקְּרָאָטִירֶט אָוּן זיך געמוֹזַטַּה רָאָטְעוֹן פון זיינע בעלייחוּבות דורך אַנטְּלוֹפִּן, אָוּן אוֹיסְבָּאָהָאלְטָן זיך אָין אוֹיסְלָאנְד. ער האט דאן געווואָנדְרֶט אַיבָּעָר פֿאַרְשְׂידְעַנְעַע שטטעט אָוּן אוֹיףַּ דעם וְאַנְדְּעַרְיְּוּעַג אָוּן אוֹיךְ געקומען צום ערשותן מאל קיין פֿאַרְזִיז.

אַרוֹמְדְּרִיְּעַנְדִּיק זיך אָוּן אַינְזָאָמָּעָר אַיבָּעָר דער גְּרוֹיסְטַּר שְׁטָאָט, אַפְּגָעָרִיטַּן פון זיין הַיִּם אָוּן סְבִּיבָה, האט אַבער שלום עליכם געהאט אַ שטארקָן פֿאַרְלוֹנְג צו זען אָוּן באָקְּנָעַן דעם דעַמְּאָלְטִיקָן הוַיְפְּטָרָאָבְּגִינְעָר פון פראנקְרִיךְ צדוק כהן, וואָס אָוּן געוווען אַ פֿירְנְדִּיקָעָר פֿערְזְּוּנְגְּלְעַכְּקִיטַּה, באָריםטען אַין דער גְּאָרָעָר יְדִישְׁעָר וְוּלְּטָאָלְמָדָן, הַיְּסְטָאָרִיקָעָר אָוּן כלְּ-טוּעָר. שלום עליכם שְׁרִיבְּתַּ

אִם דָּאוֹ אֲבָרוֹן בַּעַט בֵּי אִם אֶזְעָנוֹגָן. דָּעַם בְּרִיאוֹ הַאֲט עַר גַּעֲשָׁרִין
אֵין הַעֲבָרְעָאִיש אֵין פָּעָרֹז אֵון גְּרָאָם...
אַט וּזָאָס עַר הַאֲט אִים גַּעֲשָׁרִין :

“ברוך אתה לאל עליון, אדוני הרב ذכרת הצדוק כהן נ”י!
איש יהודי מארץ רוסיה
זהר וגלמוד בעיר נסريا
חפץ, אדוני, לבוא אליך —
לבקרך, לברךך ולקיים את פניך,
ambil'i בקש מידך חסד וחומלה,
לא כסף, לא זהב, לא לחם וש מלאה:
אפס כי שמא שמעוע שמעתי,
לכון את כל לבבי נתתי —
ביראת הכהood לגשת אליך
ולשבוע בהקץ תמנתך
אני עבדך בן אמתך סאלאמאן רביבנוויז,
שלום עליכם.

פ. אבקש את אדוני לכבודני בתשובהו, באיזה יום ושעה אכל לעמד לפניו ;
די יידיע איבערעצעונג פון בריוו אוין פאלגנדיקע :

געבענטשט זאלסטו זיין פון גאט דעם אויבערשטן, מײַן האָר, דער
רב פון פראנקּרייך, ה'צדוק כהן, נ"י!
אָ יידישער מענטש פון רוסלאָנד דעם לאָנד,
פֿרְעָמֵד אָוֹן אִינְזָאמֶן אַיִּין אַ פֿרְעָמֵד שְׂטָאָט,
באָגּוּרטָן, מײַן האָר, אַרְדִּינְקוּמָעָן צָו דִּיר,
דיַיד באָזּוֹן, בענטשּוֹן אָוֹן באָגּוּרִיסּוֹן
נִישְׁט צָו בְּעַטְּנוֹן גַּעֲנָאָד אָוֹן רְחַמּוֹתָן פּוֹן דִּיר,
נִישְׁט זִילְבָּעָר, נִישְׁט גָּאָלָּד, נִישְׁט בְּרוּיטָן אָוֹן קִיְּין קְלִיְּדָן;
נִיעַרְתָּן דִּין נָאָמָעָן האָב אִיךְ העָרָן גַּעֲטָאָן,
דְּדֻעְרִיבָּעָר האָב אִיךְ מִיךְ מִישְׁבָּגָעָוָעָן —
מִימִיט יְרָאָת הַכְּבָד צָו גִּיְּן צָו דִּיר
אוֹן זַעֲטִיקָן זַיךְ מִיט דִּין בַּיְלָד אוֹיף דָּעָר וּאָר
אִיךְ דִּין קְנַעַכְתָּן, דָּעָר זָוָן פּוֹן דִּין דִּינְסָט,
סַאלָּאָמָאָן רַאֲבִינְגּוּיִיטָשׁ, שְׁלוּם עַלְיכֶם.

פ. איך בעת מניין הָאָרֶד דעט רב צו בְּאַעֲרֹן מִיד מֵיט זִין עַנְטְּפָעֶר, אַיִן

וועלכט טאג און אין וועלכער שעה, וועל איך מיך קענען שטעלן פאר אים." הרב צדוק כהן האט פארבעטען צו זיך שלום עלייכמען, ענטפערנדיק אים אויך מיט אַ העברעאַיש בריוויל, וועלכעס דער שרייבער האט אויפגעheit אין דיין אַרכְּבוֹ אָונָן ווּ מִיר לִיְּעָנֵן:
"אדוני,

הדברים היוצאים מעט נעים כדע לשחטי. כבד תכבדני בבואך לראות את פני ביום הראשון הבא בין עשרות לחצות, באשר אקוה להיות בבית לעת כזאת.

שלום וברכה לאדוני.

צדוק כהן.⁽¹⁾

דא איז וויכטיך צו ציען די אויפמערקייזאַמְקִיט אויף דעם וואָס לְסֹוף פֿוֹן שלום עלייכם ברייוו צו צדוק כהן, האט דער שרייבער, בעטנדיק אָן ענטפערן, אַנגָעָגָעָבָן זיין אַדרְעָס אָונָן מִיר דָעָרוֹוִיסָן זיך אַזְוִי אַרְוָם, אָז שלום עלייכם אָיז דאן אַינְגָעָשָׂטָאנָן אָיז פָּאַרְיָזָעֶר "גראנְד האַטְּעָל", אָיז צִימָעָר נּוֹם. 163.

דער "גראנְד האַטְּעָל" וואָס גַּעֲפִינְט זיך אַוִּיפֿ דעם בּוֹלוֹוָאָר דַּעַ קָאָפּוֹסִין האט שווין דאן עקסיסטִיטְרָט. אויפְּגָעָבָוִיט צוַּוְישָׁן די יַאֲרָן 1875—1880 האט ער דאן גַּעֲשָׂמֶט ווי אַינְגָעָר פֿוֹן די פִּינְגָּעָ פָּאַרְיָזָעֶר האַטְּעָל. צוֹלִיבָן מַאֲדֻרְנִיזָּרְן דעם האַטְּעָל אָונָן דָּאָס אַרְיִינְפִּירָן אָיז אִים וואָס מַעַר קָאָנְפָּאָרָט, זענען אַפְּגָעָשָׂפְּט גַּעֲוָאָרָן אַ רְיִי נּוֹמָעָרָן אָונָן צוַּוְישָׁן זִי אִיז אויף פָּאַרְשָׂוּוֹנוֹן דער נּוֹם. 163. אלע אַונְדְּזָעָרָעָ פְּרוֹוֹן אַוִּיפְּצָוּקָלָעָרָן וועלכעס צִימָעָר האט אָיז יַאֲר 1890 גַּעֲטָרָאָגָן דעם נּוֹם. 163 זענען גַּעֲלִיבָן אָמוֹזִיסְט.

אין גִּיכְּן האט שלום עלייכם שוועגער רחל לאיעו באַצְּאָלָט זִינְעָ חֻכָּה אָונָן דער שרייבער האט פָּאַרְלָאָזָט פָּאַרְיִיךְ, אַומְקָעָרְנִידִיק זיך אַ הִים צו זִין פָּאַרְמִילְיעָ, צו זִינְעָ ווַיְתַּעֲדִידְקָעָ דָּוְרְכְּפָּאָלָן אָונָן שְׁרִיבָּרִישָׁע דָּעְרְפָּאָלָן. (קְלִישָׁע נּוֹם. 73).

פּוֹפְּצָן יַאֲר שְׁפָעָטָעָר, אָיז יַאֲר 1906 קּוֹמֶט שלום עלייכם ווַיְדַעַר אַ מָּאֵל קִיְּן פָּאַרְיִיךְ.

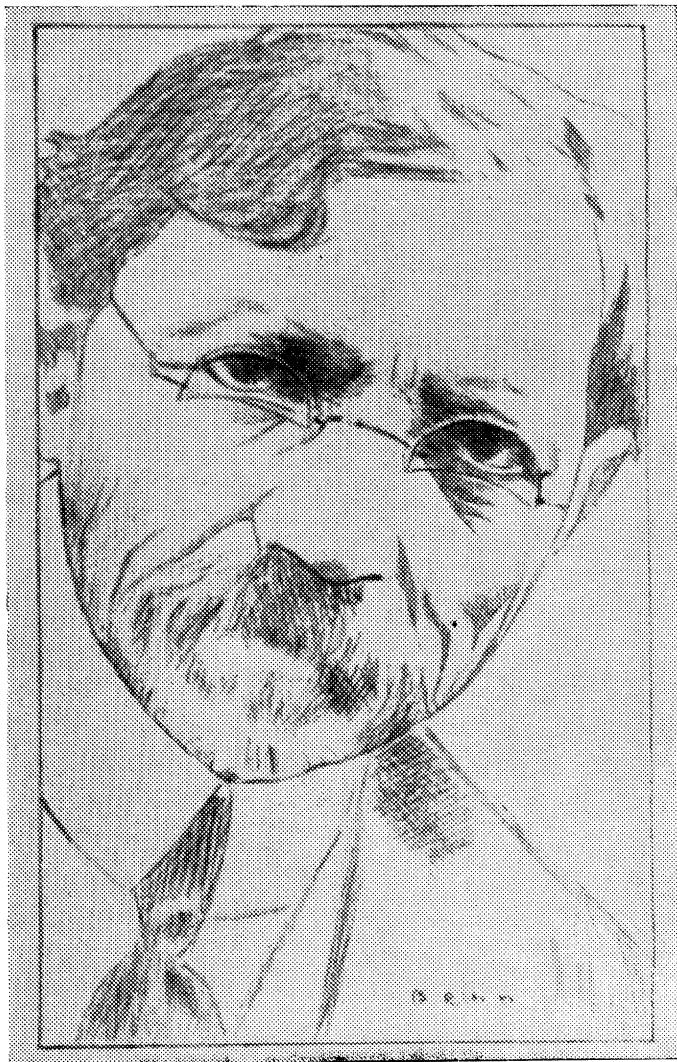
דאָס אִיז גַּעֲוָעָן נָאָר דער דערשטִיקְטָעָר רְעוּוֹאַלְצִיעָ אָיז רְוִסְלָאָנָד, אָיז רְעֹזָלָטָאָט פֿוֹן די רְדִיְּפָּוֹת אָונָן פָּאַגְּרָאָמָעָן אויף יַיְדָן. אויך שלום עלייכם גּוֹפָא האט אַיְבָּעָרָן

⁽¹⁾ "מיין העה, די ווערטער וואָס קומען אַרְוִיס פֿוֹן אַיְיָר פְּעַדְעָר זענען אַנְגָעָנָם פָּאַר מִין גַּוְעָן ווי הָגְנִיךְ, אִיר ווּשָׁט מִיר אַגְּטָאָן אַ כְּבָוד קָוְמָעְנִידִיק מִיךְ זַעַן דַּעַם אַגְּעָטָסְטָן זוֹנְטִיק, צוַּוְישָׁן צָעָן צְחוּלָּפָּק אַ זִּיגְעָר אָוָונָט. אִיר האָף דָּאָן צו זִין אָיז שְׁטוּבָה. שלום וברכה אַיְיךְ. צְדָוק כְּהָן." (אין יַדְיש אַיְבָּרְגְּעָזְצָט דָּוָרָ גְּרָשָׁן עַפְשְׁטִיְּן זְלָי).

שלום עליכם אין פאריז

241

קלישע נומער 73

שלום עליכם. (צ'ייכענונג פון בענ).

געלעבט אוז פאגראם אין קיעו אין אקטאבער 1905 און ניזול געווארן על פי נס. א דערשלאגענער פאללאוט ער דאס לאנד צוחמען מיט זיין גאנץ הויז גזוניד און וואנדערט איבער איראפע. ער האט געהאט אויפטרעטן אין גאליציע, אין רומעניע, אין ווינ. ער האט באזוכט די שוויין, ענגלאנד, בעלגיון און פון דארט איז ער געקומען קיין פארו און דא צוויי מאל אויפגעטרעטן מיט דערפאלג, וועלכן דער שרייבער האט און זינס א בריוו באצ'יכנט אלס "געלענצנד".

א ביסל מער איינצלהייטן זענען פאראן וועגן שלום עלייכם לעצטן באזונ און פארו און זיין אויפטרעטן פארן פאריער יידישן עולם, וואס איז פארגען קומען מאנטיק, דעם 29-טן דעכטמבער 1913, אינעם זאל "פאלאע דע פטע", אין דער אלטער רי סען מארטען נומ. 199. (דאס הויז עקסיסטייט כסדר, אבער דער זאל נישט מער).

וועגן דעם פארגעקומענעם אונט דערויסן מיר זיך פון און אנאנס וואס איז געוען געדראוקט אין פאריער "דער נײַען זשורנאל" נומ. 10 (אַרְוִיסָּגָעָבָּן און רעדאקטירט דורך אברהָם רֵיְזָעָן). אין דער נֶאָטְיָה אַינְעָם וועלכן נומער וואס האט גערופן די פאריער יידן צו קומען אויפן אונט, לייענען מיר די שורות געשרייבענע דורכּן רעדאקטּר גוףּאַ:

"עם קלינגט ווירקלעך יומ-טובדייך און פריליעך און מיר זענען זיכער און קיינער וועט נישט אַדְוָרְכָּלָאָן די געלענְגָּהִיט צו גענְיסָּן אַ פָּאָר שְׁטוֹנְדָּן פָּוּן טָאָפְּלָטָּעָ פְּרִיְּדָ; דָּעַן צו לְעֹזָן שְׁלוּם עלייכְּמָעָן אַיְּזָ אַ פְּרִיְּדָ, בְּפִרְט אַיְּם אַלְיָין צו הערָן פְּאָרְלָעָן!"

א. ר."

פונעם אנאנס דערויסן מיר זיך אויך, און דעם אונט האט איינגעאָרדָנָט די פאריער פּוּלִּילִּיְּצָּיוּן אַרְגָּאָנוּזָּצִּיעָ.

דעם פאריזע האט געפֿירט דער דאן נאָך יונגער פּוּלִּילִּיְּצָּיוּר מְאָרָק יאָרְבָּלָם, פָּוּן וועמען מיר האָבן זיך דערווסט פָּאַלְגָּנְדִּיקָּעָ אַיְּבָּטָּעָרָעָסָּאָגָּנָּטָּעָ גַּעַד שיכטע, וואס וואָרָפְּט אַגְּאָנִי סְפָּעַצְיָעָלָעָ לִיכְתָּאָוִיףּ דעם אָפָּן ווי אָזְוִי שְׁלוּם עלייכְּמָעָן אַיְּזָ זיך גַּעֲגָרִיטָּס צו זיינָע אַרְוִיסָּטָּרָעָטָּוָגָּעָן:

דער שרייבער איז געקומען קיין פארו אַ טָּאָג עַרְבָּד דעם אַרְגָּאָנוּזָּרָטָּן אָוּנוּט אָוּרִיךְ צו מְאָרָגָּנָּס אִיז ער אַיְּן דער באָגְּלִיטָּוָגָּ פָּוּן יונְגָן מְאָרָק יאָרְבָּלָם אָוּוּק זעַן אַזְּזִיךְ באָקָעָנָעָן מִיטָּן זָאָל וּוּ ער וועט אַיְּן אָוּונָט דָּאָרָפְּן אוּפְּטָרָעָן. שְׁלוּם עלייכְּמָעָן אַיְּזָ דער זָאָל וּוּיְיָרָ נִישְׁטָגָעָלָן גַּעַוָּאָרָן. סְאָיָ שְׁווּן אַבָּרָ נִישְׁטָגָעָן קִין מַעְגָּלָעָכְּקִיָּטָדָי זָאָק צו עַנְדָּרָן. דער שרייבער האט זיך דָּאָן גַּעַוָּאָנָדָן צו זִין באָגְּלִיטָּעָר :

— איר ליבער פרײַינד בלִיַּבְּט שְׁטִין בֵּי דָּעַר טִיר, דֶּה אֹיף דָּעַם סָאָמָע ווַיִּתְּסַטֵּן אַרְטְּפָן דָּעַר בִּינְעַ. אַיךְ וּוְעַל דָּאַרְטְּ אַרְוִיף אָוֹן לִיְּעַנְּעַן אֲ מִינְוֹטְ-צָווֹיִי אָוֹן אַיךְ וּוְעַט מִיר זָגָן צִי אַיךְ הָאָט כָּאַטְשׁ גּוֹט גַּעַהְעַרטַ.

שלום עליכם איז אַרְוִיף אֹיף דָּעַר בִּינְעַ. עֲפָעַס אַנְגַּעַהְוִיבַּן לִיְּעַנְּעַן פָּנוֹן אֲ בִּיכְלָאָרוֹיס אָוֹן מַאְרָק יַאֲרָבְּלוּם הָאָט טָאָקָע גַּאֲרְנִישַׂט גַּעַהְעַרטַ. אַבְּסָאַלְוַט גַּאֲרְנִישַׂט.

אַרְאָפְּקוּמְעַנְדִּיק פָּנוֹן דָּעַר בִּינְעַ. הָאָט דָּעַר שְׁרִיבְּעַר גַּעַפְּרַעַט :

— נָוָ אַיךְ הָאָט גַּעַהְעַרטַ וּוָאָס כִּיהְאָב גַּעַלְיִיעַנְטַ :

מַאְרָק יַאֲרָבְּלוּם וּוָאָס הָאָט זִיךְ פָּאָרְנוּמָעַן מִיטַּן אַרְגְּאַנְיוֹזִירַן דָּעַם אָוֹנוֹמַ, הָאָט זִיךְ גַּעַפְּלַט שְׁוֹלְדִּיק פָּאָרְן הָאָבָּן רַעֲזַעְרוּרִיט דָּעַם זִיעַר נִישְׁתַּפְּסִיקַן זָהָלַן הָאָט נִישְׁתַּפְּסִיקַן קִיְּן מוֹת וִיךְ מִזְדָּה צֹו זַיְּן וּוּ זַיְּעַט שְׁלַעַכְתַּעַר הָאָט גַּעַהְעַרטַ. הָאָט עַד פָּאָרְזִיכְעַרט דָּעַם שְׁרִיבְּעַר אָז יָא אָז עַד הָאָט אַים זִיעַר גּוֹט גַּעַהְעַרטַ. אַבְּעַר שְׁלָוָם עַלְיכְּמַעַן אַיז שְׁוֹעַר גַּעַוּעַן צֹו נָאָרַן ; עַד הָאָט גַּלְיִיךְ דַּעֲרַקְעַנט אַוְיַּפְּן פָּנוֹן יְגַגְּנַן מַה. יַאֲרָבְּלוּם, אָז עַד זָגָט אַים נִישְׁתַּפְּסִיקַן דָּעַם אַמְתַּה אָז עַד הָאָט אָז
פרָעָג גַּעַטְאָן :

— זָגָט וּשְׁעַ מִיר טָאָקָע וּוָאָס אַיךְ הָאָט גַּעַהְעַרטַ, וּוָאָס הָאָב אַיךְ גַּעַלְיִיעַנְטַ ?
מַ, יַאֲרָבְּלוּם אַיז גַּעַוּעַן גַּעַצְוּנוֹגְעַעַן זִיךְ מִזְדָּה צֹו זַיְּן אָז עַד הָאָט טָאָקָע גַּאֲרְנִישַׂט נִישְׁתַּפְּסִיקַן דָּעַם גַּעַהְעַרטַ. שְׁלָוָם עַלְיכְּמַעַן אַיז גַּעַוּעַן זִיעַר אַוְיִפְּגַעַברָאַכְטַ פָּאָרְן פֿרְוּבִּירַן פָּאָרְבָּאָהָאַלְטַן פָּאָר אַים אַזְּאָ וּוְיכְטִיקַע אַזְּאָ אָזְּ אַרְסְּפַעְצִיעַל אַיז עַד אֹיף אַים גַּעַוּעַן בְּרוֹגַּוְוָן פָּאָרְן נִישְׁתַּפְּסִיקַן זָגָן קִיְּן אַמְתַּה.

וּוּ עַס הָאָבָּן אָוֹנְדוֹ אַיְבָּעְגָּעְבָּן אַיְנִיקַע עַלְטָעַרְעַט פָּאָרְיוּזְרַת תּוֹשְׁבִּים וּוָאָס הָאָבָּן בִּיגְעֻוּוֹנִיט דָּעַם אָוֹנוֹמַ) הָאָט שְׁלָוָם עַלְיכְּמַעַן דָּאָז פָּאָרְגַּעְלִילִיעַנְטַ פָּאָרְן עַולְם אַז עַקְסַ אָזְּזַעְצִיךְיַּקְסַ, אַז וּוְאָרְטַ אָזְּ אַזְּ דָּרְיִטְעַ קְלָאָסַ ". דַּעְרָבִּי אַז
פָּאָרְגַּעְקָמוֹעַ פָּאָלְגְּנִידְקַע גַּעַשְׁכִּיבַּע :

דָּעַר זָלָ פָּנוֹן "פְּאַלְעַעַ דָּעַ פָּעַט" וּוָאָס הָאָט אַיְנִיגְעַנוֹמָעַן בֵּי דָּרִי הַונְּדָעַרטַ פָּעַרְזָאָן אַיז גַּעַוּעַן אַיְבָּעְגָּעְבָּן אָזְּן צְוַלְיִיבַּ דָּעַר עַנְגַּשְׁאָפַט אָזְּ טָאָקָע אֹיךְ צְוַלְיִבַּן שְׁלַעַכְתַּן הָעָרָן הָאָט זִיךְ נִישְׁתַּפְּסִיקַן עַקְאָנְטַ אַיְנִשְׁטָעַלְן דִּי נִוְיִטְקַע שְׁטִילְקִיטַ אָזְּן מַעְן הָאָט מַעְרְדָּעַט מַאְלָ גַּעַרְפָּוֹן צָום שְׁרִיבְּעַר "הַעֲכָרָה, לִיְּעַנְטַ הַעֲבָרָה..." דָּאָז הָאָט שְׁלָוָם עַלְיכְּמַעַן אַיְבָּעְגָּרְעִירִיסַן דָּאָס לִיְּעַנְטַן ; עַד אַיז אַרְאָפַט פָּנוֹן דָּעַר סְצַעַנְעַ אַרְיִין אִין מִיטַּן זָלָ אָזְּ דָאָ הָאָט עַד זִיךְ אַרְוִיפְּגַעְשְׁטָעַלְט אֹיף אָזְּ שְׁטוֹלָ אַוְיסַ-
רוּפְּנִידַק :

(1) די פְּרִינְט אַבְּרָהָם מַרְדּוֹכַי קִיפְעָן אָוֹן יְצָחָק קּוֹלִישׁ עַיִּה.

— איצט ווועט שוין איטלעכער העורך!

און אָוִיך אַוִיך אֲ שְׁטוֹל שְׁמִינִינְדֵּיך, אַין סָאמָע צָעַנְטָעֶר פֿוֹן זָאל הָאָט עַד
וּוִיטָעֶר גַּעֲלִיְיעָנֶט.

פָּאַרְזִיכָּעֶר פֿוֹן דָּזְוִיקָּן אַוּונְט אַיְזָ טָקָע גַּעֲוָעָן מַאֲרָק יַאֲרָבְּלוּם, וּוּגָן וּוּמָעָן:
שְׁלוֹם עַלְיכֶם הָאָט אַוִיך צָו מַאֲרָגְנָס, אַין אַקָּאָרְטָל צָו זִיְינָס אֲ טָאָכְטָעֶר גַּעֲשִׂרְיבָּן:
"דָּעֶר פָּאַרְזִיכָּעֶר אַיְזָ גַּעֲוָעָן אַגְּאָטָאָל פְּרָאָנָס, דָּעֶר בָּאוּוֹסְטָעֶר פּוּעַלִי-צִוּוֹנִיסְטָן"
אֲ וּוֹאָך שְׁפָעַטָּעֶר, דָּעֶם 4-טָן יַאֲנוֹאָר 1914 הָאָט שְׁלוֹם עַלְיכֶם גַּעֲהָאָט אַין
פָּאַרְזָי אֲ צְוִוִּיתָן אַוּונָט, וּוֹאָס אַיְזָ פָּאַרְגָּעָלְקָמָעָן אַין זָאל רֵי דָעַ לְאַגְּנָקְרִי גָּנוֹם. 10.
וּוּגָן דָּעֶם אַוּונְט אַיְזָ אַוְיפְּגָעָהִיט גַּעֲוָעָן אֲ פָאַטָּאָגְרָאָפִיעָן אַוִיך וּוּלְכָעֶר מִיר
זָעָן שְׁלוֹם עַלְיכָמָעָן בָּעַתְנָן לִיְעַנְעַן פֿוֹן זִיְינָע וּוּרְקָן.
דָּאָס קָוָמָעָן פֿוֹן שְׁלוֹם עַלְיכָמָעָן קִיְין פָּאַרְזָי אַין דָעַצְעַמְבָּעֶר 1913 אַון דָּאָס
אַוִיפְּטָרָעָטָן דָּא פָּאָר דִּי פָּאַרְזָעֶר יַיְדָן אַיְזָ גַּעֲוָעָן זִיְינָן לְעַצְטָעֶר בָּאוֹזָק אַין דָעֶר
שְׁטָאָט.

בִּיבְּלִיאָגְרָאָפִיעָן

זַע גַּוְמָעָר :

.144, 143, 134, 131

29 מארטירער

נאכן אַרְוִיסְטְּרִיבָן די נַצְּצִיס פֿוֹן פֿאַרְיִין האַט מעָן אוּף די מַוְיעָרֶן פֿוֹן אַסְּךְ הַיּוּעָר אַוְיפְּגַעַה אַנְגָּעָן שְׂטִינְ-טָאוּלָעָן, וְאָס דָּעַרְצִילָן וְעַגְן זִיְּרָעָ אַינְגּוּנָעָר,
געפָּאַלְעָנָע אָזְן אַוְמְגַעְקּוּמְעָנָע אֵין קָאמְפָן דָּעַם דִּיטִּישָׁן אַקוּפָּאנָט.

אוּף שְׂטִינְ-טָאוּלָעָן וְאָס האַבָּן זִיךְ בָּאוּזִין אוּף מַעֲרָעָר פֿאַרְיִיזְעָר הַיּוּעָר,
געפָּינָעָן מִיר אוּיךְ נַעֲמָעָן פֿוֹן יִידָּן, אַוְמְגַעְבָּרְאַכְּטָעָן דָּוְרָךְ די דִּיטִּישָׁן אָזְן זִיְּרָעָ
צְוָהָעַלְפָּעָר, וְוַיְיל זִיךְ בָּאַטְּיִילִיקְט אֵין וְוִידְעַרְשְׁתָּאָנד אָזְן גַּעַקְעַמְפָּט קָעָגָן
דָּעַר נַצְּשִׁישָׁעָר הַעֲרַשָּׁאָפָּט, וְוּרְד מִיט שְׁטִילָע אַונְטָעָרְגָּרְאַבְּוָנְגָּס-זְוָעָגָן אָזְן וְוּרְד
מִיט גַּעַוְועָר אֵין האָנט.

הַאַבָּן מִיר אוּיךְ די מַוְיעָרֶן פֿוֹן פֿאַרְיִיזְעָר הַיּוּעָר אַוְיסְגַּעְפְּוָנָעָן טָאוּלָעָן וְאָס
דָּעַרְצִילָן וְעַגְן 29 יִדְּוֹ-הַלְּדָן, זַיְּ הַאַבָּן פֿאַרְלִוִּין זִיְּרָעָ לְעַבְנָס אֵין קָאמְפָן
מִיט די נַצְּצִיס. צַי אֵין דָּאָס אַבָּעָר די פֿוֹלָעָ רְשִׁימָה פֿוֹן פֿאַרְיִיזְעָר יִידָּן, אַוְמְגַעָּ
קּוּמְעָנָע אֵין קָאמְפָן ? זִיכְעָר אָזְן נִישְׁתָּ!

זַיְּ עַנְגָּעָן אָז סְפָּק גַּעַוְועָן אַסְּךְ מַעָּר, אַבָּעָר נִישְׁתָּ וְעַגְן אַלְעָ יִדְּיִישָׁע הַעֲלָדָן
דָּעַרְצִילָן די אַוְיפְּשִׁרְפְּטָן. פָּאָר וְאָס עַס אֵין אַזְּוִי אֵין שְׁוֹעָר צָו עַנְטְּפָעָרָן. עַכְּ
עַנְגָּעָן פֿאַרְאָן אַגְּנָצָע רִי סִיבָּות פָּאָר וְאָס נַאָּר 29 פֿוֹן זַיְּ עַנְגָּעָן צַי אַונְדוֹן דָּעַרְ
גַּאנְגָּעָן. כְּדִי עַס זָאָלָן פֿאַרְאִיבִּיקְט וְוּרָן די גַּעַפְּנִינָעָן דָּעַר נַצְּצִיס פֿוֹן דִּי אַוְמְגַעְקּוּמְעָנָע אֵין
קָאמְפָן הַאַבָּן זִיךְ גַּעַדְאָרְפָּט גַּעַפְּנִינָעָן מַעֲנְטָשָׁן אַדְעָר אַרְגָּאַנְיוֹאַצְּיָעָס, וְאָס זָאָלָן
וְעַגְן די קְדוּשִׁים דָּעַרְמָאָנָעָן, אַנוּזִין אַבָּעָר אֵין אַס פְּאָלָן אֵין נִישְׁתָּ גַּעַוְועָן וְוּרְד
עַס זָאָל עַס טָאָן. אַסְּךְ יִידָּן הַאַבָּן אַפְּיָלוּ נִישְׁתָּ גַּעַוְוסָט, אַזְּ עַס גִּיטָּס אֵין אַזְּאָ אַקְצִיעָס.
דָּעַרְצִוְּנָאָר, האַט בִּים אַוְיפְּהַעֲגָעָן פֿוֹן די שְׂטִינְ-טָאוּלָעָן גַּעַהְעָרְשָׁת אַגְּוּוֹיסָע
אַוְמְאַרְדְּעָנָגָן. סְיַעַנָּע אַפְּיָלוּ נִישְׁתָּ פֿאַרְאָן קִיְּוָן קָאמְפְּלָעָטָע לִיסְטָעָס פֿוֹן די אַוְיפְּ
גַּעהְאַגְּנָעָן שְׂטִינְ-טָאוּלָעָן אָזְן מִיר זַעְגָּעָן זִיכְעָר אָז אוּיךְ די פֿאַרְיִיזְעָר מַוְיעָרֶן
זַעְגָּעָן פֿאַרְאָן נַאָּר אַוְיפְּשִׁרְפְּטָן, וְאָס גִּיבָּן אָז נַעֲמָעָן פֿוֹן אַוְמְגַעְקּוּמְעָנָע יִדְּיִישָׁע
הַעֲלָדָן. מִיר גִּיבָּן אַבָּעָר אָז נַאָּר די צָאָל וְוּלְכָעָ מִיר הַאַבָּן פֿעַרְזְּעַנְלָעָד אַוְיסְגָּעָ
פֿוֹנָעָן אָז פֿאַרְשְׁרִיבָּן.

וְוּרְד זַעְגָּעָן גַּעַוְועָן די גִּיבָּרִים ? פֿוֹן וְאָס פָּאָר אַגְּיִישָׁע הַיּוּמָעָן ? זַיְּ

אווי האבן זיין געקעט ? ווי אווי זיך אויסגעציינט ? ווי אווי אומגעקומען ?
ביי וואס פאר א באידיגונגגען האבן זיין פאלז'וין זיעדרע לעבען ?

איין די מעלהית פאלז איז נישטא קיין ענטפער ; די שטיין-טאולען זענען
קליען, די ידיעות קורץ און וויניק זאגנדיק.

נאר וועגן א טיל פון די קדושים זענען מיר בכוח אנטזוגען אייניקע ידיות.
וועגן די איבעריקע אומגעקומען, וויסטן מיר נאר די קארגע ווערטער וועלכע
מיר געפינען אויף די שטיין-טאולען און מיר וועלן שיין אפשר גאנשיט וויסט
וועגן די העלדן. עס איז צו באדוויערן וואס די פאריזער יידישע געזעלשאפטעלעכּ
קייט האט ארגאנאכלעטיקט אזא קאפיקט פון יידישן העראאייז און יידישער געַי
шибטע פון פאריז.

די געמען פון די קדושים און אליז וואס עס קאן דא דערצילט ווערנו וועגן
זיעער לעבען, וועלן מיר איבערגעבן לויט די פאריזער אראנדיסטען :
ערשטער אראנדיסטען :

אויפן הויז 43, rue de Rivoli לייענען מיר :

1 — « מארסעל לינדער

דערהרגעט דורך די דיטשן דעם 19-טן אוגוסט 1944 ».

צוויטער אראנדיסטען :

אויפן הויז 137, rue d'Aboukir לייענען מיר :

2 — « דוד פעפער

געבויין אין 1907. דעפֿאָרטִירֶט און דערהרגעט דורך די דיטשן
אין יאר 1942 ».

דריטער אראנדיסטען :

אויפן הויז Vieille-du-Temple, rue 130, לייענען מיר :

« דא האט געוווינט

3 — מאריס באסיס

געהילף-שעפֿ פון די פ.פ.פ. (פרײַ-שייסער, פראנציזישע פאר-
טיזאנער) געבויין דעם 7-טן יוני 1924. דערהרגעט דורכן שונא
דעם 4-טן יוני 1944. אלט געווון צואנציק יאר. געשטארבן
פאר פראנקריך ».

וועגן דעם אומגעקומווענים מאריס באסיס דארפֿ דא איבערגעגען ווערנו, אַ
ער איין געבויין אין פאריז און או ער איין דערהרגעט געוווארן אלס מאקייאר.

אויף דעם הויז 39, rue Chapon לייענען מיר :

“דא האט געוווינט

4 — פֿאַלְעַט בּוֹכְמָאָן.

אויפן הויז 45, rue de Turenne לייענען מיר :

“דא האט געוווינט

5 — שְׁמוֹאֵל טִישׁ עַל מַאן

גערפּון “טייט”. געביירן דעם 1-טַן יאנאָר 1921. דערשאָסן

דורך די דיטשן דעם 19-טַן אַוגוסט 1941.

טישעלמאָן אוין געביירן אין פּוֹלָאָוִי (פּוֹילַן). אַנְהִיבּ אַוגוסט 1941, האָט עַר
זַיךְ בָּאַטְיַילִיקְטַן אַין אַן אַנְטִיְ-נַצְיַישַׁר מְאַנְפְּעַסְטָאַצְיַע בְּיַם פָּאָרֶט סַעַן מַארְטַעַן.
די דיטשַׁן האָבָּן גַּעֲשָׁסָן אויףּ דַעַר מַאֲסָע. שְׁמוֹאֵל טִישׁעַלְמָאָן וּוּרְטַ פָּאַרְוּוֹנוּדַעַט
אוֹן אַרְעַסְטִירַט אוֹן גְּלִיךְ דַעַרְנָאָךְ דַעַרְשָׁאָסָן. עַר האָט גַּעהַרְטַ צַוְּ דַי סָאמָעַ
עַרְשַׁטְעַ קְרַבְנוֹתַ פּוֹן וּוּידַעַרְשַׁטְאָנְדַ אַין פָּאָרִיךְ.

אויפן הויז 17, rue Réaumur לייענען מיר די אויפְּשַׁרְיפְּט :

“דא האט געוווינט

6 — דָוד לִיבְעַר מַאן

געביירן דעם 1-טַן פֿעַברְיוֹאָר 1922. דערשאָסן דורך די דיטשַׁן

דעם 16-טַן סֻעְפְּטַעְמַבְּעַר 1941. גַּעַשְׁטָאַרְבַּן פָּאָרְפְּרָאַקְרִיךְ”

דָוד לִיבְעַרְמָאָן האָט זַיךְ בָּאַטְיַילִיקְטַן אַין אַנְטִיְ-נַצְיַישַׁר דַעְמָאַנְסְטְרַאַצְיַע
אויפּן באַסְטִילְ-פְּלָאָץ. עַס קוּמֶט פָּאָר אַ צְוָאַמְעַנְשְׁטוּסַ מִיטּ דַעַר פָּאַלְצִיכְיַי, בעַט
וּוּלְכָעַר עַר שְׁטַעַלְטַ אַ הַעֲלִידְשַׁן וּוּידַעְרְשַׁטְאָנְדַן. עַר וּוּרְטַ דַעְרְבִּי אַרְעַסְטִירַט
אוֹן דַעְרַשְׁאָסָן דורך די דיטשַׁן. זַיְן קְבָּר גַּעֲפִינְט זַיךְ אויפּן בֵּית עַולְםַ אַין אַיּוֹרִי.
אויפּן הויז 6, rue de Normandie לייענען מיר אויףּ אַ בָּרָאנְדוּ-שְׁילְדַל פָּאָלִי-
גַּנְדִּיקָעַ שׂוֹרוֹת :

“דא האט געוווינט

7 — רַעַנְעָעַ לְעוּוִיַּ.

אַגְּרַעַזְשַׁע בְּיַם אָנוֹיְוּרְסִיטַעַט. גַּעַבְיַירַן דעם 25-טַן סֻעְפְּטַעְמַי-
בָּעַר 1908. אַרְעַסְטִירַט דעם 25-טַן נַאוּעַמְבָּעַר 1941. דַעְפְּאָרִיךְ
טִירַט. גַּעַקְעַפְטַ מִיטּ אַהֲקַ אַין קָעַלְן, דעם 31-טַן אַוגְסְטַ 1943.
אַונְטָעַר לְוִיטְעַנְאָנְטַן. קָאוֹאַלִירַ פּוֹן עַרְנְזְלְעַגְיַיָּן. קָרִיגְסְ-קָרִיגְסִיַּן.
וּוּידַעְרְשַׁטְאָנְדַמְּעַדְאָל.”

נאך דער מלחה זענען די עצמות פון דער העלדין געברענgett געוווארן קיין פאריז און מקבר געוווארן אין דער גרוועפֿ פון 15 מארטירער פון ווינדרשטאנד. אויפֿן וואלעריאן-בָּאַרְג אַין דער "וַוִּינְדֶּרְשְׁטָאַנְדְּ-קִרְפְּטָעַ".

דא דארף דערצילט ווועגן, אַז גָּלֵיךְ נָאָכָן אוֹיְפְּהָעָנְגָּעַן די אוֹיְפְּשָׁרִיפֿ ווועגן דער גְּרוֹיסְעַר יִדְּיָשָׁר הַעֲלָדִין, האָט אַז אַנְטִיסֻמִּיטִישׁ הַאנְטְּ צַעֲבָרָאָכְן דָּעַם שְׂטִיקִידְאָוָל. די אַיְצְטִיקָע אַוִּיפְּשָׁרִיפֿ אַיִתְּ, ווּ שְׂוִין דָּרְמָאָגָט, גַּעֲמָכָט פָּוּן בְּרָאָנְדָג, כָּדי עַס וְאַל זִיךְ נִישְׁתְּ אַיבְּעָרָהָזָר דָּצָר פָּאֵל פָּוּן צַעֲשָׁמָעְטָעָרָן די אוֹיְפֿ שְׁרִיפֿ.

לייענען מיר די אוֹיְפְּשָׁרִיפֿ :
"דא האָט גַּעֲוָוִינְט"

א — רַיִם אַנְדְּ רַאַיְאַל.

אוֹמְגַעְקּוּמָעָן אַין דָּעַפְּאָרְטָאַצְּיעַ. גַּעַשְׁטָאָרְבָּוּן פָּאָר פְּרָאָנְקְרִיךְ". טָרָאָץ דָּעַם אַמְּתָה-פְּרָאָנְצְּיוּזִישָׁן נָאָמָעָן, ווִיסְטָן מִיר אַז די אוֹמְגַעְקּוּמָעָן אַין גַּעֲוָוָעָן אַיְדִּישָׁ קִינְדָּ. סִידָאָרָף דָּעָרְבִּי אַונְטָרְגָּשְׁטָרָאָכְן וּוּוָרָן, אַז אַין פּוֹילְן זַעַנְעָן גַּעֲוָעָן יִדְּיָשָׁע פָּאָמְלִילִיעָס וּוּלְכָעָה האָבָּן גַּעַטְרָאָגָן דָּעַם נָאָמָעָן רָצְיאָאָל. (דָּעַר שְׁרִיבְּעָר פָּוּן די שְׂוּרוֹת קָעָן פָּעָרְזָעְלָעָךְ אַיְנִיקָע פּוֹלִישָׁע יִדְּן וּוָאָס הִיסְטָן רָאִיאָל אַין וּוָאָס האָבָּן נָאָךְ דָּעַר מלְחָמָה 1914 — 1918 זִיךְ בָּאוּצָט אַין פָּאָרִיז)

לייענען מיר די אוֹיְפְּשָׁרִיפֿ :
"דָּעַר לְעִיטָּנָאָנְטָ פָּוּן די 9.9.9. (פְּרִיְּדְּ-שִׁסְעָר, פְּרָאָנְצְּיוּזִישָׁע פְּאָרְטִּיזְאָנְגָּר)

9 — פָּעָרְדִּינוֹאָנְדְּ קְלִיְּמִיךְ (פָּאָל מַאְרְשָׁאָן)
גַּעֲבוֹרָן אַין פָּאָרִיז דָּעַם 28-טָן אַקְטָאָבָעָר 1923. דָּעַרְהָרְגָּעָט אַין קָאָמָפְּ קָעָגָן אַקְוָפָאָגָט".
עד אַיְזָן גַּעֲוָעָן אַזְזָן פָּוּן אַ פָּאָרְיוּזָעָר יִדְּיָשָׁן דָּאָמָעָן-שְׁנִיְּדָעָר אַין פָּאָלְקָסְטָן. דָּעַר שְׁרִיבְּעָר פָּוּן די שְׂוּרוֹת האָט גַּעֲקָעָנְטָן דָּעַם אוֹמְגַעְקּוּמָעָן נָאָךְ אַלְסָ גָּאָר יְוָנָגָ קִינְדָּ. פָּעוֹרְטָאָר אַרְאָנְדִּיסְמָוָנָט :

לייענען מיר : 19, rue Rambuteau

10 — "מָאָרִיס גָּרָאָהָאָר
סְעָרְוָשָׁאָנְטָ פָּוּן 9.9.9. (פְּרִיְּדְּ-שִׁסְעָר, פְּרָאָנְצְּיוּזִישָׁע פְּאָרְטִּיזְאָזָן". נָעָר) 17 יָאָר אַלְטָן, דָּעַרְהָרְגָּעָט דָּוָרָךְ די דִּיטְשָׁן".

גבוירין אין פאריז דעם 13-טן דצ'מבר 1925. ער פארשפריט אומֶר לעגאלע אויפרוףן און צייטונג און ווערט ערבי אַרעדט אין חודש מאי 1943. צוליב זיין יונקית ווערט ער דעפֿאָרטידט קיין אשווינטשין וו ער קומט אום אין עלטער פון 17 יאר.

רue des Rosiers ליענען מיר :

11 — אַיווּט פֻּיעַ

ציירט אין באפֿעל פון ווידערשטאנד. דערהרגעט דורך די נאציס אין אשווינטשין אין עלטער פון 22 יאר.

אויך דער נאמען אַיווּט פֻּיעַ קלינגט נישט יידיש און אי זיכער געווען, ווי דער שוין דערמאָנטער "טייטי" אַדער "פֿאָל מאָרשאן", נאָר אַ פֿסעּוֹדָנים. ס'איין צו באָדוּערן וואָס עס אַיז נישט אַנגעבען געווארן דער יידישער נאמען פון דער אַומְגַעְקּוּמָנָעָר. אַבָּער אוֹ דָא האַנדָלָט זִיךְ ווַיְרָקְלָעָךְ וועגן אַ יִדְישַׁ קִינְדָּה, באַשְׁטָעַטִּיקָט די אַוְיְשָׁרִיפָּט ווּלְכָעָם מִיר ווען אַז זִיט פון שטײַן, ווּ מִיר לֵיעַנְעַן מִיט זַיְעַר קְלִינְעַן אַותְּהָוּת. אוֹ דָא דָעַר טָאָוָל אַיז אַוְיְגַעְפְּרַטִּיקָט געווארן אין דער פֿאָרִיזָר אָוְנְטְּעַרְבָּנוּגָג "לוֹוִיְּרִיוּעָ", וואָס באַשְׁעַפְּטִיקָט זִיךְ דער עִיקָּר מִיט יִדְיָישׁ לוֹוִיְּהָעֲנִינִים אַיז ווּ מעַן האָט אָונְדוֹ אַוְיְיךְ פֿאָרִיזָרְטָמָט, אוֹ דָא אַומְגַעְקּוּמָנָעָר אַיווּט פֻּיעַ אַיז געווען אַז יִדְישַׁ מִידָּל. לֵידָעָר פֿאָרְמָאָגָט נישט מַעַר די לוֹוִיְּהָאָוְנְטְּעַרְבָּנוּגָג קִינְדָּה שָׁוָם שְׁפָרָן פון דער אַוְיְגַעְפְּרַטָּעָר באַשְׁטָעַלְוָג אַיז דער יִדְיָישָׁר נָאָמָעָן פון דער מאָרטִירָעָרִין אַיז אָונְדוֹ פֿאָרִיזָר בְּלִיבָּן אָוְמְבָּאָקָאנְט.

דאָס נישט אַנגעבען דעם יִדְיָישַׁ נָאָמָעָן פון דער הַלְּדִין, קָאָן אוֹיךְ זִין אַ רְזּוּלְתָּאָט פון דעם וואָס די גָּאנְצָעָ משְׁפָחָה אַירָע אַיז אַומְגַעְקּוּמָעָן אין דעפֿאָרִיזָטָאָצְּיעָ. אַזְּעַלְכָּעָ פֿאָל זַעַנְעַן גְּעוּעָן זַיְעַר פֿיל אַיז ס'איין נישט גְּעוּעָן מַעַד קִינְדָּה קָרוּב אַוְיךְ צו באַטְּיַילְקָן זִיךְ אַינְעָם גְּרִיְתָן די אַוְיְשָׁרִיפָּט ווּלְכָעָם מִיר זַעַנְעַן הַיִּינְטָן צו טָאג.

רue des Rosiers ליענען מיר :

דָא האָט גְּעוּוֹנִינְט

12 — לוֹאִי שאָפִירָא

גבוירין אין פאריז אין יאָר 1913. קָאָמָעָנְדָאָנְט פון די פ.ט.פ. (פֿרִיְּ-שִׁיסָּעָר פֿרָאָנְצּוּזִישָׁע פֿאָרְטִּיזָאנְגָּעָר) דערשָׂאָסָן דורך די דִּיטְּיַשָּׁן אַיז פֿאָרִט מָאָן ווּלְעִירִיאָן, דעם 30-טָן אָפְּרִיל 1944.

לוֹאִי שאָפִירָא ווערט בעטָן אַוְיסְבָּרוֹךְ פון דער מלְחָמָה אין 1939 מאַבְּילְיוּרָט אַיז דער אַרְמִיָּה ער פֿאָלָט אַרְיִין אַיז דִּיטְּשָׁעָר גַּעֲפָאָנְגָּעָנְשָׁאָפְּט. נָאָק אַיְנִיקָּעָ

פרווון, געלינגט אים סוף כל סוף צו אנטלויפן. ער קומט צורייק קיין פראנקריך און שליסט זיך און אין דער ווידערשטאנד-באוועגןג, וו ער איז טעטיך אונד טערן פסיעודאנים «פעראן». מיט געוווער און דער האנט באפאלאט ער קזאָרמעס, מיליטער-אָפְטִיילוֹנְגֶּעָן און פֿאַלְצִיּ-פֿאָסְטָןְס. די געסטאָפָא באָשְׁטִימְט אָפְּלִיל אַ פֿרִיז פֿאַר זֵין קָאָפָ. דעם 11-יטְן יָאָנוֹאָר 1944, בעה אָן אַקְצִיעַ, פֿאַלְט ער אָדוֹרְך אָן ווּרט אָרוּסְטִירְט. אַ דִּיטְישְׂ מִילְיטְּרָגְּעָרְיכְּט פֿאָרְמְשְׁפָט אִים צָום טוּיט אָן ער ווּרט דּעֲרָשָׁסְן. פֿאָרָאָן אַ רִי זֵיעַר אַינְטְּרָעָסְאָנְטָע בְּרִיוֹו זֵיגַע, ווּלְכָע ער האָט פֿאַרְן טוּיט אַרוּסְגְּעַשְׂקְט פּוֹן דּעֲרָטְרָמְעָ.

טראָץ דעם ווּאס אוּפְּן שְׂטִיְין-טָאָול אַיז אַגְּגָעָגְּבָן אוֹ לְוַאי שָׁאָפְּרִיאָ אַיז גַּעֲבּוּרְן אַיז יָאָר 1913, זָאָל ער זֵין אַ גַּעֲבּוּרְעָנְגָּר אַיז יָאָר 1902.

צענטער אַראָנדִיסְמְנָעָט :

לִיעְנָעָן מִיר : 33, rue du Faubourg-Saint-Martin

«דאָ האָט גַּעֲוּוִינְט

13 — רָאָזָשׁ עַ אַיְזָעַנְמָאָן

9.ט.ט.ט. (פֿרִיזְ-שִׁיסְעָר, פֿרָאַנְצִיּוּזְשׁ עַ פֿאָרְטִיּוֹאָנְעָר) דּוּרְהָרְגָּעָט אַיז קָאָמָף אַיז עַלְטָעָר פּוֹן 22 יָאָר, כְּדִי פֿרָאַנְקִירִיךְ זָאָל לְעַבָּן».

לִיעְנָעָן מִיר : 74, rue du Faubourg-Saint-Denis

«אַיז דעם הוּוִוְה האָט גַּעֲוּוִינְט

14 — בְּעַרְנָאָרְד גְּרִינְבוּוּם

אַ זְעַלְגָּעָר נִישְׁט אַיז אָנוֹפְּאָרָם פּוֹן דִּיפְטִפְט. (פֿרִיזְ-שִׁיסְעָר,
פֿרָאַנְצִיּוּזְשׁ עַ פֿאָרְטִיּוֹאָנְעָר) דּוּרְךְ דִּי דִיטְשָׂן דעם 30-
טְן אַפְּרִיל 1942 אַיז עַלְטָעָר פּוֹן צְוָאָנְצִיךְ יָאָר, כְּדִי פֿרָאַנְקִירִיךְ
זָאָל לְעַבָּן».

בערנָאָרְד גְּרִינְבוּוּם אַיז גַּעֲבּוּרְן אַיז גַּעֲבּוּרְן אַיז פֿאַרְן דעם 13-יטְן דּעַצְעַמְבָּר 1921
בְּיַיְלָעָרְן, פֿוּלִילְשׁ יְיִדְן. אַגְּגָעָלָסְן אַין ווִידְעָרְשְׁטָאָנד, ווּרט ער אָרוּסְטִירְט
בְּיַיְלָעָן אוּפְּרִוְפְּן אַיז פֿאָרְמְשְׁפָט אַוִּיפָּה דְּרִיְהָזְדִּים טְרָמְמָעָ.
די שְׁטָרָאָף, ווּרט ער אַבְּעָר נִישְׁט באָפְּרִיטָה אַיז צְוָאָמָעָן מִיט נַאָך פֿינְגְּ חְבִּירִים,
ווּרט ער דּעֲרָשָׁסְן אַלְסְ רַעֲפְּרָעִיסְיָה צּוֹלִיב פֿאָרְגְּעָקְוּמָעָן אַטְעַמְּתָאָטָן. פֿאַרְן
טוּיט האָט ער אַרוּסְגְּעַשְׂרִיבְּן זְעַלְטָן רְוִיאָקָע בְּרִיוֹו צְוָו דִּי עַלְטָעָר.

לִיעְנָעָן מִיר : 83, rue du Faubourg-Saint-Denis

«אַיז דעם הוּוִוְה האָט גַּעֲלָעְבָּט

15 — מאריס פעלד

א זעלגער נישט אין אוניבאָرم פון די 9.8.9. (פרײַ-שייסער).
 פראנצוייזישע פֿאָרטיזאָנער) דערהרגעט דורך די דיטשן דעם
 22-טֵן אַויגוּסְט 1942 אין עלטער פון 17 יאָר, כדי פֿראָנְקְרִיךְ
 זאל לעבען.

דער יונגער מאָרים פעלד באַטְיַילִיקְט זיך העלדיש אין אַרי אַקְצִיעָס מַיִּט
 געווער אין דער האָגֶט אָוֹן צִיְבָּנָט זיך זַיְעָר אוּס. בעת דער לעצטער אַקְצִיעָס
 ווערט ער פֿאָרוּוֹנְדְּעָט אין אַפּוֹס. ער ווערט אַרְעַסְטִירַט אָוֹן דערשאָסן. פֿאָרָן
 טוֹיַּט, שְׁרִיבְּט ער פון טְוָרְמָע אַזְיָעָר מַוְתִּיקָּן בְּרִיוֹן.

לייענען מיר : 40, rue des Marais

“דא אַיְזָן גַּעֲפָלָן דעם 19-טֵן אַויגוּסְט 1944, ביִם באָפְּרִיעָן
 פֿאָרִיז, אַיְינָעָר פון די 9.9. (פראנצוייזישע אַינְעָרְלַעְכָּע כּוֹחוֹת)

16 — זשאָרּוֹז פֿאָלְדְּמָאָן

אין עלטער פון 19 יאָר.”

לייענען מיר פֿאָלְגְּנִידְיקָע אַוְיפְּשִׂירְפְּט :

17 — “מאֶזְשִׁיגְלָאָד זשאָק

דערשאָסן דורך די דיטשן דעם 24-טֵן يولִי 1942.

די עלטערן פֿוֹנוּס קְדוּשָׁן אָוֹן גַּאֲרָסְפַּעַץְיעָל דער פֿאָטְעָר אַיְזָן גְּעוּוֹן אַחֲרָי
 צִיקְעָר פֿאָלְקְסְ-יִיד אָוֹן גַּעֲהָרְטַע צוֹ די אַקְטִיוּזָע מִתְגָּלְדִּיעָר פון די פֿאָרִיעָן
 פֿוּעַלִיְ-צִיוֹן — “אַרְבָּעַטְעַרְ-הִים”-קְרִיּוֹן אָוֹן גְּעוּוֹן צּוֹוְשָׁן די סָאָמָע עַרְשְׁתָּע
 אַינְטְּרַנְּגְּרַטְע אַיְזָן דְּרָאָגְסִי פון וּוֹאנָעָן עַס אַיְזָן אַיְם גַּעֲלָנְגָעָן זיך אַרְוִיסְצּוּקְרִיגְן,
 שְׁפִילְבְּדִיק די רְאַלְעָ פֿוֹן אַשְׁוּגְעָנָם. דְּרַגְנָאָך הַאָט ער זיך אוּיך באַטְיַילִיקְט
 אַיְזָן דער וּוֹידְעַרְשְׁטָאָנְגְּ-בָּאוּעָגָנוֹג אָוֹן גְּעוּוֹן אַוְיסְגַּעְצִיכְיָנָט.

לייענען מיר : 8, place de la République

“אַיְן דעם הוּא אַיְזָן

18 — רָאָבָעָרְטָ קְאַלְמָאָן

דערהרגעט גְּעוּוֹאָרָן דורך די דיטשן דעם 25-טֵן אַויגוּסְט 1944
 אַיְנָעָם קְאַמְפָף פֿאָרָדְעָר באָפְּרִיאָ�ןְגָּ פֿוֹן פֿאָרִיז.”

דריינטער אראנדיסמנט :

אויף דער מוייער פון דער טורמע אין דער rue de la Santé איז פאראן אַ שטיינטאול מיט אַ רשיימה פון 18 דארט אומגעקומוועגע ווידערשטאנדלער און צוישן זי, געפינען מיר אויך דעם נאמען

19 — טרזש עבוצקי

אומגעקומוועגע דעם 28-טן אוגוסט 1941, אויפן באפעל פון דער רענירונג וואס האט געדינט דעם שונא".

דער אומגעקומוועגע האט געהיסן אברהאם און איז געווען אַ געבורענער אין מינסק-מאזאויעצק, פון פאך אַ היטלאכער. ער איז אָרטעטירט געווארן אין יאר 1941 בימ טילן בלעטלעך און געווארן גילאלטינרט. (1)

פערנטער אראנדיסמנט :

ליענען מיר די אויפשריפט וואס דערציילט אַז : rue Monticelli

"דא האט געווינט

20 — פראנס סערושאון-בלאך

אַ העדין פון ווידערשטאנד. דערשאָסן דורך די דיטשן דעם 13-טן מאי 1943 איז האַםברג".

אָקצנטער אראנדיסמנט :

אויף דער מוייער פון אַ גראָע הייער, וואס נאמען אָרום די גומערן Ney 112-124, boulevard דערציילט אַז אויפשריפט וועגן אָקט אומגעקומוועגע ווידערשטאנדלער, צוישן זי געפינען מיר די נאמען פון פיר יידישע קדושים, דאס זענען :

21 — "גרינבוים זשאָק

22 — פרידמאָן בערנאָרד

23 — קערשנשטיין מישעל

24 — קערשנשטיין זשאָק

אומגעקומוועגע פאר דער באָפריאָנוֹג פון פראנקרייך. זאל זיער קרבן קיין מלא נישט פֿאָרוּישט ווערן פון אונדזער זכרון".

זשאָק גרינבוים איז געבורן דעם 24-טן אָקטאָבער 1920. ער האט געהערט צו די 48 אומגעבראָכטָע יידן וואס זענען אומגעקומוועג אויפן וואַלעריאָן-בָּאָרג

(1) אינעם בוק פון דוד דיאמאנט (וע' ביבליוגרפיה), ווערט אָנגעגעבן, אַז אָברהָם טrozשבוצקי איז גילאלטינרט געווארן אַז דער טורמע סָאנְטָע דעם 24-טן אוגוסט דה' מיט פֿאָר טיג פֿריער, ווי עס דערציילט עס די אויפשריפט אויך דער מוייער פון דער טורמע.

דערשאָסן דורך די נאָצִיס אַין דער נאָכֶט פֿון 14-טֵן אוּפֿון 15-טֵן דעַצְמַבָּעֶר 1941. פֿאָרָן טוֹיט האָט עַר אַרוֹסְגַּעַשְׂקָט זַיִעַר אַ מַוְתִּיקָן בְּרִיוֹו צַוְּ דַי עַלְתְּרָעָן אָן זַיְנָעַ צַוְּיִי שַׁוּעַטְטָעָר.

וועגן בערנְגָּאָרְד פְּרִידְמָאָן דָּאָרָף דָּעַצְיִילָט וּוּרְן, אָז עַר אַיז גַּעֲבוֹרָן אַין וּוּרְשָׁע דַעַם 31-טֵן דעַצְמַבָּעֶר 1886 אַין אַיז גַּעֲוֹעָן אַ פָּטְעָר פֿון עַלְפָּ קִינְדָּעָר. אַנְגַּעַשְׁלָאָסָן אַין וּוּדְעַרְשָׁטָאָנָד, האָט עַר אַדוֹרְכָּגְּפִירָט זַיִעַר גַּעַפְּרָלְעָכָע מִיסְעָס. עַר וּוּרְטָ אַרְעַסְטִירָט דַעַם 8-טֵן אוּגְּוָסְטָ 1941 אַין קוּמָת אָום אוּפֿן וּוּאַלְעָרִיאָן-בָּאָרגְּ צַוְּיָשָׁן דַי 48 אַוְמְגַעְבָּרְעַנְגָּטָה מַאְרְטִירָרָעָר אַין דַעַר עַלְטָעָר פֿון 55 יָאָר, אַרוֹיסְשְׁקָנְדִּיק פֿאָרָן טוֹיט אַ קְוָרְצָן אַין רִינְגְּדִּיקָן בְּרִיוֹו צַוְּ זַיִן פְּרוֹי אַין קִינְדָּעָר. וועגן די צַוְּיִי אַוְמְגַעְקָומָעָנָעָ מִישָׁעָל אַין זַשְּׁאָק קַעְדְּשָׁנְשָׁטִיָּן, האָבָן מִיר לִיְּיָה דַעַר נִשְׁתְּ גַעַפְּנוּנָעָ קִין שָׁוְם יְדִיעָות. זַעַגְּעָן עַס גַּעֲוֹעָן בְּרִידְעָר? קְרוּבִּים, וּוּאָס האָבָן גַּעַטְרָאָגָן דַעַם וּלְבָנָן נָאָמָעָן? נִינְצְּנְטָעָר אַרְאָנְדִּיסְמָעָנָט:

21 — *ליַעֲנָעָן מִיר : rue de Meaux*

«דָּא האָט גַּעֲוֹוִינְט

25 — *פָּאָנִי לְאָדָסְקִי :*

געֲבוֹרָן דַעַם 31-טֵן אוּגְּוָסְטָ 1914. דַעַפְּאַרְטִירָט קִין מִיְּדָאָנָעָק

(פּוֹלִין). אַונְטָעָרְ-לְעִיטָעָנָאָנָט פֿון דַי 9.9.9. (אַינְגְּרָלְעָכָע פְּרָאָנָצְּזִיָּה)

זִישָׁע קְרָעָפְּטָן). קְרִיגְּסְ-קְרִיְּיךְ. גַּעַשְׁטָאָרָבָן פָּאָר פְּרָאָנְקְרִיךְ».

114, rue de Flandre ליַעֲנָעָן מִיר :

26 — «רִיְימָאנְדְּ מַאְק :

42 יָאָר אָלָט. דַעַרְשָׁאָסָן דורך די נַאָצִיס דַעַם 1-טֵן אַפְּרִיל 1944.

גַּעַשְׁטָאָרָבָן פָּאָר פְּרָאָנְקְרִיךְ».

צְוֹאָנְצִיקְסְּטָעָר אַרְאָנְדִּיסְמָעָנָט :

21, *rue de Tourtille ליַעֲנָעָן מִיר :*

«דָּא האָט גַּעַלְעָט

27 — *אַנְרִי בְּעַקְעָרְמָאָן :*

אַ הַעַלְדָּ פֿון וּוּדְעַרְשָׁטָאָנָד. דַעַרְשָׁאָסָן בְּעַת דַעַר אַקְוָפָאָצִיעָ, דַעַם

16-טֵן סַעַפְּטָמַבָּעֶר 1941 אַין עַלְטָעָר פֿון 21 יָאָר, פָּאָר זַיִן

אַקְטִיוּוֹטָעָט לְטוּבָת פְּרָאָנְקְרִיךְ».

אַנְרִי בְּעַקְעָרְמָאָן אַיז גַּעֲבוֹרָן אַין פְּאָרִיז אַין יָאָר 1920. אַין יוֹלִי 1941

וּוּרְטָ עַר אַרְעַסְטִירָט בִּים טִילְיָן אוּפְּרָוָפָן אַין קְרָץ דָּעַרְגָּאָר אַוְמְגַעְבָּרְעַנְגָּט.

דָּא אַיז וּוּכְטִיקְ צַוְּ דָּעַרְצִילְן, אָז דַעַר שְׁטִיְּן-טָאָול וּוּלְכָן מִעְן האָט דָא

אויפגעהאנגען אייז פונקט ווי דער ערשותער שטיין-טאול פון דער לערערין דענע לעזוי צעםטערט געווארן דורך אין אנטיסעמיטישער האנט. אײַנְקָע יאָר שפערער אייז אויפגעהאנגען געווארן די אויפשריפט וועלכע מיר זען אויפן הויז וו דער קדוש האט געווינט.

— 28 — «זשאן זשאָק ראַט שטיין :

פאריבינדונגס-אגענט פון שטאב פון דער פ.ג.ג. געשטארבן פאָר פראנקריך דעם 9-טן סעפטעMBER 1944. מיליטער-מעדאָל.
קייגס-קייריך».

— 29 — 43, avenue Gambetta לייענען מיר :

«דאַ האָט געוווינט

— רָאַלְנוּיק אָס

דערשאָסן דורך די נאָצִים דעם 22-טן אַקטָּאַבעָר 1941 אֵין קָאָמֶר
פיינַן. געשטארבן פאָר פראנקריך».
דער קדוש אייז געוווּן אַ פֿאַלִּיטֿישֿׁע טוּר אָוֹן פון דער פֿראָפֿאָסִיעָ אֵן אָדָּר
וּוּאָקָאָט.

מיין אַנגעַבָּן די רְשִׁימָה פון די 29 קָדְשִׁים וּוּלְכָעָ מִיר האָבָּן צוֹנִיפְגָּעָי
וּאַמְלָט זּוֹכְנִידָּק לְאַנְגָּעָ יָאָרָן אַיבָּעָר די פֿאַרְיוּזָר גָּאָסָן אָוֹן מִיטָּ די גָּאָר מַאָגָּעָר
דיַיעָוָת וּוּלְכָעָ מִיר קָאנְגָּעָן אַנגָּעָבָּן נָאָר וּוּגָּעָן אַ טִּילָּ פון זַיִּי, פֿאַרְעָנְדִּיקָן מִיר די
דָּזְוִיקָעָ אַרְבָּעָט. מִיר זּוּנְגָּעָן אַבָּעָר זִיכְעָר אָוֹיף די פֿאַרְיוּזָר מַוְיָּעָר, העֲגָנָעָן נָאָר
עֲרָגָעָן וּוּ, אוּפֿישְׁרִיפְטָן וּוּגָּעָן אָוּמְגַעְקּוּמָעָן יִדִּישָׁע קַעְמָפָעָר. אָוּדָאִי זּוּנְגָּעָן בַּי
אָונְדוֹן פֿאַרְנָאָטִירָט נָאָר אַ גְּעוּוֹיסָע צָאָל נָעָמָעָן פון אַזְוּלָכָעָ הַעֲלָדָן, אַבָּעָר מִיר
הָאָבָּן זַיִּי נִישְׁטָאָט אָוּסְגַּעַרְעַכְנָט, וּוּיְילָ מִיר האָבָּן נִישְׁטָאָט די פֿוֹלְשְׁטַעַנְדִּיקָעָ זִיכְעָרְקִיטָּם
צִי דָּאָס זּוּנְגָּעָן טָאָקָעָ נָעָמָעָן פון יִידָּן.

אין דער גַּעַרְעַנְגַּטָּעָר רְשִׁימָה יִדִּישָׁע קַעְמָפָעָר זּוּנְגָּעָן פֿאַרְאָן אַ טִּילָּ, וּוּעָ
מַעַנְסָ עַלְטָעָר אייז אָונְדוֹן אָוּמְבָּאָוּסָט, אַבָּעָר דָּעָר רָובָּ פון זַיִּי זּוּנְגָּעָן גְּעוּוֹזָן אֵין
עלְטָעָר צּוּיְשָׁן 22 אָוֹן 17 יָאָר. לְאָמִיר בִּיְגָן די קַעְפָּ פֿאָרָדִישְׁנִיטָּעָן לְעַבְנָן,
יִדִּישָׁע בְּחָוּרִים אָוֹן יִדִּישָׁע טַעַכְטָעָר וּוּאָסָה האָבָּן זַיִּד מַסְרָה נְפָשָׁת גְּעוֹזָן אָוֹן
אָוּמְגַעְקּוּמָעָן אֵין קָאָמֶר קָעָגָן די נָאָצִים

17.

הייזער דערציילן

פאריז איז ריך איז הייזער, וועלכע דערציילן וועגן באריםטע יידן, וואס האבן איז זי געלעט, געהלומט, געוווען אקטיוו, געבירותן איז געתשטירבן.
וועגן א געוויסער צאל אועלכע ערטרעד זאל דא דערציילט ווירען:

ערשטיינר אראנדיסטען:

38, Galerie Véro-Dodat

דא אויפן דרייטן עטאווש, האט איז יאר 1838 געווינט, די זיבעצען-יארייקע טראגייקערין ראשעל.

וי האט נאר וואס אנטגעהויבן צו שפילן איז דער "פראנצ'יזישער קאמעדיע" און ציען אויף זיך די אויפמערקלואטקייט פון דער טאטערדי-וועלט. ווען זי האט איז יאר 1842 פֿאָרְלָאָזֶט די ווינונג איז זי שוין געוווען וועלט-באריםט.

דא איז דער ווינונג (וועמנס פֿעַנְצָטָעָר גִּיעָנָן אֲרוֹדִיס אויף דער די בָּלוֹא נָוָם. 2) איז פֿאָרְגָּעָקָומָעָן די באַרְיַמְּטָע סְצָעָנָע וועלכע עס האט מיטגעמאכט און דערנָאָך באַשְׁרִיבָן דער דִּיכְטָעָר אַלְפְּרָעָד דע מִיסָּע אַנְסָה "אַמְּלָצִים בֵּי רָאַשְׁעַל".

צוֹוִיטָעָר אַראַנדִיסָּטען:

151, rue Saint-Denis

איין דעם הויז איז איז יאר 1872 געבירותן געוווארן דער פראנצ'יזיש-יידישער שריבער און פֿאָלִיטִיקָעָר לעאון בלום.

23, boulevard Bonne-Nouvelle

דא האט זיך געפונען דער פֿאָרְלָאָג "לאַ נְוּוּעָל רְעוּוִי אַנְטְּעָרָנָאָסִיאָנָאָל" וואס האט אַרוֹסְגָּעָגָבָן די ערשות אַיסְגָּאָבָע איז פראנצ'יזיש פון די' טַעַדָּאָר הערצילס בווע "די יִדִּישָׁע מִדְּנָה".

2, rue Vivienne

האט געהאט זיין ביכער-פֿאָרְלָאָג מישעל לעווי, דער גְּרִינְדָּעָר פון פראנְצְיִישִׁינְסְּ פֿאָרְלָאָג "קָאַלְמָאָן לְעֻווִּי". מישעל לעווי איז געוווען אַ נָּאַעַטָּעָר חֶבֶר פון דער אַקְטָרִיסָע רָאַשְׁעַל.

97, rue de Richelieu

דא האט אין יאר 1835 געוווינט און געשאָפַן דער קאמפֿפּאָזִיטָאָר מעיְּרֶבֶּר. דא האט ער גענדייקט זיין אָפְּערַע "ראָבערט דער טִיוֹלַה" און דא האט ער אוּין אַנגעהָהוּבוּן אַרְבָּעָתָן אַיבָּעָד זיין אָפְּערַע "די הָגָעָנָאָטָן".

דריטער אַרְאַנדִיסְמָעָנָט :

14, rue Béranger

ערכּ דער פְּרָאנְצְזִיּוּשְׁעָרְ רְעוּאָלְזוּצְיָה האט דא געוווינט דער יִידִישָׁעָרְ דִּיאָָאָרְ מְעַנְּטָןְהָעַנְדָּלָעְ בְּאַעֲמָדָעְ, בֵּי וּמַעְןְּ מַעְןְּ האט אַין יָאָרְ 1785 גַּעֲקוּיפַּטְ, מְכֻלָּאָרְ מְרַשְׁתְּ פָּאָרְ דַּעְרְ קָעְנִיגְגְּן מַאְרִיעְ-אַנְטוֹןְגָּעָטָעְ אַ בְּרִילְיאָנְטָןְ-קָאָלְעָ : אַן עֲנֵיןְ וּוָאָסְ אַיןְ פָּאָרוּאָנְדָלְטְ גַּעֲוָאָרְן אַיןְ אַ גְּדוּשָׁןְ פָּאָלוּיטִישָׁןְ סְקָאָנְדָלְ, וּוָאָסְ האטְ צְוָעָהָאָלְפָןְ דִּיסְקָרְעָדִיטִירְןְ דַּעְםְ פְּרָאנְצְזִיּוּשְׁןְ מְאַגְּרָכִיסְטִישָׁןְ רְעוּשִׁיםְ . דַּעְרְ סְקָאָנְדָלְ אַיןְ בָּאָרִימְטְ אַ"בְּ "קָאָלְיָעְ דַּעְ לֹאְ רָעָןְ".

2 bis, rue Commines

איָן דַּעְםְ האָטָעַלְ האָטְ אַיןְ יָאָרְ 1939 גַּעֲוָוִינְטְ דַּעְרְ דִּיכְטָעְרְ אִיצְּיךְ מְאָנוּגָּעָרְ . עַדְ פָּאָרָלָאָזְטְ אִיםְ צְעַדְ-צְוּוּעַלְפְּ טָעַגְ נַאֲכָןְ אַוְיסְבָּרוּךְ פָּוּןְ דַּעְרְ מְלָחָמָהְ, אַרְיָהְ בְּעַרְגִּיעָנְדִיקְ אַיןְ אַ פְּרִיוֹאָטָעְ וּוּוִינְגָּגְ אַיןְ דַּעְרְ רִיְּ דַּעְ לֹאְ מָאָרְ, (20-טָעַרְ אַרְאָנְ-דִּיסְמָעָנָטְ).

פְּרָעָטָעָרְ אַרְאַנדִיסְמָעָנָט :

1, quai aux Fleurs

דא האט לְאָנְגָּעָ יָאָרְןְ גַּעֲלָעַבְטְ אַוןְ גַּעֲשָׁאָפְּןְ דַּעְרְ גְּרוּיסְטָרְ דִּיכְטָעְרְ עַדְמָאָנְדְ פְּלָעָגְ, וּוָאָסְ אַיןְ אוּיךְ דַּאְ גַּעֲשְׁטָאָרָבְןְ אַיןְ יָאָרְ 1963 .

13, quai d'Anjou

איָן דַּעְםְ הוּוּזְ האָטְ דַּעְרְ מְאָלָעָרְ מָאָרָקְ שָׂאָגָּאָלְ זַיְןְ פְּאָרִיזָעְ וּוּוִינְגָּגְ.

11, rue Saint-Louis-en-l'Ile

הָאָטְ גַּעֲלָעַבְטְ אַוןְ גַּעֲהָאָטְ זַיְןְ לִיטְעָרָאָרִישְׁןְ סָאָלָאָןְ דַּעְרְ שְׁרִיְּבָעְרְ מְאָרָסְעָלְ שְׁוֹאָבְ. אַןְ עַרְוְדִּיתְ אַוןְ פִּינְגָּרְדְ פְּסִיכָּאָלָגְ.

ערְ אַיןְ דַּאְ אוּיךְ גַּעֲשְׁטָאָרָבְןְ אַיןְ יָאָרְ 1905 אַיןְ עַלְטָעְרְ פָּוּןְ 38 יָאָרְ.

זַעְקָסְטָעָרְ אַרְאַנדִיסְמָעָנָט :

93, rue de Vaugirard

דא האט בֵּיןְ צּוּםְ חֲדַשְׁ יְוִנִּיְּ 1940 גַּעֲלָעַבְטְ דַּעְרְ סְקוּלְפְּטָאָרְ נְחוּםְ אַרְאָנְזָאָןְ. עַדְ האָטְ פָּאָרָלָאָזְטְ דַּיְ וּוּוִינְגָּגְ אַיןְ דַּיְ טָעַגְ וּוּעַןְ דַּיְ נַאֲצִישָׁעְ אַרְמִיעָןְ תָּאָבָןְ זַיְדְ דַּעְרְנָעָנְטָעָרְטְ צּוּ פָּאָרִיזְ.

30, rue de Vaugirard

האט א צייט געלעט דער שרייבער און באַריםטער טעאַטער-קריטיקער זושיל וּשְׁאַנְאָן. מעון פֿלְעָגֶט אִים רֹפֵן דָּעָר "פֿרִינְצְ פֿוֹן דָּעָר קְרִיטִיק". ער איז געווען דער ערסטער ווֹסָה האט געזיגן די אויפֿערקּוֹזָם קִיטִּי אויף דער אויפֿ גִּינְעַנדִיקָּאָר רַאֲשָׁאָל.

8, rue Tournon

אוoid אין דעם הוויז האט זשייל ושאנאָן געוווינט אַ געוויסע צייט.

104, boulevard Saint-Germain

האט געלעבט ד"ר ארנאלד געתטער. איגעער פון די סאמע באדיינטן דיקסטע מעדיצניישע אויטאריטעטן, מיטגלאיד פון דער מעדיצניישע אקדאמע. ער אין געווען אַ יידיש-געזעלשאָפֿטַלְעַכֶּר עַסְקָוָן אָזֶן גַּעֲוֹעֵן דער פרעוזידענט פון אליאנס איזורעליטי, געשטארבען אין פֿאָרִין אַזְנִיבָּאָר 1935.

27. quai des Grands-Augustins

באקומען א יערלעכע סובסידיע פון קאניג.

דער באָריםטער יידישער רײַזנעדער פון 18-טן יְהִי חֵימִ-יּוֹסֶף-דָּוד אָוּלָאָי
דעָצְץַילַט אַין זַיִן טָאגְ-בּוֹך וּוּגָן זַיִן טָרָפּוֹנְגָעָן מִיטַּן סָעַנְיאָר יַעֲקֹב רָאָדְרִיגְעָז
פֿעַדְרַיעָא, בעת זַיִן קּוֹמָצָן קִין פְּרָאַרְזִין.

23, 25, 27, rue de l'Hirondelle

20-טן אקטאבער 1767 די ערשתע אומזיסטע של פאר צייכענען. זי האט אריני-גענומען אין זיד 1500 שילער.

73, rue Notre-Dame-des-Champs

טיף אין הופף האט געוווינט אוון געהאט זיין לעצטע אטעליע דער מאלער מאבע קאץ.

23. quai Voltaire

דאס זונען געועזן דיב טאג פון איר פֿאָרְבִּינְדוֹג מיט נאָפָּאַלְעָאנְס זוֹן דעם גראָף ווּואָלְעָוּסְהָן. (קלישׁ נומ. 74).

קלישע נומער 74

(Bibl. Nationale)

ראשעל. (איילביבזד פון ש. מילנער).

זיבעטער אראנדיסטען :

78, rue de Lille

אין דעם האטעל געפינט זיך זינט דעם 18-טן יהה די דיטישע אמאסאדע.
דא האט דער 17-יאריךער הערש פייול גרינשטיין דערשאָסן דעם 7-טן
נאוועמבער 1938, האלב צען אין דער פרײַ, דעם דיטישן דיפלאָמַט עדווארד
פאָן ראתה, ווי אַ נקמה-אקט פֿאָר די יידישׁ צְרוּת אַין דיטשלֶאנַד אָוּן פֿאָרַן
אַרְוִיסְטוּרִיבָּן פֿוֹן דָּאָרַט זִינְגַּעַל טְעֵרָן. (קלישׁע נומ. 75).

אַכְטָנָר אַראָנְדִּיסְטָמְנָט :

157, boulevard Haussmann

דא האט געלעבט אָוּן געשאָפָּן דער דראָמַטּוֹרָג אַנְרִי בערנשטיין ((1953))
— 1876). פֿוֹן זִינְגַּע טְעֵאָטְעֵרְדוּוּרָק אַין שִׂיכּוֹת מִיטָּן יִדְנָטוּם, וְאֵל דָּא דָּעָרָ
מָאנַט וּוּרָן זִינְגַּע דְּרָאָמָע "ישראל".

184, boulevard Haussmann

דא האט בעטן דְּרִיְּפּוֹס-פְּרָאָצָּעַס גּוּוּוִינְטָמָטִיעַ דְּרִיְּפּוֹס, דָּעָר בְּרוּדָעָר
פֿוֹן אלפְּרָעָד דְּרִיְּפּוֹס.
מָאטִיעַ דְּרִיְּפּוֹס אַיְזָגְעָוָן בֵּין גָּאָר אַקְטִיוֹ אַוְיְפָּן גַּעֲבִיטָ פֿוֹן פָּאָרְטִּידִיקָּן
זִינְגַּע בְּרוּדָעָר. וְשָׂאוּףּ רִינְגָּאָר האט אַיְם בָּאַצְּיִיכְּנָטָ אלָס "וּוּנְדָעָרְבָּאָרָר בְּרוּדָעָר".
קְלֻעְמָאָנָסָה האט אַיְם גַּעֲרָפָּן "גָּאָבָעָלָעָר מָטִיעַ" אָוּן עַמְּיל זְאַלָּא האט אַיְם באָ
צִּיכְּנָטָ אלָס הָעָרָאִישָׁן בְּרוּדָעָר.

20, rue Murillo

אין דעם האטעל האט געלעבט דער באָראָן טְעֵאָטְעֵר רִינְגָּאָר. פָּאָרְמִישָׁט אַיְזָגְעָוָן
דָּעָם גְּרוּיסְן פָּאָנְאָמָעָ-סְקָאָנְדָאָל, וְוּסָס האט סּוֹפָּן פֿוֹן פָּאָרְגָּאָנְגָּעָנוּם יהה אוּפְּגָעָ.
טְרִיסְטָל דָּאָס לְאָנָד, אַיְזָע דָּא, דָּעָם 21-טָן נְאָוּעָמְבָּעָר 1892 בָּאָגָּאָנְגָּעָן זְלָבָּסְטָ
מָאָרָד.

41, rue Washington

הָאָט גּוּלְעָבָט דָּעָר קָאָמְפָּאִיזְטָאָר פָּאָל דִּיקָּא (1865 — 1935). דָּאָס הוּוּא אַיְזָגְעָוָן
נִשְׁטָט מַעַר דָּאָס זְעִילָעָן.

8, rue de Monceau

אין דעם הוּוּא אַיְזָגְעָוָן פֿוֹן יָאָר 1891 בֵּין אָפְּרִיל 1895 גּוּוּוִינְטָמָט דָּר טְעֵאָטְעֵר
הָעָרָצָל.

פֿוֹן דָּא אַיְזָע אָרִיבָּעָר אַיְזָע דָּעָר רִי קָאָמְבָּאָן.

קלישע נומער 75

הערש גריינשפֿאַן.

5, rue Tronchet

אין דעם הויז האט געלעבט און דא אויז אויד געשטארבן אין יאר 1910 די אקטרייסע דינה פעליקס. די יינגסטש שווועסטער פון רашעל.

43, rue de Liège

האט א לענגערע צייט געוווינט דער מוזיקער עדווארד קאלאן, דער גראינדר פון פאריזער סימפאנישן קאנצערט "ארקעסטער קאלאן".

6, avenue van Dyck

בעתן דרייפוס-פראצעם, האט דא געוווינט דער פאליטיקער און באריםטער קעמעפר פאר דער דרייטער רעפובליך ושהזעך רייןאך, מחבר פון דער זיבז בענדיקער געשיכטש פון דער דרייפוס-אָפערע. דאס הויז איז נישט מער דאס זעלבע.

ニينطער אראנדיסטען :

17, rue de La Rochefoucauld

אין דעם הויז האט אין יאר 1841 געלעבט דער קאמפאניטאר פראמענטאל האלעוי, מחבר פון דער באריםטער אָפערע "לא ושוינו" (די יידין). ער איז דאן אלט געווונ פערציך יאר. ער האט אויך געוווינט אין דער רי דע פראוואנס און אין דער רי פאפיאן, אבער יונע הייזער עקטיסטרן נישט מער.

9, rue de La Bruyère

אין דעם האטעל האט געוווינט דער פינאנסיסט און מעצענאט דאגיעל אויריס.

8, rue Henneur

דא האט פון יאר 1900 בין 1914 געלעבט דער פילואף, שריבער און ציוניסטיישער מנהיג ד"ר מאקס נארדאָן אויף דער זעלבער גאס נומ. 20 האט נארדאָן געוווינט זינט 1920 און דא איז ער אויך דעם 21-טן יאנואר 1923 געשטארבן.

18, rue Notre-Dame-de-Lorette

דא האט געלעבט און געשאָפּוֹן דער דיקטער-סימבאליסט גיטטאָוּן קאהאן (1936 — 1859).

עלפֿטער אראנדיסטען :

37, rue Saint-Sébastien

בעת די קאמונע-טאג האט דא געוווינט דער זיגערמאָכער לעאון פראנקלען. אן אונגארישער ייד וואָס האט זיך זיעער באַקאנט געמאָכט בעת דער קאמונע,

וידי Mundnik זיך דעם פראבלעム פון אפשאָפּן ארבעט-שקלאָפֿערַיִ. פֿאַרְוּוֹנְדֶּעֶט בעת די קָאָמְנוּעַ-קָאָמְפּן האָט עָר זיך לְסֻּוּפּ גַּעֲרָאָטְעוּוּעַ אֵין דער שׁוּוּזַץ. עָר אֵין גַּעֲוּאָרַן פֿאַרְמְשֶׁפּט צָוֵם טוּיט הַינְטָעָר די אוּגַּן.

10, cité Popincourt

הַאָט דער מְאַלְעָר מְאַנְעַ קָאָצַן גַּעֲוּוִינְט אֵין אַ בּוּדְעָם-שְׁטִיבָּל אַוְיפּן 5-טַן עַטְאָוּשׁ, גְּלִיְדַּ נָאָךְ זִין קוּמָעַן אָוּן בָּאוּצָעַן זיך אֵין פֿאַרְזַן.

צּוּוֹנְגְּלָפְּטָעָר אַרְאַנְדִּיסְמְעָנָט :

9, square Port-Royal

איַן דַעַם הוּוִי הַאָט גַּעֲלָבָט אָוּן דָא אַוְיכַן גַּעֲשְׁטָאָרְבּוּן דַעַם 29-טַן יְוִנִּי 1966,
איַן עַלְטָעָר פּוּן 99 יְאָרָ, דַעַר דִּיכְטָעָר אַנְדָּרָעָ סְפִּיר.

פֿעַרְצָנְטָעָר אַרְאַנְדִּיסְמְעָנָט :

7, villa Seurat

דָא הַאָט גַּעֲלָבָט אָוּן גַּעֲשְׁאָפּן דִי קִינְסְטָלְעָרִין חָנָה אַרְלָאָוּ.

126, boulevard Montparnasse

דָא הַאָט אַ גַּעֲוִיסְעַ צִיִּט גַּעֲוּוִינְט (אוּפּּן עַרְשְׁטַן עַטְאָוּשׁ) דַעַר סָאַצְיָאַלִיסְ-

טִישָׁעָר טָועָר אָוּן פֿאַלְיִיטִיקָעָר לְעָאָן בְּלוּם.

3, rue Campagne-Première

איַן דַעַם הוּוִי הַאָט דַעַר מְאַלְעָר מְאַדְילְיאָנִי גַּעֲהָאָט אַ גַּעֲוִיסְעַ צִיִּט זִין
אַטְעָלִיעָ.

62, rue Boissonade

דַעַר מְאַלְעָר מְאַנְעַ קָאָצַן הַאָט דָא גַּעֲהָאָט זִין אַטְעָלִיעָ גְּלִיְדַּ נָאָכָן צּוּרִיקַי
קוּמָעַן פּוּן אַמְּעָרִיקָעָ, נָאָךְ דַעַר מְלָחָמָה 1939 — 1945.

עַכְכָּנְטָעָר אַרְאַנְדִּיסְמְעָנָט :

47, boulevard Beauséjour

דָא אַיְן דַעַם 25-טַן יְאָנְוָאָר 1941 גַּעֲשְׁטָאָרְבּוּן דַעַר פֿילְאָזָאָפּ אַנְרִי בּוּרְגְּסָאָן
איַן עַלְטָעָר 82 יְאָרָ.

בָּאוּרִיקָט פּוּן קָאָטוּלִיצְיָום, הַאָט דַעַר פֿילְאָזָאָפּ זיך אַרְוּמְגַעְטְּרָאָגּן מִיטַּ
דַעַר כּוֹנָה זיך צּוּטוּפָן. דַעַר אוּפְּפּוּן פּוּן הַיְּתָלְעָרוּיּוּן אָוּן די נָאָכְעָקְוּמָעָנָעָ
פֿאַרְפָּאַלְגּוּנוּגָעָן אַיִּיףַּ יְיִדְעָן הַאָבָּן אִים אַפְּנַעַחַאלְטָן פּוּן דַעַם שְׁרִיטַ.

אַט וּאָס דַעַר פֿילְאָזָאָפּ הַאָט דַעַם 8-טַן פֿעַבְּרוּאָר 1937 אַיְנְגַעְשְׁרִיבָּן אֵין

זִין צּוֹואהָ:

„מיינע מחשבות האבן מיך דערפירט צום קאטויליצ'ום, אין וועלכון איך האב געווען די פולקאמע רעליזירונג פון יידנטומ. איך וואלאט זיך באקערט צום קאטויליצ'ום וווען איך זאל נישט. ווינט יארן געווען געזען דעם געפערעלען אנטיסעמיטישן געוויטער וואס באדראט צו קומען אויף דער וועלט. איך האב געוואלט בליבין צוישן די גערודפטע פון מארגן.“

אנרי בערגסאן האט אונטער דער ווישידעריגרונג ריעינגנרטט פון זייןע טיטולן, זיך אפגעזאגט פון דער דורך דער פראנצ'יזישער ריגרונג אים פארגע-לייגטן חסד צו בליבין מהוז די אנטידייש געזען. איניקע וואכן פאר זיין טויט, ליגנדיק שוין שוער קראנק, איז ער אין דער באגלייטונג פון זיין זונט, אונגעטאן אין שטעהיך און איינגעעהילט איז א קלדערע, אושוק איז געהעריקן אמת זיך ריגיסטרירון אלס ייך. ס'האט דאן שוער גערעגנט. בערגסאן איז לאנג געתטאָגען בי ס'אייז געקומען זיין ריי.

קומוונדייך צוריך פון דער ריגיסטראָצע, האט זיך דער פילאֹזאָף צוריקן געליגט איז בעט אַריין און שוין מערד נישט אויפגעשטאנען.

נאך בערגסאנס טויט האט די קристלעכע וועלט זיך דערטראָקט צום ווערטל, איז דער פילאֹזאָף „אייז געווען געשמדט. נאך נישט געטוייפט“ („קאנ-ווערט, מע פא באטייע“) מיט וואס מען שפֿעקלוּרט כסדר, כדי דעם פילאֹזאָף פרוביין צורעכען צו דער קристלעך-קאטוילישער וועלט.

אבער ווי מיר זען, האט די אידלקיטט פון אנרי בערגסאן אים דערפירט צום אַפְּטִירִיסְלָען זיך פון דער קристלעכער וועלט, וועלכע האט מיטגעמאָט און מיטגעהאלפן דעם נאצישן אנטיסעמיטיזם.

6, avenue du Président-Wilson

האט געווענט דער קאָפִיטָן אלפרעד דרייפוס. פון דער ווינונג איז ער אווועך א געווינט פרימאָרגן פון יאר 1894 דערהאלטנדיק און אויפפאָדערונג צו קומען איז „צְיוֹוִילָעּ קְלִיְדָעּ“ איזן קְרִיגְסּ-מִינִיסְטֶרְיוּם, וווע ער איז אַרְעֵסְטִירֶט געוואָרן פֿאָר שְׁפִיאָנוֹשׁ. עס האט זיך אַגְּהָהִיבָּן דָּאָס גְּרוּסָעּ גַּעֲשָׂעָנִישׁ וואס האט גַּעֲטְרִיסְלָט מִינּוּן לאָנְד און איז אַריין איז דער גַּעֲשִׂיכְתָּעּ אַנְגָּרְדָּרְעָן דָּעָר דָּרִיְיָה פֿוֹסְ-פֿרְאָצָעָס.“

84, rue du Ranelagh

דא האט געווינט און אויך געתטאָרבּן איז יאר 1935 איז עלטער פון 70 יאר דער קְאַמְפְּאִיטָאָר פֿאָל דִּיקָא.

53, rue de l'Assomption

אין דעם הוין האט געווינט עלי האַלְפְּרִינְ-קָאַמִּינְסְּקִי, אַ מהְבָּר פון אַ ריִי

ווערך און דער איבערזע策ער אין פראנציזיש פון פושקין, גאנגל, דאסטאיעוסקי, טאַלסטאָי א. אנד.

ער איז געווען דער הויפט-רעדאָטָאָר פון דער ציטונג "יוסטיז", וועלכע עס האָט אַרוּיסגעבען קְלֻעָמָאָנָסָא. אַין פֿראָנְקֿרִיךְ אַין אוּיךְ פֿאָרָאָן אַ יְעַלְעַכְעָר "הַאַלְפַֿעַרְיַן-קְאַמְּינְסִיקְ-פֿרִיזְיַן" פֿאָר גּוֹטָע אַיבְּעַרְזְּנְגְּעָן פִּון פֿרְעַמְדָע שְׁפְּרָאָכָן.

11, rue de la Tour

האָט גַּעֲלַעַבְתָּן אַון דָּא אַין דָּעַם 11-טָן אַקְטָאָבָעָר 1966 גַּעֲשַׁטָּאָרְבָּן אַין עַלְטָעָר פִּון 91 יָאָר דָּעַר שְׁרַיְבָּעָר אָנָּרִי הָרָץ.

11, rue de la Pompe

האָט גַּעֲלַעַבְתָּן זִינָע לְעַצְמָנוּ יָאָרָן אַון דָּא אַין אוּיךְ אַין יָאָר 1874 גַּעֲשַׁטָּאָרְבָּן דָּעַר שְׁוֵין פֿרִיעַרְ-דְּעַרְמָאָנָטָעָר שְׁרַיְבָּעָר אַון בָּאַרְיְמָטָעָר קוֹנְסְטְ-קְרִיטִיקָעָר זְשִׁילְזָאָנָן.

4, place du Trocadéro

אַין דָּעַם הוּאָז האָט גַּעֲוֹוִינְטָן דָּעַר שְׁרַיְבָּעָר רָאָמָאָן קְאָאָלִיס. זִין פֿאָקְטִישָׁעָר נָאָמָעָן אַיז גַּעֲוֹעָן רָעָנָע וּוֹילְ.

70, rue de la Pompe

דָּא האָט גַּעֲוֹוִינְטָן אַון דָּא אַין אוּיךְ אַין יָאָר 1880 גַּעֲשַׁטָּאָרְבָּן אַין עַלְטָעָר פִּון 84 יָאָר דָּעַר בָּאַרְיְמָטָעָר יְדִישָׁעָר מְנַהֶּג אַון קְעַמְפָעָר פֿאָר דָּעַר רַעֲפּוּבְּלִיקָעָר אַדְאָלָף קְרֻעְמִיעָ.

16, rue de Siam

דָּא האָט אַין יָאָר 1903 גַּעֲוֹוִינְטָן אַבְּרָהָם גָּאָלְפָאָדָעָן בְּעֵת זִין גַּעֲפִינְגָּן זִין אַין פֿאָרִיאִי צָוּמָ צְוּוִיתָן מָאָל.

טְרָאָץ זִין אַיְפְּהָאָלָטָן זִיךְ אַין דָּעַם רִיכְן קוֹוָאָרְטָאָל אַון זִין בָּאוּוִיְין זִיךְ אַין גָּס שְׁטָעַנְדִּיק אַגְּגָעָטָן אַין אַ פֿעַלְעַרְנָעָ אַון צְלִילְגְּדָעָר אוּפְּפָן קְאָפְּ, האָט עָרָ אַבְּעָר דָּאָן אַדוּרְכְּגַעְמָאָכָט אַ גְּרוּיסָע נּוּיטָ; גַּעֲוֹעָן טָעָג וּוֹעָן עָר אַיז גַּעֲבְּלִיבָן אַן אַין פֿרָאָנָק אַין טָאָש.

זְוַעַצְנָטָעָר אַרְאַנְדִּיסְמָעָנָט :

10, rue Jacques-Bingen

אַין דָּעַם הוּאָז האָט אַ צִּיְּטָ לְאָנָג גַּעֲוֹוִינְטָן דָּעַר מוֹזִיקָעָר עַדְוָאָרָד קְאָלָאָן. (1838 — 1910).

אַכְּזֶנְטָעֵר אַרְאַנְדִּיסְמַעַנְט .

15, rue Ravignan

דא האט אַלְאָנְגָּע צִיִּת גַּעֲוֹוִינְט דַּעַר וּוּירְטוֹאָן אַרְטוֹר רַוּבִּינְשְׁטַיִן.

36, boulevard Clichy

אין דעם הויז האט געלעבט אוון געשאָפָן דער מאַלְעָר זְשִׁיל פָּאָסְקִין. זִין
פאָקְטִישָׁעָר נָאָמָעָן אַיִן גַּעֲוֹוָן פִּינְקָאָס. אַיִן דער דָּזְוִיקָּעָר וּוּינְגָּ אַיִן דער דעם
15-טַן יְוִנִּי 1930 באָגָאנְגָּעָן זַעֲלָבָסְטָמָאָרְד דָּוָרָךְ אַוְיפְּשָׁנִיְּדָן זִיךְ דִּי אָדָעָרָן.
זְשִׁיל פָּאָסְקִין אַיִן גַּעֲוֹוָן אַ בּוּלְגָּאָרִישָׁעָר יִיד. דַּעַר אַיִן גַּעֲקָומָעָן קִין פָּאָרִין
אַיִן יָאָר 1905 אַלְט זַיְעַנְדִּיק צַוָּאָנְצִיךְ יָאָר.

צַוָּאָנְצִיךְסְטָעֵר אַרְאַנְדִּיסְמַעְנט :

82, boulevard Ménilmontant

דא האט גַּעֲוֹוִינְט אוון גַּעֲהָאָט זִין זַיְגָּעָרָמָאָכְבָּרְגַּעְוּוּלְבָּל שְׁלוּם שְׂוֹאָרְץ-
בָּאָרָה, בעת ער האט אַיִן חְוָדְשׁ מֵי 1926 אַוִּיסְגָּעְפִּירָט דַּעַם אַטְעַנְטָאָט קָעָן
דַּעַם אַוְקָרָאִינִישָׁן אַטְאָמָאָן סֻעְמִיאָן פֿעְטָלְיוֹאָ.

בִּיבְּלִיאָגְרָאָפִיעָ

זַע נּוּמָעָר :

.145, 139, 136, 133, 98, 62, 47, 24, 12, 8

בִּיבְּלֵי אָנָּרָא פִּיעַ:

- 1 — ANCHEL Robert. *Les Juifs de France*. Edit. J.B. Janin. 1946.
- 2 — AMARK Mats. *La Cathédrale d'Upsal*. Upsala 1950.
- 3 — *L'Arche*, n° 81. Paris 1963.
- 4 — AUBERT Marcel. *La Cathédrale Notre-Dame de Paris* 1945.
- 5 — BAINVILLE Jacques. *Histoire de France*. Edit. A. Fayard. Paris 1924.
- 6 — BARING Maurice. *Sarah Bernahrdt*.
- 7 — BATUT Guy. *Les inspirateurs du Führer*. Paris 1934.
- 8 — BATUT Guy. *Les Pavés de Paris*. 1937.
- 9 — BECK, Dr Georg. *Bambergs Schönheit*. Bamberg 1963.
- 10 — BEN-LEVI G. *Le Café des Juifs*. Arch. Isr. Paris 1846.
- 11 — BERG Oscar. *A Paris sous l'occupation*. Journal des Communautés 23-XII-1966.
- 12 — BERMAN Léon. *Histoire des Juifs de France*. Paris 1937.
- 13 — BERNARD J.-J. *Le Camp de la mort lente*. Edit. Albin Michel. Paris 1945.
- 14 — BERNHARDT Lysiane. *Sarah Bernhardt. Ma grand-mère*. 1945.
- 15 — BERNHARDT Sarah. *Ma double vie*. 1907.
- 16 — BINET Valmer. *Sarah Bernhardt*.
- 17 — BLUMENKRANZ Bernhard. *Juifs et Chrétiens dans le monde occidental*. 430-1096. Paris 1960.
- 18 — BLUMENKRANZ Bernhard. *Le Juif médiéval au miroir de l'art chrétien*. Etudes Augustiniennes. 8, rue François-1er, Paris 1966.
- 19 — BLUMENKRANZ Bernhard. *Pour une nouvelle Gallia Judaica*. L'Arche n° 106. 1965.
- 20 — BLUMENKRANZ Bernhard. *Géographie historique d'un thème de l'iconographie religieuse : les représentations de Synagogua en France*. Poitiers 1966.
- 21 — BLUMENKRANZ Bernhard. *La grande misère des Monuments Juifs de France*. L'Arche. 1966.
- 22 — BOINET Amédée. *La Cathédrale de Bourges*. Paris 1952.
- 23 — BOINET Amédée. *La Cathédrale d'Amiens*. Paris 1959.
- 24 — BOUDAILLE Georges. *Du Carrefour Vavin à la Porte d'Orléans*.
- 25 — BRUYN Léo. *Histoire de l'église Sainte-Gudule et du Très Saint Sacrement de Miracle à Bruxelles*.
- 26 — CALOT Frantz. *Le Panthéon et Saint-Etienne-du-Mont*. Paris.
- 27 — CARMOLY E. *Revue Orientale*. Bruxelles 1841-1844.
- 28 — CHARTRAIRE Eugène. *La Cathédrale de Sens*. Paris 1930.

- 29 — CLARETIE Jules. *Paris assiégié. 1870-1871.*
- 30 — DELAMARE Edith. *L'Odyssée de statutes de Notre-Dame.* Paris 1954.
- 31 — DEMAISON Louis. *La Cathédrale de Reims.* Paris 1954.
- 32 — DEPPING G.B. *Les Juifs dans le Moyen Age.* Bruxelles 1844.
- 33 — DIAMAND David. *Héros Juifs de la Résistance française.* Paris 1962.
- 34 — DOMINIQUE Pierre. *L'affaire Dreyfus.* Miroir de l'Histoire n° 76-77.
- 35 — DULAUJ J.A. *Histoire de Paris.* Paris 1825.
- 36 — DURAND Jeanne E. *Notre-Dame de Paris.*
- 37 — DUSSANE B. *Sarah Bernhardt.*
- 38 — *Encyclopédia Judaica.* Berlin 1928.
- 39 — ESCHOLIER R. *La Place Royale et Victor Hugo.* 1933.
- 40 — FELIBIEN D. Michel. *Histoire de la Ville de Paris.* Paris M.DCC.XXV.
- 41 — FISCHER André. *Le Secret de la Cathédrale de Strasbourg.* 1962.
- 42 — FUCHS Eduard. *Die Juden in der Karikatur.* München 1921.
- 43 — GAILLY Gerard. *Le Roman de lettres de Mme de Sévigné.* 1954.
- 44 — GAILLY Gerard. *La Petite Histoire littéraire.* 1954.
- 45 — GARÇON M. *L'affaire Dreyfus.* Historia n° 64-65.
- 46 — GAUTHIER Robert. « *Dreyfusards !* » Collection Julliard. 1965.
- 47 — GELLER. *Sarah Bernhardt.*
- 48 — GENOUILLAG (H. Gourdon de). *Paris à travers les siècles.* Paris 1879.
- 49 — GENTILLY A.M. *Promenade à travers Paris.* 1955.
- 50 — GENTILLY A.M. *Avec Grégoire de Tours.* 1955.
- 51 — GINIEWSKI Paul. *Le dialogue judéo-chrétien.* La Terre Retrouvée, 15-3-1967.
- 52 — GRANGER, Ch.M. des. *Histoire illustrée de la Littérature Française.* 1916.
- 53 — *Reims.* Guides Diamant. Paris 1924.
- 54 — GUILHERMY et VIOLLET-LE DUC. *Description de Notre-Dame de Paris.* Paris 1856.
- 55 — HAHN Renaldo. *La Grande Sarah.*
- 56 — HALLEZ Théophile. *Des Juifs en France.* Paris 1845.
- 57 — HENNE A. et WAUTERS A. *Histoire de la ville de Bruxelles.* 1845.
- 58 — HERLITZ, Dr Georg und KIRSCHNER, Dr Bruno. *Jüdisches Lexicon.* Berlin 1927.
- 59 — HILDENFINGER Paul. *La figure de la Synagogue dans l'art du Moyen Age.* Rev. des Etudes Juives, t. XLVII. 1903.
- 60 — HILLAIRET Jacques. *Souvenirs et vestiges juifs du vieux Paris.* L'Arche n° 1. 1957.
- 61 — HILLAIRET Jacques. *Dictionnaire historique des rues de Paris.* Paris 1964.
- 62 — HILLAIRET Jacques. *Evocation du vieux Paris.* Edit. de Minuit. Paris 1952.
- 63 — HUGO Victor. *Notre-Dame de Paris.*
- 64 — HYMANS Louis. *Bruxelles à travers les âges.*
- 65 — JALABERT Denis. *Notre-Dame de Paris.* 1948.

- 66 — JOURNAL DES COMMUNAUTES. Paris 25-7-1969.
- 67 — KAHN Léon. *Les Juifs de Paris pendant la Révolution*. Paris 1898.
- 68 — KAHN Léon. *Les Juifs à Paris depuis le VIe siècle*. Paris 1889.
- 69 — KEMPF Anna. *Guide de la Cathédrale de Fribourg*.
- 70 — LAMBEAU Lucien. *La Place Royale*. Paris 1906.
- 71 — LASSUS et VIOLET-LE DUC. *Projet de restauration de Notre-Dame de Paris*. Paris 1843.
- 72 — *La Terre Retrouvée*. 1-10-1961. 1-2-1966. 15-3-1967.
- 73 — LEBEUF (l'Abbé). *Histoire de la Ville et de tout le Diocèse de Paris*. Paris 1867.
- 74 — LEFEVRE PI. O. Praem. *La Collégiale des S.S. Michel et Gudule à Bruxelles*. Bruxelles 1942.
- 75 — LEFEVRE PI. O. Praem. *Documents relatifs aux vitraux de St.Gudule à Bruxelles*.
- 76 — LEFRANCOIS Ph. *La Maison où Dieu fut bouilli*. Mir. de l'Histoire n° 27. 1952.
- 77 — LEMOINE Henri. *Manuel d'Histoire de Paris*. Edit. Albin Michel.
- 78 — LENOTRE G. *Le Jardin de Picpus*. 1955.
- 79 — LE PAIGE. *Sur les hosties poignardées*. Mir. de l'Histoire n° 122.
- 80 — LESUEUR Bernard. *De l'affaire Dreyfus à l'Etat d'Israël*. Le Figaro. 30-XI-1967.
- 81 — LIBER Dom. *Le Faux Miracle du Saint-Sacrement de Bruxelles*. 1874.
- 82 — LITVINE M. *Vestiges historiques juifs à Paris*. Journal des Communautes. 1968 et 1969.
- 83 — MALET Al. *Histoire de France*.
- 84 — MANDEL Arnold. *Paysages juifs de Paris*. La Revue du F.S.J.U. n° 12. 1955.
- 85 — MAREZ G. des. *Guide illustré de Bruxelles*. 1918.
- 86 — MARTIN Henri. *Histoire de France*. Paris M.DCCC.LXV.
- 87 — MARTIN Alex. *Une visite à Paris en 1900*.
- 88 — MASSON Frédéric. *A l'ombre des Clochers*. Paris 1917.
- 89 — MICHELET J. *Histoire de France*. 1870.
- 90 — MOREAU-RENDU S. A *Paris, rue des Jardins...* Paris 1954.
- 91 — MOUSSET Albert. *Restauration du Temple Ste-Marie à Paris*. Le Monde 5-4-1963.
- 92 — MURET Th. *Histoire de Paris*.
- 93 — NOUVEAU LAROUSSE ILLUSTRÉ.
- 94 — PALEOLOGUE M. *Journal de l'affaire Dreyfus*. Edit. Plon. Paris 1955.
- 95 — *Paris. (Les Guides Bleus)*.
- 96 — PIETRI François. *Napoléon et les Israélites*. Paris 1965.
- 97 — POETE Marcel. *Paris*. 1925.
- 98 — POTET E. *La Conciergerie*. Paris 1920.
- 99 — PRONIER Ernest. *Sarah Bernhardt*.
- 100 — QUIEVREAUX L. *Guide de Bruxelles*. Edit. A. de Boeck.
- 101 — RABI Wladimir. *Le Scandale de Deggendorf*. L'Arche n° 58. 1961.

- 102 — REINACH Théodore. *Histoire des Israélites*. Hachette 1884.
- 103 — RENAN Ernest. *Vie de Jésus*.
- 104 — RENAN Ernest. *Histoire Littéraire de la France*.
- 105 — ROBERT H. *Le Palais de Justice*. Paris 1927.
- 106 — ROBLIN Michel. *Les Juifs de Paris*. Paris 1952.
- 107 — ROCHEGUIDE, de. *Promenade dans toutes les rues de Paris*. AR. NAT. Y 5213.
- 108 — ROLIN, Chanoine. *Histoire de l'Eglise*.
- 109 — ROTH Cecil. *Histoire du peuple juif*. Paris 1963.
- 110 — SCHWAB M. *Une nouvelle épitaphe médiévale à Paris*. Rev. des Et. Juives. 1912.
- 111 — SCHWARZFUCHS Simon. *Brève Histoire des Juifs de France*. Edit. « Maillons ».
- 112 — SCHWARZFUCHS S. *Yahiel, rabbin de Paris devant Blanche de Castille*. Evidence 1954.
- 113 — SÉVIGNÉ, Madame de. *Lettres choisies*.
- 114 — SPIRE André. *Poèmes juifs*. Edit. Albin Michel. Paris 1959.
- 115 — TEMKO Allan. *Le Roi, l'Evêque et le Juif*. Evidence. Paris 1955.
- 116 — TEMKO Allan. *Notre-Dame de Paris*.
- 117 — THIERRY Aug. *Récits des temps mérovingiens*.
- 118 — TOUATI E. *La revanche de Rabbi Yehiel*. L'Arche n° 25. 1959.
- 119 — TOUGERLOO, Abbé Van. *Guide de la Collégiale de Saints Michel et Gudule à Bruxelles*. 1959.
- 120 — J.T. (J. Tranchal). — *Les Hosties poignardées*. Mir. de l'Hist. n° 118.
- 121 — TROYAT H. *Ponts d'histoire et de légende*.
- 122 — VERNEUIL L. *La vie merveilleuse de Sarah Bernhardt*.
- 123 — VILLEFOSSE, René Héron de. *Histoire de Paris*. 1948.
- 124 — VILLEFOSSE, René Héron de. *Singularités de Paris*. Edit. Bernard Grasset. Paris 1940.
- 125 — VILLEFOSSE, René Héron de. *Pèlerinages parisiens*.
- 126 — VITU Auguste. *Paris*. 1889.
- 127 — WAHLEN Aug. *Bruxelles et ses environs*. 1849.
- 128 — WARNOD A. *Le Ventre de Paris - les Halles*.

אלפערן א. פון הערצלט טאג-ביבער. ירושלים תשכ"ה.	— 129
אין קאמף פאר פריהייט. פאראנג "אורופסנאי". פאריז 1948.	— 130
בערקעוויטש י. ד. שלום עלייכם-בוך. ניר-יארך 1958.	— 131
דובנאן שטמן. די וועלט-געשיכטע פון יידישן פאלק.	— 132
"דווקא" נומ. 15 — 14.	— 133
"דען ניער זוורנאל" נומ. 10. פאריז 1913.	— 134
טשעראיקווער א. די פראנציזיינש רעוואלוציע אונ דיאידן.	— 135
"יזוא" אויסגאבע "ידן אין פראנקריך". באנד 1.	
AMILNER יוס. יידן אין פראנקריך.	— 136

- 137 מלכי דוד. דער מחבר פון ספר "מצוות גדול". "אונזער ווארט" 1962.
- 138 מלכי דוד. רביע יהיאל פון פֿאָרִיך. "אונזער ווארט" 1962.
- 139 פֿאָזְנֶעֶר ס. פרַאנְצּוֹיזִישׁן מְקוֹרִים צַו דער יִדְישֵׁעַ גַּעֲשִׁיבְטָע אַיִן פֿרַאנְקְרִיךְ. "וַיּוֹאָךְ", "יִדְן אַיִן פֿרַאנְקְרִיךְ". באנד 1. 1942.
- 140 פֿעַנְסְטָעֶר הַעֲרָשָׁה. אַונְדוֹזְעָרָע פֿאָרְפִּינִיקְטָע קִינְסְטָלָעָר. פֿאָרִיך 1951.
- 141 צַנְעַמְאָן יַעֲקֹב. טַעֲזָאָר הָעָרָצָל. פֿאָרִיך 1956.
- 142 קָאַסְפּוֹוֶועָר מ. פֿרַאנְקְרִיךְ אַוְן פֿרַאנְצּוֹיזִישׁן יִדְן אַיִינָם טָאָגְ-בָּוקְ פון חַיִּים-יֹסְחָדָד אַוְלָאִי (חַידָּא). "וַיּוֹאָךְ", "יִדְן אַיִן פֿרַאנְקְרִיךְ". באנד 1.
- .34 — 143 קלְוִינְגְּנָה, דֶּר י. שלום עלייכם דער ציוניסט. "גָּאַלְדָּנָעַ קִיטְטָה" נומ.
- 144 רִיזְעָן זְלָטָן. לְעַקְסִיקָּאָן פֿוֹן דער יִדְישֵׁעַ לִיטְעָרָאָטוֹר. ווֹילְנָע 1929.
- 145 שיַקְאָוָסְקִי ז. יִדְן אַיִן דער פֿאָרְיוֹזָעָר קָאַמְנוֹעָ פֿוֹן 1871. "וַיּוֹאָךְ", "יִדְן אַיִן פֿרַאנְקְרִיךְ". באנד 2.

כָּלִישָׁס

ז'יט	שם הספר	מספר
14	קיורכע «סען זשיילען לע פאואר»	1
18	מטבע פון 6-טן "יה געשמאָלצַן דורך פריסקונס	2
29	דער פאנטָן פון "די אומשולידיקע"	3
33	דער שאנד-סלוֹפּ ביִ דֵי האַלְעַט	4
36	די קלינען בריך	5
40	מערבי-פאַסָּאָד פון דער "גאטראָ-דָאמּ"	6
45	די באַשָּׁפָּונג פון הוֹהֵן	7
45	בײַס עַז הַדָּעַת	8
45	דאָס פֿאָרטְרַיְּבָּן פון גַּן עַדְן	9
47	עקְדַּת יְצָחָק	10
48	איוֹב אָוּן זִינְעַן פֿרִינְד	11
49	מְשַׁה	12
50	דרום-טוויער גַּעֲוִידָמָעַט דער מּוֹטָעָר אַנְגָּא	13
51	דוֹד אָוּן בַּת שְׁבָע	14
52	שלמה אָוּן די מלְכָה פון שָׁבָא	15
54	די לעגַנְדָּע וּוְגַן גַּעֲבָרֶת פון דער מּוֹטָעָר מְרִים	16
55	דאָס סְעַנְטָן עַטְיוּן-טְווּיָּר	17
57	די גַּעֲשִׁיכְטָעַ פון דִּיאָקָר סְעַנְטָן עַטְיוּן	18
60	יִידְזָן שְׁטוּרָן די לְוִוָּה פון דער מּוֹטָעָר מְרִים	19
61	די "בָּאוּגְטָעַ סִינְגָּאָגָעַ"	20
67	די יִידְזָן פֿאָרְשְׁטָעָלָן זִיךְ אַוְיְרָן אָוּן מִילְּעָר	21
68	די סִינְגָּאָגָעַ-סְטָאָטוּעַ אַין רִימְס	22
70	די סִינְגָּאָגָעַ-סְטָאָטוּעַ אַין שְׁטָרָאַסְבוֹרָג	23
72	די סִינְגָּאָגָעַ-סְטָאָטוּעַ אַין מעַץ	24
73	די סִינְגָּאָגָעַ-סְטָאָטוּעַ אַין פֿרִיבּוֹרג	25
75	די סִינְגָּאָגָעַ-סְטָאָטוּעַ אַין באַמְבּוּרג	26
76	די שְׁמִיכְלָעַנְדִּיקָּעַ סִינְגָּאָגָעַ-סְטָאָטוּעַ אַין באַמְבּוּרג	27
77	דער יִיד מִיטָּן חֹוֵיר — אָופְּסָאַלָּא	28
78	סָאַטְרִישָׁע שְׂתִּין-שְׂנִיצְעָרִי אַין אַעֲרָשָׁא	29
79	צִיכְעָנָגָג אָוִיףְּ אַדִּיטְשָׁן מְחוֹזָר פון 13-טָנוּ יְהָ	30

81	די סינאָגאָג און קירכע. ברעמען	31
82	די סינאָגאָג און קירכע. (פֿון האָנס מעמלינג). בריזש, 15-טער יַה	32
98	רי דע לא סייטע און דאס שפֿיטאל „האטעל דייע“	33
91	די סינאָגאָג-יסטאטוע פֿון רײַםס	34
93	דעָר קירכע-זִיגְעָד אֵין שטראָסְבוֹרָג (צִיכְעָנוּג פֿון בען)	35
98	די צפּוּנְדְּרוּזַן, גּוּוּוּדְמַעַט דֻּעַם תְּנוּךְ	36
100	מצְבָּה-שְׁטִיןַן פֿון בִּישָׂאָר מְאַטִּיפָּס דַּעַ בִּיסִּי	37
102	סְטָטָטוּס פֿון פִּילִיפְּ-אוּגָּסְט	38
105	דעָר יוֹסְטִיךְ-פָּלָאָץ	39
107	אַ וְיִכּוֹה מִיטַּדְּיַיְן	40
109	דעָר טְוּרָעָם „דְּאַרְוָשָׁאָן“	41
115	אַדְּאָלָף קְרֻעְמִיעַ	42
117	שְׁלוּם שְׁוֹאָרְצְבָּאָרְד (צִיכְעָנוּג פֿון בען)	43
127	דעָר „טְעַמְּפֵל דַּעַ בִּילְעַט“	44
129	יוֹנְתָן שְׁטָעַכְטַּדְּיַהְן	45
130	יוֹנְתָן שְׁמִיסִיט דַּיְהַאְסְטִיעַ	46
132	יוֹנְתָן שְׁטָעַכְטַּדְּיַהְן מִיטַּא שְׁפִּין	47
135	דעָר קירכע-חוּף אֵין דַעַר רִי דַעַן אַרְשִׁיוֹ נָום, 24	48
139	הַילָּעַ פֿון קִירְכְּלָעַן אַינּוּעַנְטָאָרְבָּוד פֿון 15-טַן יַה	49
146	פָּאָרְקוּיְּפָּאָקְטַּן פֿון יְוָנְתָןְסַן הַוִּי	50
155	דָּאָס דַעְרָה-גְּעַנְעַן דַעַם יִידְיְוָנְתָן פֿון עֲנַגְיָעַן	51
165	דעָר בְּנִין פֿון פָּאָרְיוּזֶר שְׁטָאָטְרָאָט	52
165	דְּרוּם-טְיִיל פֿון פְּלָאָס דְּאָפִין	53
175	דעָר הוּף אֵין דַעַר מְילִיטְעַדְרָשָׁוֹל	54
176	די דְּעַגְּרָאָדְאַצְּיעַ פֿון אַלְפְּרָעַד דְּרִיְּפָס	55
181	דעָר הַאַטְעַל „קָאָסְטִילְיָה“	56
184	עֲרַשְׁתָּעַ אַוִּיסְגָּאָבָּעַ פֿון „יְוָדְעַנְשְׁתָּאָטָּה“	57
187	רִי דַעַ רָאַזְיָעִי	58
188	רִי דַעַ עֲקוּף	59
191	מְאַדָּם דַעַ סְעוּוִינִי	60
194	הַוִּי וּוֹ דַיְ מְאַדָּם דַעַ סְעוּוִינִי אֵיז גַּעֲבָוִירָן	61
201	רִי פָּעָרְדִּינָאָגְדַּד דִּיוֹאָל	62
206	רִי דַעַ לֹא טָשָׁעָרִי	63
207	רִי סְעַן בָּאָן	64
208	רִי דַעַ מּוֹסִי	65
210	קְאֹזָרָמָעַ „נְאָפָּלָעָן“	66
213	דעָר „יַיְדְּנִי-הַאַטְעַל“	67

214	רי מאוע גארסאן	68
216	ראשעל-הויז אויפן פלאס דע וואוש נומ. 9	69
220	קאמענדאנט לעאן פראנשעטי	70
228	סארא בערחהארדט (צ'יכענונג פון בעז)	71
232	סארא בערנהאָרדט-מאנו מענט	72
241	שלום עלייכם (צ'יכענונג פון בעז)	73
258	ראשעל (איילביבלד פון ש. מיללער)	74
260	הערש גראינשפֿאן	75

וּ לְכָצֻת

דיבר

- בלאנש פון קאסטיליע — 110, 108
- בלוא — 84, 27
- בלום, לעאו — 262, 255
- בלומענקראנץ, בערנהארד — 74
- בעלאטין — 126
- בערגסאן, אנרי — 263, 262
- בעעליטץ — 125
- בעקערמאן, אנרי — 253
- בערנאר, שען ושהק — 179, 178
- בערנאר, טריסטאן — 230, 179
- בערנהארדט, מאрис — 237, 236, 234, 233
- בערנהארדט, סארא — 229, 227, 226, 225, 224
- בערנהארדט, עדוואר — 236, 235, 234, 233, 231, 230
- בערנשטיין, אנרי — 231
- בערונגעדר פון טור — 124, 123
- בראנדנבורג — 125
- בריש — 80
- בריסעל — 80
- ברעמען — 156, 152, 147, 145, 144, 143

ג

- גאבריאל — 173
- גאדרוואַו לע טור — 156
- גאטיע קאָרני, בישאָפֿ — 111
- גאלדפֿאָדען, אַבְּרָהָם — 264

- זיט — 110
- בלוא — 87
- בלום, לעאו — 133
- בלומענקראנץ, בערנהארד — 74
- בעלאטין — 169
- בערגסאן, אנרי — 257
- בעעליטץ — 261
- בעקערמאן, אנרי — 219
- בערנאר, שען ושהק — 250
- בערנאר, טריסטאן — 27
- בערנהארדט, מאריס — 230
- בערנהארדט, סארא — 10
- בערנהארדט, עדוואר — 112
- בערנשטיין, אנרי — 101
- בערנשטיין, אנרי — 84
- בערנשטיין, אנרי — 256
- בערונגעדר פון טור — 262

א

- אבער, מארסעל —
- אומשללאַ, פֿאָלָאַ —
- אופסאלָאַ —
- אַזְּנָאמָן —
- אַוּלָאי, חיים יוסף דוד —
- אַוִירִים, דָּאַנְיָעֶל —
- אַיְזָנָמָן, רָאֹשׁוּעַ —
- אַינְאָקָעָנְטִיּוֹס —
- אַנוֹנְצִיאָ, גָּאָבְּרִיאָעֵל דִּי —
- אַנְנִיּוֹס פָּוּן וּוּיטָעָרְבּ —
- אַנְשָׁעָל, רָאָבְּעָרְטּ —
- אַסְטְּרִיךְ, זְכָרִיה —
- אַעֲרָשָׁט —
- אַרְאָנוֹזָאַ, נְחוּם —
- אַרְלָאוֹ, חָנָה —

ב

- בָּאַדְּאָן, זְשָׁאָן —
- בָּאַטְּיִי, אַנְרִי —
- בָּאַמְבָּעָרְג — 83, 74, 71, 66, 62
- בָּאַסִּיס, מְאַרִיס —
- בָּאַעֲהַמְּעָר —
- בָּוָאַדְּפָעָר, גַּעֲנָעָרָאֵל —
- בָּוָכְמָאָן, פָּאָלָעַט —
- בָּוָרְזָש — 94, 62
- בִּיסִּי, סִימָאָן מַאְטִיפָּאָס דָּע — 133, 99, 97

ה

- 88 האטעל דיע —
 133 האטעל דעת וויל —
 193 האטעל דעת טורנעל —
 196 האטעל לאומאניאן —
 202 האטעל סילי —
 196 האטעל שאלו —
 261 האלעוי, פראמונטאל —
 138 האלען, טעא菲尔 —
 263 האלפעריז-קאמינסקי —
 230 האן, רענאלדא —
 169 האפיטאל, מישעל דעת ל' —
 הארד, יודית וואן —
 235, 234, 233, 231
 234 הארלעם —
 230, 225, 96, 42 הוגא, וויקטאר —
 69 הילדענינגער, פאל —
 140 הילודרא, ושהק —
 העראן דעת ווילפאם, רענע —
 , 147, 145, 143, 142
 166, 163 העראקליט, פאטוריירך —
 264 העץ, אַנְרִי
 הערצל, דער טעאדאר —
 259, 255, 183, 182, 180, 177

ו

- 257 וואלעוסקי, גראף —
 218 ווארמס, לוטיאן —
 ויאלאע לע דיק —
 101, 97, 96, 95, 94, 63, 42 וויטי, אויגוסט —
 140 ווילד, אַסְכָּאָר —
 230 ווינער, פראנץ —
 221 ווינטשעלאַס, פירשט —
 156, 150, 149

- 171 גאליגאי, עלעאנארא —
 25 גוושאן, זשאן —
 230 גונאָה, שָׂאָרֶל —
 230 גיטרי, סאַשָּׁא —
 163, 140 גענויאָק, גוֹרְדָּאָן דעת —
 248 גראָהאָר, מאָרִיס —
 250 גרינבוּם, בערגנָאָרְד —
 253, 252 גרינבוּם, וּשָׂאָק —
 248 גרינבוּם, מאָרִיס —
 199, 195, 190 גריניאָן, מַיִם דעת —
 259 גרינשפָּאן, הערש —
 104 גרענָאָר דעת 9-טער, פּוַיְפָּט —
 גרענָאָר פּוֹן טוֹר —
 22, 21, 20, 15, 13

 ד
- 158 דאגענדאָרְך —
 202 דאָדָע, אלפָּאנָס —
 177 דאָדָע, לעאן —
 17 דאמָנָאָלָס —
 137 דאנְטָע —
 112, 110, 106, 104 דאנְגָּן, ניקאָלָא —
 133, 125, 83, 27 דובָּנָאָו, שְׁמֻעוֹן —
 252 דיאָמָאנָה, דוד —
 225 דיוּמָא, אליעקסָאנְדָעָר —
 230 דיוּמָא, אליעקסָאנְדָעָר (וּנו) —
 147, 142, 141 דילָאָר, י. א. —
 263, 259 דיקָא, פָּאל —
 219 דיקָא, גענָאָרְאָל —
 34, 32 דעֲנֵנִיס דעת מאַשָּׁא —
 259, 200, 180 דרייפָּס-אָפָּעָרָע —
 דרְּרִיְּפָּס, אלפרָעָד —
 263, 179, 174, 173, 114 דרייפָּס, מאַטִּיע —
 259

ז' ייט

לוֹאֵי דָעַר 9־טַעַר	—
154, 112, 11, 108, 106	
170	לוֹאֵי דָעַר 13־טַעַר
198, 168	לוֹאֵי דָעַר 14־טַעַר
200	לוֹאֵי דָעַר 15־טַעַר
62	לוֹאָן —
32	לוֹאָן, דָעַ קְרֻמִי —
247	לוּבָעָרְמָאן, דָוד —
246	לוֹנְדָנוּהָ, מַאֲרִיסָעַל —
142, 90	לוּבָעָה, גָלָח
56	לוּבָרָאָן —
255	לוּוּווִי, מַישָׁעַל —
247	לוּוּווִי, רַעֲנָעָע —
227	לוּמָעָה, זְשִׁיל —
96, 95	לוּנוֹואָה, אַלְעָקָסָאנְדָעַר —
230	לוּעָפֶס, פַעֲדִינָאנְד —

ט

מָאָדִילִיאָנִי —
262
מָאָוּשִׁיגָלָאָה, זְשָׁאָק —
251
מָאיָר פָוָן רַאֲטַעְנָבוֹרָג, רָבִי —
112, 111, 168
מָאלִיעָר —
212
מָאלְעִי, גַי אָוָן זְשָׁאָק דָע —
166
מָאנְגָגָה, אִיצְחִיק —
256
מָאנְטָאָלָאָמְבָעָרָט —
96
מָאנְטָאָלָטָא, אַלְיהָו —
170
מָאָסְקוּוּע —
236
מָאָקָ, רִיְמָאנְד —
253
מָאָרִיאִידָעָנְדִי —
159, 144
מָאָרִי לָא הַאֲטִיעָר —
128, 126
מָאָרִיעַ אָגְטוֹאָנָעָטָע —
256
מָאָרָעָל —
231
מָאָרְשָׁאָן, פָאָל —
249, 248
מוֹזִיִּי קְלִינִי —
134, 96, 44

ז' ייט

זָאָלָא עַמְיל —
זָאָמְעָרָאָרְד —
זָשָׁאָן פָוָן לוֹוֹעָן —
זָשָׁאָנוֹן, זְשִׁיל —
259, 230
96
151
264, 257

ו

טִיטְשִׁיעָן —
טִישְׁעַלְמָאן, שְׁמוֹאָל —
טֻעְמָקָא, אַלְאָן —
טְרוֹזְשֻׁבָּצְקִי, אַבְרָהָם —
טְרָעְסְטָאָל —
56
247
58
252
114

י

יָאָרְבָּלוּם, מָאָרָק —
יְהָוָה בָן דָוד, רָבִי —
9
יְוִילּוּס צְעָזָר —
יְוִונָתָן —
יְיָדָן־אַיְנָדוֹל —
167, 166, 164, 163
יְיָדָן־הַאֲטָעָל —
212, 211
יְחִיאָל פָוָן פָאָרִין, רָבִי —
113, 110, 108

כ

כָהָן, הָרָב צְדוּק —
240, 239, 238

ל

לָאָן —
לָאָדָסְקִי, פָאָנִי —
לָאָיְעוֹו, רְחָל —
לָאָפָעָה, אַלְפָאָנָס —
לוֹאֵי דָעַר 6־טַעַר —
30
לוֹאֵי דָעַר 7־טַעַר —
88, 85

ז'יט		ז'יט	
80	סענלייס —	255	מיסע, אלפרעד דע —
252	טערזשאָן-בלאָק, פראנס —	138	מיישלע —
262, 92	טפֿיר, אַנדְרָע —	170	מעדייטשי, מאָריַע —
	ע	256	מעיערבּער —
157, 151, 150	עַגְיָעִין —	80	מעמלינְגָּה, האָנס —
240	עַפְשְׁתִּין, גַּרְשּׂוֹן —	95	מעצְ —
174	פָּאַטִּי דַּעַ קְלָם —	.92, 71, 66, 62	מַשְׂה פּוֹן קוֹסִי, רַבִּי —
167	פָּאַטְעַ, מַאֲרָגָאַרְטָע —	110	נ
	פ	10	נוֹאַנִי, זְשָׁאָן —
178, 177	פָּאַלְעָלָלָג, מַאֲרִיס —	215, 172	נוֹאַפְּאַלְעָלָגָן דַּעַר וַטְּעָר —
26	פָּאַנְטִיאָן —	218	נוֹאַפְּאַלְעָלָגָן דַּעַר 3-טְעָר —
265	פָּאַסְקִין, זְשִׁיל —	261	נוֹאַדְאָן, דַּעַר מַאֲקָס —
212	פָּאַקְלָעַן, זְשָׁאָן בַּאֲטִיסְט —	80	נוֹאַיָּאָן —
265, 116	פָּעַטְלוֹרָא —	78	נוֹיָאָר —
231	פָּעַרְלָאַשְׁעָן —	113	נוֹיקָאַלָּא דַּעַר 3-טְעָר, פּוֹיְפְּסָט —
257	פָּעַרְעִירָאָ, יַעֲקֹב רַאֲדְרִיגָּעָן —		ס
257	פָּעַרְפִּינִיאָן, סָאַלְאַמְּאָן —	17	סָאַבְּעָלִיּוֹס —
24	פָּרִיסְקָוָס — פּוֹן 17 בֵּין	30	סָאוֹאָל —
125	פָּרִיצְיוֹאָלָק —	112	סָגְּלִיעַ —
	פ	218	סָאַלְפְּעִרְגִּינָּא —
24, 23	פָּאַטִּיר —	177	סָאַנְדָּעָר, קָאַלְאָנְעָל —
171	פָּאַנְטָאַנְיָעָ, זְשָׁאָן —	80, .62	סָאַנְס —
218	פָּוָלָד, גִּיסְטָאוֹו —	224	סָאַרְסָעִי, פְּרָאָנִיסִיק —
.41, .31, .25	פָּילִיפְ-אַיְגָוָסְט —	221	סָוְטִין, חִימִים —
205, 161, 101, 90, 88, 85	פָּילִיפְ דַּעַר 4-טְעָר (דַּעַר שִׁינְגָּעָר)	164, .35, .30	סִיטְעָן, אַינְדוֹל —
.164, 138, 149, 137		101, .88	סִילִי, מַאֲרִיס —
209, 205, 168, 166		231	סִיקָּאָר —
71	פִּישְׁעָרָ, אַנדְרָע —	108	סִירְ-זְוִוּוּ —
256	פְּלָעָגָ, עַדְמָאָנד —	218	סִעְדָּאָן —
221	פְּלָעָסָ, רַאֲבָעָרטָ דַּעַ —		סֻעוּוֹנִינִיאָ, מַאֲרִקְיָעָן דַּע —
249	פְּעַיעָ, אַיְוּעָט —	203	פּוֹן 189 בֵּין
		88	סְעַזְנִי —
		88	סְעַזְנָעָוָוָעָ —
		95, .58, .56, .53	סְעַזְטָ עַטְיָעָן —

ז'יט		ז'יט	
153, 152	קעלן —	251	פעלד, מארים —
253, 252	קערשנשטיין, זשאָק —	251	פעלדמאָן, זשאָרוֹש —
253, 252	קערשנשטיין, מישעל —	137, 131	פעלייבען —
219	קרואָסַע, פראנסיס דע —	261	פעליקס, דינה —
264, 114	קרעמעיע, אַדָּלָף —	246	פעמֿער, דוד —
	ר		פרָאָאנְזָעִילִיקָא —
218	ראָדריגען, עַדְגָּאָר —	244, 106	פְּרָאָנסָס, אַנְאָטָאָל —
125	ראָטה, סְעִסְיָיל —	261	פְּרָאָנְקָעָל, לְעָזָן —
254	ראָטְשָׁטִיָּן, זְשָׁאן זְשָׁאָק —	170	פְּרָאָנְסָוָא דָעָר 1-טָעָר —
248	ראָיאָאָל, רַיְמָאָנד —	219, 218	פְּרָאָנְשָׁעָטִי, לְעָזָן —
254	ראָלְנִיקָאָס —	218	פְּרָאָנְשָׁעָטִי, אַלְבָעָרֶטָא —
230	ראָסְטָאָן, עַדְמָאָנד —	253, 252	פְּרָידְמָאָן, בָּעָרְגָּאָרְד —
231, 225	ראָסְצִין —	83, 74, 71, 66, 62	פְּרָיְבָּוָרְג —
56	ראָפָאָעָל —		
	ראָשָׁעָל —		
, 224, 215, 212	, 196		
261, 257, 255, 234, 225			
265	רוֹבִּינְשָׁטִיָּן, אַרטּוֹר —	124	צְווִינְגָּלִי —
56	רוֹבָּעָנֵס —	125	צְעֹזָאָר בָּאָרָאָנוֹס —
122, 121	רוּם —		
242, 238, 217	ריְזָעָן, אַבְרָהָם —		
, 83, 71, 69	, 66, 62		
97, 95, 90	ריְמִים —		
261, 259, 230	ריְנִינָאָך, זְשָׁאוּעָף —	264	קָאָלָלִיס, דָאָמָאָן —
259, 157	ריְנִינָאָך, טָעָאָדָאָר —	261	קָאָתָחָאָן, גִּיסְטָאָו —
170	ריְשָׁעָלִיע —	154, 152	קָאָטָעָרִינָע —
27, 26	ריְשָׁאָרְד —	264, 261	קָאָלָאָן, עַדוֹאָרְד —
42, 11	רָעָנָאָן, עַרְגָּסְט —	251	קָאָלָמָאָן, רַאֲבָעָרֶט —
	ש		קָאָנְטָשָׁנִי —
256	שָׁאָגָאָל, מָאָרָק —	171	קָאָפָּלָאָן, יַעֲקָב, הָרָב —
30	שָׁאָמְפָא —	159	קָאָצָן, מָאָנָע —
219	שָׁאָמְפִּינִי —	262, 257	קָאָרְמָאָלִי, אַלְיָקוּם —
56	שָׁאָמְפָעִין, פִּילִיפּ דָע —	151	קָוְלִישָׁן, יִצְחָק —
249	שָׁאָפִּירָא, לוֹאי —	243	קִירְפָּעָן, א. מ. —
62	שָׁאָרָטָר —	243	קָלָאוֹוִיס —
		16, 11	קָלָאָטָאָר —
		17	קָלִימִין, פָּעָרְדִּינָאָנד —
		248	קָלִינְגָּה, בְּרִיך —
		35	קָלִינְגָּה, לוֹאי —
		264, 259	קָלְעָמָאָנָס —

דיבר	דיבר
41	שילדעבער —
	שילפעריך דער 1-טער —
22	פון 15 בייז
183	שייף, ד"ר —
243	שליט עלייכם —
159	שלמה בן אברהם —
110	שמואל בן שלמה, רבי —
221	שעוויניגי, גראף דע —
	99
	99
	230
	256
	238 ביז 238
	265, 116, 114
	שטראָסבורג —
	95, 92, 71, 69, 66, 62

טַאָפָּאָנְרָאָפִישׁ וּבְצָעַטְל

ר. י. :	
מענילמאָנטָאָן —	
נאָטְרָע דִּים דֻּעַ לֹא לְאָרְעַט —	251
נאָטְרָע דָּם דֻּעַ שָׂאמְפָס —	248
פָּאוּוּ —	153
פָּאיַעַן —	186
פָּאָרָק רַאיַּאל —	255
פִּיקְסְּעֶרְעָקוּר —	262
פִּירְוּעַט —	200
פְּעַרְדִּינָאָגְד דַּיוֹאָל —	261
קָאָמְבָּאָן —	259
קָאָמִין —	255
קָאָמְפָּאָן-פְּרָעָמִיעַר —	248
קָאָסְטָעַקס —	246, 186
קָלוֹאָטָר נָאָטְרָע דָּם —	264
רָאוּוִינִיאָן —	217
רָאָמְבִּיטָא —	257
רָעָאָמִיר —	204
שָׂאָפָּאָן —	261
שָׂאָרָלָא —	209, 133
דִּאָבּוּקִיר —	222
די טְעַמְּפֵל —	31
די מָאוּוּ גָּאָרְסָאָן —	252
די רָעָנָאָרְד —	31
די רָעַנְלָאָג —	31
די פָּאָבּוּרָג סָעַן דָּעַנִּי —	259
אַבְּעָרְקָאָמָּה —	
אַ מְעַר —	
אַ זְוָרָס —	
בְּאָפְרוֹאָ —	
בּוֹאָלָא —	
בּוֹאָסְאָנָאָד —	
הָאָטְפּוּי —	
הָעֲנָעָר —	
וּוְאַסְגְּטָאָן —	
וּוְיְוּיָעָן —	
וּוְילְהָאָרְדוֹעָן —	
וּוְיַיְעִי דַּי טְעַמְּפֵל —	
זְשָׁאָק בְּינְגָעָר —	
זְשָׁאָרָאנְט —	
טוּרְנוֹאָן —	
טִירְבִּיגָא —	
טְרָאָנְשָׁע —	
לְאָכָא —	
לִיאָטָע —	
מְאַנְטָאָרָגוּי —	
מְאַנְטָאָרָגִי —	
מְאַגְּנָטִיטְשָׁעָלִי —	
מְאַנְטָמָאָרְטָר —	
מִירְילָא —	

דיבר	דיבר
252	דע לא סאנטו —
205, 200	סען באן —
255, 153, 25	סען דעני —
256	סען לווי ען לאיל —
242, 211, 128	סען מארטען —
200	סען מעררי —
261	סען סעבאסטיאן —
200	סענט אנדראן דען אָר —
202	סענט אנטואן —
	אַנוּ עַנְיִינִי :
254	גַּאמְבָּעְתָּא —
261	וּאוֹן דִּיק —
263	די פֿרְעוּדְעָן וּוַילְסָאן —
	בּוֹלוּאָר :
204	בָּאַמְּרָשָׁע —
255	בָּאַנוּוּעָל —
262	בָּאַסְעָזְרוֹר —
198	דע בעלוייל —
259	הָאַסְמָאן —
204	הָעֲנָרִיק דַּעַר 4-טַעַר —
204	די טַעַמְפָּל —
262	די מאָנְפָּאָרָאנָס —
265	דע מענִילְמָאַנְטָאנָט —
257	סֻעַן וּשְׁעַרְמָעַן —
230	פֿערְיעָר —
240	דע קָאָפְּוִיסִין —
265	דע קָלִישִׁי —
255	גָּאַלְעָרִי וּוּעָרָאִידָּאָה —
262, 222	וּוְילָאָ סְעָרָא —
262	סִיטָע פֿאָפָּאָנְקוֹר —
262	סְקוּוֹאָר פֿאָרְדָּאָיָאל —
202	פֿאָסָאָז שָׂאָרְלָעָמָן —
	די פֿאָבָּוָרג סֻעַן מָאָרְטָעַן —
	דע וּוְאַיְשְׁרָאָרְד —
	דע טַוְרְטִיל —
	דע טָאָרִינִי —
	דע טַוְרְגָּעֵל —
	דע טִירְעָן —
	דע טַעַמְפָּל —
	דע לְאַסְמָפְּסִיאָן —
	דע לְאַטְאָשָׁעָר —
	דע לְהִירְאָנְדָּעָל —
	דע לִיאָן —
	דע לִיל —
	דע לִיעְשָׁ —
	דע לְעַקָּאָל דַּעַר מְעַדְיסִין —
	דע מָא —
	דע מָאַנְטְּמָאָרָאנִי —
	דע מָוִסִי —
	דע מָאָרָע —
	דע נָאָרָמָאָנִי —
	דע סִיאָם —
	דע פְּלָאָנְדָר —
	דע פְּרָאָן בּוֹרְזְשָׁוָאָט —
	דע רָאָזְיִי —
	דע רְיוֹאָלִי —
	דע רִישְׁעָלִיעָ —
	דע אַרְשִׁיו —
	דען עַקְוָח —
	דע לאָ בְּרִיעָר —
	דע לאָ הָאָרָפ —
	דע לאָ וּזְרָעָרִי —
	דע לאָ טָאָשָׁעָרִי —
	דע לאָ טָוָר —
	דע לאָ סִיטָע —
	דע לאָ פָּאָמָפ —
	דע לאָ רָאָשְׁפּוֹקָא —

ז'יט

ז'יט

פלאס:

	קעיג:	
256	דאנזשו —	209
164	דע אַרְפָּאָוֶר —	212, 197, 196, 193
257	דע גראנד אַגִּיסְטָן —	264
204	דע להאטעל דע וויל —	111, 172
257	וואָלְטָעָר —	172, 160 בין און פון
204	דע וּשְׁוֹוֶר —	174
212, 204	דע סעלעסטָאן —	230

קורבעם

195	סען לואי — סען פאל —	134, 126, 118
153	סען לע — סען זשייל —	סען זשאן — סען פראנטוא —
195	טענט מארי —	205, 159, 136
136	טענט עטיען די מאנט —	145, 136, 133 און גרעווו —
113	שאָפָעַל עקספֿיאָטוֹאָר —	195 סען פראנטָע —

ACHEVE D'IMPRIMER LE 26 DECEMBRE 1970
SUR LES PRESSES DE L'IMPRIMERIE
« LES EDITIONS POLYGLOTTES »
232, RUE DE CHARENTON, PARIS-XIIe

